ZEL
Opera

OPERA OMNIA
SANCTORUM PATRUM
LATINORUM.

VOLUMEN VI.

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII

OPERA OMNIA.

AD
EDITIONEM PARISIENSEM
JOANNIS BAPT. LE BRUN
ET
NICOLAI LENGLET DU FRESNOI
ANNI 1748
RECUSA.

TOMUS I.

WIRCEBURGI,
In Officina Libraria STAHELIANA.

MDCCLXXXIII.

CONTINENTUR TOMO HOC I.

DEDICATIO OPERIS.

HISTORIA LITTERARIA LACTANTII.

LACTANTII LIBRI VII. DIVINARUM INSTITUTIONUM.

VIRO
SUMME VENERABILI
BONAVENTURÆ ANDRES

SS. THEOL. DOCTORI, ET LITTERARUM HUMANIORUM IN WIRCEBURGENSIUM ACADEMIA PROFESSORI ORDINARIO

SACRUM.

Amice optime!

Debueram dudum jam Tuo ſummo jure patriſticæ meæ Bibliothecæ Tibi partem aliquam dedicare, non tantum, quod ex lege, quam mihimet ipſe ſtatui, inter reliquos amicos Tuus Tibi ibidem legitimus locus ſit; non tantum, quod ipſam hanc Bibliothecam ſimul eſſe quoddam promptuarium conſtituerim, ubi quidquid ad meæ patriæ decus pertinet, ad futurum uſum ei, qui Franconiæ, quantum quidem ad tempus mihi coævum, aliquando ſcripturus eſt, interim deponerem, Tuque primus ſis, qui illuc humaniores litteras nativa ſua ingenuitate conſpicuas introduxeris, & liberaliorem, homini congruam pædiam in Academicam Tuam ſcholam, comite præſertim, & operis Tui quaſi ſocio, Fabio Quintiliano, inve-

xeris: imo primus inter omnes Catholicis in Germania ſcholis, primus inter Catholicos in Germania artium & humanitatis publicos Magiſtros humanioribus litteris inſigne hoc beneficium præſtiteris. — Beata, & chara ſuperis patria! quæ Tui ſibi decora parant, talia plerumque ſunt, ut de iis ſibi etiam primo ab homine Francone paratis univerſa Catholica Germania lætetur, ac ſibi gratuletur! Verſantur mihi ob oculos hiſtoria Germaniæ Schmidii, Philoſophia theoretica Rœſſeri, Hiſtoria philoſophica, & Philoſophia practica Steinacheri, uterque, ut ita dicam, Tuus, mi Andreſi, Quintilianus, propria Tua pædia, Tua didaſcalia: hæc antea univerſa Germania Catholica vel non habuit, vel his nil par habuit! —

Non inquam his ſolum ex titulis tantum, amice optime, hanc Tibi fieri patriſtici cujusdam libri dedicationem oportuerat, ſed etiam, — qui quidem titulus hoc Tibi jus magis ex propinquo derivat, — quod hoc edendorum veterum Eccleſiæ Doctorum conſilium Te ſine fors ad actum nunquam perveniſſet. Sodalitati enim Academico-Marianæ cum præeſſes, ſtaretque Tuo ex arbitrio, quemcunque velles librum, Sodalibus in ſolitam ſtrenam quot annis diſtribuere; paucis verbis rogatus — ut eſt Tibi

pro-

pronus ad omne bonum juvandum animus, & prompta vocantibus in auxilium dextera, — in mea vota lubens descendisti, ac sumptuosum opus molientem redemptorem librarium, plurium quot annis exemplarium inter Sodales Tuos distribuendorum, ac Sodalitatis ære emendorum sponsione, sicque certioris lucri facta fiducia sublevasti: quod, ut sine contradictione fieret, immortalis memoriæ Princeps Adamus Fridericus ratum habuit, ac decreto suo confirmavit.

Distuli tamen prudens debitum Tibi, amice optime, diu officium, donec elegantissimum Latii veteris scriptorem Christianum, ipsius Ciceronis æmulum, ex ordine ad eum delatus, elegantissimi ingenii viro, humaniorum litterarum latinæ, grajæque Gratiæ probatissimo cultori & Professori, Tibi, mi Andresi, possem dedicare.

Præter hanc congruentiæ rationem dignam diu materiem in promptu habeo, de qua nec cum ullo alio, quam Tecum, Vir litteratissime, Musisque grajis ac latinis amicissime, nec alibi lubentius, ac loco magis oportuno confabularer, quam in proemio quodam epistolico ad scriptorem classicis Latii scriptoribus adnumeratum, nunc rursus in lucem emittendum. Il-

Iam intelligo miram ſane concordiam, tot litteratiſſimorum hominum, & ſolertium librariorum per diverſas noſtræ Germaniæ regiones diſperſorum, uno fere eodemque tempore in idem de recudendis in emendatiore, commodiore, faciliusque comparabili forma claſſicis Græciæ, Latiique ſcriptoribus, vel per varia media, ut puta, per translationes in vernaculam linguam adornatas, per commentarios illuſtrandis hisce ſcriptoribus deſtinatos, &c. &c. juvandis ſtudiis elegantioribus, conſilium conſpirantium.

Hac de re Germaniæ noſtræ tam glorioſa, bonis litteris ac culturæ humanitatis tam proficua, quantum conceperim gaudium, volui Tuum in ſinum, optime amice, hic loci effundere: Cogitemus, & gaudeamus igitur, quam nunc Germanæ juventuti facile pateant genuinæ eruditionis fontes! circumſpiciamus concives noſtros Francones adhuc adoleſcentes, adhuc pueros, multa & ſedula manu nunc in ſcholis, nunc in domeſticis ſtudiis, nunc adeo in deambulationibus familiariter terentes, & gaudeamus!

Sed quam maxime gaudeamus, in remotiſſimas etiam Americæ plagas, ad Antipodes uſque ex noſtra Germania claſſicos Græciæ, Latiique ſcriptores advehi, & ex redundante ſuo penu Ger-

maniam

maniam veteris classicæ litteraturæ divitias illuc spargere, relatum enim in publicis novellis legimus, libertatis & reipublicæ novæ Americanæ statorem Francklinium ex Bipontina officina in nascentium apud suos cum libertate scientiarum adjutorium illos veteres Authores evocasse.

Et in hac quoque nostri gaudii materia, in hoc pro augendo veteris litteraturæ classicæ studio, Germaniæ nostræ tam glorioso, tamque utili consilio, primas aliquo modo nostræ debemus deferre Franconiæ, prius enim, me suasore, — sed suasore tantum, — Staheliana, quæ Wirceburgi est, officina, ipsa illa, quæ me quoque suasore, simul & præside edendis Patribus suas operas dein addixit, recudendorum in forma minore portatili classicorum scriptorum consilium ceperat, & jam executioni dederat, quam Manhemii Kleinius meus, aut Biponti Crollius & Exterus juncta opera huic negotio manum admovissent. Horum industriæ quam maxime favit Minerva, & favit fortuna. Invideo equidem tam felici horum successui patriæ causa, cui in hoc genere meriti præter bonæ voluntatis, & ordinis, sive facti initii gloriam vix quidquam superest; litterarum tamen & humanitatis gratia, ut eadem prosperitate porro succedat Bipontinum negotium, opto, & vota facio.

Locus nunc esset, & tempus, mi Andresi, ut meum Lactantium commendarem, quamque omni jure optimis veteris Latii scriptoribus sit adnumerandus, ostenderem, sicque mei consilii, de differendo usque ad hunc scriptorem, dedicandæ Tibi partis cujusdam, patristicæ meæ Bibliothecæ, debito diu officio, & ex dictis quidem causis huc differendo, constaret legitima ratio. Tempus nunc quoque esset ac locus pro more mihi alias Patri cuidam recens edito præfanti consueto, de Lactantio, unde & qualis rursus in novam lucem prodeat, differendi: sed habebis interim fidem mihi de facti huic scriptori elogii veritate spondenti, mox Biographiam ejus subjungam, & illustrioribus testimoniis ibi hunc illi honorem vindicabo; ipsa dein opera si legeris, nemo Te melius de classico ejus inter Litteratos valore, statuet.

Novæ hujus editionis Oeconomiam quod attinet, ipse jam voluminis titulus, unde eam repetam, præ se fert, reliqua in litteraria hujus scriptoris historia, ejus Biographiæ subjicienda docebo.

Finiissem ergo nuncupatoriam ad Te, amice optime, epistolam, nec nisi pro Tua diuturna valetudine facienda vota superessent mihi: sed succurrit adhuc, quod te moneam: inte-

grum

grum Tibi Lactantium nunc dedico, duobus voluminibus comprehensum: si Tuus quondam condiscipulus, contubernalis, & demum in docendis græcis latinisque litteris in eadem nostra Academia patria collega, Christophorus Specht, esset in vivis superstes, divisum cum illo — arrogantius dico? — dedicati Lactantii honorem ferres: alterum enim volumen, ejus nomini, ejus in rem litterarum, nostrasque scholas meritis, ejus in me benevolentiæ celebrandis destinaveram. Sed magno vere Academiæ nostræ, quam illustraturus adhuc erat, si superi annos dedissent, magno damno juventutis patriæ, quam primis eruditionis rudimentis, & morum elegantia, sinceroque gustu rite imbutos Tibi, mi Andresi optime, pro nostræ Academiæ ordine in manus dabat, a Te beati Rœsseri disciplinæ dein tradendam: magno damno græcæ ac latinæ eruditionis, cui excolendæ, & adjuvandæ peregrinationem ad præcipua litterati orbis emporia jam quasi itineri accinctus paraverat, magno inquam & tam multiplici damno idem ille nostræ Academiæ nimium fatalis annus, qui & Schmidium nobis & Rœsserum, eum quoque rapuit.

Defuncti autem Manibus inscribere alterum Lactantii volumen, & insolitum mihi visum est,

&

& fatali omini ſimile, vivum amicum pari cum defunćto cultu proſequi. Ne tamen viri tam bene meriti, Tibi quoque, optime amice, tam cari cineres omni monumento careant, aut memoria omnino obſoleſcat, hæc pauca de illo, deque mea in defunćtum pietate, meæ ad Te nuncupatoriæ epiſtolæ, & ad Lactantium proemio tanquam in tranſitu, vel levi ac properanti ad alia calamo inſerui. Atque nunc ad Te rurſus, optime Andreſi, toto animo revertor, utque vitam adhuc ſine nube ulla longam agas, fauſta Tibi omnia eveniant, patriam porro noſtram illuſtrare pergas, mihi ſemper bene velis, nuncupatis plurimis votis ex animo precor,

Tibi

Wirceburgi ex Muſaeo
Idibus Septembribus
MDCCLXXXIII.

addictiſſimus
FRANCISCUS OBERTHÜR.

VITA LACTANTII.

L. Cæcilius Lactantius Firmianus, qua sit patria oriundus, conjecturis certatur. — *Firmianus* quod cognominetur, Patriam creditur Italiam habuisse, Firmium scilicet, agri Piceni ad oram maris Hadriatici, oppidum. Quod *Siccæ Veneriæ*, quæ urbs Africæ est, litteras didicerit, Africanus potius aliis habetur, quod Italis, multo minus Romanis in more fuerit positum, Africam petere, ut ibi scientias docerentur, imo Afri potius sæpissime in Italiam disciplinarum aut artium discendarum causa migrare sint soliti. Parentes habuit gentiles: de se enim dicit: *Epitom.* cap. 48. paulo ante finem: „*Nos, qui sumus ex gentibus.*„ *de Ira Dei* initio cap. 2. „*Liberati ab errore, quo implicati tenebamur, formatique ad veri Dei cultum, justitiam disceremus.*„ Arnobio Afro præceptore & Magistro est usus, quem tanta industria fuit æmulatus, testante Hieronymo *de Script. Eccle.* ut non modo æquaverit, sed vicerit etiam dicendi suavitate, & scribendi elegantia. Mature hæ ejus dotes inclaruere; adhuc enim in Arnobiana schola constitutus, bellum opus, & præcocis ingenii specimen edidit *Symposium* suum: aliud tamen, ut multis videtur, ac illud, quod hoc nomine adhuc inter Lactantiana opera vulgari solet, opus nunc deperditum. Fors haud ita post adjunxit elegans illud de *Phænice* carmen, saltem antequam Christianæ militiæ nomen daret: si tamen genuinum hoc Lactantii opus est.

Cir-

Circa annum ccxc fama jam notus hunc honorem meruit, ut a Diocletiano Augusto ex Africa Nicomediam, quam hic Imperator impense nimis ornare, urbique Romæ coæquare studebat, sit accitus, ut juventuti ludum eloquentiæ aperiret.

Forum nunquam attigit licet Rhetor: nec discipulis frequens ejus schola fuit: unde illi multum a negotiis publicis otium: ut autem tempus tereret, otiumque dulce honestaret, ad scribendum se contulit, factus interim Christianus.

Hic Lactantii ex Gentilismi superstitione ad sacra Christianorum transitus Nicomediæ contigisse videtur, atque intra temporis spatium quidem, quod ab anno Sæculi III nonagesimo quinto ad annum tertium quarti Seculi medium est: saltem antequam Diocletianus suam hoc anno in Christianos persecutionem ordiretur: hac enim durante jam contra Gentiles pro veritate Christianæ Religionis ipse scripsit, adversus quosvis ejus hostes, ac inprimis contra Hieroclem Bithyniæ Præsidem, qui author & consiliarius excitandæ persecutionis fuerat, duosque libellos, quos φιλαλήθεις inscripsit πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς, composuerat.

Qua ratione ipse Christianus, & toto, quo furebat decennio, Nicomediæ commoratus, persecutionem, catenas, carcerem, & mortem effugerit, non constat: forsan non Christianum illum, sed Philosophum potius habebant.

Anno cccxvii desinente, Constantino summa rerum potito, ipse jam satis decrepitus Nicomedia in Gallias a Constantino evocatur, ut Crispi magnæ spei

Princi-

Principis, jam Cæſaris denominati juvenilem ætatem nobilioribus artibus ac ſcientiis informaret.

Animum ſemper prodidit Lactantius adeo moderatum, ut obſervante Euſebio in Chronico ab aulicis deliciis omnino abhorruerit, vitamque in tanta egeſtate duxerit, ut ſæpe etiam neceſſariis indigeret: imo & ab ambitione longiſſime abfuit, nobiliſſimum enim cum munus apud Cæſarem gereret, nusquam ſuis in ſcriptis ejus memoriam ullam edidit.

Extrema ſenectute e vivis abiit: Treviris forſan, ut multis videtur, quod hac in urbe diu moratus ſit Criſpus. De anno ipſi fatali non liquet.

SCRIPTA LACTANTII
GENUINA ADHUC EXTANTIA.

I. Libri VII divinarum Institutionum; quorum *primus* agit *de falſa Religione*, gentilem Theologiam impugnat, & divini Numinis unitatem aſſerit. *Secundus* originem *erroris humani circa res divinas*, & fœdiſſimi in idololatriam lapſus cauſas inveſtigat. *Tertius* circa *falſam Sapientiam* verſatur, & vanitatem philoſophiæ gentilis oſtendit. *Quartus* proponit *veram Sapientiam*, Chriſtianæ nempe Religionis dogmata. *Quintus* tractat *de Juſtitia*, eamque penes ſolos Chriſtianos haberi demonſtrat; gentiles autem pœnis & tormentis hos divexantes nefariæ crudelitatis accuſat. *Sextus* diſſerit *de vero Cultu*, de officio, interno mentis, & externo, quod in actionibus eſt ſitum; & Philoſophorum

circa

circa hanc materiam errores arguit. *Septimus* argumentum habet *Vitam æternam*, immortalitatem animæ probat, futurum vitæ ſtatum, & extremum judicium depingit, & a rebus corporeis ac caducis ad æterna & divina objecta mentem revocat.

Quando hosce ſcripſerit libros Lactantius, non eſt uſque adeo certum. In varias Critici abierunt ſententias. Si jam ex Bithynia abſens eos Lactantius edidit, quod verba ex L. V. cap. 2. Inſtit. excerpta innuunt: „*Ego cum in Bithynia oratorias litteras accitus docerem, contigiſſetque, ut eodem tempore Dei templum everteretur, duo extiterunt ibidem, qui jacenti veritati inſultarent.*„ & alia ex L. V. cap. 11. petita: „*Vidi ego in Bithynia Præſidem:*„ atque ex Bithynia profectus eſt teſte Euſebio Lactantius anno CCCXVII, hoc certe anno poſteriores erunt hæ Inſtitutiones.

Hoc Criterio ſemel admiſſo, quid de *Perſecutionibus* ſtatui debeat, quas ut, cum hocce opus ſcriberet, præſentes adhuc memorat Lactantius, videndum: *Diocletianaam* non intelligi præter differentiam temporis — hac enim ſæviente Lactantius adhuc in Bithynia morabatur — de qua mox ipſe, quo de illa loquitur, modus indicat, de ea, tanquam jam præterita loquitur; ſi recte interpretor verba ex L. VI. cap. 17. „*Spectata ſunt, ſpectanturque adhuc* — intellige de claris iſtorum temporum confeſſoribus, quos partibus corporis ac membris mutilos fecerant perſecutores, & tales adhuc ſcribente Inſtitutiones Lactantio inter vivos verſabantur: — *per orbem terræ pœnæ cultorum Dei, in quibus excruciandis nova, & inuſitata tormenta excogitata*

ſunt.

sunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari, cum immanium bestiarum ultra ipsam mortem carnificina sævierit.„

Liciniana ergo erit, de qua ut suis Institutionibus coæva loquitur, persecutio: de hac enim sola valent, quæ Lib. VI. cap. 6. legimus: „*Quidam probitate ficta viam sibi ad potentiam muniunt, faciuntque multa, quæ boni solent, eo quidem promptius, quod fallendi gratia faciunt: utinamque tam facile esset præstare, quam facile est simulare bonitatem! Sed ii cum esse cœperint propositi ac voti sui compotes, & summum potentiæ gradum ceperint, tum vero simulatione deposita, mores suos detegunt, rapiuntque omnia, & violant, & vexant: eosque bonos* — Christianos — *quorum causam susceperant, insequuntur, & gradus, per quos ascenderunt, amputant, ne quis illos contra ipsos possit imitari.*„ Hæc vere Licinii caracteri, qualem ipse Lactantius *de Mort. persecut.* eum pingit, apprime conveniunt.

Soli Licinianæ persecutioni & hæc conveniunt, quæ Lib. I. Inst. cap. 1. habentur: „*Malis, qui adhuc adversus justos in aliis terrarum partibus sæviunt, quanto serius, tanto vehementius idem omnipotens mercedem sceleris exsolvet.*„ Hac enim ad solam Orientalem Imperii partem restricta, Occidentales, queis Constantinus imperabat, data jam dudum & firmata pace fruebantur.

Inde circa annum CCCXX forte, aut CCCXXI Institutiones suas edidisse, ex hoc Criterio altero Lactantius dicendus est, hoc enim tempore Liciniana sæviit in Oriente persecutio.

Si tamen ad illas, quas Constantino dixit, orationes attendas, Institutionibus immixtas, illam præsertim, quæ Lib. VII. cap. 26. habetur: „*Te providentia summæ divinitatis ad fastigium principale provexit, qui posses vera pietate aliorum male consulta rescindere, peccata corrigere, saluti hominum paterna clementia providere, ipsos denique malos a republica submovere, quos summa pietate dejectos in manus tuas Deus tradidit, ut esset omnibus clarum, quæ sit vera majestas: Illi enim, qui ut impias religiones defenderent, cœlestis ac singularis Dei cultum tollere voluerunt, profligati jacent.*„ aut dices anno CCCXXIV fuisse editas Institutiones, respicit enim Lactantius hoc loco ad victoriam Constantini de Licinio reportatam, secundam illam quidem, qua ille est in ordinem redactus, nondum tamen ob res novas, quas in Oriente moliebatur, morti traditus, quod fatum subiit anno CCCXXV.

Aut duplicem statues factam fuisse a Lactantio suarum Institutionum recensionem, unam tristibus Licinianæ persecutionis temporibus, anno scilicet CCCXX, aut CCCXXI; alteram post devictum atque redactum in ordinem Licinium, anno CCCXXIV; aut demum genuinas esse hasce ad Constantinum orationes negabis, hoc fundamento nixus, quod nec antiquiores editiones, nec melioris notæ Codices MS. eas agnoscant, ideoque ab aliena manu fluxisse censendæ sint; ubi tamen adhuc non omnino contemnendum certamen erit subeundum cum multis pro sinceritate, & authentia earum ex aliis editionibus & Codicibus MS. & styli æqualitate & congruentia pugnantibus: cum quibus tamen facile

transe-

transegeris admissa illa, de qua mox, duplici hujus operis recensione.

II. Institutionum Epitome. Hanc Hieronymi tempore jam maxima ex parte truncatam ex antiquissimo Bibliothecæ Regiæ Taurinensis Codice eruit, recensuit, & locupletiorem dedit Cl. Christoph. Math. Pfaffius, anno MDCCXII: quid præstiterit Vir iste doctissimus, ipse indicat in dissertatione præliminari § 16. „*In* LXXII *capita* — ait — *librum distinximus, quorum priora* LV *hactenus lucem non viderunt. Primum Codicis nostri folium antiquitate ita detritum, discissumque est, ut major præfationis pars legi amplius nequeat. Quo non obstante, quæ deerant, supplevimus, & restituimus, atque ita restituimus, ut nullum sit dubium, quin ista Firmianus noster scripserit. Ex spatiis enim, residuisque litterarum ruderibus, licet agnitu difficillimis, fidelissime ista judicavimus.*„

Postulante Pentadio fors Lactantii germano fratre, aut ob communis fidei professionem, vel intimioris amicitiæ nexum hoc nomine a Lactantio compellato quocunque demum Christiano, forsan ejusdem generis homine, atque alter hujusce nominis, qui Constantio Imperatori intimis fuit a secretis, hæc epitome prodiit; hæc fuit forsan ratio postulantis talem epitomen Pentadii, & votis ejus obsequentis Lactantii, quod Institutionum opus tam sit varia & multiplici refertus doctrina, ut ad ejus lectionem vigilans ac singularis sit cura adhibenda, multi autem terreantur assiduo & acriori studio. Vere etiam Lactantius suas Institutiones ita angustioribus constrinxit terminis, ut mentes instruat, quin prolixitas pariat fastidium, aut

brevitas obſcuritatem. Eandem, quam in *Inſtitutionibus*, doctrinam etiam hic quidem tradit author, eam tamen iisdem verbis non explicat; ſicut nonnulla prætermiſit intacta, ita plurima, veritatis explicandæ cauſa, interdum adjicit. Ab editione Inſtitutionum ad hanc earum Epitomen uſque plures interceſſerunt anni, ut author ipſe in proœmio his verbis indicat: „Quanquam divinarum Inſtitutionum libri, quos JAM PRIDEM ad illuſtrandam veritatem Religionis conſcripſimus &c.

III. De Ira Dei. Hunc ſe eſſe ſcripturum Lactantius præmonuerat Lib. II. *Inſt.* cap. 17. „*Seponatur* — inquit ibi — *locus de Ira Dei, quod & uberior eſt materia, & opere proprio exequenda.*„ Contra Epicureos hoc libro probat, Deum ſumme juſtum ob malam hominum mentem, perpetrataque ab iis delicta imponere pœnas ſontibus, ſicut bene merentes promiſſis donat muneribus. Eum Hieronymus non pulcherrimum modo, ſed & docto pariter & eloquenti ſermone conſcriptum judicat eſſe quandam Tullianorum dialogorum epitomen. Anno forſan CCCXXIV prodiit.

IV. De Opificio Dei. Liber egregie ſcriptus durante perſecutione Diocletianea, fors circa annum CCCX. Eum Lactantius ad auditorem quondam ſuum, Demetrianum direxit, ut, quem antea in litteris nil aliud quam linguam inſtruentibus erudierat, ipſi non deeſſet honeſtioris rei melioriſque doctrinæ præceptor. Hic liber utut philoſophiam videatur exhibere, talis tamen eſt, ut ex eo facile Chriſtianus mandata cœleſtia hauriat. Obſcurius, quam decuit, ſe loquutum fate-

fatetur ipſemet Lactantius, idque pro rerum ac temporis neceſſitate, plura & meliora editurus, ſi indulgentia cœlitus venerit, quæ verba videntur ſævientem indicare perſecutionem: ætatem ſuam *Inſtitutionibus* majorem liber ipſe cap. xx. prodit, & ipſe etiam libri author, qui meditari ſe grandius opus contra Philoſophos, & de iis, quæ ad vitæ beatæ ſtatum ſpectant, ibidem monet, procul dubio Inſtitutiones intelligens, quarum libri priores *contra Philoſophos* ſunt ſcripti, ultimus *de vita beata* diſſerit.

V. De mortibus persecutorum. Hunc librum, cujus poſt Hieronymum vix quisquam veterum meminit, ex codice Colbertino primus edidit anno MDCLXXIX ipſo Codicis illuſtriſſimo poſſeſſore Colberto jubente, Stephanus Baluzius. Sedata Diocletianea perſecutione pace compoſita, Chriſtianis in integrum reſtitutis, Lactantius hunc librum ſcripſit, anno, ut videtur, CCCXV. idque non ſolum poſt pugnam ad campum Serenum deſcriptam cap. 47. qua ſuperatus eſt a Licinio Maximinus, die 1 Maji CCCXIII. Imo poſt edictum de reſtituenda Eccleſia, quod 13 Junii proponi juſſit Licinius, ut habetur cap. 48. verum etiam poſt mortem, qua Valeria anno CCCXV mulctata fuerat, quod cap. 51. legitur. Ceterum pro authentia libri contra le Nourry non certandum puto, infirmum ille protulit argumentum ex Colbertini codicis inſcriptione, unde non noſtro Lactantio, ſed neſcio cui alteri Lucio Cecilio illum tribuit: inutilem ille ſibi laborem ſumpſerat, multasque eruditorum tulerat contradictiones, & pro authentia libri ut Lactantio adſcribendi, vindicias.

SCRIPTA LACTANTII GENUINA DEPERDITA.

I. GRAMMATICUS. II. Ὁ'ΔΟΙΠΟΡΙΚΟΝ, ſive carmen heroicum de ſuo ab Africa in Bithyniam itinere; duo forſan coæva opera, & conterranea; ſcripta ambo Nicomediæ circa annum CCXC.

III. AD ASCLEPIADEM LIBRI II. poteris etiam epiſtolas compellare. Erat Aſclepiadi cum noſtro Lactantio conſuetudo familiaris, cui etiam librum nuncupaverat *de ſumma Dei providentia:* inde vicem illi hiſce libris reddit Lactantius. Ceterum quis qualisque hic Aſclepiades fuerit, homo aut ex Aſia, aut Græcia oriundus, non liquet.

IV. EPISTOLARUM AD DEMETRIANUM LIB. II. Et hæ & illæ durante Diocletianea perſecutione ſunt ſcriptæ. Haſce recuperandi ſpes non eſt ita dempta, latent enim adhuc alicubi, vindicem expectantes, qui eas e tenebroſo carcere in libertatem & lucem publicam protrahat: poſt medium enim Seculi XVI viderat eas Hadrianus Junius in Egmundani Monaſterii Bibliotheca, MS. Codicibus olim refertiſſima: hoc Junius refert in BATAVIÆ HISTORIA *Lugd. Bat.* 1588. *fol.* 311. interim jam ab anno 1573 ſublati erant hi duo libri, quos Junio Abbas hujuſce Monaſterii tunc oſtenderat.

V. EPISTOLARUM AD SEVERUM LIB. II. Severus hic Hiſpanus erat, atque unus ex majoribus Aquilii Severi, ut Hieronymus cenſet.

VI. AD PROBUM EPISTOLARUM LIB. IV. Nomen hoc non Aſiaticum, ſed vel Romanum eſt, vel forte

Galli-

Gallicum: ad eum enim, teste Hieronymo *in proœmio Lib. II. in epist. ad Gal.* in gratiam & laudem Gallicæ gentis multa præclara scribit Lactantius hisce in epist. Sed levis hæc tantum conjectura est.

Scriptæ videntur esse & hæ ad Probum, & illæ ad Severum epistolæ a Lactantio jam in Galliis commorante, hæ quidem ob conjecturam ex epistolarum themate petitam; illæ, quod Nicomedienses Bithynosque inter & Hispanos nihil, multum vero Galliam inter & Hispaniam erat negotii.

SCRIPTA LACTANTII
DUBIA.

I. Symposium. Lactantium olim adolescentulum in scholis Africæ aliquem hujus nominis libellum scripsisse, indubium est: id dubio subjacet, sitne illa Epigrammatum farrago, opus vere juvenile, nec Lactantii ingenio, quale illud saltem postea innotuit, omnino dignum, genuinum nostri scriptoris opus. Diu enim Lactantianum Symposium ab eruditis deperditum credebatur, quod modo ut tale habemus, *olim Symposio* cuidam tributum ex J. Alberti Fabricii Bibl. lat. suppl. legimus. Christophorus August. Heumannus sæpius illud edidit, ac tanquam verum Lactantii monimentum primus defendit, hoc titulo: „*Symposium, sive Epigrammata tristicha ænigmatica, quæ vero suo authori post longissimi temporis decursum reddidit, a librariorum mendis ope Codicum MS. repurgavit, suisque & Jo.* Casta-

Castalionis, *Casp. Barthii*, *Frid. Besselii aliorumque notis illustravit Christ. Aug. Heumannus*, *cujus & adjuncta est dissertatiuncula contra Nicol. Nourrium*, *librum de* MORTIBUS PERSECUT. *Lactantio abjudicantem. Itemque Symbola critica ad Lactantium. Hannov.* 1722. 8.„

II. CARMEN DE PHOENICE. Elegans hercle, & Lactantio dignum, scriptum, si ipsius est, ab eo nondum Christiano, circá annum CCLXXX, ad maturiorem tamen jam ætatem adulto. Nicolaus Heinsius, Petrus Lambeccius, pluresque alii doctissimi viri, genuinum id esse opus Lactantii volunt, fide præsertim multõrum Codicum MS. At Barthius Venantio Fortunato id tribuit, & Theodulo Sirmondus.

OPERA LACTANTIO FALSO ADSCRIPTA.

I. CARMEN DE PASCHA. Jam anno 1570 monuerat Michael Thomasius *in Antwerpiensi sua editione Lactantii in notis*, Carmen hoc non esse Lactantii, sed Venantii Honorii Clementiani Fortunati, Presbyteri Italici, postea Pictaviensis Episcopi, qui Seculo VI floruerat. Ad fidem MS. Codicis Vaticani ita judicat Thomasius, in quo leguntur poemata hujus Venantii.

II. CARMEN DE PASSIONE DOMINI. Ignotum plane authorem hoc habet, at non Lactantium.

SUM-

SUMMARIA CRISIS IN SCRIPTA LACTANTII.

Authorem vere philoſophum, eloquentem, & elegantem ſcripta Lactantii produnt, omniumque eruditorum conſenſus probat. Stilo quam maxime commendatur. Nusquam ejus turget, raro aſſurgit oratio, ſed cum lenitate quadam æquabiliter profluit, non tamen ſine nervis & viribus: tam eſt accurata, tam fortis, ut nulla ſit aptior ad perſuadendum, ſed ſine judiciali aſperitate, & ſine ſententiarum forenſium aculeis. Puro ſtudet eloquio, perſpicuo, atque eleganti, ſequiturque hanc Ciceronis ipſius normam: „*pacatiorem Philoſophorum rationem eſſe, Oratorum vero pugnaciorem.*„ In vocum diſpoſitione tantam ſectatur ſuavitatem, ut apud quoscunque etiam eloquio potentes, — ut interim unum, in exemplum, citem Hieronymum — Cicero Chriſtianus audire mereatur. Imo Lactantii nomen volunt eum a lacteo ſui ſermonis eloquio accepiſſe. Interim habet verba quædam peregrina, quæ vel ſunt ſui, quo vixit Seculi, vel Africanæ terræ redolent ſolum. Grave etiam huic Authori reddunt teſtimonium tot recenſiones operum ejus, quod pauci alii ſcriptores poterunt oſtentare: has proxime enumerabo.

Orthodoxiam tamen Lactantii quod attinet, id certum eſt, non eſſe omnino puram caſtamque, ut legi inoffenſo ab omnibus pede poſſint omnia ejus ſcripta. Ultra æquum vero de hoc ſcriptore ſenſit male Antonius Raudenſis ex Ordine Minorum Seculi xv Theo-

logus, de quo *Wadingus in Lib. Scriptorum Ord. Min.* quasi ejus libri hæresibus & impietate sint undique referti, propterea a multis castigatus.

Nimium etiam excrevit Josephi Isæi censura, qua in Lactantio reprehenduntur propositiones nonaginta quatuor, quarum tamen quædam, ipso teste Isæo, sunt benigno sensu interpretandæ: moderatum theologum produnt Joannis Mariæ Basichelli annotationes censoriæ: modestissime de nostro censuit Hieronymus, dum *epist. ad Paulinum* scribit: „*Utinam — Lactantius — tam nostra confirmare potuisset, quam facile aliena destruxit*:„ gentilium scilicet errores.

In specie Manichæismus, Arianismus, Macedonianismus, & Millenarismus communiter Lactantio objiciuntur. Nullus autem meliori jure inter hosce errores, quam *Millenarismus*: nemo enim diffitetur, in sententiam Millenariorum descendisse Lactantium, deceptum cum multis viris cetera doctis & apprime Catholicis. Errorem autem hunc ex perperam intellecto Apocalypseos capite xx ortum studiose comprobare nititur Lactantius tum ex versibus Virgilianis, tum ex libris Sibyllinis, qui medio secundo Seculo exarati creduntur, quique apud ipsum, atque alios scriptores Ecclesiasticos plurimum poterant.

Manichæismi perperam inculpatur Lactantius, licet quædam hujus notæ dogmata in quibusdam MS. Codicibus, & editis etiam legantur. Ea enim vix reperies in vetustis exemplaribus, aut saltem, quod in margine quorundam sint adscripta, velut extranea & peregrina habebis. Nec absolvitur tantum silentio continuo

nuo Veterum, Hieronymi præſertim & Auguſtini, ſed etiam ipſa aſſutarum talium impietatum natura & indole, non enim perturbant modo ſcriptoris ſermonem, verum etiam ejus doctrinæ plane ſunt contrariæ.

Nec cum *Arianis* in explicanda Verbi divini generatione erravit Lactantius, minus tamen theologice locutus eſt: philoſophorum loquendi modis utitur, quod interdum evenit iis autoribus, qui ante Nicænum ſcripſerunt Concilium, quo non doctrina tantum Catholica dilucidius & planius, quam antehac explicata eſt, verum etiam voces doctrinæ Chriſtianæ maxime conſonæ formatæ ſunt, & conſtitutæ. Ceterum verba, quæ in cap. 9. Lib. II. Inſtit. alias leguntur, & a me inter varietates lectionum reponentur, Lactantii non ſunt, nec enim in antiquis leguntur exemplaribus, nec illis convenit cum doctrina Lactantii, qui Verbum Dei filium ante ſecula fuiſſe genitum pronuntiat, & in univerſum doctrinam Catholicam, qualem eam reperias in Patribus Antenic: atque in probatis illorum temporum ſcriptoribus Eccleſiaſticis, multis verbis prædicat: ut exemplum adducam: nunquid ſcriptoris apprime Catholici, & minime Ariani verba ſunt iſta excerpta *ex Lib. IV. Inſt. cap. 29. ab initio:* „*Cum dicimus Deum Patrem, & Deum Filium, non diverſum dicimus, nec utrumque ſecernimus, quia nec pater ſine filio eſſe poteſt, nec filius a patre ſecerni. Cum igitur & pater filium faciat, & filius patrem, una utrique mens, unus ſpiritus,* UNA SUBSTANTIA *eſt. . . & filius ac pater, qui unanimes incolunt mundum, Deus unus, quia & unus*

eſt

est tanquam duo, & duo tanquam unus, &c.„ Talia Ariana commata sunt forsan ideo intrusa Lactantio, ut nomine viri, qui tum ob singularem facundiam, tum ob variam, multiplicemque eruditionem conciliaverat sibi apud omnes authoritatem, aliquod pondus Ariano errori accederet.

Macedoniani erroris nullum quidem extat vestigium in Lactantianis libris, Hieronymus tamen *epist. ad Pammach.* ait Lactantium „*errore Judaico in libris suis, maxime in epistolis ad Demetrianum, negare substantiam Spiritus S.*„ Excusat tamen Lactantium Hieronymus, „*errasse per imperitiam Scripturarum.*„

Puto me lectoribus, iis præsertim, in quorum potissimum gratiam hæc paratur editio Patrum, studii scilicet Patristici, & theologici in universum tironibus utilem facturum, si, ut specimen hic aliquod suppeditem, quo videant, quali labore & studio in libris Patrum antiquorum debeant versari, *Synthesin doctrinæ Lactantianæ* hic repræsentem ex *Servati Gallæi editione.*

„Quoniam plus operæ in falsis refutandis, quam in veris confirmandis posuit Lactantius, ideo pauca fidei nostræ capita plene ab eo sunt exposita: pleraque tantum attigit, plurima non intellexit. Ex iis, quæ plenius aliquanto ab eo sunt declarata, est doctrina,

De Religione Christiana.

De Deo in genere.

De Providentia.

De vero Dei cultu interiore.

Reli-

Religionis Christianæ partes, adjuncta & effecta præclare persecutus est. Partes duas esse statuit Religionis, agnitionem Dei & cultum, *lib.* 3. *cap.* 29. *lib.* 4. *cap.* 4. *&c.* Adjuncta Religionis Scriptura sacra comprehensæ hæc explicat: veritatem, perspicuitatem, antiquitatem, simplicitatem. Veram esse Religionem Christianam ex eo probat, quod Prophetarum vaticinia fuerint impleta: quod Prophetæ fallere non potuerint, *lib.* 1. *cap.* 4. Quod Apostoli non tantum pro fide mortem subierint, sed etiam morituros esse se & scierint, & prædixerint, *lib.* 5. *cap.* 3. Quod Christiani non errent in vitæ suæ actibus omnibus, unde probabile sit, eos nec in ipsa summa, hoc est, in Religione errare, *lib.* 5. *cap.* 9. Quod Christianorum numerus in ipsa persecutione augeatur: quod iidem dilacerentur variis tormentorum generibus, & inter fatigatos carnifices invictam teneant patientiam, unde & vulgus colligat, nec consensum tam multorum, nec perseverantiam morientium vanam esse, nec ipsam patientiam sine Deo tantos cruciatus posse perferre, *lib.* 5. *cap.* 13. *&* 22.

Perspicuitatem Religionis scriptæ asserit, *lib.* 6. *cap.* 21. Num igitur, inquit, Deus & mentis, & vocis, & linguæ artifex diserte loqui non potest? Imo vero summa providentia carere fuco voluit ea, quæ divina sunt, ut omnes intelligerent, quæ ipse omnibus loquebatur.

Antiquitatem Scripturæ sive Religionis nostræ elicit ex Prophetarum ætatibus, *lib.* 4. *cap.* 5. ubi antiquiores, inquit, etiam Græcis scriptoribus Prophetæ

repe-

reperiuntur. Errorem igitur ſuum ſentiant, qui ſacram Scripturam coarguere nituntur tanquam novam & recens fictam; ignorantes, ex quo fonte ſanctæ Religionis origo manaverit.

Simplicitate Scripturæ docet multos offendi, *lib.* 5. *cap.* 1. ſed injuria. Nec enim decebat aliter, quam nude & breviter eam tradi, ut cum Deus ad hominem loqueretur, non argumentis aſſereret ſuas voces, tanquam fides ei non haberetur; ſed loqueretur quaſi rerum omnium maximus judex; ejus eſt non argumentari, ſed pronuntiare verum, *lib.* 3. *cap.* 1.

Effecta Religionis Chriſtianæ quæ quantaque ſint, pulchre explicat, *lib.* 3. *cap.* 25. Da mihi, inquit, virum, qui ſit iracundus, maledicus, effrænatus: pauciſſimis Dei verbis tam placidum, quam ovem reddam. Da cupidum, avarum, tenacem: jam tibi eum liberalem dabo, & pecuniam ſuam plenis manibus largientem. Da timidum doloris ac mortis: jam cruces, & ignes, & taurum contemnet. Da libidinoſum, adulterum, ganeonem: jam ſobrium, caſtum, continentem videbis. Da crudelem & ſanguinis appetentem: jam in veram clementiam furor ille mutabitur. Da injuſtum, inſipientem, peccatorem: continuo & æquus, & juſtus, & innocens erit.

Poſtremo de intelligentia Religionis Chriſtianæ præclara ejus vox eſt: Homo per ſe ipſum pervenire ad hanc ſcientiam non poteſt, niſi doceatur a Deo, *lib.* 2. *cap.* 3.

De Deo ſatis pure docuit, nempe quid ſit, qualis ſit, & quod unus ſit. Deus illi eſt æterna mens ex omni

omni parte perfectæ consummatæque virtutis, *lib.* 1. *cap.* 4. Idemque æternus, & humanis sensibus incomprehensibilis; sic enim scribit, *lib.* 2. *cap.* 9. Solus Deus est, qui factus non est; & idcirco destruere alia potest, ipse destrui non potest: permanebit semper in eo, quod fuit, quia non est aliunde generatus, nec ortus, nec nativitas ejus ex aliqua re pendet, quæ illum mutata dissolvat. Ex se ipso est; & ideo talis est, qualem se esse voluit, impassibilis, immutabilis, incorruptus, æternus. *Et lib.* 2. *cap.* 5. Dei principium, quoniam non potest comprehendi, ne quæri quidem debet. Satis est homini ad plenam perfectamque prudentiam, si Deum esse intelligat, cujus intelligentiæ vis & summa hæc est, ut suspiciat & honorificet communem parentem generis humani, & rerum mirabilium fabricatorem. Porro esse Deum unum, erudite probat *lib.* 1. *a cap.* 3. *usque ad* 8. Argumenta videantur in Analysi.

Hujus Dei filium Christum hinc inde profitetur, quem & Deum & hominem esse, *lib.* 4. *cap.* 13. confirmat. Hujus consilio & opere usum in fabricatione mundi Deum, *lib.* 4. *cap.* 6. Hunc λογον rectius dici a Græcis, quam verbum a Latinis, *lib.* 4. *cap* 9. Hunc cum voce ac sono ex Dei ore processisse, *ejusdem lib. cap.* 8. scribit auctor. Epitheta Christo hæc tribuit: nominat eum legatum, & nuntium, & sacerdotem summi Patris, *lib.* 4. *cap.* 25. & 29 opificem rerum, vocem & sapientiam Dei, sanctum & incorruptibilem spiritum, *lib.* 4. *cap.* 6. & 9. primum & maximum filium, quo consiliatore & artifice Pater usus sit in rerum creatione, *lib.* 2. *cap.* 8. Con-

Conciliat etiam apparentem contradictionem in Religione nostra, qua unum quidem Deum profitemur, & tamen non patrem solum, sed & filium Deum dicimus. Cum dicimus, inquit *lib.* 4 *cap.* 29. Deum patrem & filium, non diversum dicimus, nec utrumque secernimus, quia nec pater sine filio esse potest, nec filius a patre secerni, siquidem nec pater sine filio nuncupari, nec filius potest sine patre generari. Cum igitur & pater filium faciat, & filius patrem, una utrique mens, unus spiritus, una substantia est: sed ille quasi exuberans fons est, hic tanquam defluens ex eo rivus; ille tanquam sol, hic quasi radius a sole porrectus, qui quoniam summo patri & fidelis, & carus est, non separatur, sicut nec rivus a fonte, nec radius a sole; quia & aqua fontis in rivo est, & solis lumen in radio. Et paulo post exemplo hoc illustrat: Cum quis habet filium, quem unice diligit, qui tamen sit in domo & manu patris, licet ei nomen Domini, potestatemque concedat, civili tamen jure & domus una, & unus Dominus nominatur. Ita hic mundus una Dei domus est, & filius ac pater, qui unanimes incolunt mundum, Deus unus, quia & unus est tanquam duo, & duo tanquam unus. Neque id mirum, cum & filius sit in patre, quia pater diligit filium, & pater in filio, quia voluntati patris fideliter paret. Et sub finem capitis: Unus est solus, liber, Deus summus, carens origine, quia ipse est origo rerum, & in eo simul & filius, & omnia continentur. Quapropter cum mens & voluntas alterius in altero sit, vel potius una in utroque, merito unus Deus uterque appellatur:

quia

quia quidquid eſt in patre, ad filium transtulit, & quidquid eſt in filio, a patre deſcendit.

De Providentiæ divinæ ſolertia ſparſim dicit per totum opus Inſtitutionum divinarum; nec alia de cauſa librum de Opificio Dei ſcripſit, quam ut lucentem in corpore humano providentiam Dei ob oculos hominum poneret, & Epicureorum providentiam negantium ſophiſmatis occurreret.

De vero Dei Cultu interiore illuſtres hic auctor ſententias ſcriptis ſuis inſeruit. Ac primum: Non poteſt, inquit, ille ſummus ac ſingularis Deus niſi per filium coli: qui ſolum patrem ſe colere putat, ſicut filium non colit, ita ne patrem quidem, *lib.4. cap.29.* Deinde verum cultum Dei eſſe ſcribit, in quo mens colentis ſe ipſam Deo immaculatam victimam ſiſtat, *lib. 6. cap. 2. Et lib. 4. cap.* 28. Certum eſt, nullam aliam ſpem vitæ homini eſſe propoſitam, niſi ut abjectis vanitatibus & errore miſerabili, Deum cognoſcat, & Deo ſerviat; niſi huic temporali renuntiet vitæ, ac ſe rudimentis juſtitiæ ad cultum veræ Religionis inſtituat. Hac enim conditione gignimur, ut generati nos Deo juſta & debita obſequia ei præbeamus, hunc ſolum noverimus, hunc ſequamur. Hoc vinculo pietatis obſtricti Deo & religati ſumus, unde ipſa religio nomen accepit. *Et lib. 6. cap. ultimo:* Deo utrumque incorporale offerendum eſt, quo utitur: donum eſt integritas animi, ſacrificium, laus & hymnus. *Item cap. 1. ejuſdem libri:* Nihil ſancta & ſingularis illa majeſtas aliud ab homine deſiderat, quam ſolam innocentiam, quam ſi quis obtulerit Deo, ſatis pie, ſatis religioſe litavit.

 Atque

Atque hi sunt quatuor loci Theologici satis copiose à Lactantio tractati, quibus non incommode addi potest locus de Creatione.

CREATIONIS enim causas omnes hinc inde explicat: Efficientem, *lib. 2. cap. 5. & 9.* ubi Deus, inquit, fecit ex eo, quod non est, quia per æternitatem fortis est, &c.

Materialem, quod ex nihilo omnia condiderit. *lib. 1. cap.* 3. Virtute atque consilio Dei ex nihilo est conflata immensitas divini operis. *vide & lib. 2. cap.* 9.

Finalem, quod omnia propter hominem sint condita, *lib. 7. cap. 4. 5. 6. Item libro de Ira Dei, cap.* 13.

Formalem, quo ordine nimirum Deus singula creaverit, *lib. 2. cap. 9.* De interitu quoque mundi hæc ejus verba leguntur, *lib. 7. cap.* 1. Plato, quia cœleste mysterium ignorabat, ideo in perpetuum dixit esse fabricatum mundum, quod longe secus est. Quoniam quidquid est solido ac gravi corpore, ut initium cepit aliquando, ita finem capiat, necesse est. Finem specialem hominis conditi ubique affirmat hunc esse, ut Deum colat, *lib. 7. cap. 5. lib. 6. cap. 1. &c.*

LOCI, quos leviter attingit, vere tamen exponit, sunt hi:

De Ecclesia,
De Objecto adorationis,
De Pœnitentia,
De Matrimonio,
De Lege,
De lapsu hominum,
De Peccato,

De

De noviſſimo judicio, & ſignis quibusdam mundi finem præceſſuris.

De Ecclesia docet, quid ſit, & quæ ſint ejus notæ. Eccleſia eſt verum templum Dei, quod non in parietibus eſt, ſed in corde ac fide hominum, qui credunt in eum, ac vocantur fideles, *lib.* 4. *cap.* 13. Item: Eccleſia eſt æternum templum conſtitutum Deo a Chriſto univerſas gentes ad religionem Dei veram convocante. Hæc eſt domus fidelis, hoc immortale templum, in quo ſi quis non ſacrificaverit, immortalitatis præmium non habebit, *lib.* 4. *cap.* 14. Fundamenta Eccleſiæ ubique poſuerunt Apoſtoli per provincias diſperſi, *lib.* 4. *cap.* 21. *Notas Eccleſiæ ejusdem libri cap.* 30. *perſtringit.* Sola Catholica Eccleſia eſt, quæ verum cultum retinet. Singuli quique cœtus hæreticorum ſe potiſſimum Chriſtianos, & ſuam eſſe Catholicam Eccleſiam putant: ſed ſciendum eſt, illam eſſe veram, in qua eſt confeſſio & pœnitentia, quæ peccata & vulnera ſalubriter curat.

De Objecto adorationis diſſerit *lib.* 2. *cap.* 18. Nihil aliud adoremus, nihil colamus, niſi ſolum artificis parentisque noſtri unicum numen, qui propterea hominem erectum creavit, ut ſciamus nos ad ſuperna & cœleſtia provocari. *Et lib.* 5. *cap.* 18. Neſciunt, inquit, (loquitur de Gentilibus) quantum ſit nefas, adorare aliud præterquam Deum, qui condidit cœlum atque terram, qui humanum genus finxit, inſpiravit, luce donavit.

Poenitentia homines ad Deum reduci docet *lib.* 6. *cap.* 24. his verbis: Nec deficiat aliquis, ac de ſe ipſo

 deſpe-

desperet, si aut cupiditate victus, aut libidine impulsus, aut errore deceptus, aut vi coactus, ad injustitiæ viam lapsus est. Potest enim reduci, ac liberari, si eum pœniteat actorum, & ad meliora conversus, satisfaciat Deo. Nam Deus non thure, (scribit idem libro de Ira Dei, *cap.* 21.) non hostia humana, non pretiosis muneribus, quæ omnia sunt corruptibilia, sed morum emendatione placatur. Et qui peccare desinit, iram Dei facit mortalem. Idcirco enim non ad præsens noxium quemque punit, ut habeat homo resipiscendi & corrigendi sui facultatem. Est autem Lactantio pœnitentiam agere nihil aliud, quam profiteri, & affirmare, se ulterius non peccaturum, *lib.* 6. *cap.* 13. Quem enim facti sui vere pœnitet, errorem suum pristinum intelligit; ideoque Græci melius & significantius μετανοιαν dicunt, quam nos possimus resipiscentiam dicere. Resipiscit enim, ac mentem suam quasi ab insania recipit, quem primo errati piget; deinde castigat se ipsum dementiæ,& confirmat animum suum ad rectius vivendum, *lib.* 6. *cap.* 26. Liquet etiam ex *lib.* 5. *cap.* 13. eos, qui in persecutionibus veritatem abnegarunt, tum temporis fuisse receptos in Ecclesiam, modo pœnitentiam agerent. Licet, inquit, Deo satisfacere; & nullus tam malus Dei cultor est, qui data facultate ad placandum Deum non revertatur, & quidem sæpe devotione majori. Peccati enim conscientia & metus pœnæ religiosiorem facit.

Matrimonium iis necessarium esse docet, qui affectus frœnare non possunt. Cohibeat eos intra præscriptum legitimi thori, ut & illud, quod avide expetit,

petit, assequatur, & tamen in peccatum non incidat, inquit *lib* 6.*cap*.23. Et paulo post: Oportet sibi quemque proponere, duorum sexuum conjunctionem generandi causa datam esse viventibus; eamque legem his affectibus positam, ut successionem parent. Plura ibidem de castitatis officiis reperies.

Legis capita primaria duo esse docet, quorum unum præcipiat, quid Deo, alterum, quid homini debeatur, *lib*. 6. *cap*. 9. & 10.

Lapsum primorum parentum eleganter describit ex Mose, *lib*. 2. *cap*. 2. Criminator ille, inquit, invidens operibus Dei, omnes fallacias & calliditates suas ad decipiendum hominem intendit, ut ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit, ut vetitum cibum sumeret; & per eam ipsi quoque homini persuasit, ut transcenderet Dei legem, &c.

De Peccato testatur, hominem sua culpa injustum esse, *lib*. 4. *cap*.24. & peccatum omnibus hominibus naturaliter inesse, *lib*. 6. *cap*. 13.

De novissimo Judicio, & signis illud præcessuris copiose differit, *lib*. 7. & plurima signa nominat, *cap*. 15. Verum ea omnia non satis ad Catholicorum mentem expressa sunt.

Nævi Lactantii, & errores.

Diximus, quæ fidei capita plene exposuerit, quæ item leviter, vere tamen attigerit: consequens est, ut de iis quoque studiosum lectorem moneamus, quæ non satis intellexisse videtur Lactantius, adeoque nævos ejus & errores aperiamus. Sunt autem nævi ejus

 tripli-

triplicis generis: quidam enim Theologici, alii Chronologici, nonnulli Philosophici.

Naevi Theologici sunt:

Quod periculosa loquendi formula Deum patrem ex se ipso dicit esse procreatum, *lib.* 1. *cap.* 7.

Quod filii Dei aeternitatem sat diserte non asseruerit. Nam *lib.* 4. *cap.* 6. scribit, Deum, antequam praeclarum opus mundi adoriretur, spiritum genuisse, quem Filium nuncuparunt. Quae eadem *lib.* 2. *cap.* 8. reperiuntur.

Quod contra fidem historiae sacrae scribit, Christum nunquam se ipsum Deum dixisse; quia non servasset fidem, si missus, ut Deos tolleret, & unum assereret, induceret alium praeter unum, *lib.* 4. *cap.* 14.

Quod negat a Pilato sententiam in mortem Christi prolatam esse, *lib.* 4. *cap.* 18.

Quod Christum in Galilaeam ait profectum, noluisse Judaeis sese ostendere, ne eos ad poenitentiam adduceret, *lib.* 4. *cap.* 20.

Quod Spiritum S. ne quidem nominet: imo quod in Epistolis ad Demetrianum, auctore S. Hieronymo, Spiritus S. substantiam negavit, & errore Judaico dixit, eum vel ad patrem referri, vel ad filium, & sanctificationem utriusque personae sub ejus nomine demonstrari.

Quod de praecipuo Christi incarnati officio, sacerdotali nimirum, tacuit, & ideo tantum Christum humanam naturam assumpsisse contendit, ut quemadmodum pater, ita & ipse filius esset ἀπάτωρ atque ἀμη-

ἀμαντος, *lib. 4. cap.* 13. Utque Religionem sanctam Dei transferret ad gentes, *lib. 4. cap.* 11. Ut universis gentibus, quæ sub cælo sunt, singularis & veri Dei sanctum mysterium revelaret, & unum illis Deum nuntiaret, *lib. 4. cap.* 12. Denique ut exempla virtutis homini præbere posset, *lib. 4, cap.* 25. Quæ omnia quam frigida sint, omisso principe Incarnationis Christi fine, nemo non videt.

Quod Angelos tum demum homini custodes adhibitos fuisse ait, cum humanum genus in majorem numerum crescere cœpit, *lib. 2. cap.* 15.

Quod terræ potestatem ab initio diabolo tributam a Deo, duoque dæmonum genera facta esse asserit, alterum terrenum, alterum cœleste, *ibidem*.

Quod bonos Angelos hominum tutelæ adjunctos dominatorem cœli fallacissimum ad vitia pellexisse, & mulierum congressibus inquinasse, suosque fecisse satellites ac ministros existimat, *lib. 2. cap.* 15.

Quod nove dixit, diem, quem primus Oriens subministrat, Dei esse; noctem autem, quam Occidens extremus inducit, ejus, qui Deum æmulatur, scilicet diaboli, *lib. 2. cap.* 9.

Quod hominem ex diversis & repugnantibus rebus a Deo factum putat. Sic enim scribit *lib. 2. cap.* 12. Ex rebus diversis ac repugnantibus homo factus est; sicut ipse mundus ex luce ac tenebris, ex vita & morte: quæ duo inter se pugnare in homine præcepit, ut si anima superaverit, quæ ex Deo oritur, sit immortalis, & in perpetua luce versetur: si autem

 cor-

corpus vicerit animam, ditionique ſubjecerit, ſit in tenebris ſempiternis & in morte.

Quod hominem mortalem atque imperfectum e terra fictum affirmat, *lib.* 7. *cap.* 5. & 14.

Quod eumdem immortalitatem propriis viribus adipiſci ſtatuit, *ibid.*

Quod fingit Deum infinitam multitudinem animarum creaſſe, quas primo fragilibus & imbecillibus corporibus illigatas conſtitueret inter bonum malumque medias, ut conſtantibus ex utrisque naturis virtutem proponeret, ne immortalitatem delicate aſſequerentur, &c. *lib.* 7. *cap.* 5. [Vide tamen not. ad cap. 18. lib. 3.

Quod cum *lib.* 5. & 6. de juſtitia Chriſtianorum orationem ex profeſſo inſtituerit, tamen de philoſophica tantum ſeu legis juſtitia diſputat, & juſtitiæ fidei, quæ Evangelii propria eſt, ne verbulo quidem meminit.

Quod ſpiritum ſive animam hominis juſtitiæ operibus emereri, ut fiat æternus ſpiritus, *lib.* 4. *cap.* 25. Quod item largitione perpetua peccata carnis aboleri, *lib.* 6. *cap.* 13. aſſerit.

Quod iis tantum ignoſci ſcribit, qui ad peccatum imprudenter incauteque labuntur: veniam non habere, qui ſciens peccat, *ibid.*

Quod de perfectione hominis renati contradictorias ſententias tuetur, & quidem in uno eodemque libro, nimirum ſexto, fatetur, quod nemo eſſe ſine delicto poſſit, quamdiu indumento carnis oneratus eſt, *cap.* 13. & tamen *cap. ultimo* verum Dei cultorem nihil

vult

vult aliud precari, quam peccatis ſuis veniam, licet nulla ſint.

Quod ideo Deum permittere malum graſſari ſentit, ut virtutis ratio conſtet, *lib.* 5. *cap.* 7. Hoc fine ſcribit permittere Deum errores, *lib.* 2. *cap.* 17. Hoc fine diabolum a Deo excitatum ait, *libro de Opificio Dei cap.* 20. Hoc fine tantam vim natricum viperarumque a Deo factam putat, *lib.* 7. *cap.* 4. *& libro de Ira Dei cap.* 13.

Quod quoties oramus, credere nos vult, tentari nos a Deo, an ſimus digni exaudiri, *lib.* 6. *cap.* 13.

Quod militiam homini juſto non licitam eſſe putat, nec accuſare quemquam crimine capitali, *lib.* 6. *cap.* 20.

Quod animas ſcribit poſt mortem in una communi cuſtodia detineri, donec tempus adveniat, quo maximus judex meritorum faciat examen, *lib.* 7. *cap.* 21.

Quod de fine ſæculi, noviſſimo judicio, & imperio mille annorum periculoſas opiniones, *lib.* 7. *cap.* 14. 15. 16. 17. *&c.* inſeruit. Ex illis enim liquet, Lactantium contra Scripturam duas aſſeruiſſe reſurrectiones, alteram ad aureum ſeculum millenarii, alteram ad deſtructionem diaboli & impiorum: duo item judicia univerſalia. Liquet, ſtatuiſſe eum tantum pios, non autem & impios judicatum iri.

Quod denique mire nugatur non ſolum de Antichriſto, verum de adventu etiam Heliæ in terram, converſuro multos ad Dei cultum, *lib.* 7. *cap.* 17.

Fuere, qui Manichæiſmi quoque Lactantium accuſare non dubitaverunt. Sed quia nec Hieronymus,

 nec

nec quisquam alius Veterum hunc in Lactantio errorem animadvertit, quia item vetusti codices non habent ea, quæ in recentioribus editionibus pro Manichæis facere videbantur; apparet inde, hujus quoque autoris libros a Manichæo quodam fuisse interpolatos.

Nævi Chronologici.

Quod Mosen nongentis fere annis Trojanum excidium antecessisse scribit, cum Eusebius tantum trecentos quinquaginta numeret. *Sed hæc controversia adhuc est sub judice. Multi enim ejusdem sunt opinionis, ac Lactantius.*

Quod Imperium Regum Israelitarum annis quadringentis sexaginta definit, doctioribus Chronologis annos quingentos & quindecim numerantibus, *lib.* 4. *c.* 5.

Nævi Philosophici sunt;

Quod Antipodes esse negat, *lib.* 3. *cap.* 22.

Quod inter alias summi boni conditiones & hanc ponit, ut solius sit animi, nec communicari possit cum corpore, *lib.* 3. *cap.* 9. At, inquam ego, si summum bonum hominis quæritur, homo autem non ex sola anima, sed ex anima & corpore simul constat: utique non solius animi, sed animi & corporis simul summum bonum erit; quemadmodum immortalitas, quam Lactantius summum bonum nominat, ad corpus pariter & animam referetur.

Quod reprehendit viri boni definitionem Ciceronianam, qua nemini nocere vir bonus dicitur, nisi injuria lacessitus, *lib.* 6. *cap.* 18. cum Cicero non de privata, sed publica vindicta loquatur.„

IN-

INDEX

Præcipuorum, queis Lactantii opera continentur, Codicum MS. hactenus notorum.

1. BALLIOLENSIS Oxonii in Anglia Codex MS. complectens *VII libros div. Instit.* ac librum de *Ira Dei.* Eo usus est Thomas Sparckius in editione Oxon. 1684.

2. BALUZIANUS, sive Stephani Baluzii MS. Codex bonæ notæ, 400 annorum. In eo sunt liber de *Ira Dei* incipiens a cap. 8, & liber de *Opificio Dei.* Est nunc in Bibliothecam Reg. illatus, formam 8 habet. Signatus est n. 2967.

3. Codex MS. *div. Inst.* a BARTHIO visus, cujus tamen sunt paucissimæ varietates a Barthio excerptæ.

4. Codex MS. quo usus est BETULEJUS in editione, quæ post mortem ejus emissa est anno 1563. parce tamen hoc MS. usus videtur BETULEJUS.

5. BODLEJANUS Oxonii, continens *L. div. Instit. Epitom. de Ira Dei. de Opif. Dei.* Codex optimus, quo usus est Thomas Sparckius in editione 1684. incipiunt tamen variæ lectiones secundo tantum lib. *div. Inst.*

6. Duo Codices MS. COENOBII S. SALVATORIS BONONIENSIS, quorum antiquior ætatem 900 annorum certo superat: Specimina tam raræ antiquitatis exhibent Leo Allatius *in Hetruscis antiq.* Bernard. de

Mont-

Montfaucon *in Diario Ital.* & *Palaeograph. Graec.* Optimae notae Codex est: quandoque a ceteris differt, & nonnullas habet interpolationes.

Alterum Exemplar BONONIENSE recentius est, sed priori cetera non impar. Utrumque a Thomasio, quem Isaeus sequitur, collatum, ac saepius citatum. Multo plures horumce amborum MS. Codicum variantes lectiones Latinus Latinius in ora sui Lactantii notaverat, quae dein ad Joannem le Brun pervenere. Autographum Latinii exemplar habuit etiam ex Bibliotheca Genovefiana Lengletius. In usum Latinii contulerat hosce Codices 1558 Michael Thomas Taxaquetius, sive latens sub hoc nomine Thomasius.

7. Codex D. JO. LE BEUF Regiae INSCRIPTIONUM Acad. Socii continet solummodo duos libellos *de Ira Dei. de Opificio Dei.* Scriptus videtur Sec. XIV.

8. Codex JOAN. BAPT. LE BRUN ROTOMAG. aetatem habet 400 annorum. Complectitur VII libros *divin. Inst.* lib. de *Ira Dei.* de *Opif. Dei.* In ejus margine adscriptae sunt variae alterius MS. Codicis lectiones ad libros VII *div. Inst.*

9. Duo Codices MEMBRANACEI CAMERACENSES. Unus IX aut saltem X Seculi, sed ita mutilus, ut nonnisi summo studio & cura legi possit. Continet VII libros *Instit.* habet fere ubique Graeca eximia litteris quadratis scripta. Alter scriptus est ineunte Sec. XV. in quo continentur libri VII *Instit.* libelli de *Ira Dei.*

de

de *Opif. Dei.* adſunt græca, quandoque ſat bene ſcripta, quandoque caractere vulgari latino.

10. Codex CANTABRIGIENSIS MS. *in Venerabili Monaſterio Sublacenſi anno D.* MCCCCLXV. ut notatur ad calcem ejusdem Codicis. Continetque VII libros *Inſtit.* libros *de Irâ Dei.* de *Opificio Dei.* Itaque ibi eo ipſo anno ſcriptus fuit, quo prima editio Sublaci excuſa eſt. Non tamen ex hac fuit deſcriptus, multum enim ab ea differt, ut patet ex variis lectionibus, quas ex eo profert editor Cantabrius.

11. Codex MS. optimæ notæ, ex qua Canterus varietates lectionum collegit, poſtea Gallæo commodatas.

12. Codex membran. Sec. xv ſatis concinne ſcriptus, Bibliothecæ PP. Capucinorum Pariſienſ. Conventus S. Honorati. Græca in eo eleganter ſunt ſcripta. Habet libellos *de Ira & de Opificio Dei.*

13. Codex MS. antiquus & optimæ notæ fere in omnibus antiquiſſimo Bononienſi ſimilis, a JOAN. CAUCI accuratiſſime collatus, complectens libros *div. Inſt. de Ira & Opificio Dei.* Hujus Codicis variæ lectiones Gallæo uſu venerunt.

14. Codex MS. COLLEGII CORPORIS CHRISTI, quod Oxonii eſt, continens libros *div. Inſtit. de Ira Dei, & de Opificio Dei.* Eo uſus eſt, parce tamen, Thomas Sparckius.

15. Duo

15. Duo Codices MS. 400 aut 300 annorum ætatem ferentes, GOTOFREDI CLERMONT AMSTELODAMENSIS quondam, anno scilicet MDCCXV, apud Legatos Batavos in Gallia, Oratoris sacri. Hos Joan. le Brun possessor communicavit.

16. Octo Codices MS. BIBLIOTHECÆ COLBERTINÆ. Primus ætatis 800 annorum, numero 1297 signatus est. Ex hoc in lucem prodiit præclarus ille Lactantii liber *de Mortibus persecut.* curante Baluzio. Denuo viderunt & examinarunt Joan. le Brun & Lengletius meliore adhuc quam Baluzius fortuna. Secundus n. 2679 scriptus Venetiis videtur esse 700 annorum. Tertius scriptus in Diœcesi Aniciensi, n. 5173, 500 annorum est. Tres sunt scripti Bononiæ, trecentosque annos habent, signati sunt n. 3573, n. 4095, n. 4496. complectuntur libros *Instit. de Ira, de Opif. Dei.* Adhuc unus scriptus Bononiæ, 300 pariter annorum, signatus n. 1975, continet tantum *divinas Instit.* Præterea unus scriptus Florentiæ ætatis annorum 300, signatus n. 6210, continet libros *de Ira, & de Opif. Dei.* Octavus demum, 800 annorum, n. 1336, solum quod Lactantium attineat, refert *Carmen de Phœnice*, & quidem sub Lactantii etiam nomine. Sunt hodie omnes hi Codices in Bibliotheca Regia.

17. MS. Codex COLOMESIO visus, continet *div. Instit.* & lib. *de Opificio Dei.* Paucæ sunt ejus lectiones variantes.

18. Codex COLONIENSIS, cujus varias lectiones sæpissime profert editio Colonien. 1544, qua Lengletius est usus.

19. Co-

19. Codex COTTONIENSIS Oxonii, complectens libr. Instit. primo, ut videtur, dempto. Varias lectiones nonnullas inde apposuit Sparckius Oxoniensi suæ editioni 1684.

20. Duo Codices MS. a JACOBO CUJACIO in gratiam TORNESII hujusque editionis 1579 collati.

21. Codex COLLEGII EMANUELENSIS apud CANTABRIG. anno D. MCCCCXXIV descriptus, altero Cantabrigiensi longe emendatior. Complectitur libros *divin. Instit. de Ira & Opificio Dei.* Contulit eum editor Cantabrig. ejusque varias lectiones suæ editioni præmisit.

22. Codex vetustus, quo olim usus fuit DESID. ERASMUS: illius variæ lectiones paucissimæ sunt, præterquam ad librum *de Opificio Dei*, quem pauculis quibusdam notis illustravit ERASMUS in hujus libelli editione anni MDXXIX.

23. Antiquissimus Codex, quo GEORGIUS ERHARDUS est usus. Paucissimas inde variantes lectiones excerpsit GALLÆUS.

24. Codex 300 annorum, ECCLESIÆ METROPOL. TURON. & alter MAJORIS MONASTERII. Usus his est JOAN. BAPT. LE BRUN.

25. Codex GOTHANUS 400 circiter annorum, continet VII libros *Instit.* libros *de Ira & de Opificio Dei.* Eo usi sunt CELLARIUS, HEUMANNUS, BÜNEMANNUS.

26. Co-

26. Codex MS. CLAUDII MENARDI, de quo ſic J. F. GRONOVIUS: „*Nactus in Andibus apud Claudium Menardum membranas non valde vetuſtas, incepi qualescunque eſſent, conferre, & inveni, quæ vulgatis potiora ducerem.*„ Plures duntaxat locos duorum priorum librorum *div. Inſtit.* emendavit ex hoc MS. in libro *Obſervationum in Scriptores Eccleſ.*

27. Quinque Codices QUELFERBITANI partim ex Bibliotheca Gudiana, ſed quorum varias lectiones nullus hactenus Lactantii editor habere potuit.

28. Codex MS. JANI GUILIELMI, aut ſaltem ab ipſo collatus, non infimæ vetuſtatis. Continet libros *div. Inſtit. de Ira & Opificio Dei.* Quasdam varias lectiones ejus habuit Gallæus.

29. Codex papyraceus ADRIANI JUNII, Scholæ Amſtelodamenſis in nova urbis regione Rectoris. Hic Codex fœda admodum manu ex optimo archetypo exaratus, commodatus fuit GALLÆO ab ADRIANO JUNIO. At eum diligentius inſpexit THOMAS CRENIUS.

30. Tres MS. Codices carthacei LIPSIENSES, 300 circiter annorum, quorum unus eſt optimæ notæ, & antiquiſſimis conſentiens. Continent libros *Inſtit. de Ira Dei & de Opificio Dei*, dempto uno, in quo duo poſtremi deſunt. His uſi ſunt CELLARIUS, atque BÜNEMANNUS.

31. Codex LONDINENSIS REGIUS librum *de Ira Dei* continens, cujus apographum habuit ex amico Bünemannus.

32. Co-

32. Codex 500 annorum, MAJORIS MONASTERII gallice: MARMOUTIER, Ord. S. Bened. Congreg. Maur. prope Turones.

33. Codex MERTONIENSIS Oxonii, cujus varias lectiones, sed nimis parce refert Sparckius in Oxoniensi editione: inchoat solum III libro *Instit.* continuatque usque ad finem libri *de Opificio*.

34. Codex COLLEGII NAVARRICI PARIS. 300 annorum, complectens libros *div. Instit. de Ira Dei, & Opificio Dei*.

35. Codex membranaceus PALATINUS, continens libros *div. Instit.* cujus varias lectiones Gallæo suppeditavit Isaacus Vossius.

36. Codex FRANCISCI PENIÆ HISPANI Rom. Rotæ Auditoris. Codex non infimæ notæ, complectens libros *div. Instit. de Ira Dei, & de Opificio Dei.* Hunc Isæus contulit, sed cujus ætatis sit, non indicavit.

37. Codex REIMANNIANUS, chartaceus, Bünemanno communicatus. Seculo xv scriptus est.

38. Codex membran. CARDINALIS DE ROHAN continet VII libros *Instit.* in quibus græcum non legitur; Seculi XIV est. PARISIENSIS EDITOR eum ad manus habuit.

39. Codex ROSTOCHIENSIS; hujus paucæ admodum sunt variantes lectiones ad libros *div. Instit.* has habuit GALLÆUS ab ISAACO VOSSIO.

 40. Co-

40. Codex SANGERMANENSIS membranaceus, olim SEGUIERII Franciæ Cancellarii; eleganter ſcriptus eſt. Ætatem habet fere 400 annorum. Deſunt duæ priores paginæ. Continet libros *Inſtit. Epitomen*, ſed imperfectam; libros *de Ira d:v. de Opificio hominis. Carmen de Phœnice*, cum tali tamen monito: „ *Iſta Carmina dicuntur eſſe Lactantii.*„ Quandoque adſunt græca, eaque ſat eleganter ſcripta.

41. Duo Codices SORBONICI 300 annorum, n. n. 271. 272. In priore legitur ad calcem: „ *Scripſi ego Joannes de Maguncia* an. 1448. Uterque complectitur Lactantii ſeptem libros *Inſtit.* lib. *de Ira & Opificio Dei.*

42. Codex TAURINENSIS REGIUS 1000 annorum. Ex hoc Math. Pfaffius Pariſiis 1712 in lucem dedit *Epitomen* integram, paucis exceptis, cujus priora LV deerant capita in præcedentibus editionibus.

43. Novem alii Codices TAURINENSES: horum exiſtentiam quidem, ſed nec ætatem, nec reliquas qualitates indicat Pfaffius.

44. Codex MICHAELIS THOMÆ TAXAQUETII, ſive MICHAELIS THOMASII; continet libros *Inſtit. de Ira & Opificio Dei.* Diligenter eum excuſſit & examinavit ISÆUS, ætatem tamen non indicavit.

45. Codex TORNESIANUS. Hunc TORNESIUS emerat, cum ſuam pararet editionem Lugdunenſem 1567.

ubi

ubi in margine varias sui Codicis apposuit lectiones: ætatem non indicavit: continet lib. VII *Instit.*

46. Codex CANONICORUM REGUL. S. VICTORIS PARIS. 400 circiter annorum, complectens libros *divin. Instit. de Ira. de Opificio Dei.* Usus eo est JOAN. LE BRUN.

47. Codex CANONICORUM B. MARIÆ ULTRAJECTINÆ, ex optimo descriptus archetypo: continet lib. *divin. Instit. de Ira, de Opificio Dei.* Usus eo est GALLÆUS.

48. Codices 12 REGII PARIS. continentes solummodo Lactantii libros *de Ira*, & *de Opificio Dei.* n. 3735. n. 3736 olim Puteani Codex: sunt optimæ notæ, ætatemque 900 annorum habent. n. 3976. 400 annorum. n. 3739. 300 annorum, optimæ notæ. n. 3737. 300 annorum. n. 3741. 300 annorum, optimæ notæ. n. 3740. 300 annorum, cum eximiis picturis, in quo est etiam *Epitome div. Instit.* n. 3977. Mantuæ descriptus anno 1428. n. 3738 300 annorum. n. 3742. 200 aut 250 annorum, ex bono archetypo exscriptus. n. n. 3978 & 3979 300 circiter annorum. Omnes, ut & sequentes a JOANNE BAPT. LE BRUN collati Codices.

49. Præter hosce adducit Parisiensis editor, si recte eum intelligo, ex hoc enim hunc indicem describo, viginti & unum Regios alios Codices. n. 1662. membranaceus est, fuit olim Claudii Puteani, formam Folii, & noni Seculi ætatem habet: continet libros VII *Instit. de Ira. de Opificio Dei. Epitomen.* n. 1663.

 mem-

membranaceus est, Seculo pariter nono scriptus: continet *de falsa Religione Lib. VII.* In *div. Institutionibus* libri *sexti* finis, & *septimi* pars maxima desiderantur: Folii formam habet. n. 1664. membranaceus, Seculis partim duodecimo, partim decimo quarto exaratus, Folii formam habet; continet *de falsa Relig. Lib. VII. ad Demetrian.* libr. *de Opificio Dei.* n. 1665. membranaceus est, Seculo XIV scriptus, in Folio, *Institutiones* continet. n. 1666. chartaceus, anno 1428. Mantuæ exaratus in Folio, continet *Instit.* & libr. *de Opificio Dei.* n. 1667. chartaceus, olim COLBERTINUS, in Folio 1463 exaratus, *Institutiones* continet. n. 1668. partim membranaceus, partim chartaceus, in Folio Seculo XV exaratus, *Institutiones* continet. n. 1669. membranaceus, olim COLBERTINUS, Seculo XV exaratus in Folio, continet *Instit. de Ira & Opificio Dei*; & præterea exceptum ex S. Augustini libro 20 de Civit. Dei. *de novissimo judicio.* n. 1670. membranaceus, olim COLBERTINUS, Seculo XV in Folio exaratus, continet *Instit.* queis subjicitur fragmentum *de judicio extremo*, libros *de Ira & Opificio Dei.* n. 1671. membranaceus, olim Puteanus, Seculo XV exaratus in Folio, continet *Instit. de Ira & Opificio Dei. de Phœnice Carmen. de Resurrectione Carmen. Epitomen div. Instit.* n. 1672. membranaceus, Seculo XV exaratus in Folio, continet *Institutiones*, queis præmittuntur poemata duo, unum *de extremo judicii die* anonymo authore, alterum *de Resurrectionis dominica die* Lactantio tributum; & subjicitur fragmentum *de extremo judicio* ex S. Augustini libro 20 *de Civit. Dei.* dein libros *de Ira, & de*

de Opificio Dei. n. 1673. membranaceus, sub finem Seculi xv scriptus in Folio, continet *Institutiones*, quibus in margine sunt adjectæ MS. notæ P. Joannis Brasichelli, initio Seculi xvii Palatii Apost. Magistri, quas moderatum Theologum prodere, jam supra monui, Parisiensis autem Editor suo Lactantio præmisit: mihi autem dignæ non sunt visæ, ut rursus hic repræsentarem. n. 1674. membranaceus, sub finem Sec. xv exaratus in Folio, continet *Institutiones*, rescisso initio, lib. *de Ira div.* de *Opificio Dei. Carmen de Phœnice. Carmen de die resurrectionis dom.* n. 1675. chartaceus, manu rudi scriptus in Folio, continet *Institut.* lib. *de Ira*, *de Opificio Dei. Epitomen.* n. 1676. chartaceus, Seculo xv exaratus in Folio, continet librum *de Ira Dei.* n. 1677. membran. Sec. xv scriptus, continet libros *de Ira*, *& de Opificio Dei.* n. 2623. membr. scriptus Bononiæ 1436 in 4. continet *Institutiones*, lib. *de Ira*, & *de Opificio Dei.* n. 2624. membran. Sec. xv scriptus in 4. continet Lactantii *de falsa Relig. libros VII. de Ira Dei. de Opificio Dei.* n. 2625. partim membran. partim chart. Sec. xv scriptus in 4. continet *Instit. de Ira Dei. de Opificio Dei.* n. 2626. membran. Sec. xv scriptus in 4. continet *Instit. de Ira Dei.* & *de Opificio Dei.* n. 2627. membr. scriptus partim xi partim xii Sec. in 4. continet *Lycii Cecilii lib. de Mortibus persecut.* cum scriptis aliis. n. 2967. membran. olim Baluzianus, Sec. xv scriptus in 8. continet lib. *de Ira Dei.* cujus tamen septem priora capita desiderantur; & lib. *de Opificio Dei.* n. 2968. membr.

olim COLBERT. fcriptus anno 1439 in 8. continet lib. *de Ira Dei*, & lib. *de Opificio Dei.*

Hisce funt inferti apud Parifienfem editorem tres Codices chartacei Colbertini in fol. Seculo xv fcripti, fignatique n. 1678. n. 1679. n. 1680. qui continent *Lactantii erratorum* libros III autore ANTONIO RAUDENSI Theologo, illo fcilicet, de quo fupra quandam mentionem injeci.

50. Codices ROMANI juffu celeberrimi Cardinalis Paffionei per Jofephum Simonium Affemannum Vaticanæ Bibliothecæ tunc cuftodem, ad Parifienfem hoc ordine funt perfcripti.

XII VATICANI AB ISÆO COLLATI. n. 215. membr. nulla temporis nota fignatus, fed quantum conjicere eft ex pictura minio ornata, codici præfixa, fcriptus circa annum 1480 videtur: continet lib. VII *Inftit. de Ira, de Opificio Dei.* n. 216. membr. exaratus, ut notatur ab Amanuenfi 24 Augufti 1481. continet lib. *Inft. de Ira, de Opificio Dei, Epitomen*, qualis tunc habebatur, cujus initium eft: *Nam fi initium*, vel potius: *Nam fi juftitia.* n. 217. membr. ejusdem forfan, ac præcedentes duo, ætatis: continet *Inftit. libros de Ira, de Opificio Dei.* n. 218. membr. exaratus fub Sixto IV. P. cujus infignia Codici præfiguntur, h. e. intra annos 1471. & 1484. continet eosdem, quos prior, libros. n. 219. membran. exaratus fub Julio II. P. cujus imago aurea Codici præfigitur cum his litteris: *Julii II. Pont. Max.* h. e. intra annos 1503. & 1513. continet eosdem libros. n. 220. membran. exaratus ante annum 1447. nam

nam fol. 172 extat nota Valterii cujusdam, qui testatur recepisse se duodecim Ducatus in numerata pecunia pro pretio hujus Codicis A.D. 1447. die 12 Decemb. continet libros eosdem. n. 221. membr. exaratus circa annum 1450. uti ex præfixis picturis & imaginibus colligitur: continet *libros VII div. Instit. lib. de Ira Dei* hoc initio: *De summis necessitatibus. Epistolam ad Demetrianum*, qua adhortatur eum ad studendum pietati diligentius, & ad mundi contemptum; quam tamen Isæus non edidit: *lib. de Opificio Dei*, prout extat apud Isæum. n. 222. papyraceus exaratus A. 1462. die 21 Decemb. uti folio ultimo notatur; continet *Instit. de Ira. de Opificio.* n. 223. membr. per manus Joan. Hornsen, familiaris D. Corradi de Monte Politiano, cujus insignia præfiguntur Codici cum his litteris: *A. Corradi de Monte Politiano.* continet *libros VII Instit.* in quorum fine est hæc nota: „FIRMIANI LACTANTII *divin. Instit.* ad CONSTANTINUM *Imp. & adversus Gentes libri finiunt VII per manus* JOANN. HORNSEN *indigni servuli egregii* D. ÇORRADI DE MONTE POLIC. *Palatio Apostolico, temporibus Serenissimi Domini* PETRI DOMINI NICOLAI *div. providentia Papæ V. anno* 1454. *Pontificatus sui anno VII.*„ continet præterea *librum de Ira Dei ad Donatum.* n. 224. membr. olim Monasterii S. Crucis in Hierusalem Romæ, continet *div. Instit.* n. 225. membr. scriptus, ut ex scriptura colligitur, circiter anno 1460. continet *Institutiones.* n. 226. papyraceus olim ANTONII DE PICHETIS Juris Canonici peritissimi, exaratus Papiæ 1441. die 4 Decemb.

V Codices Vaticani, quos non viderunt nec Josephus, nec Sigismundus Isæus in editione Firm. Lactantii. n. 2876. chartaceus in quarta forma, manu recenti exaratus, continet fragmentum ex *libro VII Instit.* n. 3152. chartaceus in quarta forma, continet Lactantii Firm. *de festo die resurrectionis dominicæ* hoc initio: *Salve festa dies toto venerabilis ævo &c.* ejusdem *de ortu & obitu Phœnicis Carmen.* n. 3381. membran. in fol. ex libris Fulvii Ursini continet Firmiani Lactantii *in* Statii Thebaidem *expositionem*; sed eruditis jam constat, non esse nostri Lactantii hoc opus, sed Grammatici cujusdam Lutatii vel Luctatii Placidi Lactantii. n. 5134. papyraceus continet Lactantii *versus de Phœnice.* n. 5346. continet eosdem versus.

IV Codices Vaticani olim Palatini. n. 161. membr. Sec. XII. continet Lactantii *Institut.* deest initium L. I. & *de Opificio Dei*, ubi finis deest. n. 162. membr. in fol. recens est, continet *Institut. de Opificio hominis. de ortu obituque Phœnicis.* n. 163. membr. recens in fol. continet *lib. de Ira Dei. libros VII Instit. de Opif. hominis. Indicem Capitum Lactantii.* n. 164. papyr. in fol. continet *Instit. de Opific. hom. de Ira Dei.*

II Codices Bibliothecæ Vaticanæ Urbinatensis. n. 58. membr. antiq. in fol. continet *Instit. de Opificio. de Ira Dei. Carmen de Phœnice. Carmen de Christi resurr.* hoc initio: *Salve festa dies &c.* n. 361. pergam. continet Lactantii *Commentaria in* Papinii Statii *Thebaidem.*

VII Co-

VII Codices Vaticanos olim ex Bibliotheca Christinæ Alexandræ, Reginæ Suecorum. n. 149. in fol. membr. exaratus die 16 Januar. 1434. Bononiæ, olim Cardinalis & Principis a Dietrichstain Germani, continet Lactantii *Instit. de Ira Dei. de Opificio Dei.* in fine ab Amanuensi hæc annotantur: „ 1436. 3 Febr. correctum est hoc opus. die 20 Febr. 1438. correctum est secunda vice. 1439. die 8 Januar. perfeci studium ejus. 1441. 6 Febr. perfeci iterum studium ejus corrigendo usque ad orthographiam. „ n. 217. membr. in 4. fuerat Gerardi Joannis Vossii, dein Alex. Petavii anno 1656. continet *libros de Ira & Opificio Dei.* n. 265. membr. continet *Institutiones, libros de Ira & Opific. Dei.* n. 268. papyr. exaratus a Gotardo Stella, fuit Nicolai Heinsii, postea Petavii 1656. continet eosdem libros, nisi quod desit initium *Institutionum.* n. 276. membr. antiq. continet *div. Institutionum libros VII.* n. 1151. papyr. exaratus a Philippo Scholari Parisiensi 6 Octob. 1506. continet *Instit. & lib. de Ira Dei.* n. 1939. membr. exaratus sub Nicolao Papa, uti constat ex ejus stemmate, quod 2 folio a tergo hæret. Fuerat PP. Theatinorum S. Silvestri, a Clemente XI. in Bibliothecam Vatic. illatus, continet *Instit. libros de Ira, & de Opificio Dei.*

Speciminis loco, & ad Lactantii pretium æstimandum satis est hanc seriem texuisse Codicum. Plures forsan latent in Bibliothecis aliis Germanicis, Italicis, Hispanicis, Gallicis. Horum indicem subnectat, qui post me editurus est Lactantium.

ELENCHUS EDITIONUM LACTANTIANORUM OPERUM.

EDITIONES SECULI XV.

I. Lactantii Firm. *de divinis Institutionibus* adversus gentes libri VII, nec non ejusdem ad Donatum *de Ira Dei* liber unus, una cum libro *de Opificio hominis* ad Demetrianum, in fol. in Venerabili Monasterio Sublacensi sub annum D. MCCCCLXV. Pontificatus Pauli Papæ II, anno ejus II. Indict. III. die vero antepenultima mensis Octobris.

Hæc editio aliquando Romana dicitur, quam per errorem Bernardus de Montfaucon in Diario Italico ad annum MCCCCLXI. retulerat. Est rarissima. Romæ reperitur in Bibliotheca Barberina. Moguntiæ in Scrinio litterario Capituli Cathed. Parisiis in Musæo Claudii de Boze Academiarum Gallicæ, & Inscript. Socii. Græca in ea editione quandoque, sed non semper leguntur, videturque ex unico solum desumpta MS. exemplari. Titulus libri I. est manu exaratus. Eam utpote minus comptam juxta quosdam existimavit Editor Cantabrig. esse Codicem MS. sed Codex MS. Monasterii Sublacensis, de quo supra, est diversus ab edito. Primum hunc esse librum in Italia typis excusum, monet Hambergerus.

II. Eadem in fol. Romæ, in domo Petri de Maximis, apud Conradum Sweinheim 1468. Comes Swein-

Sweinhemio fuit Arnoldus Pannarez itidem Germanus. Græca habet hæc editio, habet etiam Carmina de Phœnice, & de Pascha. Extat hæc editio Parisiis in Bibliotheca Regia, tum in Musæo D. de Boze, Romæ in Bibl. Cardinalis Passionei, nunc in Bibliotheca Angelica apud PP. Augustinianos.

III. Eadem in fol. Romæ MCCCCLXX. apud eundem Conradum Sweinheim cum præfatione Andreæ Episcopi Aleriensis. — Hambergerus eum Joannem Andreæ vocat: differt a priori, & præfationis clausula est: „*Sumant Studiosi per nostros ingenuos opifices Lactantium Firmianum semel ab iis iterumque impressum, nonnullis in locis veriorem.*„ Extat in Bibl. Reg. Parisiis.

IV. Institutiones, liber de Ira Dei, liber de Opificio Dei, Carmen de Phœnice, Carmen de Pascha. fol. MCCCCLXXI. Adam. Hanc Parisiensis meus Romanam editionem dicit. Hambergerus Venetam statuit, ob versus in fine adjectos:

„*Presserat hunc* — Lactantium — *primo mundi caput inclyta Roma,*
Post Regina premit quippe colenda maris — Venetiæ —

Romanæ tamen quasi per omnia similem; incertus interim, illum Adamum faciatne typographum, an correctorem: ultimum tamen mavult.

V. Post hanc Parisiensis adducit eorundem operum Lactantianorum editionem Venetam anni MCCCCLXXII. in fol. quam Gallæus sed falso omnium esse primam existimavit. Isæus, Heumannus, & Bünemannus eam viderunt.

VI. Ope-

VI. Opera eadem Lactantii in fol. sine loco & anno: in Germania excusa rudi caractere jam a primis typographicæ artis incunabulis: dicitur in Bibliotheca Passioneana extitisse.

VII. Eadem opera in fol. Romæ 1474. Extat in Bibl. Reg. Paris. extabatque in Bibl. Carpzoviana, unde eam habuerat Christoph. Cellarius. Extabat etiam in Bibl. Hulsiana. Extat adhuc in Bibliotheca Ecclesiæ insignis Colleg. Haugensis, quæ Wirceburgi est: bella sane editio, & quidem per Teutonicæ nationis hominem adornata: legitur enim in fine; „Consummatum per Udalricum Gallum Alamanum, & Simonem Nicolai de Lucca.„

VIII. Eadem in fol. Romæ anni 1475. quam Joa. Alb. Fabricius laudat, Bünemannus existere dubitat.

IX. Eadem in fol. Rostochii anni 1476. Hac Bünemannus accurate est usus. Græcorum in ea spatia sunt vacua relicta. Epitomen non habet, nec Carmen de Phœnice. Gallæus tanquam MS. Codicem Rostochiensem citat.

X. Eadem in fol. Venetiis per Josephum de Colonia, & Joan. Menthen de Gerretzem an. 1478. 18 Aug. satis est accurata: græca sunt edita in illa. Nonnulli errore nominis decepti Bibliothetam indicantis hanc editionem Coloniensem vocarunt: inter alios hoc errore notatur Catalogus Hulsianus. Vidi hanc editionem in Bibliotheca Ecclesiæ Cathedralis Wirceburg.

XI. Præ-

XI. Præcesserat hanc alia editio Veneta ejusdem anni, die vero 12 Martii, excusa a Magistro Andrea de Paltasichis Catarensi, & Bonino de Boninis sociis. Epitomen habet postremo loco, quam vocat initio ephythomon, in fine nephytomon. Græca citata exhibet typis rudibus, & tam litteris, quam accentibus sæpe pravis, iisque versionem latinam adnectit. Possedit eam Passioneius, possedit & Bünemannus.

XII. Lactant. in fol. Venetiis per Bernardin. de Benaliis 1483. Laudant eam quidam cum Fabricio, sed extitisse dubitat Bünemannus, partim quod nemo eam suis se usurpasse oculis testetur, partim quod Benalianæ typographiæ initia ante annum 1486. non inveniant rei librariæ curiosi. Conjectura est Bünemanni, confusos fuisse, — uti fieri facile potest, factumque est non una vice in aliorum librorum historia — numeros LXXX & LXXXX, indeque factam esse editionem anni MCCCCLXXXIII, uno decennio per oculi celeritatem præterito.

XIII. Subjungo statim editionem Venetam in fol. anni 1493. per Vincentium Benalium. Ex Rom. anni 1470. facta videtur. Extat in Bibl. Sangermanensi a Pratis. Extat etiam in Bibliotheca Heilbronnensi, quæ nunc Onoldi est.

XIV. Lactantii opera in fol. Venetiis per Theodorum de Ragazonibus de Asula. 1490. Habuerunt eam Isæus, Gallæus, Carpzovius, Cellarius, alii.

XV. Eadem in fol. Venetiis anni 1494. Hanc Carpzov habuit.

XVI. Ea-

XVI. Eadem in fol. Venetiis per Simonem Bevilaquam Papiensem an. 1497. studio Andreæ Episcopi Aleriensis. Bünemanno videtur expressa ad editionem Rom. anni 1470.

EDITIONES SECULI XVI.

I. 1500. in quarta forma, Parisiis cum Ægidii Delphi annotamentis, per Joannem Petit. Possedit eam Bünemannus.

II. 1502. in fol. Venetiis, cura Joannis di Tridino cognomento Tacuini. Possederunt eam Büneman. & Parisiensis meus. Accuratior est hæc editio, quam multæ prius impressæ. Jo. Petrus Valerianus, sive Pierrius Bellunensis eam correxit.

III. 1509. in fol. Venet. cura ejusdem. Janus Parrhasius correxit, a quo multæ profectæ sunt mutationes, quas recentiores editores vel Tuccio Correctori Florentinæ Juntinæ, vel Aldo adscribunt. Inter correctissimas jure refertur hæc editio: illud mirum, præfationem editoris annum referre MCCCCCX. & diem quintum decimum Calendas Januarias, hancque ipsi editioni esse præfixam, operis autem ipsius finem signari MCCCCIX die III Januar. Hanc ipse possideo ex Biblioth. Hommeliana mihi comparatam. Possident etiam eam Haugenses Canonici.

IV. 1509. in parva quarta forma Parisiis per Joan. Petit, emendata ab Ægidio Mazeriensi, eodem illo, qui & illam editionem anni 1500. emendaverat.

V. 1510. in fol. Venetiis, per Janum Parrhasium castigata: forsan eadem, quam num. III. adduxi, quam Cella-

Cellarius hoc anno excusam dicit, deceptus anno Præfationis.

VI. 1510. in octava forma Antwerpiæ.

VII. 1511. in quarta forma Parisiis.

VIII. 1511. in fol. Venetiis a Joan. de Tridino. Nihil habet singulare, est mera repetitio Parrhasianæ illius anni 1510. Usi ea sunt Isæus & Gallæus.

IX. 1513. in quarta forma, Paris. a Joan. Petit & Nicol. de Pratis ex emendatione Ægidii Mazeriensis Delphi; huic præfixus est titulus: *Lepida Lactantii opera.* Est fere eadem cum præcedentibus ejusdem Parisiensis typographi editionibus. Sandius *in nucleo hist. Eccl.* hanc in pessimis & corruptissimis numerat, Bünemannus Sandio occulatior meliora in ea invenit, quam in aliis omnibus editis, creditque editorem optimo MS. usum.

X. 1513. in 8. Florentiæ apud Juntam Florent. ex emendatione Mariani Tuccii. Hanc habet Biblioth. Reg. Paris. Usi sunt Gallæus & Heumannus.

XI. 1515. in 8. Venetiis in ædibus Aldi & Andreæ Soceri. Curavit eam summo studio Joan. Bapt. Egnatius.

XII. Jungo statim contra Chronologiæ ordinem aliam Aldi editionem Venetam in 8. ex castigatione Honorati Fasitelli Veneti ad Codices Cassinenses anno 1535. vulgatam. Ex hac & præcedente post Parrhasianam anni 1509. pleræque recentiores editiones sunt progressæ. Interim Isæus dure judicat de hoc Fasitelli opere.

XIII.

XIII. 1521. in fol. Venetiis. Recensuit Janus Parrhasius, & eadem est, ac illa ejusdem anno 1510. adornata. Græca in ea sat emendate sunt edita. Extat in Biblioth. Reg. Paris.

XIV. 1521. in 4. Basileæ apud Andream Cratandrum. Plerumque ex Aldina fuit desumpta, satis est emendata.

XV. 1523. in fol. apud eundem. Hac Gallæus se usum esse dixit; Bünemannus tamen eandem putat esse, ac illam mox nominandam, quod typographi varient interdum in annis exprimendis.

XVI. 1524. in fol. apud eundem. Hac usus est Bünemannus in emendando Lactantio.

XVII. Jungo tertiam Cratandrianam in fol. anni 1532. Hac usus est Cantabrigiensis Editor. Hanc ipse etiam possideo.

XVIII. 1525. in fol. Paris. Usus est ea Joan. le Brun.

XIX. 1532. in 8. Lugdunensis.

XX. 1532. in 8. Antwerpiæ Joannis Graphæi cum notis Erasmi ad librum de Opificio Dei. Habuit Joan. le Brun; habuit & Heumannus.

XXI. 1538. in 8. Venetiis apud Paulum Manutium.

XXII. 1539. in 8. Coloniæ.

XXIII. 1539. in 8. Antwerpiæ apud Gymnicum. Hanc ex parte emendavit Erasmus Roterod. cujus leguntur annotationes in librum de Opificio Dei.

XXIV. 1541. in 8. Lugduni apud Gryphium ex emendatione Fasitelli. Sat elegans est.

XXV. 1543. in 8. Lugduni apud Gryphium. Hæc minus emendata.

XXVI. 1544. in fol. Coloniæ. cum notis Desid. Erasmi ad libellum *de Opificio Dei*. Est eximia & emendatissima. Lengletius & Joan. le Brun usi sunt ea.

XXVII. 1545. aliis & 1546. in quarta forma, Basileæ.

XXVIII. 1548. in forma 16. vel juxta Bünemannum in 12. Lugduni apud Tornesium ex emendatione Fasitelli. Editio nitidissima, & cum Gryphiana conveniens.

XXIX. Aliæ ejusdem loci & editoris. Una anni 1553. altera anni 1556. ambæ nitidæ, & primam Tornesianam repræsentantes.

XXX. 1553. in 8. Antwerpiæ. Hæc laudatur a Dupinio in Bibliotheca Eccles.

XXXI. 1555. in 8. Antwerpiæ apud Gymnicum cum Erasmi annotationibus in librum *de Opificio Dei*.

XXXII. Alia Antwerpiensis octavæ formæ, & anni 1556.

XXXIII. 1556. in fol. Basileæ ex officina Henrici Petri. Bis quidem edita, ut asserunt Dupin, Ceillier, Bünemannus: semel separata, & dein in Hæresiologia Heroldi.

XXXIV. 1559. in fol. ibidem excusa.

XXXV. 1563. in fol. ibidem. cum Xisti Betulei Commentariis, qui quidem eruditis non omnino probantur, quamvis multa contineat satis utilia ad illu-

ftrahdum Lactantium. Id præterire non possum, adeo Betuleum fuisse Lactantio addictum, ut ex suis filiis uni hoc nomen imponeret. Observari & hoc debet, Betuleum in nonnullis locis habere lectiones plane singulares, in quibus non tam Codicem MS. quam suum ingenium secutus videtur.

XXXVI. 1561. in 16. Parisiis apud Hieronymum de Marnef ex recensione Fasitelli. Parum nitida.

XXXVII. 1563. in 8. Parisiis.

XXXVIII. 1565. in 8. Parisiis.

XXXIX. 1567. in 16. Lugduni apud Tornesium. Sat elegans, ac emendata ad Codicem MS. quem sibi comparaverat Tornesius. Lengletius & Joan. le Brun eam habuere.

XL. 1579. in 16. alia Tornesii Lugduni ad duos Codices MS. emendata: ita Parisiensis meus. Ipse autem Tornesius in fronte libri tantum dicit: „Omnia ex fide, & authoritate librorum MS. emendata.„ ad calcem autem: „Oblati, & a me empti sunt libri VII Instit. MS. non parum item me juvit vir eruditissimus Jacobus Cujacius, qui nonnullos locos hujusce nostri authoris ex fide veterum librorum a se emendatos ad me misit.„ Ipsemet hanc quoque editionem ad manum habeo.

XLI. 1586. in 16. alia Tornesii. Lugdun.

XLII. 1587. in 8. alia Tornes. Lugd. ad multos Codices MS. atque etiam ad notas varias a Jacobo Cujacio transmissas.

XLIII. 1594. in 16. alia Tornes. Lugd. quæ a priori non differt.

XLIV. 1568. in 8. Antwerpiæ.

XLV. 1570. in 8. Antwerpiæ Stelsii cum notis Erasmi ad libellum de Opificio Dei.

XLVI. 1570. in 8. Antwerpiæ ex officina Plantiniana. Sat elegans, ex emendatione Michaelis Thomasii ad duos Codices Bonon. & VII Vaticanos. Hæc Gronovio minus placebat, nec omnino placuit Isæo, qui observat Thomasium ad nonnulla quidem textus Lactantiani medicam manum adhibuisse, sed pleraque & prope innumera reliquisse plane intacta: quapropter nos admonet, se in Thomasiano textu emendasse trecenta & amplius errata, ut Lactantium puriorem & integriorem redderet.

XLVII. 1579. in 8. Antwerpiæ.

XLVIII. 1580. in 8.

XLIX. 1587. in 8. Antwerpiæ apud Plantinum. Hæc est altera Thomasianæ emendationis editio, nullibi mutata.

L. 1589. in fol. Paris. in Bibl. Patrum.

LI. 1589. in 8. Paris. ex recensione Thomasii.

LII. 1594. in 16. Lugdun. Thomæ Soubron. Sat emendata, quamvis minus compta.

EDITIONES SECULI XVII.

I. 1613. Coloniæ Allobrogum, id est Genevæ, ex officina Tornesii, ex duobus MS. à Jacobo Cujacio

emendata. Multi eam facit Gallæus, in ea tamen Isæus se animadvertisse asserit, textum Lactantii ubique esse corruptum.

II. Eodem anno Coloniæ. in 16. teste Bünemanno. Eadem forsan cum priore.

III. 1615. & 1616. in 16. Lugduni.

IV. 1630. in 16. Genevæ.

V. 1642. in fol. Lugduni.

VI. 1646. in fol. Cesenæ Josephi Isæi cura & castigatione ad duos Bononienses, & duodecim Vaticanos Codices emendata. Isæus omnes post se Lactantii Editores relinquit.

VII. 1650. in fol. Romæ ex typographia Mascardi: ex Isæi emendatione. Verum non nova: sed eadem plane est, ac Cesenensis editio, prima fronte solum immutata.

VIII. 1652. in 8. Lugduni Batav. ex emendatione Antonii Thysii. Sat nitida est: sed parvi est apud eruditos momenti.

IX. 1660. in 8. Lugd. Batav. a Servato Gallæo cum selectis variorum notis. Hæc sat elegans est: omnes fere notas surripuit Gallæus ex editione Betuleii, & a schedis Salmasii: at quosdam contulerat MS. Codices, quorum variæ lectiones adjectæ sunt ad finem libri: quæ cum non sit usquequaque emendata, in eam Joan. le Brun habuit annotationes Petri Francii, historiarum & eloquentiæ Professoris in Amstelodam. Gymnasio. Usus ea est recentissimus Parisiensis editor.

X.

X. 1684. in 8. Oxonii ex recensione & cum notulis quibusdam Thomæ Sparck. Elegans est, ac emendata ad quinque Codices MS. In ea editus est liber *de Mortibus persecut.* Usus ea est novissimus editor Paris.

XI. 1685. in 8. Cantabrigiæ. Sat elegans: sed ex Thomasiana editione expressa est. Usus fuit tamen editor duobus MS. Codicibus, quorum varias lectiones præmisit libris Lactantii; in ea itidem legitur liber *de Mortibus persecut.*

XII. 1698. in 8. Lipsiæ, ex recensione Christophori Cellarii. Quamvis est emendata, tamen non est omnino inculpata: quasdam nihilominus notas habet non exigui momenti.

EDITIONES SECULI XVIII.

I. 1715. in 8. Lipsiæ ex recensione Joan. Georgii Walchii. Hic primus Epitomen vulgavit integram cum aliis Lactantii operibus. Præfixa est erudita disquisitio de vita & stilo Lactantii. In hac editione aliquid desiderant eruditi. Parisiensis novissimus Editor ita eum excusat: „Quid mirum? an Cl. Walchius, qui vix annum vigesimum attigerat, potuit in edendo Lactantio idem artis criticæ & doctrinæ, quibus nunc quinquagenarius pollet, — anno 1748. aut 1747. aut prius sua ipsa editione scripta est ab Editore Paris. hæc series Editionum, aut divinando tantum numerum annorum, quem se scribente Walchius tenebat, definivit; mortuus est enim Walchius octogenario, sesqui anni spatio major 1775. — specimen edere?„

II. 1736. in 8. Gœttingæ, ex emendatione Christophori Augusti Heumanni. Hæc editio prioribus longe est perfectior. In ea, quibusdam tamen immutatis, servatus est Christoph. Cellarii textus. Epitomen integram ad MS. Taurinens. & Bonon. in textu emendavit. Notis Cellarianis additæ sunt ubique novæ, ac eruditæ; & emendatrices ejus conjecturæ fere semper assensum extorquent.

III. 1736. in 8. Lipsiæ cura Bünemanni. Mirum est, quantum laboris ac studii impenderit Lactantio Bünemannus. Editio superiores omnes superans ad LXII editiones, & LII Codices exacta.

IV. Insero notitiam litterariam affectæ quidem, sed non perfectæ Lactantianorum operum editionis, quæ circa idem fere tempus, quo Heumanniana & Bünemaniana alibi vulgabantur, Salisburgi adornabatur dedicanda Leopoldo Comiti Firmiano, tunc Salisburgensi Archiepiscopo: quidquid ars typographica & calcographica eximii habet, huic operi impendebatur. Qui hæc refert, Joannes Georgius Schelhornius *in I. Tom. Amœnitatum* ex historia Ecclesiastica & litteraria petitarum, theodisce scriptarum, & Ulmæ an. MDCCLXII publicatarum, possidetque & splendidum operis frontispicium, imaginem sui Mecœnatis, Archiepiscopi scilicet, exhibentem, & quaterniones operis signatas A. F. G. ultra mille Imperiales jam operi fuisse impensos ex relatione asseverat. Lactantius hunc ortum suum debuerat illi Principi sapienti, Scholasticismum tam in Philosophia, quam Theologia mire fastidienti, &

melio-

meliorem gustum, virosque hoc imbutos Academiæ suæ invehere conanti. Moram injecit perpetuam operi vel Archiepiscopi obitus interveniens, vel barbaries, quæ se peti sentiebat, collectis viribus de bona causa — forsan ad Hieronymi tempora, quod Deus volet, triumphavit; id quod conjicere licet ex libello, nitide & solide in ipsa Archiepiscopi aula anno 1741. scripto: „Αδεισιδαιμονος φιλορωμαιν vindiciæ adversus Sycophantas Juvavienses, Coloniæ apud Petrum Marteau — potius Venetiis — excuso. Reliqua ad hunc Lactantium pertinentia apud Schelhornium legantur.

V. 1748. in 4. Parisiis. Editio novissima, quæ omnium instar esse potest, ad LXXX & amplius MS. Codices, editosque XL collata & emendata, atque notis uberioribus illustrata, cui manum primam adhibuit Joann. Bapt. le Brun, extremam imposuit Nicolaus Lenglet du Fresnoy. Duo Tomi apud Joan. de Bure.

Duo adjicio, quæ operis titulus alias sat copiosus hujus editionis qualitatum index non attingit. Primum: Le Brun per annos XL Lactantio incubuisse, eique esse immortuum. Alterum: Bünemannianam recensionem Parisiensi editori nonnisi sua fere jam ad finem perducta innotuisse, lectiones tamen variantes, & Bünemannianas desuper animadversiones ab eo adhuc fuisse excerptas, operique præmissas, restare autem multas Bünemannianas observationes alias præsertim paralelismum inter dictiones Lactantianas, & aliorum scriptorum phrases, concernentes, a Parisiensi

 plane

plane intactas, unde hac recensione Bünemannianam nullatenus ab eruditorum usu ut superfluam excludi.

VI. 1783. in 8. Wirceburgi in officina Staheliana. Hæc ad illam Parisinam adornata est; Historia vitæ Lactantii ac Operum ejus præmittitur, ex ipsa illa Parisina potissimum excerpta. Ad manus tamen habui præterea omnes alias hujus Seculi Lactantianas editiones, & Georgii Christophori Hambergeri notitiam præcipuorum omnis ævi scriptorum. Tomo altero variantium lectionum, & observationum selectarum in hunc scriptorem syllogen rursus quam maxime Parisiensis editionis ope adjungam, sicque Lactantium Wirceburgensem absolvam, cujus compendiariam descriptionem hic dedi.

Tres alios titulos historiæ Lactantiano - litterariæ hic appono, sed perbreves.

PARTES LACTANTIANORUM OPERUM SEORSIM EDITÆ.

I. Lactantii liber *de Opificio Dei*, ex recensione & cum notis Desid. Erasmi. 8. Basil. apud Froben. 1529.

II. Idem in forma octava Parisiis apud Colineum. eodem anno.

III. idem in 4. ibidem. 1551. cum iisdem notis.

IV. Idem in 8. Francofurti & Argentorati, cum observationibus Jodoci Willichii. 1542.

V.

V. Idem in 8. Geræ, ex emendatione Georgii Ludov. Goldneri cum vita Lactantii & judiciis eruditorum, 1715, juxta Hambergerum 1714.

VI. Idem in 8. vi tomis. Romæ typis Antonii Rotilii recensuit, variantibus lectionibus, annotationibus, castigationibus ac dissertationibus illustravit F. Eduardus a S. Xaverio. 1757. — Si tamen Hambergerum recte intelligo, nec hic omnia Lactantii opera sint excusa, — advertit Hambergerus, hac editione eruditos facile posse carere.

VII. Lactantii liber *de Mortibus Persecut.* in 8. Parisiis 1679. edente cum annotationibus Stephano Baluzio tom. II. Miscellaneorum.

VIII. Idem separatim editus in 8. Paris. eod. anno.

IX. Idem sine notis Baluzii a Joanne Fell. in 12. Oxonii 1680.

X. Idem cum notis Joannis Columbi, in 8. Aboæ in Finlandia 1684.

XI. Idem liber cum notis variorum, scilicet Baluzii, Columbi, Gisberti, Cuperi, Toinardi, & Pauli Bauldri, in 8. Trajecti ad Rhenum ex officina Franc. Halma 1692. Nitida editio, quam ex Lipsiensis Ernesti suppellectile libraria comparavi, correctam in margine ab eruditissimo possessore, partim ad MS. Codicem, partim etiam propriis conjecturis, quæ tamen cum Parisino textu quoad substantiam omnino conveniunt.

XII. Idem Trajecti ad Rhenum in 8. 1693. ex officina Guil. Brœdelet.

XIII. Idem cura & cum observationibus Nicolai le Nourry Benedictini e Congreg. S. Mauri. 8. Parisiis 1710.

XIV. Lactantii *Epitome divin. Instit.* edente Christophoro Math. Pfaffio. 8. Paris. 1712.

XV. Eadem. 8. cum notis Joan. Davisii Cantabrig. 1718.

XVI. *Carmen de resurrectione*, cum eruditis notis Hermanni Buschii. in 4. sine loco & anno.

XVII. Idem cum notis Augusti Buchneri Viteberg. 8. 1627.

XVIII. Idem cum notis Heumanni in ejusdem Pœid. Tom. III. L. II.

XIX. *Symphosii* poetæ veteris elegantissimi erudita juxta & festiva ænigmata, nunc primum & inventa, & excusa. Accesserunt VII Græciæ Sapientum sententiæ multo, quam ante hac emendatiores, & versibus etiam aliquot acutiores. Parisiis apud Jacobum Kerver. 8. 1537. Prima hæc est horum ænigmatum editio a Joachimo Perionio curata.

XX. *Symposium*, sive centum epigrammata tristicha ænigmatica, quæ vero suo authori post longissimi temporis decursum reddidit, a librariorum mendis ope Codicum MS. repurgavit, suisque, & Joan. Castalio-

ſtalionis, & aliorum notis illuſtravit Heumannus, cujus & adjecta eſt diſſertatiuncula contra Nicolaum Nourrium, librum *de Mortibus Perſecut.* Lactantio abjudicantem: itemque ſymbola critica ad Lactantium. Hannoveræ. 8. 1722.

XXI. *Carmen de Phœnice* recudit nuper Joannes Chriſtianus Wernsdorffius inter Poetas latinos minores tom. III. in quo Satyrici minores, Elegiæ & Lirica variorum continentur. Altenburgi 1782. & quidem in claſſe Elegiarum.

QUÆDAM LACTANTIANA IN LINQUAS VULGARES VERSA.

Ut plurimum in Francogallicam linguam Lactantiana ſunt translata, ut mihi quidem conſtat, nec enim theodiſcæ translationis ullius memini.

I. Pariſiis. 1546. par René Fame, Secretaire du Roi François I. in fol. Inſtitutiones hic habentur.

II. Eædem. Lugduni in fol. 1547.

III. Eædem in 16. Pariſiis 1555.

IV. Eædem in 16. Lugduni 1563. In his pars Inſtitutionum habetur.

V. Pariſiis 1581. in 16. Sola translatio integra divinarum Inſtitutionum Lactantii facta eſt.

VI.

VI. 1710. le premier livre des Institutions divines, par M. Drouet de Maupertuis. in 12. Avign.

VII. Traitè de la Colere de Dieu, traduit du latin de Lactance, précédé d'un discour sur la vie, les sentiments, & les ouvrages de l'auteur en forme d'Apologie par Mr. Deux du Radier, Conseiller du Roi &c. Elegantissimam hanc translationem Parisiensis vocat, manuscriptam eam in manibus habuit; an edita sit, mihi non constat.

VIII. Traité de Lactance de la Mort de Persecuteurs de l'Eglise, mise en françois par Mr. de Maucroix Chanoin de l'Eglise Cathed. de Reims. 12. Paris. 1680. Elegantissimam translationem vocat Paris.

IX. Symphorien Champier, tradution du grec en françois des Propheties des Sibylles, mises en vers françois dans la nef des Dame.

X. Traité de la Mort des Persequteurs &c. 8. Utrecht 1687. Ex Anglico Burneti facta.

Extat una etiam Anglicana traductio libri *de Mortibus Persecut.* a Gilberto Burneto, Episcopo Sarisburiensi facta, cum præfatione de persecutione in Christianos, 8. Londini 1686. & 1714. edita. Præfationem istius operis fatetur ipse Joan. Alb. Fabric. esse parum decentem.

VA-

VARIÆ VARIORUM ERUDITORUM IN LACTANTIUM CURÆ.

Varii suam operam illustrando & examinando ut ita dicam, impenderunt: partim editores Lactantii suæ recensioni suas crises & notas adjecerunt, partim specialibus scriptis ediderunt suas notas & commentarios alii. Plurima talia ad intelligendum & illustrandum hunce scriptorem subsidia Parisiensis editor novissimus suæ adjunxit recensioni. Texit etiam ipse indicem quendam, brevem tamen talium in hunc scriptorem commentationum & disquisitionum, quem paululum locupletiorem a me factum hic adjicio.

I. Antonii Raudensis Theologi Ordinis Min. Firmiani Lactantii erratorum libri tres. Supra Manuscriptos eos indicavi.

II. Anthologia Lactantii Firm. elegantissimas sententias, easque tam pietate quam doctrina illustres complectens, recenter in locos digesta communes per Thomam Beconum. 8. Lugd. 1558. Hæc Anthologia est quædam Lactantiana Theologia, qua ad certa capita revocantur ea omnia, quæ in Lactantio leguntur de Deo, & rebus div. atque etiam illa, in quibus agitur de Christianorum moribus.

III. Jean Gardei Collection des fleurs de Lactance Firmian, contenant sentences trés belles. 8.

Hic

Hic liber idem fere est cum Thomæ Beconi Anthologia.

IV. Defense des sentiments de Lactance sur le sujet de l'usure par M. Louis Bulteau. 12. Paris. 1571. - 1577.

V. Nicolai Toinardi notæ in Lactantium *de Mortibus Persecut.* 12. 1690.

VI. Lactantius *de vero Dei cultu.* Præside Georgio Casparo Kirchmajero Prof. Wittenb. defendit Joan. Philippus Apinus Oringa Hohenloico - Franco. Wittenb. 4. 1691. Hanc dissertationem Parisiensis non novit.

VII. Joan. August. Krebsii de stilo Lactantii. 4. Halæ Sax. 1702. Hanc dignam, quæ editionibus Lactantii adjungatur, judicant memoriæ Trivoltianæ anni 1706.

VIII. Math. Nicol. Kortholti dissertatio de Cicerone Christiano Lactantio. 4. Giess. 1711.

IX. Danielis Michelii introductio ad historiam litterariam, 8. Cantab. 1721. huc referenda, quod eximia ibi legatur disquisitio critica de Codice Colbertino *de Mort. Persec.* contra Nicol. le Nourry.

X. Exercitatio Anti-Lactantiana, qua de mendosa Eucharistiæ Platonicæ interpretatione, Præside

de Guilelmo Bergero differit M. Joann. Georgius Geret Anſpac. Wittenb. 1722. 4. Examinat Lactantii cenſuram in illud Platonis, ut Lactantius ipſe citat: „*Gratias agere ſe naturæ, primo quod homo natus eſſet potius, quam mutum animal, dein quod mas potius, quam fœmina, quod Græcus, quam Barbarus: poſtremo quod Athenienſis, & quod temporibus Socratis.*„ Author alteram adhuc diſſertationem promittit, cum in fine hujus legam: *Explicit diſſertatio prima.* Forſan, ut ex præfatione colligo, examen Theologiæ Lactantianæ futura erat, quam hic promittit.

XI. Joan. Georgii Geret Anſpac. Specimen examinis Theologiæ Lactantianæ in articulo de Deo abſolute conſiderato, Filio, & Spiritu S. Wittenb. 1723. 4. Nec haſce novit Pariſienſis.

XII. Joachimi Juſti Rau diatribe hiſtorico-philoſophica de Philoſophia Lucii Lactantii Firmil. 8. Jenæ 1733.

XIII. Amicorum ſocietate litteraria conjunctorum Diſſertatio crit. de vexatiſſimo Lactantii loco — *lib. II. Inſtit.* „*Fecit in principio — Deus — bonum & malum.* — Berol. 4. 1744. Locum hunc utpote in Codicibus MS. æque ac editionibus raro obvium, & a pluribus pro ſpurio rejectnm, contra quaſcunque vindicat author objectiones; hoc tamen monet, Lactantium nonnihil adhuc Ma-

nichæ-

nichæiſmi & Arianiſmi ſapere. Solidam ac eruditam hanc ſcriptiunculam dicunt authores relationum ut dicebant innocentium: *Unſchuldige Nachrichten, oder Nachrichten von alten und neuen theologiſchen Sachen auf das Jahr* 1744.

XIV. Joan. Dieterici Winckleri Philologemata Lactantiana ſacra variis locis tum ſacri Codicis illuſtrandis, tum Lactantii explicandis corrigendisque inſervientia. — Inſerta ſunt hinc inde ΣΥΜΜΙΚΤΑ quædam ΑΝΕΚΔΟΤΑ critici & philologici argumenti, Brunswigæ 8. 1754. His porro ſymbolis duabus ſeriem Pariſienſis editoris auxi.

LUCII

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER PRIMUS
DE
FALSA RELIGIONE DEORUM.

ANALYSIS LIBRI I.

ARGUMENTUM.

PROPOSITIO generalis primi & secundi libri est, Religiones deorum esse falsas. Speciales libri primi partes sunt quatuor:

Proœmium, Cap. 1.
Providentiæ assertio, Cap. 2.
Assertio unius veri Dei, Cap. 3. 4. 5. 6. 7.
Refutatio deorum gentilium, inde ad finem.

PROOEMIUM tria continet:

Causas hujus scriptionis.
Προσφωνησιν ad Constantinum Magnum.
Repetitionem primariæ causæ hujus scriptionis; ubi ratio exponitur, cur tam pauci religioni assentiantur.

Causæ, quibus motus Lactantius orator hanc de Religione disputationem instituerit, quinque recensentur.

Prima: Succurrere vult iis, quibus prorsus ignota vera Religio, quorum multi veritatem quæsiverunt, sed frustra, quia arcanum summi Dei ingenio ac propriis sensibus non potest comprehendi.

Secunda: Succurrere vult iis, quibus aliquo modo innotuit vera Religio: sed eam vel contemnunt, ut docti, quod idoneis assertoribus egeat; vel oderunt, ut indocti, ob insitam sibi austeritatem.

Tertia: Quia non tam de rebus humanis bene meretur, qui scientiam bene dicendi affert, quam qui pie atque innocenter docet vivere.

Quarta: Quia maximi oratores extremum vitæ actum Philosophiæ tribuerunt; ergo justius ego Theologiæ tribuam.

Quinta: Viri prudentes Institutiones juris civilis ediderunt; melius igitur ego divinas Institutiones persequar.

Προσφωνησις ad Imperatorem Constantinum, qua illi gratulatur de veritatis agnitione.

Repetit causam principem institutæ disputationis, ut homines avocet ab erroribus; redditque rationem, cur tam pauci Religioni veræ assentiantur; quod multi obdurent se contra manifestam veritatem, nec cogitent, quare sint nati; hæc enim pravitatis est causa, ignoratio sui.

ALTERA pars libri primi quæstionem de providentia pertractat: An sit providentia? Lactantius non copiosa hanc thesin demonstratione indigere scribit; tum quod Stoici & Cicero satis argute negativam refutarint; tum quod omnes populi in hac una re consentiant, esse providentiam, Cap. 2.

TERTIA parte, asserit, unum esse Deum, mundi hujus conditorem & gubernatorem; idque rationibus & autoritatibus confirmat.

RATIONIBUS:

Quia Deus est perfectus. Ergo non potest esse nisi unus.
Quia Deus non capit interitum. Ergo nec divisionem.
Quia unus Deus facere mundum potuit. Ergo & regere.
Quia ut res militaris non constat, nisi sub uno duce: sic hic summa ipsa rerum non constabit, nisi singularum partium potestas ad unam Providentiam referatur.

Quia dicere multorum arbitrio cuncta regi, tale est, quale si quis affirmet, in uno corpore multas esse mentes: quoniam multa & varia sunt ministeria membrorum, quæ omnia mens sola gubernat.

Objectio: Sunt equidem multi dii, sed unus est summus Rector.

Responsio: Si universi pares non sunt; non igitur dii sunt omnes.

AUTO-

AUTORITATIBUS:

PROPHETARUM. Prophetæ, qui fuerunt admodum multi, unum Deum prædicant, unum loquuntur.

Objectio: Non admittimus illorum testimonia; sunt voces humanæ.

Responsio: Impleta sunt illorum vaticinia; igitur non fuerunt furiosi nec mendaces, quia cæteros ab omni fraude cohibuerunt; & voluntas fingendi ac mentiendi eorum est, qui appetunt opes, qui lucra desiderant, quæ res procul a sanctis illis viris fuit. Aliqui eorum Principes aut etiam Reges fuerunt, in quos cadere non potest suspicio fraudis.

POETARUM: Nam Orpheus Deum verum Πρωτογονον vocat. Sic Virgilius & Ovidius Deum mundi fabricatorem agnoscunt.

PHILOSOPHORUM: Thaletis, Pythagoræ, Anaxagoræ, Antisthenis, Cleanthis & Anaximenis, Chrysippi, Zenonis, Aristotelis, Platonis, Ciceronis, Senecæ.

MERCURII Trismegisti: ὁ δε θεος εἱς, ὁ δε εἱς ὀνοματος ἐ προσδεεται; ἐςι γαρ ὁ ὢν ἀνωνυμος.

SIBYLLARUM, quæ omnes unum Deum prædicant.

APOLLINIS, qui quærenti, quid esset Deus, respondit: αὐτοφυεις.

QUARTA libri parte refutat primum communes Gentilium religiones a cap. 8. usque ad 20. deinde proprias Romanorum, a cap. 20. ad finem; probatque religiones deorum falsas esse, quod certo tempore nati, pessime vixerint, tandemque mortalium omnium legem subierint, quos pro diis Gentiles coluerunt.

PRÆFATIO.

Quanti sit & fuerit semper cognitio Veritatis.

Magno & excellenti ingenio viri, cum se doctrinæ penitus dedissent, quidquid laboris poterat impendi, contemptis omnibus & privatis & publicis actionibus, ad inquirendæ veritatis studium contulerunt; existimantes, multo esse præclarius, humanarum divinarumque rerum investigare ac scire rationem, quam aut struendis opibus, aut cumulandis honoribus inhærere. Quibus rebus, quoniam fragiles terrenæque sunt, & ad solius corporis pertinent cultum, nemo melior, nemo justior effici potest. Erant illi quidem veritatis cognitione dignissimi, quam scire tantopere cupiverunt; atque ita, ut eam rebus omnibus anteponerent. Nam & abjecisse quosdam res familiares suas, & renuntiasse universis voluptatibus constat, ut solam nudamque veritatem nudi expeditique sequerentur: tantumque apud eos veritatis nomen & autoritas valuit, ut in ipsa esse summi boni præmium prædicarent. Sed neque adepti sunt id, quod volebant: & operam simul atque industriam perdiderunt; quia veritas, id est, arcanum summi Dei, qui fecit omnia, ingenio ac propriis non potest sensibus comprehendi; alioquin nihil inter Deum hominemque distaret, si consilia & dispositiones illius majestatis æternæ cogitatio assequeretur humana. Quod quia fieri non potuit, ut homini per seipsum ratio divina innotesceret, non est passus hominem Deus lumen sapientiæ requirentem diutius errare, ac sine ullo laboris effectu vagari per tenebras inextricabiles; aperuit oculos ejus aliquando, & notionem veritatis munus suum fecit; ut & humanam sapientiam nullam esse

mon-

monſtraret, & erranti ac vago viam conſequendæ immortalitatis oſtenderet.

Verum quoniam pauci utuntur hoc cœleſti beneficio ac munere; quod obvoluta in obſcuro veritas latet, eaque vel contemptui doctis eſt, quia idoneis aſſertoribus eget; vel odio indoctis, ob inſitam ſibi auſteritatem, quam natura hominum proclivis in vitia pati non poteſt: (nam quia virtutibus amaritudo permiſta eſt, vitia vero voluptate condita ſunt; illa offenſi, hac deliniti feruntur in præceps, & bonorum ſpecie falſi, mala pro bonis amplectuntur) ſuccurrendum eſſe his erroribus credidi; ut & docti ad veram ſapientiam dirigantur, & indocti ad veram religionem. Quæ profeſſio multo melior, utilior, glorioſior putanda eſt, quam illa oratoria, qua diu verſati non ad virtutem, ſed plane ad argutam malitiam juvenes erudiebamus. Multo quippe nunc rectius de præceptis cœleſtibus diſſeremus, quibus ad cultum veræ majeſtatis mentes hominum inſtruere poſſimus: nec tam de rebus humanis bene meretur, qui ſcientiam bene dicendi affert, quam qui pie atque innocenter docet vivere: idcirco apud Græcos majore in gloria Philoſophi, quam Oratores fuerunt. Illi enim recte vivendi doctores ſunt exiſtimati: quod eſt longe præſtabilius: quoniam bene dicere ad paucos pertinet; bene autem vivere ad omnes. Multum tamen nobis exercitatio illa fictarum litium contulit, ut nunc majore copia & facultate dicendi cauſam veritatis peroremus; quæ licet poſſit ſine eloquentia defendi, ut eſt a multis ſæpe defenſa; tamen claritate ac nitore ſermonis illuſtranda, & quodammodo diſſerenda eſt, ut potentius in animos influat & vi ſua inſtructa, & luce orationis ornata.

CAPUT PRIMUM.

De Religione & Sapientia.

De Religione itaque nobis rebusque divinis instituitur disputatio. Nam si quidam maximi oratores professionis suæ quasi veterani, decursis operibus actionum suarum, postremo se Philosophiæ tradiderunt, eamque sibi requiem laborum justissimam putaverunt; si animos suos in earum rerum, quæ inveniri non poterant, inquisitione torquerent, ut non tam otium sibi, quam negotium quæsisse videantur, & quidem multo molestius, quam in quo fuerant ante versati: quanto justius ego me ad illam piam, veram, divinamque Sapientiam, quasi ad portum aliquem tutissimum conferam, in qua omnia dictu prona sunt, auditu suavia, facilia intellectu, honesta susceptu? Et si quidam prudentes & arbitri æquitatis Institutiones Civilis Juris compositas ediderunt, quibus civium dissidentium lites contentionesque sopirent: quanto melius nos & rectius divinas Institutiones litteris persequemur; in quibus non de stillicidiis aut aquis arcendis, aut de manu conserenda, sed de spe, de vita, de salute, de immortalitate, de Deo loquemur, ut superstitiones mortiferas, erroresque turpissimos sopiamus?

Quod opus nunc nominis tui auspicio inchoamus, Constantine Imperator Maxime, qui primus Romanorum Principum, repudiatis erroribus, majestatem Dei singularis ac veri & cognovisti & honorasti. Nam cum ille dies felicissimus orbi terrarum illuxisset, quo te Deus summus ad beatum Imperii culmen evexit, salutarem universis & optabilem principatum præclaro initio auspicatus es, cum eversam sublatamque justitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiasti: pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, virtutem, diu-

diuturnitatem; ut eadem justitia, qua juvenis exorsus es, gubernaculum Reipublicæ etiam senex teneas, tuisque liberis, ut ipse a patre accepisti, tutelam Romani nominis tradas. Nam malis, qui adhuc adversus justos in aliis terrarum partibus sæviunt, quanto serius, tanto vehementius idem omnipotens mercedem sceleris exsolvet: quia, ut est erga pios indulgentissimus pater, sic adversus impios rectissimus judex. Cujus religionem cultumque divinum cupiens defendere, quem potius appellem, quem alloquar, nisi eum, per quem rebus humanis justitia & sapientia restituta est?

Omissis ergo hujusce terrenæ Philosophiæ autoribus nihil certi afferentibus, aggrediamur viam rectam: quos equidem, si putarem satis idoneos ad bene vivendum duces esse, & ipse sequerer; & alios, ut sequerentur, hortarer. Sed cum inter se magna concertatione diffideant, secumque ipsi plerumque discordent, apparet eorum iter nequaquam esse directum: siquidem sibi quique, ut est libitum, proprias vias impresserunt, confusionemque magnam inquirentibus veritatem reliquerunt. Nobis autem, qui sacramentum veræ religionis accepimus, cum sit veritas revelata divinitus, cum doctorem sapientiæ, ducemque veritatis Deum sequamur, universos sine ullo discrimine vel sexus vel ætatis ad cœleste pabulum convocamus. Nullus enim suavior animo cibus est, quam cognitio veritatis, cui asserendæ atque illustrandæ septem volumina destinavimus: quamvis ea res infiniti pene sit operis & immensi; ut si quis hæc dilatare atque exequi plenissime velit, tanta illi rerum copia exuberet, ut nec libri modum nec finem reperiat oratio. Sed nos idcirco breviter omnia colligemus; quod ea, quæ allaturi sumus, tam clara sunt & lucida, ut magis mirum esse videatur, tam obscuram videri hominibus veritatem, & iis præipue, qui sapientes vulgo putantur; vel quod tantummodo instituendi nobis

homines erunt, hoc est, ab errore, quo sunt implicati, ad rectiorem vitam revocandi.

Quod si fuerimus, ut spero, assecuti, mittemus eos ad ipsum doctrinæ uberrimum ac plenissimum fontem, cujus haustu atque potu conceptam visceribus sitim sedent, ardoremque restinguant; eruntque illis omnia facilia, prona, manifesta: modo ne pigeat ad percipiendam sapientiæ disciplinam legendi vel audiendi patientiam commodare. Multi enim superstitionibus vanis pertinaciter inhærentes obdurant se contra manifestam veritatem, non tam de suis religionibus, quas prave asserunt, bene meriti, quam de se male; qui cum habeant iter rectum, devios sequuntur anfractus; planum deserunt, ut per præcipitium labantur; lucem relinquunt, ut in tenebris cæci ac debiles jaceant. His consulendum est, ne contra se pugnent, velintque se tandem ab inveteratis erroribus liberari: quod utique facient, si, quare sint nati, aliquando perviderint. Hæc enim pravitatis est causa, ignoratio sui: quam si quis cognita veritate discusserit, sciet, quo referenda, & quemadmodum sibi vita degenda sit. Cujus scientiæ summam breviter circumscribo, ut neque religio ulla sine sapientia suscipienda sit, nec ulla sine religione probanda sapientia.

CAPUT II.

Quod Providentia sit in rebus humanis.

Suscepto igitur illustrandæ veritatis officio, non putavi adeo necessarium ab illa quæstione principium sumere, quæ videtur prima esse natura: sitne providentia; quæ rebus omnibus consulat; an fortuitu vel facta sint omnia, vel regantur. Cujus sententiæ autor est Democritus, confirmator Epicurus. Sed & antea

Prota-

Protagoras, qui Deos in dubium vocavit; & postea Diagoras, qui exclusit; & nonnulli alii, qui non putaverunt Deos esse, quid aliud effecerunt, nisi ut nulla esse providentia putaretur? quos tamen & cæteri Philosophi, ac maxime Stoici acerrime retuderunt, docentes, nec fieri mundum sine divina ratione potuisse, nec constare, nisi summa ratione regeretur. Sed & M. Tullius, quamvis Academicæ disciplinæ defensor esset, de Providentia gubernatrice rerum & multa & sæpe disseruit, Stoicorum argumenta confirmans, & nova afferens plurima: quod facit tum in omnibus Philosophiæ suæ libris, tum maxime in iis, qui sunt de natura Deorum.

Nec difficile sane fuit, paucorum hominum prave sentientium redarguere mendacia testimonio populorum atque gentium in hac una re non dissidentium. Nemo est enim tam rudis, tam feris moribus, qui oculos suos in cœlum tollens, tametsi nesciat, cujus Dei providentia regatur, hoc omne, quod cernitur, non aliquam tamen esse intelligat ex ipsa rerum magnitudine, motu, dispositione, constantia, utilitate, pulchritudine, temperatione: nec posse fieri, quin id, quod mirabili ratione constat, consilio majori aliquo sit instructum. Et nobis utique facillimum est, exequi hanc partem quamlibet copiose. Sed quia multum inter Philosophos agitata res est, & providentiam tollentibus satis responsum videtur ab hominibus argutis & eloquentibus, & de solertia divinæ providentiæ per totum hoc opus, quod suscepimus, sparsim dicere necesse est: omittamus in præsenti hanc quæstionem, quæ cum cæteris sic cohæret, ut nihil a nobis disseri posse videatur, ut non simul de providentia disseratur.

CAPUT III.

Uniusne potestate Dei mundus regatur, an multorum?

Sit ergo operis nostri exordium quæstio illa consequens ac secunda: Utrum potestate unius Dei mundus regatur, anne multorum? Nemo est, qui quidem sapiat, rationemque secum putet, non unum esse intelligat, qui & condiderit omnia, & eadem, qua condidit, virtute moderetur. Quid enim multis opus est ad mundi regimen sustinendum? nisi forte arbitremur, si plures sint, minus habere singulos nervorum atque virium. Quod quidem faciunt ii, qui multos esse volunt; quia necesse est imbecilles esse: siquidem singuli, sine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernaculum sustinere non possent. Deus autem, qui est æterna mens, ex omni utique parte perfectæ consummatæque virtutis est. Quod si verum est, unus sit necesse est. Potestas enim, vel virtus absoluta retinet suam propriam firmitatem. Id autem solidum existimandum est, cui nihil decedere; id perfectum, cui nihil possit accedere.

Quis dubitet potentissimum esse regem, qui totius orbis habeat imperium? nec immerito: cum illius sint, quæ ubique sunt omnia; cum ad eum solum omnes undique copiæ congerantur. At si plures partiantur orbem, minus certe opum, minus virium singuli habebunt, cum intra præscriptam portionem se quisque contineat. Eodem etiam modo Dii, si plures sint, minus valebunt, aliis tantumdem in se habentibus. Virtutis autem perfectior natura potest esse in eo, in quo totum est, quam in eo, in quo pars exigua de toto est. Deus vero, si perfectus est, quia perfectus est, ut esse debet, non potest esse nisi unus, ut in eo sint omnia. Deorum igitur virtutes ac potestates infirmiores sint ne-

necesse est: quia tantum singulis deerit, quantum in cæteris fuerit; ita quanto plures, tanto minores erunt. Quid, quod summa illa rerum potestas ac divina vis ne semel quidem dividi potest. Quidquid enim capit divisionem, & interitum capiat necesse est. Si autem interitus procul est a Deo, quia incorruptibilis est & æternus, consequens est, ut dividi potestas divina non possit. Deus ergo unus est, si nihil esse aliud potest, quod tantumdem capiat potestatis; & ii tamen, qui multos esse arbitranrur, officia inter se dicunt esse partitos: de quibus omnibus suo loco disputabimus. Illud interim, quod ad præsentem locum pertinet, teneo. Si partiti sunt inter se officia, eodem revolvitur res, ut ex iis quilibet sufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur jam non erit, qui, cessantibus cæteris, non potest omnia gubernare. Ita fit, ut ad regendum mundum unius perfecta virtute magis opus sit, quam imbecillitate multorum. Qui autem putat, hanc tantam magnitudinem non posse ab uno regi, fallitur. Nec enim, quanta sit vis potestasque divinæ majestatis, intelligit, si existimat, singularem Deum, qui facere mundum potuit, eumdem regere non posse, quem fecit. At si concipiat animo, quanta sit divini hujus operis immensitas, cum antea nihil esset, tamen virtute atque consilio Dei ex nihilo esse conflatam; quod opus nisi ab uno inchoari perficique non potuit; jam intelliget, multo facilius esse ab uno regi, quod est ab uno constitutum.

Dicat fortasse aliquis, ne fabricari quidem tam immensum opus mundi nisi a pluribus potuisse: quamlibet multos, quamlibet magnos faciat, quidquid in multis magnitudinis, potestatis, virtutis, majestatisque posuerit, id totum in unum confero, & in uno esse dico; ut tantum in eo sit istarum rerum, quantum nec cogitari nec dici potest. Qua in re quoniam & sensu deficimus & verbis; quia neque tantæ intelligentiæ

lu-

lucem pectus humanum, neque explanationem tantarum rerum capit lingua mortalis: idipsum intelligere nos oportet ac dicere. Video rursus, quid e contrario dici possit: tales esse illos plures, qualem nos volumus unum. At hoc fieri nullo pacto potest, quod singulorum potestas progredi longius non valebit, occurrentibus sibi potestatibus cæterorum. Necesse est enim, ut suos quisque limites aut transgredi nequeat, aut si transgressus fuerit, suis alterum finibus pellat. Non vident, qui Deos multos esse credunt, fieri posse ut aliqui diversum velint; ex qua re disceptatio inter eos & certamen oriatur: sicut Homerus bellantes inter se Deos finxit; cum alii Trojam capi vellent, alii repugnarent. Unius igitur arbitrio mundum regi necesse est. Nisi enim singularum partium potestas ad unam providentiam referatur, non poterit summa ipsa constare, unoquoque nihil curante amplius, quam quod ad eum proprie pertinet: sicut ne res quidem militaris, nisi unum habeat ducem atque rectorem. Quod si in uno exercitu tot fuerint imperatores, quot legiones, quot cohortes, quot cunei, quot alæ, primum nec instrui poterit acies, unoquoque periculum recusante; nec regi facile aut temperari, quod suis propriis consiliis utantur omnes, quorum diversitate plus noceant, quam prosint: sic in hoc rerum naturæ imperio, nisi unus fuerit, ad quem totius summæ cura referatur, universa solventur & corruent.

Dicere autem, multorum arbitrio regi mundum, tale est, quale si quis affirmet, in uno corpore multas esse mentes: quoniam multa & varia sunt ministeria membrorum; ut singulos corporis sensus singulæ mentes regere credantur: item multi affectus, quibus commoveri solemus vel ad iram, vel ad cupiditatem, vel ad lætitiam, vel ad metum, vel ad miserationem; ut in his omnibus totidem mentes putentur operari: quod si quis profecto dicat, ne ipsam quidem, quæ una est, habe-

habere videatur. Quod si in uno corpore tantarum rerum gubernationem mens una possidet, & universis simul intenta est; cur aliquis existimet, mundum non posse ab uno regi, a pluribus posse? Quod quia intelligunt isti assertores Deorum, ita eos præesse singulis rebus ac partibus dicunt, ut tamen unus sit rector eximius. Jam ergo cæteri Dii non erunt, sed satellites ac ministri, quos ille unus maximus & potens omnium his officiis præfecerit; & ipsi ejus imperio ac nutibus servient. Si universi pares non sunt, non igitur Dii sunt omnes. Nec enim potest hoc idem esse, quod servit, & quod dominatur. Nam Deus est nomen summæ potestatis, incorruptibilis esse debet, perfectus, impassibilis, nulli rei subjectus. Ergo Dii non sunt, quos parere uni maximo Deo necessitas cogit. Sed quia non frustra falluntur ii, qui hoc ita putant, causam hujus erroris paulo post aperiemus. Nunc unitatem divinæ potestatis testimoniis comprobemus.

CAPUT IV.

Quod unus vere sit Deus a Prophetis etiam prænuntiatus.

Prophetæ, qui fuerunt admodum multi, unum Deum prædicant, unum loquuntur: quippe qui unius Dei spiritu pleni, quæ futura essent, pari & consona voce prædixerunt. At enim veritatis expertes non putant his esse credendum. Illas enim non divinas, sed humanas voces fuisse ajunt. Videlicet quia de uno Deo præconium faciunt, aut insani, aut fallaces fuerunt. Atquin impleta esse, implerique quotidie illorum vaticinia videmus; & in unam sententiam congruens divinatio docet non fuisse furiosos. Quis enim mentis emotæ non modo futura præcinere, sed etiam cohærentia loqui possit? Num ergo fallaces erant, qui talia loque-

bantur? quid ab his tam longe alienum, quam ratio fallendi; cum cæteros ab omni fraude cohiberent? Idcirco enim a Deo mittebantur, ut & præcones essent majestatis ejus, & correctores pravitatis humanæ.

Præterea voluntas fingendi ac mentiendi eorum est, qui opes appetunt, qui lucra desiderant: quæ res procul ab illis sanctis viris absuit. Ita enim delegato sibi officio functi sunt, ut derelictis omnibus ad tutelam vitæ necessariis non modo in futurum, sed ne in diem quidem laborarent, contenti ex temporali cibo, quem Deus subministrasset: & hi non modo quæstum nullum habuerunt, sed etiam cruciatus atque mortem. *Amara* sunt enim vitiosis ac male viventibus præcepta justitiæ. Itaque ii, quorum peccata & arguebantur & prohibebantur, excruciatos eos acerbissime necaverunt. Ergo a quibus absuit studium lucri, absuit etiam voluntas & causa fallendi. Quid, quod aliqui eorum principes aut etiam reges fuerunt, in quos cadere non posset suspicio cupiditatis ac fraudis; & tamen præconium Dei singularis eadem, qua cæteri, divinatione fecerunt.

CAPUT V.

De testimoniis Poetarum & Philosophorum.

Sed omittamus sane testimonia Prophetarum, ne minus idonea probatio videatur esse de his, quibus omnino non creditur. Veniamus ad autores; & eos ipsos ad veri probationem testes citemus, quibus contra nos uti solent, poetas dico ac philosophos. Ex his unum Deum probemus necesse est; non quod illi habuerint cognitam veritatem; sed quod veritatis ipsius tanta vis est, ut nemo possit esse tam cæcus, qui non videat ingerentem se oculis divinam claritatem. Poetæ igitur, quamvis Deos carminibus ornaverint, & eorum

res

res gestas amplificaverint summis laudibus; sæpissime tamen confitentur, spiritu vel mente una contineri regique omnia. Orpheus, qui est vetustissimus poetarum, & æqualis ipsorum Deorum, siquidem traditur inter Argonautas cum Tyndaridis & Hercule navigasse, Deum verum & magnum πρωτογονον, id est primogenitum appellat: quod ante ipsum nihil sit genitum, sed ab ipso sint cuncta generata: eumdem etiam φανητα nominat; quod, cum adhuc nihil esset, primus ex infinito apparuerit, & extiterit. Cujus originem atque naturam quia concipere animo non poterat, ex aere immenso natum esse dixit: Πρωτογονος φαεθον περι μηκεος ηερος υιος. Aliud enim amplius, quod diceret, non habebat. Hunc ait esse omnium Deorum parentem, quorum causa cœlum condiderit, liberisque prospexerit, ut haberent habitaculum, sedemque communem: ἐκτισεν αθανατοις δομον αφθιτον. Natura igitur & ratione ducente intellexit, esse præstantissimam potestatem cœli ac terræ conditricem. Non poterat enim dicere, Jovem esse principem rerum, qui erat Saturno genitus; neque Saturnum ipsum, qui cœlo natus ferebatur: cælum autem tanquam Deum primum constituere non audebat, quod videbat elementum esse mundi, quod ipsum eguerit autore. Hæc eum ratio perduxit ad illum Deum primogenitum, cui assignat & tribuit principatum.

Homerus nihil nobis dare potuit, quo pertineat ad veritatem, qui humana potius quam divina conscripsit. Potuit Hesiodus, qui Deorum generationem unius libri opere complexus est. Sed tamen nihil dedit, non a Deo sumens exordium, sed a chao, quod est rudis inordinatæque materiæ confusa congeries: cum explanare antea debuerit, chaos ipsum unde, quando, quomodo esse, aut constare cœpisset. Nimirum sicut ab aliquo artifice disposita, ordinata, effecta sunt omnia: sic ipsam materiam fictam esse ab aliquo necesse est. Quis igi-

igitur hanc, nisi Deus, fecit, cujus potestati subjacent omnia? Sed refugit hoc ille, dum horret incognitam veritatem. Non enim Musarum instinctu, sicut videri volebat, in Helicone carmen effudit; sed meditatus venerat & paratus.

Nostrorum primus Maro non longe fuit a veritate; cujus de summo Deo, quem mentem ac spiritum nominavit, hæc verba sunt:

Principio cœlum, ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum lunæ, Titaniaque astra,
Spiritus intus alit; totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Ac ne quis forte ignoret, quisnam esset ille spiritus, qui tantum haberet potestatis, declaravit alio loco, dicens:

- - - - Deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cœlumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.

Ovidius quoque in principio præclari operis, sine ulla nominis dissimulatione, a Deo, quem fabricatorem mundi, quem rerum opificem vocat, mundum fatetur instructum. Quod si vel Orpheus, vel hi nostri, quæ natura ducente senserunt, in perpetuum defendissent, eamdem, quam nos sequimur, doctrinam comprehensa veritate tenuissent.

Sed hactenus de poetis. Ad philosophos veniamus, quorum gravior est autoritas, certiusque judicium: quia non rebus commentitiis, sed investigandæ veritati studuisse creduntur. Thales Milesius, qui unus e sapientum numero fuit, quique primus omnium quæsisse de causis naturalibus traditur, aquam esse dixit, ex qua nata sint omnia: Deum autem esse mentem, quæ ex aqua cuncta formaverit. Ita materiam rerum posuit in humore: principium causamque nascendi constituit in Deo. Pythagoras ita definivit, quid esset Deus:

Ani-

Animus, qui per universas mundi partes, omnemque naturam commeans atque diffusus; ex quo omnia, quæ nascuntur, animalia vitam capiunt. Anaxagoras Deum esse dixit infinitam mentem, quæ per se ipsam moveatur. Antisthenes multos quidem esse populares Deos, unum tamen naturalem, summæ totius artificem. Cleanthes & Anaximenes æthera dicunt esse summum Deum; cui opinioni Poeta noster assensit:

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Conjugis in gremium lætæ descendit, & omnes
Magnus alit magno permistus corpore fœtus.

Chrysippus naturalem vim divina ratione præditam, interdum divinam necessitatem Deum nuncupat. Item Zeno divinam naturalemque legem.

Horum omnium sententia, quamvis sit incerta, eodem tamen spectat, ut providentiam unam esse consentiant. Sive enim natura, sive æther, sive ratio, sive mens, sive fatalis necessitas, sive divina lex, sive quid aliud dixeris, idem est, quod a nobis dicitur Deus. Nec obstat appellationum diversitas, cum ipsa significatione ad unum omnia revolvantur. Aristoteles, quamvis secum ipse dissideat, ac repugnantia sibi & dicat & sentiat, in summum tamen unam mentem mundo præesse testatur. Plato, qui omnium sapientissimus judicatur, monarchiam plane aperteque defendit; nec æthera, aut rationem, aut naturam, sed, ut est, Deum nominat: ab eo mundum hunc perfectum atque mirabilem esse fabricatum. Quem Cicero secutus atque imitatus in plurimis, Deum frequenter confitetur, ac supremum vocat in iis libris, quos de Legibus scripsit; ab eoque regi mundum argumentatur, cum disputat de natura Deorum, hoc modo: „Nihil est præstantius Deo: ab eo igitur mundum regi necesse est. „Nulli igitur est naturæ obediens aut subjectus Deus: „omnem ergo regit ipse naturam.„ Quid autem sit Deus, in Consolatione definit: „Nec vero Deus ipse, „qui

„qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, „nisi mens soluta quædam ac libera, segregata ab omni „concretione mortali, omnia sentiens ac movens.„

Annæus quoque Seneca, qui ex Romanis vel acerrimus Stoicus fuit, quam sæpe summum Deum merita laude prosequitur! Nam cum de immatura morte differeret: „Non intelligis, inquit, autoritatem ac ma„jestatem judicis tui, rectorem orbis terrarum, cœ„lique & Deorum omnium Deum, a quo ista numina, „quæ singula adoramus & colimus, suspensa sunt.“ Item in Exhortationibus: „Hic, cum prima funda„menta molis pulcherrimæ jaceret, & hoc ordiretur, „quo neque majus quidquam novit natura, nec melius; „ut omnia sub ducibus suis irent, quamvis ipse per „totum se corpus intenderat, tamen ministros regni „sui Deos genuit.“ Et quam multa alia de Deo nostris similia locutus est: quæ nunc differo, quod aliis locis opportuniora sunt. Nunc satis est demonstrare, summo ingenio viros attigisse veritatem, ac pene tenuisse; nisi eos retrorsum infatuata pravis opinionibus consuetudo rapuisset, qua & Deos alios esse opinabantur, & ea, quæ in usum hominis Deus fecit, tanquam sensu prædita essent, pro Diis habenda & colenda credebant.

CAPUT VI.

De divinis testimoniis, & de Sibyllis & earum carminibus.

Nunc ad divina testimonia transeamus: sed prius unum proferam, quod est simile divino, & ob nimiam vetustatem, & quod is, quem nominabo, ex hominibus in Deos relatus est. Apud Ciceronem C. Cotta pontifex disputans contra Stoicos de religionibus, & de varietate opinionum, quæ solent esse de

Diis,

Diis, ut more Academicorum omnia faceret incerta, quinque fuisse Mercurios ait; & enumeratis per ordinem quatuor, quintum fuisse eum, a quo occisus sit Argus, ob eamque causam in Ægyptum profugisse, atque Ægyptiis leges ac litteras tradidisse. Hunc Ægyptii Thoyth appellant, a quo apud eos primus anni sui mensis, id est September, nomen accepit. Idem oppidum condidit, quod etiam nunc Græce vocatur Ἑρμόπολις; & Pheneatæ colunt eum religiose. Qui tametsi homo, fuit tamen antiquissimus, & instructissimus omni genere doctrinæ: adeo ut ei multarum rerum & artium scientia Trismegisto cognomen imponeret. Hic scripsit libros, & quidem multos, ad cognitionem divinarum rerum pertinentes, in quibus majestatem summi ac singularis Dei asserit, iisdemque nominibus appellat, quibus nos, Deum & patrem. Ac ne quis nomen ejus requireret, ἀνώνυμον esse dixit; eoquod nominis proprietate non egeat, ob ipsam scilicet unitatem. Ipsius hæc verba sunt: ὁ δὲ Θεὸς εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος ἐ προσδέεται; ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. Deo igitur nomen non est, quia solus est: nec opus est proprio vocabulo, nisi cum discrimen exigit multitudo, ut unamquamque personam sua nota & appellatione designes. Deo autem, quia semper unus est, proprium nomen est Deus.

Superest, de responsis carminibusque sacris testimonia, quæ sunt multo certiora, proferre. Nam fortasse ii, contra quos agimus, nec poetis putent esse credendum, tanquam vana fingentibus; nec philosophis, quod errare potuerint, quia & ipsi homines fuerint. M. Varro, quo nemo unquam doctior, ne apud Græcos quidem, nedum apud Latinos vixit, in libris rerum divinarum, quos ad C. Cæsarem pontificem maximum scripsit, cum de Quindecim viris loqueretur, Sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllæ; sed appellari uno nomine Sibyllinos, quod omnes fœminæ

vates Sibyllæ sint a veteribus nuncupatæ, vel ab unius Delphidis nomine, vel a consiliis Deorum enuntiandis. σιὺς enim Deos, non θεὺς, & consilium non βυλὴν, sed βυλὴν appellabant Æolico genere sermonis. Itaque Sibyllam dictam esse quasi σιοβυλὴν. Cæterum Sibyllas decem numero fuisse; easque omnes enumeravit sub autoribus, qui de singulis scriptitaverint: Primam fuisse de Persis, cujus memoriam fecerit Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit: Secundam Libyssam, cujus meminit Euripides in Lamiæ prologo: Tertiam Delphida, de qua Chrysippus loquitur in eo libro, quem de divinatione composuit: Quartam Cimmeriam in Italia, quam Nævius in libris belli Punici, Piso in annalibus nominat: Quintam Erythræam, quam Apollodorus Erythræus affirmat suam fuisse civem, eamque Grajis Ilium petentibus vaticinatam, & perituram esse Trojam, & Homerum mendacia scripturum: Sextam Samiam, de qua scribit Eratosthenes in antiquis annalibus Samiorum reperisse se scriptum: Septimam Cumanam, nomine Amaltheam, quæ ab aliis Demophile vel Herophile nominatur; eamque novem libros attulisse ad Regem Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos Philippeos postulasse; Regemque aspernatum pretii magnitudinem, derisisse mulieris insaniam, illam in conspectu Regis tres combusisse, ac pro reliquis idem pretium postulasse, Tarquinium multo magis mulierem insanire putasse; quæ denuo tribus aliis exustis, cum in eodem pretio perseveraret, motum esse regem, ac residuos trecentis aureis emisse: quorum postea numerus sit auctus, Capitolio refecto, quod ex omnibus civitatibus, & Italicis, & Græcis, & præcipue Erythræis coacti, allatique sunt Romam, cujuscunque Sibyllæ nomine fuerint: Octavam Hellespontiam in agro Trojano natam, vico Marpesso, circa oppidum Gergithium; quam scribit Heraclides Ponticus Solonis & Cyri fuisse temporibus: Nonam Phry-

giam,

giam, quæ vaticinata ſit Ancyræ: Decimam Tiburtem, nomine Albuneam, quæ Tiburi colitur ut Dea, juxta ripas amnis Anienis, cujus in gurgite ſimulacrum ejus inventum eſſe dicitur, tenens in manu librum, cujus ſortes Senatus in Capitolium tranſtulerit.

Harum omnium Sibyllarum carmina & feruntur & habentur, præterquam Cumææ, cujus libri a Romanis occuluntur, nec eos ab ullo, niſi a Quindecim viris inſpici fas habent. Et ſunt ſingularum ſinguli libri: qui quia Sibyllæ nomine inſcribuntur, unius eſſe creduntur; ſuntque confuſi, nec diſcerni ac ſuum cuique aſſignari poteſt, niſi Erythrææ, quæ & nomen ſuum verum carmini inſeruit, & Erythræam ſe nominatum iri prælocuta eſt, cum eſſet orta Babylone; ſed & nos confuſe Sibyllam dicemus, ſicubi teſtimoniis earum fuerit abutendum. Omnes igitur hæ Sibyllæ unum Deum prædicant; maxime tamen Erythræa, quæ celebrior inter cæteras ac nobilior habetur: ſiquidem Feneſtella diligentiſſimus Scriptor de xv. viris dicens, ait, reſtituto Capitolio retuliſſe ad Senatum C. Curionem Cos. ut legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllæ conquiſita Romam deportarent: itaque miſſos eſſe P. Gabinium, M. Otacilium, L. Valerium, qui deſcriptos a privatis verſus circa mille Romam deportarunt. Idem ſupra oſtendimus dixiſſe Varronem. In iis ergo verſibus, quos legati Romam attulerunt, de uno Deo hæc ſunt teſtimonia:

Εἱς θεος ὁς μονος ἐςιν ὑπερμεγεθης ἀγεννητος.

Hunc eſſe ſolum Deum ſummum, qui cœlum fecerit, luminibusque diſtinxerit.

Αλλα θεος μονος εἱς πανυπερτατος ὃς πεποιηκεν
Οὐρανον ἠελιον τε και αςερας, ἠδε σεληνην,
Καρτοφορον γαιαν τε, και ὑδατος οἰδματα ποντυ.

Qui quoniam ſolus ſit ædificator mundi, & artifex rerum, vel quibus conſtat, vel quæ in eo ſunt, ſolum coli oportere teſtatur.

Αὐτον τον μονον ὀντα σεβεσθ' ἡγητορα κοσμȣ.
Ὁς μονος εἰς αἰωνα και ἐξ αἰωνος ἐτυχθη.

Item alia Sibylla, quæcunque eſt, cum perferre ſe ad homines Dei vocem diceret, ſic ait:

Εἷς μονος εἰμι θεος· και οὐκ ἐςι θεος ἀλλος.

Exequerer nunc teſtimonia cæterarum, niſi hæc ſufficerent, & illa opportunioribus locis reſervarem. Sed cum defendamus cauſam veritatis apud eos, qui aberrantes a veritate falſis religionibus ſerviunt, quod genus probationis adverſus eos magis adhibere debemus, quam ut eos Deorum ſuorum teſtimoniis revincamus?

CAPUT VII.

De teſtimoniis Apollinis & Deorum.

Apollo enim, quem præter cæteros divinum maximeque fatidicum exiſtimant, Colophone reſpondens, quod Delphis, credo, migraverat, Aſiæ ductus amœnitate; quærenti cuidam, quis eſſet, aut quis eſſet omnino Deus, reſpondit viginti & uno verſibus, quorum hoc principium eſt:

Αὐτοφυης, ἀδιδακτος, ἀμητωρ, ἀςυφελικτος,
Οὐνομα μηδε λογῳ χωρȣμενον, ἐν πυρι ναιων.
Τȣτο θεος, μικρα δε θεȣ μερις ἀγγελοι ἡμεις.

Num quis poteſt ſuſpicari, de Jove eſſe dictum, qui & matrem habuit, & nomen? Quid, quod Mercurius ille ter maximus, cujus ſupra mentionem feci, non modo ἀμητορα, ut Apollo, ſed ἀπατορα quoque appellat Deum; quod origo illi non ſit aliunde? Nec enim poteſt ab ullo eſſe generatus, qui ipſe univerſa generavit. Satis, ut opinor, argumentis docui, & teſtibus confirmavi, quod per ſe ſatis clarum eſt, Unum eſſe regem mundi, unum patrem, unum Deum.

Sed

Sed fortasse quærat aliquis a nobis idem illud, quod apud Ciceronem quærit Hortensius: Si Deus unus est, quæ esse beata solitudo queat? Tanquam nos, qui unum esse dicimus, desertum ac solitarium esse dicamus; habet enim ministros, quos vocamus nuntios. Et est illud verum, quod dixisse in Exhortationibus Senecam supra retuli, genuisse regni sui ministros Deum. Verum hi neque Dii sunt, neque Deos se vocari aut coli volunt: quippe qui nihil præter jussum ac voluntatem Dei faciant. Nec tamen illi sunt, qui vulgo coluntur, quorum & exiguus & certus est numerus. Quod si cultores Deorum eos ipsos se colere putant, quos summi Dei ministros appellamus, nihil est, quod nobis faciant invidiam, qui unum Deum dicamus, multos negemus. Si eos multitudo delectat, non duodecim dicimus, aut trecentos sexaginta quinque, ut Orpheus, sed innumerabiles esse arguimus errores eorum in diversum, qui tam paucos putant. Sciant tamen, quo nomine appellari debeant: ne Deum verum violent, cujus nomen exponunt, dum pluribus tribuunt. Credant Apollini suo, qui eodem illo responso, ut Jovi principatum, sic etiam cæteris Diis abstulit nomen. Tertius enim versus ostendit, Dei ministros non Deos, verum Angelos appellari oportere. De se quidem ille mentitus est, qui cum sit e numero dæmonum, angelis se Dei aggregavit: denique in aliis responsis dæmonem se esse confessus est. Nam cum interrogaretur, quomodo sibi supplicari vellet, ita respondit:

Πανσοφε, παντοδιδακτ᾽, αἰολοςροφε κεκλυθι δαιμον.

Item rursus, cum precem in Apollinem Smynthium rogatus exprimeret, ab hoc versu exorsus est:

Ἁρμονιη κοσμοιο φαεσφορε και σοφε δαιμον.

Quid ergo superest, nisi ut sua confessione verberibus veri Dei ac pœnæ subjaceat sempiternæ? Nam & in alio responso ita dixit:

Δαιμονες οἱ φοιτωσι περι χθονα και περι ποντον
Ἀκαματοι δαμανται ὑπαι μαςιγι θεοιο.

De utrisque generibus in secundo libro differimus. Interim nobis sat est, quod, dum honorare se vult, & in cœlo collocare, confessus est, id quod res habet, quomodo sint appellandi, qui Deo semper assistunt.

Retrahant ergo se homines ab erroribus, & abjectis religionibus pravis parentem suum dominumque cognoscant, cujus nec virtus æstimari potest, nec magnitudo perspici, nec principium comprehendi. Cum ad illum mentis humanæ intentio & acumen & memoria pervenerit, quasi subductis & consummatis omnibus viis subsistit, hæret, deficit; nec est aliquid ulterius, quo progredi possit. Verum quia fieri non potest, quin id, quod sit, aliquando esse cœperit, consequens est, ut quando nihil ante illum fuit, ipse ante omnia ex seipso sit procreatus. Ideoque ab Apolline αὐτοφυης, a Sibylla αὐτογενης, & ἀγενυητος, & ἀποιτος nominatur. Quod Seneca homo acutus in Exhortationibus vidit: Nos, inquit, aliunde pendemus. Itaque ad aliquem respicimus, cui, quod est optimum in nobis, debeamus. Alius nos edidit, alius instruxit: Deus ipse se fecit.

CAPUT VIII.

Quod Deus sine corpore sit, nec sexu ad procreandum egeat.

His igitur tot & tantis testibus comprobatur, unius Dei potestate ac providentia mundum gubernari, cujus vim majestatemque tantam esse dicit in Timæo Plato, ut eam neque mente concipere, neque verbis enarrare quisquam possit, ob nimiam ejus & inæstimabilem potestatem. Dubitet vero aliquis, an quidquam difficile aut impossibile sit Deo, qui tanta tamque mirifi-

rifica opera providentia excogitavit, virtute constituit, ratione perfecit; nunc autem spiritu sustentet, potestate moderetur, inexcogitabilis, ineffabilis, & nulli alii satis notus quam sibi? Unde mihi de tanta majestate sæpius cogitanti, qui Deos colunt, interdum videri solent tam cæci, tam incogitabiles, tam excordes, tam non multum a mutis animalibus differentes, qui credant eos, qui geniti sunt maris ac fœminæ coitu, aliquid majestatis divinæque virtutis habere potuisse; cum Sibylla Erythræa dicat:

- - - - - - Οὐ δυνατ' ἀνδρος
Ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς τετάπωμενος εἶναι.

Quod si verum est, sicuti est, apparet Herculem, Apollinem, Liberum, Mercurium, Jovemque ipsum cum cæteris homines fuisse; quando sunt ex duobus sexibus nati. Quid est autem tam remotum a Deo, quam id opus, quod ipse ad propagandam sobolem mortalibus tribuit, & quod sine substantia corporali nullum potest esse?

Dii ergo si sunt immortales & æterni, quid opus est altero sexu; cum successione non egeant, qui semper sunt futuri? Nam profecto in hominibus cæterisque animantibus diversitas sexus, & coitio, & generatio nullam habet aliam rationem, nisi ut omnia genera viventium, quando sunt conditione mortalitatis obitura, mutua possint successione servari. Deo autem, qui est sempiternus, neque alter sexus, neque successio necessaria est. Dicet aliquis, ut habeat vel ministros, vel in quos ipse possit dominari. Quid igitur opus est sexu fœmineo; cum Deus, qui est omnipotens, sine usu & opera fœminæ possit filios procreare? Nam si quibusdam minutis animalibus id præstitit, ut sibi

E foliis natos & suavibus herbis
Ore legant:

cur existimet aliquis, ipsum Deum nisi ex permistione sexus alterius non posse generare? Illos igitur,

imperiti & insipientes tanquam Deos & nuncupant & adorant, nemo est tam inconsideratus, qui non intelligat fuisse mortales. Quomodo ergo, inquiet aliquis, Dii crediti sunt? Nimirum quia reges maximi ac potentissimi fuerint: ob merita virtutum suarum, aut munerum, aut artium repertarum, cum cari fuissent iis, quibus imperitaverant, in memoriam sunt consecrati. Quod si quis dubitet, res eorum gestas & facta consideret, quæ universa tam poetæ, quam historici veteres prodiderunt.

CAPUT IX.

De Hercule & ejus vita & morte.

Hercules, qui ob virtutem clarissimus, & quasi Africanus inter Deos habetur, nonne orbem terræ, quem peragrasse ac expurgasse narratur, stupris, libidinibus, adulteriis inquinavit? nec mirum, cum esset adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandem potuit in eo esse divini, qui suis ipse vitiis mancipatus, & mares & fœminas contra omnes leges infamia, dedecore, flagitio affecit? Sed ne illa quidem, quæ magna & mirabilia gessit, talia judicanda sunt; ut virtutibus divinis tribuenda videantur. Quid enim tam magnificum, si leonem aprumque superavit, si aves sagittis dejecit, si regium stabulum egessit, si viraginem vicit, cingulumque detraxit, si equos feroces cum domino interemit? Opera sunt ista fortis viri, hominis tamen. Illa enim, quæ vicit, fragilia & mortalia fuerunt. Nulla enim est, quod ait Orator, tanta vis, quæ non ferro ac viribus debilitari frangique possit. At animum vincere, iracundiam cohibere, fortissimi est; quæ ille nec fecit unquam, nec potuit. Hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo; sed simillimum Deo judico.

Vel-

Vellem adjecisset de libidine, luxuria, cupiditate, insolentia, ut virtutem ejus impleret, quem similem Deo judicabat. Non enim fortior putandus est, qui leonem, quam qui violentam in seipso inclusam feram superat iracundiam; aut qui rapacissimas volucres dejecit, quam qui cupiditates avidissimas coercet; aut qui Amazonem bellatricem, quam qui libidinem vincit, pudoris ac famæ debellatricem; aut qui fimum de stabulo, quam qui vitia de corde suo egerit, quæ magis sunt perniciosa, quia domestica & propria mala sunt, quam illa, quæ & vitari poterant & caveri. Ex quo fit, ut ille solus vir fortis debeat judicari, qui temperans, moderatus & justus est. Quod si cogitet aliquis, quæ sint Dei opera: jam hæc omnia, quæ mirantur homines ineptissimi, ridicula judicabit. Illa enim non divinis virtutibus, quas ignorant, sed infirmitate suarum virium metiuntur. Nam illud quidem nemo negabit, Herculem non Eurystheo tantum servisse regi, quod aliquatenus honestum videri potest; sed etiam impudicæ mulieri Omphalæ, quæ illum vestibus suis indutum sedere ad pedes suos jubebat pensa facientem; detestabilis turpitudo! sed tanti erat voluptas. Quid tu, inquiet aliquis, poetisne credendum putas? Quidni putem? Non enim ista Lucilius narrat, aut Lucianus, qui Diis & hominibus non pepercit; sed hi potissimum, qui Deorum laudes canebant.

Quibus igitur credemus, si fidem laudantibus non habemus? Qui hos mentiri putat, proferat alios, quibus credamus, autores, qui nos doceant, qui sint isti Dii, quomodo, unde orti; quæ sit vis eorum, qui numerus, quæ potestas, quid in his admirabile, quid cultu dignum, quod denique certius veriusque mysterium: nullos dabit. Credamus igitur istis, qui non ut reprehenderent sunt locuti; sed ut prædicarent. Navigavit ergo cum Argonautis, expugnavitque Trojam, iratus Laomedonti ob negatam sibi pro filiæ salute merce-

mercedem: unde, quo tempore fuerit, apparet. Idem furore atque insania percitus uxorem suam cum liberis interemit. Hunc homines Deum putant? sed Philoctéta ejus hæres non putavit; qui facem suppofuit arsuro; qui artus ejus & nervos cremari ac diffluere vidit; qui ossa ejus ac cineres in Oeteo monte sepelivit; pro quo munere sagittas ejus accepit.

CAPUT X.

De Æsculapii, Apollinis, Neptuni, Martis, Castoris & Pollucis, Mercurii atque Liberi vita & gestis.

Æsculapius & ipse non sine flagitio Apollinis natus, quid fecit aliud divinis honoribus dignum, nisi quod sanavit Hippolytum? mortem sane habuit clariorem, quod a Deo meruit fulminari. Hunc Tarquinius de illustribus viris differens ait incertis parentibus natum, expositum, & a venatoribus inventum, canino lacte nutritum, Chironi traditum, didicisse medicinam: fuisse autem Messenium, sed Epidauri moratum. Tullius etiam Cynosuris ait sepultum. Quid Apollo pater ejus? Nonne ob amorem, quo flagrabat, turpissime gregem pavit alienum, & muros Laomedonti exstruxit? cum Neptuno mercede conductus, quæ illi negari potuit impune, ab eoque primo Rex perfidus, quidquid cum Diis pepigisset, didicit abnegare. Idem formosum puerum & dum amat, violavit; & dum ludit, occidit.

Homicida Mars, & per gratiam cædis crimine ab Atheniensibus liberatus, ne videretur nimis ferus & immanis, adulterium cum Venere commisit. Castor & Pollux, dum alienas sponsas rapiunt, esse gemini desierunt. Nam livore injuriæ concitatus Idas alterum gladio transverberavit; & eosdem poetæ alternis vivere,

vere, alternis mori narrant: ut jam sint non Deorum tantum, sed omnium mortalium miserrimi, quibus semel mori non licet. Hos tamen Homerus ambos simpliciter, non ut poetæ solent, mortuos esse testatur. Nam cum faceret in muris assidentem Priamo Helenam cunctos Græciæ principes recognoscere, solos autem se fratres suos requirere, subjecit orationi ejus hujusmodi versum:

Ὣς φάτο, τοὺς δ' ἤδη κατέχεν φυσίζοος αἶα.

Fur ac nebulo Mercurius, quid ad famam sui reliquit, nisi memoriam fraudum suarum? Cœlo scilicet dignus, quia palæstram docuit, & lyram primus invenit. Liberum patrem in senatu Deorum summæ autoritatis primæque esse sententiæ necesse est; quia præter Jovem solus omnium triumphavit, exercitum duxit, Indos debellavit. Sed invictus ille Imperator Indicus maximus ab amore ac libidine turpissime victus est. Delatus enim Cretam cum semiviro comitatu, nactus est impudicam mulierem in littore: ac fiducia victoriæ Indicæ vir esse voluit, ne nimium mollis videretur; atque illam patris proditricem, fratris interemptricem, ab alio relictam & repudiatam, in conjugium sibi vendicavit, & Liberam fecit, & cum ea pariter ascendit in cœlum.

Quid horum omnium pater Jupiter, qui in solemni precatione Optimus, Maximus nominatur? nonne a prima sua pueritia impius ac pene parricida deprehenditur? cum patrem regno expulit ac fugavit, nec exspectavit mortem decrepiti senis cupiditate regnandi: & cum paternum solium per vim, per arma cepisset, bello est a Titanibus lacessitus; quod humano generi principium fuit malorum: quibus victis, & pace in perpetuum comparata, reliquam suam vitam in stupris adulteriisque consumpsit. Omitto virgines, quas imminuit. Id enim tolerabile judicari solet. Amphitryonem ac Tyndarum præterire non possum, quorum do-

domos dedecore atque infamia pleniſſimas reddidit. Illud vero ſummæ impietatis ac ſceleris, quod regium puerum rapuit ad ſtuprum. Parum enim videbatur, ſi in expugnanda fœminarum pudicitia maculoſus eſſet ac turpis, niſi etiam ſexui ſuo injuriam faceret: hoc eſt verum adulterium, quod fit contra naturam. Hæc qui fecit, viderimus, an maximus; certe optimus non eſt: quod nomen a corruptoribus, ab adulteris, ab inceſtis abeſt; niſi forte nos erramus homines, qui talia facientes ſceleratos vocamus ac perditos, omnibusque pœnis digniſſimos judicamus. Stultus autem Marcus Tullius, qui C. Verri adulteria objecit: eadem enim Jupiter, quem colebat, admiſit; qui P. Clodio ſororis inceſtum: at illi Optimo Maximo eadem fuit *& ſoror & conjux.*

CAPUT XI.

De Jovis ortu, vita, regno, nomine & morte, & de Saturno & Urano.

Quis eſt igitur tam excors, qui hunc in cœlo regnare putet, qui ne in terra quidem debuit? Non inſulſe quidam poeta triumphum Cupidinis ſcripſit: quo in libro non modo potentiſſimum Deorum Cupidinem, ſed etiam victorem facit. Enumeratis enim amoribus ſingulorum, quibus in poteſtatem Cupidinis ditionemque veniſſent, inſtruit pompam, in qua Jupiter cum cæteris Diis ante currum triumphantis ducitur catenatus. Eleganter id quidem a poeta figuratum: ſed tamen non multum diſtat a vero. Qui enim virtutis eſt expers, qui a cupiditate ac libidinibus malis vincitur, non Cupidini, ut ille finxit, ſed morti ſubjectus eſt ſempiternæ. Sed omittamus de moribus dicere: rem conſideremus; ut intelligant homines, in qui-

quibus miseri versentur erroribus. Regnare in cœlo Jovem vulgus existimat: id & doctis pariter & indoctis persuasum est. Quod & Religio ipsa, & precationes, & hymni, & delubra, & simulacra demonstrant. Eumdem tamen Saturno & Rhea genitum confitentur. Quomodo potest Deus videri aut credi, ut ait Poeta, *hominum rerumque repert.r*, ante cujus ortum infinita hominum millia fuerunt? eorum scilicet, qui Saturno regnante vixerunt; ac priores luce, quam Jupiter, sunt potiti. Video alium Deum regem primis fuisse temporibus, alium consequentibus. Potest ergo fieri, ut alius sit postea futurus. Si enim regnum prius mutatum est: cur desperemus etiam posterius posse mutari? nisi forte Saturnus generare potuit fortiorem: Jupiter non potest. Atqui divinum imperium aut semper immutabile est: aut, si est mutabile, quod fieri non potest, semper utique mutabile est.

Potest ergo Jupiter regnum amittere, sicut pater ejus amisit? Ita plane. Nam cum idem neque virginibus, neque maritatis unquam pepercisset, abstinuit se tamen una Thetide, quod responsum fuit, majorem patre suo futurum, quisquis ex illa natus esset. Et primum imprudentia in eo non Dei, cui nisi Themis futura dixisset, ipse nesciret. Si autem divinus non sit, ne Deus quidem sit; unde ipsa divinitas nominatur, ut ab homine humanitas. Deinde conscientia imbecillitatis, qui timuit utique majorem: quod qui facit, scit profecto non esse se maximum; quandoquidem potest aliquid majus existere. Idem per Stygiam paludem sanctissime jurat.

Vana superstitio, superis quæ reddita divis.

Quæ est ista superstitio? aut a quo reddita? Est ergo aliqua potestas maxima, quæ pejerantes Deos puniat? quæ tanta formido est paludis infernæ, si sunt immortales? quid metuunt eam, quam visuri non sunt, nisi quos mori necesse est? Quid igitur homines oculos

suos

ſuos in cœlum tollunt? quid per ſuperos dejerant, cum ipſi ſuperi ad inferos revolvantur, ibique habeant quod venerentur & adorent? Illud vero quale eſt? eſſe fata, quibus Dii omnes, & ipſe Jupiter pareat. Si Parcarum tanta vis eſt, ut plus poſſint quam cœleſtes univerſi, quamque ipſe rector ac dominus, cur non illæ potius regnare dicantur, quarum legibus ac ſtatutis parere omnes Deos neceſſitas cogit? Nunc cui dubium eſt, quin is, qui alicui rei obſequitur, maximus non ſit? nam ſi ſit, non accipiat fata, ſed faciat. Nunc ad aliud, quod omiſeram, redeo. In una itaque ſola fuit continentior, cum eam deperiret; non virtute aliqua, ſed metu ſucceſſoris. Quæ formido utique ejus eſt, qui ſit & mortalis, & imbecillus, & nihili: quippe qui potuit & tunc, cum naſceretur, extingui, ſicut frater ejus ante genitus extinctus eſt: qui ſi vivere potuiſſet, nunquam minori conceſſiſſet imperium. Ipſe autem furto ſervatus, furtimque nutritus, ζευς ſive ζην appellatus eſt; non, ut iſti putant, fervore cœleſtis ignis, vel quod vitæ ſit dator, vel quod animantibus inſpiret animas, quæ virtus ſolius Dei eſt: (quam enim poſſit inſpirare animam, qui ipſe accepit aliunde?) ſed quod primus ex liberis Saturni maribus vixerit.

Potuerunt igitur homines alium Deum habere rectorem, ſi Saturnus non fuiſſet ab uxore deluſus. At enim poetæ iſta finxerunt. Errat quisquis hoc putat; illi enim de hominibus loquebantur: ſed ut eos ornarent, quorum memoriam laudibus celebrabant, Deos eſſe dixerunt. Itaque illa potius ficta ſunt, quæ tanquam de Diis, non illa, quæ tanquam de hominibus locuti ſunt: quod clarum fiet exemplo, quod inferemus. Danaen violaturus, aureos nummos largiter in ſinum ejus infudit. Hæc ſtupri merces fuit. At poetæ, qui quaſi de Deo loquebantur, ne autoritatem creditæ majeſtatis infringerent, finxerunt ipſum in aureo imbre

delap-

delapsum, eadem figura, qua imbres ferreos dicunt, cum multitudinem telorum, sagittarumqe describunt. Rapuisse dicitur in aquila Catamitum: poeticus color est. Sed aut per legionem rapuit, cujus insigne aquila est; aut navis, in qua est impositus, tutelam habuit in aquila figuratam; sicut taurum, cum rapuit, & transvexit Europam. Eodem modo convertisse in bovem traditur Io Inachi filiam, quæ, ut iram Junonis effugeret, ut erat jam setis obsita, jam bos tranasse dicitur mare, in Ægyptumque venisse, atque ibi recepta pristina specie Dea facta, quæ nunc Isis vocatur. Quo igitur argumento probari potest, nec Europam in tauro sedisse, nec Io factam bovem? Quod certus dies habetur in Fastis, quo Isidis navigium celebratur: quæ res docet, non tranasse illam, sed navigasse. Igitur qui sapere sibi videntur, quia intelligunt vivum terrenumque corpus in cœlo esse non posse, totam Ganymedeam fabulam pro falso repudiant; ac sentiunt in terra id esse factum, quia res ac libido ipsa terrena est. Non ergo ipsas res gestas finxerunt poetæ; quod si facerent, essent vanissimi: sed rebus gestis addiderunt quemdam colorem. Non enim obtrectantes illa dicebant, sed ornare cupientes. Hinc homines decipiuntur: maxime quod, dum hæc omnia ficta esse arbitrantur a poetis, colunt, quod ignorant. Nesciunt enim, qui sit poeticæ licentiæ modus; quousque progredi fingendo liceat: cum officium poetæ sit in eo, ut ea, quæ gesta sunt vere, in alias species obliquis figurationibus cum decore aliquo conversa traducat. Totum autem, quod referas, fingere, id est ineptum esse, & mendacem potius, quam poetam.

Sed finxerint ista, quæ fabulosa creduntur; num etiam illa, quæ de Diis fœminis, Deorumque connubiis dicta sunt? Cur igitur sic figurantur, sic coluntur? nisi forte non tantum poetæ, sed pictores etiam fictoresque imaginum mentiuntur. Si enim hic est Jupiter,

qui a vobis dicitur Deus, si non is est, qui ex Saturno & Ope natus est, non oportuit nisi solius simulacrum in templis omnibus collocari. Quid sibi mulierum effiigies volunt? quid sexus infirmus? in quem si cecidit hic Jupiter, eum vero ipsi lapides hominem fatebuntur. Mentitos ajunt esse poetas, & his tamen credunt; imo vero non esse mentitos, re ipsa probant. Ita enim Deorum simulacra confingunt, ut ex ipsa diversitate sexus appareat, vera esse, quæ dicunt poetæ. Nam quod aliud argumentum habet imago Catamiti, & effigies aquilæ, cum ante pedes Jovis ponuntur in templis, & cum ipso pariter adorantur: nisi ut nefandi sceleris ac stupri memoria maneat in æternum? Nihil igitur a poetis in totum fictum est: aliquid fortasse traductum, & obliqua figuratione obscuratum, quo veritas involuta tegeretur; sicut illud de sortitione regnorum. Ajunt enim Jovi cœlum obtigisse, Neptuno mare, inferna Plutoni. Cur non terra potius in sortem tertiam venit; nisi quod in terra gesta res est. Ergo illud in vero est, quod regnum orbis ita partiti sortitique sunt, ut Orientis imperium Jovi cederet; Plutoni, cui cognomen Agesilao fuit, pars Occidentis obtingeret: eo quod plaga Orientis, ex qua lux mortalibus datur, superior; Occidentis autem inferior esse videatur. Sic veritatem mendacio velaverunt, ut veritas ipsa persuasioni publicæ nihil derogaret. De Neptuni sorte manifestum est, cujus regnum tale fuisse dicimus, quale Marci Antonii fuit infinitum illud imperinm, cui totius oræ maritimæ potestatem Senatus decreverat, ut prædones persequeretur, ac mare omne pacaret. Sic Neptuno maritima omnia cum insulis obvenerunt. Quomodo id probari potest? Ni nirum veteres historiæ docent. Antiquus autor Euhemerus, qui fuit ex civitate Messene, res gestas Jovis, & cæterorum, qui Dii putantur, collegit, historiamque contexuit ex titulis & inscriptionibus sacris, quæ in anti-

antiquissimis templis habebantur, maximeque in fano Jovis Triphylii; ubi auream columnam positam esse ab ipso Jove titulus indicabat, in qua columna gesta sua perscripsit, ut monimentum esset posteris rerum suarum. Hanc historiam & interpretatus est Ennius, & secutus; cujus hæc verba sunt: Ubi Jupiter Neptuno imperium dat maris, ut in insulis omnibus, & quæ secundum mare loca essent, omnibus regnaret.

Vera sunt ergo, quæ loquuntur poetæ; sed obtentu aliquo specieque velata. Potest & mons Olympus figuram poetis dedisse, ut Jovem dicerent cœli regnum esse sortitum; quod Olympus ambiguum nomen est & montis & cœli. In Olympo autem Jovem habitasse, docet historia eadem, quæ dicit: Ea tempestate Jupiter in monte Olympo maximam partem vitæ colebat; & eo ad eum in jus veniebant, si quæ res in controversia erant. Item, si quis quid novi invenerat, quod ad vitam humanam utile esset, eo veniebat, atque Jovi ostendebat. Multa in hunc modum poetæ transferunt; non ut in eos mentiantur, quos colunt, sed ut figuris versicoloribus venustatem ac leporem carminibus suis addant. Qui autem non intelligunt, quomodo aut quare quidque figuretur, poetas velut mendaces & sacrilegos insequuntur. Hoc errore decepti etiam philosophi, quod ea, quæ de Jove feruntur, minime in Deum convenire videbantur, duos Joves fecerunt, unum naturalem, alterum fabulosum. Viderunt ex parte, quod erat verum, eum scilicet, de quo poetæ loquuntur, hominem fuisse: in illo autem naturali Jove, vulgari consuetudine religionis inducti, erraverunt, quod in Deum nomen hominis transtulerunt; qui, ut supra diximus, quia solus est, non indiget nomine. Jovem autem illum esse, qui sit ex Ope Saturnoque natus, negari non potest. Vana igitur persuasio est eorum, qui nomen Jovis summo Deo tribuunt. Solent enim quidam errores suos hac excusatione defendere;

qui convicti de uno Deo, cum id negare non possunt, ipsum se colere affirmant, verum hoc sibi placere, ut Jupiter nominetur: quo quid absurdius? Jupiter enim sine contubernio conjugis filiæque coli non solet. Unde quid sit, apparet: nec fas est id nomen eo transferri, ubi nec Minerva est ulla, nec Juno. Quid? quod hujus nominis proprietas non divinam vim exprimit, sed humanam? Jovem enim, Junonemque a juvando esse dictos, Cicero interpretatur. Et Jupiter quasi juvans pater dicitur; quod nomen in Deum minime congruit; quia juvare hominis est, opis aliquid conferentis in eum, qui sit alienus, & exigui beneficii. Nemo sic Deum precatur, ut se adjuvet; sed ut servet, ut vitam salutemque tribuat: quod multo plus ac majus est, quam juvare.

Et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur filios juvare, cum eos generat, aut educat. Illud enim levius est, quam ut eo verbo magnitudo paterni beneficii exprimatur. Quanto id magis inconveniens est Deo, qui verus est pater, per quem sumus, & cujus toti sumus; a quo fingimur, animamur, illuminamur; qui nobis vitam impertit, salutem tribuit, victum multiplicem subministrat. Non intelligit beneficia divina, qui, se juvari tantummodo a Deo, putat. Ergo non imperitus modo, sed etiam impius est, qui nomine Jovis virtutem summæ potestatis imminuit. Quare si Jovem & ex rebus gestis & ex moribus hominem fuisse, in terraque regnasse deprehendimus, superest, ut mortem quoque ejus investigemus. Ennius in sacra historia, descriptis omnibus, quæ in vita sua gessit, ad ultimum sic ait: Deinde Jupiter, postquam quinquies terras circuivit, omnibusque amicis atque cognatis suis imperia divisit, reliquitque hominibus leges, mores frumentaque paravit, multaque alia bona fecit, immortali gloria memoriaque affectus, sempiterna monimenta *suis* reliquit: ætate pessum acta, in Creta vitam commuta-

mutavit, & ad Deos abiit, eumque Curetes filii sui curaverunt, decoraveruntque eum; & sepulchrum ejus est in Creta & in oppido Cnosso, & dicitur Vesta hanc urbem creavisse; inque sepulchro ejus est inscriptum antiquis litteris Græcis, ZAN KPONOY, id est latine, Jupiter Saturni. Hoc certe non poetæ tradunt, sed antiquarum rerum scriptores: quæ adeo vera sunt, ut ea Sibyllinis versibus confirmentur; qui sunt tales;

Δαίμονας ἀψύχους, νεκύων εἴδωλα καμόντων,
Ὧν κρήτη καύχημα τάφους ὁ δύσμορος ἴσχει.

Cicero de Natura Deorum, cum tres Joves a theologis enumerari diceret, ait tertium fuisse Cretensem, Saturni filium, cujus in illa insula sepulchrum ostenditur. Quomodo igitur potest Deus alibi esse vivus, alibi mortuus, alibi habere templum, alibi sepulchrum? Sciant ergo Romani, Capitolium suum, id est summum caput religionum publicarum, nihil esse aliud, quam inane monimentum.

Veniamus nunc ad ejus patrem, qui ante regnavit, & qui fortasse plus habebat in se, quod ex coitu tantorum elementorum genitus esse dicatur. Videamus, quid in eo fuerit Deo dignum: In primis illud, quod aureum sæculum narratur habuisse; quod justitia sub eo fuerit in terra. Teneo aliquid in hoc, quod in ejus filio non fuit. Quid enim tam conveniens Deo, quam justum regimen, ac pium sæculum? Sed cum eadem ratione natum esse cogito, non possum putare Deum summum, quo videam esse aliquid antiquius, cœlum scilicet atque terram. At ego Deum quæro, ultra quem nihil sit omnino, qui fons & origo sit rerum. Hic sit necesse est, qui cœlum ipsum condidit, terramque fundavit. Saturnus autem si ex his natus est, ut putatur, quemadmodum potest Deus esse principalis, qui aliis ortum suum debet? aut quis præfuit mundo, priusquam Saturnus gigneretur? Sed hoc poeticum est, ut dicebam paulo ante, figmentum. Nec enim fieri poterat,

ut elementa insensibilia, tantoque intervallo separata, in unum coirent, ac filium procrearent: aut is, qui natus esset, non potissimum genitoribus similis existeret; sed eam formam gereret, quam parentes sui non habebant.

Quæramus ergo, quid veritatis sub hac figura lateat. Minutius Felix in eo libro, qui Octavius inscribitur, sic argumentatus est: Saturnum, cum fugatus esset a filio, in Italiamque venisset, Cœli filium dictum, quod soleamus eos, quorum virtutem miremur, aut qui repentino advenerint, de cœlo cecidisse dicere; Terræ autem, quod ignotis parentibus natos, terræ filios nominemus. Sunt hæc quidem similia veri, non tamen vera: quia constat, etiam tunc, cum regnaret, ita esse habitum. Potuit & sic argumentari: Saturnum, cum potentissimus rex esset, ad retinendam parentum suorum memoriam, nomina eorum cœlo terræque indidisse, cum hæc prius aliis vocabulis appellarentur: qua ratione & montibus & fluminibus nomina scimus imposita. Neque enim, cum dicunt poetæ de progenie Atlantis, aut Inachi fluminis, id potissimum dicunt, homines ex rebus sensu carentibus potuisse generari; sed eos utique significant, qui nati sunt ex iis hominibus, qui vel vivi vel mortui, nomina montibus aut fluminibus indiderunt. Nam id apud veteres, maximeque Græcos fuit usitatum. Sic, maria eorum traxisse nomina, accepimus, qui deciderant in ea, ut Ægæum, Icarium, Hellesponticum: & in Latio Aventinus vocabulum monti dedit, in quo sepultus est; Tyberinus vel Tyberis amni, in quo mersus est.

Non ergo mirandum, si nomina eorum cœlo terræque attributa essent, qui reges genuerant potentissimos. Apparet ergo, non ex cœlo natum esse; quod fieri non potest: sed ex eo homine, cui nomen Urano fuit. Quod esse verum, Trismegistus autor est; qui cum diceret, admodum paucos extitisse, in quibus

esset

esset perfecta doctrina, in his Uranum, Saturnum, Mercurium cognatos suos nominavit. Hæc ille, quia ignoravit, alio traduxit historiam; qui quomodo potuerit argumentari, ostendi: nunc dicam, quomodo, ubi, a quo sit hoc factum; non enim Saturnus hoc, sed Jupiter fecit. In sacra historia sic Ennius tradit: Deinde Pan eum deducit in montem, qui vocatur cœli stela. Postquam eo ascendit, contemplatus est late terras, ibique eo in monte aram creat cœlo; primusque in ea ara Jupiter sacrificavit; in eo loco suspexit in cœlum, quod nunc nos nominamus, idque, quod supra mundum erat, quod æther vocabatur, de sui avi nomine cœlo nomen indidit; idque Jupiter, quod æther vocatur, precans, primum cælum nominavit; eamque hostiam, quam ibi sacrificavit, totam adolevit. Nec hic tantum sacrificasse Jupiter invenitur. Cæsar quoque in Arato refert, Aglaosthenem dicere, Jovem cum ex insula Naxo adversus Titanas proficisceretur, & sacrificium faceret in littore, aquilam ei in auspicium advolasse; quam victor bono omine acceptam tutelæ suæ subjugarit. Sacra vero historia, etiam ante consedisse illi aquilam in capite, atque illi regnum portendisse, testatur. Cui ergo sacrificare Jupiter potuit, nisi Cœlo avo? quem dicit Euhemerus in Oceania mortuum, & in oppido Aulacia sepultum.

CAPUT XII.

Quod Stoici figmenta poetarum ad philosophicam transferant rationem.

Quoniam revelavimus mysteria poetarum, & Saturni parentes invenimus, ad virtutes ejus & facta redeamus. Justus in regno fuit. Primum ex hoc ipso jam Deus non est, quod fuit: Deinde quod ne justus

quidem fuit; sed impius, non modo in filios, quos necavit, verum etiam in patrem, cujus dicitur abscidisse genitalia; quod forsitan vere acciderit. Sed homines respectu elementi, quod dicitur cœlum, totam fabulam explodunt, tanquam ineptissime fictam: quam tamen Stoici, ut solent, ad rationem physicam conantur traducere; quorum sententiam Cicero de Natura Deorum disserens posuit. Cœlestem, inquit, altissimam ætheriamque naturam, id est igneam, quæ per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quæ conjunctione alterius egeret ad procreandum: quæ ratio in Vestam potuit convenire, si mas diceretur. Idcirco virginem putant Vestam, quia ignis inviolabile sit elementum, nihilque nasci possit ex eo, quippe qui omnia, quæ arripuerit, absumat. Ovidius in Fastis:

Nec tu aliud Vestam, quam vivam intellige flammam;
Nataque de flamma corpora nulla vides.
Jure igitur virgo est, quæ semina nulla remittit,
Nec capit, & comites virginitatis amat.

Vulcano quoque id potuit adscribi, qui quidem putatur ignis; & tamen poetæ eum non absciderunt. Potuit & Soli, in quo est natura & causa gignentium; nam sine Solis igneo calore neque nasci quidquam, neque augeri potest: ut nulli alii elemento magis opus sit genitalibus, quam calori, cujus fotu concipiuntur, nascuntur, sustentantur omnia. Postremo etiamsi ita sit, ut volunt, qui magis abscissum esse Cœlum putemus, quam omnino sine genitalibus natum? Nam si per se gignit, non indigebat utique genitalibus, cum Saturnum ipsum procrearet. Si vero habuit, & a filio abscissa sunt, ortus rerum, & natura omnis interisset. Quid, quod ipsi Saturno non divinum modo sensum, sed humanum quoque adimunt, cum affirmant, eum esse Saturnum, qui cursum & conversionem spatiorum & temporum continet; eumque Græce id ipsum nomen

ha-

habere. Κρονος enim dicitur, quod est idem, quod χρονος, id est spatium temporis. Saturnus autem est appellatus, quod saturetur annis. Hæc Ciceronis verba sunt exponentis sententiam Stoicorum: quæ quam vana sit, cuivis intelligere promptissimum est. Si enim Saturnus Cœli est filius, quomodo potuit aut tempus a Cœlo gigni, aut Cælum a tempore abscindi, aut postea tempus imperio spoliari a filio Jove? Aut quomodo Jupiter natus est ex tempore? Aut quibus annis saturari possit æternitas, cui nullus est finis?

CAPUT XIII.

Quam vanæ sint & inanes Stoicorum interpretationes de Diis; & ibi de Jovis ortu, Saturno & Ope.

Si ergo vanæ sunt istæ rationes philosophorum, quid superest, nisi ut vere factum esse credamus, id est hominem ab homine abscissum? nisi forte aliquis existimet Deum fuisse, qui timuit cohæredem: cum, si quid divinitatis habuisset, non patris genitalia debuerit amputare, sed propria, ne Jupiter nasceretur, qui eum regni possessione privavit. Idem sororem suam Rheam, quam latine Opem dicimus, cum haberet uxorem, responso vetitus esse dicitur, mares liberos educare; quod futurum esset, ut a filio pelleretur: quam rem metuens, natos sibi filios non utique devorabat, ut ferunt fabulæ, sed necabat; quanquam scriptum sit in historia sacra, Saturnum & Opem, cæterosque tunc homines humanam carnem solitos esitare: verum primum Jovem, leges hominibus moresque condentem, edicto prohibuisse, ne liceret eo cibo vesci. Quod si verum est, quæ potest in eo fuisse justitia? Sed fictum sane putemus, Saturnum filios devorasse, modo cum aliqua ratione: num idcirco, quod ait vulgus come-

diſſe filios ſuos eum, qui extulerit, ſepulturæque mandaverit? Ops autem cum Jovem peperiſſet, ſubtraxit infantem, eumque nutriendum furtim miſit in Cretam. Rurſum imprudentiam reprehendam neceſſe eſt. Cur enim reſponſum ab alio potius accepit? Cur in cœlo conſtitutus, quæ gerebantur in terra, non videbat? Cur eum Corybantes cymbalis fefellerunt? Poſtremo cur extitit aliqua vis major, quæ illius vinceret poteſtatem? Nimirum ſenex a juvene facile victus eſt, ac ſpoliatus imperio. Fugit igitur expulſus, & in Italiam navigio venit, cum erraſſet diu; ſicut Ovidius in Faſtorum libris refert:

Cauſa ratis ſupereſt. Thuſcum rate venit ad amnem
Ante pererrato falcifer orbe Deus.

Hunc errantem atque inopem Janus excepit. Cujus rei argumenta ſunt nummi veteres, in quibus eſt cum duplici fronté Janus, & in altera parte navis; ſicut idem poeta ſubjecit:

At bona poſteritas puppim formavit in ære,
Hoſpitis adventum teſtificata Dei.

Omnes ergo non tantum poetæ, ſed hiſtoriarum quoque ac rerum antiquarum ſcriptores, hominem fuiſſe, conſentiunt, qui res ejus in Italia geſtas memoriæ prodiderunt. Græci, Diodorus & Thallus: Latini, Nepos & Caſſius & Varro. Nam cum agreſti quodam more in Italia viveretur,

Is genus indocile, ac diſperſum montibus altis
Compoſuit; legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuiſſet tutus in oris.

Cenſetne aliquis Deum eſſe, qui fugit, qui pulſus eſt, qui latuit? nemo tam ſtultus eſt. Qui enim fugit aut latet, & vim & mortem timeat neceſſe eſt. Orpheus, qui temporibus ejus recentior fuit, aperte Saturnum in terra & apud homines regnaſſe, commemorat:

Πρωτιϛος μεν ανασσεν επιχθονιων Κρονος ανδρων,
Ε'κ δε Κρονε γενετ' αυτος αναξ μεγας ευρυοπα Ζευς.

Item

Item Maro noſter:

Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.

Et alio loco:

Aureaque, ut perhibent, illo ſub rege fuere
Sæcula: ſic placida populos in pace regebat.

Neque ſuperius dixit in cœlo egiſſe vitam, neque inferius ſuperos in pace rexiſſe: unde apparet, illum regem fuiſſe terrenum; quod alibi apertius declarat:

- - - - - - - Aurea condet
Sæcula; qui rurſus Latio, regnata per arva
Saturno quondam.

Ennius quidem in Euhemero non primum dicit regnaſſe Saturnum, ſed Uranum patrem. Initio, inquit, primus in terris ſummum imperium Cœlus habuit: is id regnum una cum fratribus ſuis inſtituit atque paravit. Non magna diſſenſio, ſiquidem maximorum autorum de filio ac patre dubitatio eſt. Sed tamen utrumque fieri poteſt: ut & primus Uranus eminere inter cæteros potentia cœperit, & principatum habere, non regnum; poſtea Saturnus majores ſibi opes comparaverit, ac regium nomen aſciverit.

CAPUT XIV.

Quid de Diis Euhemeri & Ennii doceat ſacra hiſtoria.

Nunc quoniam ab iis, quæ retulimus, aliquantulum ſacra hiſtoria diſſentit, aperiamus ea, quæ veris litteris continentur, ne poetarum ineptias in accuſandis religionibus ſequi ac probare videamur. Hæc Ennii verba ſunt: Exin Saturnus uxorem duxit Opem. Titan, qui major natu erat, poſtulat, ut ipſe regnaret. Ibi Veſta mater eorum, & ſorores Ceres atque Ops, ſuadent Saturno, ut de regno non concedat fratri. Ibi Titan, qui facie deterior eſſet, quam Saturnus, id-

cir-

circo & quod videbat matrem atque sorores suas operam dare, ut Saturnus regnaret, concessit ei, ut is regnaret. Itaque pactus est cum Saturno, uti siquid liberum virilis sexus ei natum esset, ne educaret. Id ejus rei causa fecit, uti ad suos gnatos regnum rediret. Tum Saturno filius, qui primus natus est, eum necaverunt. Deinde posterius nati sunt gemini, Jupiter atque Juno. Tum Junonem Saturno in conspectum dedere, atque Jovem clam abscondunt, dantque eum Vestæ educandum, celantes Saturnum. Item Neptunum clam Saturno Ops parit, eumque clanculum abscondit. Ad eumdem modum tertio partu Ops parit geminos, Plutonem & Glaucam. Pluto latine est Dispater: alii Orcum vocant. Ibi Glaucam filiam Saturno ostendunt, ac filium Plutonem celant atque abscondunt. Deinde Glauca parva emoritur. Hæc, ut scripta sunt, Jovis fratrumque ejus stirps atque cognatio in hunc modum ex sacra scriptione nobis tradita est. Item paulo post hæc infert. Deinde Titan, postquam rescivit, Saturno filios procreatos, atque educatos esse clam, seducit secum filios suos, qui Titani vocantur, fratremque suum Saturnum atque Opem comprehendit, eosque muro circumegit, & custodiam his apponit.

Hæc historia quam vera sit, docet Sibylla Erythræa, eadem fere dicens; nisi quod in paucis, quæ ad rem non pertinent, discrepat. Jupiter ergo liberatur summi sceleris crimine, quod patrem vinxisse compedibus perhibetur: id enim Titan patruus fecit, quod ille contra pactum jusque jurandum mares liberos sustulisset. Reliqua historia sic contexitur: Jovem adultum, cum audisset patrem atque matrem custodiis circumseptos, atque in vincula conjectos, venisse cum magna Cretensium multitudine, Titanumque ac filios ejus pugnando vicisse, parentes vinculis exemisse, patri regnum reddidisse, atque ita in Cretam remeasse: Post hæc deinde Saturno datam sortem, ut caveret, ne filius

eum regno expelleret: illum elevandæ ſortis atque effugiendi periculi gratia inſidiatum Jovi, ut eum necaret: Jovem cognitis inſidiis regnum ſibi denuo vendicaſſe, atque fugaſſe Saturnum, qui cum jactatus eſſet per omnes terras, perſequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum vel necandum Jupiter miſerat, vix in Italia locum, in quo lateret, invenit.

CAPUT XV.

Quomodo cum fuerint illi homines, Dii fuerint nominati.

Quibus ex rebus cum conſtet, illos homines fuiſſe, non eſt obſcurum, qua ratione Dii cœperint nominari. Si enim nulli reges ante Saturnum vel Uranum fuerunt propter hominum raritatem, qui agreſtem vitam ſine ullo rectore vivebant: non eſt dubium, quin illis temporibus homines regem ipſum totamque gentem ſummis laudibus ac novis honoribus jactare cœperint, ut etiam Deos appellarent, ſive ob miraculum virtutis, (hoc vere putabant rudes adhuc & ſimplices) ſive, ut fieri ſolet, in adulationem præſentis potentiæ, ſive ob beneficia, quibus erant ad humanitatem compoſiti. Deinde ipſi reges, cum cari fuiſſent iis, quorum vitam compoſuerant, magnum ſui deſiderium mortui reliquerunt. Itaque homines eorum ſimulacra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione ſolatium; progreſſique longius per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperunt; ut & gratiam referre bene meritis viderentur, & ſucceſſores eorum allicerent ad bene imperandi cupiditatem. Quod Cicero de Natura Deorum docet, dicens: Suſcepit autem vita hominum conſuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in cœlum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Caſtor, hinc

Pol-

Pollux, hinc Æſculapius, hinc Liber. Et alio loco: Atque in plerisque civitatibus intelligi poteſt, acuendæ virtutis gratia, aut quo libentius reipublicæ cauſa periculum adiret optimus quisque virorum fortium; memoriam honore Deorum immortalium conſecratam. Hac ſcilicet ratione Romani Cæſares ſuos conſecraverunt, & Mauri Reges ſuos. Sic paulatim religiones eſſe cœperunt, dum illi primi, qui eos noverant, eo ritu ſuos liberos ac nepotes, deinde omnes poſteros imbuerunt. Et hi tamen ſummi reges ob celebritatem nominis in provinciis omnibus colebantur.

Privatim vero ſinguli populi gentis aut urbis ſuæ conditores, ſeu viri fortitudine inſignes erant, ſeu fœminæ caſtitate mirabiles, ſumma veneratione coluerunt; ut Ægyptii Iſidem, Mauri Jubam, Macedones Cabirum, Pœni Uranum, Latini Faunum, Sabini Sancum, Romani Quirinum. Eodem utique modo Athenæ Minervam, Samos Junonem, Paphos Venerem, Lemnos Vulcanum, Naxos Liberum, Apollinem Delphi. Sic per populos atque regiones varia ſacra ſuſcepta ſunt, dum grati homines eſſe in ſuos principes cupiunt, & quod alios honores, quos vita carentibus deferant, invenire non poſſunt. Præterea pietas eorum, qui ſucceſſerant, plurimum contulit ad errorem; qui, ut divina ſtirpe nati viderentur, divinos honores parentibus detulerunt, deferrique juſſerunt. An poteſt aliquis dubitare, quomodo religiones Deorum ſint inſtitutæ, cum apud Maronem legat Æneæ verba ſociis imperantis:

Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchiſem genitorem.

Cui non tantum immortalitatem, verum etiam ventorum tribuit poteſtatem:

Poſcamus ventos, atque hæc me ſacra quotannis
Urbe velit poſita templis ſibi ferre dicatis.

Idem ſcilicet de Jove Liber, & Pan, & Mercurius, &

Apol-

Apollo fecerunt; ac poſtea de his ipſis ſucceſſores eorum. Acceſſerunt etiam poetæ, & compoſitis ad voluptatem carminibus, in cœlum eos ſuſtulerunt: ſicut faciunt, qui apud reges, etiam malos panegyricis mendacibus adulantur. Quod malum a Græcis ortum eſt: quorum levitas, inſtructa dicendi facultate & copia, incredibile eſt, quantas mendaciorum nebulas excitaverit. Itaque admirati eos, & ſuſceperunt primi ſacra illorum, & univerſis gentibus tradiderunt. Ob hanc vanitatem Sibylla ſic eos increpat:

Ἑλλας δη τι πεποιθας ἐπ ἀνδρασιν ἡγεμονεσσι?
Προς τι δε δωρα ματαια καταφθιμενοις ἀνατιθης?
Θυεις εἰδωλοις. τις σοι πλανον ἐν φρεσι θηκε
Ταυτα τελειν προλιποντα θεου μεγαλοιο προσωπον.

M. Tullius, qui non tantum perfectus orator, ſed etiam philoſophus fuit; ſiquidem ſolus extitit Platonis imitator, in eo libro, quo ſe ipſe de morte filiæ conſolatus eſt, non dubitavit dicere, Deos, qui publice colerentur, homines fuiſſe. Quod ipſius teſtimonium eo debet graviſſimum judicari, quod & augurale habuit ſacerdotium, & eosdem ſe colere venerarique teſtatur. Itaque intra paucos verſiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filiæ eodem modo ſe conſecraturum eſſe profiteretur, quo illi a veteribus ſunt conſecrati, & illos mortuos eſſe docuit, & originem vanæ ſuperſtitionis oſtendit. Cum vero, inquit, & mares & fœminas complures ex hominibus in Deorum numero eſſe videamus, & eorum in urbibus atque agris auguſtiſſima delubra veneremur, aſſentiamur eorum ſapientiæ, quorum ingeniis & inventis omnem vitam legibus & inſtitutis excultam conſtitutamque habemus. Quod ſi ullum unquam animal conſecrandum fuit, illud profecto fuit. Si Cadmi progenies, aut Amphitryonis, aut Tyndari in cœlum tollenda fama fuit, huic idem honos certe dicandus eſt. Quod quidem faciam, teque omnium optimam, doctiſſimamque, approbantibus Diis immor-

immortalibus ipsis, in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium consecrabo. Fortasse dicat aliquis, præ nimio luctu delirasse Ciceronem. Atqui omnis illa oratio, & doctrina, & exemplis, & ipso loquendi genere perfecta, non ægri, sed constantis animi ac judicii fuit; & hæc ipsa sententia nullum præfert indicium doloris. Neque enim puto, illum tam varie, tam copiose, tam ornate scribere potuisse, nisi luctum ejus & ratio ipsa, & consolatio amicorum, & temporis longitudo mitigasset. Quid, quod idem dicit in libris de Republica, idem de Gloria? Nam de Legibus, quo in opere Platonem secutus, leges voluit ponere, quibus putaret usuram esse justam & sapientem civitatem, de Religione ita sanxit: Divos, & eos, qui cœlestes semper habiti sunt, colunto; & illos, quos in cœlum merita locaverunt, Herculem, Liberum, Æsculapium, Pollucem, Castorem, Quirinum. Item in Tusculanis, cum diceret totum pene cœlum humano genere completum: Si vero, inquit, scrutari vetera, & ex illis ea, quæ scriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner, ipsi illi, majorum gentium Dii qui habentur, hinc a nobis profecti in cœlum reperientur. Quære, quorum demonstrantur sepulchra in Græcia; reminiscere, quoniam es initiatus, quæ traduntur mysteriis: tum denique, quam hoc late pateat, intelliges. Testatus est videlicet Attici conscientiam, ex ipsis mysteriis intelligi posse, quod omnes illi homines fuerunt, qui coluntur; & cum de Hercule, Libero, Æsculapio, Castore, Polluce incunctanter fateretur, de Apolline ac Jove patribus eorum, item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio, quos majorum gentium Deos appellavit, timuit aperte confiteri. Et idcirco ait late hoc patere, ut idem de Jove cæterisque antiquioribus Diis intelligamus, quorum memoriam si eadem ratione veteres consecraverunt, qua se imaginem nomenque filiæ consecraturum esse dicit, ignosci mœrentibus potest, credenti-

dentibus non poteſt. Quis enim tam demens, qui conſenſu & placito innumerabilium ſtultorum aperiri cœlum mortuis arbitretur? aut aliquem, quod ipſe non habeat, dare alteri poſſe? Apud Romanos Deus Julius, quia hoc ſcelerato homini placuit Antonio; Deus Quirinus, quia hoc paſtoribus viſum eſt: cum alter gemini fratris extiterit, alter patriæ parricida. Quod ſi Conſul non fuiſſet Antonius, C. Cæſar pro ſuis in rempublicam meritis etiam defuncti hominis honore caruiſſet, & quidem conſilio Piſonis ſoceri, & L. Cæſaris propinqui, qui vetabant funus fieri, & Dolabellæ Conſulis, qui columnam in foro, id eſt, tumulum ejus evertit, ac forum expiavit. Nam Romulum deſiderio ſuis fuiſſe declarat Ennius, apud quem populus amiſſum regem dolens, hæc loquitur:

O Romule, Romule, dic, o,
Qualem te patriæ cuſtodem Dii genuerunt?
Tu produxiſti nos intra luminis oras.
O pater, o genitor, o ſanguen Diis oriundum!

Ob hoc deſiderium facilius creditum eſt Julio Proculo mentienti, qui ſubornatus a Patribus eſt, ut nuntiaret plebi vidiſſe ſe regem humano habitu auguſtiorem, eumque mandaſſe ad populum, ut ſibi delubrum fieret, ſe Deum eſſe, & Quirinum vocari. Quo facto, & ipſi populo perſuaſit Romulum ad Deos abiiſſe, & Senatum ſuſpicione cædis regiæ liberavit.

CAPUT XVI.

Qua ratione Dii eſſe non poſſint, quos ſexus differentia diſcernit; & quod in naturam Dei non cadit officium generandi.

Poteram iis, quæ retuli, eſſe contentus: ſed ſuperſunt adhuc multa ſuſcepto operi neceſſaria. Nam

quamvis ipso religionum capite destructo, universa sustulerim, libet tamen prosequi cætera, & redarguere plenius inveteratam persuasionem, ut tandem homines suorum pudeat ac pœniteat errorum. Magnum hoc opus, & homine dignum.

Religionum animos nodis exsolvere pergo,

Ut ait Lucretius, qui quidem hoc efficere non poterat, quia nihil veri afferebat. Nostrum est hoc officium, qui & verum Deum asserimus, & falsos refutamus. Illi ergo, qui poetas finxisse de Diis fabulas opinantur, & Deas fœminas & esse credunt & colunt, revolvuntur imprudentes ad id, quod negaverant, coire illos, ac parere. Nec enim fieri potest, quin duo sexus generandi causa sint instituti. Recepta vero sexuum diversitate, non intelligunt consequens esse, ut concipiant: quod in Deum cadere non potest. Sed sit, ut isti putant; nam & Jovis esse filios dicunt, & cæterorum Deorum. Nascuntur ergo & quotidie quidem Dii novi, nec enim vincuntur ab hominibus fœcunditate. Igitur Deorum innumerabilium plena sunt omnia, nullo scilicet moriente. Nam cum hominum vis incredibilis, numerus sit inæstimabilis, quos tamen, sicuti nascuntur, mori necesse est: quid Deorum esse tandem putemus, qui tot sæculis nati sunt, immortalesque manserunt? Cur ergo tam pauci coluntur? nisi forte arbitramur, non generandi causa, sed tantummodo capiendæ voluptatis duos esse sexus Deorum; & ea exercere, quæ homunculos & facere & pati pudet.

Cum vero dicantur aliqui ex aliquibus nati, consequens est, ut semper nascantur; siquidem aliquando sunt nati: vel, si aliquando nasci desierunt, scire nos convenit, cur aut quando desierint. Non illepide Seneca in libris moralis philosophiæ: Quid ergo est, inquit, quare apud poetas salacissimus Jupiter desierit liberos tollere? Utrum sexagenarius factus est, & illi

lex

lex Papia fibulam imposuit? an impetravit jus trium liberorum? An tandem illi venit in mentem:

Ab alio expectes, alteri quod feceris.

Et timet, ne quis sibi faciat, quod ipse Saturno? At isti, qui Deos asserunt, videant, quomodo respondeant huic argumento, quod inferemus: Si duo sunt sexus Deorum, sequitur concubitus; & si coeunt, & domos habeant necesse est: nec enim carent virtute ac pudore, ut hoc promiscue aut in propatulo faciant, sicut muta videmus facere animalia. Si domos habeant, consequens est, ut & urbes habeant, & quidem autore Nasone, qui ait:

Plebs habitat diversa locis; hac fronte potentes
Cœlicolæ clarique suos posuere penates.

Si habent urbes, & agros igitur habebunt. Jam quis non videat, quæ sequantur? arare illos, & colere: quod quidem victus causa fit. Ergo mortales sunt. Quod argumentum retroversum idem valet. Si enim agros non habent, ne urbes quidem: si urbes non habent, ne domos quidem: si domibus carent, ergo & concubitu: si concubitus ab his abest, & sexus igitur fœmineus. In Diis autem videmus & fœminas esse: ergo Dii non sunt. Dissolvat hoc argumentum, si quis potest. Ita enim res rem sequitur, ut hæc ultima necesse sit confiteri. Sed ne illud quidem dissolvet aliquis. Ex duobus sexibus alter fortior, alter infirmior est. Robustiores enim mares sunt, fœminæ imbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in Deum; ergo nec fœmineus sexus. Huic additur superioris argumenti extrema illa conclusio, ut Dii non sint, quoniam in Diis & fœminæ sunt.

CAPUT XVII.

De Stoicorum eadem sententia; & ibi de Deorum ærumnis & turpitudinibus.

Ob has rationes Stoici alioversus Deos interpretantur; & quia non pervident, quid sit in vero, conantur eos cum rerum naturalium ratione conjungere. Quos Cicero secutus, de Diis ac religionibus eorum hanc sententiam tulit: Videtisne igitur, ut a physicis rebus bene atque utiliter inventis tracta ratio sit ad commentitios ac fictos Deos? quæ res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones pene aniles. Et formæ enim Deorum nobis, & ætates, & vestitus, ornatusque noti sunt: genera præterea, conjugia, cognationes omnes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. Quid planius, quid verius dici potest? Romanæ philosophiæ princeps, & amplissimo sacerdotio præditus, commentitios ac fictos Deos arguit; quorum cultus superstitiones pene aniles esse testatur: falsis opinionibus, erroribusque turbulentis implicatos esse homines queritur. Nam totus liber tertius de Natura Deorum omnes funditus religiones evertit ac delet. Quid ergo a nobis expectatur amplius? Num eloquentia superare possumus Ciceronem? minime id quidem; sed fiducia illi defuit ignoranti veritatem, quod ipse simpliciter in eodem opere confitetur. Ait enim facilius se posse dicere, quid non sit, quam quid sit; hoc est, falsa se intelligere, vera nescire. Clarum est igitur homines fuisse illos, qui Dii putantur, & eorum memoriam post mortem consecratam esse. Ideo etiam ætates diversæ sunt, & certæ imagines singulorum, quod in eo habitu, & ætate simulacra eorum configurata sunt, in qua quemque mors deprehendit.

Consi-

Consideremus, si placet, ærumnas infelicium Deorum. Isis filium perdidit, Ceres filiam; expulsa & per orbem terræ jactata Latona vix insulam parvam, in qua pareret, invenit. Deum mater & amavit formosum adolescentem, & eumdem cum pellice deprehensum exsectis virilibus semivirum reddidit; & ideo nunc sacra ejus a Gallis sacerdotibus celebrantur. Juno pellices acerrime persecuta est, quia parere ipsa non potuit ex fratre. Insulam Samum scribit Varro prius Partheniam nominatam, quod ibi Juno adoleverit, ibique etiam Jovi nupserit. Itaque nobilissimum & antiquissimum templum ejus est Sami, & simulacrum in habitu nubentis figuratum, & sacra ejus anniversaria nuptiarum ritu celebrantur. Si ergo adolevit, si virgo fuit primo, postea mulier, hominem fuisse qui non intelligit, pecudem se fatetur. Quid loquar obscœnitatem Veneris omnium libidinibus prostitutæ, non Deorum tantum, sed & hominum? Hæc enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniam; ex Mercurio Hermaphroditum, qui est natus Androgynus; ex Jove Cupidinem; ex Anchise Æneam; ex Bute Erycen; ex Adonio quidem nullum potuit, quod etiamtum puer ab apro ictus occisus est: quæ prima, ut in historia sacra continetur, artem meretriciam instituit, autorque mulieribus in Cypro fuit, uti vulgato corpore quæstum facerent: quod idcirco imperavit, ne sola præter alias mulieres impudica, & virorum appetens videretur. Etiamne habet hæc aliquid numinis, cujus plura numerantur adulteria, quam partus? Sed ne illæ quidem virgines illibatam castitatem servare potuerunt.

Unde enim putemus Erichthonium esse natum? an ex terra, ut poetæ videri volunt? At res ipsa clamat. Nam cum Vulcanus Diis arma fecisset, eique Jupiter optionem dedisset præmii, quod vellet, postulandi, jurassetque, ut solebat, per infernam paludem, se nihil negaturum, tum faber claudus Minervæ nuptias po-

stulavit. Hic Jupiter Optimus Maximus tanta religione constrictus abnuere non potuit: Minervam tamen monuit repugnare, pudicitiamque defendere. Tum in illa colluctatione Vulcanum in terram profudisse ajunt semen, unde sit Erichthonius natus; idque illi nomen impositum *ἀπο της ἐριδος, και χθονος*, id est, ex certamine atque humo. Cur igitur virgo eum puerum cum dracone conclusum & obsignatum tribus virginibus Cecropidis commendavit? evidens, ut opinor, incestum, quod nullo modo possit colorari. Altera cum pene amatorem suum perdidisset, qui erat *Turbatis distractus equis*, præstantissimum medicum Asclepium curando juveni advocavit; eumque sanatum

Secretis alma recondit
Sedibus, & nymphæ Egeriæ, nemorique relegat:
Solus ubi in sylvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.

Quid sibi vult hæc tam diligens, tam sollicita curatio? quid secretæ sedes? quid relegatio vel tam longe, vel ad mulierem, vel in solitudinem? quid deinde nominis commutatio? Postremo, quid equorum tam pertinax abominatio? Quid significant hæc omnia, nisi conscientiam stupri, & amorem minime virginalem? Erat plane, cur tantum laborem pro tam fideli juvene susciperet, qui amanti novercæ obsequium pernegarat.

CAPUT XVIII.

De Deorum consecratione propter collata in homines beneficia.

Hoc loco refellendi sunt etiam ii, qui Deos ex hominibus esse factos non tantum fatentur, sed, ut eos laudent, etiam gloriantur, vel virtutis gratia, ut Herculem; aut munerum, ut Cererem ac Liberum; aut artium repertarum, ut Æsculapium ac Minervam.

Hæc

Hæc vero quam inepta ſint, quamque non digna, propter quæ homines inexpiabili ſe ſcelere contaminent, hoſteſque Deo vero fiant, quo contempto mortuorum ſacra ſuſcipiunt, ex ſingulis rebus oſtendam. Virtutem eſſe dicunt, quæ hominem tollat in cœlum: non illam, de qua philoſophi diſſerunt, quæ poſita eſt in bonis animi; ſed hanc corporalem, quæ dicitur fortitudo: quæ quoniam præcipua in Hercule fuit, immortalitatem meruiſſe creditur. Quis tam ſtulte ineptus eſt, ut corporis vires divinum vel etiam humanum bonum judicet; cum ſint & majores pecudibus attributæ, & uno morbo ſæpe frangantur, vel ipſa ſenectute minuantur & corruant? Itaque idem ille, cum deformari ulceribus toros ſuos cerneret, nec ſanari ſe voluit, nec ſenem fieri, ne quando ſeipſo minor aut deformior videretur. Hunc e rogo, quo vivum ſe ipſe combuſſerat, aſcendiſſe in cœlum putaverunt: eaque ipſa, quæ ſtultiſſime admirati ſunt, ſimulacris & imaginibus expreſſa & conſecrata poſuerunt, ut in perpetuum vanitatis eorum monimenta præſtarent, qui ob necem beſtiarum Deos fieri credidiſſent. Sed hæc Græcorum fortaſſe culpa ſit, qui res leviſſimas pro maximis ſemper habuerunt. Quid noſtri, num ſapientiores? qui athleticam quidem virtutem contemnunt, quia nihil obeſt: ſed regiam, quia late ſolet nocere, ſic admirantur, ut fortes & bellicoſos duces in Deorum cœtu locari arbitrentur; nec eſſe ullam aliam ad immortalitatem viam, quam exercitus ducere, aliena vaſtare, urbes delere, oppida excidere, liberos populos aut trucidare, aut ſubjicere ſervituti: videlicet quo plures homines afflixerint, ſpoliaverint, occiderint, eo ſe nobiliores & clariores putant, & inanis gloriæ ſpecie capti, ſceleribus ſuis nomen virtutis imponunt. Jam mallem, ut a ferarum cædibus Deos ſibi fingerent, quam immortalitatem tam cruentam probarent. Si quis unum hominem jugulaverit, pro conta-

minato ac nefario habetur, nec ad terrenum hoc domicilium Deorum admitti eum fas putant. Ille autem, qui infinita hominum millia trucidaverit, cruore campos inundaverit, flumina infecerit, non modo in templum, sed etiam in cœlum admittitur. Apud Ennium sic loquitur Africanus:

Si fas endo plagas cœlestum ascendere cuiquam est,
Mi soli cœli maxima porta patet

Scilicet quia magnam partem generis humani extinxit ac perdidit. O quantis in tenebris, Africane, versatus es! vel potius, o poeta, qui per cædes & sanguinem patere hominibus in cœlum ascensum putaveris! Cui vanitati & Cicero assensit: Est vero, inquit, Africane: nam & Herculi eadem ista porta patuit. Tanquam ipse plane, cum id fieret, janitor fuerit in cœlo. Equidem statuere non possum, dolendumne potius, an ridendum putem; cum videam graves & doctos, & ut sibi videntur, sapientes viros in tam miserandis errorum fluctibus volutari. Si hæc est virtus, quæ nos immortales facit, mori quidem malim, quam exitio esse quam plurimis. Si aliter immortalitas parari non potest, nisi per sanguinem, quid fiet, si omnes in concordiam consenserint? Quod certe fieri poterit, si pernicioso & impio furore projecto, innocentes esse ac justi velint. Num igitur nemo erit cœlo dignus? num peribit virtus, quia hominibus in homines sævire non dabitur? Sed isti, qui eversionem urbium populorumque summam gloriam computant, otium publicum non ferent; rapient, sævient, & injuriis insolenter illatis, humanæ societatis fœdus irrumpent, ut habere hostem possint, quem sceleratius deleant, quam lacessierint. Nunc ad reliqua pergamus. Nomen Deorum Cereri ac Libero traditio munerum fecit. Possum divinis docere litteris, vinum atque fruges ante progeniem Cœli atque Saturni fuisse in usu hominum: sed ab his sane inventa esse fingamus. Num potest plus aut majus videri, collegis-

legisse fruges, hisque fractis, panem facere docuisse, aut uvas de vitibus lectas expressisse, vinumque fecisse, quam fruges ipsas, aut vites generasse, ac protulisse de terra? Reliquerit hæc sane Deus humanis ingeniis eruenda: tamen fieri non potest, quin ipsius sint omnia, qui & sapientiam tribuit homini, ut inveniret, & illa ipsa, quæ possent inveniri. Artes quoque suis inventoribus immortalitatem peperisse dicuntur, ut Æsculapio medicina, Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos, qui fullonicam sutrinamque docuerunt. Cur autem figulinæ repertori honos non habetur? An quia isti divites vasa Samia contemnunt? Sunt & aliæ artes, quarum repertores humanæ vitæ plurimum profuerunt. Cur non & illis attributa sunt templa? sed nimirum Minerva est, quæ omnes reperit: ideoque illi opifices supplicant. Ergo ab his sordibus Minerva ascendit in cœlum. Est vero, cur quispiam derelinquat eum, qui terram cum animantibus, cœlum cum astris & luminibus exorsus est, ut eam veneretur, quæ telam docuit ordiri? Quid ille, qui vulnera in corporibus sanare docuit? num potest esse præstantior, quam qui corpora ipsa formavit? sentiendi ac vivendi rationem dedit? herbas denique ipsas, & cætera, quibus medendi ars constat, excogitavit ac protulit?

CAPUT XIX.

Quod Deum verum simul cum Diis vanis nemo possit colere.

At enim dicet aliquis, & huic summo, qui fecit omnia, & illis, qui partim profuerunt, suam venerationem esse tribuendam. Primum nec factum est unquam, ut, qui hos coluit, etiam Deum coluerit; neque fieri potest; quoniam si honos idem tribuitur aliis, ipse omnino non colitur, cujus religio est, illum esse

unum ac solum Deum credere. Clamat summus poeta, eos omnes,

Qui inventas vitam excoluere per artes,

apud inferos esse, ipsumque illum *repertorem medicinæ talis & artis ad Stygias undas fulmine* esse *detrusum*: ut intelligamus, quantum valeat pater omnipotens, qui & Deos fulminibus extinguat. Sed homines ingeniosi hanc secum habebant fortasse rationem: quia Deus fulminari non potest, apparet non esse factum; immo vero, quia factum est, apparet hominem fuisse, non Deum. Mendacium enim poetarum non in facto est, sed in nomine. Metuebant enim malum, si contra publicam persuasionem faterentur, quod erat verum. Quod si hoc constat inter ipsos, ex hominibus Deos factos, cur ergo non credunt poetis, si quando illorum fugas, & vulnera, & mortes, & bella, & adulteria describunt? Quibus de rebus intelligi datur, non potuisse ullo pacto fieri Deos: quia ne homines quidem probi fuerunt, eaque in vita sua gesserunt, quæ mortem pariunt sempiternam.

CAPUT XX.

De Diis Romanorum propriis & eorum sacris.

Venio nunc ad proprias Romanorum religiones, quoniam de communibus dixi. Romuli nutrix lupa honoribus est affecta divinis. Et ferrem, si animal ipsum fuisset, cujus figuram gerit. Autor est Livius, Larentinæ esse simulacrum, & quidem non corporis, sed mentis ac morum. Fuit enim Faustuli uxor, & propter vulgati corporis vilitatem, lupa inter pastores, id est, meretrix nuncupata est; unde etiam lupanar dicitur. Exemplum scilicet Atheniensium in ea figuran- Romani secuti sunt; apud quos meretrix quædam

nomi-

nomine Leæna, cum tyrannum occidiſſet, quia nefas erat, ſimulacrum conſtitui meretricis in templo, animalis effigiem poſuerunt, cujus nomen gerebat. Itaque ut illi monimentum ex nomine, ſic iſti ex profeſſione fecerunt. Hujus nomini etiam dies feſtus dicatus eſt, & Larentinalia conſtituta. Nec hanc ſolam Romani meretricem colunt, ſed Faulam quoque, quam Herculis ſcortum fuiſſe Verrius ſcribit. Jam quanta iſta immortalitas putanda eſt, quam etiam meretrices aſſequuntur? Flora, cum magnas opes ex arte meretricia quæſiviſſet, populum ſcripſit hæredem, certamque pecuniam reliquit, cujus ex annuo fœnore ſuus natalis dies celebraretur editione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitioſum videbatur, ab ipſo nomine argumentum ſumi placuit, ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur. Deam finxerunt eſſe, quæ floribus præſit, eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus aut vitibus bene proſpereque floreſcerent. Eum colorem ſecutus in Faſtis poeta, non ignobilem nympham fuiſſe narravit, quæ ſit Chloris vocitata, eamque Zephyro nuptam, quaſi dotis loco id accepiſſe muneris a marito, ut haberet omnium florum poteſtatem. Honeſte quidem iſta dicuntur; ſed inhoneſte turpiterque creduntur. Nec debent, cum veritas quæritur, hujusmodi nos velamenta decipere. Celebrantur ergo illi ludi cum omni laſcivia, convenienter memoriæ meretricis. Nam præter verborum licentiam, quibus obſcœnitas omnis effunditur, exuuntur etiam veſtibus populo flagitante meretrices, quæ tunc mimarum funguntur officio, & in conſpectu populi uſque ad ſatietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur.

Cloacinæ ſimulacrum in cloaca maxima repertum Tatius conſecravit, & quia, cujus eſſet effigies, ignorabat, ex loco illi nomen impoſuit. Pavorem, Palloremque Tullus Hoſtilius figuravit & coluit. Quid de

hoc

hoc dicam, nisi dignum fuisse, qui semper Deos suos, sicut optari solet, præsentes haberet? Ab hoc illud M. Marcelli de consecratione Honoris atque Virtutis honestate nominum differt, re congruit. Eadem vanitate Mentem quoque inter Deos collocavit Senatus: quam profecto si habuisset, ejusmodi sacra nunquam suscepisset. Magnum Cicero audaxque consilium suscepisse Græciam dixit, quod Cupidinum & Amorum simulacra in gymnasiis consecrasset; adulatus est videlicet Attico, & irrisit hominem familiarem. Non enim illud magnum, aut omnino consilium dicendum fuit, sed impudicorum hominum perdita & deplorata nequitia, qui liberos suos, quos erudire ad honesta deberent, prostituerunt libidini juventutis; a quibus flagitiorum Deos, & in illis potissimum locis, ubi nuda corpora corruptorum luminibus patent, & in illa coli ætate voluerunt, quæ simplex & improvida prius irretiri, & in laqueos potest cadere, quam cavere. Quid mirum, si ab hac gente universa flagitia manarunt, apud quam ipsa vitia religiosa sunt, eaque non modo non vitantur, verum etiam coluntur? Et ideo huic sententiæ, tanquam Græcos prudentia vinceret, adjecit: Virtutes enim oportere, non vitia consecrari. Quod si recipis, o Marce Tulli, non vides fore, ut irrumpant vitia cum virtutibus, quia mala bonis adhærent, & in animis hominum potentiora sunt; quæ si vetas consecrari, respondebit tibi illa eadem Græcia, se alios Deos colere, ut prosint, alios, ne noceant.

Hæc enim semper excusatio est eorum, qui mala sua pro Diis habent, ut Romani Rubiginem ac Febrem. Si ergo vitia consecranda non sunt, in quo tibi assentior, ne virtutes quidem. Non enim per se sapiunt, aut sentiunt, neque intra parietes, aut ædiculas luto factas, sed intra pectus collocandæ sunt, & interius comprehendendæ, ne sint falsæ, si extra hominem fuerint collocatæ. Itaque præclaram illam legem tuam

deri-

derideo, quam ponis his verbis: Aſt illa, propter quæ datur homini aſcenſus in cœlum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum delubra ſunto. Atqui hæc ſeparari ab homine non poſſunt. Si enim colenda ſunt, in homine ipſo ſint neceſſe eſt. Si autem ſunt extra hominem, quid opus eſt ea colere, quibus careas? Virtus enim colenda eſt, non imago virtutis: & colenda eſt non ſacrificio aliquo, aut thure, aut precatione ſolemni, ſed voluntate ſola atque propoſito. Nam quid eſt aliud colere virtutem, niſi eam comprehendere animo, & tenere? quod unusquisque ſimul ac cœpit velle, conſequitur. Hic ſolus virtutis eſt cultus: nam Religio & veneratio nulla alia, niſi unius Dei tenenda eſt. Quid igitur opus eſt, o vir ſapientiſſime, ſupervacuis extructionibus loca occupare, quæ poſſint humanis uſibus cedere? quid ſacerdotes conſtituere vana & inſenſibilia culturos? quid immolare victimas? quid tantos ſumptus vel fingendis, vel colendis imaginibus impendere? Firmius & incorruptius templum eſt pectus humanum: hoc potius ornetur, hoc veris illis nominibus impleatur. Has ergo falſas conſecrationes ſequitur, quod neceſſe eſt. Qui enim virtutes ſic colunt, id eſt, qui umbras atque imagines virtutum conſectantur, ea ipſa, quæ vera ſunt, tenere non poſſunt. Itaque nulla in quoquam virtus eſt, vitiis ubique dominantibus; nulla fides, omnia pro ſe unoquoque rapiente; nulla pietas, nec conſanguineis nec parentibus parcente avaritia, & cupiditate in venena & in ferrum ruente; nulla pax, nulla concordia, publice bellis ſævientibus, privatim vero inimicitiis uſque ad ſanguinem furentibus; nulla pudicitia, libidinibus effrænatis omnem ſexum & omnes corporis partes contaminantibus: nec tamen deſinunt ea colere, quæ fugiunt & oderunt. Colunt enim thure ac ſummis digitis, quæ ſenſibus intimis horrere debuerunt: qui error omnis ex illius principalis ac ſummi boni ignoratione *deſcendit.*

Urbe

Urbe a Gallis occupata, obsessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri Calvæ consecrarunt. Non igitur intelligunt, quam vanæ sint religiones, vel ex eo ipso, quod eas his ineptiis cavillantur. A Lacedæmoniis fortasse didicerant, Deos sibi ex eventis fingere; qui cum Messenios obsiderent, & illi furtim deceptis obsessoribus egressi, ad diripiendam Lacedæmonem cucurissent, a Spartanis mulieribus fusi fugatique sunt. Cognitis autem dolis hostium, Lacedæmonii sequebantur. His armatæ mulieres obviam longius exierunt; quæ cum viros suos cernerent parare se ad pugnam, quod putarent Messenios esse, corpora sua nudaverunt. At illi uxoribus cognitis, & aspectu in libidinem concitati, sicuti erant armati, permisti sunt utique promiscue; nec enim vacabat discernere. Sic juvenes ab iisdem antea missi, misti cum virginibus, ex quibus sunt Partheniæ nati, propter hujus facti memoriam ædem Veneri armatæ, simulacrumque posuerunt: quod tametsi ex causa turpi venit, tamen honestius videtur, armatam Venerem consecrasse, quam calvam. Eodem tempore Jovi quoque Pistori ara posita est, quod eos in quiete monuisset, ut ex omni frumento, quod habebant, panem facerent, & in hostium castra jactarent; eoque facto soluta esset obsidio, desperantibus Gallis, inopia subigi posse Romanos.

Quæ ista religionum derisio est? Si earum defensor essem, quid tam graviter queri possem, quam Deorum nomen in tantum venisse contemptum, ut turpissimis nominibus ludibrio habeatur? Quis non rideat Fornacem Deam, vel potius doctos viros celebrandis Fornacalibus operari? Quis, cum audiat Deam Mutam, tenere risum queat? Hanc esse dicunt, ex qua sint nati Lares, & ipsam Laram nominant, vel Larundam. Quid præstare colenti potest, quæ loqui non potest? Colitur & Caca, quæ Herculi fecit indicium

de

de furto boum, divinitatem consecuta, quia prodidit fratrem: Et Cunina, quæ infantes in cunis tuetur, ac fascinum submovet: Et Stercutus, qui stercorandi agri rationem primus induxit: Et Tutinus, in cujus sinu pudendo nubentes præsident, ut illarum pudicitiam prior Deus delibasse videatur: Et mille alia portenta, ut jam vaniores, qui hæc colenda susceperint, quam Ægyptios esse dicamus, qui monstruosa & ridicula quædam simulacra venerantur. Et hæc tamen habent aliquam imaginem. Quid, qui lapidem colunt informem atque rudem, cui nomen est Terminus? Hic est, quem pro Jove Saturnus dicitur devorasse; nec immerito illi honos tribuitur. Nam cum Tarquinius Capitolium facere vellet, atque in eo loco multorum Deorum sacella essent, consuluit eos per auguria, utrum Jovi cederent; & cedentibus cæteris, solus Terminus mansit. Unde illum poeta

- - - - - - *Capitoli immobile saxum*

vocat. Jam ex hoc ipso quam magnus Jupiter invenitur, cui non cessit lapis, ea fortasse fiducia, quod illum de paternis faucibus liberaverat. Facto itaque Capitolio, supra ipsum Terminum foramen est in tecto relictum: ut, quia non cesserat, libero cœlo frueretur; quo ne ipsi quidem fruebantur, qui lapidem frui putaverunt. Et huic ergo publice supplicatur, quasi custodi finium Deo: qui non tantum lapis, sed etiam stipes interdum est. Quid de iis dicam, qui colunt talia? nisi ipsos potissimum lapides ac stipites esse?

CAPUT XXI.

De Diis Barbarorum quibusdam propriis, & eorum sacris; ac itidem de Romanis.

Diximus de Diis ipsis, qui coluntur: nunc de sacris ac mysteriis eorum pauca dicenda sunt. Apud

Cypri-

Cyprios humanam hostiam Jovi Teucrus immolavit; idque sacrificium posteris tradidit, quod est nuper Hadriano imperante sublatum. Erat lex apud Tauros, inhumanam & feram gentem, uti Dianæ hospites immolarentur; & id sacrificium multis temporibus celebratum est. Galli Hesum atque Teutatem humano cruore placabant. Nec Latini quidem hujus immanitatis expertes fuerunt, siquidem Latialis Jupiter etiam nunc sanguine colitur humano. Quid a Diis boni precantur, qui sic sacrificant? Aut quid tales Dii hominibus præstare possunt, quorum pœnis propitiantur? Sed de Barbaris non est adeo mirandum, quorum religio cum moribus congruit. Nostri vero, qui semper mansuetudinis & humanitatis gloriam sibi vendicarunt, nonne sacrilegis his sacris immaniores reperiuntur? Hi enim potius scelerati sunt habendi, qui, cum sint liberalium disciplinarum studiis expoliti, ab humanitate descisceunt, quam qui rudes & imperiti ad mala facinora bonorum ignoratione labuntur. Apparet tamen, antiquum esse hunc immolandorum hominum ritum: siquidem Saturnus in Latio eodem genere sacrificii cultus est, non quidem ut homo ad aram immolaretur, sed uti in Tiberim de ponte Milvio mitteretur. Quod ex responso quodam factitatum Varro autor est; cujus responsi versus ultimus est talis:

Και κεφαλας Α'ιδῃ, και τῳ πατρι πεμπετε φωτα.

Quod quia videtur ambiguum, & fax illi, & homo jaci solet. Verum id genus sacrificii ab Hercule, cum ex Hispania rediret, dicitur esse sublatum, ritu tamen permanente, ut pro veris hominibus imagines jacerentur ex scirpo; ut Ovidius in Fastis docet:

Donec in hæc venit Tirynthius arva, quotannis
Tristia Leucadio sacra peracta modo.
Illum stramineos in aquam misisse Quirites:
Herculis exemplo corpora falsa jace.

Hæc sacra Vestales virgines faciunt, ut ait idem:

Tum

Tum quoque priscorum virgo simulacra virorum
Mittere roboreo scirpea ponte solet.

Nam de infantibus, qui eidem Saturno immolabantur propter odium Jovis, quid dicam, non invenio; tam barbaros, tam immanes fuisse homines, ut parricidium suum, id est tetrum atque execrabile humano generi facinus, sacrificium vocarent: cum teneras atque innocentes animas, quæ maxime est ætas parentibus dulcior, sine ullo respectu pietatis extinguerent, immanitatemque omnium bestiarum, quæ tamen fœtus suos amant, feritate superarent. O dementiam insanabilem! Quid illis isti Dii amplius facere possent, si essent iratissimi, quam faciunt propitii? cum suos cultores parricidiis inquinant, orbitatibus mactant, humanis sensibus spoliant? Quid potest esse his hominibus sancti? Aut quid in profanis locis facient, qui inter aras Deorum summa scelera committunt? Pescennius Festus in libris historiarum per Satyram refert, Carthaginenses Saturno humanas hostias solitos immolare: & cum victi essent ab Agathocle rege Siculorum, iratum sibi Deum putavisse; itaque ut diligentius piaculum solverent, ducentos nobilium filios immolasse.

Tantum Relligio potuit suadere malorum,
Quæ peperit sæpe scelerosa, atque impia facta.

Cui ergo dementissimi homines illo sacrificio consulebant; cum tantam partem civitatis occiderent, quantam fortasse ne Agathocles quidem victor occiderat?

Ab isto genere sacrorum non minoris insaniæ judicanda sunt publica illa sacra, quorum alia sunt matris Deum, in quibus homines suis ipsi virilibus litant; amputato enim sexu nec viros se, nec fœminas faciunt: Alia Virtutis, quam eamdem Bellonam vocant, in quibus ipsi sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificant. Sectis namque humeris, & utraque manu districtos gladios exerentes, currunt, efferuntur, insaniunt. Optime igitur Quintilianus in Fanatico: Istud, inquit, si Deus *cogit, iratus est.* Etiamne hæc sacra sunt?

Nonne ſatius eſt, pecudum more vivere, quam Deos tam impios, tam profanos, tam ſanguinarios colere? Sed unde iſti errores & hæc tanta flagitia manaverint, ſuo loco differemus: interim videamus & cætera, quæ carent ſcelere, ne ſtudio inſectandi videamur eligere pejora. Iſidis Ægyptia ſacra ſunt, quatenus filium parvulum vel perdiderit, vel invenerit. Nam primo ſacerdotes ejus deglabrato corpore pectora ſua tundunt; lamentantur, ſicut ipſa, cum perdidit, fecerat. Deinde puer producitur quaſi inventus, & in lætitiam luctus ille mutatur: ideo Lucanus,

- - Nunquamque ſatis quæſitus Oſiris.

Semper enim perdunt, & ſemper inveniunt. Refertur ergo in ſacris imago rei, quæ vere geſta eſt, quæ profecto, ſi quid ſapimus, declarat mortalem mulierem fuiſſe, ac pene orbam, niſi unicum reperiſſet. Quod illum ipſum poetam minime fugit, apud quem Pompejus adoleſcens, morte patris audita, hæc loquitur:

Evolvam buſto jam numen gentibus Iſim;
Et tectum ligno ſpargam per vulgus Oſirim.

Hic eſt Oſiris, quem Serapim vel Serapidem vulgus appellat. Solent enim mortuis conſecratis nomina immutari; credo, ne quis putet eos homines fuiſſe. Nam & Romulus poſt mortem Quirinus factus eſt; & Leda, Nemeſis; & Circe, Marica; & Ino, poſtquam ſe præcipitavit, Leucothea, materque Matuta; & Melicertes filius ejus, Palæmon atque Portumnus. Sacra vero Cereris Eleuſinæ non ſunt his diſſimilia. Nam ſicut ibi Oſiris puer planctu matris inquiritur; ita hic ad inceſtum patrui matrimonium rapta Proſerpina: quam quia facibus ex Ætnæ vertice accenſis quæſiſſe in Sicilia Ceres dicitur, idcirco ſacra ejus ardentium tædarum jactatione celebrantur.

Apud Lampſacum Priapo litabilis victima eſt aſellus: cujus ſacrificii ratio in Faſtis hæc redditur. Cum Dii omnes ad feſtum matris magnæ conveniſſent, epuliſque ſatiati noctem luſibus ducerent, quieviſſe humi

Ve-

Vestam, somnumque cepisse: ibi Priapum somno ejus ac pudicitiæ insidiatum; sed intempestivo clamore aselli, quo Silenus vehebatur, excitatam, libidinem vero insidiatoris esse deceptam. Hac de causa Lampsacenos asellum Priapo, quasi in ultionem, mactare consuevisse; apud Romanos vero eumdem Vestalibus sacris in honorem pudicitiæ conservatæ panibus coronari. Quid turpius? quid flagitiosius? quam si Vesta beneficio asini virgo est? At poeta fabulam finxit. Num ergo illud est verius, quod referunt ii, qui Φαινομενα conscripserunt, cum de duabus Cancri stellis loquuntur, quas Græci ὀνες vocant? asellos fuisse, qui Liberum patrem transvexerint, cum amnem transire non posset; quorum alteri hoc præmium dedit, ut humana voce loqueretur: itaque inter eum Priapumque ortum esse certamen de obscœni magnitudine; Priapum victum & iratum, interemisse victorem. Hoc vero multo magis ineptum est; sed poetis licet, quidquid velint: non excutio tam deforme mysterium, nec Priapum denudo, ne quid appareat risu dignum. Finxerunt hæc sane poetæ; sed necesse est alicujus majoris turpitudinis tegendæ gratia ficta sint. Quæ sit ergo, quæramus. At ea profecto manifesta est. Nam sicut Lunæ taurus mactatur, quia similiter habet cornua, &

Placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri victima tarda Deo.

Ita in hoc, quia magnitudo membri virilis enormis est, non potuit ei monstro aptior victima reperiri, quam quæ ipsum, cui mactatur, posset imitari.

Apud Lindum, quod est oppidum Rhodi, Herculis sacra sunt, quorum a cæteris longe diversus est ritus: siquidem non ευφημια, ut Græci appellant, sed maledictis & execratione celebrantur; eaque pro violatis habent, si quando inter solemnes ritus vel imprudenti alicui exciderit bonum verbum. Cujus rei hæc ratio redditur, si tamen ulla esse in rebus vanissimis potest. Hercules, cum eo delatus esset, famemque

pateretur, aratorem quemdam aſpexit operantem, ab eoque petere cœpit, ut ſibi unum bovem venderet. Enimvero ille negavit fieri poſſe, quia ſpes ſua omnis colendæ terræ duobus illis juvencis niteretur. Hercules ſolita violentia uſus, quia unum accipere non potuit, utrumque ſuſtulit. At ille infelix, cum boves ſuos mactari videret, injuriam ſuam maledictis ultus eſt. Quod homini eleganti & urbano gratiſſimum fuit. Nam dum comitibus ſuis epulas apparat, dumque alienos boves devorat, illum ſibi amariſſime convitiantem cum riſu & cachinnis audiebat. Sed poſtquam Herculi divinos honores ob admirationem virtutis deferri placuit, a civibus ei ara poſita eſt, quam de facto *βουζυγον* nominavit, ad quam duo juncti boves immolarentur, ſicut illi, quos abſtulerat aratori; eumque ipſum ſibi conſtituit ſacerdotem, ac præcepit, ut iiſdem maledictis ſemper in celebrandis ſacrificiis uteretur, quod negaret ſe unquam epulatum eſſe jucundius. Hæc jam non ſacra ſunt, ſed ſacrilegia, in quibus id ſanctum dicitur, quod in aliis, ſi fiat, etiam ſeveriſſime vindicatur. Ipſius autem Cretici Jovis ſacra quid aliud, quam quomodo ſit aut ſubtractus patri, aut nutritus, oſtendunt? Capella eſt Amaltheæ nymphæ, quæ uberibus ſuis aluit infantem; de qua Germanicus Cæſar in Aratæo carmine ſic ait:

Illa putatur
Nutrix eſſe Jovis; ſi vere Juppiter infans
Ubera Cretææ mulſit fidiſſima capræ,
Sidere quæ claro gratum teſtatur alumnum.

Hujus capellæ corio uſum eſſe pro ſcuto Jovem contra Titanas dimicantem, Muſæus autor eſt: unde a poetis *αἰγίοχος* nominatur. Ita quidquid eſt geſtum in abſcondendo puero, id ipſum per imaginem geritur in ſacris. Sed & matris ejus myſterium idem continet, quod Ovidius exponit in Faſtis:

Ardua jam dudum reſonat tinnitibus Ide;
Tutus ut infanti vagiat ore puer.

Pare

Pars clypeos sudibus, galeas pars tundit inanes:
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
Res latuit, priscique manent imitamina facti;
Æra Deæ comites raucaque terga movent.
Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant:
Tibia dat Phrygios, ut dedit ante, modos.

Hanc totam opinionem, quasi a poetis fictam, Sallustius respuit, voluitque ingeniose interpretari, cur altores Jovis dicantur Curetes fuisse, & sic ait: Quia principes intelligendi divini fuerunt, vetustatem ut cætera in majus componentem, altores Jovis celebravisse. Quantum erraverit homo eruditus, jam res ipsa declarat. Si enim princeps est Jupiter & Deorum & religionum; si ante illum Dii nulli colebantur vulgo, quia nondum nati fuerant, qui coluntur; apparet Curetes ex diverso principes fuisse divini non intelligendi, per quos error omnis inductus est, & Dei veri memoria sublata. Ex ipsis itaque mysteriis & cerimoniis intelligere debuerunt, hominibus se mortuis supplicare. Non igitur exigo, ut aliquis poetarum fictionibus credat. Qui hos mentiri putat, Pontificum ipsorum scripta consideret, & quidquid est litterarum ad sacra pertinentium, revolvat: plura fortasse, quam nos afferimus, inveniet, ex quibus intelligat, inania, inepta, commentitia esse omnia, quæ pro sanctis habentur. Si quis autem percepta sapientia deposuerit errorem, profecto ridebit ineptias hominum pene dementium; illos dico, qui vel inhonesto saltatu tripudiant, vel qui nudi, uncti, coronati, personati, aut luto obliti currunt. Quid de scutis jam vetustate putridis dicam? quæ cum portant, Deos ipsos se gestare humeris suis arbitrantur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur, qui cum Prætor esset, tamen lictoribus præeuntibus, ancile portavit, cum haberet magistratus beneficio muneris ejus vacationem. Non ergo ille Furius, sed plane furiosus fuit, qui præturam hoc ministe-

niſterio ſe putavit ornare. Merito igitur, cum hæc a viris non imperitis ac rudibus fiant, Lucretius exclamat:

O ſtultas hominum mentes, o pectora cæca;
Qualibus in tenebris vitæ, quantiſque periclis
Degitur hoc ævi, quodcumque eſt!

Quis hæc ludibria non rideat, qui habeat aliquid ſanitatis? cum videat homines velut mente captos ea ſerio facere, quæ ſi quis faciat in luſu, nimis laſcivus & ineptus eſſe videatur.

CAPUT XXII.

Quis autor prædictarum vanitatum in Italia apud Romanos fuerit, & quis apud alias gentes.

Harum vanitatum apud Romanos autor & conſtitutor Sabinus ille rex fuit, qui maxime animos hominum rudes atque imperitos novis ſuperſtitionibus implicavit: quod ut faceret aliqua cum autoritate, ſimulavit cum Dea Egeria nocturnos ſe habere congreſſus. Erat quædam ſpelunca peropaca in nemore Aricino, unde rivus perenni fonte manabat; huc remotis arbitris ſe inferre conſueverat, ut mentiri poſſit, monitu Deæ conjugis ea ſacra populo ſe tradere, quæ acceptiſſima Diis eſſent: videlicet aſtutiam Minois voluit imitari, qui ſe in antrum Jovis recondebat, & ibi diu moratus, leges tanquam ſibi a Jove traditas afferebat, ut homines ad parendum non modo imperio, ſed etiam religione conſtringeret. Nec difficile ſane fuit perſuadere paſtoribus. Itaque pontifices, flamines, ſalios, augures creavit, Deos per familias deſcripſit. Sic novi populi feroces animos mitigavit, & ad ſtudia pacis a rebus bellicis avocavit. Sed cum alios falleret, ſeipſum tamen non fefellit. Nam poſt annos plurimos, Cornelio & Bebio Coſſ. in agro ſcribæ Petilii ſub jani... lo arcæ duæ lapideæ ſunt repertæ a foſſoribus, qua... in altera corpus Numæ fuit, in altera ſeptem La-

tini

tini libri de jure pontificio, item Græci totidem de disciplina sapientiæ scripti, quibus religiones, non eas modo, quas ipse instituerat, sed omnes præterea dissolvit. Qua re ad Senatum delata decretum est, ut hi libri abolerentur: ita eos Q. Petilius Prætor urbanus in concione populi concremavit, insipienter id quidem. Quid enim profuit, libros esse combustos? cum hoc ipsum, quod sunt ideo combusti, quia religionibus derogabant, memoriæ sit traditum? Nemo ergo tunc in Senatu non stultissimus. Potuerunt enim & libri aboleri, & res tamen in memoriam non exire. Ita dum volunt etiam posteris approbare, quanta pietate defenderint religiones; autoritatem religionum ipsarum testando minuerunt.

Sed ut Pompilius apud Romanos institutor ineptarum religionum fuit, sic ante Pompilium Faunus in Latio, quin & Saturno avo nefaria sacra constituit, & Picum patrem inter Deos honoravit, & sororem suam Fatuam Faunam, eamdemque conjugem consecravit; quam Gabius Bassus Fatuam nominatam tradit, quod mulieribus fata canere consuevisset, ut Faunus viris. Eamdem Varro scribit tantæ pudicitiæ fuisse, ut nemo eam, quoad vixerit, præter virum suum mas viderit, nec nomen ejus audierit. Idcirco illi mulieres in operto sacrificant, & Bonam Deam nominant. Et Sextus Clodius in eo libro, quem Græce scripsit, refert Fauni hanc uxorem fuisse, quæ quia contra morem decusque regium clam vini ollam ebiberat, & ebria facta erat, virgis myrteis a viro usque ad mortem cæsa. Postea vero cum eum facti sui pœniteret, & desiderium ejus ferre non posset, divinum illi honorem detulisse. Idcirco in sacris ejus obvolutam vini amphoram poni. Reliquit ergo posteris Faunus quoque non parum erroris, quem tamen prudentes quique perspiciunt. Nam Lucilius eorum stultitiam, qui simulacra Deos putant esse, deridet his versibus:

Terricolas Lamias Fauni, quas Pompiliusque
Instituere Numæ; tremit has; hic omnia ponit.
Ut pueri infantes credunt signa omnia ahena
Vivere, & esse homines: sic isti omnia ficta
Vera putant; credunt signis cor inesse in ahenis.
Pergula pictorum; veri nihil: omnia ficta.

Poeta quidem stultos homines infantibus comparavit. At ego multo imprudentiores esse dico. Illi enim simulacra homines putant esse, hi Deos. Illos ætas facit putare, quod non est, hos stultitia. Illi utique brevi desinunt falli, horum vanitas & durat, & semper crescit. Sacra Liberi patris primus Orpheus induxit in Græciam, primusque celebravit in monte Bœotiæ Thebis, ubi Liber natus est, proximo, qui cum frequenter citharæ cantu personaret, Citheron appellatus est. Ea sacra etiam nunc Orphica nominantur, in quibus ipse postea dilaceratus, & carptus est, & fuit per eadem fere tempora, quibus Faunus. Sed quis ætate præcesserit, dubitari potest: siquidem per eosdem annos Latinus Priamusque regnaverunt; item patres eorum Faunus & Laomedon, quo regnante Orpheus cum Argonautis ad Iliensium littus accessit.

Procedamus igitur ulterius, & quæramus, quis omnino colendorum Deorum primus autor extiterit. Didymus in libris ἐξηγησεως Πινδαρικης ait, Melissea Cretensium regem primum Diis sacrificasse, ac ritus novos sacrorumque pompas introduxisse. Hujus duas fuisse filias, Amalthæam & Melissam, quæ Jovem puerum caprino lacte ac melle nutrierunt. Unde poetica illa fabula originem sumpsit, advolasse apes, atque os pueri melle complesse. Melissam vero a patre primam sacerdotem Matri magnæ constitutam, unde adhuc ejusdem Matris antistites Melissæ nuncupantur. Historia vero sacra testatur, ipsum Jovem, postquam rerum potitus est, in tantam insolentiam venisse, ut ipse sibi fana multis in locis constitueret. Nam cum terras circuiret, ut in quamcumque regionem venerat,

re-

reges principesve populorum hospitio sibi & amicitia copulabat, & cum a quoque digrederetur, jubebat sibi fanum creari hospitis sui nomine, quasi ita posset amicitiæ & fœderis memoria conservari. Sic constituta sunt templa Jovi Atabyrio, Jovi Labrandio. Atabyrius enim & Labrandius hospites ejus, atque adjutores in bello fuerunt. Item Jovi Laprio, Jovi Molioni, Jovi Casio, & quæ sunt in eumdem modum. Quod ille astutissime excogitavit, ut & sibi honorem divinum, & hospitibus suis perpetuum nomen acquireret cum religione conjunctum. Gaudebant ergo illi, & hinc imperio ejus libenter obsequebantur, & nominis sui gratia ritus annuos & festa celebrabant. Simile quiddam in Sicilia fecit Æneas, cum conditæ urbi Acestæ hospitis nomen imposuit, ut eam postmodum lætus ac libens Acestes diligeret, augeret, ornaret. Hoc modo religionem cultus sui per orbem terræ Jupiter seminavit, & exemplum cæteris ad imitandum dedit. Sive igitur a Melisseo, sicut Didymus tradidit, colendorum Deorum ritus effluxit; sive ab ipso quoque Jove, ut Euhemerus; de tempore tamen constat, quando Dii coli cœperint. Melisseus quidem multum antecessit ætate, quippe qui educaverit Jovem nepotem. Et idcirco fieri potest, vel ut ante, vel adhuc puero Jove Deos colere instituerit, id est alumni sui matrem; & aviam Tellurem, quæ fuit Urani conjux, & patrem Saturnum; & ipse hoc exemplo atque instituto Jovem ad tantam superbiam provexerit, ut postea sibi divinos honores auderet assumere.

CAPUT XXIII.

De vanarum superstitionum ætatibus, & quibus cœperint temporibus.

Nunc quoniam vanarum superstitionum originem deprehendimus, superest, ut etiam tempora colligamus,

mus; per quæ fuerint illi, quorum memoria colitur. Theophilus in libro de temporibus ad Autolicum scripto ait, in historia sua Thallum dicere, quod Belus, quem Babylonii & Assyrii colunt, antiquior Trojano bello fuisse invenitur trecentis viginti duobus annis: Belum autem Saturno æqualem fuisse, & utrumque uno tempore adolevisse. Quod adeo verum est, ut ratione ipsa colligi possit. Nam & Agamemnon, qui gessit bellum Troicum, Jovis abnepos fuit, & Achilles Ajaxque pronepotes, & Ulysses eodem gradu proximus fuit; Priamus quidem longa serie. Sed autores quidam tradunt, Dardanum & Jasium Coriti filios fuisse, non Jovis. Nec enim, si ita fuisset, ad usus impudicos Ganymedem pronepotem suum habere potuisset. Itaque parentibus illorum, quos supra nominavi, si congruentes annos dividas, numerus consentiet. Ab excidio autem Trojanæ urbis colliguntur anni MCCCCLXX. Ex hac temporum ratione manifestum est, ante annos non amplius quam MDCCC. natum esse Saturnum, qui & sator omnium Deorum fuit. Non ergo isti glorientur sacrorum vetustate, quorum & origo, & ratio, & tempora deprehensa sunt. Restant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falsas plurimum valent. Sed jam finem facere libro decrevi, ne modum excedat. Ea enim plenius sunt exequenda, ut omnibus refutatis, quæ veritati videntur obstare, homines, qui bonorum ignorantia vagantur incerti, ad religionem veram possimus imbuere. Primus autem sapientiæ gradus est, falsa intelligere; secundus, vera cognoscere. Ergo apud quem hæc prima institutio nostra profecerit, qua falsa deteximus, excitabitur ad veri cognitionem, qua nulla est homini jucundior voluptas; & erit jam sapientia cœlestis disciplinæ dignus, qui ad cognoscenda cætera libens ac paratus accesserit.

LU-

LACTANTII
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER SECUNDUS
DE
ORIGINE ERRORIS.

ANALYSIS.

Partes libri duæ ſunt:
Prima de vanitate religionis Deorum,
Altera de origine erroris.

Vanas eſſe religiones Deorum probat,

Primo, quia contra conſcientiam ſuſcipiantur, cum etiam illi in calamitatibus ad Deum unum confugiant, qui rebus ex ſententia fluentibus alacres ad Deorum templa currunt.

Secundo, quia non ſunt rationis humanæ: nam curvant cœleſte animal ad veneranda terrena. Status rectus homini & vultus ſublimis datus eſt, ut ſurſum aſpiciat, non deorſum: *Cap. primo.*

Tertio, quia ſimulacra colunt, quæ aut ſunt ſigna Deorum mortuorum, aut abſentium, aut præſentium. Si mortuorum, ſtulte colunt. Si abſentium, colendi Dii non ſunt, ſi nec vident, quæ facimus, nec audiunt, quæ precamur. Si præſentium, quia Dii abſentes eſſe non poſſunt, ſupervacua ſunt ſimulacra. Præterea Dei in æternum viventis vivum & ſenſibile debet eſſe ſimulacrum. At illorum ſimulacra omni ſenſu carent. Homo eſt ſimulacrorum quaſi parens. Itaque melior, qui facit, quam ea, quæ facta ſunt. In ſimulacro non eſt aliquid hominis præter umbram; ergo multo minus aliquid Dei: *Cap.* 2. His ſubjicitur gravis dehortatio a ſimulacrorum cultu, *uſque ad finem* 2. *Cap.* & reprehenſio Ciceronis, qui cum intelligeret religionum vanitatem, tamen nec alios ab ea abducere, nec ipſe eam relinquere voluit: *Cap.* 3.

Rur-

Rursum simulacra nullam majestatem habere asserit,
Quod fuerint in homunculi potestate.
Quod frangi, cremari, perire possint.
Quod semetipsa tueri non possint.
Quod cum violantur, inulta sint, nisi a colentibus vindicentur.
Quod oculis sint subjecta, ac proinde non immortalia; itaque frustra ipsis offerri munera.
Merito Dionysium Siciliæ tyrannum Deos tales contemsisse, spoliasse, illusisse, idque impune.
C. Verrem impune tot sacrilegia commisisse: *Cap.* 4.

Quarto, quia præferunt Deo & parenti opera Dei, non solum Barbari, sed etiam Stoici philosophi, qui omnia, quæ moventur, in Deorum numero censent; quos non tantum veritate, sed etiam verbis ipsorum revincit: *Cap.* 5. & 6.

Quinto, quia Solis, Lunæ, Ignis, Aquæ &c. simulacra humanum in modum formant, consecrantque iis manubias & rapinas suas, existimantes Deum amare, quidquid ipsi concupiscunt: *Cap.* 7.

Objectio: *At ii ipsi Dii majestatem suam sæpe ostendunt prodigiis, & somniis, & auguriis, & oraculis: (Hic enumerantur multa miracula Deorum) Cap.* 8.

Ut causam horum miraculorum exponat, altius Lactantius narrationem orditur ab ipsa scilicet creatione rerum, de qua incipit differere, *Cap.* 9. in quo refutat errores philosophorum de mundo & ejus fabricatore Deo. Deinde persequitur historiam creationis, *Cap.* 10. 11. 12. 13. immiscens itentidem disputatiunculas cum philosophis, quæ ad creationem pertinent. Tertio diluvii historiam attingit, & originem errorum a Chami Hebræorumque defectione deducit, *Cap.* 14. Quarto, crescente hominum malitia, Deum scribit misisse Angelos ad tutelam generis humani in terram: quos cum pellexisset diabolus ad vitia, & mulierum congressibus inquinasset, fecisse eos diabolum suos satellites, qui autem ex his fuerunt prognati, eos neque Angelos, neque homines fuisse: atque ita duo facta esse genera dæmonum, unum cœleste, alterum terrenum. Atque hos esse immundos spiritus, malorum, quæ geruntur, autores: qui insidiis, dolis, erroribus omnia complent, qui insinuant se corporibus hominum, *Cap.* 15. nocere tamen nemini possunt, nisi quem habent in sua potestate, *Cap.* 16. Eorum inventa esse astrologiam, aruspicinam, augurationem, oracula, necromantiam, artem magicam. Hos co[...] homines a cultura & notitia veræ majestatis avertere.

In-

Inde esse miracula, quæ *Cap.* 7. commemorata sint. Nam cum dispositiones Dei præsentiant, inquit porro Lactantius, quippe qui ministri ejus fuerunt, interponunt se in his rebus, aut quæcunque a Deo vel facta sunt, vel fiunt, ipsi potissimum facere aut fecisse videantur: & quoties alicui populo vel orbi secundum Dei statum boni quid impendet, illi se id facturos vel prodigiis, vel somniis, vel oraculis pollicentur, si sibi templa, si honores, si sacrificia tribuantur.

Objectio: *Cur ergo Deus hoc fieri patitur?*

Responsio: Ut mala cum bonis pugnent; ut vitia sint adversaria virtutibus; ut habeat alios, quos puniat, alios, quos honoret.

Atque hactenus hæc disputatio, quam altera parte *Cap.* 18. Lactantius repetit, sed generatim; cui subjungit gravem dehortationem a religionibus Deorum, simulacrisque, *Cap.* 19. & quid hactenus tractarit, quod scilicet inveteratos errores depulerit, quidque porro tractaturus sit, exponit, *Cap. ult.* 20.

Altera libri hujus pars est de Origine Erroris, quæ non conjunctim, sed sparsim hoc libro traditur. Differit autem de origine errorum in specie primum, deinde in genere. In specie de origine errorum in religione Romanorum: quod Romulo urbem condente, & pessimos quosque in urbem suam admittente, ex iis in Senatum legerit eos, qui ætate alios anteibant, & patres appellarit, & hos patres ac pellitos senes decreta tulisse de Religione, quibus nunc Romani serviant. Hortatur ergo, mutent animum, quia nemo, cum viveret, affinitate illos pastores dignos judicasset, *Cap.* 6. Deinde quia oporteat in ea re maxime, in qua vitæ ratio versatur, sibi quemque confidere, suoque judicio ac propriis sensibus niti ad investigandam ac perpendendam veritatem, *Cap.* 7.

In genere omnium errorum duas esse causas dicit: defectionem Chami & posteritatis pii Noe a Deo, *Cap.* 14. & insidias diaboli, *Cap.* 16. *Scultetus.*

CA-

CAPUT PRIMUM.

Quod rationis oblivio faciat homines ignorantes veri Dei, qui colitur in adversis, & in prosperis contemnitur.

Quanquam primo libro Religiones Deorum falsas esse monstraverim; quod ii, quorum varios dissimilesque cultus per universam terram consensus hominum stulta persuasione suscepit, mortales fuerint, functique vita divinæ necessitati morte concesserint: tamen ne qua dubitatio relinquatur, hic secundus liber fontem ipsum patefaciet errorum, causasque omnes explicabit, quibus decepti homines, & primitus Deos esse crediderint, & postmodum inveterata persuasione in susceptis pravissime Religionibus perseveraverint. Gestio enim, Constantine Imperator, convictis inanibus, & hominum impia vanitate detecta, singularis Dei asserere majestatem, suscipiens utilius & majus officium revocandi homines a pravis itineribus, & in gratiam secum ipsos reducendi, ne, ut quidam philosophi faciunt, tantopere despiciant, neve se infirmos, & supervacuos, & nihil, & frustra omnino natos putent. Quæ opinio plerosque ad vitia co· pellit. Nam dum existimant, nulli Deo nos esse curæ, aut post mortem nihil futuros, totos se libidinibus addicunt, & dum licere sibi putant, hauriendis voluptatibus sitienter incumbunt, per quas imprudentes in laqueos mortis incurrunt; ignorant enim, quæ sit hominis ratio. Quam si tenere vellent, in primis Dominum suum agnoscerent, virtutem justitiamque sequerentur, terrenis figmentis animas suas non substernerent, mortiferas libidinum suavitates non appeterent: denique seipsos magni æstimarent, atque intelligerent, plus esse in homine, quam videtur, cujus vim conditionemque non aliter possent retinere, nisi cultum veri

paren-

parentis sui deposita pravitate susceperint. Equidem, sicut oportet, de summa rerum sæpenumero cogitans, admirari soleo majestatem Dei singularis, quæ continet regitque omnia, in tantam venisse oblivionem, ut quæ sola coli debeat, sola potissimum negligatur; homines autem ipsos ad tantam cæcitatem esse deductos, ut vero ac vivo Deo mortuos præferant, terrenos autem sepultosque in terra ei, qui fundator ipsius terræ fuit.

Et tamen huic impietati hominum posset venia concedi, si omnino ab ignorantia divini nominis veniret hic error. Cum vero ipsos Deorum cultores sæpe videamus Deum summum & confiteri & prædicare, quam sibi veniam sperare possunt impietatis suæ? qui non agnoscunt cultum ejus, quem prorsus ignorari ab homine fas non est. Nam & cum jurant, & cum optant, & cum gratias agunt, non Jovem, aut Deos multos, sed Deum nominant: adeo ipsa veritas, cogente natura, etiam ab invitis pectoribus erumpit: quod quidem non faciunt in prosperis rebus. Nam tum maxime Deus ex memoria hominum elabitur, cum beneficiis ejus fruentes, honorem dare divinæ indulgentiæ debent. At vero si qua necessitas gravis presserit, tunc Deum recordantur. Si belli terror infremuerit, si morborum pestifera vis incubuerit, si alimenta frugibus longa siccitas denegaverit, si sæva tempestas, si grando ingruerit, ad Deum confugiunt, a Deo petitur auxilium, Deus, ut subveniat, oratur. Si quis in mari vento sæviente jactatur, hunc invocat. Si quis aliqua vi affligatur, hunc potius implorat. Si quis ad extremam mendicandi necessitatem deductus, victum precibus exposcit, Deum solum obtestatur, & per ejus divinum atque unicum nomen hominum sibi misericordiam quærit. Nunquam igitur Dei meminerunt, nisi dum in malis sunt. Postquam metus deseruit, & pericula recesserunt, tum vero alacres ad Deorum templa concur-

runt; his libant, his sacrificant, hos coronant. Deo autem, quem in ipsa necessitate imploraverant, ne verbo quidem gratias agunt: adeo ex rerum prosperitate luxuria, ex luxuria vero, sicut vitia omnia, sic impietas adversus Deum nascitur.

Quanam istud ex causa fieri putemus? nisi esse aliquam perversam potestatem, quæ veritatis sit semper inimica, quæ humanis erroribus gaudeat, cui unicum ac perpetuum opus sit, offundere tenebras, & hominum cæcare mentes, ne lucem videant, ne denique in cœlum aspiciant, ac naturam corporis sui servent, cujus originem suo loco narrabimus; nunc fallacias arguamus. Nam cum cæteræ animantes pronis corporibus in humum spectent, quia rationem ac sapientiam non acceperunt, nobis autem status rectus, sublimis vultus ab artifice Deo datus sit, apparet, istas religiones Deorum non esse rationis humanæ, quia curvant cœleste animal ad veneranda terrena. Parens enim noster ille unus & solus, & cum fingeret hominem, id est animal intelligens & rationis capax, eum vero ex humo sublevatum ad contemplationem sui artificis erexit. Quod optime ingeniosus poeta signavit:

Pronaque cum spectent animalia cætera terram;
Os homini sublime dedit, cœlumque videre
Jussit, & erectos ad sidera tollere vultus.

Hinc utique ἄνθρωπον Græci appellarunt, quod sursum spectet. Ipsi ergo sibi renuntiant, seque hominum nomine abdicant, qui non sursum aspiciunt, sed deorsum: nisi forte idipsum, quod recti sumus, sine causa homini attributum putant. Spectare nos cœlum Deus voluit, utique non frustra. Nam & aves, & ex mutis pene omnia cœlum vident; sed nobis proprie datum est, cœlum rigidis ac stantibus intueri, ut religionem ibi quæramus, ut Deum, cujus sedes illa, quoniam oculis non possumus, animo contemplemur: quod profecto non facit, qui æs aut lapidem, quæ sunt

terre-

terrena, veneratur. Est autem pravissimum, cum ratio corporis recta sit, quod est temporale, ipsum vero animum, qui sit æternus, humilem fieri; cum figura & status nihil aliud significent, nisi mentem hominis eo spectare oportere, quo vultum & animum tam rectum esse debere, quam corpus, ut id, cui dominari debet, imitetur. Verum homines, & nominis sui, & rationis obliti, oculos suos ab alto dejiciunt, soloque defigunt, atque timent opera digitorum suorum; quasi vero quidquam esse possit artifice suo majus.

CAPUT II.

Quæ fuerit prima causa fingendi simulacra; de vera Dei imagine, & ejus vero cultu.

Quæ igitur amentia est, aut ea fingere, quæ ipsi postmodum timeant, aut timere, quod finxerint? Non ipsa, inquiunt, timemus, sed eos, ad quorum imaginem ficta, & quorum nominibus consecrata sunt. Nempe ideo timetis, quod eos esse in cœlo arbitramini: neque enim, si Dii sunt, aliter fieri potest. Cur igitur oculos in cœlum non tollitis? & advocatis eorum nominibus, in aperto sacrificia celebratis? Cur ad parietes, & ligna, & lapides potissimum, quam illo spectatis, ubi eos esse creditis? Quid sibi templa, quid aræ volunt? quid denique ipsa simulacra, quæ aut mortuorum aut absentium monimenta sunt? Nam omnino fingendarum similitudinum ratio idcirco ab hominibus inventa est, ut posset eorum memoria retineri, qui vel morte subtracti, vel absentia fuerant separati. Deos igitur in quorum numero reponemus? Si in mortuorum, quis tam stultus, ut colat? Si in absentium; colendi ergo non sunt, si nec vident, quæ facimus; nec audiunt, quæ precamur.

Si autem Dii absentes esse non possunt, qui quoniam divini sunt, in quacumque mundi parte fuerint, vident & audiunt universa; supervacua ergo sunt simulacra, illis ubique præsentibus, cum satis sit audientium nomina precibus advocare. At enim præsentes nonnisi ad imagines suas adsunt. Ita plane: quemadmodum vulgus existimat, mortuorum animas circa tumulos & corporum suorum reliquias oberrare. Sed tamen, postquam Deus ille præsto esse cœpit, jam simulacro ejus opus non est.

Quæro enim, si quis imaginem hominis peregre constituti contempletur sæpius, ut ex ea solatium capiat absentis, num idem sanus esse videtur, si, eo reverso atque præsente, in contemplanda imagine perseveret, eaque potius, quam ipsius hominis aspectu frui velit? Minime profecto. Etenim hominis imago necessaria tum videtur, cum procul abest; supervacua futura, cum præsto est: Dei autem, cujus spiritus ac numen ubique diffusum, abesse nunquam potest, semper utique imago supervacua est. Sed verentur, ne omnis eorum religio inanis sit & vana, si nihil in præsenti videant, quod adorent, & ideo simulacra constituunt, quæ quia mortuorum sunt imagines, similia mortuis sunt; omni enim sensu carent. Dei autem in æternum viventis vivum & sensibile debet esse simulacrum. Quod si a similitudine id nomen accepit, quomodo possunt ista simulacra Deo similia judicari, quæ nec sentiunt, nec moventur? Itaque simulacrum Dei non illud est, quod digitis hominis ex lapide, aut ære, aliave materia fabricatur; sed ipse homo, quoniam & sentit, & movetur, & multas magnasque actiones habet. Nec intelligunt homines ineptissimi, quod, si sentire simulacra & moveri possent, ultro adoratura hominem fuissent, a quo sunt expolita, quæ essent aut incultus & horridus lapis, aut materia informis ac rudis, nisi fuissent ab homine formata.

Ho-

Homo igitur illorum quasi parens putandus est, per cujus manus nata sunt, per quem speciem, figuram, pulchritudinem habere cœperunt. Et ideo melior est, qui fecit, quam illa, quæ facta sunt. Et tamen factorem ipsum nemo suspicit, aut veretur: quæ fecit, timet, tanquam plus possit esse in opere, quam in opifice. Recte igitur Seneca in libris moralibus, simulacra, inquit, Deorum venerantur, illis supplicant genu posito, illa adorant, illis per totum assident diem, aut astant, illis stipem jaciunt, victimas cædunt; & cum hæc tantopere suspiciant, fabros, qui illa fecere, contemnunt. Quid inter se tam contrarium, quam statuarium despicere, statuam adorare, & eum ne in convictum quidem admittere, qui tibi Deos faciat? Quam ergo vim, quam potestatem habere possunt, cum ipse, qui fecit illa, non habeat? Sed ne hæc quidem dare his potuit, quæ habebat, videre, audire, loqui, moveri. Quisquamne igitur tam ineptus est, ut putet aliquid esse in simulacro Dei, in quo ne hominis quidem quidquam est præter umbram? Sed hæc nemo considerat; infecti sunt enim persuasione, ac mentes eorum penitus fucum stultitiæ perbiberunt. Adorant ergo insensibilia, qui sentiunt; irrationabilia, qui sapiunt; exanima, qui vivunt; terrena, qui oriuntur e cœlo. Juvat ergo, velut in aliqua sublimi specula constitutum, unde universi exaudire possint, Persianum illud proclamare:

O curvæ in terras animæ, & cœlestium inanes!

Cœlum potius intuemini, ad cujus spectaculum vos excitavit artifex ille vester Deus. Ille vobis sublimem vultum dedit; vos in terram curvamini: vos altas mentes, & ad parentem suum cum corporibus suis erectas ad inferiora deprimitis, tanquam vos pœniteat, non quadrupedes esse natos. Fas non est, cœleste animal cum terrenis, in terramque vergentibus coæquari. Quid vos beneficiis cœlestibus orbatis, pronique in hu-

humum vestra sponte procumbitis? Humi enim miseri volutamini, cum deorsum quæritis, quod in sublimi quærere debuistis. Nam ista mortalium digitorum ludicra & fragilia figmenta, ex quolibet materiæ genere formata, quid aliud sunt, nisi terra, ex qua nata sunt? Quid ergo rebus inferioribus subjacetis? quid capitibus vestris terram superponitis? Cum enim vos terræ submittitis, humilioresque facitis, ipsi vos ultro ad inferos mergitis, ad mortemque damnatis, quia nihil terra inferius & humilius, nisi mors & inferi. Quæ si effugere velletis, subjectam pedibus vestris terram contemneretis, corporis statu salvo: quod idcirco rectum accepistis, quo oculos atque mentem cum eo, qui fecit, conferre possitis. Contemnere autem & calcare terram nihil aliud est, quam simulacra non adorare, quia de terra ficta sunt; item divitias non concupiscere, voluptates corporis spernere, quia opes & corpus ipsum, cujus hospitio utimur, terra est. Vivum colite, ut vivatis; moriatur enim necesse est, qui se suamque animam mortuis adjudicavit.

CAPUT III.

Quod Cicero, aliique doctiores peccaverunt, non avertendo populos ab errore.

Sed quid prodest, ad vulgus & ad homines imperitos hoc modo concionari? cum videamus etiam doctos & prudentes viros, cum religionum intelligant vanitatem, nihilominus tamen in iis ipsis, quæ damnant, colendis nescio qua pravitate perstare. Intelligebat Cicero falsa esse, quæ homines adorarent. Nam cum multa dixisset, quæ ad eversionem religionum valerent, ait tamen, non esse illa vulgo disputanda, ne susceptas publice religiones disputatio talis extinguat.

Quod

Quid de eo facias, qui, cum errare se sentiat, ultro ipse in lapides impingat, ut populus omnis offendat? ipse sibi oculos eruat, ut omnes cæci sint? qui nec de aliis bene mereatur, quos patitur errare; nec de se ipso, qui alienis accedit erroribus, nec utitur tandem sapientiæ suæ bono, ut factis impleat, quod mente percepit, sed prudens & sciens pedem laqueo inserit, ut simul cum cæteris, quos liberare ut prudentior debuit, & ipse capiatur? Quin potius, si quid tibi, Cicero, virtutis est: experire populum facere sapientem: digna res est, ubi omnes eloquentiæ tuæ vires exeras. Non enim verendum est, ne in tam bona causa deficiat oratio, qui sæpe etiam malas copiose ac fortiter defendisti. Sed nimirum Socratis carcerem times, ideoque patrocinium veritatis suscipere non audes. At mortem ut sapiens contemnere debuisti. Et erat quidem multo pulchrius, ut ob bene dicta potius, quam ob maledicta morereris. Nec plus tibi laudis Philippicæ afferre potuerunt, quam discussus error humani generis, & mentes hominum ad sanitatem tua disputatione revocatæ.

Sed concedamus timiditati, quæ in sapiente esse non debet. Quid ergo ipse in eodem versaris errore? Video te terrena & manufacta venerari; vana esse intelligis, & tamen eadem facis, quæ faciunt ipsi, quos ipse stultissimos confiteris. Quid igitur profuit vidisse te veritatem, quam nec defensurus esses, nec secuturus? Si libenter errant etiam ii, qui errare se sentiunt, quanto magis vulgus indoctum, quod pompis inanibus gaudet, animisque puerilibus spectat omnia? oblectatur frivolis, & specie simulacrorum capitur, nec ponderare secum unamquamque rem potest, ut intelligat nihil colendum esse, quod oculis mortalibus cernitur, quia mortale sit necesse est. Nec mirandum est, si Deum non videant, cum ipsi ne hominem quidem videant, quem videre se credunt. Hoc enim, quod ocu-

lis subjectum est, non homo, sed hominis receptaculum est; cujus qualitas & figura non ex lineamentis vasculi, quo continetur, sed ex factis & moribus pervidetur. Qui ergo colunt simulacra, corpora sunt hominibus carentia, quia se corporalibus dediderunt, nec vident plus aliquid mente quam corpore; cum sit animi officium, ea subtilius cernere, quæ acies corporalis non potest intueri. Quos homines idem ille philosophus ac poeta graviter accusat, tanquam humiles & abjectos, qui contra naturæ suæ rationem ad veneranda terrena se prosternant; ait enim:

Et faciunt animos humiles formidine divum,
Depressosque premunt ad terram.

Aliud quidem ille, cum hæc diceret, sentiebat; nihil utique esse colendum, quia Dii humana non curent.

Denique alio loco religiones Deorum & cultus inane esse officium confitetur:

Nec pietas ulla est, velatum sæpe videri
Vertere se ad lapidem, atque omnes accedere ad aras,
Et procumbere humi prostratum, & pandere palmas
Ante Deum delubra, nec aras sanguine multo
Spargere quadrupedum, nec votis nectere vota.

Quæ profecto si cassa sunt, non oportet sublimes & excelsos animos avocari, atque in terram premi, sed nihil aliud, quam cœlestia cogitare.

Impugnatæ sunt ergo a prudentioribus falsæ religiones, quia sentiebant esse falsas; sed non est inducta vera, quia qualis, aut ubi esset, ignorabant. Itaque sic habuerunt, quasi nulla esset omnino, quia veram non poterant invenire. Et eo modo inciderunt in errorem multo majorem, quam illi, qui falsam tenebant. Nam isti fragilium cultores, quamvis sint inepti, quia cœlestia constituunt in rebus corruptibilibus atque terrenis, aliquid tamen sapientiæ retinent, & habere veniam possunt, quia summum hominis officium, etsi non re ipsa, tamen proposito tenent: siquidem hominum atque

que mutorum vel ſolum, vel certe maximum in religione diſcrimen eſt. Hi vero quanto fuerunt ſapientiores, quod intellexerunt falſæ religionis errorem, tanto facti ſunt ſtultiores, quod eſſe aliquam veram non putaverunt. Itaque quoniam facilius eſt de alienis judicare, quam de ſuis; dum aliorum præcipitium vident, non proſpexerunt, quid ante ſuos pedes eſſet. In utraque igitur parte & ſumma ſtultitia invenitur, & odor quidam ſapientiæ; ut poſſis dubitare, quos dicas potiſſimum ſtultiores, illosne, qui falſam religionem ſuſcipiunt, an eos, qui nullam. Sed, ut dixi, venia concedi poteſt imperitis, & qui ſe ſapientes non eſſe fateantur: his vero non poteſt, qui ſapientiam profeſſi ſtultitiam potius exhibent. Non ſum equidem tam iniquus, ut eos putem divinare potuiſſe, ut veritatem per ſeipſos invenirent; quod fieri ego non poſſe confiteor. Sed hoc ab his exigo, quod ratione ipſa præſtare potuerunt. Facerent enim prudentius, ſi & intelligerent eſſe aliquam veram Religionem, & falſis impugnatis, aperte pronuntiarent, eam, quæ vera eſſet, ab hominibus non teneri.

Sed moverit eos fortaſſe illud, quod, ſi qua vera eſſet Religio, exereret ſe ac vindicaret, nec pateretur eſſe aliud quidpiam. Videre enim nullo modo poterant, quare, aut a quo, & quemadmodum Religio vera opprimeretur; quod eſt divini ſacramenti, & cœleſtis arcani. Id vero, niſi doceatur, aliquis ſcire nullo pacto poteſt. Summa rei hæc eſt: imperiti & inſipientes falſas religiones pro veris habent, quia neque veram ſciunt, neque falſam intelligunt. Prudentiores vero, quia veram neſciunt, aut in iis, quas falſas eſſe intelligunt, perſeverant, ut aliquid tenere videantur, aut omnino nihil colunt, ne incidant in errorem, cum id ipſum maximi ſit erroris, vitam pecudum ſub figura hominis imitari. Falſum vero intelligere, eſt quidem ſapientiæ, ſed humanæ. Ultra hunc gradum pro-

cedi ab homine non potest; itaque multi philosophorum religiones, ut docui, sustulerunt; verum autem scire, divinæ est sapientiæ. Homo autem per seipsum pervenire ad hanc scientiam non potest, nisi doceatur a Deo. Ita philosophi, quod summum fuit humanæ sapientiæ, assecuti sunt, ut intelligerent, quid non sit: illud assequi nequiverunt, ut dicerent, quid sit. Nota Ciceronis vox est: Utinam tam facile vera invenire possem, quam falsa convincere. Quod quia vires humanæ conditionis excedit, ejus officii facultas nobis est attributa, quibus tradidit Deus scientiam veritatis; cui explicandæ quatuor posteriores libri servient. Nunc interim falsa, ut cœpimus, detegamus.

CAPUT IV.

De simulacris, ornamentisque templorum, & eorum contemptu, etiam ab ipsis Gentilibus.

Quid igitur majestatis possunt habere simulacra, quæ fuerunt in homunculi potestate, vel ut aliud fierent, vel ut omnino non fierent? Idcirco apud Horatium Priapus ita loquitur:

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum;
Cum faber incertus, scamnum faceretne Priapum,
Maluit esse Deum. Deus inde ego, furum aviumque
Maxima formido.

Quis non sit tanto hoc custode securus? Fures enim tam stulti sunt, ut Priapi tentiginem timeant; cum aves ipsæ, quas terrore falcis aut inguinis abigi existimant, simulacris fabrefactis, id est, hominum plane similibus insidant, nidificent, inquinent. Sed Flaccus, ut satyrici carminis scriptor, derisit hominum vanitatem. Verum ii, qui faciunt, seriam se facere rem opinantur. Denique poeta maximus, homo in cæteris

pru-

prudens, in hoc ſolo non poetice, ſed aniliter deſipuit; cum in illis emendatiſſimis libris etiam fieri hoc jubet:

Et cuſtos furum atque avium, cum falce ſaligna,
Helleſpontiaci ſervet tutela Priapi.

Adorant ergo mortalia, ut a mortalibus facta. Frangi enim, cremari, perire poſſunt. Nam & tectis vetuſtate labentibus ſæpe comminui ſolent, & conſumpta incendio dilabuntur in cinerem, & plerumque, niſi ſua illis magnitudo ſubvenerit, aut cuſtodia diligens ſepſerit, in prædam furibus cedunt. Quæ igitur inſania eſt, ea timere, pro quibus aut ruinæ, aut ignes, aut furta timeantur? Quæ vanitas, aliquam ab his ſperare tutelam, quæ tueri ſemetipſa non poſſunt? Quæ perverſitas, ad eorum præſidia decurrere, quæ ipſa, cum violantur, inulta ſunt, niſi a colentibus vindicentur? Ubi ergo veritas eſt, ubi nulla vis adhiberi poteſt Religioni; ubi nihil, quod violari poſſit, apparet; ubi ſacrilegium fieri non poteſt?

Quidquid autem oculis manibusque ſubjectum eſt, id vero, quia fragile eſt, ab omni ratione immortalitatis eſt alienum. Fruſtra igitur homines auro, ebore, gemmis Deos excolunt & exornant; quaſi vero ex his rebus ullam poſſint capere voluptatem. Quis uſus eſt pretioſorum munerum nihil ſentientibus? an ille, qui mortuis? Pari enim ratione defunctorum corpora, odoribus ac pretioſis veſtibus illita & convoluta, humi condunt, qua Deos honorant, qui neque, cum fierent, ſentiebant; neque, cum coluntur, ſciunt; nec enim ſenſum conſecratione ſumpſerunt. Non placebat Perſio, quod aurea vaſa templis inferantur, ſupervacuum putanti, eſſe inter religiones, quod non ſanctitatis, ſed avaritiæ ſit inſtrumentum. Illa enim ſatius eſt Deo, quem recte colas, inferre pro munere,

Compoſitum jus, faſque animi, ſanctoſque receſſus
Mentis, & incoctum generoſo pectus honeſto.

Egregie, ſapienterque ſenſit. Verum illud ridicule ſubdidit: hoc eſſe aurum in templis, quod ſint

- - - Veneri donatæ a virgine pupæ,

quas ille ob minutiem fortaſſe contempſerit. Non videbat enim, ſimulacra ipſa & effigies Deorum, Polycleti, & Euphranoris, & Phidiæ manu ex auro atque ebore perfectas, nihil aliud eſſe, quam grandes pupas, non a virginibus, quarum luſibus venia dari poteſt, ſed a barbatis hominibus conſecratas. Merito igitur etiam ſenum ſtultitiam Seneca deprehendit. Non, inquit, bis pueri ſumus, ut vulgo dicitur; ſed ſemper. Verum hoc intereſt, quod majora nos ludimus. Ergo his ludicris, & ornatis, & grandibus pupis & unguenta, & thura, & odores inferunt; his opimas & pingues hoſtias immolant, quibus eſt quidem os, ſed carens officio dentium: his peplos & indumenta pretioſa, quibus uſus velaminis nullus eſt; his aurum & argentum conſecrant, quæ tam non habent, qui accipiunt, quam qui illa donarunt.

Nec immerito Dionyſius Siciliæ tyrannus, poſt victoriam Græcia potitus, Deos tales contempſit, ſpoliavit, illuſit: ſiquidem ſacrilegia ſua jocularibus etiam dictis proſequebatur. Nam cum Jovi Olympio aureum amiculum detraxiſſet, laneum juſſit imponi, dicens, æſtate grave eſſe aureum, hyeme frigidum, laneum vero utrique tempori aptum. Idem auream barbam detrahens Æſculapio, incongruens & iniquum eſſe ait, cum Apollo pater ejus imberbis eſſet adhuc, ac lævis, priorem filium quam patrem barbatum videri. Item pateras, & exuvias, & parva quædam ſigilla, quæ ſimulacrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat: & accipere ſe illa, non auferre dicebat: perquam enim ſtultum eſſe & ingratum, nolle accipere ab his ultro porrigentibus, a quibus bona ſibi homines precarentur. Hæc ille fecit impune, quia rex & victor fuit. Quin etiam ſecuta eſt eum ſolita felicitas: vixit

enim

enim uſque ad ſenectutem, regnumque per manus filio tradidit. In eo igitur, quia homines ſacrilegia vindicare non poterant, oportuit Deos ipſos ſui vindices eſſe. At ſi humilis quiſpiam tale quid commiſerit, huic præſto ſunt flagella, ignes, eculei, cruces, & quidquid excogitare iratis ac furentibus licet. Sed cum puniunt deprehenſos in ſacrilegio, ipſi de Deorum ſuorum poteſtate diffidunt. Cur enim illis potiſſimum non relinquant ulciſcendi ſui locum, ſi eos poſſe aliquid arbitrantur? Quin etiam putant illorum numine accidiſſe, ut prædones rerum ſacrarum deprehenſi tenerentur: & ſæviunt non tam ira, quam metu, ne ſi Deorum injuriam non vindicaverint, ipſos expetant pœnæ; incredibili ſcilicet vanitate, qui nocituros ſibi Deos putent ob aliena ſcelera, qui ipſis, a quibus violati ſpoliatique ſunt, per ſeipſos nihil nocere potuerunt. At enim ſæpe ipſi quoque in ſacrilegos vindicaverunt: poteſt id vel caſu accidiſſe, quod aliquando, non ſemper. Sed tamen paulo poſt, quomodo id acciderit, oſtendam. Nunc interim quæro, cur illi tot & tanta ſacrilegia in Dionyſio non vindicaverunt, qui non furtum, ſed palam Deos ludibrio habuit? Cur hunc tam potentem ſacrilegum a templis, a cerimoniis, ab imaginibus ſuis non arcuerunt? Cur etiam ſacris rebus ablatis, proſpere navigavit? quod joco ipſe teſtatus eſt, ut ſolebat. Videtisne, inquit comitibus ſuis naufragium timentibus, quam proſpera ſacrilegis navigatio ab ipſis Diis immortalibus tribuatur? Sed hic fortaſſe a Platone didicerat, Deos nihil eſſe.

Quid Cajus Verres? quem Tullius accuſator ejus eidem Dionyſio, & Phalaridi, & tyrannis omnibus comparat. Nonne omnem Siciliam compilavit, ſublatis Deorum ſimulacris, ornamentiſque fanorum? Otioſum eſt perſequi ſingula. Unum libet commemorare, in quo accuſator omnibus eloquentiæ viribus, omni denique conatu vocis & corporis deploravit, de Cerere

rere Catinensi, vel Ennensi: quarum alterius tanta fuit religio, ut adire templi ejus secreta penetralia viris nefas esset; alterius antiquitas tanta, ut omnes historiæ loquantur, ipsam Deam fruges in Ennæ solo primum reperisse, filiamque ejus virginem ex eodem loco raptam. Denique Gracchanis temporibus, turbata republica & seditionibus & ostentis, cum repertum esset in carminibus Sibyllinis, antiquissimam Cererem debere placari, legati sunt Ennam missi. Hæc igitur Ceres vel religiosissima, quam videre maribus ne adorandi quidem gratia licebat, vel antiquissima, quam Senatus populusque Romanus sacrificiis donisque placaverat, ex arcanis & vetustis penetralibus a Cajo Verre, immissis latronibus servis, impune sublata est. Idem vero cum affirmaret se a Siculis, ut causam provinciæ susciperet, oratum, his verbis usus est: „Sese „jam ne Deos quidem in suis urbibus, ad quos confugerent, habere; quod eorum simulacra sanctissima „C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset": quasi vero si Verres ex urbibus delubrisque sustulerat, de cœlo quoque sustulerat. Unde apparet, istos Deos nihil in se habere amplius, quam materiam, de qua sunt fabricati. Nec immerito ad te, Marce Tulli, hoc est, ad hominem Siculi confugerunt; quoniam triennio sunt experti, Deos illos nihil valere. Essent enim stultissimi, si ad eos ob defendendas injurias hominum confugissent, qui Cajo Verri nec pro seipsis irati esse potuerunt. At enim Verres ob hæc facinora damnatus est. Non ergo Dii vindicaverunt, sed Ciceronis industria, qua vel defensores ejus oppressit, vel gratiæ restitit. Quid, quod apud ipsum Verrem non fuit illa damnatio, sed vacatio; ut quemadmodum Dionysio Deorum spolia gestanti Dii immortales bonam dederant navigationem, sic etiam Verri bonam quietem tribuisse videantur, in qua sacrilegiis suis tranquille frui posset. Nam frementibus postea civilibus bellis, sub obtentu

damna-

damnationis ab omni periculo & metu remotus, aliorum graves casus & miserabiles exitus audiebat, & qui cecidisse solus universis stantibus videbatur, is vero universis cadentibus solus stetit, donec illum & opibus sacrilegio partis & vita satiatum, ac senectute confectum proscriptio triumviralis auferret, eadem scilicet, quæ Tullium violatæ Deorum majestatis ultorem. Quin etiam felix in eo ipso fuit, quod ante suam mortem crudelissimum exitum sui accusatoris audivit, Diis videlicet providentibus, ut sacrilegus ac prædo ille religionum suarum non ante moreretur, quam solatium de ultione cepisset.

CAPUT V.

Quod solus omnium creator Deus est colendus, non vero elementa, nec corpora cælestia. Refelliturque Stoicorum sententia, qui stellas & astra Deos putant.

Quanto igitur rectius est, omissis insensibilibus & vanis, oculos eo tendere, ubi sedes, ubi habitatio est Dei veri; qui terram stabili firmitate suspendit; qui cœlum distinxit astris fulgentibus; qui solem rebus humanis clarissimum, ac singulare lumen in argumentum suæ unicæ majestatis accendit; terris autem maria circumfudit, flumina sempiterno lapsu fluere præcepit.

Jussit & extendi campos, subsidere valles,
Fronde tegi sylvas, lapidosos surgere montes.

Quæ utique omnia Jupiter non fecit, qui ante annos mille septingentos natus, sed idem

Ille opifex rerum, mundi melioris origo,

qui vocatur Deus, cujus principium, quoniam non potest comprehendi, ne quæri quidem debet. Satis est homini ad plenam perfectamque prudentiam, si Deum esse

esse intelligat; cujus intelligentiæ vis & summa hæc est, ut suspiciat & honorificet communem parentem generis humani, & rerum mirabilium fabricatorem. Unde quidam hebetis obtusique cordis, elementa, quæ & facta sunt, & carent sensu, tanquam Deos adorant. Qui cum Dei opera mirarentur, id est, cœlum cum variis luminibus, terram cum campis & montibus, maria cum fluminibus, & stagnis, & fontibus, earum rerum admiratione obstupefacti, & ipsius artificis obliti, quem videre non poterant, ejus opera venerari & colere cœperunt; nec unquam intelligere quiverunt, quanto major quantoque mirabilior sit, qui illa fecit ex nihilo. Quæ cum videant divinis legibus obsequentia commodis atque usibus hominis perpetua necessitate famulari, tamen illa Deos existimant esse; ingrati adversus beneficia divina, qui Deo & patri indulgentissimo sua sibi opera prætulerunt. Sed quid mirum, si aut barbari, aut imperiti homines errant? cum etiam philosophi Stoicæ disciplinæ in eadem sint opinione, ut omnia cœlestia, quæ moventur, in Deorum numero habenda esse censeant; siquidem Lucilius Stoicus apud Ciceronem sic loquitur: „Hanc igitur in stellis „constantiam, hanc tantam in tam variis cursibus in „omni ætate convenientiam temporum, non possum „intelligere sine mente, ratione, consilio; quæ cum „in sideribus esse videamus, non possumus ea ipsa non „in Deorum numero reponere.“ Item paulo superius: „Restat, inquit, ut motus astrorum sit voluntarius; quæ qui videat, non indocte solum, verum etiam „impie faciat, si Deos esse neget.“ Nos vero & quidem constanter negamus, ac vos, o philosophi, non solum indoctos & impios, verum etiam cæcos, ineptos, delirosque probamus, qui ignorantiam imperitorum vanitate vicistis. Illi enim Solem & Lunam, vos etiam sidera Deos putatis.

Tradi-

Tradite igitur nobis ſtellarum myſteria, ut aras & templa ſingulis erigamus; ut ſciamus, quo quamque ritu, quo die colamus, quibus nominibus, quibus precibus advocemus: niſi forte nullo diſcrimine tam innumerabiles, tam minutos Deos acervatim colere debemus. Quid, quod argumentum illud, quo colligunt univerſa cœleſtia Deos eſſe, in contrarium valet. Nam ſi Deos eſſe idcirco opinantur, quia certos & rationabiles curſus habent, errant. Ex hoc enim apparet, Deos non eſſe, quod exorbitare illis a præſtitutis itineribus non licet. Cæterum ſi Dii eſſent, huc atque illuc paſſim ſine ulla neceſſitate ferrentur, ſicut animantes in terra, quarum quia liberæ ſunt voluntates, huc atque illuc vagantur, ut libuit, & quo quamque mens duxerit, eo fertur. Non eſt igitur aſtrorum motus voluntarius, ſed neceſſarius, quia præſtitutis legibus officiisque deſerviunt. Sed cum diſputaret de curſibus ſiderum, quos ex ipſa rerum ac temporum congruentia intelligebat non eſſe fortuitos, exiſtimavit voluntarios eſſe, tanquam non poſſent tam diſpoſite, tam ordinate moveri, niſi ſenſus illis ineſſet officii ſui ſciens. O quam difficilis eſt ignorantibus veritas, & quam facilis ſcientibus! Si motus, inquit, aſtrorum fortuiti non ſunt, nihil aliud reſtat, niſi ut voluntarii ſint; immo vero, ut non eſſe fortuitos manifeſtum eſt, ita nec voluntarios. Quomodo igitur in conficiendis itineribus conſtantiam ſuam ſervant? Nimirum Deus univerſi artifex ſic illa diſpoſuit, ſic machinatus eſt, ut per ſpatia cœli divina & admirabili ratione decurrerent, ad efficiendas ſuccedentium temporum varietates. An Archimedes Siculus concavo ære ſimilitudinem mundi ac figuram potuit machinari, in quo ita ſolem & lunam compoſuit, ut inæquales motus, & cœleſtibus ſimiles converſionibus ſingulis quaſi diebus efficerent, & non modo acceſſus ſolis & receſſus, vel incrementa diminutioneſque lunæ, verum

etiam

etiam ſtellarum, vel inerrantium, vel vagarum, diſpares curſus orbis ille, dum vertitur, exhiberet? Deus ergo illa vera non potuit machinari, & efficere quæ potuit ſolertia hominis imitatione ſimulare?

Utrumne igitur Stoicus, ſi aſtrorum figuras in illo ære pictas effictasque vidiſſet, ſuo illa conſilio moveri diceret, ac non potius artificis ingenio? Ineſt ergo ſideribus ratio ad peragendos meatus ſuos apta: ſed Dei eſt illa ratio, qui & fecit, & regit omnia, non ipſorum ſiderum, quæ moventur. Nam ſi ſolem ſtare voluiſſet, perpetuus utique dies eſſet. Item, ſi motus aſtra non haberent, quis dubitet, ſempiternam noctem fuiſſe futuram? Sed ut diei ac noctis vices eſſent, moveri ea voluit: & tam varie moveri, ut non modo lucis ac tenebrarum mutuæ viciſſitudines fierent, quibus laboris & quietis alterna ſpatia conſtarent; ſed etiam frigoris & caloris, ut diverſorum temporum vis ac poteſtas vel generandis, vel maturandis frugibus conveniret. Quam ſolertiam divinæ poteſtatis in machinandis itineribus aſtrorum, quia philoſophi non videbant, animalia eſſe ſidera putaverunt; tanquam pedibus, & ſponte, non divina ratione procederent. Cur autem illa excogitaverit Deus, quis non intelligit? Scilicet ne ſolis lumine decedente, nimium cæca vox tetris atque horrentibus tenebris ingraveſceret, noceretque viventibus. Itaque & cœlum ſimul mira varietate diſtinxit, & tenebras ipſas multis minutisque luminibus temperavit. Quanto igitur Naſo prudentius, quam illi, qui ſapientiæ ſtudere ſe putant, qui ſentit, a Deo lumina iſta, ut honorem tenebrarum depellerent, inſtituta! Is eum librum, quo φαινόμενα breviter comprehendit, his tribus verſibus terminavit:

Tot numero, talique Deus ſimulacra figura
Impoſuit cælo, perque atras ſparſa tenebras
Clara pruinoſæ juſſit dare lumina nocti.

Quod ſi fieri non poteſt, ut ſtellæ Dii ſint; ergo nec

ſol quidem, nec luna Dii eſſe poſſunt, quoniam luminibus aſtrorum non ratione differunt, ſed magnitudine. Quod ſi hi Dii non ſunt; ergo nec cœlum quidem, in quo illa omnia continentur.

CAPUT VI.

Quod nec mundus totus, nec elementa ſint Deus, nec animata.

Simili modo ſi terra, quam calcamus, quam ſubigimus & colimus ad victum, Deus non eſt, nec campi quidem ac montes Dii erunt: ſed ſi hi non ſunt, ergo ne tellus quidem univerſa Deus videri poteſt. Item ſi aqua, quæ ſervit animantibus ad uſum bibendi aut lavandi, Deus non eſt, nec fontes quidem, ex quibus aqua profluit. Si fontes non ſunt, nec flumina quidem, quæ de fontibus colliguntur. Si flumina quoque Dii non ſunt, ergo & mare, quod ex fluminibus conſtat, Deus haberi non poteſt. Quod ſi neque cœlum, neque terra, neque mare, quæ mundi partes ſunt, Dii eſſe poſſunt; ergo ne mundus quidem totus Deus eſt, quem iidem ipſi Stoici & animantem, & ſapientem eſſe contendunt, & propterea Deum: in quo tam inconſtantes fuerunt, ut nihil dictum ſit ab his, quod non ab iisdem fuerit everſum. Sic enim argumentantur: Fieri non poſſe, ut ſenſu careat, quod ſenſibilia ex ſe generat. Mundus autem generat hominem, qui eſt ſenſu præditus; ergo & ipſum ſenſibilem eſſe. Item: Sine ſenſu eſſe non poſſe, cujus pars habeat ſenſum; igitur quia homo ſenſibilis eſt, etiam mundo, cujus pars homo eſt, ineſſe ſenſum. Propoſitiones quidem veræ ſunt, & ſenſibile eſſe, quod ſenſu præditum gignat, & habere ſenſum, cujus pars ſenſu aucta ſit: ſed aſſumptiones falſæ, quibus argumenta concludunt,

quia neque mundus generat hominem, neque homo mundi pars eſt. Nam hominem a principio idem Deus fecit, qui & mundum: & non eſt mundi pars homo, ſicut corporis membrum; poteſt enim mundus eſſe ſine homine, ſicut urbs, & domus. Atqui ut domus unius hominis habitaculum eſt, & urbs unius populi; ſic & mundus domicilium totius generis humani. Et aliud eſt, quod incolitur, aliud, quod incolit. Sed illi, dum ſtudent id, quod falſo ſuſceperant, confirmare, & ſenſibilem eſſe mundum, & Deum, argumentorum ſuorum conſequentia non viderunt. Nam ſi mundi pars eſt homo, & ſenſibilis eſt mundus, quia homo ſentit: ergo quia mortalis eſt homo, mortalis ſit & mundus neceſſe eſt; nec tantum mortalis, ſed & omnibus morbis & paſſionibus ſubjectus.

Et e contrario: Si Deus eſt mundus, & partes ejus utique immortales ſunt; ergo & homo Deus eſt, quia pars eſt, ut dicitis, mundi. Si homo; ergo & jumenta, & pecudes, & cætera genera beſtiarum, & avium, & piſcium; quoniam & illa eodem modo ſentiunt, & mundi partes ſunt. At hoc tolerabile eſt: nam & hæc colunt Ægyptii. Sed res eo pervenit, ut & ranæ, & culices, & formicæ Dii eſſe videantur, quia & ipſis ineſt ſenſus, & partes mundi ſunt. Ita ſemper argumenta ex falſo petita ineptos & abſurdos exitus habent. Quid, quod iidem ipſi ajunt, Deorum & hominum cauſa mundum eſſe conſtructum, quaſi communem domum; ergo nec mundus Deus eſt, nec animans, ſi conſtructus eſt; animans enim non conſtruitur, ſed naſcitur. Et ſi eſt ædificatus ſic utique tanquam domus, tanquam navis; eſt ergo aliquis artifex mundi Deus; & ſeorſum erit mundus, qui factus eſt, ſeorſum ille, qui fecit. Jam illud quam repugnans & abſurdum, quod cum cœleſtes ignes cæteraque mundi elementa Deos affirment, item ipſum Deum mundum dicunt. Quomodo poteſt ex Deorum multorum acer-

vo

vo unus Deus confici? Si astra Dii sunt, mundus ergo non Deus, sed domicilium Deorum est. Si vero Deus mundus est; ergo omnia illa, quæ sunt in eo, Dii non sunt, sed Dei membra, quæ utique sola Dei nomen accipere non possunt. Nec enim recte quis dixerit, membra hominis unius multos homines esse: sed tamen non est similis comparatio animalis & mundi. Animal enim, quia sensu præditum est, etiam membra ejus habent sensum, nec, nisi a corpore divulsa, putrescunt. Cujus igitur rei similitudinem gerit mundus? Nimirum ipsi docent, cum factum esse non diffitentur, ut esset Diis & hominibus quasi communis domus. Si ergo est constructus, ut domus, nec ipse Deus est, nec elementa, quæ sunt partes ejus; quia neque domus habere dominium sui potest, neque illa, de quibus domus constat. Non tantum igitur veritate, sed etiam verbis suis revincuntur. Sicut enim domus, in usum habitandi facta, per se nihil sentit, dominoque subjecta est, qui eam fecit, aut incolit: ita mundus, per se nihil sentiens, factori Deo subjacet, qui eum in usum sui fecit.

CAPUT VII.

De Deo, & religionibus insipientium; de avaritia, & majorum autoritate.

Duplici ergo ratione peccatur ab insipientibus: primum, quod elementa, id est Dei opera Deo præferunt; deinde, quod elementorum ipsorum figuras humana specie comprehensas colunt. Nam solis lunæque simulacra humanum in modum formant; item ignis, & terræ, & maris, quæ illi Vulcanum, Vestam, Neptunum vocant; nec elementis ipsis in aperto litant. Tanta homines imaginum cupiditas tenet, ut jam vi-

ſacra, quæ ipſe tradebat. Eſt vero, cur illorum autoritas tanti habeatur a poſteris, quos nemo, cum viverent, neque ſummus, neque infimus affinitate dignos judicavit?

CAPUT VIII.

De rationis uſu in religione; deque ſomniis, auguriis, oraculis, talibusque portentis.

Quare oportet in ea re maxime, in qua vitæ ratio verſatur, ſibi quemque confidere, ſuoque judicio magis niti ad inveſtigandam & perpendendam veritatem; quam credentem alienis erroribus decipi tanquam ipſum rationis expertem. Dedit omnibus Deus pro virili portione ſapientiam, ut & inaudita inveſtigare poſſent, & audita perpendere. Nec quia nos illi temporibus anteceſſerunt, ſapientia quoque anteceſſerunt, quæ ſi omnibus æqualiter datur, occupari ab antecedentibus non poteſt. Illibabilis eſt tanquam lux & claritas ſolis, quia ut ſol oculorum, ſic ſapientia lumen eſt cordis humani. Quare cum ſapere, id eſt, veritatem quærere, omnibus ſit innatum, ſapientiam ſibi adimunt, quæ ſine ullo judicio inventa Majorum probant, & ab aliis pecudum more ducuntur. Sed hoc eos fallit, quod Majorum nomine poſito, non putant fieri poſſe, ut aut ipſi plus ſapiant, quia minores vocantur, aut illi deſipuerint, quia majores nominantur. Quid ergo impedit, ut ab ipſis ſumamus exemplum; ut quomodo illi, quæ falſa invenerant, poſteris tradiderunt, ſic nos, qui verum invenimus, poſteris meliora tradamus? Supereſt ingens quæſtio, cujus diſputatio non ab ingenio, ſed a ſcientia venit, quæ pluribus explicanda erit, ne quid omnino dubium relinquatur. Nam fortaſſe aliquis ad illa confugiat, quæ a mul-

tis & non dubiis traduntur autoribus; Eos ipsos, quos docuimus Deos non esse, majestatem suam persæpe ostendisse, & prodigiis, & somniis, & auguriis, & oraculis. Et sane multa enumerari possunt digna miraculo; in primis illud, quod Accius Navius summus Augur, cum Tarquinium Priscum commoneret, ut nihil novi facere inciperet, nisi prius esset inauguratus, eique rex artis ejus elevans fidem diceret, ut consultis avibus renuntiaret sibi, utrumne fieri posset id, quod ipse animo concepisset, affirmaretque Navius, posse: Cape igitur hanc, inquit, cotem, eamque novacula diffice. At ille incunctanter accepit, ac secuit.

Deinde illud, quod Castor & Pollux, bello Latino, apud Lacum Juturnæ visi sunt equorum sudorem abluentes, cum ædes eorum, quæ juncta fonti erat, sua sponte patuisset: iidem bello Macedonico equis albis insidentes, Publio Vatieno Romam nocte venienti se obtulisse dicuntur, nuntiantes eo die regem Persen victum atque captum, quod paucis post diebus litteræ Pauli verum fuisse docuerunt. Illud etiam mirabile, quod simulacrum Fortunæ muliebre non semel locutum esse traditur; item Junonis Monetæ, cum captis Vejis unus ex militibus ad eam transferendam missus, jocabundus ac ludens interrogavit, utrumne Romam migrare vellet, respondit velle. Claudia quoque proponitur in exemplo miraculi. Nam cum ex libris Sibyllinis Idæa mater esset accita, & in vado Tyberini fluminis navis, qua vehebatur, hæsisset, nec ulla vi commoveretur, Claudiam ferunt, quæ semper impudica esset habita ob nimios corporis cultus, Deam submissis genibus orasse, ut si se castam judicaret, suum cingulum sequeretur, ita navim, quæ ab omni juventute non valuit commoveri, ab una muliere esse commotam. Illud æque mirum, quod lue sæviente Æsculapius Epidauro accitus, urbem Romam diuturna pestilentia liberasse perhibetur.

Sacrilegi quoque numerari possunt, quorum præsentibus pœnis injuriam suam Dii vindicasse creduntur. Appius Claudius Censor, cum adversus responsum ad servos publicos sacra Herculis transtulisset, luminibus orbatus est, & Potitiorum gens, quæ prodidit, intra unius anni tempus extincta est. Item Censor Fulvius, cum ex Junonis Laciniæ templo marmoreas tegulas abstulisset, quibus ædem Fortunæ equestris, quam Romæ fecerat, tegeret, & mente captus est, & amissis duobus filiis in Illyrico militantibus, summo animi mœrore consumptus est. Præfectus etiam M. Antonii Turullius, cum apud Coos everso Æsculapii luco classem fecisset, eodem postea loco a militibus Cæsaris est interfectus. His exemplis etiam adjungitur Pyrrhus, qui sublata ex thesauro Proserpinæ Locrensis pecunia, naufragium fecit, ac vicinis Deæ littoribus illisus est, ut nihil, præter eam pecuniam, incolume reperiretur. Ceres quoque Milesia multum sibi apud homines venerationis adjecit. Nam cum ab Alexandro capta civitas esset, ac milites ad eam spoliandam irrupissent, omnium oculos repente objectus fulgor ignis extinxit.

Reperiuntur etiam somnia, quæ vim Deorum videantur ostendere. Tiberio namque Attinio, homini plebejo, per quietem obversatus esse Jupiter dicitur, & præcepisse, ut Consulibus & Senatui nuntiaret, ludis Circensibus proximis præsultorem sibi displicuisse, quod Antonius Maximus quidam diverberatum servum sub furca medio circo ad supplicium duxerat, ideoque ludos instaurari oportere; quod cum ille neglexisset, eodem die filium perdidisse, ipse autem gravi morbo esse correptus: & cum rursus eamdem imaginem cerneret quærentem, satisne pœnarum pro neglecto imperio pependisset, lectica delatus ad Consules, & omni re in Senatu exposita, recepisse corporis firmitatem, suisque pedibus domum rediisse. Illud quoque somnium non minoris fuit admirationis, quo Cæsar Augustus

dici-

dicitur esse servatus. Nam cum bello civili Brutiano, implicitus gravi morbo, abstinere prœlio statuisset, medico ejus Artorio Minervæ species obversata est, monens, ne propter corporis imbecillitatem castris se contineret Cæsar. Itaque in aciem lectica perlatus est, & eodem die a Bruto castra capta sunt. Multa præterea exempla similia possunt proferri: sed vereor, ne, si fuero in propositione rerum contrariarum diutius immoratus, aut oblitus esse propositi videar, aut crimen loquacitatis incurram.

CAPUT IX.

De Diabolo, Mundo, Deo, Providentia, Homine, & ejus sapientia.

Exponam igitur omnium istorum rationem; quo facilius res difficiles & obscuræ intelligantur, & has omnes simulati numinis præstigias revelabo, quibus inducti homines a veritatis via longius recesserunt. Sed repetam longe altius; ut si quis ad legendum veri expers & ignarus accesserit, instruatur, atque intelligat, quod tandem sit

- - *Caput horum & causa malorum*;

& lumine accepto, suos ac totius generis humani perspiciat errores.

Cum esset Deus ad excogitandum providentissimus, ad faciendum solertissimus, antequam ordiretur hoc opus mundi, quoniam pleni & consummati boni fons in ipso erat, sicut est semper, ut ab eo bonum tanquam rivus ordiretur, longeque proflueret, produxit similem sui spiritum, qui esset virtutibus Dei patris præditus. Quomodo autem id voluerit, in quarto libro docere conabimur. Deinde fecit alterum, in quo indoles divinæ stirpis non permansit. Itaque suapte in-

vidia tanquam veneno infectus est, & ex bono ad malum transcendit; suoque arbitrio, quod a Deo illi liberum datum fuerat, contrarium sibi nomen ascivit. Unde apparet, cunctorum malorum fontem esse livorem. Invidit enim ille antecessori suo, qui Deo patri perseverando, cum probatus, tum etiam carus est. Hunc ergo ex bono per se malum effectum Græci διάβολον appellant; nos criminatorem vocamus, quod crimina, in quæ ipse illicit, ad Deum deferat. Exorsus igitur Deus fabricam mundi, illum primum & maximum Filium præfecit operi universo; eoque simul & consiliatore usus est, & artifice in excogitandis, ornandis, perficiendisque rebus, quoniam is & providentia, & ratione, & potestate perfectus est: de quo nunc parcius, quod alio loco & virtus, & nomen ejus, & ratio enarranda nobis erit. Nemo quærat, ex quibus ista materiis tam magna, tam mirifica opera Deus fecerit; omnia enim fecit ex nihilo.

Nec audiendi sunt poetæ, qui ajunt chaos in principio fuisse, id est, confusionem rerum atque elementorum; postea vero Deum diremisse omnem illam congeriem, singulisque rebus ex confuso acervo separatis, in ordinemque descriptis, instruxisse mundum pariter & ornasse. Quibus facile respondere est potestatem Dei non intelligentibus, quem credant nihil efficere posse, nisi ex materia subjacente ac parata; in quo errore etiam philosophi fuerunt. Nam Cicero de Natura Deorum disputans sic ait: „Primum igitur non est „probabile, eam materiam rerum, unde orta sunt „omnia, esse divina providentia effectam; sed habe„re, & habuisse vim & naturam suam. Ut igitur faber, „cum quid ædificaturus est, non ipse facit materiam, „sed ea utitur, quæ sit parata, fictorque item cera: „sic isti providentiæ divinæ materiam præsto esse opor„tuit, non quam ipse faceret, sed quam haberet pa„*ratam*. Quod si non est a Deo materia facta, ne terra

„qui-

„quidem, & aqua, & aer, & ignis a Deo factus est.“ O quam multa sunt vitia in his decem versibus! Primum, quod is, qui in aliis disputationibus, & libris fere omnibus providentiæ fuerit assertor, & qui acerrimis argumentis impugnaverit eos, qui providentiam non esse dixerunt, idem nunc quasi proditor aliquis, aut transfuga, providentiam conatus est tollere: in quo si contradicere velis, nec cogitatione opus est, nec labore: sua illi dicta recitanda sunt. Nec enim ab ullo poterit Cicero, quam a Cicerone vehementius refutari. Sed concedamus hoc mori & instituto Academicorum; ut liceat hominibus valde liberis dicere ac sentire, quæ velint. Sententias ipsas consideremus. Non est, inquit, probabile, materiam rerum a Deo factam. Quibus hoc argumentis doceas? Nihil enim dixisti, quare hoc non sit probabile. Itaque mihi e contrario vel maxime probabile videtur: nec tamen temere videtur, cogitanti plus esse aliquid in Deo, quem profecto ad imbecillitatem hominis redigis; cui nihil aliud, quam opificium concedis. Quo igitur ab homine divina illa vis differet, si ut homo, sic etiam Deus ope indiget aliena? Indiget autem, si nihil moliri potest, nisi ab altero illi materia ministretur. Quod si fit, imperfectæ utique virtutis est, & erit jam potentior judicandus materiæ institutor. Quo igitur nomine appellabitur, qui potentia Deum vincit? Siquidem majus est, propria facere, quam aliena disponere. Si autem fieri non potest, ut sit potentius Deo quidquam, quem necesse est perfectæ esse virtutis, potestatis, rationis; idem igitur materiæ fictor est, qui & rerum ex materia constantium. Neque enim Deo non faciente, & invito esse aliquid potuit, aut debuit. Sed probabile est, inquit, materiam rerum habere, & habuisse semper vim & naturam suam. Quam vim potuit habere, nullo dante? quam naturam, nullo generante? Si habuit vim, ab aliquo eam sumpsit. A quo autem sumere,

mere, nisi a Deo potuit? Porro si habuit naturam, quæ utique a nascendo dicitur, nata est. A quo autem, nisi a Deo potuit procreari? Natura enim, qua dicitis orta esse omnia, si consilium non habet, efficere nihil potest. Si autem generandi & faciendi potens est; habet ergo consilium, & propterea Deus sit necesse est. Nec alio nomine appellari potest ea vis, in qua inest & providentia excogitandi, & solertia potestasque faciendi. Melius igitur Seneca omnium Stoicorum acutissimus, qui vidit, „nil aliud esse naturam, quam Deum. „Ergo, inquit, Deum non laudabimus, cui naturalis „est virtus?“ nec enim illam didicit ex ullo. Immo laudabimus: quamvis enim naturalis illi sit, illa sibi illam dedit; quoniam Deus ipse natura est. Cum igitur ortum rerum tribuis naturæ, ac detrahis Deo, in eodem luto hæsitas; versuram solvis, Geta. A quo enim fieri negas, ab eodem plane fieri mutato nomine confiteris.

Sequitur ineptissima comparatio. „Ut faber, inquit, „cum quid ædificaturus est, non ipse facit materiam, „sed ea utitur, quæ sit parata, fictorque item cera: „sic isti providentiæ divinæ materiam esse præsto opor„tuit, non quam ipse faceret, sed quam haberet para„tam.“ Immo vero non oportuit; erit enim Deus minoris potestatis, si ex parato facit, quod est hominis. Faber sine ligno nihil ædificabit, quia lignum ipsum facere non potest; non posse autem, imbecillitatis est humanæ: Deus vero facit sibi ipse materiam, quia potest. Posse enim, Dei est: nam si non potest, Deus non est. Homo facit ex eo, quod est; quia per mortalitatem imbecillis est, per imbecillitatem definitæ ac modicæ potestatis: Deus autem facit ex eo, quod non est; quia per æternitatem fortis est, per fortitudinem potestatis immensæ, quæ fine ac modo caret, sicut vita factoris. Quid ergo mirum, si facturus mundum Deus prius materiam, de qua faceret, præparavit,

vit, & præparavit ex eo, quod non erat? quia nefas eſt, Deum aliunde aliquid mutuari, cum in ipſo, vel ex ipſo ſint omnia. Nam ſi eſt aliquid ante illum, & ſi factum eſt quidquam non ab ipſo, jam & poteſtatem Dei, & nomen amittet. At enim materia nunquam facta eſt, ſicut Deus, qui ex materia fecit hunc mundum. Duo igitur conſtituuntur æterna, & quidem inter ſe contraria; quod fieri ſine diſcordia & pernicie non poteſt. Collidant enim neceſſe eſt ea, quorum vis & ratio diverſa eſt: ſic utraque æterna eſſe non poterunt, ſi repugnant, quia ſuperare alterum neceſſe eſt. Ergo fieri non poteſt, quin æterni natura ſit ſimplex, ut inde omnia, velut ex fonte, deſcenderint. Itaque aut Deus ex materia ortus eſt, aut materia ex Deo. Quid horum ſit verius, facile eſt intelligi. Ex his enim duobus alterum ſenſibile eſt, alterum caret ſenſu. Poteſtas faciendi aliquid non poteſt eſſe, niſi in eo, quod ſentit, quod ſapit, quod cogitat, quod movetur. Nec incipi, aut fieri, aut conſummari quidquam poteſt, niſi fuerit ratione proviſum; & quemadmodum fiat, antequam eſt, & quemadmodum conſtet, poſtquam fuerit effectum. Denique is facit aliquid, qui habet voluntatem ad faciendum, & manus ad id, quod voluit implendum. Quod autem inſenſibile eſt, iners & torpidum ſemper jacet, & nihil inde oriri poteſt, ubi nullus eſt motus voluntarius. Nam ſi omne animal ratione conſtat, certe naſci ex eo non poteſt, quod ratione præditum non eſt; nec aliunde accipi poteſt id, quod ibi, unde petitur, non eſt. Nec tamen commoveat aliquem, quod animalia quædam de terra naſci videntur. Hæc enim non terra per ſe gignit, ſed ſpiritus Dei, ſine quo nihil gignitur. Non ergo Deus ex materia, quia ſenſu præditum ex inſenſibili, ſapiens ex bruto, impatibile de patibili, expers corporis de corporali nunquam poteſt oriri: ſed materia potius ex Deo eſt. Quidquid enim eſt ſolido & contrectabili corpore,

accipit externam vim. Quod accipit vim, dissolubile est. Quod dissolvitur, interit. Quod interit, ortum sit necesse est. Quod ortum est, habuit fontem, unde oriretur, id est factorem aliquem sentientem, providum, peritumque faciendi. Is est profecto, nec ullus alius, quam Deus. Qui quoniam sensu, ratione, providentia, potestate, virtute præditus est, & animantia, & inanima creare & efficere potest, quia tenet, quomodo quidque sit faciendum. Materia vero semper fuisse non potest, quia mutationem non caperet, si fuisset. Quod enim semper fuit, semper esse non desinit; & unde abfuit principium, abesse hinc etiam finem necesse est. Quin etiam facilius est, ut id, quod habuit initium, fine careat, quam ut habeat finem, quod initio caruit. Materia ergo si facta non est, ne fieri ex ea quidquam potest. Si fieri ex ea non potest, nec materia quidem erit. Materia enim est, ex qua fit aliquid. Omne autem, ex quo fit, quia recepit opificis manum, destruitur, & aliud esse incipit. Ergo quoniam finem habuit materia, tum cum factus est ex ea mundus, & initium quoque habuit. Nam quod destruitur, ædificatum est; quod solvitur, alligatum; quod finitur, inceptum est. Si ergo ex commutatione ac fine materia colligitur habuisse principium, a quo alio fieri nisi a Deo potuit? Solus igitur Deus, qui factus non est, & idcirco destruere alia potest, ipse destrui non potest. Permanebit semper in eo, quod fuit, quia non est aliunde generatus, nec ortus, nec nativitas ejus ex aliqua re pendet, quæ illum mutata dissolvat. Ex seipso est, ut in primo diximus libro, & ideo talis est, qualem se esse voluit, impassibilis, immutabilis, incorruptus, beatus, æternus.

Jam vero ista conclusio, qua sententiam terminavit Tullius, multo absurdior. „Quod si materia, inquit, a Deo non est facta, ne terra quidem, & aer, „*& ignis* a Deo factus est.“ Quam callide periculum

præter-

prætervolavit. Sic enim superius illud assumpsit, tanquam probatione non indigeret; cum id multo esset incertius, quam illud, propter quod assumptum est. Si non est, inquit, a Deo facta materia, nec mundus a Deo factus est. Ex falso maluit colligere, quod falsum est, quam ex vero, quod verum. Et cum debeant incerta de certis probari, hic probationem sumpsit ex incerto, ad evertendum, quod erat certum. Nam divina providentia effectum esse mundum (ut taceam de Trismegisto, qui hoc prædicat, taceam de carminibus Sibyllarum, quæ idem nuntiant, taceam de prophetis, qui opus mundi, ac opificium Dei uno spiritu ac pari voce testantur) etiam inter philosophos pene universos convenit; id enim Pythagoræi, Stoici, Peripatetici, qui sunt principes omnis disciplinæ. Denique a primis illis septem sapientibus ad Socratem usque ac Platonem pro confesso & indubitato habitum est, donec unus multis post sæculis extitit delirus Epicurus, qui auderet negare id, quod est evidentissimum, studio scilicet inveniendi nova, ut nomine suo constitueret disciplinam. Et quia nihil novi potuit reperire: ut tamen dissentire a cæteris videretur, vetera voluit evertere. In quo illum circumlatrantes philosophi omnes coarguerunt. Certius est igitur mundum providentia instructum, quam materia providentiam conglobatam. Quare non oportuit putare, idcirco mundum non esse divina providentia factum, quia materia ejus divina providentia facta non sit: sed quia mundus divina providentia sit effectus, & materiam esse factam divinitus. Credibilius est enim materiam potius a Deo factam, quia Deus omnia potest, quam mundum a Deo non esse factum, quia sine mente, ratione, consilio nihil fieri potest. Verum hæc non Ciceronis est culpa, sed sectæ. Cum enim suscepisset disputationem, qua Deorum naturam tolleret, de qua philosophi garriebant, omnem divinitatem ignorantia veri

puta-

putavit esse tollendam. Itaque Deos potuit tollere, quia non erant. Cum autem providentiam divinam, quæ est in uno Deo, conaretur evertere, quia contra veritatem niti cœperat, deficientibus argumentis, in hanc foveam necessario decidit, unde se extricare non posset. Hic ergo illum teneo hærentem, teneo defixum, quo Lucilius, qui contra disserebat, obmutuit. Hic est ergo cardo rerum; hic vertuntur omnia. Explicet se Cotta, si potest, ex hac voragine; proferat argumenta, quibus doceat semper fuisse materiam, quam nulla providentia effecerit. Ostendat, quomodo quidquam ponderosum & grave aut esse potuerit sine autore, aut immutari valuerit, ac desierit esse, quod semper fuit, ut inciperet esse, quod nunquam fuit. Quæ si docuerit, tum demum assentiar, ne mundum quidem divina providentia constitutum; & tamen sic assentiar, ut aliis illum laqueis teneam. Eodem enim, quo nolet, revolvetur, ut dicat, & materiam, de qua mundus est, & mundum, qui de materia est, natura extitisse: cum ego ipsam naturam Deum esse contendam. Nec enim potest facere mirabilia, id est maxima ratione constantia, nisi qui habet mentem, providentiam, potestatem. Ita fiet, ut Deus fecerit omnia, nec quidquam esse possit omnino, quod non originem a Deo traxerit.

At idem quoties Epicurus est, & non vult a Deo factum esse mundum, quærere solet, quibus manibus, quibus machinis, quibus vectibus, qua molitione hoc tantum opus fecerit. Videret fortasse, si eo tempore potuisset esse, quo fecit. Sed ne perspiceret homo Dei opera, noluit eum inducere in hunc mundum, nisi perfectis omnibus. Sed ne induci quidem poterat: quomodo enim subsisteret, cum fabricaretur desuper cœlum, terraque subter fundaretur; cum fortasse humida, vel nimiis rigoribus torporata concrescerent, vel igneis caloribus incocta & solidata durescerent?

Aut

Aut quomodo viveret, ſole nondum inſtituto, nec frugibus, nec animalibus natis? Itaque neceſſe fuit, hominem primo fieri, cum jam mundo cæteriſque rebus manus ſumma eſſet impoſita. Denique ſanctæ literæ docent, hominem fuiſſe ultimum Dei opus, & ſic inductum fuiſſe in hunc mundum, quaſi in domum jam paratam & inſtructam: illius enim cauſa facta ſunt omnia. Idem etiam poetæ fatentur. Ovidius perfecto jam mundo, & univerſis animalibus figuratis, hoc addidit:

Sanctius his animal, mentisque capacius alta
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera poſſet;
Natus homo eſt.

Adeo nefas exiſtimandum eſt, ea ſcrutari, quæ Deus voluit eſſe celata! Verum ille non audiendi aut diſcendi ſtudio requirebat, ſed refellendi; quia confidebat neminem id poſſe dicere. Quaſi vero ex hoc putandum ſit, non eſſe hæc divinitus facta, quia quomodo facta ſint, non poteſt pervideri. An tu, ſi educatus in domo fabrefacta & ornata, nullam unquam fabricam vidiſſes, domum illam putaſſes non ab homine eſſe ædificatam; quia, quomodo ædificetur, ignorares? Idem profecto de domo quæreres, quod nunc de mundo requiris; quibus manibus, quibus ferramentis homo tanta eſſet opera molitus; maxime ſi ſaxa ingentia, immenſa cementa, vaſtas columnas, opus totum ſublime & excelſum videres, nonne tibi hæc humanarum virium modum viderentur excedere, quia illa non tam viribus, quam ratione atque artificio facta eſſe neſcires?

Quod ſi homo, in quo nihil perfectum eſt, tamen plus efficit ratione, quam vires ejus exiguæ patiantur, quid eſt, cur incredibile tibi eſſe videatur, cum mundus dicitur factus a Deo, in quo, quia perfectus eſt, nec ſapientia poteſt habere terminum, nec fortitudo menſuram? Opera ipſius videntur oculis. Quomodo

autem illa fecerit, ne mente quidem videtur: quia, ut Hermes ait, mortale immortali, temporale perpetuo, corruptibile incorrupto propinquare non potest, id est propius accedere, & intelligentia subsequi. Et ideo terrenum adhuc animal rerum cœlestium perspectionem non capit, quia corpore quasi custodia septum tenetur, quominus soluto ac libero sensu cernat omnia. Sciat igitur, quam inepte faciat, qui res inerrabiles quærit. Hoc est enim modum conditionis suæ transgredi, nec intelligere, quousque homini liceat accedere. Denique cum aperiret homini veritatem Deus, ea sola scire nos voluit, quæ interfuit hominem scire ad vitam consequendam: quæ vero ad curiosam & profanam cupiditatem pertinebant, reticuit, ut arcana essent. Quid ergo quæris, quæ nec potes scire, nec si scias, beatior fias? Perfecta est in homine sapientia, si & Deum esse unum, & ab ipso esse facta universa cognoscat.

CAPUT X.

De Mundo, ejusque partibus, Elementis & Tempestatibus.

Nunc quoniam refutavimus eos, qui de mundo & de factore ejus Deo aliter sentiunt, quam veritas habet, ad divinam mundi fabricam revertamur, de qua in arcanis sanctæ religionis litteris traditur. Fecit igitur Deus primum omnium cœlum, & in sublime suspendit, quod esset sedes ipsius Dei conditoris. Deinde terram fundavit, ac cœlo subdidit, quam homo cum cæteris animalium generibus incoleret. Eam voluit humore circumflui, & contineri. Suum vero habitaculum distinxit claris luminibus, & implevit, sole scilicet, lunæque orbe fulgenti, & astrorum micantium splendentibus signis adornavit; tenebras autem, quod est his contrarium, constituit in terra: nihil enim

per

per se continet luminis, nisi accipiat a cœlo, in quo posuit lucem perennem, & superos, & vitam perpetuam; & contra in terrâ tenebras, & inferos, & mortem. Tanto enim hæc ab illis superioribus distant, quantum mala a bonis, & vitia a virtutibus. Ipsius quoque terræ binas partes contrarias inter se, diversasque constituit, scilicet Orientem, Occidentemque: ex quibus Oriens Deo accensetur; quia ipse luminis fons, & illustrator est rerum, & quod oriri nos faciat ad vitam sempiternam. Occidens autem conturbatæ illi pravæque menti adscribitur; quod lumen abscondat, quod tenebras semper inducat, & quod homines faciat occidere atque interire peccatis. Nam sicut lux Orientis est, in luce autem vitæ ratio versatur; sic Occidentis tenebræ sunt: in tenebris autem & mors, & interitus continetur. Deinde alteras partes eadem ratione dimensus est, Meridiem ac Septentrionem: quæ partes illis duabus societate junguntur. Ea enim, quæ est solis calore flagrantior, proxima est, & cohæret Orienti. At illa, quæ frigoribus & perpetuo gelu torpet, ejusdem est, cujus extremus occasus. Nam sicut contrariæ sunt lumini tenebræ; ita frigus calori. Ut igitur calor lumini est proximus, sic meridies orienti: ut frigus tenebris, ita plaga est septentrionalis occasui. Quibus singulis partibus suum tempus attribuit, Ver scilicet orienti, Æstatem meridianæ plagæ; occidentis Autumnus est, septentrionis Hyems. In his quoque duabus partibus, meridiana & septentrionali, figura vitæ & mortis continetur: quia vita in calore est, mors in frigore. Sicut autem calor ex igne est, ita frigus ex aqua. Secundum harum partium dimensionem diem quoque fecit ac noctem, quæ spatia, & orbes temporum perpetuos ac volubiles, quos vocamus annos, alterna per vices successione conficiant. Dies, quem primus Oriens subministrat, Dei sit necesse est, ut omnia quæcumque meliora sunt. Nox autem, quam

Occidens extremus inducit, ejus ſcilicet, quem Dei eſſe æmulum diximus.

Quæ duo etiam in hoc præſcius futurorum Deus fecit, ut ex iis & veræ Religionis, & falſarum ſuperſtitionum imago quædam oſtenderetur. Nam ſicut ſol, qui oritur in diem, licet ſit unus, unde ſolem eſſe appellatum Cicero vult videri, quod obſcuratis ſideribus ſolus appareat, tamen quia verum ac perfectæ plenitudinis lumen eſt, & calore potiſſimo, & fulgore clariſſimo illuſtrat omnia: ita in Deo, licet ſit unus, & majeſtas, & virtus, & claritudo perfecta eſt. Nox autem, quam pravo illi Antitheo dicimus attributam, ejus ipſius multas & varias religiones per ſimilitudinem demonſtrat. Quamvis enim ſtellæ innumerabiles micare ac radiare videantur; tamen, quia non ſunt plena ac ſolida lumina, nec caloris præferunt quidquam, nec tenebras multitudine ſua vincunt. Duo igitur illa principalia inveniuntur, quæ diverſam & contrariam ſibi habent poteſtatem; calor, & humor: quæ mirabiliter Deus ad ſuſtentanda & gignenda omnia excogitavit. Nam cum virtus Dei ſit in calore & igni, niſi ardorem vimque ejus admiſta humoris ac frigoris materia temperaſſet, nec naſci quidquam, nec cohærere potuiſſet, quin ſtatim conflagratione interiret, quidquid eſſe cœpiſſet. Unde & philoſophi quidam & poetæ diſcordi concordia mundum conſtare dixerunt; ſed rationem penitus non videbant. Heraclitus ex igne nata eſſe omnia dixit: Thales Mileſius ex aqua. Uterque vidit aliquid: ſed erravit tamen uterque, quod alterutrum ſi ſolum fuiſſet, neque aqua naſci ex igne potuiſſet, neque rurſus ignis ex aqua. Sed eſt verius, ſimul ex utroque permiſto cuncta generari. Ignis quidem permiſceri cum aqua non poteſt, quia ſunt utraque inimica; & ſi cominus venerint, alterutrum quod ſuperaverit, conficiat alterum neceſſe eſt: ſed eorum ſubſtantiæ permiſceri poſſunt. Subſtantia ignis, calor eſt; aquæ, humor. Recte igitur Ovidius:

Quip-

Quippe ubi temperiem sumpsere humorque calorque,
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus:
Cumque sit ignis aquæ pugnax, vapor humidus omnes
Res creat, & discors concordia fœtibus apta est.

Alterum enim quasi masculinum elementum est, alterum quasi fœmininum; alterum activum, alterum patibile. Ideoque a veteribus institutum est, ut sacramento ignis & aquæ nuptiarum fœdera sanciantur, quod fœtus animantium calore & humore corporentur, atque animentur ad vitam.

Cum enim constet omne animal ex anima & corpore, materia corporis in humore est, animæ in calore: quod ex avium fœtibus datur scire, quos crassi humoris plenos nisi opifex calor foverit, nec humor potest corporari, nec corpus animari. Exulibus quoque ignis & aqua interdici solebat: adhuc enim videbatur nefas, quamvis malos, tamen homines supplicio capitis afficere. Interdicto igitur usu earum rerum, quibus vita constat hominum, perinde habebatur, ac si esset, qui eam sententiam exceperat, morte multatus. Adeo ista duo elementa prima sunt habita, ut nec ortum hominis, nec sine his vitam crediderint posse constare. Horum alterum nobis commune est cum cæteris animantibus, alterum soli homini datum. Nos enim quoniam cœleste atque immortale animal sumus, igne utimur, qui nobis in argumentum immortalitatis datus est, quoniam ignis e cœlo est; cujus natura, quia mobilis est, & sursum nititur, vitæ continet rationem. Cætera vero animalia, quoniam tota sunt mortalia, tantummodo aqua utuntur, quod est elementum corporale atque terrenum. Cujus natura, quia mobilis est, ac deorsum vergens, figuram mortis ostendit. Ideo pecudes neque in cœlum suspiciunt, neque religiones sentiunt, quoniam ab his usus ignis alienus est. Unde autem, vel quomodo Deus hæc duo principalia, ignem & aquam, vel accenderit, vel eliquaverit, solus scire potest, qui fecit.

CAPUT XI.

De Animantibus, Homine, Prometheo, Deucalione, Parcis.

Consummato igitur mundo, animalia varii generis, dissimilibus formis, & magna & minora ut fierent, imperavit. Et facta sunt bina; id est diversi sexus singula: ex quorum fœtibus & aer, & terra, & maria completa sunt. Deditque his omnibus generatim Deus alimenta, ut usui hominibus esse possent; alia nimirum ad cibos, alia vero ad vestitum: quæ autem magnarum sunt virium, ut in excolenda terra juvarent; unde dicta sunt jumenta. Ita rebus omnibus mirabili descriptione compositis, regnum sibi æternum parare constituit, & innumerabiles animas procreare, quibus immortalitatem daret. Tum fecit ipsi sibi simulacrum sensibile, atque intelligens, id est ad imaginis suæ formam, qua nihil potest esse perfectius: hominem figuravit ex limo terræ; unde homo nuncupatus est, quod sit factus ex humo. Denique Plato humanam formam θεοειδην esse ait; & Sibylla, quæ dicit:

Εἰκων ἐς ἀνθρωπος ἐμη, λογον ὀρθον ἐχυσα.

De hac hominis fictione poetæ quoque, quamvis corrupte, tamen non aliter tradiderunt: namque hominem de luto a Prometheo factum esse dixerunt. Res eos non fefellit, sed nomen artificis. Nullas enim litteras veritatis attigerant: sed quæ prophetarum vaticinio tradita, in sacrario Dei continebantur, ea de fabulis & obscura opinione collecta & depravata, ut veritas a vulgo solet variis sermonibus dissipata corrumpi, nullo non addente aliquid ad quod audierat, carminibus suis comprehenderunt; & hoc quidem inepte, quod tam mirabile tamque divinum opificium homini dederunt. Quid enim opus fuit hominem de luto fingi, cum posset eadem ratione generari, qua ipse

ipse Prometheus ex Japeto natus est? qui si fuit homo, generare hominem potuit, facere non potuit. De Diis autem illum non fuisse, pœna ejus in Caucaso monte declarat. Sed neque patrem ipsius Japetum, patruumque Titana quisquam Deos nuncupavit, quia regni sublimitas penes Saturnum solum fuit, per quam divinos honores cum omnibus suis posteris consecutus est. Multis argumentis hoc figmentum poetarum coargui potest. Factum esse diluvium ad perdendam tollendamque ex orbe terræ malitiam, constat inter omnes. Idem enim & philosophi, poetæ, scriptoresque rerum antiquarum loquuntur; in eoque maxime cum prophetarum sermone consentiunt. Si ergo cataclysmus ideo factus est, ut malitia, quæ per nimiam multitudinem increverat, perderetur, quomodo fictor hominis Prometheus fuit? cujus filium Deucalionem iidem ipsi ob justitiam solum esse dicunt servatum. Quomodo unus gradus & una progenies orbem terræ tam celeriter potuit hominibus implere? Sed videlicet hoc quoque sic corruperunt, ut illud superius; cum ignorarent, in quo tempore cataclysmus sit factus in terra, & quis ob justitiam meruerit, genere humano pereunte, salvari, & quomodo, aut cum quibus servatus sit: quæ omnia propheticæ litteræ docent. Apparet ergo falsum esse, quod de opificio Promethei narrant.

Verum quia poetas dixeram non omnino mentiri solere, sed figuris involvere, obscurare, quæ dicant, non dico esse mentitos, sed primum omnium Promethea simulacrum hominis formasse de pingui & molli luto, ab eoque primo natam esse artem, & statuas & simulacra fingendi; siquidem Jovis temporibus fuit, quibus primum templa constitui, & novi Deorum cultus esse cœperunt. Sic veritas fucata mendacio est; & illud, quod a Deo factum esse ferebatur, homini, qui opus divinum imitatus est, etiam cœpit adscribi. Cæterum fictio veri ac vivi hominis e limo Dei est.

Quod Hermes quoque tradidit: qui non tantum hominem ad imaginem Dei factum esse dixit a Deo; sed etiam illud explanare tentavit, quam subtili ratione singula quæque in corpore hominis membra formaverit, cum eorum nihil sit, quod non tantumdem ad usus necessitatem, quantum ad pulchritudinem valeat. Id vero etiam Stoici, cum de providentia disserunt, facere conantur; & secutus eos Tullius pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copiosam & uberem strictim contingit; quam ego nunc idcirco prætereo, quia nuper proprium de ea re librum ad Demetrianum auditorem meum scripsi. Illud hoc loco præterire non possum; quod errantes philosophi quidam ajunt, homines cæteraque animalia sine ullo artifice orta esse de terra; unde illud Virgilianum est:

Virumque
Terrea progenies duris caput extulit arvis.

Et ii maxime fuerunt in ea sententia, qui esse providentiam negant. Nam Stoici animantium fabricam divinæ solertiæ tribuunt. Aristoteles autem labore se ac molestia liberavit, dicens semper mundum fuisse; itaque & humanum genus, & cætera, quæ in eo sunt, initium non habere, sed fuisse semper, ac semper fore. Sed cum videamus singula quæque animalia, quæ ante non fuerant, incipere esse, & esse desinere, necesse est, totum genus aliquando esse cœpisse, & aliquando desiturum esse, quia cœperit.

Omnia enim tribus temporibus contineri necesse est, præterito, præsenti, futuro. Præteriti est origo, præsentis substantia, futuri dissolutio. Quæ omnia in singulis hominibus apparent; & incipimus enim, cum nascimur; & sumus, cum vivimus; & desinimus, cum interimus. Unde etiam tres Parcas esse voluerunt: unam, quæ vitam hominibus ordiatur; alteram, quæ contexat; tertiam, quæ rumpat ac finiat. In toto autem genere hominum, quia solum præsens tempus apparet,

paret, ex eo tamen & præteritum, id eſt origo colligitur, & futurum, id eſt diſſolutio. Nam quoniam eſt, apparet aliquando cœpiſſe; eſſe enim nulla res ſine exordio poteſt: & quia cœpit, apparet quandoque deſiturum. Nec enim poteſt id totum eſſe immortale, quod ex mortalibus conſtat. Nam ſicut univerſi per ſingulos interimus, fieri poteſt, ut aliquo caſu omnes ſimul; vel ſterilitate terrarum, quæ accidere particulatim ſolet; vel peſtilentia ubique diffuſa, quæ ſingulas urbes atque regiones plerumque populatur; vel incendio in orbem miſſo, quale jam fuiſſe ſub Phaetonte dicitur; vel diluvio aquarum, quale ſub Deucalione traditur, cum præter unum hominem genus omne deletum eſt. Quod diluvium ſi caſu accidit, profecto potuit accidere, ut & unus ille, qui ſuperfuit, interiret. Si autem divinæ providentiæ nutu, quod negari non poteſt, ad reparandos homines reſervatus eſt, apparet in Dei poteſtate eſſe vel vitam, vel interitum generis humani. Quod ſi poteſt occidere in totum, quia per partes occidit, apparet aliquando eſſe ortum: & ut fragilitas initium, ſic declarat & terminum. Quæ ſi vera ſunt, non poterit defendere Ariſtoteles, quominus habuerit & mundus ipſe principium. Quod ſi Ariſtoteli Plato & Epicurus extorquent, & Platoni & Ariſtoteli, qui ſemper fore mundum putaverunt, licet ſint eloquentes, ingratis tamen idem Epicurus eripiet, quia ſequitur, ut habeat & finem. Sed hæc in ultimo libro pluribus. Nunc ad hominis originem recurramus.

CAPUT XII.

Quod animalia non ſponte nata ſint, ſed diſpoſitione divina, cujus feciſſet nos conſcios Deus, ſi ſcire expediret.

Ajunt certis converſionibus cœli, & aſtrorum motibus maturitatem quamdam extitiſſe animalium

ferendorum: itaque terram novam, semen genitale retinentem, folliculos ex se quosdam in uterorum similitudinem protulisse, de quibus Lucretius:

Crescebant uteri terræ radicibus apti;

eosque, cum maturassent, natura cogente ruptos, animalia tenera profudisse. Deinde terram ipsam humore quodam, qui esset lacti similis, exuberasse, eoque alimento animantes esse nutritas. Quomodo igitur vim frigoris aut caloris ferre aut vitare potuerunt, aut omnino nasci, cum sol exureret, frigus astringeret? Non erant, inquiunt, in principio mundi hyems nec æstas, sed perpetua temperies, & ver æquabile. Cur ergo nihil horum fieri etiamnunc videmus? Quia semel, ajunt, fieri necessarium fuit, ut animalia nascerentur; postquam vero esse cœperunt, concessa his facultate generandi, & terra parere desiit, & temporis conditio mutata est. O quam facile est mendacia redarguere! Primum, quod nihil potest esse in hoc mundo, quod non sic permaneat, ut cœpit. Nec enim sol, & luna, & astra tunc non erant, aut cum essent, meatus non habebant, ac non divina moderatio, quæ cursus eorum temperat & gubernat, cum ipsis simul cœperit. Deinde quod si ita sit, ut dicunt, providentiam esse necesse est; & in idipsum incidunt, quod maxime fugiunt. Nondum enim natis animalibus, aliquis utique providit, ut nascerentur, ne orbis terræ desertus, atque incultus horreret. Ut autem de terra sine officio parentum nasci possent, necesse est magna ratione esse provisum; deinde ut humor ille concretus de terra in varias imagines corporum fingeretur; item ut e folliculis, quibus tegebantur, accepta vivendi, sentiendique ratione, tanquam ex alvo matrum profunderentur, mira inextricabilisque provisio est. Sed putemus id quoque casu accidisse: illa certe, quæ sequuntur, fortuita esse non possunt; ut terra continuo lacte manaret, ut aeris temperies esset æqualis. Quæ si constat

idcir-

idcirco eſſe facta, ut animalia recens edita vel haberent alimentum, vel non haberent periculum, neceſſe eſt, ut aliquis divina neſcio qua ratione providerit.

Quis autem poteſt providere, niſi Deus? Videamus tamen, an idipſum, quod dictitant, fieri potuerit; ut homines naſcerentur e terra. Si conſideret aliquis, quamdiu, & quibus modis educetur infans, intelliget profecto, non potuiſſe terrigenas illos pueros ſine ullo educatore nutriri. Fuit enim neceſſe, quam pluribus menſibus jacere projectos, donec confirmatis nervis movere ſe, locumque mutare poſſent: quod vix intra unius anni ſpatium fieri poteſt. Jam vide, utrumne infans eodem modo, & eodem loco, quo eſt effuſus, jacere per multos menſes valuerit, ac non & humore illo terræ, quem alimenti gratia miniſtrabat, & ſui corporis purgamentis in unum miſtis obrutus corruptusque moreretur. Itaque nullo modo fieri poteſt, quin ab aliquo fuerit educatus; niſi forte animalia omnia non tenera nata ſunt, ſed excreta: quod ut dicerent, nunquam venit illis in mentem. Omnis ergo illa ratio impoſſibilis & vana eſt: ſi tamen ratio dici poteſt, qua id agitur, ut nulla ſit ratio. Qui enim dicit, omnia ſua ſponte eſſe nata, nihilque divinæ providentiæ tribuit, hic profecto rationem non aſſerit, ſed evertit. Quod ſi neque quidquam fieri ſine ratione, neque naſci poteſt, apparet divinam eſſe providentiam, cujus eſt proprium, quod dicitur ratio. Deus igitur rerum omnium machinator fecit hominem. Quod Cicero, quamvis expers cœleſtium litterarum, vidit tamen; qui libro de Legibus primo hoc idem tradidit, quod prophetæ, cujus verba ſubjeci: „Hoc animal provi„dum, ſagax, multiplex, acutum, memor, plenum „rationis & conſilii, quem vocamus hominem, præ„clara quadam conditione generatum eſſe a ſupremo „Deo; ſolum eſt enim ex tot animantium generibus „atque naturis particeps rationis & cogitationis, cum

„ cætera ſint omnia expertia.“ Videsne hominem, quamvis longe a veritatis notitia remotum, tamen, quoniam imaginem ſapientiæ tuebatur, intellexiſſe, non niſi a Deo hominem potuiſſe generari? Sed tamen divinis opus eſt teſtimoniis, ne minus humana ſufficiant. Sibylla hominem Dei opus eſſe teſtatur:

Οὅς μονος ἐςι θεος κτιςης ἀκρατητος ὑπαρχων,
Αὐτος δ' ἐςηριξε τυπον μορφης μεροπωντε,
Αὐτος ἐμιξε φυσιν παντων γενετης βιοτοιο.

Eadem ſanctæ litteræ continent. Deus ergo veri patris officio functus eſt. Ipſe corpus effinxit; ipſe animam, qua ſpiramus, infudit. Illius eſt totum quidquid ſumus. Quomodo id fecerit, ſi nos oporteret ſcire, docuiſſet, ſicut docuit cætera, quæ cognitionem nobis & priſtini erroris, & veri luminis attulerunt.

CAPUT XIII.

Quare duo ſexus in homine; quid ſit mors ejus prima, quid ſecunda; & de primorum parentum culpa & pœna.

Cum ergo marem ad ſimilitudinem ſuam primum finxiſſet, tum etiam fœminam configuravit ad ipſius hominis effigiem, ut duo inter ſe permiſti ſexus propagare ſobolem poſſent, & omnem terram multitudine opplere. In ipſius autem hominis fictione illarum duarum materiarum, quas inter ſe diximus eſſe contrarias, ignis & aquæ concluſit perfecitque rationem. Ficto enim corpore ſpiravit ei animam de vitali fonte ſpiritus ſui, qui eſt perennis, ut ipſius mundi ex contrariis conſtantis elementis ſimilitudinem gereret. Conſtat enim ex anima & corpore, id eſt, quaſi e cœlo & terra: quandoquidem anima, qua vivimus, velut e cœlo, oritur a Deo, corpus e terra, cujus e limo *diximus* eſſe formatum.

Empe-

Empedocles, quem nescias utrumne inter poetas, an inter philosophos numeres, quia de rerum natura versibus scripsit, ut apud Romanos Lucretius & Varro, quatuor elementa constituit, id est, Ignem. Aerem, Aquam, & Terram; fortasse Trismegistum secutus, qui nostra corpora ex his quatuor elementis constituta esse dixit a Deo: habere namque in se aliquid ignis, aliquid aeris, aliquid aquæ, aliquid terræ; & neque ignem esse, neque aerem, neque aquam, neque terram: quæ quidem falsa non sunt. Nam terræ ratio in carne est, humoris in sanguine, aeris in spiritu, ignis in calore vitali. Sed neque sanguis a corpore secerni potest, sicut humor a terra; neque calor vitalis a spiritu, sicut ignis ab aere: adeo rerum omnium duo sola reperiuntur elementa, quorum omnis ratio in nostri corporis fictione conclusa est. Ex rebus igitur diversis ac repugnantibus homo factus est, sicut ipse mundus ex luce ac tenebris, ex vita & morte: quæ duo inter se pugnare in homine præcepit, ut si anima superaverit, quæ ex Deo oritur, sit immortalis, & in perpetua luce versetur; si autem corpus vicerit animam, ditionique subjecerit, sit in tenebris sempiternis, & in morte. Cujus non ea vis est, ut injustas animas extinguat omnino, sed ut puniat in æternum.

Eam pœnam secundam mortem nominamus, quæ est ipsa perpetua, sicut & immortalitas. Primam sic definimus: Mors est naturæ animantium dissolutio; vel ita: Mors est corporis animæque seductio. Secundam vero sic: Mors est doloris æterni perpessio; vel ita: Mors est animarum pro meritis ad æterna supplicia damnatio. Hæc mutas pecudes non attingit, quarum animæ non ex Deo constantes, sed ex communi aere, morte solvuntur. In hac igitur societate cœli atque terræ, quorum effigies in homine expressa est, superiorem partem tenent ea, quæ sunt Dei, anima

scili-

ſcilicet, quæ dominium corporis habet; inferiorem autem ea, quæ ſunt diaboli, corpus utique: quod quia terrenum eſt, animæ debet eſſe ſubjectum, ſicut terra cœlo. Eſt enim quaſi vaſculum, quo tanquam domicilio temporali ſpiritus hic cœleſtis utatur. Utriusque officia ſunt, ut hoc, quod eſt ex cœlo & Deo, imperet, illud vero, quod ex terra eſt & diabolo, ſerviat. Quod quidem non fugit hominem nequam Salluſtium, qui ait: Sed omnis noſtra vis in animo & corpore ſita eſt; animi imperio, corporis ſervitio magis utimur. Recte, ſi ita vixiſſet, ſicut locutus eſt. Servivit enim fœdiſſimis voluptatibus, ſuamque ipſe ſententiam vitæ pravitate diſſolvit. Quod ſi anima ignis eſt, ut oſtendimus, in cœlum debet eniti, ſicuti ignis, ne extinguatur, hoc eſt ad immortalitatem, quæ in cœlo eſt. Et ſicut ardere ac vivere non poteſt ignis, niſi aliqua pingui materia teneatur, in qua habeat alimentum: ſic animæ materia & cibus eſt ſola juſtitia, qua tenetur ad vitam. Poſt hæc Deus hominem, qua expoſui ratione generatum, poſuit in paradiſo, id eſt, in horto fœcundiſſimo & amœniſſimo: quem in partibus Orientis omni genere ligni arborumque conſevit, ut ex earum variis fructibus aleretur, experſque omnium malorum Deo patri ſumma devotione ſerviret.

Tum dedit ei certa mandata: quæ ſi obſervaſſet, immortalis maneret; ſi tranſcendiſſet, morte afficeretur. Id autem præceptum fuit, ut ex arbore una, quæ erat in medio paradiſi, non guſtaret, in qua poſuerat intelligentiam boni & mali. Tum criminator ille invidens operibus Dei omnes fallacias & calliditates ſuas ad decipiendum hominem intendit, ut ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit, ut vetitum cibum ſumeret; & per eam ipſi quoque homini perſuaſit, ut transcenderet Dei legem. Percepta igitur ſcientia boni & mali pudere eum nuditatis ſuæ cœpit, abſconditque ſe a facie Dei, quod antea non ſolebat.

lebat. Tum Deus ejecit hominem de paradiſo, ſententia in peccatorem lata, ut victum ſibi labore conquireret, ipſumque paradiſum igni circumvallavit, ne homo poſſet accedere, donec ſummum judicium faciat in terra, & juſtos viros cultores ſuos in eumdem locum revocet, morte ſublata; ſicut ſacræ voces docent, & Sibylla Erythræa, cum dicit:

Οἱ δὲ Θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν, ἀέναον γε
Ζωὴν κληρονομοῦσι, τὴν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
Οἰκοῦντες παράδεισον ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον.

Verum quoniam hæc extrema ſunt, in extrema operis hujus parte tractabimus. Nunc ea, quæ prima ſunt, explicemus. Mors itaque ſecuta eſt hominem ſecundum Dei ſententiam; quod etiam Sibylla in carmine ſuo docet, dicens:

Ἄνθρωπον πλασθέντα Θεοῦ παλάμαις ἐνὶ αὐταῖς
Ὃν κε πλανήσεν ὄφις δολίως, ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν
Τοῦ θανάτου, γνῶσιν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε.

Sic facta hominis vita eſt temporaria: ſed tamen longa, quæ in mille annos propagaretur. Quod divinis litteris proditum, & per omnium ſcientiam publicatum cum Varro non ignoraret, argumentari niſus eſt, cur putarentur antiqui mille annos victitaſſe. Ait enim, apud Ægyptios pro annis menſes haberi, ut non ſolis per XII ſigna circuitus faciat annum, ſed luna, quæ orbem illum ſigniferum XXX dierum ſpatio luſtrat: quod argumentum perſpicue falſum eſt. Nemo enim tunc milleſimum annum transgreſſus eſt. Nunc vero qui ad centeſimum perveniunt, quod fit ſæpiſſime, mille certe ac ducentis menſibus vivunt. Et autores idonei tradunt, ad CXX annos perveniri ſolere. Sed quia ignorabat Varro, cur aut quando vita hominis eſſet diminuta, ipſe diminuit; cum ſciret mille & quadringentis menſibus poſſe vivere hominem.

C

CAPUT XIV.

De Noe vini inventore; qui primi scientiam astrorum habuerint; ac de ortu falsarum religionum.

Deus autem postea, cum videret orbem terræ malitia & sceleribus oppletum, statuit humanum genus diluvio perdere: sed tamen ad multitudinem reparandam delegit unum, quod, corruptis omnibus, singulare justitiæ supererat exemplum. Hic cum sexcentorum esset annorum, fabricavit arcam, sicut præceperat ei Deus, in qua ipse, cum conjuge, ac tribus filiis totidemque nuribus servatus est, cum aqua universos montes altissimos operuisset. Deinde orbe siccato, execratus injustitiam prioris sæculi Deus, ne rursus longitudo vitæ causa esset excogitandorum malorum, paulatim per singulas progenies diminuit hominis ætatem, atque in centum & xx annis metam collocavit, quam transgredi non liceret. Ille vero, cum egressus esset ex arca, ut sanctæ litteræ docent, terram studiose coluit, atque vineam sua manu sevit. Unde arguuntur, qui autorem vini Liberum putant. Ille enim non modo Liberum, sed etiam Saturnum, atque Uranum multis antecessit ætatibus. Qua ex vinea cum primum fructum cepisset, lætus factus, bibit usque ad ebrietatem, jacuitque nudus. Quod cum vidisset unus ex filiis, cui nomen fuit Cham, non texit patris nuditatem: sed egressus, etiam fratribus indicavit. At illi sumpto pallio intraverunt aversis vultibus, patremque texerunt. Quæ cum facta recognovisset pater, abdicavit atque expulit filium. At ille profugus in ejus terræ parte consedit, quæ nunc Arabia nominatur; eaque terra de nomine ejus Chanaan dicta est, & posteri ejus Chananæi. Hæc fuit prima gens, quæ Deum ignoravit; quia princeps ejus & condi-

conditor cultum Dei a patre non accepit, maledictus ab eo; itaque ignorantiam divinitatis minoribus suis reliquit.

Ab hac gente proximi quique populi, multitudine increscente, fluxerunt. Ipsius autem patris posteri, Hebræi dicti, penes quos Religio Dei resedit. Sed & ab his postea, multiplicato in immensum numero, cum eos angustiæ locorum suorum capere non possent, tum adolescentes vel missi a parentibus, vel sua sponte, cum rerum penuria cogeret, profugi, ad quærendas sibi novas sedes huc atque illuc dispersi, omnes insulas, & orbem totum repleruntt; & a stirpe sanctæ radicis avulsi, novos sibi mores, ac instituta pro arbitrio condiderunt. Sed omnium primi, qui Ægyptum occupaverunt, cœlestia suspicere, atque adorare cœperunt. Et quia neque domiciliis tenebantur propter aeris qualitatem, nec ullis in ea regione nubibus subtexitur cœlum, cursus siderum & defectus notaverunt, dum ea sæpe venerantes, curiosius atque liberius intuerentur. Postea deinde portentificas animalium figuras, quas colerent, commenti sunt, quibusdam prodigiis inducti; quorum mox autores aperiemus. Cæteri autem, qui per terram dispersi fuerunt, admirantes elementa mundi, cœlum, solem, terram, mare, sine ullis imaginibus ac templis venerabantur, & his sacrificia in aperto celebrabant; donec processu temporum potentissimis regibus templa & simulacra fecerunt; eaque victimis & odoribus colere instituerunt: sic aberrantes a notitia Dei gentes esse cœperunt. Errant igitur, qui Deorum cultus ab exordio rerum fuisse contendunt, & priorem esse gentilitatem, quam Dei Religionem: quam putant posterius inventam, quia fontem atque originem veritatis ignorant. Nunc ad principium mundi revertamur. *

CAPUT XV.

De inquinatione Angelorum, & duobus generibus Dæmonum.

Cum ergo numerus hominum cœpiſſet increſcere, providens Deus, ne fraudibus ſuis diabolus, cui ab initio terræ dederat poteſtatem, vel corrumperet homines, vel diſperderet, quod in exordio fecerat, miſit angelos ad tutelam cultumque generis humani: quibus quia liberum arbitrium erat datum, præcepit ante omnia, ne terræ contagione maculati, ſubſtantiæ cœleſtis amitterent dignitatem. Scilicet id eos facere prohibuit, quod ſciebat eſſe facturos, ut veniam ſperare non poſſent. Itaque illos cum hominibus commorantes dominator ille terræ fallaciſſimus conſuetudine ipſa paulatim ad vitia pellexit, & mulierum congreſſibus inquinavit. Tum in cœlum ob peccata, quibus ſe immerſerant, non recepti, ceciderunt in terram. Sic eos diabolus ex angelis Dei ſuos fecit ſatellites, ac miniſtros. Qui autem ſunt ex his procreati, quia neque angeli, neque homines fuerunt, ſed mediam quamdam naturam gerentes, non ſunt ad inferos recepti, ſicut in cœlum parentes eorum. Ita duo genera dæmonum facta ſunt; unum cœleſte, alterum terrenum. Hi ſunt immundi ſpiritus, malorum, quæ geruntur, autores, quorum idem diabolus eſt princeps. Unde Triſmegiſtus illum δαιμονιάρχην vocat. Dæmonas autem grammatici dictos ajunt, quaſi δαήμονας, id eſt peritos, ac rerum ſcios; hos enim putant Deos eſſe. Sciunt illi quidem futura multa, ſed non omnia; quippe quibus penitus conſilium Dei ſcire non liceat: & ideo ſolent reſponſa in ambiguos exitus temperare. Eos poetæ & ſciunt eſſe dæmonas, & loquuntur. Heſiodus ita tradit:

Oi

Οἱ μεν δαιμονες εισι Διος μεγαλου δια βουλας,
Ε'σθλοι, ἐπιχθονιοι, φυλακες θνητων ἀνθρωπων.

Quod idcirco dictum est, quoniam custodes eos humano generi Deus miserat: sed ipsi, cum sint perditores hominum, custodes tamen se videri volunt, ut ipsi colantur, & Deus non colatur. Philosophi quoque de his disserunt. Nam Plato etiam naturas eorum in Symposio exprimere conatus est. Et Socrates, esse circa se assiduum dæmona loquebatur, qui sibi puero adhæsisset, cujus arbitrio & nutu sua vita regeretur. Magorum quoque ars omnis ac potentia horum aspirationibus constat, a quibus invocati visus hominum præstigiis obcæcantibus fallunt: ut non videant ea, quæ sunt, & videre se putent illa, quæ non sunt. Hi, ut dico, spiritus contaminati ac perditi per omnem terram vagantur, & solatium perditionis suæ perdendis hominibus operantur. Itaque omnia insidiis, fraudibus, dolis, erroribus complent; adhærent enim singulis hominibus, & omnes ostiatim domos occupant, ac sibi geniorum nomen assumunt: sic enim latino sermone dæmonas interpretantur. Hos in suis penetralibus consecrant: his quotidie merum profundunt: & scientes, dæmonas venerantur, quasi terrestres Deos, & quasi depulsores malorum, quæ ipsi faciunt & irrogant. Qui quoniam sunt spiritus tenues, & incomprehensibiles, insinuant se corporibus hominum, & occulte in visceribus operati, valetudinem vitiant, morbos citant, somniis animos terrent, mentes furoribus quatiunt, ut homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.

CAPUT XVI.

Dæmones nihil posse in eos, qui in fide solidati sunt.

Quarum omnium fallaciarum ratio expertibus veritatis obscura est. Prodesse enim eos putant, cum nocere desinunt, qui nihil aliud possunt, quam nocere. Dicat fortasse aliquis, colendos esse ergo, ne noceant, siquidem possunt nocere. Nocent illi quidem, sed iis, a quibus timentur, quos manus Dei potens & excelsa non protegit, qui profani sunt a sacramento veritatis. Justos autem, id est cultores Dei, metuunt, cujus nomine adjurati, de corporibus excedunt: quorum verbis, tanquam flagris verberati, non modo dæmonas se esse confitentur, sed etiam nomina sua edunt, illa, quæ in templis adorantur, & quod plerumque coram cultoribus suis faciunt; non utique in opprobrium religionis & honoris sui, quia nec Deo, per quem adjurantur, nec justis, quorum voce torquentur, mentiri possunt. Itaque maximis sæpe ululatibus editis, verberari se & ardere, & jam jamque exire proclamant: tantum habet Dei cognitio, ac justitia potestatis! Cui ergo nocere possunt, nisi iis, quos habent in sua potestate? Denique affirmat eos Hermes, qui cognoverint Deum, non tantum ab incursibus dæmonum tutos esse, verum etiam ne fato quidem teneri. Μια, inquit, φυλακη ἐυσεβεια: ἐυσεβους γαρ ἀνθρωπους οὐ δαιμων κακος, οὔτε ἑιμαρμενη κρατει. Θεος γαρ ῥυεται τον ἐυσεβη ἐκ παντος κακου; το γαρ ἑν και μονον ἐν ἀνθρωποις ἐστιν ἀγαθον ἐυσεβεια. Quid sit autem ἐυσεβεια, alio loco his verbis testatur, dicens: ἡ γαρ ἐυσεβεια γνωσις ἐστι του Θεου. Asclepius quoque auditor ejus eamdem sententiam latius explicavit in illo sermone perfecto, quem scripsit ad regem. Uterque vero dæmonas esse affirmat [illegible]cos & vexatores hominum; quos ideo Trismegistus

ſtus ἀγγελȣς πονηρȣς appellat: adeo non ignoravit ex cæleſtibus depravatos, terrenos eſſe cœpiſſe.

CAPUT XVII.

Aſtrologiam, Aruſpicinam, & ſimiles artes eſſe dæmonum inventa.

Eorum inventa ſunt aſtrologia, & aruſpicina, & auguratio, & ipſa quæ dicuntur oracula, & necromantia, & ars magica, & quidquid præterea malorum exercent homines, vel palam, vel occulte. Quæ omnia per ſe falſa ſunt, ut Sibylla Erythræa teſtatur;

- - - Ἐπει πλανα παντα ταδ' ἐςιν,
Ἅπερ ἀφρονες ἀνδρες ἐρευνωσι κατ' ἠμαρ.

Sed iidem ipſi autores præſentia ſua faciunt, ut vera eſſe credantur. Ita hominum credulitatem mentita divinitate deludunt, quod illis verum aperire non expedit. Hi ſunt, qui imagines, & ſimulacra fingere docuerunt; qui, ut hominum mentes a cultu veri Dei averterent, & fictos mortuorum regum vultus, & ornatos exquiſita pulchritudine ſtatui conſecrarique fecerunt, & illorum ſibi nomina, quaſi perſonas aliquas, induerunt. Sed eos magi, & ii, quos vere maleficos vulgus appellat, cum artes ſuas execrabiles exercent, veris ſuis nominibus cient, illis cœleſtibus, quæ in literis ſanctis leguntur. Hi porro inceſti ac vagi ſpiritus, ut turbent omnia, & errores humanis pectoribus offundant, ſerunt ac miſcent falſa cum veris. Ipſi enim cœleſtes multos eſſe finxerunt, unumque omnium regem Jovem; eo quod multi ſunt ſpiritus angelorum in cœlo, & unus parens ac dominus omnium Deus: ſed veritatem mentitis nominibus involutam ex oculis abſtulerunt.

Nam Deus, ut principio docui, neque nomine, cum solus sit, eget; neque angeli, cum sint immortales, dici se Deos aut patiuntur, aut volunt: quorum unum solumque officium est, servire nutibus Dei, nec omnino quidquam nisi jussu facere. Sic enim mundum regi a Deo dicimus, ut a rectore provinciam: cujus apparitores nemo socios esse in regenda provincia dixerit, quamvis illorum ministerio res geratur. Et hi tamen possunt aliquid præter jussa rectoris, per ipsius ignorantiam, quæ est conditionis humanæ. Ille autem præses mundi, & rector universi, qui scit omnia, cujus divinis oculis nihil septum est, solus habet rerum omnium cum filio potestatem; nec est in angelis quidquam, nisi parendi necessitas. Itaque nullum sibi honorem tribui volunt, quorum omnis honor in Deo est. Illi autem, qui desciverunt a Dei ministerio, quia sunt veritatis inimici, & prævaricatores Dei, nomen sibi & cultum Deorum vendicare conantur; non quo ullum honorem desiderent, (quis enim perditis honor est?) nec ut Deo noceant, cui noceri non potest: sed ut hominibus, quos nituntur a cultu & notitia veræ majestatis avertere, ne immortalitatem adipisci possint, quam ipsi sua nequitia perdiderunt. Offundunt itaque tenebras, & veritatem caligine obducunt, ne dominum, ne patrem suum norint; & ut illiciant facile, in templis se occulunt, & sacrificiis omnibus præsto adsunt, eduntque sæpe prodigia, quibus obstupefacti homines, fidem commodent simulacris divinitatis ac numinis. Inde est, quod ab Augure lapis novacula incisus est; quod Juno Vejensis migrare se Romam velle respondit; quod Fortuna muliebris pe[illegible] denuntiavit; quod Claudiæ manum navis se[illegible] quod in sacrilegos & Juno nudata, & Lo[illegible]serpina, & Ceres Milesia vindicavit; & [illegible] de Appio, & Jupiter de Attinio, & Miner[illegible]. Hinc, quod serpens urbem Romam pesti-

pestilentia liberavit, Epidauro accersitus. Nam illuc δαιμονιαρχης ipse in figura sua sine ulla dissimulatione perlatus est; siquidem legati ad eam rem missi, draconem secum miræ magnitudinis advexerunt.

In oraculis autem vel maxime fallunt, quorum præstigias profani a veritate intelligere non possunt: ideoque ab illis attribui putant & imperia, & victorias, & opes, & eventus prosperos rerum; denique ipsorum nutu sæpe rempublicam periculis imminentibus liberatam: quæ pericula & responsis denuntiaverunt, & sacrificiis placati averterunt. Sed omnia ista fallaciæ sunt. Nam cum dispositiones Dei præsentiant, quippe qui ministri ejus fuerunt, interponunt se in his rebus, ut quæcumque a Deo vel facta sunt, vel fiunt, ipsi potissimum facere, aut fecisse videantur. Et quoties alicui populo, vel urbi secundum Dei statutum boni quid impendet, illi se id facturos vel prodigiis, vel somniis, vel oraculis pollicentur, si sibi templa, si honores, si sacrificia tribuantur: quibus datis, cum illud acciderit, quod necesse est, summam sibi pariunt venerationem. Hinc templa devoventur, & novæ imagines consecrantur, mactantur greges hostiarum. Sed cum hæc facta sunt, nihilominus tamen & vita, & salus eorum, qui hæc fecerint, immolantur. Quoties autem pericula impendent, ob aliquam ineptam & levem causam se profitentur iratos: sicut Juno Varroni, quod formosum puerum in tensa Jovis ad exuvias tenendas collocarat; & ob hanc causam Romanum nomen apud Cannas pene deletum est. Quod si Juno alterum Ganymedem verebatur, cur juventus Romana luit pœnas? Vel si Dii tantummodo duces curant, cæteram multitudinem negligunt, cur Varro solus evasit, qui hoc fecit, & Paulus, qui nihil meruit, occisus est? Videlicet nil tunc Romanis accidit

- - - - - - *fatis Junonis iniquæ,*

cum Annibal duos exercitus populi Romani & astu, & virtute confecit. Nam Juno audere non poterat, aut Carthaginem defendere, ubi arma ejus & currus fuit, aut Romanis nocere, quia

- - progeniem Trojano a sanguine duci
Audierat, Tyrias olim quae verteret arces.

Sed illorum sunt isti lusus, qui sub nominibus mortuorum delitescentes, viventibus plagas tendunt. Itaque sive illud periculum, quod imminet, vitari potest, videri volunt id placati avertisse; sive non potest, id agunt, ut propter illorum contemptum accidisse videatur. Ita sibi apud homines, qui eos nesciunt, autoritatem ac timorem pariunt. Hac versutia, & his artibus notitiam veri ac singularis Dei apud omnes gentes inveteraverunt. Suis enim vitiis perditi sæviunt, & grassantur, ut perdant. Idcirco etiam humanas hostias excogitaverunt ipsi hostes humani generis, ut quam multas devorarent animas.

CAPUT XVIII.

De Dei patientia & ultione, dæmonum cultu, & falsis religionibus.

Dicet aliquis: Cur ergo Deus hæc fieri patitur, nec tam malis succurrit erroribus? Ut mala cum bonis pugnent; ut vitia sint adversa virtutibus; ut habeat alios, quos puniat; alios, quos honoret. Ultimis enim temporibus statuit de vivis ac mortuis judicare: de quo judicio mihi erit in ultimo libro disputatio. Differt ergo, donec veniat temporum finis, quo effundat iram suam in potestate ac virtute cœlesti, sicut

- - - - Vatum prædicta piorum
Terribili monitu horrificant.

Nunc

Nunc autem patitur homines errare, & adversum se quoque impios esse, ipse justus, & mitis, & patiens. Nec enim fieri potest, ut non is, in quo perfecta sit virtus, sit etiam perfecta patientia. Unde quidam putant, ne irasci quidem Deum omnino, quod affectibus, qui sunt perturbationes animi, subjectus non sit; quia fragile est omne animal, quod afficitur & commovetur. Quæ persuasio veritatem, atque Religionem funditus tollit. Sed seponatur interim locus hic nobis de ira Dei differendi, quod & uberior est materia, & opere proprio latius exequenda. Illos ergo nequissimos spiritus quisquis veneratus fuerit, & secutus, neque cœlo, neque luce potietur, quæ sunt Dei: sed in illa decidet, quæ in distributione rerum attributa esse ipsi malorum principi disputavimus; in tenebras scilicet, & inferos, & supplicium sempiternum.

Docui, religiones Deorum triplici modo vanas esse: uno, quod simulacra ista, quæ coluntur, effigies sint hominum mortuorum; esse autem perversum & incongruens, ut simulacrum hominis a simulacro Dei colatur: colit enim, quod est deterius & imbecillius; tum inexpiabile facinus esse, deserere viventem, ut defunctorum monimentis servias, qui nec vitam, nec lucem dare cuiquam possunt, qua ipsi carent; nec esse alium quemquam Deum, præter unum, cujus judicio ac potestati omnis anima subjecta sit. Altero, quod ipsæ imagines sacræ, quibus inanissimi homines serviunt, omni sensu carent, quoniam terra sint. Quis autem non intelligat, nefas esse, rectum animal curvari, ut adoret terram? quæ idcirco pedibus nostris subjecta est, ut calcanda nobis, non adoranda sit, qui sumus ideo excitati ex ea, statumque sublimem præter cæteras animantes accepimus, ut non revolvamur deorsum, nec hunc cœlestem vultum projiciamus ad terram; sed oculos eo dirigamus, quo illos naturæ suæ conditio direxit,

nihilque aliud adoremus, nihil colamus, nisi solius artificis parentisque nostri unicum numen: qui propterea hominem rigidum figuravit, ut sciamus, nos ad superna & cœlestia provocari. Tertio, quod spiritus, qui præsunt ipsis religionibus, condemnati & abjecti a Deo, per terram volutentur: qui non tantum nihil præstare cultoribus suis possint, quoniam rerum potestas penes unum est, verum etiam mortiferis eos illecebris & erroribus perdant; quoniam hoc illis quotidianum sit opus, tenebras hominibus obducere, ne quæratur ab illis verus Deus. Non igitur colendi sunt, quia sententiæ Dei subjacent. Est enim piaculum maximum, addicere se potestati eorum, quibus, si justitiam sequare, potentior esse possis, & eos adjuratione divini nominis expellere, ac fugare. Quod si apparet, religiones istas tot modis esse vanas, quibus docui, manifestum est, eos, qui vel mortuis supplicant, vel terram venerantur, vel spiritibus impuras animas suas mancipant, rationem hominum non tenere, eosque impietatis ac sceleris sui supplicia pensuros, qui rebelles adversus parentem generis humani Deum, susceptis inexpiabilibus sacris fas omne violaverint.

CAPUT XIX.

De simulacrorum & terrenarum rerum cultu.

Quicumque igitur sacramentum hominis tueri, rationemque naturæ suæ nititur obtinere, ipse se ab humo suscitet, & erecta mente oculos suos tendat in cœlum: non sub pedibus quærat Deum, nec a vestigiis suis eruat, quod adoret; quia quidquid homini subjacet, infra hominem sit necesse est: sed quærat in sublimi, quærat in summo; quia nihil potest homi-

homine majus esse, nisi quod fuerit supra hominem; Deus autem major est homine; supra ergo, non infra est, nec in ima potius, sed in summa regione quærendus est. Quare non est dubium, quin Religio nulla sit, ubicumque simulacrum est. Nam si Religio ex divinis rebus est, divini autem nihil est, nisi in cœlestibus rebus; carent ergo religione simulacra, quia nihil potest esse cœleste in ea re, quæ fit ex terra. Quod quidem de nomine ipso apparere sapienti potest. Quidquid enim simulatur, id falsum sit necesse est; nec potest unquam veri nomen accipere, quod veritatem fuco & imitatione mentitur. Si autem omnis imitatio non res potissimum seria, sed quasi ludus ac jocus est, non Religio in simulacris, sed mimus Religionis est. Præferendum est igitur verum omnibus falsis; calcanda terra, ut cœlestia consequamur. Ita enim res se habet, ut quisquis animam suam, cujus origo de cœlo est, ad inferna & ima prostraverit, eo cadat, quo se ipse dejecerit. Ideoque oportet rationis, ac status sui memorem non nisi ad superna niti semper, ac tendere. Quod qui fecerit, hic plane sapiens, hic justus, hic homo, hic denique cælo dignus judicabitur; quem suus parens non humilem, nec ad terram more quadrupedum abjectum, sed stantem potius, ac rectum, sicut eum fecit, agnoverit.

CAPUT XX.

De Philosophis, deque veritate.

Peracta est igitur, ni fallor, magna & difficilis suscepti operis portio; & majestate cœlesti suggerente nobis dicendi facultatem, inveteratos depulimus errores. Nunc vero major nobis, ac difficilior cum philosophis proposita luctatio est: quorum sum-

ma doctrina & eloquentia, quasi moles aliqua mihi opponitur. Nam ut illic multitudine, ac prope consensu omnium gentium premebamur; ita hic autoritate præstantium omni genere laudis virorum. Quis autem nesciat, plus esse momenti in paucioribus doctis, quam in pluribus imperitis? Sed non est desperandum, istos quoque de sententia, Deo ac veritate ducibus, posse depelli: nec tam pertinaces fore arbitror, ut clarissimum solem sanis ac patentibus oculis videre se negent. Modo illud verum sit, quod ipsi solent profiteri, studio investigandæ veritatis se teneri, efficiam profecto, ut quæsitam veritatem diu, & aliquando inventam esse credant, & humanis ingeniis inveniri non potuisse fateantur.

LACTANTII
DIVINARUM INSTITUTIONUM LIBER TERTIUS
DE FALSA SAPIENTIA PHILOSOPHORUM.

ANALYSIS.

PARTES hujus libri tres ſunt: *Prima* de Philoſophia; *Secunda* de Philoſophorum vanitate; *Tertia* rurſum Philoſophiam non eſſe ſapientiam demonſtrat.

In Exordio optat ſibi Tullianam eloquentiam ad demonſtrandam Philoſophiæ vanitatem, quam Phiſophiam inanem & falſam eſſe, his argumentis oſtendit.

I. Philoſophia eſt ſtudium ſapientiæ:
Ergo non eſt ſapientia.

II. Illo ſtudio ad ſapientiam non pervenitur:
Ergo ne quidem ſapientiæ ſtudioſi ſunt Philoſophi. *Cap.* 2.

III. In Philoſophia neque ſcientia eſt, neque opinatio:
Ergo non eſt ſapientia.
Non illa: quia Socrates & Academici eam ſuſtulerunt.
Non hæc: quia Zenon & Stoici eam repudiarunt. *Cap.* 3.

IV. Philoſophia ſeipſam conficit. Nam ſingulæ ſectæ multarum ſectarum judicio ſtultitiæ convincuntur:
Omnes igitur vanæ ſunt & inanes. *Cap.* 4.

V. Aut eſt naturæ ſcientia; aut non eſt, ut vult Arceſilas:
Non illud: quia nulla poteſt eſſe in homine interna & propria ſcientia, ob fragilitatem conditionis humanæ:
Non hoc: quia multa ſunt, quæ natura ipſa nos ſcire, & uſus frequens & vitæ neceſſitas cogit.
Ergo utrumque Philoſophiæ genus corruit: vetus, quod ſibi ſcientiam vendicat, & novum, quod eam diſtrahit. *Cap.* 5.

Hoc

Hoc loco corrigit Philosophos in Physicis. Academici, inquit, ex rebus paucis obscuris argumentati sunt, nullam esse scientiam: Physici ex quibusdam apertis & claris omnia sciri posse. Recte quidem coarguit arrogantiam Philosophorum Arcesilas: sed addere exceptionem debuit, & dicere: causas rationesque duntaxat rerum naturalium, quia sunt abditæ, nesciri posse, quia nullus doceat; nec quæri oportere, quia inveniri non possunt. *Cap.* 6.

VI. In Ethicis de summo bono dissentiunt Philosophi. Hic recitat sententias Philosophorum de summo bono, *Cap.* 7. quas refutat, *Cap.* 8. & 9. ipse summum bonum in sola Religione ponit, *Cap.* 10. ostendens, potuisse Philosophos summum bonum deductione reperire, quod non sit Voluptas, Divitiæ, Regnum, Virtus, sed IMMORTALITAS; unde concludit, Philosophiam Ethicam esse vanam. *Cap.* 11. & 12.

VII. Logicam & Physicam non pertinere ad recte vivendum; ergo sic totam Philosophiam esse inanem. Qua occasione refellit commendationem Philosophiæ Ciceronis, *Cap.* 13. & 14. & definitionem Senecæ, qui dixit, Philosophiam esse rationem recte vivendi. *Cap.* 15.

VIII. E Philosophia non utilitas quæritur, sed oblectatio; Ergo abjicienda est.

IX. Philosophiæ principium & origo apparet: Ergo non est sapientia. *Cap.* 16.

PARTE secunda Philosophos ipsos in magna vanitate versari ait, idque probat

A placitis Epicuri: quod nulla sit providentia; quod animæ sint mortales, &c. *Cap.* 17.

A placitis Stoicorum & Pythagoræ, de migratione animarum de corpore in alia corpora, de mortis bono, de vitæ malo: in primisque a gratiarum actione Platonis, qui se gratias naturæ dixerit agere, & quod homo natus esset, potius quam mutum animal, & quod masculus potius quam fœmina, quod Græcus quam barbarus, quod Atheniensis & quod temporibus Socratis, *Cap.* 18. quam gratiarum actionem mirifice exagitat Lactantius, *Cap.* 19. 20. 21.

A minorum Philosophorum dictis & factis variis: quod Democritus agros suos pascua publica fieri sit passus; quod Zenon peccata sua paria faciat, misericordiam inter vitia ponat, quod Xenophanes credidit dicentibus orbem lunæ 22. partibus majorem esse quam terram. *Cap.* 22.

Ab

Ab iis, qui Antipodes inducunt, id est, homines, quorum vestigia sint superiora, quam capita. *Cap.* 23.

Parte tertia rursum probat, Philosophiam non esse sapientiam: Quia

Ab aliquibus tantum ad Philosophos restringitur.

Et Stoici & Epicurei omnes admiserunt: tamen non potuerunt efficere, quod voluerunt. *Cap.* 24.

Non potest efficere, quod efficit vera Religio, ex iracundo placidum, ex avaro liberalem, ex crudeli clementem.

Sapientia Philosophorum, ut plurimum efficiat, non exscindit vitia, sed abscondit. Pauca vero Dei præcepta sic totum hominem immutant, & exploso vetere novum reddunt, ut non cognoscas eumdem esse. *Cap.* 25. 26.

Philosophi ipsi fatentur, se esse insipientes: Empedocles, Anaxagoras, Democritus, Socrates. *Cap.* 27.

Ex mera insipientia, & ignoratione veri Dei, nomen Naturæ & Fortunæ invenerunt. *Cap.* 27. Cum tamen fortuna per se nihil sit, sed tantum accidentium rerum subitus ac inopinatus eventus, *Cap.* 28.

Sequitur conclusio libri. Una est igitur spes hominis, una salus in hac doctrina, quam nos defendimus, posita.

Omnis sapientia hominis in hoc uno est, ut Deum cognoscat & colat.

CA-

CAPUT PRIMUM.

Veritatis laus & collatio cum eloquentia; cur eam non sunt assecuti Philosophi; de stylo simplici sacrarum Scripturarum.

Vellem mihi, quando veritas in obscuro latere existimatur, vel errore atque imperitia vulgi, variis & ineptis superstitionibus servientis, vel philosophis pravitate ingeniorum turbantibus eam potius, quam illustrantibus, etsi non qualis in Marco Tullio fuit, quia præcipua & admirabilis fuit, aliquam tamen proximam eloquentiæ contingere facultatem; ut quantum veritas vi sua propria valet, tantum ingenii quoque viribus nixa, exereret se aliquando, & discussis convictisque tam publicis, quam eorum, qui sapientes putantur, erroribus, humano generi clarissimum lumen inferret. Quod quidem duabus ex caussis fieri vellem: vel quod magis possent credere homines ornatæ veritati, qui etiam mendacio credunt, capti orationis ornatu, lenocinioque verborum; vel certe, ut ipsi philosophi suis armis potissimum, quibus placere sibi & confidere solent, opprimerentur a nobis.

Sed quoniam Deus hanc voluit rei esse naturam, ut simplex & nuda veritas esset luculentior, quia satis ornata per se est, ideoque ornamentis extrinsecus additis fucata corrumpitur, mendacium vero specie placeret aliena, quia per se corruptum vanescit ac diffluit, nisi ornatu aliunde quæsito circumlitum fuerit ac politum: æquo animo fero, ingenium mihi mediocre fuisse concessum. Verum ego non eloquentiæ, sed veritatis fiducia suscepi hoc opus, fortasse majus, quam ut possit meis viribus sustineri: quod tamen, etiamsi ego defecerim, Deo, cujus est hoc munus, adju-

adjuvante, veritas ipsa complebit. Etenim cum sciam maximos quoque oratores a causidicis mediocribus sæpe victos, quod tanta est potentia veritatis, ut seipsam, quamvis in rebus exiguis, sua claritate defendat: cur hanc ego in maxima causa, ab ingeniosis quidem illis ac disertis viris, sed tamen falsa dicentibus, oppressum iri putem? ac non illa, si minus oratione nostra, quæ de tenui fonte admodum exilis emanat, lumine tamen suo clara & illustris appareat? Nec si philosophi doctrina litterarum mirabiles extiterunt, ego etiam illis scientiam veri cognitionemque concesserim, quam nemo cogitando, aut disputando assequi potest. Neque ego nunc reprehendo eorum studium, qui veritatem scire voluerunt, quia naturam hominis Deus veri adipiscendi cupientissimam fecit: sed id arguo, id revinco, quod honestam illorum & optimam voluntatem non sit secutus effectus; quia neque quid esset verum ipsum sciebant, neque quomodo, aut ubi, aut qua mente quærendum. Ita dum succurrere humanis erroribus cupiunt, ipsi se in has plagas & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus, coarguendi philosophiam, susceptæ materiæ ordo ipse deduxit.

Nam cum error omnis aut ex religione falsa oriatur, aut ex sapientia, in eo convincendo necesse est utrumque subvertere. Cum enim sit nobis divinis litteris traditum, cogitationes philosophorum stultas esse, id ipsum re & argumentis docendum est: ne quis honesto sapientiæ nomine inductus, aut inanis eloquentiæ splendore deceptus, humanis malit quam divinis credere; quæ quidem tradita sunt breviter ac nude. Nec enim decebat aliter, ut cum Deus ad hominem loqueretur, argumentis assereret suas voces, tanquam fides ei non haberetur: sed, ut oportuit, est locutus, quasi rerum omnium maximus judex, cujus est, non argumentari, sed pronuntiare. Verum ipse, ut Deus. Nos autem, cum ad res singulas testimonia divinæ vo-

tis habeamus, profecto monstrabimus, quanto certioribus argumentis possint vera defendi; cum etiam falsa sic defendantur, ut vera soleant videri. Quare non est, quod philosophis tantum honoris habeamus, aut eorum eloquentiam pertimescamus. Loqui enim bene potuerunt, ut homines eruditi, vere autem loqui nullo modo, quia veritatem non didicerant ab eo, qui ejus potens esset. Nec sane magnum aliquid efficiemus, quod illos ignorantiæ redarguemus, quam ipsi sæpissime confitentur in eo solo, quoniam his non creditur, in quo solo credi debuit; conabor ostendere, nunquam illos tam veridicos fuisse, quam cum sententiam de sua ignoratione dixerunt.

CAPUT II.

De Philosophia, & quam inanis fuerit ejus in exponenda veritate occupatio.

Nunc quoniam duobus prioribus libris religionum falsitas demonstrata est, nec non origo ipsa totius erroris exposita: hujus libri munus est, Philosophiam quoque ostendere, quam inanis & falsa sit; ut omni errore sublato, veritas patefacta clarescat. Ordiamur itaque a communi philosophiæ nomine, ut ipso capite destructo, facilior nobis aditus pateat ad excidendum omne corpus: si tamen potest corpus vocari, cujus partes ac membra discordent, nec ulla compage inter se cohæreant, sed quasi disjecta & dissipata, palpitare potius, quam vivere videantur. Philosophia est, ut nomen indicat, ipsique definiunt, studium sapientiæ. Unde igitur probem magis, philosophiam non esse sapientiam, quam ex ipsius nominis significatione? Qui enim sapientiæ studet, utique nondum sapit, sed, ut sapere possit, studet. In cæteris artibus studium quid effi-

efficiat, & quo tendat, apparet. Quas cum discendo aliquis assecutus est, non jam studiosus artificii, sed artifex nominatur. Atenim verecundiæ causa studiosos se sapientiæ, non sapientes vocaverunt. Immo vero Pythagoras, qui hoc primus nomen invenit, cum paulo plus saperet, quam illi priores, qui se sapientes putaverunt, intellexit, nullo humano studio posse ad sapientiam perveniri, & ideo non oportere, incomprehensæ atque imperfectæ rei perfectum nomen imponi. Itaque cum ab eo quæreretur, quemnam se profiteretur, respondit, philosophum, id est, quæsitorem sapientiæ. Si ergo Philosophia sapientiam quærit, nec ipsa sapientia est; quia necesse est aliud esse, quod quærit, aliud, quod quæritur: nec quæsitio ipsa recta est, quia nihil potest invenire.

Ego vero ne studiosos quidem sapientiæ philosophos esse concesserim, quia illo studio ad sapientiam non pervenitur. Nam si facultas inveniendæ veritatis huic studio subjaceret, & si esset id studium tanquam iter ad sapientiam, aliquando esset inventa. Cum vero tot temporibus, tot ingeniis in ejus inquisitione contritis, non sit comprehensa, apparet nullam esse ibi sapientiam. Non ergo sapientiæ student, qui philosophantur; sed ipsi studere se putant; quia illud, quod quærunt, ubi, aut quale sit, nesciunt. Sive ergo sapientiæ student, sive non student, sapientes non sunt; quia nunquam reperiri potest, quod aut non recte quæritur, aut omnino non quæritur. Videamus tamen id ipsum, possitne hoc studio reperiri aliquid, an nihil.

CAPUT III.

Philosophia quibus rebus constet; & quis fuerit Academicæ sectæ auctor primarius.

Duabus rebus videtur philosophia constare, scientia & opinatione; nec ulla alia re. Scientia ab ingenio venire non potest, nec cogitatione comprehendi; quia in seipso habere propriam scientiam, non hominis, sed Dei est. Mortalis autem natura non capit scientiam, nisi quæ veniat extrinsecus. Idcirco enim oculos, & aures, & cæteros sensus patefecit in corpore divina solertia, ut per eos aditus scientia permanaret ad mentem. Nam causas naturalium rerum disquirere, aut scire velle: Sol utrumne tantus, quantus videtur, an multis partibus major sit, quam omnis hæc terra: item, Luna globosa sit, an concava; & stellæ utrumne adhæreant cœlo, an per aerem libero cursu ferantur: cœlum ipsum qua magnitudine, qua materia constet; utrum quietum sit & immobile, an incredibili celeritate volvatur: quanta sit terræ crassitudo, aut quibus fundamentis librata & suspensa sit. Hæc, inquam, disputando & conjecturis velle comprehendere, tale est profecto, quale si disserere velimus, qualem esse arbitremur cujuspiam remotissimæ gentis urbem, quam nunquam vidimus, cujusque nihil aliud, quam nomen audivimus. Si nobis in ea re scientiam vindicemus, quæ non potest sciri, nonne insanire videamur, qui id affirmare audeamus, in quo revinci possimus? Quanto magis, qui naturalia, quæ sciri ab homine non possunt, sciri se putant, furiosi dementesque sunt judicandi. Recte ergo Socrates, & eum secuti Academici scientiam sustulerunt, quæ non disputantis, sed divinantis est. Superest, ut opinatio in philosophia *sola sit*. Nam unde abest scientia, id totum possidet

opi-

opinatio. Id enim opinatur quisque, quod nescit. Illi autem, qui de rebus naturalibus disputant, opinantur ita esse, ut disputant. Nesciunt igitur veritatem; quoniam scientia certi est, opinatio incerti.

Redeamus ad illud superius exemplum. Age, opinemur de statu & qualitate urbis illius, quæ nobis rebus omnibus præter nomen ignota est. Verisimile est, in plano sitam, lapideis mœnibus, ædificiis sublimibus, viis pluribus, magnificis ornatisque delubris. Describamus, si placet, mores habitumque civium. Sed cum hæc dixerimus, alius contraria disputabit; & cum hic quoque peroraverit, surget & tertius, & alii deinceps, & opinabuntur multo disparia, quam nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus verius? fortasse nihil. At omnia sunt dicta, quæ in rerum naturam cadunt; ut necesse sit aliquid eorum esse verum. At nescietur, quis verum dixerit. Potest fieri, ut omnes ex parte aliqua erraverint, ex parte attigerint veritatem. Stulti ergo sumus, si hoc disputatione quæramus; potest enim supervenire aliquis, qui opiniones nostras derideat, nosque pro insanis habeat, qui velimus id, quod nescimus, quale sit, opinari. Verum non opus est longe posita conquirere, unde nemo fortasse veniat, qui nos redarguat. Age, opinemur, quid nunc in foro geratur, quid in curia; longum est id quoque: dicamus, interposito uno pariete quid fiat; nemo potest id scire, nisi qui audiverit, aut viderit. Nullus igitur audet id dicere, quia statim non verbis, sed re ipsa præsenti refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi, qui disputant, in cœlo quid agatur: sed eo se id impune facere arbitrantur, quia nullus existit, qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem, qui eos delirare ac mentiri doceret, nunquam quidquam de iis rebus, quas scire non possunt, disputarent. Nec tamen ideo felicior putanda est eorum impudentia & audacia, quia non redarguuntur: redar-

git enim Deus, cui soli veritas nota est, licet connivere videatur, eamque hominum sapientiam pro summa stultitia computat.

CAPUT IV.

Scientiam a Socrate, opinationem a Zenone esse sublatam.

Recte igitur Zeno ac Stoici opinationem repudiarunt. Opinari enim te scire, quod nescias, non est sapientis, sed temerarii potius, ac stulti. Ergo si neque sciri quidquam potest, ut Socrates docuit, nec opinari oportet, ut Zeno, tota philosophia sublata est. Quid? quod non tantum ab his duobus evertitur, qui philosophiæ principes fuerunt; sed ab omnibus; ut jam videatur, jam pridem suis armis esse confecta. In multas sectas philosophia divisa est; & omnes varia sentiunt. In qua ponimus veritatem? in omnibus certe non potest. Designemus quamlibet: nempe in cæteris omnibus sapientia non erit. Transeamus ad singulas: eodem modo, quidquid uni dabimus, cæteris auferemus. Unaquæque enim secta omnes alias evertit, ut se suaque confirmet; nec ulli alteri sapere concedit, ne se desipere fateatur: sed sicut alias tollit, sic ipsa quoque ab aliis tollitur omnibus. Nihilominus enim philosophi sunt, qui eam stultitiæ accusant. Quamcunque laudaveris, veramque dixeris, a philosophis vituperatur ut falsa. Credemusne igitur uni sese suamque doctrinam laudanti, an multis unius alterius ignorantiam culpantibus? Rectius sit necesse est, quod plurimi sentiunt, quam quod unus. Nemo enim potest de se recte judicare, quod nobilis poeta testatur. Ita enim comparatam esse hominum naturam omnium, aliena ut melius videant, & dijudicent, quam sua. Cum igitur omnia incerta sint, aut omnibus credendum est, aut nemi-

nemini: si nemini, sapientes ergo non sunt, quia singuli diversa affirmantes, sapientes esse se putant: si omnibus, æque non sunt sapientes, quia singuli ab omnibus esse negantur sapientes. Pereunt igitur universi hoc modo, & tanquam sparti illi poetarum, sic se invicem jugulant, ut nemo ex omnibus restet: quod eo fit, quia gladium habent, scutum non habent.

Si ergo singulæ sectæ multarum sectarum judicio stultitiæ convincuntur, omnes igitur vanæ, atque inanes reperiuntur: ita seipsam philosophia consumit, & conficit. Quod cum intelligeret Arcesilas Academiæ conditor, reprehensiones omnium inter se collegit, confessionemque ignorantiæ clarorum philosophorum, armavitque se adversus omnes. Ita constituit novam non philosophandi philosophiam. Eo igitur autore, duo philosophiæ genera esse cœperunt: Unum, illud vetus, quod scientiam sibi vendicat: Alterum, novum repugnans, quod eam detrahit. In his duobus generibus video dissidium, & quasi civile bellum. Sapientiam, quæ detrahi non potest, in qua parte ponemus? Si natura rerum sciri potest, hæc tironum caterva interibit; si non potest, veterani conficientur: si pares fuerint, nihilominus peribit dux omnium philosophia, quia detracta est; nihil enim potest sine interitu sibi esse contrarium. Si autem, ut docui, nulla potest esse in homine interna & propria scientia, ob fragilitatem conditionis humanæ, Arcesilæ manus vincit. Sed ne ipsa quidem stabit, quia non potest omnino nihil sciri.

CAPUT V.

Multarum rerum scientiam esse necessariam.

Sunt enim multa, quæ natura ipsa nos scire, & usus frequens, & vitæ necessitas cogit. Itaque pereun-

dum est, nisi scias, quæ ad vitam sint utilia, ut appetas, quæ periculosa, ut fugias & vites. Præterea multa sunt, quæ usus invenit. Nam solis ac lunæ varii cursus, & meatus siderum, & ratio temporum deprehensa est, & natura corporum a medicis, herbarumque vires, & ab agricolis natura terrarum, nec non imbrium futurorum, ac tempestatum signa collecta sunt. Nulla denique ars est, quæ non scientia constet. Debuit ergo Arcesilas, si quid saperet, distinguere, quæ sciri possent, quæve nesciri. Sed si id fecisset, ipse se in populum redegisset. Nam vulgus interdum plus sapit; quia tantum, quantum opus est, sapit. A quo si quæras, utrum sciat aliquid, an nihil, dicet se scire, quæ sciat, fatebitur se nescire, quæ nesciat. Recte ergo aliorum sustulit disciplinas, sed non recte fundavit suam. Ignoratio enim rerum non potest esse sapientia, cujus est scire proprium. Ita cum philosophos expugnaverit, ac docuerit, eos nihil scire, ipse quoque nomen philosophi perdidit; quia doctrina ejus est, nihil scire. Nam qui alios reprehendit, quod nesciant, ipse debet sciens esse. Cum autem nihil sciat, quæ perversitas, quæve insolentia est, ob id ipsum se philosophum constituere, propter quod cæteros tollat? Possunt enim sic respondere: Si nihil nos scire convincis, & ideo non esse sapientes, quia nihil sciamus; ergo ne tu quidem es sapiens, quia te quoque confiteris nihil scire. Quid ergo promovit Arcesilas; nisi quod confectis omnibus philosophis, seipsum quoque eodem mucrone transfixit?

CAPUT VI.

De Sapientia, & Academicis & Physicis.

Nusquamne igitur sapientia est? Imo vero inter ipsos fuit: sed nemo vidit. Alii putaverunt, sciri posse

posse omnia; hi sapientes utique non fuerunt. Alii nihil; ne hi quidem sapientes fuerunt: illi, quia plus homini dederunt; hi, quia minus: utrisque in utramque partem modus defuit. Ubi ergo sapientia est? ut neque te omnia scire putes, quod Dei est; neque omnia nescire, quod pecudis. Est enim aliquod medium, quod sit hominis, id est scientia cum ignoratione conjuncta & temperata. Scientia in nobis ab animo est, qui oritur e cœlo; ignoratio a corpore, quod est e terra: unde nobis & cum Deo, & cum animalibus est aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus constamus elementis, quorum alterum luce præditum est, alterum tenebris; pars nobis data est scientiæ, pars ignorantiæ. Per hunc quasi pontem transire sine cadendi periculo licet; nam illi omnes, qui se in alteram partem inclinaverunt, aut dextro, aut sinistro versus ceciderunt. Utraque autem pars quomodo erraverit, dicam. Academici contra Physicos ex rebus obscuris argumentati sunt, nullam esse scientiam, & exemplis paucarum rerum incomprehensibilium contenti, amplexi sunt ignorantiam; tanquam scientiam totam sustulissent, quia in parte sustulerant. Physici contra ex iis, quæ aperta sunt, argumentum trahebant, omnia sciri posse, contentique perspicuis, retinebant scientiam; tanquam totam defendissent, quia ex parte defenderant. Itaque neque hi clara, neque illi obscura viderunt: sed utrique, dum solam scientiam consertis manibus vel retinent, vel eripiunt, non viderunt, in medio constitutam fore, quæ illos ad sapientiam transmitteret.

Verum Arcesilas ignorantiæ magister, cum Zenoni obtrectaret principi Stoicorum, ut totam philosophiam everteret, autore Socrate, suscepit hanc sententiam, ut affirmaret nihil sciri posse. Itaque coarguit existimationem philosophorum, qui putassent ingeniis suis erutam esse, atque inventam veritatem:

videlicet, quia mortalis fuerat illa sapientia, paucisque ante temporibus instituta, ad summum jam incrementum pervenerat, ut jam neceſſario conſeneſceret, ac periret, repente extitit Academia, tanquam ſenectus philoſophiæ, quæ illam conficeret jam defloreſcentem. Recteque vidit Arceſilas, arrogantes, vel potius ſtultos eſſe, qui putent, ſcientiam veritatis conjectura poſſe comprehendi. Sed tamen falſa dicentem redarguere non poteſt, niſi qui ſcierit ante, quid ſit verum: quod Arceſilas veritate non cognita conatus, introduxit genus philoſophiæ ἀσυςατον, quod Latine inſtabile, ſive inconſtans poſſumus dicere. Ut enim nihil ſciendum ſit, aliquid ſciri neceſſe eſt. Nam ſi omnino nihil ſcias, id ipſum, nihil ſciri poſſe, tolletur. Itaque qui velut ſententiæ loco pronuntiat, nihil ſciri, tanquam præceptum profitetur & cognitum, ergo aliquid ſciri poteſt.

Huic ſimile eſt illud, quod in ſcholis proponi ſolet in aſyſtati generis exemplum; ſomniaſſe quemdam, ne ſomniis crederet. Si enim crediderit, tum ſequitur, ut credendum non ſit. Si autem non crediderit, tunc ſequitur, ut credendum ſit. Ita ſi nihil ſciri poteſt, neceſſe eſt, id ipſum ſciri, quod nihil ſciatur. Si autem ſcitur, poſſe nihil ſciri, falſum eſt ergo, quod dicitur, nihil poſſe ſciri. Sic inducitur dogma ſibi ipſi repugnans, ſeque diſſolvens. Sed homo verſutus cæteris philoſophis voluit ſcientiam eripere, ut eam domi abſconderet. Nam ſibi illam profecto non adimit, qui aliquid affirmat, ut cæteris adimat: ſed nihil agit; apparet enim, ac furem ſuum prodit. Quanto faceret ſapientius ac verius, ſi exceptione facta diceret, cauſas rationesque duntaxat rerum cœleſtium, ſeu naturalium, quia ſunt abditæ, nec ſciri poſſe, quia nullus doceat, nec quæri oportere, quia inveniri quærendo non poſſunt. Qua exceptione interpoſita, & Phyſicos admonuiſſet, ne quærerent ea, quæ modum excederent

rent cogitationis humanæ; & se ipsum calumniæ invidia liberasset; & nobis certe dedisset aliquid, quod sequeremur. Nunc autem cum ab aliis sequendis nos retraxerit, ne velimus plus scire, quam possumus, non minus a se quoque ipso retraxit. Quis enim velit laborare, ne quidquam sciat? aut ejusmodi suscipere doctrinam, ut etiam communem scientiam perdat? Quæ si doctrina est, scientia constet necesse est; si non est, quis tam stultus est, ut discendum id putet, in quo aut nihil discitur, aut etiam dediscitur? Quare si neque omnia sciri possunt, quod physici putaverunt, neque nihil, quod Academici, philosophia omnis extincta est.

CAPUT VII.

De Philosophia Ethica & Summo bono.

Transeamus nunc ad alteram philosophiæ partem, quam ipsi moralem vocant, in qua totius philosophiæ ratio continetur; si quidem in illa physica sola oblectatio est, in hac etiam utilitas. Et quoniam in disponendo vitæ statu, formandisque moribus periculo majori peccatur, majorem diligentiam necesse est adhiberi, ut sciamus, quomodo nos oporteat vivere. Illic enim potest venia concedi; quia sive aliquid dicunt, nihil prosunt, sive delirant, nihil nocent. Hic vero nullus dissidio, nullus errori est locus. Unum sentire omnes oportet, ipsamque philosophiam uno quasi ore præcipere; quia si quid fuerit erratum, vita omnis evertitur. In illa priori parte ut periculi minus, ita plus difficultatis est; quod obscura rerum ratio cogit diversa & varia sentire. Hic ut periculi plus, ita minus difficultatis; quod ipse usus rerum & quotidiana experimenta possunt docere, quid sit verius, & melius. Videamus ergo, utrumne consentiant, aut

quid

quid nobis afferant, quo rectius vita degatur. Non necesse omnia circuire: unum eligamus, ac potissimum, quod est summum ac principale, in quo totius sapientiæ cardo versatur. Epicurus summum bonum in voluptate animi esse censet; Aristippus in voluptate corporis. Callipho & Dinomachus honestatem cum voluptate junxerunt; Diodorus cum privatione doloris. Summum bonum posuit Hieronymus in non dolendo; Peripatetici autem in bonis animi, & corporis, & fortunæ. Herilli summum bonum est scientia: Zenonis, cum natura congruenter vivere; quorumdam Stoicorum, virtutem sequi. Aristoteles in honestate, ac virtute summum bonum collocavit. Hæ sunt fere omnium sententiæ. In tanta diversitate, quem sequimur, cui credimus? Par est in omnibus auctoritas. Si eligere possumus, quod est melius, jam non est philosophia nobis necessaria, quia sapientes jam sumus, qui de sapientium [illegible] judicemus. Cum vero discendæ sapientiæ causa veniamus, qui possumus judicare, qui nondum sapere cœperimus? maxime cum præsto adsit Academicus, qui nos pallio retrahat, ac vetet cuiquam credere, nec tamen afferat ipse, quod sequamur.

CAPUT VIII.

De summo bono, & animi corporisque voluptatibus, & virtute.

Quid ergo superest, nisi ut omissis litigatoribus furiosis ac pertinacibus, veniamus ad judicem illum, scilicet datorem simplicis & quietæ sapientiæ? quæ non tantum formare nos, ac inducere in viam possit, verum etiam de controversiis istorum ferre sententiam. Hæc nos docet, quid sit hominis verum ac summum bonum: de quo prius quam dicere incipio, illæ

Illæ omnes sententiæ sunt refellendæ, ut appareat neminem illorum fuisse sapientem. Cum de officio hominis agatur, oportet summum summi animalis bonum in eo constitui, quod commune cum cæteris animalibus esse non possit. Sed ut feris dentes, armentis cornua, volucribus pennæ, propria sunt: sic homini aliquid suum debet adscribi, sine quo rationem suæ conditionis amittat. Nam quod vivendi aut generandi causa datum est omnibus, est quidem bonum naturale; summum tamen non est, nisi quod est unicuique generi proprium. Sapiens ergo non fuit, qui summum bonum credidit animi voluptatem, quoniam illa sive securitas, sive gaudium est, communis est omnibus. Aristippo ne respondendum quidem duco, quem semper in corporis voluptates ruentem, nihilque aliud quam ventri & Veneri servientem, nemini dubium est hominem non fuisse; sic enim vixit, ut nihil inter eum pecudemque distaret, nisi unum, quod loquebatur. Quod si asino, aut cani, aut sui facultas loquendi tribuatur, quærasque ab his, quid sibi velint, cum fœminas tam rabide consectantur, ut vix divelli queant, cibos etiam, potumque negligant? cur aut alios mares violenter abigant, aut ne victi quidem absistant, sed a fortioribus contriti, eo magis insectentur? cur nec imbres, nec frigora pertimescant, laborem suscipiant, periculum non recusent? Quid aliud respondebunt, nisi summum bonum esse corporis voluptatem? eam se appetere, ut afficiantur suavissimis sensibus; eosque esse tanti, ut assequendorum causa, nec laborem sibi ullum, nec vulnera, nec mortem ipsam recusandam putent. Ab hisne igitur præcepta vivendi petemus, qui hoc idem sentiunt, quod animæ rationis expertes?

Ajunt Cyrenaici virtutem ipsam ex eo esse laudandam, quod sit efficiens voluptatis. Verum inquit obscœnus canis, aut sus ille lutulentus. Nam ideo cum

adver-

adversario summa virium contentione depugno, ut virtus mea pariat mihi voluptatem, cujus expers sim necesse est, si victus abscessero. Ab his ergo sapere discemus, quos a pecudibus ac belluis non sententia, sed lingua discernit? Privationem doloris summum bonum putare, non plane Peripateticorum ac Stoicorum, sed Clinicorum philosophorum est. Quis enim non intelligat, ab ægrotis & in aliquo dolore positis esse hoc disputatum? Quid tam ridiculum, quam id habere pro summo bono, quod medicus possit dare? Dolendum est ergo, ut fruamur bono, & quidem graviter ac sæpe, ut sit postea, non dolere, jucundius. Miserrimus est igitur, qui nunquam doluit; quia bono caret: quem nos felicissimum putabamus, quia malo caruit. Ab hac vanitate non longe abfuit, qui, omnino nihil dolere, summum bonum dixit. Nam præter quod omne animal doloris est fugiens, quis potest sibi hoc bonum præstare, quod nobis ut eveniat, nihil aliud possumus quam optare? Summum autem bonum non potest efficere quemquam beatum, nisi semper fuerit in ipsius potestate: hoc autem non virtus homini, non doctrina, non labor, sed natura ipsa cunctis animantibus præstat. Qui voluptatem cum honestate junxerunt, communionem hanc effugere voluerunt, sed effecerunt repugnans bonum; quoniam qui voluptati deditus est, honestate careat necesse est; qui honestati studet, voluptate.

Peripateticorum bonum nimium multiplex. & exceptis animi bonis, quæ ipsa quæ sint, magna contentio est, commune cum belluis potest videri. Nam corporis bona, id est, incolumitas, indolentia, valetudo, non minus sunt mutis, quam homini necessaria; ac nescio, an etiam magis, quia homo & medelis, & ministeriis sublevari possunt, muta non possunt. Item, quæ appellant fortunæ bona; nam sicut homini opibus ad vitam tuendam, ita illis præda & pabulis opus est.

Ita

Ita inducendo bonum, quod non sit in hominis potestate, totum hominem alienæ ditioni subjugarunt. Audiamus etiam Zenonem; nam is interdum virtutem somniat. Summum, inquit, est bonum, cum natura consentanee vivere. Belluarum igitur nobis more vivendum est. Nam quæ abesse debent ab homine, in iis omnia deprehenduntur: voluptates appetunt, metuunt, fallunt, insidiantur, occidunt; &, quod ad rem maxime attinet, Deum nesciunt. Quid ergo me docet, ut vivam secundum naturam, quæ ipsa in deterius prona est, & quibusdam blandimentis lenioribus in vitia præcipitat? Vel si aliam mutorum, aliam hominis dicit esse naturam, quod homo ad virtutem sit genitus, nonnihil dicit: sed tamen non erit definitio summi boni; quia nullum est animal, quod non secundum naturam suam vivat.

Qui scientiam summum bonum fecit, aliquid homini proprium dedit: sed scientiam alterius rei gratia homines appetunt, non propter ipsam. Quis enim scire contentus est, non expetens aliquem fructum scientiæ? Artes ideo discuntur, ut exerceantur: exercentur autem vel ad subsidia vitæ, vel ad voluptatem, vel ad gloriam. Non est igitur summum bonum, quod non propter se expetitur. Quid ergo interest, utrum scientiam summum bonum putemus, an illa ipsa, quæ scientia ex se parit, id est, victum, gloriam, voluptatem? quæ non sunt homini propria, & ideo ne summa quidem bona. Nam voluptatis & victus appetentia non homini solum, sed etiam mutis inest. Quid cupiditas gloriæ? nonne in equis deprehenditur, cum victores exultant, victi dolent?

Tantus amor laudum, tantæ est victoria curæ.

Nec immerito summus poeta experiendum esse ait:

Et quis cuique dolor victo, quæ gloria palmæ.

Quod si ea, quæ parit scientia, communia sunt cum aliis animalibus, non est ergo summum bonum scientia.

Præter-

Præterea non mediocre hujus definitionis est vitium, quod ſcientia nuda ponitur. Incipient enim beati omnes videri, qui artem aliquam ſcierint, imo vero qui & res malas ſcierint; ut tam beatus ſit, qui venena didicerit temperare, quam qui mederi. Quæro igitur, ad quam rem ſcientia referenda ſit? Si ad cauſas rerum naturalium, quæ beatitudo erit mihi propoſita, ſi ſciero, unde Nilus oriatur, vel quidquid de cœlo Phyſici delirant? Quid, quod earum rerum non eſt ſcientia, ſed opinatio, quæ pro ingeniis varia eſt. Reſtat, ut ſcientia bonorum ac malorum ſummum bonum ſit. Cur ergo ſcientiam maluit, quam ipſam ſapientiam ſummum bonum dicere, cum ſit utriusque ſignificatio & vis eadem? Nemo tamen uſque adhuc ſummum bonum dixit eſſe ſapientiam, quod melius dici potuit. Nam ſcientia parum eſt ad bonum ſuſcipiendum, malumque fugiendum, niſi accedat & virtus. Multi enim philoſophorum, cum de bonis malisque differerent, aliter tamen, quam loquebantur, natura cogente vixerunt, quia virtute caruerunt. Virtus autem cum ſcientia conjuncta eſt ſapientia.

Supereſt, ut eos etiam refellamus, qui virtutem ipſam ſummum bonum putaverunt, in qua opinione etiam M. Tullius fuit; in quo multum inconſiderati fuerunt. Non enim virtus ipſa eſt ſummum bonum, ſed effectrix & mater eſt ſummi boni; quoniam perveniri ad illud ſine virtute non poteſt. Utrumque intellectu eſt facile. Quæro enim, utrumne ad præclarum illud bonum facile perveniri putent, an cum difficultate ac labore? Expediant acumen ſuum, erroremque defendant. Si facile ad illud, ac ſine labore perveniri poteſt, ſummum bonum non eſt. Quid enim nos cruciemus, quid conficiamus, enitendo diebus & noctibus? quandoquidem tam in promptu id, quod quærimus, jacet, ut illud quilibet ſine ulla contentione animi comprehendat. Sed ſi commune quoque ac medio-

diocre quodlibet bonum non nisi labore assequimur, quoniam bonorum natura in arduo posita est, malorum in præcipiti, summo igitur labore summum bonum assequi necesse est. Quod si verissimum est, ergo altera virtute opus est, ut perveniamus ad eam virtutem, quæ dicitur summum bonum; quod est incongruens & absurdum, ut virtus per seipsam perveniat ad seipsam. Si non potest ad ullum bonum nisi per laborem perveniri, apparet virtutem esse, per quam perveniatur; quoniam in suscipiendis perferendisque laboribus vis officiumque virtutis est.

Ergo summum bonum non potest esse id, per quod necesse est ad aliud perveniri. Sed illi, cum ignorarent, quid efficeret virtus, aut quo tenderet, honestius autem nihil reperirent, substituerunt in ipsius virtutis nomine, quam nullo proposito emolumento appetendam esse dixerunt, & bonum sibi constituerunt, quod bono indigeret. Aristoteles ab iis non longe recessit, qui virtutem cum honestate summum bonum putavit: quasi possit ulla esse virtus inhonesta, ac non, si quid habuerit turpitudinis, virtus esse desinat. Sed vidit fieri posse, ut de virtute pravo judicio male sentiatur; & ideo existimationi hominum serviendum putavit, quod qui facit, a recto bonoque discedit, quia non est in nostra potestate, ut virtus pro suis meritis honestetur. Nam quid est honestas, nisi honor perpetuus ad aliquem secundo populi rumore delatus? Quid ergo fiet, si errore ac pravitate hominum, mala existimatio subsequatur? abjiciemusne virtutem, quia flagitiosa & turpis ab insipientibus judicetur? Quæ quoniam invidia premi, ac vexari potest, ut sit ipsa proprium ac perpetuum bonum, nullo extrinsecus adjumento indigere debet, quin suis per se viribus nitatur, & constet. Itaque nec ullum ei ab homine bonum sperandum est, nec ullum malum recusandum.

CAPUT IX.

De Summo bono, & de cultu veri Dei; atque Anaxagoræ refutatio.

Venio nunc ad veræ ſapientiæ ſummum bonum, cujus natura hoc modo determinanda eſt: Primum, ut ſolius hominis ſit, nec cadat in ullum aliud animal: Deinde, ut ſolius animi, nec communicari poſſit cum corpore: Poſtremo, ut non poſſit cuiquam ſine ſcientia & virtute contingere. Quæ circumſcriptio illas omnes ſententias excludit, ac ſolvit; eorum enim, quæ dixerunt, nihil tale eſt. Dicam nunc, quid ſit: ut doceam, quod inſtitui, philoſophos omnes cæcos atque inſipientes fuiſſe, qui, quod eſſet homini ſummum bonum conſtitutum, nec videre, nec intelligere, nec ſuſpicari aliquando potuerunt. Anaxagoras, cum ab eo quæreretur, cujus rei cauſa natus eſſet, reſpondit, Cœli ac Solis videndi. Hanc vocem admirantur omnes, ac philoſopho dignam judicant. At ego hunc puto non invenientem, quid reſponderet, effudiſſe hoc paſſim, ne taceret. Quod quidem ſecum, ſi ſapiens fuiſſet, commentatum & meditatum habere debuit: quia, ſi quis rationem ſui neſciat, nec homo ſit quidem. Sed putemus non ex tempore dictum illud effuſum. Videamus in tribus verbis, quot & quanta peccaverit. Primum, quod omne hominis officium in ſolis oculis poſuit, nihil ad mentem referens, ſed ad corpus omnia. Quid ſi cæcus fuerit, officiumne hominis amittet, quod fieri ſine occaſu animæ non poteſt? Quid cæteræ corporis partes? num carebunt ſuis quæque muneribus? Quid, quod plus eſt in auribus, quam in oculis ſitum; quoniam & doctrina, & ſapientia percipi auribus ſolis poteſt, oculis ſolis non poteſt. Cœli, ac Solis videndi cauſa natus es? Quis te in

in hoc spectaculum induxit? aut quid cœlo rerumque naturæ visio tua confert? Nimirum ut hoc immensum, & admirabile opus laudes. Confitere ergo rerum omnium esse constitutorem Deum, qui te in hunc mundum, quasi testem laudatoremque tanti sui operis induxit. Magnum esse credis, videre Cœlum ac Solem: cur ergo gratias non agis ei, qui hujus beneficii autor est? cur non ipsius virtutem, providentiam, potestatem metiris animo, cujus opera miraris? Etenim necesse est, ut multo mirabilior sit, qui mirabilia perfecit. Si te quispiam vocasset ad cœnam, in eaque optime acceptus esses, num sanus viderere, si pluris faceres ipsum voluptatem, quam voluptatis autorem? Adeo philosophi ad corpus omnia referunt, nihil prorsus ad mentem; nec vident amplius, quam quod sub oculos venit. Atqui remotis omnibus officiis corporis, in sola mente ponenda est hominis ratio. Non ergo ideo nascimur, ut ea, quæ sunt facta, videamus, sed ut ipsum factorem rerum omnium contemplemur, id est, mente cernamus. Quare si quis hominem, qui vere sapiat, interroget, cujus rei gratia natus sit, respondebit intrepidus ac paratus, colendi se Dei gratia natum, qui nos ideo generavit, ut ei serviamus. Servire autem Deo nihil aliud est, quam bonis operibus tueri & conservare justitiam. Sed ille, ut homo divinarum rerum imperitus, rem maximam redegit ad minimum, duo sola deligendo, quæ sibi diceret intuenda. Quod si natum se esse dixisset, ut mundum intueretur, quanquam omnia comprehenderet, ac majori uteretur sono, tamen non implesset hominis officium: quia quanto pluris est anima, quam corpus; tanto pluris est Deus, quam mundus, quia mundum Deus fecit & regit. Non ergo mundus oculis, quia utrumque est corpus, sed Deus animo contemplandus est: quia Deus, ut est ipse immortalis, sic animum voluit esse sempiternum. Dei autem contemplatio est, venerari & colere commu-

nem parentem generis humani. Quod si a philosophis abfuit, projectique in terram fuerunt divina ignorando, existimandus est Anaxagoras, ad quæ videnda natum se esse dixit, nec Cœlum vidisse, nec Solem. Expedita est igitur hominis ratio, si sapiat: cujus propria est humanitas. Nam ipsa humanitas quid est, nisi justitia? quid est justitia, nisi pietas? pietas autem nihil aliud est, quam Dei parentis agnitio.

CAPUT X.

Proprium hominis est Deum cognoscere & colere.

Summum igitur hominis bonum in sola religione est; nam cætera, etiam quæ putantur esse homini propria, in cæteris quoque animalibus reperiuntur. Cum enim suas voces propriis inter se notis discernunt atque dinoscunt, colloqui videntur; ridendi quoque ratio apparet in his aliqua, cum demulsis auribus, contractoque ritu, & oculis in lasciviam resolutis, aut homini alluduut, aut suis quisque conjugibus ac fœtibus propriis. Nonne aliquid amori mutuo & indulgentiæ simile impartiunt? Jam illa, quæ sibi prospiciunt in futurum, & cibos reponunt, habent utique providentiam. Rationis quoque signa in multis deprehenduntur. Nam quando utilia sibi appetunt, mala cavent, pericula vitant, latibula sibi parant in plures exitus dispatentia, profecto aliquid intelligunt. Potest aliquis negare illis inesse rationem, cum hominem ipsum sæpe deludant? Nam quibus generandi mellis officium est, cum assignatas incolunt sedes, castra muniunt, domicilia inenarrabili arte componunt, regi suo serviunt; nescio, an non in his perfecta sit prudentia. Incertum est igitur, utrumne illa, quæ homini *tribuuntur*, communia sint cum aliis viventibus: reli-

gio-

gionis certe sunt expertia. Equidem sic arbitror, universis animantibus datam esse rationem, sed mutis tantummodo ad vitam tuendam, homini etiam ad propagandam. Et quia in homine ipsa ratio perfecta est, sapientia nominatur: quæ in hoc eximium facit hominem, quod soli datum est intelligere divina. Qua de re Ciceronis vera est sententia: „Ex tot, inquit, generibus nullum est animal præter hominem, quod „habeat notitiam aliquam Dei; ipsisque in hominibus „nulla gens est, neque tam immansueta, neque tam „fera, quæ non, etiamsi ignoret, qualem Deum ha„beri deceat, tamen habendum sciat.„ Ex quo efficitur, ut is agnoscat Deum, qui, unde ortus sit, quasi recordetur. Qui ergo philosophi volunt animos omni metu liberare, tollunt etiam Religionem, & orbant hominem suo proprio ac singulari bono, quod est a recte vivendo, atque ab omni humanitate disjunctum: quia Deus, ut cuncta viventia subjecit homini, sic ipsum hominem sibi. Nam quid est, cur iidem ipsi disputent, eo dirigendam esse mentem, quo vultus erectus est? Si enim nobis in cœlum spectandum est, ad nihil aliud utique, quam ob religionem. Si Religio tollitur, nulla nobis ratio cum cælo est. Itaque aut eo est spectandum, aut in terram procumbendum. In terram procumbere ne, si velimus, quidem possumus, quorum status rectus est. In cœlum igitur spectandum est, quo natura corporis provocat. Quod si constat esse faciendum, aut ideo est faciendum, ut Religioni serviamus, aut ideo, ut rationem rerum cœlestium cognoscamus. Sed rationem rerum cœlestium cognoscere nullo modo possumus: quia nihil ejusmodi potest cogitando inveniri, sicut supra docui. Religioni ergo serviendum est, quam qui non suscipit, ipse se prosternit in terram, & vitam pecudum secutus, humanitate se abdicat. Sapientiores ergo imperiti, qui etiam si errant in religione deligenda, tamen naturæ suæ conditionisque meminerunt.

CAPUT XI.

De Religione, Sapientia, ac summo bono.

Constat igitur totius humani generis consensu, Religionem suscipi oportere: sed quomodo in ea erretur, explicandum est. Naturam hominis hanc Deus esse voluit, ut duarum rerum cupidus & appetens esset, Religionis, & sapientiæ. Sed homines ideo falluntur, quod aut Religionem suscipiunt, omissa sapientia, aut sapientiæ soli student, omissa Religione, cum alterum sine altero esse non possit verum. Cadunt ergo ad multiplices Religiones, sed ideo falsas, quia sapientiam reliquerunt, quæ illos docere poterat, Deos multos esse non posse; aut student sapientiæ, sed ideo falsæ, quia Religionem summi Dei omiserunt, qui eos ad veri scientiam potuit erudire. Sic homines, qui alterutrum suscipiunt, viam deviam, maximisque erroribus plenam sequuntur, quoniam in his duobus inseparabiliter connexis, & officium hominis, & veritas omnis inclusa est. Miror itaque, nullum omnino philosophorum extitisse, qui sedem ac domicilium summi boni reperiret. Potuerunt enim sic quærere. Quodcumque est summum bonum, necesse est omnibus esse propositum. Voluptas est, quæ appetitur a cunctis: sed hæc & communis est cum belluis, & honesti vim non habet, & satietatem affert, & nimia nocet, & processu minuitur ætatis, & multis non contingit; nam qui opibus carent, quorum major est numerus, etiam voluptate careant necesse est. Non est igitur summum bonum, sed ne bonum quidem voluptas. Quid divitiæ? Multo magis. Nam & paucioribus, & plerumque casu, & inertibus sæpe, & nonnunquam scelere contingunt, & optantur ab iis, qui eas jam tenent. Quid *regnum* ipsum? Ne id quidem. Non enim cuncti homines

mines regnare possunt; & necesse est universos summi boni capaces esse.

Quæramus igitur aliquid, quod propositum sit omnibus. Num virtus? Negari non potest, quin & bonum sit, & omnium certe bonum. Sed si beata esse non potest, quia vis & natura ejus in malorum perferentia posita est, non est profecto summum bonum. Quæramus aliud. At nihil virtute pulchrius, nihil sapiente dignius inveniri potest. Si enim vitia ob turpitudinem fugienda sunt, virtus igitur appetenda est ob decorem. Quid ergo? Potestne fieri, ut quod bonum, quod honestum esse constat, mercede ac præmio careat, sitque tam sterile, ut nihil ex se commodi pariat? Labor ille magnus, & difficultas, & eluctatio adversus mala, quibus hæc vita plena est, aliquid magni boni pariat necesse est. Id vero quid esse dicemus? num voluptatem? at nihil turpe ex honesto nasci potest. Num divitias? num potestates? At ea quidem fragilia sunt, & caduca. Num gloriam? num honorem? num memoriam nominis? At hæc omnia non sunt in ipsa virtute, sed in aliorum existimatione atque arbitrio posita. Nam sæpe virtus & invisa est, & malo afficitur. Debet autem id bonum, quod ex ea nascitur, ita cohærere, ut divelli atque abstrahi nequeat; nec aliter summum bonum videri potest, quam si & proprium sit virtutis, & tale, ut neque adjici quidquam, nec detrahi possit. Quid, quod in his omnibus contemnendis virtutis officia consistunt. Nam voluptates, opes, potentias, honores, eaque omnia, quæ pro bonis habentur, non concupiscere, non appetere, non amare, quod cæteri faciunt victi cupiditate, id est profecto virtutis. Aliud ergo sublimius atque præclarius efficit; nec frustra his præsentibus bonis reluctatur, nisi quod majora, & veriora desiderat: non desperemus inveniri posse, modo verset se cogitatio in omnia. Neque enim levia, aut ludicra petuntur præmia.

CAPUT XII.

De duplici pugna corporis & animae; atque de appetenda virtute propter vitam aeternam.

Sed quaeritur, quid sit, propter quod nascimur; quid efficiat virtus, possumus sic investigare. Duo sunt, ex quibus homo constat, animus, & corpus. Multa sunt propria animi, multa corporis, multa utrique communia, sicut est ipsa virtus: quae quoties ad corpus refertur, discernendi gratia fortitudo nominatur. Quoniam igitur utrique subjacet fortitudo, utrique proposita dimicatio est, & utrique ex dimicatione victoria: corpus, quia solidum est & comprehensibile, cum solidis & comprehensibilibus confligat necesse est; animus autem, quia tenuis, & invisibilis est, cum iis congreditur hostibus, qui videri tangique non possunt. Qui sunt autem hostes animi, nisi cupiditates, vitia, peccata? quae si vicerit virtus, ac fugaverit, immaculatus erit animus, ac purus. Unde ergo colligi potest, quid efficiat animi fortitudo? Nimirum ex conjuncto & pari, hoc est ex corporis fortitudine, quod cum in aliquam congressionem certamenque venerit, quid aliud ex victoria, quam vitam petit? Sive enim cum homine, sive cum bestia dimices, pro salute certatur. Ergo ut corpus vincendo id assequitur, ut non intereat: sic etiam animus, ut permaneat; & sicut corpus ab hostibus suis victum morte multatur: ita superatus a vitiis animus moriatur necesse est. Quid ergo intererit inter animi corporisque dimicationem, nisi quod corpus temporalem vitam expetit, animus sempiternam? Si ergo virtus per seipsam beata non est, quoniam in perferendis, ut dixi, malis tota vis ejus est; si omnia, quae pro bonis concupiscuntur, negligit; si *summus ejus* gradus ad mortem patet, quandoquidem vi-

vitam, quæ optatur a cæteris, sæpe respuit, mortemque, quam cæteri timent, fortiter suscipit; si necesse est, ut aliquid ex se magni boni pariat, quia sustentati & superati usque ad mortem labores sine præmio esse non possunt; si nullum præmium, quod ea dignum sit, in terra reperitur, quandoquidem cuncta, quæ fragilia sunt & caduca, spernit: quid aliud restat, nisi ut cœleste aliquid efficiat, quia terrena universa contemnit, & ad altiora nitatur, quia humilia despicit? Id vero nihil aliud potest esse, quam immortalitas.

Merito ergo philosophorum non obscurus Euclides, qui fuit conditor Megaricorum disciplinæ, dissentiens a cæteris, id esse summum bonum dixit, quod simile sit, & idem semper. Intellexit profecto, quæ sit natura summi boni, licet id non explicaverit, quid sit: id est autem immortalitas, nec aliud omnino quidquam; quia sola nec imminui, nec augeri, nec immutari potest. Seneca quoque imprudens incidit, ut fateretur, nullum esse aliud virtutis præmium, quam immortalitatem. Laudans enim virtutem in eo libro, quem de immatura morte conscripsit: „Una, inquit, „res est virtus, quæ nos immortalitate donare possit, „& pares Diis facere.“ Sed & Stoici, quos secutus est, negant sine virtute effici quemquam beatum posse. Ergo virtutis præmium beata vita est, si virtus, ut recte dictum est, beatam vitam facit. Non est igitur, ut ajunt, propter seipsam virtus expetenda, sed propter vitam beatam, quæ virtutem necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum. Hæc autem vita præsens & corporalis beata esse non potest, quia malis est subjecta per corpus. Epicurus Deum beatum & incorruptum vocat, quia sempiternus est. Beatitudo enim perfecta esse debet, ut nihil sit, quod eam vexare, ac imminuere, aut immutare possit. Nec aliter quidquam existimari beatum potest, nisi fuerit incorruptum. Incor-

ruptum autem nihil eſt, niſi quod eſt immortale. Sola ergo immortalitas beata eſt, quia corrumpi ac diſſolvi non poteſt. Quod ſi cadit in hominem virtus, quod negare nullus poteſt, cadit & beatitudo. Non poteſt enim fieri, ut ſit miſer, qui virtute præditus eſt. Si cadit beatitudo, ergo & immortalitas cadit in hominem, quæ beata eſt.

Summum igitur bonum ſola immortalitas invenitur, quæ nec aliud animal, nec corpus attingit, nec poteſt cuiquam ſine ſcientiæ virtute, id eſt, ſine Dei cognitione ac juſtitia provenire. Cujus appetitio quam vera, quam recta ſit, ipſa vitæ hujusce cupiditas indicat: quæ licet ſit temporalis, & labore pleniſſima, expetitur tamen ab omnibus, & optatur; hanc enim tam ſenes quam pueri, tam reges quam infimi, tam denique ſapientes quam ſtulti cupiunt. Tanti eſt, ut Anaxagoræ viſum eſt, contemplatio cœli, ac lucis ipſius, ut quaſcumque miſerias libeat ſuſtinere. Cum igitur laborioſa hæc, & brevis vita, non tantum hominum, ſed etiam cæterorum animantium conſenſu, magnum bonum eſſe ducatur: manifeſtum eſt eamdem ſummum ac perfectum fieri bonum, ſi & fine careat, & omni malo. Denique nemo unquam extitiſſet, qui hanc ipſam brevem contemneret, aut ſubiret mortem, niſi ſpe vitæ longioris. Nam illi, qui pro ſalute civium voluntariæ ſe neci obtulerunt, ſicut Thebis Menœceus, Athenis Codrus, Romæ Curtius, & Mures duo, nunquam mortem vitæ commodis prætuliſſent, niſi ſe immortalitatem opinione civium conſequi putaviſſent: qui tametſi neſcierunt immortalitatis viam, res tamen eos non fefellit. Si enim virtus divitias & opes ideo contemnit, quia fragiles ſunt; voluptates ideo, quia breves; ergo & vitam fragilem brevemque ideo contemnit, ut ſolidam & perpetuam conſequatur. Ipſa ergo cogitatio per ordinem gradiens, & univerſa conſiderans, perducit nos ad eximium illud & ſingulare

cujus

vitam, quæ optatur a cæteris, sæpe respuit, mortemque, quam cæteri timent, fortiter suscipit; si necesse est, ut aliquid ex se magni boni pariat, quia sustentati & superati usque ad mortem labores sine præmio esse non possunt; si nullum præmium, quod ea dignum sit, in terra reperitur, quandoquidem cuncta, quæ fragilia sunt & caduca, spernit: quid aliud restat, nisi ut cœleste aliquid efficiat, quia terrena universa contemnit, & ad altiora nitatur, quia humilia despicit? Id vero nihil aliud potest esse, quam immortalitas.

Merito ergo philosophorum non obscurus Euclides, qui fuit conditor Megaricorum disciplinæ, dissentiens a cæteris, id esse summum bonum dixit, quod simile sit, & idem semper. Intellexit profecto, quæ sit natura summi boni, licet id non explicaverit, quid sit: id est autem immortalitas, nec aliud omnino quidquam; quia sola nec imminui, nec augeri, nec immutari potest. Seneca quoque imprudens incidit, ut fateretur, nullum esse aliud virtutis præmium, quam immortalitatem. Laudans enim virtutem in eo libro, quem de immatura morte conscripsit: „Una, inquit, „res est virtus, quæ nos immortalitate donare possit, „& pares Diis facere.“ Sed & Stoici, quos secutus est, negant sine virtute effici quemquam beatum posse. Ergo virtutis præmium beata vita est, si virtus, ut recte dictum est, beatam vitam facit. Non est igitur, ut ajunt, propter seipsam virtus expetenda, sed propter vitam beatam, quæ virtutem necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum. Hæc autem vita præsens & corporalis beata esse non potest, quia malis est subjecta per corpus. Epicurus Deum beatum & incorruptum vocat, quia sempiternus est. Beatitudo enim perfecta esse debet, ut nihil sit, quod eam vexare, ac imminuere, aut immutare possit. Nec aliter quidquam existimari beatum potest, nisi fuerit incorruptum. Incor-

expers, imum ſit neceſſe eſt. Non cadit ergo in hominem beatitudo illo modo, quo philoſophi putaverunt: ſed ita cadit, non ut tunc beatus ſit, cum vivit in corpore, quod utique, ut diſſolvatur, neceſſe eſt corrumpi; ſed tunc, cum anima ſocietate corporis liberata, in ſolo ſpiritu vivit. Hoc uno beati eſſe in vita poſſumus, ſi minime beati eſſe videamur; ſi fugientes illecebras voluptatum, ſolique virtuti ſervientes, in omnibus laboribus miſeriisque vivamus, quæ ſunt exercitia & corroboramenta virtutis; ſi denique aſperam illam viam difficilemque teneamus, quæ nobis ad beatitudinem patefacta eſt. Summum igitur bonum, quod beatos facit, non poteſt eſſe, niſi in ea Religione, atque doctrina, cui ſpes immortalitatis adjuncta eſt.

CAPUT XIII.

De animæ immortalitate; deque Sapientia, Philoſophia & Eloquentia.

Res exigere videtur hoc loco, ut quoniam docuimus immortalitatem eſſe ſummum bonum, id ipſum immortalem eſſe animam comprobemus. Qua de re ingens inter philoſophos diſceptatio eſt, nec quidquam tamen explicare, aut probare potuerunt ii, qui verum de anima ſentiebant; expertes enim hujus divinæ eruditionis, nec argumenta vera, quibus vincerent, attulerunt, nec teſtimonia, quibus probarent. Sed opportunius hanc quæſtionem tractabimus in ultimo libro, cum de vita beata nobis erit differendum. Supereſt pars illa philoſophiæ tertia, quam vocant λογικὴν, in qua tota dialectica, & omnis loquendi ratio continetur. Hanc divina eruditio non deſiderat: quia *non in lingua*, ſed in corde ſapientia eſt; nec intereſt, quali

quali utare sermone: res enim, non verba quæruntur. Et nos non de grammatico, aut oratore, quorum scientia est, quomodo loqui deceat, sed de sapiente disserimus, cujus doctrina est, quomodo vivere oporteat. Quod si neque physica illa ratio necessaria est, neque hæc logica, quia beatum facere non possunt: restat, ut in sola ethica totius philosophiæ vis contineatur, ad quam se abjectis omnibus Socrates contulisse dicitur. In qua etiam parte quoniam philosophos errasse docui, qui summum bonum, cujus capiendi gratia generati sumus, non comprehenderunt; apparet, falsam & inanem esse omnem philosophiam, quia nec instruit ad justitiæ munera, nec officium hominis rationemque confirmat. Sciant igitur errare se, qui philosophiam putant esse sapientiam: non trahantur autoritate cujusquam; sed veritati potius faveant, & accedant. Nullus hic temeritati locus est: in æternum stultitiæ pœna subeunda est, si aut persona inanis, aut opinio falsa deceperit. Homo autem, qualiscumque est, si sibi credit, hoc est, si homini credit (ut non dicam stultus, qui suum non videat errorem) certe arrogans est, qui sibi audeat vendicare, quod humana conditio non recipit.

Ille ipse Romanæ linguæ summus autor quantum fallatur, licet ex illa sententia pervidere: qui cum in libris Officiorum philosophiam nihil aliud esse dixisset, quam studium sapientiæ, ipsam autem sapientiam rerum divinarum & humanarum scientiam, tum adjecit: „Cujus studium qui vituperat, haud sane intelligo, „quidnam sit, quod laudandum putet. Nam si oble„ctatio quæritur animi, requiesque curarum: quæ „conferri cum eorum studiis potest, qui semper ali„quid inquirunt, quod spectet, & valeat ad bene bea„teque vivendum? Sive ratio constantiæ virtutisque „ducitur, aut hæc ars est, aut nulla omnino, per „quam eas assequamur. Nullam dicere maximarum

„ rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, „ hominum est parum considerate loquentium, atque „ in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua dis„ciplina virtutis, ubi ea quæretur, cum ab isto ge„nere discendi discesseris?„ Equidem tametsi operam dederim, ut quantulamcumque dicendi assequerer facultatem propter studium docendi, tamen eloquens nunquam fui; quippe qui forum ne attigerim quidem: sed necesse est, ipsa me faciat causæ bonitas eloquentem; ad quam diserte copioseque defendendam, scientia divinitatis, & ipsa veritas sufficit. Vellem igitur Ciceronem paulisper ab inferis surgere, ut vir eloquentissimus ab homunculo non diserto doceretur: Primum quidnam sit, quod laudandum putet, qui vituperat id studium, quod vocatur philosophia: Deinde neque illam esse artem, qua virtus & justitia discatur, nec ullam aliam, sicut putavit: Postremo quoniam est virtutis disciplina, ubi quærenda sit, cum ab illo discendi genere discesseris: quod ille non audiendi discendique gratia quærebat. A quo enim posset audire, cum sciret id nemo? Sed ut in causis facere solebat, interrogatione voluit urgere, ad confessionemque perducere; tanquam confideret, responderi prorsus nihil posse, quominus philosophia esset magistra virtutis. Quod quidem in Tusculanis disputationibus aperte professus est, ad eam ipsam conversa oratione, tanquam se declamatorio dicendi genere jactaret. „ O vitæ philosophia dux, inquit; o virtutis in„dagatrix, expultrixque vitiorum: quid non modo „ nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? „ Tu inventrix legum, tu magistra morum ac discipli„næ fuisti.„ Quasi vero aliquid per se ipsa sentiret, ac non potius ille laudandus esset, qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo & potui, quia sine his rebus vita constare non possit; in quibus ut sensus, ita beneficii nihil est. Atqui ut illa corporis alimenta sunt, sic animæ sapientia.

CA-

CAPUT XIV.

Quod Lucretius & alii erraverint, ac ipse Cicero, in statuenda sapientiæ origine.

Rectius itaque Lucretius, cum eum laudat, qui sapientiam primus invenit: sed hoc inepte, quod ab homine inventam putavit. Quasi verò illam alicubi jacentem homo ille, quem laudabat, invenerit, tanquam tibias ad fontem, ut poetæ ajunt. Quod si repertorem sapientiæ, ut Deum, laudavit; ita enim dicit:

Nemo, ut opinor, erit mortali corpore cretus.
Nam si, ut ipsa petit majestas cognita rerum,
Dicendum est, Deus ille fuit, Deus, inclyte Memmi:

tamen non erat sic laudandus Deus, quod sapientiam invenerit, sed quod hominem fecerit, qui posset capere sapientiam. Minuit enim laudem, qui partem laudat ex toto. Sed ille ut hominem laudavit, qui tamen ob id ipsum deberet pro Deo haberi, quod sapere invenerit. Nam sic ait:

Nonne decebit,
Hunc hominem numero divum dignarier esse?

Unde apparet, aut Pythagoram voluisse laudare, qui se primus, ut dixi, philosophum nominavit; aut Milesium Thalem, qui de rerum natura primus traditur disputasse. Ita dum hominem quærit extollere, rem ipsam depressit. Non est enim magna, si ab homine potuit inveniri. Verum potest, ut poetæ, dari venia. At ille idem perfectus orator, idem summus philosophus, & Græcos reprehendit, quorum levitatem semper accusat, & tamen sequitur; ipsam sapientiam, quam alias donum, alias inventum Deorum vocat, poëtice figuratam laudat in faciem. Graviter etiam queritur, extitisse aliquos, qui eam vituperarent.

„Quis-

„Quisquamne, inquit, vituperare vitæ parentem, & „hoc parricidio ſe inquinare audeat, & tam impie „ingratus eſſe?„

Nos ergo, Marce Tulli, parricidæ ſumus, & inſuendi te judice in culeum, qui philoſophiam negamus parentem eſſe vitæ? An tu, qui adverſus Deum tam impie ingratus es, (non hunc, cujus effigiem veneraris in Capitolio ſedentem, ſed illum, qui mundum fecit, hominemque generavit, qui ſapientiam quoque ipſam inter cœleſtia ſua beneficia largitus eſt,) magiſtram tu virtutis, aut parentem vitæ vocas, ad quam ſi quis acceſſerit, multo ſit incertior neceſſe eſt, quam prius fuerit? Cujus enim virtutis? quæ ipſa, ubi ſita ſit, adhuc philoſophi non expediunt. Cujus vitæ? cum ipſi doctores ante fuerint ſenectute ac morte confecti, quam conſtituerint, quomodo vivi deceat. Cujus veritatis indagatricem profiteri potes? qui ſæpe teſtaris, cum tanta multitudo fuerit philoſophorum, ſapientem tamen extitiſſe adhuc neminem. Quid ergo te magiſtra illa vitæ docuit? An ut potentiſſimum Conſulem maledictis inceſſeres, eumque hoſtem patriæ venenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa, quæ poſſunt excuſari fortunæ nomine. Studuiſti nempe philoſophiæ, & quidem ſic, ut nullus unquam diligentius; quippe qui omnes cognoveris diſciplinas, ſicut ipſe gloriari ſoles, eamque ipſam Latinis litteris illuſtraveris, imitatoremque te Platonis oſtenderis. Cedo igitur, quid didiceris, aut in qua ſecta veritatem deprehenderis. In Academia ſcilicet, quam ſecutus es, quam probaſti. At hæc nihil docet, niſi ut ſcias, te nihil ſcire. Tui ergo te libri arguunt, quam nihil a philoſophia diſci poſſit ad vitam. Hæc tua verba ſunt: Mihi autem non modo ad ſapientiam cæci videmur, ſed ad ea ipſa, quæ aliqua ex parte cerni videantur, hebetes, ac obtuſi. Si ergo philoſophia eſt magiſtra vitæ, cur tibi ipſe cæcus, & hebes, & obtuſus videbare,

bare, quem oportuit, illa docente, & sentire, & sapere, & in clarissima luce versari? At quam confessus fueris philosophiæ veritatem, docent ad filium composita præcepta, quibus mones philosophiæ quidem præcepta noscenda, vivendum autem esse civiliter.

Quid tam repugnans dici potest? Si noscenda sunt præcepta philosophiæ, ideo utique noscenda sunt, ut recte sapienterque vivamus. Vel, si civiliter vivendum est, non est igitur philosophia sapientia; siquidem melius est civiliter, quam philosophice vivere. Nam si sapientia est, quæ dicitur philosophia, stulte profecto vivit, qui non secundum philosophiam vivit. Si autem non stulte vivit, qui civiliter vivit, sequitur, ut stulte vivat, qui philosophice vivit. Tuo itaque judicio philosophia stultitiæ, inanitatisque damnata est. Idem in Consolatione, id est, in opere non joculari, hanc de philosophia sententiam tulisti: „Sed nescio, „quis nos teneat error, aut miserabilis ignoratio veri.„ Ubi est ergo philosophiæ magisterium? aut quid te docuit illa vitæ parens, si verum miserabiliter ignoras? Quod si hæc erroris ignorationisque confessio pene invito tibi ab intimo pectore expressa est, cur non tibi verum fateris aliquando, philosophiam, quam tu nihil docentem in cœlum laudibus extulisti, magistram virtutis esse non posse?

CAPUT XV.

Senecæ error in Philosophia; & quomodo Philosophorum oratio cum eorum vita pugnet.

Eodem ductus errore Seneca (quis enim veram viam teneret, errante Cicerone?) „Philosophia, inquit, nihil aliud est, quam recta ratio vivendi, vel „honeste vivendi scientia, vel ars rectæ vitæ agendæ.

„Non errabimus, si dixerimus, philosophiam esse le-
„gem bene honesteque vivendi. Et qui dixerit illam
„regulam vitæ, suum illi reddidit.„ Hic plane non respexit ad commune philosophiæ nomen, quæ cum sit in plures sectas disciplinasque diffusa, nihilque habeat certi, nihil denique, de quo universi una mente ac voce consentiant, quid potest esse tam falsum, quam regulam vitæ philosophiam nominari, in qua diversitas præceptorum rectum iter impediat, & turbet? aut legem bene vivendi, cujus capita longe dissonant? aut scientiam vitæ agendæ, in qua nihil aliud efficitur, contraria sæpe dicendo, quam ut nemo quidquam sciat? Quæro enim, utrumne Academiam philosophiam putet esse, an non? Negaturum non arbitror: quod si est, nihil ergo illorum cadit in philosophiam, quæ omnia reddit incerta, legem abrogat, artem nullam putat, rationem subvertit, regulam depravat, scientiam funditus tollit. Falsa igitur illa omnia, quia in rem semper incertam & adhuc nihil explicantem cadere non possunt. Nulla itaque ratio, vel scientia, vel lex bene vivendi, nisi in hac unica, & vera, & cœlesti sapientia constituta est, quæ philosophis fuerat ignota. Nam illa terrena, quoniam falsa est, fit varia, & multiplex, sibique tota contraria est. Et sicut unus est hujus mundi constitutor & rector Deus, una veritas: ita unam esse ac simplicem sapientiam necesse est, quia quidquid est verum, ac bonum, id perfectum esse non potest, nisi fuerit singulare. Quod si philosophia vitam posset instruere, nulli alii, nisi philosophi essent boni, & qui eam non didicissent, essent omnes semper mali. Cum vero innumerabiles existant, & semper extiterint, qui sint, aut fuerint sine ulla doctrina boni, ex philosophis autem perraro fuerit, qui aliquid in vita fecerit laude dignum, quis est tandem, qui non videat, eos homines virtutis, qua ipsi egent, non esse doctores? Nam si quis in mores eorum diligenter inqui-

quirat, inveniet iracundos, cupidos, libidinosos, arrogantes, protervos, & sub obtentu sapientiæ sua vitia celantes, domi facientes ea, quæ in scholis arguissent.

Fortasse mentior accusandi gratia. Nonne id ipsum Tullius & fatetur, & queritur? „Quotusquisque, in„quit, philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, „ita animo & vita constitutus, ut ratio postulat? qui „disciplinam veram, non ostentationem scientiæ, sed „legem vitæ putet? qui obtemperet ipse sibi, & de„cretis pareat suis? Videre licet alios tanta levitate „& jactatione, ut his fuerit non didicisse melius: alios „pecuniæ cupidos, alios gloriæ; multos libidinum „servos, ut cum eorum vita mirabiliter pugnet ora„tio.„ Nepos quoque Cornelius ad eumdem Ciceronem ita scribit: „Tantum abest, ut ego magistram esse „putem vitæ philosophiam, beatæque vitæ perfectri„cem, ut nullis magis existimem opus esse magistris „vivendi, quam plerisque, qui in ea disputanda ver„santur. Video enim magnam partem eorum, qui in „schola de pudore & continentia præcipiant argutis„sime, eosdem in omnium libidinum cupiditatibus „vivere.„ Item Seneca in Exhortationibus: „Pleri„que, inquit, philosophorum tales sunt, diserti in „convitium suum, quos si audias in avaritiam, in li„bidinem, in ambitionem perorantes, indicium sui „professos putes, adeo redundant ad ipsos maledicta „in publicum missa; quos non aliter intueri decet, „quam medicos, quorum tituli remedia habent, py„xides venena. Quosdam vero nec pudor vitiorum „tenet: sed patrocinia turpitudini suæ fingunt, ut „etiam honeste peccare videantur. Faciet sapiens, in„quit idem Seneca, etiam quæ non probabit, ut etiam „ad majora transitum inveniat: nec relinquet bonos „mores, sed tempori aptabit: & quibus alii utuntur „in gloriam, aut voluptatem, utetur agendæ rei causa.

„Deinde paulo post: Omnia, quæ luxuriosi faciunt, „quæque imperiti, faciet & sapiens, sed non eodem „modo, eodemque proposito. Atqui nihil interest, „quo animo facias, quod fecisse vitiosum est: quia „facta cernuntur, animus non videtur.„

Aristippo Cyrenaicorum magistro cum Laide nobili scorto fuit consuetudo, quod flagitium gravis ille philosophiæ doctor sic defendebat, ut diceret, multum inter se & cæteros Laidis amatores interesse, quod ipse haberet Laidem, alii vero a Laide haberentur. O præclara & imitanda bonis sapientia! Huic vero liberos in disciplinam dares, ut discerent habere meretricem? Aliquid inter se ac perditos interesse dicebat; scilicet quod illi bona sua perderent, ipse gratis luxuriaretur. In quo plane sapientior meretrix fuit, quæ philosophum habuit pro lenone, ut ad se omnis juventus, doctoris exemplo & autoritate corrupta, sine ullo pudore concurreret. Quid ergo interfuit, quo animo philosophus ad meretricem famosissimam commearet, cum eum populus & rivales sui viderent omnibus perditis nequiorem? Nec satis fuit ita vivere: sed docere etiam libidines cœpit, ac mores suos de lupanari ad scholam transtulit, disserens voluptatem corporis esse summum bonum. Quæ doctrina execrabilis & pudenda non in corde philosophi, sed in sinu meretricis est nata.

Nam quid ego de Cynicis loquar? quibus in propatulo coire cum conjugibus mos fuit. Quid mirum, si a canibus, quorum vitam imitantur, etiam vocabulum nomenque traxerunt? Nullum igitur in hac disciplina magisterium virtutis est, cum etiam illi, qui honestiora præcipiunt, aut non faciant ipsi, quæ suadent, aut si faciunt, quod raro accidit, non disciplina eos ad rectum, sed natura perducat, quæ sæpius etiam indoctos impellit ad laudem.

CAPUT XVI.

Quod recte docentes Philosophi male vivant, teste Cicerone; unde non tam Philosophiae, quam sapientiae studendum est.

Verum cum se perpetuæ desidiæ tradant, nullamque virtutem capessant, & omnem suam vitam nihil aliud quam in eloquendo peragant, quid aliud, quam inertes putari debent? Sapientia enim, nisi in aliquo actu fuerit, quo vim suam exerceat, inanis & falsa est; recteque Tullius civiles viros, qui rempublicam gubernent, qui urbes aut novas constituant, aut constitutas æquitate tueantur, qui salutem libertatemque civium vel bonis legibus, vel salubribus consiliis, vel judiciis gravibus conservent, philosophiæ doctoribus præfert. Bonos enim facere oportet potius, quam inclusos in angulis facienda præcipere, quæ ne ipsi quidem faciunt, qui loquuntur; & quoniam se a veris actibus removerunt, apparet, eos exercendæ linguæ causa, vel advocandi gratia, artem ipsam philosophiæ reperisse. Qui autem docent tantum, nec faciunt, ipsi præceptis suis detrahunt pondus; quis enim obtemperet, cum ipsi præceptores doceant non obtemperare? Bonum est autem, recta & honesta præcipere: sed nisi & facias, mendacium est; & est incongruens atque ineptum, non in pectore, sed in labris habere bonitatem.

Non ergo utilitatem ex philosophia, sed oblectationem petunt. Quod quidem Cicero testatus est. „Profecto, inquit, omnis istorum disputatio, quanquam „uberrimos fontes virtutis & scientiæ contineat, ta„men collata cum horum actis perfectisque rebus, ve„reor, ne non tantum videatur attulisse negotiis ho„minum utilitatis, quantam oblectationem otiis.„

Vereri quidem non debuit, cum verum diceret: ſed quaſi timeret, ne proditi myſterii reus a philoſophis citaretur, non eſt auſus confidenter pronuntiare, quod fuit verum, illos non ideo diſputare, ut doceant, ſed ut ſe oblectent in otio: qui quoniam autores ſunt rerum gerendarum, nec ipſi quidquam gerunt, pro loquacibus ſunt habendi. Sed profecto, quia nihil boni ad vitam afferebant, nec ipſi decretis ſuis obtemperaverunt, nec quiſquam per tot ſæcula inventus eſt, qui eorum legibus viveret. Abjicienda eſt igitur omnis philoſophia, quia non ſtudendum eſt ſapientiæ, quod fine ac modo caret: ſed ſapiendum eſt, & quidem mature. Non enim nobis altera vita conceditur, ut, cum in hac ſapientiam quæramus, in illa ſapere poſſimus: in hac utrumque fieri neceſſe eſt. Cito inveniri debet, ut cito ſuſcipi poſſit, ne quid pereat ex vita, cujus finis incertus eſt. Ciceronis Hortenſius contra philoſophiam diſſerens, circumvenitur arguta concluſione: quod cum diceret philoſophandum non eſſe, nihilominus philoſophari videbatur, quoniam philoſophi eſt, quid in vita faciendum, vel non faciendum ſit, diſputare. Nos ab hac calumnia immunes ac liberi ſumus, qui philoſophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inventio eſt; ſophiam defendimus, quia divina traditio eſt, eamque ab omnibus ſuſcipi oportere teſtamur. Ille, cum philoſophiam tolleret, nec melius aliquid afferret, ſapientiam tollere putabatur, eoque facilius de ſententia pulſus eſt; quia conſtat hominem non ad ſtultitiam, ſed ad ſapientiam naſci.

Præterea illud quoque argumentum contra philoſophiam valet plurimum, quo idem eſt uſus Hortenſius; ex eo poſſe intelligi, philoſophiam non eſſe ſapientiam, quod principium & origo ejus appareat. Quando, inquit, philoſophi eſſe cœperunt? Thales, ut opinor, primus, recens hæc quidem ætas; ubi ergo apud antiquiores latuit amor ille inveſtigandæ veritatis? *Item* Lucretius ait:

Deni-

Denique natura hæc rerum, ratioque reperta est
Nuper; & hanc primus cum primis ipse repertus
Nunc ego sum, in patrias qui possum vertere voces.

Et Seneca: „Nondum sunt, inquit, mille anni, ex „quo initia sapientiæ mota sunt.„ Multis ergo sæculis humanum genus sine ratione vixit. Quod irridens Persius:

- - - *Postquam*, inquit, *sapere urbi*
Cum pipere & palmis venit;

tanquam sapientia cum saporis mercibus fuerit invecta: quæ si secundum hominis naturam est, cum homine ipso cœperit necesse est; si vero non est, nec capere quidem illam posset humana natura. Sed quia recepit, igitur a principio fuisse sapientiam necesse est; ergo philosophia, quia non a principio fuit, non est eadem vera sapientia. Sed videlicet Græci, quia sacras veritatis litteras non attigerant, quemadmodum depravata esset sapientia, nesciverunt. Et ideo cum vacare sapientia humanam vitam putarent, philosophiam commenti sunt; id est, latentem atque ignotam sibi veritatem differendo eruere voluerunt, quod studium, per ignorantiam veri, sapientiam putaverunt.

CAPUT XVII.

A Philosophia ad Philosophos transit, initio ab Epicuro sumpto; & quomodo Leucippum & Democritum habuerit autores erroris.

Dixi de philosophia ipsa, quam breviter potui: nunc ad philosophos veniamus; non ut cum his decertemus, qui stare non possunt, sed ut eos fugientes atque dejectos nostro campo insequamur. Epicuri disciplina multo celebrior semper fuit, quam cæterorum, non quia veri aliquid afferat, sed quia multos popu-

lare nomen voluptatis invitat. Nemo enim non in vitia pronus est. Præterea, ut ad se multitudinem contrahat, apposita singulis quibusque moribus loquitur. Desidiosum vetat litteras discere, avarum populari largitione liberat, ignavum prohibet accedere ad rempublicam, pigrum exerceri, timidum militare. Irreligiosus audit Deos nihil curare; inhumanus, & suis commodis tribuens, jubetur nihil cuiquam tribuere; omnia enim sua causa facere sapientem. Fugienti turbam solitudo laudatur. Qui nimium parcus est, discit aqua & polenta vitam posse tolerari. Qui odit uxorem, huic enumerantur cœlibatus bona; habenti malos liberos orbitas prædicatur; adversus impios parentes nullum esse vinculum naturæ. Impatienti ac delicato dolorem esse omnium malorum maximum dicitur: forti, etiam in tormentis beatum esse sapientem. Qui claritati ac potentiæ studet, huic præcipitur reges colere: qui molestiam ferre non potest, huic regiam fugere. Ita homo astutus ex variis diversisque moribus circulum cogit, & dum studet placere omnibus, majore discordia secum ipse pugnavit, quam inter se universi. Unde autem disciplina ejus tota descendat, quam originem habeat, explicandum est.

Videbat Epicurus, bonis adversa semper accidere, paupertatem, labores, exilia, carorum amissiones; malos contra beatos esse, augeri potentia, honoribus affici: videbat innocentiam minus tutam, scelera impune committi: videbat, sine delectu morum, sine ordine ac discrimine annorum sævire mortem; sed alios ad senectutem pervenire, alios infantes rapi, alios jam robustos interire, alios in primo adolescentiæ flore immaturis funeribus extingui, in bellis potius meliores, & vinci, & perire. Maxime autem commovebat, homines in primis religiosos gravioribus malis affici: iis autem, qui aut Deos omnino negligerent, aut non pie colerent, vel minora incommoda evenire, vel nulla:

ipsa

ipsa etiam sæpe templa fulminibus conflagrare. Quod Lucretius queritur, cum dicit de Deo:

- - - Tum fulmina mittat, & ædes
Ipse suas disturbet; & in deserta recedens,
Sæviat exercens telum, quod sæpe nocentes
Præterit, exanimatque indignos, inque merentes.

Quod si vel exiguam veritatis auram colligere potuisset, nunquam diceret, ædes illum suas disturbare; cum ideo disturbet, quod non sunt suæ. Capitolium, quod est Romanæ urbis & religionis caput summum, non semel, sed sæpius fulmine ictum conflagravit. Homines autem ingeniosi quid de hoc existimaverint, ex dicto Ciceronis apparet, qui ait, divinitus extitisse illam flammam, non quæ terrestre illud domicilium Jovis deleret, sed quæ sublimius magnificentiusque deposceret. Qua de re etiam in libro Consulatus sui eadem dixit, quæ Lucretius:

Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo,
Ipse suas arces, atque inclyta templa petivit,
Et Capitolinis injecit sedibus ignes.

Pertinaci ergo stultitia non modo vim majestatemque veri Dei non intellexerunt: sed etiam impietatem sui erroris auxerunt, qui templum cœlesti judicio sæpe damnatum restituere contra fas omne contenderint.

Cum hæc igitur cogitaret Epicurus, earum rerum velut iniquitate inductus (sic enim causam rationemque ignoranti videbatur) existimavit nullam esse providentiam. Quod cum sibi persuasisset, suscepit etiam defendendum: sic in errores inextricabiles se ipse conclusit. Si enim providentia nulla est, quomodo tam ordinate, tam disposite mundus effectus est? Nulla, inquit, dispositio est; multa enim facta sunt aliter, quam fieri debuerunt. Et invenit homo divinus, quæ reprehenderet. Quæ singula si vacaret refellere, facile ostenderem, nec sapientem hunc fuisse, nec sanum. Item si nulla providentia est, quomodo animalium cor-

pora tam providenter ordinata ſunt, ut ſingula quæque membra mirabili ratione diſpoſita ſua officia conſervent? Nihil, inquit, in procreandis animalibus providentiæ ratio molita eſt; nam neque oculi facti ſunt ad videndum, neque aures ad audiendum, neque lingua ad loquendum, neque pedes ad deambulandum: quoniam prius hæc nata ſunt, quam eſſet loqui, audire, videre, ambulare. Itaque non hæc ad uſum nata ſunt: ſed uſus ex illis natus eſt. Si nulla providentia eſt, cur imbres cadunt, fruges oriuntur, arbuſta frondeſcunt? Non, inquit, ſemper animantium cauſa iſta fiunt, quoniam providentiæ nihil proſunt: ſed omnia ſua ſponte fieri neceſſe eſt. Unde ergo naſcuntur, aut quomodo fiunt omnia, quæ geruntur? Non eſt, inquit, providentiæ opus; ſunt enim ſemina per inane volitantia, quibus inter ſe temere conglobatis, univerſa gignuntur atque concreſcunt. Cur igitur illa non ſentimus aut cernimus? Quia nec colorem habent, inquit, nec calorem ullum, nec odorem: ſaporis quoque & humoris expertia ſunt, & tam minuta, ut ſecari ac dividi nequeant.

Sic eum, quia in principio falſum ſuſceperat, conſequentium rerum neceſſitas ad deliramenta perduxit. Ubi enim ſunt, aut unde iſta corpuſcula? Cur illa nemo præter unum Leucippum ſomniavit? a quo Democritus eruditus hæreditatem ſtultitiæ reliquit Epicuro. Quæ ſi ſunt corpuſcula, & quidem ſolida, ut dicunt, ſub oculos certe venire poſſunt. Si eadem eſt natura omnium, quomodo res varias efficiunt? Vario, inquit, ordine ac poſitione conveniunt: ſicut litteræ, quæ cum ſint paucæ, varie tamen collocatæ, innumerabilia verba conficiunt. At litteræ varias formas habent. Ita, inquit, & hæc ipſa primordia; nam ſunt aſpera, ſunt hamata, ſunt lævia. Secari ergo & dividi poſſunt, ſi aliquid illis ineſt, quod emineat. Si autem lævia ſunt, & hamis indigent, cohærere non

poſ-

possunt. Hamata igitur esse oportet, ut possint invicem concatenari. Cum vero tam minuta esse dicantur, ut nulla ferri acie dissici valeant, quomodo hamos; aut angulos habent? Quos, quia extant, necesse est posse divelli. Deinde quo fœdere inter se, qua mente conveniunt, ut ex his aliquid construatur? Si sensu carent, nec coire tam disposite possunt; quia non potest quidquam rationale perficere, nisi ratio. Quam multis coargui hæc vanitas potest! sed properat oratio. Hic est ille,

Qui genus humanum ingenio superavit, & omnes
Præstinxit stellas, exortus uti ætherius sol.

Quos equidem versus nunquam sine risu legere possum. Non enim de Socrate, aut Platone hoc saltem dicebant, qui velut reges habentur philosophorum: sed de homine, quo sano & vigente nullus æger ineptius deliravit. Itaque poeta inanissimus leonis laudibus murem non ornavit, sed obruit & obtrivit. At idem nos metu liberat mortis, de qua hæc ipsius verba sunt expressa: Quando nos sumus, mors non est: quando mors est, nos non sumus; mors ergo nihil ad nos. Quam argute nos fefellit! quasi vero transacta mors timeatur, qua jam sensus ereptus est, ac non ipsum mori, quo sensus eripitur. Est enim tempus aliquod, quo nos etiamnum sumus, & mors tamen nondum est; idque ipsum videtur miserum esse, cum & mors esse incipit, & nos esse desinimus.

Nec frustra dictum est: Mors misera non est. Aditus ad mortem est miser: hoc est, morbo tabescere, ictum perpeti, ferrum corpore excipere, ardere igni, dentibus bestiarum laniari. Hæc sunt, quæ timentur, non quia mortem afferunt, sed quia dolorem magnum. Quin potius effice, ne dolor malum sit. Omnium, inquit, malorum maximum est. Qui ergo non possum non timere, si id, quod mortem antecedit, aut efficit, malum est? Quid, quod totum illud argumentum

fal-

falsum est; quia non intereunt animæ. Animæ vero, inquit, intereunt. Nam quod cum corpore nascitur, cum corpore intereat necesse est. Jam superius dixi, differre me hunc locum melius, & operi ultimo reservare, ut hanc Epicuri persuasionem, sive illa Democriti, sive Dicæarchi fuit, & argumentis, & divinis testimoniis redarguam. Verum ille fortasse impunitatem vitiis suis spopondit; fuit enim turpissimæ voluptatis assertor, cujus capiendi causa nasci hominem putavit. Quis, cum hoc affirmari audiat, vitiis & sceleribus abstineat? Nam si perituræ sunt animæ, appetamus divitias, ut omnes suavitates capere possimus: quæ si nobis desunt, ab iis, qui habent, auferamus clam, dolo, vi; eo magis, si humanas res Deus nullus curat, quandocumque spes impunitatis arriserit, rapiamus, necemus. Sapientis est enim malefacere, si & utile sit, & tutum; quoniam si quis in cœlo Deus est, non irascitur cuiquam. Æque stulti est & benefacere; quia sicut ira non commovetur, ita nec gratia tangitur. Voluptatibus igitur, quoquo modo possumus, serviamus. Brevi enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine voluptate patiamur; ne, quia ipsi quandoque perituri sumus, id ipsum, quod viximus, pereat.

Hoc ille tametsi non dicit verbo, re tamen ipsa docet. Nam cum disputat, omnia sapientem sua causa facere, ad utilitatem suam refert omnia, quæ agit. Ita qui audit hæc flagitia, nec boni quidquam faciendum putabit; quoniam benefacere ad utilitatem spectat alienam; nec a scelere abstinendum, quia maleficio præda conjuncta est. Archipyrata quisquam, vel latronum ductor, si suos ad grassandum cohortetur, quo alio sermone uti potest, quam ut eadem dicat, quæ dicit Epicurus? Deos nihil curare; non ira, non gratia tangi; inferorum pœnas non esse metuendas, quod animæ

mæ post mortem occidant, nec ulli omnino sint inferi; voluptatem esse maximum bonum; nullam esse humanam societatem; sibi quemque consulere; neminem esse, qui alterum diligat, nisi sua causa; mortem non esse metuendam forti viro, nec ullum dolorem, qui etiamsi torqueatur, si uratur, nihil curare se dicat. Est plane, cur quisquam putet, hanc vocem viri esse sapientis, quæ potest latronibus aptissime commodari?

CAPUT XVIII.

Pythagorici & Stoici, animarum immortalitatem statuentes, voluntariam mortem inaniter persuadent.

Alii autem contraria his disserunt, superesse animas post mortem; & hi sunt maxime Pythagorici ac Stoici: quibus etsi ignoscendum est, quia verum sentiunt, non possum tamen non reprehendere eos, quia non sententia, sed casu inciderunt in veritatem. Itaque in eo ipso, quod recte sentiebant, aliquid errarunt. Nam cum timerent argumentum illud, quo colligitur necesse esse, ut occidant animæ cum corporibus, quia cum corporibus nascuntur, dixerunt non nasci animas, sed insinuari potius in corpora, & de aliis in alia migrare. Non putaverunt aliter fieri posse, ut supersint animæ post corpora, nisi videantur fuisse ante corpora. Par igitur, ac prope similis error est partis utriusque. Sed hæc in præterito falsa est, illa in futuro. Nemo enim vidit, quod est verissimum, & nasci animas, & non occidere; quia, cur id fieret, aut quæ ratio esset hominis, nescierunt. Multi ergo ex iis, quia æternas esse animas suspicabantur, tanquam in cœlum migraturi essent, sibi ipsis manus intulerunt: ut Cleanthes, ut Chrysippus, ut Zeno, ut Empedocles, qui se in ardentis Ætnæ specum intempesta nocte dejecit, ut

cum

cum repente non apparuiſſet, abiiſſe ad Deos crederetur; & ex Romanis Cato, qui fuit in omni ſua vita Socraticæ vanitatis imitator. Nam Democritus in alia fuit perſuaſione. Sed tamen

Sponte ſua letho caput obvius obtulit ipſe:

quo nihil ſceleratius fieri poteſt. Nam ſi homicida nefarius eſt, quia hominis extinctor eſt, eidem ſceleri obſtrictus eſt, qui ſe necat, quia hominem necat. Imo vero majus eſſe id facinus exiſtimandum eſt, cujus ultio ſoli Deo ſubjacet. Nam ſicut in hanc vitam non noſtra ſponte venimus, ita rurſus ex hoc domicilio corporis, quod tuendum nobis aſſignatum eſt, ejusdem juſſu recedendum eſt, qui nos in hoc corpus induxit, tamdiu habituros, donec jubeat emitti; & ſi vis aliqua inferatur, æqua mente id patiendum eſt, cum extincta innocentis anima inulta eſſe non poſſit; habeamusque judicem magnum, cui ſoli vindicta in integro ſemper eſt.

Homicidæ igitur illi omnes philoſophi, & ipſe Romanæ ſapientiæ princeps Cato, qui antequam ſe occideret, perlegiſſe Platonis librum dicitur, qui eſt ſcriptus de æternitate animarum, & ad ſummum nefas philoſophi autoritate compulſus eſt; & hic tamen aliquam moriendi cauſam videtur habuiſſe, odium ſervitutis. Quid Ambraciotes ille, qui, cum eumdem librum perlegiſſet, præcipitem ſe dedit, nullam aliam ob cauſam, niſi quod Platoni credidit? Execrabilis prorſus ac fugienda doctrina, ſi abigit homines a vita. Quod ſi ſciſſet Plato, atque docuiſſet, a quo, & quomodo, & quibus, & quæ ob facta, & quo tempore immortalitas tribuatur, nec Cleombrotum impegiſſet in mortem voluntariam, nec Catonem, ſed eos ad vitam & juſtitiam potius erudiſſet. Nam Cato videtur mihi cauſam quæſiſſe moriendi, non tam ut Cæſarem fugeret, quam ut Stoicorum decretis obtemperaret, quos ſectabatur, nomenque ſuum grandi aliquo facinore

nore clarificaret: cui quid mali accidere potuerit, si viveret, non invenio. Caius enim Cæsar, ut clemens erat, nihil aliud efficere volebat, etiam in ipso belli civilis ardore, quam ut bene mereri de Republica videretur, duobus optimis civibus Cicerone & Catone servatis. Sed redeamus ad eos, qui mortem pro bono laudant. De vita quereris, quasi vixeris, aut unquam tibi ratio constiterit, cur omnino sis natus. Nonne igitur tibi verus ille & communis omnium pater Terentianum illud jure increpaverit:

- - Prius disce, quid sit vivere;
Si displicebit vita, tum isthæc utitor.

Indignaris te malis esse subjectum; quasi quidquam merearis boni, qui patrem, qui dominum, qui regem tuum nescis; qui, quamvis clarissimam lucem intuearis oculis, mente tamen cæcus es, & in profundis ignorantiæ tenebris jaces. Quæ ignorantia effecit, ut quosdam dicere non puderet, idcirco nos esse natos, ut scelerum pœnas lueremus: quo quid delirius dici possit, non video. Ubi enim, vel quæ scelera potuimus admittere, qui omnino non fuimus? Nisi forte credemus inepto illi seni, qui se in priori vita Euphorbum fuisse mentitus est. Hic, credo, quod erat ignobili genere natus, familiam sibi ex Homeri carminibus adoptavit. O miram & singularem Pythagoræ memoriam! O miseram oblivionem nostrum omnium, qui nesciamus, qui ante fuerimus! Sed fortasse vel errore aliquo, vel gratia sit effectum, ut ille solus lethæum gurgitem non attigerit, nec oblivionis aquam gustaverit: videlicet senex vanus, sicut otiosæ aniculæ solent, fabulas tanquam infantibus credulis finxit. Quod si bene sensisset de iis, quibus hæc locutus est, si homines eos existimasset, nunquam sibi tam petulanter mentiendi licentiam vendicasset. Sed deridenda est hominis levissimi vanitas. Quid Ciceroni faciemus? qui cum in principio Consolationis suæ dixisset, luendorum scele-

rum causa nasci homines, iteravit id ipsum postea, quasi objurgans eum, qui vitam non esse pœnam putet. Recte ergo præfatus est, errore, ac miserabili veritatis ignorantia se teneri.

CAPUT XIX.

Cicero & alii sapientissimi animarum immortalitatem, sed infideliter docent; & quod bona vel mala mors ex ante acta vita sit ponderanda.

At illi, qui de mortis bono disputant, quia nihil veri sciunt, sic argumentantur: Si nihil est post mortem, non est malum mors; aufert enim sensum mali. Si autem supersunt animæ, est etiam bonum; quia immortalitas sequitur. Quam sententiam Cicero de Legibus sic explicavit: Gratulemurque nobis, quoniam mors aut meliorem, quam qui est in vita, aut certe non deteriorem allatura est statum. Nam sine corpore, animo vigente, divina vita est; sensu carente, nihil profecto est mali. Argute, ut sibi videbatur, quasi nihil esse aliud possit. Atqui utrumque hoc falsum est. Docent enim divinæ litteræ, non extingui animas: sed aut pro justitia præmio affici, aut pœna pro sceleribus sempiterna. Nec enim fas est, aut eum, qui sceleratus in vita feliciter fuerit, effugere, quod meretur: aut eum, qui ob justitiam miserrimus fuerit, sua mercede fraudari. Quod adeo verum est, ut idem Tullius in Consolatione non easdem sedes incolere justos atque impios prædicaverit. Nec enim omnibus, inquit, iidem illi sapientes arbitrati sunt, eumdem cursum in cœlum patere: nam vitiis & sceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atque in cœno jacere docuerunt; castos autem animos, puros, integros, incorruptos, bonis etiam studiis atque artibus expolitos,

litos, levi quodam & facili lapſu ad Deos, id eſt, ad naturam ſui ſimilem pervolare. Quæ ſententia ſuperiori illi argumento repugnat. Illud enim ſic aſſumptum eſt, tanquam neceſſe ſit, omnem hominem natum immortalitate donari. Quod igitur erit diſcrimen virtutis, ac ſceleris, ſi nihil intereſt, utrumne Ariſtides ſit aliquis, an Phalaris? utrum Cato, an Catilina? Sed hanc repugnantiam rerum ſententiarumque non cernit, niſi qui tenet veritatem. Si quis igitur nos roget, utrumne bonum ſit mors, an malum? reſpondebimus, qualitatem ejus ex vitæ ratione pendere. Nam ſicut vita ipſa bonum eſt, ſi cum virtute vivatur; malum, ſi cum ſcelere: ſic & mors ex præteritis vitæ actibus ponderanda eſt. Ita fit, ut ſi vita in Dei religione transacta ſit, mors malum non ſit; quia translatio eſt ad immortalitatem. Sin autem, malum ſit neceſſe eſt; quoniam ad æterna, ut dixi, ſupplicia transmittit.

Quid ergo dicemus, niſi errare illos, qui aut mortem appetunt, tanquam bonum; aut vitam fugiunt, tanquam malum? niſi quod ſunt iniquiſſimi, qui pauciora mala non penſant bonis pluribus. Nam cum omnem vitam per exquiſitas & varias traducant voluptates, mori cupiunt, ſi quid forte his amaritudinis ſupervenit; & ſic habent, tanquam illis nunquam fuerit bene, ſi aliquando fuerit male. Damnant igitur vitam omnem, plenamque nihil aliud, quam malis opinantur. Hinc nata eſt inepta illa ſententia, hanc eſſe mortem, quam nos vitam putemus; illam vitam, quam nos pro morte timeamus: ita primum bonum eſſe, non naſci, ſecundum, citius mori. Quæ, ut majoris ſit autoritatis, Sileno attribuitur. Cicero in Conſolatione: „Non naſci, inquit, longe optimum, nec in „hos ſcopulos incidere vitæ; proximum autem, ſi „natus ſis, quamprimum mori, tanquam ex incendio „effugere violentiam fortunæ.„ Crediddiſſe illum va-

nissimo dicto exinde apparet, quod adjecit aliquid de suo, ut ornaret. Quæro igitur, cui esse optimum putet non nasci, cum sit nullus omnino, qui sentiat: nam ut bonum sit aliquid, aut malum, sensus efficit. Deinde, cur omnem vitam nihil aliud esse, quam scopulos & incendium putaverit; quasi aut in nostra fuerit potestate, ne nasceremur, aut vitam nobis fortuna tribuat, non Deus; aut vivendi ratio quidquam simile incendio habere videatur.

Non dissimile Platonis illud est, quod ajebat, se gratias agere naturæ: Primum, quod homo natus esset potius, quam mutum animal; Deinde, quod mas potius, quam fœmina; quod Græcus, quam Barbarus; Postremo, quod Atheniensis, & quod temporibus Socratis. Dici non potest, quantam mentibus cæcitatem, quantosque pariat errores ignoratio veritatis. Ego plane contenderim, nunquam quidquam dictum esse in rebus humanis delirius. Quasi vero si aut Barbarus, aut mulier, aut asinus denique natus esset, idem ipse Plato esset, ac non ipsum illud, quod natum fuisset. Sed videlicet Pythagoræ credidit, qui ut vetaret homines animalibus vesci, dixit, animas de corporibus in aliorum animalium corpora commeare: quod & vanum & impossibile est. Vanum, quia necesse non fuit, veteres animas in nova corpora inducere, cum idem artifex, qui primas aliquando fecerat, potuerit semper novas facere. Impossibile, quia rectæ rationis anima tam immutare naturam status sui non potest, quam ignis aut deorsum niti, aut in transversum, fluminis modo, flammam suam fundere. Existimavit igitur homo sapiens, potuisse fieri, ut anima, quæ tunc erat in Platone, in aliquod mutum animal includeretur, essetque humano sensu prædita, ut intelligeret ac doleret incongruenti se corpore oneratam. Quanto sanius faceret, si gratias agere se diceret, quod ingeniosus, quod docilis natus esset, quod in iis opibus, ut libe-

liberaliter erudiretur. Nam quod Athenis natus est, quid in eo beneficii fuit? An non plurimi extiterunt in aliis civitatibus excellenti ingenio atque doctrina viri, qui meliores singuli, quam omnes Athenienses fuerunt? Quanta hominum millia fuisse credamus, qui & Athenis nati, & temporibus Socratis, indocti tamen, ac stulti fuerunt? Non enim aut parietes, aut locus, in quo quisque est effusus ex utero, conciliat homini sapientiam. Quid vero attinuit, Socratis se temporibus natum gratulari? Num Socrates ingenia discentibus potuit commodare? Non venit in mentem Platoni, Alcibiadem quoque & Critiam ejusdem Socratis assiduos auditores fuisse; quorum alter hostis patriæ acerrimus fuit, alter crudelissimus omnium tyrannorum.

CAPUT XX.

Socrates aliis prudentior fuit in Philosophia, quamvis in multis desipuerit.

Videamus nunc, quid in Socrate ipso tam magnum fuerit, ut homo sapiens merito gratias ageret, illius se temporibus esse natum. Non inficior, fuisse illum paulo cordatiorem, quam cæteros, qui naturam rerum putaverunt ingenio posse comprehendi. In quo illos non excordes tantum fuisse arbitror, sed etiam impios; quod in secreta cœlestis illius providentiæ curiosos oculos voluerint immittere. Romæ, & in plerisque urbibus scimus esse quædam sacra, quæ aspici a viris nefas habeatur. Abstinent igitur aspectu, quibus contaminare illa non licet; & si forte vel errore, vel casu quopiam vir aspexerit, primo pœna ejus, deinde instauratione sacrificii scelus expiatur. Quid his facias, qui inconcessa scrutari volunt? Nimirum

multo sceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cœleste templum profanare impiis disputationibus quærunt, quam qui ædem Vestæ, aut Bonæ Deæ, aut Cereris intraverint. Quæ penetralia quamvis adire viris non liceat, tamen a viris fabricata sunt. Hi vero non tantum impietatis crimen effugiunt: sed, quod est multo indignius, eloquentiæ famam, & ingenii gloriam consequuntur. Quid, si aliquid investigare possent? Sunt enim tam stulti in asseverando, quam improbi in quærendo; cum neque invenire quidquam possint, nec defendere, etiamsi invenerint. Nam si verum vel fortuito viderint, quod sæpius contingit, committunt, ut ab aliis id pro falsò refellatur. Non enim descendit aliquis de cælo, qui sententiam de singulorum opinionibus ferat: quapropter nemo dubitaverit, eos, qui ista conquirant, stultos, ineptos, insânos esse.

Aliquid ergo Socrates habuit cordis humani, qui cum intelligeret hæc non posse inveniri, ab ejusmodi quæstionibus se removit; vereorque, ne in eo solo. Multa enim sunt ejus non modo laude indigna, sed etiam reprehensione dignissima, in quibus fuit suorum simillimus. Ex his unum eligam, quod ab omnibus sit probatum. Celebre hoc proverbium Socrates habuit: Quod supra nos, nihil ad nos. Procumbamus igitur in terram, & manus nobis ad præclara opera datas convertamus in pedes. Nihil ad nos cœlum, ad cujus contemplationem sumus excitati; nihil denique lux ipsa pertineat: certe victus nostri causa de cœlo est. Quod si hoc sensit, non esse de rebus cælestibus disputandum, ne illorum quidem rationem poterat comprehendere, quæ sub pedibus habebat. Quid ergo? num erravit in verbis? Verisimile non est: sed nimirum id sensit, quod locutus est, religioni minime serviendum; quod si aperte diceret, nemo pateretur.

Quis enim non sentiat, hunc mundum tam mirabili ratione perfectum aliqua providentia gubernari?

quando-

quandoquidem nihil eſt, quod poſſit ſine ullo moderatore conſiſtere. Sic domus ab habitatore deſerta dilabitur; navis ſine gubernatore abit peſſum; & corpus relictum ab anima diffluit: nedum putemus, tantam illam molem aut conſtrui ſine artifice, aut ſtare tamdiu ſine rectore potuiſſe. Quod ſi publicas illas religiones voluit evertere, non improbo, quin etiam laudabo, ſi ipſe quod eſt melius invenerit. Verum idem per canem & anſerem dejerabat. O hominem ſcurram, ut ait Zeno Epicureus, ineptum, perditum, deſperatum, ſi cavillari voluit Religionem; dementem, ſi hoc ſerio fecit, ut animal turpiſſimum pro Deo haberet! Quis jam ſuperſtitiones Ægyptiorum audeat reprehendere, quas Socrates Athenis autoritate confirmavit ſua? Illud vero nonne ſummæ vanitatis, quod ante mortem familiares ſuos rogavit, ut Æſculapio gallum, quem voverat, pro ſe ſacrarent? Timuit videlicet, ne apud Rhadamanthum reciperatorem voti reus fieret ab Æſculapio. Dementiſſimum hominem putarem, ſi morbo affectus periiſſet. Cum vero hoc ſanus fecerit, eſt ipſe inſanus, qui eum putat fuiſſe ſapientem. En, cujus temporibus natum ſe eſſe homo ſapiens gratulatur.

CAPUT XXI.

De Platonis doctrina, qua reſpublicas deſtrueret.

Videamus tamen, quid illum Socrates docuerit, qui cum totam Phyſicam repudiaſſet, eo ſe contulit, ut de virtute atque officio quæreret. Itaque non dubito, quin auditores ſuos juſtitiæ præceptis erudierit. Docente igitur Socrate, non fugit Platonem, juſtitiæ vim in æquitate conſiſtere; ſiquidem omnes pari conditione naſcuntur. Ergo nihil, inquit, privati ac pro-

prii habeant: sed ut pares esse possint, quod justitiæ ratio desiderat, omnia in commune possideant. Ferri hoc potest, quamdiu de pecunia dici videtur. Quod ipsum quam impossibile sit, & quam injustum, poteram multis rebus ostendere. Concedamus tamen, ut possit fieri. Omnes enim sapientes erunt, & pecuniam contemnent. Quò ergo illum communitas ista perduxit? Matrimonia quoque, inquit, communia esse debebunt: scilicet ut ad eamdem mulierem multi viri, tanquam canes confluant; & is utique obtineat, qui viribus vicerit: aut si patientes sunt, ut philosophi, expectent, ut vicibus, tanquam lupanar obeant. O miram Platonis æquitatem! Ubi est ergo virtus castitatis? ubi fides conjugalis? quæ si tollas, omnis justitia sublata est. At idem dixit, beatas civitates futuras fuisse, si aut philosophi regnarent, aut reges philosopharentur. Huic vero tam justo, tam æquo viro regnum dares, qui aliis abstulisset sua, aliis condonasset aliena; prostituisset pudicitiam fœminarum: quod nullus unquam non modo rex, sed ne tyrannus quidem fecit.

Quam vero intulit rationem turpissimi hujus consilii? Sic inquit: Civitas concors erit, & amoris mutui constricta vinculis, si omnes omnium fuerint & mariti, & patres, & uxores, & liberi. Quæ ista confusio generis humani est! Quomodo servari potest caritas, ubi nihil est certum, quod ametur? Quis aut vir mulierem, aut mulier virum diliget, nisi habitaverint semper una, nisi devota mens, & servata invicem fides individuam fecerit caritatem? quæ virtus in illa promiscua voluptate locum non habet. Item si omnes omnium liberi sint, quis amare liberos tanquam suos poterit, cum suos esse aut ignoret, aut dubitet? quis honorem tanquam patri deferet, cum, unde natus sit, nesciat? Ex quo fit, ut non tantum alienum pro patre habeat, sed etiam patrem pro alieno. Quid,

quod

quod uxor potest esse communis, filius non potest; quem concipi nonnisi ex uno necesse est. Perit ergo illi uni communitas, ipsa reclamante natura. Superest, ut tantummodo concordiæ causa uxores velit esse communes. At nulla vehementior discordiarum causa est, quam unius fœminæ a multis maribus appetitio. In quo Plato, si ratione non potuit, exemplis certe potuit admoneri, & mutorum animalium, qui ob hoc vel acerrime pugnant, & hominum, qui semper ob eam rem gravissima inter se bella gesserunt.

CAPUT XXII.

De Platonis præceptis, iisdemque reprehensis.

Restat, ut commmunio ista nihil aliud habeat, præter adulteria & libidines, propter quas funditus eruendas, virtus est vel maxime necessaria. Itaque non invenit concordiam, quam quærebat; quia non videbat, unde oriatur. Nam justitia in extrapositis nihil momenti habet, ne in corpore quidem: sed tota in hominis mente versatur. Qui ergo vult homines adæquare, non matrimonia, non opes subtrahere debet; sed arrogantiam, superbiam, tumorem, ut illi potentes & elati pares esse se etiam mendicissimis sciant. Detracta enim divitibus insolentia & iniquitate, nihil intererit, utrumne alii divites, alii pauperes sint, cum animi pares fuerint; quod efficere nulla res alia præter religionem Dei potest. Putavit igitur se invenisse justitiam, cum eam prorsus everterit; quia non rerum fragilium, sed mentium debet esse communitas. Nam si justitia virtutum omnium mater est, cum illæ singulæ tolluntur, ipsa subvertitur. Tulit autem Plato ante omnia frugalitatem; quæ utique nulla est, ubi proprii nihil habeatur. Tulit abstinentiam; siquidem nihil

fuerit, quod abstineatur, alienum. Tulit temperantiam, tulit castitatem; quæ virtutes in utroque sexu maximæ sunt. Tulit verecundiam, pudorem, modestiam, si honesta & legitima esse incipiunt, quæ solent flagitiosa & turpia judicari. Sic virtutem dum vult omnibus dare, omnibus ademit. Nam rerum proprietas & vitiorum, & virtutum materiam continet: communitas autem nihil aliud, quam vitiorum licentiam. Nam viri, qui multas mulieres habent, nihil aliud dici possunt, quam luxuriosi ac nepotes. Item mulieres, quæ a multis habentur, non utique adulteræ, quia certum matrimonium nullum est, sed prostitutæ ac meretrices sint necesse est.

Redegit ergo humanam vitam ad similitudinem non dicam mutorum, sed pecudum ac belluarum. Nam volucres pene omnes faciunt matrimonia, & paria junguntur, & nidos suos tanquam geniales toros concordi mente defendunt; & fœtus suos, quia certi sunt, amant; & si alienos objeceris, abigunt. At homo sapiens contra morem hominum, contraque naturam stultiora sibi, quæ imitaretur, elegit. Et quoniam videbat in cæteris animalibus officia marium fœminarumque non esse divisa, existimavit oportere etiam mulieres militare, & consiliis publicis interesse, & magistratus gerere, & imperia suscipere. Itaque his arma & equos assignavit: consequens est, ut lanam & telam viris, & infantium gestationes. Nec vidit impossibilia esse, quæ diceret; ex eo, quod adhuc in orbe terræ neque tam stulta, neque tam vana ulla gens extiterit, quæ hoc modo viveret.

CA-

CAPUT XXIII.

De erroribus quorumdam Philosophorum; deque Sole & Luna.

Cum igitur in tanta vanitate ipsi philosophorum principes deprehendantur, quid illos minores putabimus, qui nunquam sibi tam sapientes videri solent, quam cum pecuniæ contemptu gloriantur? Fortis animus. Sed expecto, quid faciant; & quo ille contemptus evadat. Tradita sibi a parentibus patrimonia tanquam malum fugiunt, ac deserunt. Et ne in tempestate naufragium faciant, in tranquillo se præcipitant; non virtute, sed perverso metu fortes; sicut illi, qui, cum timent, ne ab hoste jugulentur, ipsi se jugulant; ut mortem morte devitent. Sic isti, unde possent gloriam liberalitatis acquirere, sine honore, sine gratia perdunt. Laudatur Democritus, quod agros suos reliquerit, eosque pascua publica fieri passus sit. Probarem, si donasset. Nihil autem sapienter fit, quod si ab omnibus fiat, inutile est ac malum. Sed hæc negligentia tolerabilis. Quid ille, qui patrimonium in nummos redactum effudit in mare? Ego dubito, utrumne sanus, an demens fuerit. Abite, inquit, in profundum malæ cupiditates; ego vos mergam, ne ipse mergar a vobis. Si tantus pecuniæ contemptus est, fac illam beneficium, fac humanitatem, largire pauperibus: potest hoc, quod perditurus es, multis succurrere, ne fame, aut siti, aut nuditate moriantur. Imitare insaniam saltem furoremque Tuditani; sparge populo diripienda. Potes & pecuniam effugere, & tamen bene collocare; quia salvum est, quidquid pluribus profuit.

Zenonis autem paria peccata quis probat? Sed omittamus id, quod est ab omnibus semper irrisum.

 Illud

Illud ſatis eſt ad coarguendum furioſi hominis errorem, quod inter vitia & morbos miſericordiam ponit. Adimit nobis affectum, quo ratio humanæ vitæ pene omnis continetur. Cum enim natura hominis imbecillior ſit, quam cæterorum animalium, quæ vel ad perferendam vim temporum, vel ad incurſiones a ſuis corporibus arcendas, naturalibus munimentis providentia cœleſtis armavit: homini autem quia nihil iſtorum datum eſt, accepit pro iſtis omnibus miſerationis affectum, qui plane vocatur humanitas, qua nosmet invicem tueremur. Nam ſi homo ad conſpectum alterius hominis efferaretur, quod facere videmus animantes, quarum natura ſolivaga eſt, nulla eſſet hominum ſocietas, nulla urbium condendarum vel cura, vel ratio. Sic neque vita quidem ſatis tuta, cum & cæteris animalibus expoſita eſſet imbecillitas hominum, & ipſi inter ſemetipſos belluarum more ſævirent. Non minor in aliis dementia.

Quid enim dici poteſt de illo, qui nigram dixit eſſe nivem? quam conſequens erat, ut etiam picem albam eſſe diceret. Hic eſt ille, qui ſe idcirco natum eſſe dicebat, ut cœlum ac ſolem videret, qui in terra nihil videbat ſole lucente. Xenophanes dicentibus Mathematicis orbem lunæ duodeviginti partibus majorem eſſe, quam terram, ſtultiſſime credidit; & quod huic levitati fuit conſentaneum, dixit, intra concavum lunæ ſinum eſſe aliam terram, & ibi aliud genus hominum ſimili modo vivere, quo nos in hac terra vivimus. Habent igitur illi lunatici homines alteram lunam, quæ illis nocturnum lumen exhibeat, ſicut hæc exhibet nobis. Et fortaſſe noſter hic orbis alterius inferioris terræ luna ſit. Fuiſſe Seneca inter Stoicos ait, qui deliberaret, utrumne Soli quoque ſuos populos daret: inepte ſcilicet, qui dubitaverit. Quid enim perderet, ſi dediſſet? Sed, credo, calor deterrebat, ne tantam multitudinem periculo committeret; ne ſi æſtu nimio periiſſent, ipſius culpa eveniſſe tanta calamitas diceretur.

CA-

CAPUT XXIV.

De Antipodibus; de Cælo ac Sideribus.

Quid illi, qui esse contrarios vestigiis nostris Antipodas putant, num aliquid loquuntur? aut est quisquam tam ineptus, qui credat esse homines, quorum vestigia sint superiora, quam capita? aut ibi, quæ apud nos jacent, inversa pendere? fruges & arbores deorsum versus crescere? pluvias, & nives, & grandinem sursum versus cadere in terram? Et miratur aliquis, hortos pensiles inter septem mira narrari, cum philosophi & agros, & maria, & urbes, & montes pensiles faciant? Hujus quoque erroris aperienda nobis origo est. Nam semper eodem modo falluntur. Cum enim falsum aliquid in principio sumpserint, veri similitudine inducti, necesse est eos in ea, quæ consequuntur, incurrere. Sic incidunt in multa ridicula, quia necesse est falsa esse, quæ rebus falsis congruunt. Cum autem primis habuerint fidem, qualia sint ea, quæ sequuntur, non circumspiciunt, sed defendunt omni modo; cum debeant prima illa, utrumne vera sint, an falsa, ex consequentibus judicare.

Quæ igitur illos ad Antipodas ratio perduxit? Videbant siderum cursus in occasum meantium: solem atque lunam in eamdem partem semper occidere, atque oriri semper ab eadem. Cum autem non perspicerent, quæ machinatio cursus eorum temperaret, nec quomodo ab occasu ad orientem remearent, cœlum autem ipsum in omnes partes putarent esse devexum, quod sic videri propter immensam latitudinem necesse est: existimaverunt, rotundum esse mundum sicut pilam, & ex motu siderum opinati sunt cœlum volvi, sic astra solemque, cum occiderint, volubilitate ipsa mundi ad ortum referri. Itaque & æreos orbes fabricati sunt,

quasi

quasi ad figuram mundi, eosque cœlarunt portentosis quibusdam simulacris, quæ astra esse dicerent. Hanc igitur cœli rotunditatem illud sequebatur, ut terra in medio sinu ejus esset inclusa. Quod si ita esset, etiam ipsam terram globo similem; neque enim fieri posset, ut non esset rotundum, quod rotundo conclusum teneretur. Si autem rotunda etiam terra esset, necesse esse, ut in omnes cœli partes eamdem faciem gerat; id est, montes erigat, campos tendat, maria consternat: Quod si esset, etiam sequebatur illud extremum, ut nulla sit pars terræ, quæ non ab hominibus cæterisque animalibus incolatur. Sic pendulos istos Antipodas cœli rotunditas adinvenit.

25. Quod si quæras ab iis, qui hæc portenta defendunt, quomodo non cadunt omnia in inferiorem illam cœli partem: respondent, hanc rerum esse naturam, ut pondera in medium ferantur, & ad medium connexa sint omnia, sicut radios videmus in rota; quæ autem levia sunt, ut nebula, fumus, ignis, a medio deferantur, ut cœlum petant. Quid dicam de iis nescio, qui, cum semel aberraverint, constanter in stultitia perseverant, & vanis vana defendunt; nisi quod eos interdum puto, aut joci causa philosophari, aut prudentes & scios mendacia defendenda suscipere, quasi ut ingenia sua in malis rebus exerceant, vel ostendant. At ego multis argumentis probare possem, nullo modo fieri posse, ut cœlum terra sit inferius, nisi & liber jam concludendus esset, & adhuc aliqua restarent, quæ magis sunt præsenti operi necessaria. Et quoniam singulorum errores percurrere non est unius libri opus, satis sit pauca enumerasse, ex quibus possit, qualia sint cætera, intelligi.

CAPUT XXV.

De addiscenda Philosophia; & quanta ad ejus studium sint necessaria.

Nunc pauca nobis de philosophia in commune dicenda sunt, ut confirmata causa peroremus. Summus ille noster Platonis imitator existimavit, philosophiam non esse vulgarem, quod eam non nisi docti homines assequi possint. „ Est, inquit, philosophia paucis contenta judicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens. „ Non est ergo sapientia, si ab hominum cœtu abhorret: quoniam si sapientia homini data est, sine ullo discrimine omnibus data est, ut nemo sit prorsus, qui eam capere non possit. At illi virtutem humano generi datam sic amplexantur, ut soli omnium publico bono frui velle videantur, tam invidi, quam si velint deligare oculos, aut effodere cæteris, ne solem videant. Nam quid est aliud hominibus negare sapientiam, quam mentibus eorum verum ac divinum lumen auferre? Quod si natura hominis sapientiæ capax est, oportuit & opifices, & rusticos, & mulieres, & omnes denique, qui humanam formam gerunt, doceri, ut sapiant; populumque ex omni lingua, & conditione, & sexu, & ætate conflari. Maximum itaque argumentum est, philosophiam neque ad sapientiam tendere, neque ipsam esse sapientiam, quod mysterium ejus barba tantum celebratur & pallio. Senserunt hoc adeo Stoici, qui & servis, & mulieribus philosophandum esse dixerunt; Epicurus quoque, qui rudes omnium litterarum ad philosophiam invitat; item Plato, qui civitatem de sapientibus voluit componere.

Conati quidem illi sunt facere, quod veritas exigebat: sed non potuit ultra verba procedi. Primum, quia multis artibus opus est, ut ad philosophiam possit

acce-

accedi. Discendæ istæ communes litteræ propter usum legendi, quia in tanta rerum varietate nec disci audiendo possunt omnia, nec memoria contineri. Grammaticis quoque non parum operæ dandum est, ut rectam loquendi rationem scias. Id multos annos auferat necesse est. Nec oratoria quidem ignoranda est; ut ea, quæ didiceris, proferre atque eloqui possis. Geometria quoque, ac musica, & astrologia necessaria est; quod hæ artes cum philosophia habent aliquam societatem: quæ universa perdiscere neque fœminæ possunt, quibus intra puberes annos officia mox usibus domesticis profutura discenda sunt; neque servi, quibus per eos annos vel maxime serviendum est, quibus possunt discere; neque pauperes, aut opifices, aut rustici, quibus in diem victus labore est quærendus. Ob eam causam Tullius ait abhorrere a multitudine philosophiam. Atenim rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa, quæ de principiis rerum dicuntur, intelligent, quæ perplexa & involuta vix etiam politi homines assequuntur?

In rebus igitur obscuritate implicitis, & ingeniorum varietate confusis, & eloquentium virorum exquisito sermone fucatis, quis imperito ac rudi locus est? Denique nullas unquam mulieres philosophari docuerunt, præter unam ex omni memoria Themisten; neque servos, præter unum Phædonem, quem male servientem redemisse ac docuisse Cebetem tradunt. Enumerant etiam Platonem, ac Diogenem; qui tamen servi non fuerunt: sed his servitus evenerat; sunt enim capti. Platonem quidem redemisse Aniceris quidam traditur sestertiis octo. Itaque insectatus est conviciis hunc ipsum redemptorem Seneca, quod parvi Platonem æstimaverit. Furiosus, ut mihi videtur, qui homini fuerit iratus, quod non multam pecuniam perdidit: scilicet aurum appendere debuit, tanquam pro mortuo Hectore, aut tantum ingerere nummorum;

quan-

quantum venditor non popofcit. Ex Barbaris vero nullum, præter unum Anacharfim Scytham; qui philofophiam ne fomniaffet quidem, nifi & linguam, & litteras ante didiciffet.

CAPUT XXVI.

Sapientiam fola doctrina cœleftis largitur; & quam fit efficax lex Dei.

Quod ergo illi pofcente natura faciendum effe fenferunt, fed tamen neque ipfi facere potuerunt, neque a philofophis fieri poffe viderunt, fola hæc efficit doctrina cœleftis; quia fola fapientia eft. Illi fcilicet perfuadere cuiquam poterunt, qui nihil perfuadent etiam fibi? aut cujusquam cupiditates oppriment, iram temperabunt, libidinem coercebunt, cum ipfi & cedant vitiis, & fateantur, plus valere naturam? Dei autem præcepta, quia & fimplicia, & vera funt, quantum valeant in animis hominum, quotidiana experimenta demonftrant. Da mihi virum, qui fit iracundus, maledicus, effrænatus: pauciffimis Dei verbis

- - - *Tam placidum, quam ovem, reddam.*

Da cupidum, avarum, tenacem: jam tibi eum liberalem dabo, & pecuniam fuam plenis manibus largientem. Da timidum doloris ac mortis: jam cruces, & ignes, & taurum contemnet. Da libidinofum, adulterum, ganeonem: jam fobrium, caftum, continentem videbis. Da crudelem, & fanguinis appetentem: jam in veram clementiam furor ille mutabitur. Da injuftum, infipientem, peccatorem: continuo & æquus, & prudens, & innocens erit. Uno enim lavacro malitia omnis abolebitur. Tanta divinæ fapientiæ vis eft, ut in hominis pectus infufa, matrem delictorum

eorum stultitiam uno semel impetu expellat: ad quod efficiendum, non mercede, non libris, non lucubrationibus opus est. Gratis ista fiunt, facile, cito; modo pateant aures, & pectus sapientiam sitiat. Nemo vereatur, nos aquam non vendimus, nec solem mercede præstamus. Dei fons uberrimus atque plenissimus patet cunctis; & hoc cœleste lumen universis oritur, quicumque oculos habent. Num quis hæc philosophorum aut unquam præstitit, aut præstare, si velit, potest? Qui cum ætates suas in studio philosophiæ conterant, neque alium quemquam, neque seipsos, si natura paululum obstitit, possunt facere meliores. Itaque sapientia eorum, ut plurimum efficiat, non excidit vitia, sed abscondit. Pauca vero Dei præcepta sic totum hominem immutant, & exposito vetere novum reddunt, ut non cognoscas eumdem esse.

CAPUT XXVII.

Quam parum Philosophorum præcepta conferant ad veram sapientiam, quam in sola Religione invenies.

Quid ergo? nihilne illi simile præcipiunt? Imo permulta; & ad verum frequenter accedunt. Sed nihil ponderis habent illa præcepta, quia sunt humana, & autoritate majori, id est divina illa, carent. Nemo enim credit, quia tam se hominem putat esse, qui audit, quam est ille, qui præcipit. Præterea nihil apud eos certi est, nihil, quod a scientia veniat. Sed cum omnia conjecturis agantur, multa etiam diversa & varia proferantur, stultissimi est hominis, præceptis eorum velle parere, quæ utrum vera sint, an falsa, dubitatur; & ideo nemo paret, quia nemo vult ad incertum laborare. Virtutem esse Stoici

ajunt, quæ sola efficiat vitam beatam. Nihil potest verius dici. Sed quid, si cruciabitur, aut dolore afficietur? Poteritne quisquam inter carnifices beatus esse? Imo vero illatus corpori dolor materia virtutis est: itaque ne in tormentis quidem miser est. Epicurus multo fortius. Sapiens, inquit, semper beatus est; & vel inclusus in Phalaridis tauro hanc vocem emittet: Suave est, & nihil curo. Quis eum non irriserit? Maxime, quod homo voluptarius personam sibi viri fortis imposuit, & quidem supra modum. Non enim fieri potest, ut quisquam cruciatus corporis pro voluptatibus ducat, cum satis sit ad officium virtutis implendum, perferre ac sustinere. Quid dicitis Stoici? Quid tu Epicure? Beatus est sapiens, etiam cum torquetur. Si propter gloriam patientiæ: non fruetur; in tormentis enim fortasse morietur. Si propter memoriam: aut non sentiet, si occidunt animæ; aut sentiet, nihil ex ea consequetur.

Quis ergo alius fructus est in virtute? quæ beatitudo vitæ? ut æquo animo moriatur? Bonum mihi affertis unius horæ, aut fortasse momenti, propter quod non expediat in tota vita miseriis & laboribus confici. Quantum autem temporis mors occupat? quæ cum veniat, utrum æquo aut iniquo animo eam subieris, jam nihil refert. Ita fit, ut nihil aliud ex virtute captetur, nisi gloria. Sed hæc aut supervacua & brevis est, aut pravis hominum judiciis non sequetur. Nullus igitur ex virtute fructus est, ubi virtus mortalis est, & caduca. Ita qui hæc locuti sunt, umbram quamdam virtutis videbant, ipsam virtutem non videbant. Defixi enim fuerunt in terram, nec vultus suos in altum erigebant, ut eam possent intueri,

Quæ sese a cæli regionibus ostentabat.

Hæc causa est, cur præceptis eorum nullus obtemperet: quoniam aut ad vitia erudiunt, si voluptatem

[illegible] esse virtutem.

Beatus est igitur spiritus [illegible] pro fide, pro justitia, pro Deo; [illegible]. Est enim Deus, qui solus potest honorare virtutem; [illegible] quem qui non appetunt, nec religionem tenent, [illegible] vitae, profecto [illegible] virtutis vim [illegible], cujus praemium [illegible] neque in caelum spectant, quod ipsi se facere putant, cum res non religiosas quaerunt; quia ratio [illegible] spectandi nulla alia est, nisi aut religionem suscipere, aut animam suam immortalem esse credere. Quisquis enim aut Deum colendum esse intelligit, aut immortalitatis spem sibi propositam habet, mens ejus in caelo est; & licet id non aspiciat oculis, animi tamen lumine aspicit. Qui autem Religionem non suscipiunt, terreni sunt; quia Religio de caelo est; & qui animam putant cum corpore interire, aeque in terram spectant, quia ultra corpus, quod est terra, nihil amplius vident, quod sit immortale. Nihil igitur prodest, hominem ita esse fictum, ut recto corpore spectet in coelum; nisi erecta mente Deum cernat, & cogitatio ejus in spe vitae perpetuae tota versetur.

CAPUT XXVIII.

De vera Religione, deque Natura; Fortuna num sit Dea, & de Philosophia.

Quapropter nihil aliud est in vita, quo ratio, quo conditio nostra nitatur, nisi Dei, qui nos ge-

nuit,

nuit, agnitio, & religiosus ac pius cultus? unde quoniam philosophi aberraverunt, sapientes utique non fuerunt. Quæsierunt illi quidem sapientiam: sed quia non rite quærebant, prolapsi sunt longius, & in tantos errores inciderunt, ut etiam communem sapientiam non tenerent. Non enim tantum Religionem asserere noluerunt: verum etiam sustulerunt; dum specie falsæ virtutis inducti, conantur animos omni metu liberare: quæ Religionis eversio naturæ nomen invenit. Illi enim, cum aut ignorarent, a quo esset effectus mundus, aut persuadere vellent, nihil esse divina mente perfectum, naturam esse dixerunt rerum omnium matrem, quasi dicerent, omnia sua sponte esse nata: quo verbo plane imprudentiam suam confitentur. Natura enim, remota providentia & potestate divina, prorsus nihil est. Quod si Deum naturam vocent, quæ perversitas est, naturam potius quam Deum nominare? Si autem natura ratio est, vel necessitas, vel conditio nascendi, non est per seipsam sensibilis: sed necesse est mentem esse divinam, quæ sua providentia nascendi principium rebus omnibus præbeat. Aut si natura est cœlum atque terra, & omne, quod natum est, non est Deus natura, sed Dei opus.

Non dissimili errore credunt esse fortunam quasi Deam quamdam res humanas variis casibus illudentem; quia nesciunt, unde sibi bona & mala eveniant. Cum hac se compositos ad præliandum putant; nec ullam tamen rationem reddunt, a quo & quam ob causam: sed tantum cum fortuna se digladiari momentis omnibus gloriantur. Jam quicumque alios consolati sunt ob interitum amissionemque carorum, fortunæ nomen acerrimis accusationibus prosciderunt; nec omnino ulla eorum disputatio de virtute est, in qua non fortuna vexetur. M. Tullius in sua Consolatione pugnasse se semper contra fortunam loquitur,

eamque a se esse superatam, cum fortiter inimicorum impetus retudisset; ne tum quidem se ab ea fractum, cum domo pulsus patria caruit: tum autem, cum amiserit carissimam filiam, victum se a fortuna turpiter confitetur. Cedo, inquit, & manum tollo. Quid hoc homine miserius, qui sic jaceat? Insipienter, inquit; sed qui profitetur se esse sapientem. Quid ergo sibi vult assumptio nominis? Quid contemptus ille rerum, qui magnificis verbis prætenditur? Quid dispar cæteris habitus? Aut cur omnino præcepta sapientiæ datis, si nemo, qui sapiat, adhuc inventus est? Et quisquam nobis invidiam facit, quia philosophos negamus esse sapientes? cum ipsi nec scire se quidquam, nec sapere videantur. Nam si quando ita defecerint, ut ne affingere quidem quidquam possint, quod faciunt in rebus cæteris: tum vero ignorantiæ admonentur, & quasi furibundi exiliunt, & exclamant, se cæcos esse & excordes. Anaxagoras pronuntiat circumfusa esse tenebris omnia. Empedocles angustas esse sensuum semitas queritur, tanquam illi ad cogitandum rheda & quadrigis opus esset. Democritus quasi in puteo sic alto, ut fundus sit nullus, veritatem jacere demersam; nimirum stulte, ut cætera. Non enim tanquam in puteo demersa veritas est, quo vel descendere, vel etiam cadere illi licebat, sed tanquam in summo montis excelsi vertice, vel potius in cœlo, quod est verissimum. Quid enim est, cur eam potius in imum depressam diceret, quam in summum levatam? nisi forte mentem quoque in pedibus, aut in imis calcibus constituere malebat potius, quam in pectore, aut in capite.

Adeo remotissimi fuerunt ab ipsa veritate, ut eos ne status quidem sui corporis admoneret, veritatem in summo illis esse quærendam. Ex hac desperatione confessio illa Socratis nata est, qua se nihil scire dixit, *nisi* hoc unum, quod nihil sciat. Hinc Academiæ

disci-

disciplina manavit; si tamen disciplina dici potest, in qua ignoratio & discitur, & docetur. Sed ne illi quidem, qui scientiam sibi assumpserunt, id ipsum, quod se scire putabant, constanter defendere potuerunt. Qui, quoniam ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum divinarum tam varii, tam incerti fuerunt, sibique sæpe contraria differentes, ut quid sentirent, quid vellent, statuere ac dijudicare non possis. Quid igitur pugnes adversus eos homines, qui suo sibi gladio pereunt? Quid labores, ut eos destruas, quos sua ipsos destruit atque afficit oratio? Aristoteles, inquit Cicero, veteres philosophos accusans, ait, eos aut stultissimos, aut gloriosissimos fuisse, qui existimassent philosophiam suis ingeniis perfectam; sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane absolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo more? quando est, aut a quibus absoluta? Nam quod ait stultissimos fuisse, qui putassent ingeniis suis perfectam esse sapientiam, verum est; sed ne ipse quidem satis prudenter, qui aut a veteribus cœptam, aut a novis auctam, aut mox a posterioribus perfectum iri putavit. Nunquam enim potest investigari, quod non per viam suam quæritur.

CAPUT XXIX.

De Fortuna iterum, & Virtute.

Sed repetamus id, quod omisimus. Fortuna ergo per se nihil est; nec sic habendum est, tanquam sit in aliquo sensu. Siquidem fortuna est accidentium rerum subitus atque inopinatus eventus. Verum philosophi, ne aliquando non errent, in re stulta volunt esse sapientes; qui fortunæ sexum mutant, eamque

non Deam, ſicut vulgus, ſed Deum eſſe dicunt. Eumdem tamen interdum naturam, interdum fortunam vocant; „quod multa, inquit idem Cicero, efficiat in„opinata nobis, propter obſcuritatem ignorationem„que cauſarum.„ Cum igitur cauſas ignorent, propter quas fiat aliquid, & ipſum qui faciat ignorent, neceſſe eſt. Idem in opere valde ſerio, in quo præcepta vitæ deprompta ex philoſophia filio dabat: „Magnam, inquit, eſſe fortunæ vim in utramque par„tem, quis neſciat? Nam &, cum proſpero flatu ejus „utimur, ad exitus pervenimus optatos, &, cum re„flaverit, affligimur.„ Primum, qui negat ſciri poſſe quidquam, ſic hoc dixit, tanquam & ipſe, & omnes ſciant. Deinde, qui, etiam quæ clara ſunt, dubia conatur efficere, hoc putavit eſſe clarum, quod illi eſſe debuit vel maxime dubium; nam ſapienti omnino falſum eſt. Quis, inquit, neſcit? Ego vero neſcio. Doceat me, ſi poteſt, quæ ſit illa vis, qui flatus iſte, & qui reflatus.

Turpe igitur eſt, hominem ingenioſum dicere id, quod, ſi neges, probare non poſſit. Poſtremo, quod is, qui dicit, aſſenſus eſſe retinendos, quod ſtulti ſit hominis, rebus incognitis temere aſſentiri, is plane vulgi & imperitorum opinionibus credidit, qui fortunam putant eſſe, quæ hominibus tribuat bona & mala. Nam ſimulacrum ejus cum copia & gubernaculo fingunt, tanquam hæc & opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat. Cui opinioni & Virgilius aſſentit, qui fortunam omnipotentem vocat; & Hiſtoricus, qui ait: Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Quid ergo cæteris Diis loci ſupereſt? Cur non aut ipſa regnare dicitur, ſi plus poteſt; aut ſola colitur, ſi omnia? Vel, ſi tantum mala immittit, aliquid cauſæ proferant, cur, ſi Dea ſit, hominibus invideat, eoſque perditos cupiat, cum ab his religioſe colatur: cur æquior ſit malis, iniquior autem bonis:

cur

cur insidietur, affligat, decipiat & exterminet: quis illam generi hominum vexatricem perpetuam constituerit: cur denique tam malam sortita sit potestatem, ut res cunctas ex libidine magis, quam ex vero celebret, obscuretque. Haec, inquam, philosophos inquirere oportuit potius, quam temere innocentem accusare fortunam: quae etiamsi sit aliqua, nihil tamen afferri ab his potest, cur hominibus tam inimica sit, quam putatur. Itaque illae omnes orationes, quibus iniquitatem fortunae lacerant, se suasque virtutes contra fortunam superbissime jactant, nihil aliud sunt, quam deliramenta inconsideratae levitatis.

Quare non invideant nobis, quibus aperuit veritatem Deus: qui sicut scimus, nihil esse fortunam; ita scimus, esse pravum ac subdolum spiritum, qui sit inimicus bonis, hostisque justitiae; qui contraria faciat, quam Deus; cujus invidiae causam in secundo libro explicavimus. Hic ergo insidiatur universis: sed eos, qui nesciunt hominem, errore impedit, stultitia obruit, tenebris circumfundit, ne quis possit ad divini nominis pervenire notitiam, in quo uno & sapientia continetur, & vita perpetua. Eos autem, qui Deum sciunt, dolis & astu aggreditur, ut cupiditate ac libidine irretiat, ac peccatis blandientibus depravatos impellat ad mortem; vel, si dolo nihil profecerit, vi & violentia dejicere conatur. Idcirco enim in primordiis transgressionis non statim ad poenam detrusus a Deo est, ut hominem malitia sua exerceat ad virtutem: quae nisi agitetur, ni assidua vexatione roboretur, non potest esse perfecta; siquidem virtus est perferendorum malorum fortis ac invicta patientia. Ex quo fit, ut virtus nulla sit, si adversarius desit. Hujus itaque perversae potestatis cum sentirent virtuti repugnantem, nomenque ignorarent, fortunae vocabulum sibi inane finxerunt. Quod quam longe a sapientia sit remotum, declarat Juvenalis his versibus:

 Nul-

[illegible]

CAPUT XXX.

Epilogus ante dictorum; & qua ratione sit transeundum a vanitate philosophorum ad Sapientiam veram, & veri Dei cognitionem, in quo solo virtus est & beatitudo.

Docui, quantum mea mediocritas tulit, longe devium philosophos iter a veritate tenuisse. Sentio tamen, quam multa praeterierim, quia non erat mihi propria contra philosophos disputatio. Sed huc necessario divertendum fuit, ut ostenderem, tot & tanta ingenia in rebus falsis esse consumpta; ne quis forte a pravis religionibus exclusus, ad eos se conferre vellet, tanquam certi aliquid reperturus. Una igitur spes homini, una salus in hac doctrina, quam defendimus, posita est. Omnis sapientia hominis in hoc uno est, ut Deum cognoscat & colat: hoc nostrum dogma, haec sententia est. Quanta itaque voce possum, testificor, proclamo, denuntio. Hic, hic est illud, quod philosophi omnes in tota sua vita quaesie-

quæsierunt, nec unquam tamen investigare, comprehendere, tenere valuerunt, qui Religionem aut pravam retinuerunt, aut totam penitus sustulerunt. Facessant igitur illi omnes, qui humanam vitam non instruunt, sed turbant. Quid enim docent? aut quem instruunt, qui se ipsos nondum instruxerunt? Quem sanare ægroti, quem regere cæci possunt? Huc ergo nos omnes, quibus est cura sapientiæ, conferamus. An expectabimus, donec Socrates aliquid sciat? aut Anaxagoras in tenebris lumen inveniat? aut Democritus veritatem de puteo extrahat? aut Empedocles dilatet animi sui semitas? aut Arcesilas & Carneades videant, sentiant, percipiant?

Ecce vox de cœlo veritatem docens, & nobis sole ipso clarius lumen ostendens. Quid nobis iniqui sumus? & sapientiam suscipere cunctamur, quam docti homines, contritis in quærendo ætatibus suis, nunquam reperire potuerunt? Qui vult sapiens ac beatus esse, audiat Dei vocem; discat justitiam; sacramentum nativitatis suæ norit; humana contemnat, divina suscipiat; ut summum illud bonum, ad quod natus est, possit adipisci. Dissolutis religionibus universis, & omnibus, quæcumque in earum defensionem dici vel solebant, vel poterant, refutatis, deinde convictis philosophiæ disciplinis, ad veram nobis Religionem sapientiamque veniendum est, quoniam est, ut docebo, utrumque conjunctum; ut eam vel argumentis, vel exemplis, vel idoneis testibus asseramus, & stultitiam, quam nobis isti Deorum cultores objectare non desinunt, ut nullam penes nos, sic totam penes ipsos esse doceamus. Et quanquam prioribus libris, cum falsas arguerem religiones, & hoc, cum falsam sapientiam tollerem, ubi veritas sit, ostenderim; planius tamen, quæ Religio & quæ sapientia vera sit, liber proximus indicabit.

LACTANTII
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER QUARTUS.
DE
VERA SAPIENTIA, ET RELIGIONE.

ANALYSIS.

PARTES hujus libri quatuor sunt:

Proœmium, Cap. 1. 2. 3. 4.

Institutio de Christo, a Cap. 5. usque ad 29.

Explicatio quæstionis, quomodo duæ personæ, pater & filius sint unus Deus, Cap. 29.

Admonitio de causis hæresium, Cap. 30.

PROOEMIUM tria continet: Querelam de introducto Deorum cultu, quem omnis injustitia & impietas est consecuta; Causas, cur sapientia a philosophis non sit inventa; quia nimirum extra fines suos eam quæsierint, nec ad Judæos accesserint, divina haud dubie providentia derelicti, nec inde scire potuerunt veritatem: Denique disputationem de sapientiæ & religionis vinculo, ubi docetur, apud solos Christianos sapientiam cum religione esse conjunctam, a quibus unus Deus colatur; non apud Ethnicos, quorum religio vana sit, & a philosophia discreta, quorum item cultus divinus contra omnem sit rationem.

INSTITUTIO de Christo complectitur doctrinam de Christi cognitione, persona, nomine, nativitate, duabus naturis, miraculis, passione, cruce.

Cognitionem Christi hauriendam monet ex Prophetis, qui omnibus Ethnicorum scriptoribus antiquiores sint, *Cap.* 5.

Perso-

Personam subsistentem ante mundum conditum, a Deoque generatum fuisse Christum, demonstrat testimonio Trismegisti, Sibyllarum, & Salomonis Proverb. *Cap.* 6.

Nomen Christi proprium soli Deo patri scribit notum esse, nec ante id publicatum iri, quam dispositio Dei fuerit impleta. Jesum tamen inter homines nominari: Christum autem non proprium ejus nomen esse, sed nuncupationem potestatis & regni, *Cap.* 7.

Nativitas Christi duplex asseritur; una in spiritu, altera in carne. Illa non ex connubio ac permixtione fœminæ alicujus, neque ex Deo, qui mas sit & fœmina, sicut Orpheus & Hermes putarunt, sed incomprehensibiliter cum voce ac sono ex Dei ore processisse dicitur, sicut verbum; unde merito sermo & verbum Dei nuncupetur, rectius tamen λογος apud Græcos, *Cap.* 8. & 9. Hac de virgine natus manifestatur, cujus nativitatis exponitur a Lactantio necessitas, forma, locus, finis. Necessitas; quia enim Judæi magnis a Deo beneficiis affecti a divina lege desciverant, filium suum primogenitum delabi jussit e cœlo Deus, ut religionem sanctam transferret ad gentes, *Cap.* 10. & 11. Forma externa despecta fuit & humilis, ut ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur, *Cap.* 11. Forma interna est, quod virginem elegit, cujus utero se insinuavit; quod minime incredibile videri debet, cum animalia quædam vento & aura concipere soleant, & hujusmodi Christi nativitas a Prophetis fuerit prædicta. Locus nativitatis Judæa nominatur, in qua ideo nasci voluit, & quidem ex semine Judæorum, ne, si fuisset alienigena, justam possent excusationem de lege prætendere, quod eum non suscepissent. Fines nativitatis Lactantius recenset varios; ut universis gentibus, quæ sub cœlo sunt, Dei singularis & veri sanctum mysterium revelaret, *Cap.* 12. item ut per omnia summo patri similis existeret, essetque & ipse ut pater, ἀπατωρ & ἀμητωρ, *Cap.* 13.

Duas quoque in Christo naturas, divinam & humanam, autor affirmat. Divinam, quia illa ex operibus, quæ fecit, apparuerit, & quia Deum Esaias, Hieremias, & David Christum prædicaverint. Humanam, quia hæc ex passione, quam pertulit, apparuerit: quia item Hieremias, Esaias, Moses, Nathan hominis filium Christum futurum prædixerint, *Cap.* 14. & Zacharias propheta sacerdotium & personam ipsam sacerdotalem determinarit.

Mira-

Miracula Christi recensentur varia, eaque tum a Prophetis, tum a Sibyllis prædicta, ac proinde minime magica fuisse *Cap.* 15. ostenditur.

Passionis Christi docentur causæ procreantes & impulsivæ, forma, consequentia & adjuncta. Causæ procreantes fuerunt Pharisæi & Sacerdotes. Impulsivæ doctrina Christi, & scandalum ab humilitate ejus sumptum, itemque ex eo, quod Mosis legem solveret, Sabbatis non vacando: quod circumcisionem vacue faceret: quod abstinentiam suillæ carnis auferret: quæ tamen omnia docet antea fuisse a Prophetis prædicta, *Cap.* 16. & 17. Forma passionis historica recensione captivitatis & crucifixionis Christi declaratur: cui subjicitur detestatio facti, & testimoniorum enarratio, quibus passio illa fuit prænuntiata, *Cap.* 18. Consequentia passionis sex enumerantur: miracula, custodia sepulchri, resurrectio, explicatio Scripturæ de Christi œconomia a Christo ipso ad discipulos facta, adscensio in cœlum, plena Evangelii revelatio per Apostolos, *Cap.* 19. 20. 21. Adjuncta dignitas passionis contra Ethnicos defenditur, qui humilitate & passione Christi offendebantur, *Cap.* 22.

Lactantius affirmat, oportuisse Christum non Deum tantum, sed & hominem esse & pati, hoc argumento:

Quicunque hominibus præcepta dat, ac vitam moresque aliorum fingit, hunc oportet facere præcepta, ut videant alii, possibilia esse, quæ præcipit, nec contemnant doctorem: oportet item, ut e cœlo veniat, cum in homine interna & propria doctrina esse nullo modo possit, & cœlestis doctor in docendo perfectus & consummatus sit: denique necesse est, ut corpus assumat humanum: eo quod mortales oculi claritatem Dei non conspicere, nec Deus expers corporis homines docere possit: quod item excusationem carnis delictis suis obtendentes redarguere non possit, nisi & ipse carne fuerit indutus, ut ostendat, carnem etiam posse capere virtutem, *Cap.* 23. 24.

Atqui Christus talis a Deo patre doctor nobis datus est, qui præcepta justitiæ suæ erudire homines debuit:

Igitur & Deum illum esse oportuit, ut doctrinam perfectam proferret, & autoritate cœlesti necessitatem parendi hominibus imponeret: & hominem, ut exempla virtutis homini præbere posset, & desideriis carnis edomitis doceret, non necessitatis esse peccare, sed propositi ac voluntatis, *Cap.* 25.

Corpo-

Corporatus igitur est, inquit porro Autor, ut homini virtutis & exempla & incitamenta præberet: passus est, ut quemadmodum aliis miraculis mystica quædam adumbravit, ita iis, quæ passus est, significaret, odio futuram sapientiam, bonosque pressuras ac labores varios experturos. Passus item est, ut patientiam, mortisque contemptum traderet homini.

De cruce tandem agens, primum causas reddit, cur Christus hoc infami supplicii genere affici voluerit; nimirum ne quis esset omnino, qui eum non posset imitari. Deinde, ut integrum corpus ejus conservaretur, quod die tertio resurgere ab inferis oportebat; præterea quod exaltari eum in cruce necesse fuit, ut omnibus gentibus passio Dei innotesceret: quemadmodum expansione manuum in cruce congregationem gentium ex omnibus locis ad Ecclesiam præsignificavit, *Cap.* 26. Hinc disserit de vi signi crucis, quod fuget dæmones, & confundat aruspices; ex quibus effectis religionis Christianæ veritatem demonstrat, *Cap.* 27. infertque inde, abjiciendas esse vanitates, & verum Deum cognoscendum colendumque, *Cap.* 29.

TERTIA libri parte expeditur quæstio, quomodo, cum Deum nos unum colere dicamus, duos tamen esse asseveremus, Deum Patrem & Deum Filium. Respondet Lactantius, unam utrique mentem, unum spiritum, unam esse substantiam; ut fontis & rivi, ut solis & radii, ut manus & corporis, & ut civili jure domus una & unus dominus nominatur, quando pater nomen Domini & potestatem filio concedit. Denique unum Deum esse tam patrem, quam filium, ab Esaia quoque & Osea prophetis ostendit, *Cap.* 29.

ULTIMA parte disserit de causis hæresium, quas dicit esse avaritiam & superbiam, ignorationem scripturæ, falsorum Prophetarum admirationem, *Cap.* 30.

CAPUT PRIMUM.

De priore hominum Religione, & quomodo error transfusus sit in antiquitatem, ac de septem Græciæ sapientibus.

Cogitanti mihi, Constantine Imperator, & cum animo meo sæpe reputanti priorem illum generis humani statum, & mirum pariter, & indignum videri solet, quod unius sæculi stultitia religiones varias suscipientis, Deosque multos esse credentis, in tantam subito ignorationem sui ventum est, ut ablata ex oculis veritate, neque Religio Dei veri, neque humanitatis ratio teneretur, hominibus non in cœlo summum bonum quærentibus, sed in terra. Quam ob causam profecto sæculorum veterum mutata felicitas est. Cœperunt enim, relicto parente & constitutore omnium Deo, insensibilia digitorum suorum figmenta venerari. Quæ pravitas quid effecerit, aut quid malorum attulerit, res ipsa declarat. Aversi namque a summo bono, quod ideo beatum ac sempiternum est, quia videri, tangi, comprehendi non potest, & a virtutibus ei bono congruentibus, quæ sunt æque immortales, ad hos corruptos & fragiles Deos lapsi, & studentes iis rebus, quibus solum corpus ornatur, alitur, delectatur, mortem sibi perpetuam cum Diis & cum bonis corporalibus quæsierunt: quia morti corpus omne subjectum est. Insecuta est igitur hujusmodi religiones injustitia & impietas; sicuti fuerat necesse. Desierunt enim vultus suos in cœlum tollere; sed deorsum mentes hominum depressæ, terrenis ut religionibus, sic etiam bonis inhærebant. Secutum est dissidium generis humani, & fraus, & nefas omne; quia spretis æternis atque incorruptis bonis, quæ sola debent ab homine concupisci, temporalia & brevia maluerunt, majorque hominibus ad malum fides fuit, qui pravum recto, quia præsentius fuerat, prætulerunt.

Sic

Sic humanam vitam prioribus sæculis in clarissima luce versatam caligo ac tenebræ comprehenderunt; & quod huic pravitati congruens erat, postquam sublata sapientia est, tum demum sibi homines sapientum nomen vendicare cœperunt. Tum autem nemo sapiens vocabatur, cum omnes erant. Utinamque nomen illud aliquando publicum, quamvis ad paucos redactum, tamen vim suam retineret. Possent enim pauci illi vel ingenio, vel autoritate, vel assiduis hortamentis liberare populum vitiis & erroribus. Sed adeo in totum sapientia occiderat, ut ex ipsa nominis arrogantia nullum eorum, qui vocarentur, appareat fuisse sapientem. Et tamen prius, quam hæc philosophia, quæ dicitur esse, inveniretur, septem fuisse traduntur, qui primi omnium, quia de rebus naturalibus quærere ac disputare sunt ausi, sapientes haberi appellarique meruerunt.

O miserum calamitosumque sæculum, quo per orbem totum septem soli fuerunt, qui hominum vocabulo cierentur; nemo enim potest jure dici homo, nisi qui sapiens est. Sed si cæteri omnes, præter ipsos, stulti fuerunt, ne illi quidem sapientes, quia nemo sapiens esse vere judicio stultorum potest. Adeo ab his abfuit sapientia, ut ne postea quidem increscente doctrina, & multis magnisque ingeniis in id ipsum semper intentis, potuerit perspici veritas, & comprehendi. Nam post illorum septem sapientum gloriam, incredibile est, quanto studio inquirendæ veritatis Græcia omnis exarserit. Ac primum, nomen ipsum sapientiæ arrogans putaverunt, seque non sapientes, sed studiosos sapientiæ vocaverunt. Quo facto & illos, qui temere sapientum sibi nomen asciverant, erroris stultitiæque damnaverunt, & se quoque ipsos ignorantiæ, quam quidem non diffitebantur. Nam ubicumque rerum natura ingeniis eorum quasi manus opposuerat, ne rationem possent aliquam reddere, testificari solebant, nihil scire se, nihil cernere. Unde mul-

to ſapientiores inveniuntur, qui ſe aliqua ex parte viderunt, quam illi, qui ſe ſapere crediderant.

CAPUT II.

Ubi quærenda ſit ſapientia; quare Pythagoras & Plato non acceſſerunt ad Judæos.

Quare, ſi neque illi fuere ſapientes, qui ſunt appellati, neque poſteriores, qui non dubitaverunt inſipientiam confiteri: quid ſupereſt, niſi ut alibi ſit quærenda ſapientia, quando non eſt, ubi quærebatur, inventa? Quid autem putemus fuiſſe cauſæ, cur tot ingeniis totque temporibus ſummo ſtudio & labore quæſita non reperiretur; niſi quod eam philoſophi extra fines ſuos quæſierunt? Qui quoniam peragratis & exploratis omnibus, nuſquam ullam ſapientiam comprehenderunt, & alicubi eſſe illam neceſſe eſt; apparet, illic potiſſimum eſſe quærendam, ubi ſtultitiæ titulus apparet; cujus velamento Deus, ne arcanum ſui divini operis in propatulo eſſet, theſaurum ſapientiæ ac veritatis abſcondit. Unde equidem ſoleo mirari, quod cum Pythagoras & poſtea Plato, amore indagandæ veritatis accenſi, ad Ægyptios, & Magos, & Perſas uſque penetraſſent, ut earum gentium ritus & ſacra cognoſcerent, (ſuſpicabantur enim, ſapientiam in Religione verſari) ad Judæos tamen non acceſſerint, penes quos tunc ſolos erat, & quo facilius ire potuiſſent. Sed averſos eſſe arbitror divina providentia, ne ſcire poſſent veritatem; quia nondum fas erat, alienigenis hominibus Religionem Dei veri juſtitiamque noteſcere. Statuerat enim Deus, appropinquante ultimo tempore, Ducem magnum cœlitus mittere, qui eam perfido ingratoque populo ablatam, exteris gentibus revelaret. Qua de re in hoc li-

libro aggrediar disputare, si prius ostendero, sapientiam cum Religione sic cohærere, ut divelli utrumque non possit.

CAPUT III.

Sapientia & Religio divelli non possunt; necessarium est, ut natura dominus sit uniuscujusque pater.

Deorum cultus, ut in priore libro docui, non habet sapientiam, non modo quia divinum animal hominem terrenis fragilibusque substernit, sed quia nihil ibi disseritur, quod proficiat ad mores excolendos vitamque formandam: nec habet inquisitionem aliquam veritatis, sed tantummodo ritum colendi, qui non officio mentis, sed ministerio corporis constat. Et ideo non est illa religio vera judicanda; quia nullis justitiæ virtutisque præceptis erudit, efficitque meliores. Ita philosophia, quia veram Religionem, id est summam pietatem non habet, non est vera sapientia. Nam si divinitas, quæ gubernat hunc mundum, incredibili beneficentia genus hominum sustentat, & quasi paterna indulgentia fovet, vult profecto gratiam sibi referri, & honorem dari: nec constare homini ratio pietatis potest, si cœlestibus beneficiis extiterit ingratus; quod non est utique sapientis. Quoniam igitur, ut dixi, philosophia & Religio Deorum disjuncta sunt, longeque discreta, si quidem alii sunt professores sapientiæ, per quos utique ad Deos non aditur, alii Religionis antistites, per quos sapere non discitur; apparet, nec illam esse veram sapientiam, nec hanc religionem. Idcirco nec philosophia potuit veritatem comprehendere, nec religio Deorum rationem sui, qua caret, reddere. Ubi autem sapientia cum Religione inseparabili nexu cohæret, utrumque verum esse

necesse est; quia & in colendo sapere debemus, id est scire, quid nobis & quomodo sit colendum, & in sapiendo colere, id est re & actu, quod scierimus, implere.

Ubi ergo sapientia cum Religione conjungitur? Ibi scilicet, ubi Deus colitur unus; ubi vita & actus omnis ad unum caput & ad unam summam refertur; denique iidem sunt doctores sapientiæ, qui & Dei sacerdotes. Nec tamen moveat quemquam, quia sæpe factum est, & fieri potest, ut philosophus aliquis Deorum suscipiat sacerdotium: quod cum fit, non tamen conjungitur philosophia cum religione; sed & philosophia inter sacra cessabit, & religio, quando philosophia tractabitur. Illa enim religio muta est, non tantum, quia mutorum est, sed quia ritus ejus in manu & digitis est, non in corde, aut in lingua, sicut nostra quæ vera est. Idcirco & in sapientia religio, & in religione sapientia est. Ergo non potest segregari; quia sapere nihil aliud est, nisi Deum verum justis ac piis cultibus honorare. Multorum autem Deorum cultus non esse secundum naturam, etiam hoc argumento colligi potest & comprehendi: Omnem Deum, qui ab homine colitur, necesse est inter solennes ritus & precationes patrem nuncupari, non tantum honoris gratia, verum etiam rationis; quod & antiquior est homine, & quod vitam, salutem, victum præstat, ut pater. Itaque & Jupiter a precantibus pater vocatur, & Saturnus, & Janus, & Liber, & cæteri deinceps; quod Lucilius in Deorum concilio irridet:

Ut nemo sit nostrum, quin pater optimu' divum:
Ut Neptunu' pater, Liber, Saturnu' pater, Mars,
Janu', Quirinu' pater, nomen dicatur ad unum.

Quod si natura non patitur, ut sint unius hominis multi patres (ex uno enim procreatur) ergo Deos etiam multos colere contra naturam est, contraque pietatem.

Unus

Unus igitur colendus est, qui potest vere pater nominari. Idem etiam dominus sit necesse est; quia sicut potest indulgere, ita etiam coercere. Pater ideo appellandus est, quia nobis multa & magna largitur: dominus ideo, quia castigandi ac puniendi habet maximam potestatem. Dominum vero eumdem esse, qui sit pater, etiam juris civilis ratio demonstrat. Quis enim poterit filios educare, nisi habeat in eos domini potestatem? Nec immerito paterfamilias dicitur, licet tantum filios habeat: videlicet nomen patris complectitur etiam servos, quia familias sequitur; & nomen familiæ complectitur etiam filios, quia pater antecedit: unde apparet eumdem ipsum & patrem esse servorum, & dominum filiorum. Denique & filius manumittitur tanquam servus, & servus liberatus patroni nomen accipit, tanquam filius. Quod si propterea paterfamilias nominatur, ut appareat eum duplici potestate præditum, quia & indulgere debet, quia pater est, & coercere, quia dominus; ergo idem servus est, qui & filius; idem dominus, qui & pater. Sicut igitur naturæ necessitate non potest esse nisi unus; ita nec dominus nisi unus; quid enim faciat servus, si multi domini diversa imperaverint? Ergo contra rationem contraque naturam sunt religiones multorum Deorum; siquidem nec patres multi possunt esse, nec domini: Deos autem & patres, & dominos nuncupari necesse est.

Teneri ergo veritas non potest, ubi homo idem multis patribus dominisque subjectus est; ubi animus in multa dispersus, huc atque illuc divagatur. Nec habere ullam firmitatem Religio potest, quando certo & stabili domicilio caret. Cultus igitur Deorum veri esse non possunt; eodem modo, quo matrimonium dici non potest, ubi mulier una multos viros habet: sed hæc aut meretrix, aut adultera nominabitur; a qua enim pudor, castitas, virtus abest, virtute careat necesse est. Sic & religio Deorum impudica est & incesta,

quia fide caret, quia honos ille instabilis & incertus caput atque originem non habet.

CAPUT IV.

De Sapientia itidem & Religione; atque de Jure Patris & Domini.

Quibus rebus apparet, quam inter se conjuncta sint sapientia & religio: sapientia spectat ad filios, quæ exigit amorem; religio ad servos, quæ exigit timorem. Nam sicut illi patrem diligere debent & honorare, sic hi dominum colere ac vereri. Deus autem, qui unus est, quoniam utramque personam sustinet, & patris, & domini; & amare eum debemus, quia filii sumus, & timere, quia servi. Non potest igitur nec religio a sapientia separari, nec sapientia a religione secerni; quia idem Deus est, qui & intelligi debet, quod est sapientiæ; & honorari, quod est religionis. Sed sapientia præcedit, religio sequitur; quia prius est, Deum scire, consequens, colere. Ita in duobus nominibus una vis est, quamvis diversa esse videatur. Alterum enim positum est in sensu, alterum in actu. Sed tamen similia sunt duobus rivis ex uno fonte manantibus. Fons autem sapientiæ & religionis Deus est: a quo hi duo rivi si aberraverint, arescant necesse est; quem qui nesciunt, nec sapientes esse possunt, nec religiosi.

Sic fit, ut philosophi, & qui Deos colunt, similes sint aut filiis abdicatis, aut servis fugitivis; quia neque illi patrem quærunt, neque hi dominum; & sicut abdicati hæreditatem patris non assequuntur, & fugitivi impunitatem: ita neque philosophi immortalitatem accipient, quæ est regni cœlestis hæreditas, id est summum bonum, quod illi maxime quærunt; neque

culto-

cultores Deorum pœnam sempiternæ mortis effugient; quæ est animadversio veri domini adversus fugitivos suæ majestatis ac nominis. Deum vero esse patrem, eumdemque dominum, utrique ignoraverunt, tam cultores Deorum, quam ipsi sapientiæ professores: quia aut nihil omnino colendum putaverunt, aut religiones falsas approbaverunt, aut, etiamsi vim potestatemque summi Dei intellexerunt, ut Plato, qui ait, unum esse fabricatorem mundi Deum; & M. Tullius, qui fatetur hominem præclara quadam conditione a summo Deo esse generatum; tamen ei debitum cultum tanquam summo patri non reddiderunt, quod erat consequens ac necessarium. Deos autem neque patres, neque dominos esse posse, non tantum multitudo, ut supra ostendi, sed etiam ratio declarat: quia neque fictum esse a Diis hominem traditur, neque Deos ipsos antecedere originem hominis invenitur; siquidem fuisse in terra homines, antequam Vulcanus, & Liber, & Apollo, & ipse Jupiter nascerentur, apparet. Sed neque Saturno fictio hominis, neque Cœlo patri ejus assignari solet.

Quod si nullus eorum, qui coluntur, formasse a principio, atque instituisse hominem traditur; nullus igitur ex his pater hominis nuncupari potest, ita ne Deus quidem. Ergo fas non est, venerari eos, a quibus non sit homo generatus; quia neque a multis generari potest. Unus igitur ac solus coli debet, qui Jovem, qui Saturnum, qui Cælum ipsum, terramque antecessit. Is enim necesse est hominem figuraverit, qui ante hominem cœlum terramque perfecit. Solus pater vocandus est, qui creavit; solus dominus nuncupandus, qui regit, qui habet vitæ ac necis veram & perpetuam potestatem: quem qui non adorat, & insipiens servus est, qui dominum suum aut fugiat, aut nesciat; & impius filius, qui suum verum patrem vel oderit, vel ignoret.

CAPUT V.

Oracula Prophetarum sunt inspicienda; & de temporibus eorum, atque Judicum & Regum.

Nunc, quoniam docui sapientiam & Religionem non posse diduci, superest, ut de ipsa Religione ac sapientia disseramus. Sentio quidem, quam sit difficilis de rebus cœlestibus disputatio: sed tamen audendum est, ut illustrata veritas pateat, multique ab errore atque interitu liberentur, qui eam sub velamine stultitiæ latentem aspernantur ac respuunt. Sed prius, quam incipiam de Deo & operibus ejus dicere, mihi pauca de prophetis ante dicenda sunt, quorum testimoniis nunc uti necesse est; quod in prioribus libris ne facerem, temperavi. Ante omnia, qui veritatem studet comprehendere, non modo intelligendis prophetarum vocibus animum debet intendere, sed etiam tempora, per quæ quisque illorum fuerit, diligentissime inquirere; ut sciat, & quæ futura prædixerint, & post quot annos prædicta completa sint. Nec difficultas in his colligendis inest ulla; testati sunt enim, sub quo quisque rege divini Spiritus fuerit passus instinctum. Multique scriptos libros de temporibus ediderunt, initium facientes a propheta Moyse, qui Trojanum bellum septingentis fere annis antecessit. Is autem, cum per annos quadraginta populum rexisset, successorem habuit Jesum, qui septem & viginti annis tenuit principatum.

Exinde sub Judicibus fuerunt per annos trecentos septuaginta. Tum mutato statu Reges habere cœperunt: quibus imperium tenentibus per annos quadringentos quinquaginta usque ad Sedechiæ regnum, oppugnati a rege Babylonio, captique Judæi, diuturnum servitium pertulerunt; donec septuagesimo post anno eos Cyrus major terris ac sedibus suis redderet,

qui

qui per idem tempus in Perſas ſuſcepit imperium, quo Romæ Tarquinius Superbus. Quare cum omnis temporum ſeries & ex Judaicis, & ex Græcis Romanisque hiſtoriis colligatur, etiam ſingulorum prophetarum tempora colligi poſſunt; quorum ſane ultimus Zacharias fuit, quem conſtat ſub Dario rege, ſecundo anno regni ejus, octavo menſe ceciniſſe. Adeo antiquiores etiam Græcis Scriptoribus prophetæ reperiuntur. Quæ omnia eo profero, ut errorem ſuum ſentiant, qui Scripturam ſacram coarguere nituntur, tanquam novam & recens fictam, ignorantes, ex quo fonte ſanctæ Religionis origo manaverit. Quod ſi quis collectis perſpectisque temporibus, fundamentum doctrinæ ſalubriter jecerit, & veritatem penitus comprehendet, & errorem cognita veritate deponet.

CAPUT VI.

Deus omnipotentem genuit filium; atque de eo teſtimonia Sibyllarum & Triſmegiſti.

Deus igitur machinator conſtitutorque rerum, ſicuti in ſecundo libro diximus, antequam præclarum hoc opus mundi adoriretur, ſanctum & incorruptibilem ſpiritum genuit, quem Filium nuncuparet. Et quamvis alios poſtea innumerabiles per ipſum creaviſſet, quos angelos dicimus, hunc tamen ſolum primogenitum divini nominis appellatione dignatus eſt, patria ſcilicet virtute ac majeſtate pollentem. Eſſe autem ſummi Dei Filium, qui ſit poteſtate maxima præditus, non tantum congruentes in unum voces Prophetarum, ſed etiam Triſmegiſti prædicatio, & Sibyllarum vaticinia demonſtrant. Hermes in eo libro, qui ὁ λογος τελειος inſcribitur, his uſus eſt verbis: ὁ κυριος και των παντων ποιητης, ὁν θεον καλειν νενομικαμεν, ἐπει

τον δευτερον ἐποιησε Θεὸν ὁρατον και αἰσθητον. Αἰσθητον δε φημι ὐ δια το αἰσθεσθαι αὐτον, περι γαρ τυτυ οὐκ ἐςι ποτερον αὐτος αἰσθοιτο, ἀλλ' ὁτι εἰς αἰσθησιν ὑποπεμπει και εἰς νυν. Ἐπει τυτον ἐποιησε πρωτον, και μονον, και ἑνα, καλος δε αὐτῳ ἐφανη, και πληρεςατος παντων των ἀγαθων, ἡγιασε τε και πανυ ἐφιλησεν ὡς ἰδιον τοκον. Sibylla Erythræa in carminis sui principio, quod a summo Deo exorsa est, filium Dei Ducem & Imperatorem omnium his versibus prædicat:

> Παντοτροφον κτιςην, ὁςις γλυκυ πνευμ' ἐν ἀπασι
> Καττετο, χ' ἡγητηρα Θεον παντων ἐποιησε.

Et rursus in fine ejusdem carminis:

> Ἀλλ' ὁν ἐδωκε Θεος πιςοις ἀνδρασσι γεραιρειν.

Et alia Sibylla præcipit hunc oportere cognosci:

> Αὐτον σον γινωσκε Θεον Θεου υἱον ἐοντα.

Videlicet ipse est Dei filius, qui per Salomonem sapientissimum regem divino spiritu plenum locutus est ea, quæ subjecimus: „Deus condidit me in initio via„rum suarum, in opera sua ante sæcula. Fundavit me „in principio, antequam terram faceret, & antequam „abyssos constitueret; priusquam prodirent fontes „aquarum: ante omnes colles genuit me Dominus; „fecit regiones, & fines inhabitabiles sub cœlo. Cum „pararet cœlum, aderam illi; & cum secerneret suam „sedem, cum super ventos faceret validas nubes, & „cum confirmatos poneret montes sub cœlo: quan„do fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes „illum disponens. Ego eram, cui adgaudebat; quo„tidie autem jucundabar ante faciem ejus, cum læta„retur orbe perfecto.„ Idcirco autem Trismegistus δημιυργον τυ Θευ dixit, & Sibylla συμβυλον appellat, quod tanta sapientia & virtute sit instructus a Deo patre, ut & consilio ejus, & manibus uteretur in fabricatione mundi.

CAPUT VII.

De nomine Filii; atque unde Jesus & Christus appellatur.

Fortasse quærat aliquis hoc loco, quis sit iste tam potens, tam Deo carus, & quod nomen habeat, cujus prima nativitas non modo antecesserit mundum, verum etiam prudentia disposuerit, virtute construxerit. Primum scire nos convenit, nomen ejus ne Angelis quidem notum esse, qui morantur in cœlo, sed ipsi soli, ac Deo patri; nec ante id publicabitur, ut est divinis litteris traditum, quam dispositio Dei fuerit impleta. Deinde nec enuntiari posse hominis ore; sicut Hermes docet, hæc dicens: Αἴτια δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις, ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι. Et paulo post ad filium: Ἔστι τις, ὦ τέκνον, ἀπόῤῥητος λόγος σοφίας, ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου πάντων, καὶ προεννοουμένου Θεοῦ. ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐστί. Sed quamvis nomen ejus, quod ei a principio pater summus imposuit, nullus alius præter ipsum sciat, habet tamen & inter Angelos aliud vocabulum, & inter homines aliud. Jesus quippe inter homines nominatur: nam Christus non proprium nomen est, sed nuncupatio potestatis & & regni; sic enim Judæi reges suos appellabant. Sed exponenda hujus nominis ratio est propter ignorantium errorem, qui eum immutata littera Chrestum solent dicere. Erat Judæis ante præceptum, ut sacrum conficerent unguentum, quo perungi possent ii, qui vocabantur vel ad sacerdotium, vel ad regnum. Et sicut nunc Romanis indumentum purpuræ insigne est regiæ dignitatis assumptæ: sic illis unctio sacri unguenti nomen ac potestatem regiam conferebat. Verum, quoniam Græci veteres χρίεσθαι dicebant ungi, quod nunc ἀλείφεσθαι, sicut indicat Homericus versus ille:

 Λοῦ-

Αὐτὺς δὲ δμωαὶ λῦσαν, καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ; ob hanc rationem nos eum Chriſtum nuncupamus, id eſt, unctum, qui Hebraice Meſſias dicitur. Unde in quibusdam Græcis ſcripturis, quæ male de Hebraicis interpretatæ ſunt, ἠλειμμένος ſcriptum invenitur, ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι. Sed tamen utrolibet nomine rex ſignificatur: non quod ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus, cujus capiendi nondum tempus advenit; ſed quod cœleſte ac ſempiternum, de quo diſſeremus in ultimo libro. Nunc vero de prima ejus nativitate dicamus.

CAPUT VIII.

De ortu Jeſu in ſpiritu & in carne; de ſpiritibus & teſtimoniis Prophetarum.

In primis enim teſtificamur, illum bis eſſe natum; primum in ſpiritu, poſtea in carne. Unde apud Hieremiam ita dicitur: Priusquam te formarem in utero, novi te. Et item apud ipſum: Beatus, qui erat, antequam naſceretur; quod nulli alii contigit, præter Chriſtum. Qui cum eſſet a principio filius Dei, regeneratus eſt denuo ſecundum carnem; quæ duplex nativitas ejus magnum intulit humanis pectoribus errorem, circumfuditque tenebras etiam iis, qui veræ Religionis ſacramenta retinebant. Sed nos id plane dilucideque monſtrabimus, ut amatores ſapientiæ facilius ac diligentius inſtruantur. Qui audit filium Dei dici, non debet tantum nefas mente concipere, ut exiſtimet, ex connubio ac permiſtione fœminæ alicujus Deum procreaſſe, quod non facit niſi animal corporale, mortique ſubjectum. Deus autem, cum ſolus ſit, cui permiſcere ſe potuit? aut cum eſſet tantæ poteſtatis, ut, quidquid vellet, efficeret, utique ad creandum

dum ſocietate alterius non indigebat: niſi forte exiſtimabimus, Deum, ſicut Orpheus putavit, & marem eſſe & fœminam, quod aliter generare nequiverit, niſi haberet vim ſexus utriusque; quaſi aut ipſe ſecum coierit, aut ſine coitu non potuerit procreare.

Sed & Hermes in eadem fuit opinione, cum dicit αὐτοπάτορα, καὶ αὐτομήτορα. Quod ſi ita eſſet, ut a Prophetis pater dicitur, ſic etiam mater diceretur. Quomodo igitur procreavit? Primum nec ſciri a quoquam poſſunt, nec enarrari opera divina: ſed tamen ſanctæ litteræ docent, in quibus cautum eſt, illum Dei filium Dei eſſe ſermonem, ſive etiam rationem; itemque cæteros angelos Dei ſpiritus eſſe. Nam ſermo eſt ſpiritus cum voce aliquid ſignificante prolatus. Sed tamen quoniam ſpiritus & ſermo diverſis partibus proferuntur, ſiquidem ſpiritus naribus, ore ſermo procedit, magna inter hunc Dei filium, & cæteros angelos differentia eſt. Illi enim ex Deo taciti ſpiritus exierunt; quia non ad doctrinam Dei tradendam, ſed ad miniſterium creabantur. Ille vero cum ſit & ipſe ſpiritus, tamen cum voce ac ſono ex Dei ore proceſſit, ſicut verbum, ea ſcilicet ratione, quia voce ejus ad populum fuerat uſurus, id eſt, quod ille magiſter futurus eſſet doctrinæ Dei & cœleſtis arcani ad hominem proferendi: quod ipſum primo locutus eſt, ut per eum ad nos loqueretur, & ille vocem Dei ac voluntatem nobis revelaret.

Merito igitur ſermo & verbum Dei dicitur; quia Deus procedentem de ore ſuo vocalem ſpiritum, quem non utero, ſed mente conceperat, inexcogitabili quadam majeſtatis ſuæ virtute ac potentia in effigiem, quæ proprio ſenſu ac ſapientia vigeat, comprehendit, & alios item ſpiritus ſuos in angelos figuravit. Noſtri ſpiritus diſſolubiles ſunt, quia mortales ſumus. Dei autem ſpiritus & vivunt, & manent, & ſentiunt; quia ipſe immortalis eſt & ſenſus, & vitæ dator. Noſtræ

vo-

voces, licet aure misceantur, atque evanescant, tamen plerumque permanent litteris comprehensae: quanto magis Dei vocem credendum est, & manere in aeternum, & sensu ac virtute comitari, quam de Deo patre tanquam rivus de fonte traduxerit. Quod si quis miratur, ex Deo Deum prolatione vocis ac spiritus potuisse generari, si sacras voces Prophetarum cognoverit, desinet profecto mirari. Salomonem patremque ejus David potentissimos reges fuisse, & eosdem prophetas, etiam iis fortasse sit notum, qui divinas litteras non attigerunt; quorum alterum, qui posterius regnavit, Trojanae urbis excidium centum & quadraginta annis antecessit. Hujus pater divinorum scriptor hymnorum in Psalmo xxxii. sic ait: Verbo Dei coeli solidati sunt, & spiritu oris ejus omnis virtus eorum. Item rursus in Psalmo quadragesimo quarto: Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi. Contestans videlicet, nulli alii opera Dei esse nota, nisi filio soli, qui est Verbum Dei, & quem regnare in perpetuum necesse est. Item Salomon ipsum verbum Dei esse demonstrat, cujus manibus opera ista mundi fabricata sint. Ego, inquit, ex ore altissimi prodivi ante omnem creaturam; ego in coelis feci, ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitavi, & thronus meus in columna nubis. Joannes quoque ita tradidit: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Hoc fuit in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.

CAPUT IX.

De Verbo Dei.

Sed melius Graeci *λογον* dicunt, quam nos verbum, sive sermonem; *λογος* enim & sermonem significat,

cat, & rationem, quia ille est & vox, & sapientia Dei. Hunc sermonem divinum ne philosophi quidem ignoraverunt. Siquidem Zeno rerum naturæ dispositorem atque opificem universitatis λογον prædicat, quem & fatum, & necessitatem rerum, & Deum, & animum Jovis nuncupat; ea scilicet consuetudine, qua solent Jovem pro Deo accipere. Sed nihil obstant verba, cum sententia congruat veritati. Est enim spiritus Dei, quem ille animum Jovis nominavit. Nam Trismegistus, qui veritatem pene universam nescio quomodo investigavit, virtutem majestatemque verbi sæpe descripsit, sicut declarat superius illud exemplum, quo fatetur esse ineffabilem quemdam sanctumque sermonem, cujus enarratio modum hominis excedat. Dixi de nativitate prima breviter, ut potui. Nunc de secunda, quoniam controversia est in ea maxima, latius differendum est; ut veritatem scire cupientibus lumen intelligentiæ præferamus.

CAPUT X.

De Jesu adventu; de Judæorum casibus ac eorum regimine usque ad Passionem Dominicam.

In primis igitur scire homines oportet, sic a principio processisse dispositionem summi Dei, ut esset necesse, appropinquante sæculi termino, Dei filium descendere in terram, ut constitueret Deo templum, doceretque justitiam; verumtamen non in virtute Angeli, aut potestate cœlesti, sed in figura hominis, & conditione mortali, ut cum magisterio functus fuisset, traderetur in manus impiorum, mortemque susciperet, ut ea quoque per virtutem domita, resurgeret, & homini, quem induerat, quem gerebat, & spem vincendæ mortis afferret, & ad præmia immortalitatis admitteret.

ret. Hanc ergo dispositionem ne quis ignoret, docebimus, prædicta esse omnia, quæ in Christo videmus esse completa. Nemo asseverationi nostræ fidem commodet; nisi ostendero, Prophetas ante multam temporum seriem prædicasse, fore aliquando, ut filius Dei nasceretur sicut homo, & mirabilia faceret, & cultum Dei per totam terram seminaret, & postremo patibulo figeretur, & tertia die resurgeret. Quæ omnia cum probavero eorum ipsorum litteris, qui Deum suum mortali corpore utentem violaverunt, quid aliud obstabit, quominus veram sapientiam clarum sit in hac sola Religione versari? Nunc a principio totius sacramenti origo narranda est.

Majores nostri, qui erant principes Hebræorum, cum sterilitate atque inopia laborarent, transierunt in Ægyptum rei frumentariæ gratia, ibique diutius commorantes, intolerabili servitutis jugo premebantur. Tum misertus eorum Deus, eduxit eos, ac liberavit de manu regis Ægyptiorum post annos quadringentos & triginta, duce Moyse, per quem postea illis lex a Deo data est: in qua eductione ostendit virtutem suæ majestatis Deus. Trajecit enim populum medio mari rubro, præcedente Angelo, & scindente aquam, ut populus per siccum gradi posset, quem verius, ut ait poeta,

Curvata in montis faciem circumstetit unda.

Qua re audita, tyrannus Ægyptiorum cum magna suorum manu insecutus, & mare adhuc patens temere ingressus, coeuntibus aquis cum omni exercitu deletus est. Hebræi vero ingressi in solitudinem multa mirabilia viderunt. Nam cum sitim paterentur, ictu virgæ rupe percussa, prosiliit fons aquæ, populumque recreavit. Quo rursus esuriente, cœlestis alimenti pluvia descendit. Quin etiam coturnices in castra eorum ventus invexit, ut non modo pane cœlesti, sed etiam instructioribus epulis saturarentur. Pro his tamen divinis

bene-

beneficiis honorem Deo non reddiderunt, ſed depulſa jam ſervitute, jam ſiti fameque depoſita, in luxuriam prolapſi, ad prophanos Ægyptiorum ritus animos tranſtulerunt. Cum enim Moyſes dux eorum aſcendiſſet in montem, atque ibi quadraginta diebus moraretur, aureum caput bovis, quem vocant Apin, quod eos in ſigno præcederet, figurarunt. Quo peccato ac ſcelere offenſus Deus, impium & ingratum populum pro merito pœnis gravibus affecit, & legi, quam per Moyſen dederat, ſubjugavit.

Poſtea vero cum in deſerta quadam parte Syriæ conſediſſent, amiſerunt vetus nomen Hebræi; & quoniam princeps examinis eorum Judas erat, Judæi ſunt appellati, & terra, quam incoluere, Judæa. Et primo quidem non dominio regum ſubjecti fuerunt: ſed populo ac legi civiles Judices præſidebant; non tamen in annum conſtituti ſunt, ſicut Romani Conſules, ſed perpetua jurisdictione ſubnixi. Tum ſublato Judicum nomine, poteſtas regalis inducta eſt. Verum Judicibus regimen eorum tenentibus, pravas religiones ſæpe ſuſceperant; atque offenſus ab his Deus, toties eos alienigenis ſubjugabat, donec rurſus pœnitentia populi mitigatus liberaret eos ſervitute. Item ſub regibus finitimorum bellis ob delicta vexati, poſtremo capti, abductique Babylonem, pœnas impietatis ſuæ gravi ſervitio pependerunt, donec Cyrus veniret in regnum, qui ſtatim Judæos reſtituit edicto. Exinde Tetrarchas habuerunt uſque ad Herodem, qui fuit ſub imperio Tiberii Cæſaris; cujus anno quintodecimo, id eſt, duobus Geminis Conſulibus, ante diem decimam Calendarum Aprilium Judæi Chriſtum cruci affixerunt. Hic rerum textus, hic ordo in arcanis ſanctarum litterarum continetur. Sed prius oſtendam, qua de cauſa in terram venerit Chriſtus, ut fundamentum divinæ Religionis & ratio clareſcat.

CAP.

CAPUT XI.

De causa Incarnationis Christi.

Cum sæpe Judæi præceptis salutaribus repugnarent, atque a divina lege descisscerent, aberrantes ad impios cultus Deorum, tum Deus justos & electos viros Spiritu sancto implebat, prophetas in media plebe constituens, per quos peccata ingrati populi verbis minacibus increparet, & nihilominus hortaretur ad pœnitentiam sceleris agendam: quam nisi egissent, atque abjectis vanitatibus ad Deum suum rediissent, fore, ut testamentum suum mutaret, id est, hæreditatem vitæ immortalis ad exteras converteret nationes, aliumque sibi populum fideliorem ex alienigenis congregaret. Illi autem a prophetis increpati, non modo verba eorum respuerunt, sed quod sibi peccata exprobrarentur, offensi, eos ipsos exquisitis cruciatibus necaverunt: quæ omnia divinæ litteræ signata conservant. Dicit enim propheta Jeremias: Misi ad vos servos meos prophetas: ante lucem mittebam, & non audiebatis me, neque intendebatis auribus vestris, cum dicerem vobis: Convertatur unusquisque a via sua mala, & a nequissimis affectionibus vestris, & habitabitis in terra ista, quam dedi vobis & patribus vestris a sæculo usque in sæculum. Nolite ambulare post Deos alienos, ut serviatis eis; & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum, ad disperdendos vos. Esdras etiam propheta, qui fuit ejusdem Cyri temporibus, a quo Judæi sunt restituti, sic loquitur: „ Desciverunt a te, & abjecerunt legem tuam post corpus suum, & prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos, ut reverterentur ad te. „

Item Helias in libro βασιλειων tertio: „ Æmulando æmulatus sum Domino Deo omnipotenti; quia dere-

„ dereliquerunt te filii Iſrael, & altaria tua demolie-
„ runt, & prophetas tuos interfecerunt gladio, & re-
„ manſi ego ſolitarius, & quærunt animam meam au-
„ ferre a me. „ Propter has illorum impietates abdicavit eos in perpetuum: itaque deſiit prophetas mittere ad eos. Sed illum filium ſuum primogenitum, illum opificem rerum, & conſiliatorem ſuum delabi juſſit e cœlo, ut Religionem ſanctam Dei transferret ad gentes, id eſt, ad eos, qui Deum ignorabant; doceretque juſtitiam, quam perfidus populus abjecerat: quod jam pridem denuntiaverat ſe eſſe facturum, ſicut Malachias propheta indicat, dicens: „ Non eſt mihi vo-
„ luntas circa vos, dicit Dominus, & ſacrificium accep-
„ tum non habebo ex manibus veſtris; quoniam a ſolis
„ ortu uſque ad occaſum clarificabitur nomen meum
„ apud gentes. „ Item David in Pſalmo XVII.: „ Conſti-
„ tues me in caput gentium: populus, quem non cogno-
„ vi, ſerviet mihi. „ Eſaias quoque ſic loquitur: „ Venio
„ colligere omnes gentes, & linguas, & venient, &
„ videbunt claritatem meam, & dimittam ſuper eos
„ ſignum, & mittam ex his conſervatos in gentes, quæ
„ longe ſunt, quæ non audierunt gloriam meam, &
„ nuntiabunt claritatem meam in gentes. „ Volens igitur Deus metatorem templi ſui mittere in terram, noluit eum in poteſtate & claritate cœleſti mittere, ut ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur, ac pœnas pro facinoribus ſuis lueret, qui Dominum ac Deum ſuum non recepiſſet: quod olim prophetæ cecinerant, ſic eſſe facturum. Eſaias enim, quem ipſi Judæi ſerra conſectum crudeliſſime necaverunt, ita dicit: „ Audi cœlum, & percipe auribus terra, quo-
„ niam Dominus locutus eſt: Filios genui, & exaltavi;
„ ipſi autem ſpreverunt me. Agnovit bos poſſeſſorem
„ ſuum, & aſinus præſepium domini ſui; Iſrael autem
„ me non cognovit, & populus meus me non intelle-
„ xit. „

Hieremias quoque similiter ait: „Cognovit tempus „suum turtur & hirundo, & ruris passeres custodierunt „tempora introitus sui; populus autem meus non cog„novit judicium Domini. Quomodo dicitis, sapientes „sumus, & lex Domini nobiscum est? Incassum facta „est metatura: falsi scribæ, & confusi sunt; sapientes „trepidaverunt, & capti sunt; quoniam verbum Do„mini reprobaverunt.„ Ergo, ut cœperam dicere, cum statuisset Deus, doctorem virtutis mittere ad homines, renasci eum denuo in carne præcepit, & ipsi homini similem fieri, cui dux, & comes, & magister esset futurus. Sed tamen quoniam clemens est & pius erga suos Deus, ad eos ipsos eum misit, quos oderat, ne illis in perpetuum salutis viam clauderet; sed daret his liberam facultatem sequendi Deum, ut & præmium vitæ adipiscerentur, si secuti fuissent, quod plurimi eorum faciunt, atque fecerunt, & culpa sua in pœnam mortis incurrerent, si regem suum repudiassent. Apud illos igitur, & ex eorum semine regenerari eum jussit, ne, si fuisset alienigena, justam possent excusationem de lege prætendere, quod eum non suscepissent; simul, ut nulla omnino gens esset in terra, cui spes immortalitatis negaretur.

CAPUT XII.

De Jesu ortu ex Virgine, de ejus Vita, Morte, & Resurrectione; atque de iis rebus testimonia Prophetarum.

Descendens itaque de cœlo sanctus ille spiritus Dei, sanctam virginem, cujus utero se insinuaret, elegit. At illa divino spiritu hausto repleta concepit, & sine ullo attactu viri repente virginalis uterus intumuit. Quod si animalia quædam vento & aura concipere solere omnibus notum est, cur quisquam mirum putet,

cum

cum spiritu Dei, cui facile est quidquid velit, gravatam esse Virginem dicimus? Quod sane incredibile posset videri, nisi hoc futurum ante multa sæcula prophetæ cecinissent. Salomon ita dicit: „Infirmatus est „uterus Virginis, & accepit fœtum, & gravata est, „& facta est in multa miseratione mater Virgo.„ Item propheta Esaias, cujus verba hæc sunt: „Propter hoc „dabit Deus ipse signum; Ecce Virgo accipiet in ute„ro, & pariet filium, & vocabitis nomen ejus Hema„nuel.„ Quid hoc manifestius dici potest? Legebant ista Judæi, qui eum negaverunt. Si quis nos hæc fingere arbitratur, ab his requirat, ab his potissimum sumat. Satis firmum testimonium est ad probandam veritatem, quod ab ipsis perhibetur inimicis. Hemanuel autem nunquam vocitatus est: sed Jesus, qui latine dicitur salutaris, sive salvator; quia cunctis gentibus salutifer venit. Sed propheta declaravit hoc nomine, quod Deus ad homines in carne venturus esset. Hemanuel enim significat, nobiscum Deus; scilicet quia illo per Virginem nato, confiteri homines oportebat Deum secum esse, id est, in terra, & in carne mortali. Unde David in psalmo LXXXIV.: Veritas, inquit, de terra orta est; quia Deus, in quo veritas est, terrenum corpus accepit, ut terrenis viam salutis aperiret. Item Esaias ipse: „Ipsi autem non crediderunt, & exacer„baverunt spiritum sanctum, & conversus est eis ad „inimicitiam. Et ipse expugnavit, & recordatus est „dierum sæculi, qui suscitavit de terra pastorem „ovium.„

Quis autem futurus esset ille pastor, declaravit alio loco, dicens: „Exultent cœli desuper, & nubes in„duant justitiam: aperiatur terra, & pullulet Salva„torem. Ego enim Dominus Deus creavi eum.„ Salvator vero est, ut supra diximus, Jesus. Sed & alio loco idem propheta sic prædicavit: Ecce natus „est nobis puer, & datus est nobis filius: cujus impe-

„rium ſuper humeros ejus; & vocatum eſt nomen „ejus magni conſilii nuntius.„ Idcirco enim miſſus a Deo patre, ut univerſis gentibus, quæ ſub cœlo ſunt, ſingularis & veri Dei ſanctum myſterium revelaret, ablatum perfido populo, qui adverſus Deum ſæpe deliquit. Daniel quoque ſimilia prælocutus eſt. „Videbam, inquit, in viſu noctis; & ecce in nubibus cœli „ut filius hominis veniens, & uſque ad vetuſtum die„rum pervenit. Et qui aſſiſtebant, obtulerunt eum, „& datum eſt ei regnum, & honor, & imperium, & „omnes populi, tribus, linguæ ſervient ei; & pote„ſtas ejus æterna, quæ nunquam tranſibit, & regnum „ejus, quod non corrumpetur.„ Quomodo igitur Judæi & confitentur, & ſperant Chriſtum Dei? qui hunc idcirco reprobaverunt, quia ex homine natus eſt. Nam cum ita ſit a Deo conſtitutum, ut idem Chriſtus bis adveniat in terram, ſemel, ut unum Deum gentibus nuntiet; deinde rurſus, ut regnet: quomodo in ſecundum ejus adventum credunt, qui in primum non crediderunt?

Atqui propheta utroſque adventus ejus paucis verbis comprehendit. Ecce, inquit, in nubibus cœli ut filius hominis veniens. Non dixit, ut filius Dei, ſed filius hominis, ut oſtenderet, quod carne indui haberet in terra, ut ſuſcepta hominis figura, & conditione mortali, doceret homines juſtitiam; & cum mandatis Dei functus, veritatem gentibus revelaſſet, multaretur etiam morte, ut inferos quoque vinceret ac reſignaret, atque ita demum reſurgens, ad patrem proficiſceretur in nube ſublatus. Adjecit enim propheta, & ait: Et uſque ad antiquum dierum pervenit, & oblatus eſt ei. Antiquum dierum appellavit Deum ſummum, cujus ætas, & origo non poteſt comprehendi; quia ſolus a ſæculis fuit, & erit ſemper in ſæcula. Chriſtum autem poſt paſſionem ac reſurrectionem aſcenſurum eſſe ad Deum patrem, David in pſalmo cen-

teſi-

tesimo nono contestatus est his verbis: „Dixit Do-„minus Domino meo, sede a dextris meis; quoadusque „ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuo-„rum.„ Qui propheta, cum rex esset, quem appellare Dominum suum posset, qui sederet ad dexteram Dei, nisi Christum filium Dei, qui est rex regum, & dominus dominorum? Quod Esaias apertius ostendit dicens: „Sic dicit Dominus Deus Christo Domino „meo, cujus tenui dexteram: Obaudire ante eum „gentes faciam, & fortitudinem regum disrumpam, „Aperiam ante illum portas, & civitates non clau-„dentur. Ego ante te ibo, & montes deplanabo, & „fores æreas conteram, & seras ferreas confringam; „& dabo tibi thesauros absconditos & invisibiles, ut „scias, quia ego sum Dominus Deus, qui voco no-„men tuum, Deus Israel.„ Denique ob virtutem ac fidem, quam Deo exhibuit in terra, datum est ei regnum, & honor, & imperium; & omnes populi, tribus, linguæ servient ei; & potestas ejus æterna, quæ nunquam transibit, & regnum ejus non corrumpetur. Quod quidem duobus modis intelligitur: quia & nunc habet perpetuam potestatem, cum omnes gentes, & omnes linguæ nomen ejus venerantur, majestatem confitentur, doctrinam sequuntur, virtutem imitantur; habet imperium atque honorem, cum omnes tribus terræ præceptis ejus obtemperant: & idem postea cum rursus advenerit in potestate ac claritate, ut omnem animam judicet, & justos restituat ad vitam, tunc vere totius terræ regimen obtinebit; tunc sublato de rebus humanis omni malo, aureum sæculum, ut poetæ vocant, id est, justum ac pacificum tempus orietur. Sed hæc uberius in ultimo libro differemus, cum de secundo adventu loquemur: nunc de primo, ut cœpimus, explicemus.

CAPUT XIII.

De Jesu Deo & homine; atque de eo Prophetarum testimonia.

Summus igitur Deus ac parens omnium, cum religionem suam transferre voluisset, doctorem justitiæ misit e cœlo, ut novis cultoribus novam legem in eo vel per eum daret: non sicut ante fecerat per hominem; sed tamen nasci eum voluit tanquam hominem, ut per omnia summo patri similis existeret. Ipse enim pater Deus, & origo, & principium rerum, quoniam parentibus caret, ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ a Trismegisto verissime nominatur, quod ex nullo sit procreatus. Idcirco etiam filium bis nasci oportuit, ut & ipse fieret ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ. In prima enim nativitate spiritali ἀμήτωρ fuit, quia sine officio matris a solo Deo patre generatus est. In secunda vero carnali ἀπάτωρ fuit, quoniam sine patris officio virginali utero procreatus est, ut mediam inter Deum & hominem substantiam gerens, nostram hanc fragilem imbecillemque naturam quasi manu ad immortalitatem posset educere. Factus est & Dei filius per spiritum, & hominis per carnem; id est, & Deus & homo. Dei virtus in eo ex operibus, quæ fecit, apparuit; fragilitas hominis ex passione, quam pertulit: quam cur susceperit, paulo post docebo. Interim & Deum fuisse, & hominem ex utroque genere permistum, prophetis vaticinantibus discimus. Esaias Deum fuisse testatur his verbis: „Fatigata est Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim: „viri alti ad te transgredientur, & tui erunt servi; & „post te ambulabunt vincti compedibus, & adorabunt „te, & in te precabuntur, quoniam in te Deus est, „& non alius Deus præter te. Tu enim Deus es, & „nesciebamus, Deus Israel salvator. Confundentur, „& reverebuntur omnes, qui adversantur tibi, & ca-

„dent

„ dent in confuſionem. „ Item propheta Hieremias ſic ait: „ Hic Deus noſter eſt, & non deputabitur alius „ absque illo, qui invenit omnem viam prudentiæ, „ & dedit eam Jacob puero ſuo, & Iſrael dilecto ſibi. „ Poſt hæc in terra viſus eſt, & cum hominibus converſatus eſt.

Item David in pſalmo XLIV.: „ Thronus tuus Deus „ in ſæcula ſæculorum: virga æquitatis, virga regni tui. „ Dilexiſti juſtitiam, & odio habuiſti injuſtitiam: propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis. „ Quo verbo etiam nomen oſtendit: ſiquidem, ut ſupra docui, ab unctione appellatus eſt Chriſtus. Deinde hominem fuiſſe eumdem, Hieremias docet, dicens: „ Et homo eſt; & quis cognovit eum? „ Item Eſaias: „ Et mittet eis Deus hominem, qui ſalvabit eos, & ju- „ dicans ſanabit eos. „ Sed & Moyſes in Numeris ita loquitur: „ Orietur ſtella ex Jacob, & exurget homo „ ex Iſrael. „ Propterea Mileſius Apollo conſultus, utrumne Deus, an homo fuerit, hoc modo reſpondit:

Θνητος ἐην κατα σαρκα, σοφος, τερατωδεσιν ἐργοις,
Ἀλλ' ὑπο Χαλδαιων κριτων ὁπλοις συναλωθεις,
Γωμφοις και σκολοπεσσι πικρην ἀνετλησε τελευτην.

Primo verſu verum quidem dixit: ſed argute conſultorem fefellit, ſacramentum veritatis penitus neſcientem. Videtur enim negaſſe illum Deum. Sed cum fatetur ſecundum carnem fuiſſe mortalem, quod etiam nos prædicamus, conſequens eſt, ut ſecundum ſpiritum Deus fuerit, quod nos affirmamus. Quid enim fuerat neceſſe carnis facere mentionem? cum ſatis eſſet dicere, fuiſſe mortalem. Sed veritate preſſus, negare non potuit, quemadmodum res ſe haberet; ſicut illud, quod ait, fuiſſe ſapientem.

Quid ad hoc, Apollo, reſpondes? Si ſapiens eſt; ergo doctrina ejus ſapientia eſt, nec ulla alia; & ſapientes, qui ſequuntur, nec ulli alii. Cur igitur vulgo pro ſtultis, & vanis, & ineptis habemur, qui ſectamur

magistrum etiam ipsorum Deorum confessione sapientem? Nam quod ait, portentifica illum opera fecisse, quo maxime divinitatis fidem meruit, assentiri nobis jam videtur, cum dicit eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit se tamen, & ad dæmoniacas fraudes redit. Cum enim verum necessitate dixisset, jam Deorum ac sui proditor videbatur; nisi quod ab eo veritas expresserat, mendacio fallente, celasset. Ait ergo, illum fecisse quidem opera miranda, verum non divina virtute, sed magica. Quid mirum, si hoc Apollo veritatem ignorantibus persuasit, cum Judæi quoque, cultores, ut videbantur, summi Dei, hoc idem putaverint; cum ante oculos eorum quotidie fierent illa miracula, quæ eis prophetæ futura esse prædixerant, nec tamen tantarum virtutum contemplatione impelli potuerunt, ut Deum crederent, quem videbant. Propterea David, quem præter cæteros prophetas vel maxime legunt, in psalmo XXVII. sic eos damnat: „Redde illis „retributionem eorum, quoniam non intellexerunt „in operibus Domini.„ Ex hujus ipsius domo Christum generatum iri secundum carnem, & ipse David, & alii prophetæ nuntiaverunt. Apud Esaiam ita scriptum est: „Et erit in die illa radix Jesse, & qui exur„get principari in nationes: in eum gentes sperabunt, „& erit requies ejus in honore.„ Et alio loco: „Ex„iet virga de radice Jesse, & flos de radice ejus as„cendet, & requiescet super eum Spiritus Dei, spiri„tus sapientiæ & intellectus, spiritus consilii & forti„tudinis, spiritus scientiæ & pietatis; & implebit eum „spiritus timoris Domini.„ Jesse autem fuit pater David, ex cujus radice ascensurum esse florem prælocutus est; eum scilicet, de quo Sibylla dicit ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρόν.

Item in βασιλειῶν libro secundo, propheta Nathan missus est ad David volentem Deo templum fabricare; & fuit verbum Domini ad Nathan dicens: „Vade, &

dic

„dic servo meo David: hæc dicit Dominus omnipotens: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum; sed cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, & parabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo; & erigam thronum ejus usque in sæculum; & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus ejus, & regnum ejus usque in sæculum.„ Sed hæc ut Judæi non intelligerent, illa fuit caussa, quod Solomon filius David Deo templum ædificavit, & civitatem, quam de suo nomine Hierosolyma nuncupavit. Itaque ad ipsum, quæ a propheta dicta sunt, retulerunt. Solomon autem ab ipso patre suo imperii regimen accepit. Prophetæ vero de eo loquebantur, qui tum nasceretur, postquam David cum patribus suis requievisset. Præterea Solomonis imperium perpetuum non fuit; annis enim XL. regnavit. Deinde quod nunquam filius Dei dictus est, sed filius David; & domus, quam ædificavit, non est fidem consecuta, sicut Ecclesia, quæ est verum templum Dei, quod non in parietibus est, sed in corde ac fide hominum, qui credunt in eum, ac vocantur fideles. Illud vero Solomonium templum, quia manu factum est, manu cecidit. Denique pater ejus in psalmo CXXVI. de operibus filii sui prophetavit hoc modo: „Si Dominus non ædificaverit domum, in vanum laboraverunt, qui illam ædificaverunt: si Dominus non custodierit civitatem, in vanum vigilavit, qui eam custodivit.„

CAPUT XIV.

De Jesu Sacerdotio a Prophetis prædicto.

Quibus ex rebus apparet, prophetas omnes denuntiasse de Christo, fore aliquando, ut ex genere

magistrum etiam ipsorum Deorum confessione sapientem? Nam quod ait, portentifica illum opera fecisse, quo maxime divinitatis fidem meruit, assentiri nobis jam videtur, cum dicit eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit se tamen, & ad dæmoniacas fraudes redit. Cum enim verum necessitate dixisset, jam Deorum ac sui proditor videbatur; nisi quod ab eo veritas expresserat, mendacio fallente, celasset. Ait ergo, illum fecisse quidem opera miranda, verum non divina virtute, sed magica. Quid mirum, si hoc Apollo veritatem ignorantibus persuasit, cum Judæi quoque, cultores, ut videbantur, summi Dei, hoc idem putaverint; cum ante oculos eorum quotidie fierent illa miracula, quæ eis prophetæ futura esse prædixerant, nec tamen tantarum virtutum contemplatione impelli potuerunt, ut Deum crederent, quem videbant. Propterea David, quem præter cæteros prophetas vel maxime legunt, in psalmo XXVII. sic eos damnat: „Redde illis „retributionem eorum, quoniam non intellexerunt „in operibus Domini.„ Ex hujus ipsius domo Christum generatum iri secundum carnem, & ipse David, & alii prophetæ nuntiaverunt. Apud Esaiam ita scriptum est: „Et erit in die illa radix Jesse, & qui exur„get principari in nationes: in eum gentes sperabunt, „& erit requies ejus in honore.„ Et alio loco: „Ex„iet virga de radice Jesse, & flos de radice ejus as„cendet, & requiescet super eum Spiritus Dei, spiri„tus sapientiæ & intellectus, spiritus consilii & forti„tudinis, spiritus scientiæ & pietatis; & implebit eum „spiritus timoris Domini.„ Jesse autem fuit pater David, ex cujus radice ascensurum esse florem prælocutus est; eum scilicet, de quo Sibylla dicit ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρόν.

Item in βασιλειῶν libro secundo, propheta Nathan missus est ad David volentem Deo templum fabricare; & fuit verbum Domini ad Nathan dicens: „Vade,&

dic

„dic servo meo David: hæc dicit Dominus omnipo„tens: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitan„dum; sed cum impleti fuerint dies tui, & dormieris „cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, & „parabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum in „nomine meo; & erigam thronum ejus usque in sæ„culum; & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in „filium, & fidem consequetur domus ejus, & regnum „ejus usque in sæculum.„ Sed hæc ut Judæi non intelligerent, illa fuit causa, quod Solomon filius David Deo templum ædificavit, & civitatem, quam de suo nomine Hierosolyma nuncupavit. Itaque ad ipsum, quæ a propheta dicta sunt, retulerunt. Solomon autem ab ipso patre suo imperii regimen accepit. Prophetæ vero de eo loquebantur, qui tum nasceretur, postquam David cum patribus suis requievisset. Præterea Solomonis imperium perpetuum non fuit; annis enim XL. regnavit. Deinde quod nunquam filius Dei dictus est, sed filius David; & domus, quam ædificavit, non est fidem consecuta, sicut Ecclesia, quæ est verum templum Dei, quod non in parietibus est, sed in corde ac fide hominum, qui credunt in eum, ac vocantur fideles. Illud vero Solomonium templum, quia manu factum est, manu cecidit. Denique pater ejus in psalmo CXXVI. de operibus filii sui prophetavit hoc modo: „Si Dominus non ædificaverit domum, in „vanum laboraverunt, qui illam ædificaverunt: si Do„minus non custodierit civitatem, in vanum vigila„vit, qui eam custodivit.„

CAPUT XIV.

De Jesu Sacerdotio a Prophetis prædicto.

Quibus ex rebus apparet, prophetas omnes denuntiasse de Christo, fore aliquando, ut ex genere

Judæi quoque, quibus solis arcanum Dei creditum fuerat, relicto Deo vivo, ad colenda figmenta irretiti dæmonum fraudibus aberrassent, nec increpiti per prophetas, reverti ad Deum vellent,) Filium suum legavit ad homines, ut eos converteret ab impiis & vanis cultibus, ad cognoscendum & colendum Deum verum; item ut eorum mentes a stultitia ad sapientiam, ab iniquitate ad justitiæ opera traduceret. Hæ sunt viæ Dei, in quibus ambulare eum præcepit. Hæc præcepta, quæ servanda mandavit. Ille vero exhibuit Deo fidem. Docuit enim, quod unus Deus sit, eumque solum coli oportere; nec unquam se ipse Deum dixit, quia non servasset fidem, si missus, ut Deos tolleret, & unum assereret, induceret alium, præter unum. Hoc erat, non de uno Deo facere præconium, nec ejus, qui miserat, sed suum proprium negotium gerere, ac se ab eo, quem illustraturus venerat, separare. Propterea quia tam fidelis extitit, quia sibi nihil prorsus assumpsit, ut mandata mittentis impleret, & sacerdotis perpetui dignitatem, & regis summi honorem, & judicis potestatem, & Dei nomen accepit.

CAPUT XV.

De Jesu vita & miraculis; atque de iis testimonia.

Quoniam de secunda nativitate diximus, qua se hominibus in carne monstravit, veniamus ad opera illa miranda, quæ cum essent cœlestis indicia virtutis, magum Judæi putaverunt. Cum primum cœpit adolescere, tinctus est a Joanne propheta in Jordane flumine, ut lavacro spiritali peccata non sua, quæ utique non habebat, sed carnis, quam gerebat, aboleret; ut quemadmodum Judæos suscepta circumcisione, sic etiam gentes baptismo, id est purifici roris perfusio-

fusione salvaret. Tunc vox audita de cœlo est: Filius meus es tu; ego hodie genui te. Quæ vox apud David prædicta invenitur. Et descendit super eum Spiritus Dei formatus in speciem columbæ candidæ. Exinde maximas virtutes cœpit operari, non præstigiis magicis, quæ nihil veri ac solidi ostentant, sed vi ac potestate cœlesti: quæ jam pridem prophetis nuntiantibus canebantur. Quæ opera tam multa sunt, ut unus liber ad complectenda omnia satis non sit. Enumerabo igitur illa breviter, & generatim, sine ulla personarum ac locorum designatione, ut ad exponendam passionis ejus crucisque rationem possim pervenire, quo jam dudum festinat oratio. Virtutes ejus fuerunt, quas Apollo portentificas appellavit: quod quacumque iter faciebat, ægros ac debiles, & omni morborum genere laborantes uno verbo, unoque momento reddebat incolumes, adeo ut membris omnibus capti, receptis repente viribus roborati, ipsi lectulos suos reportarent, in quibus fuerant paulo ante delati. Claudis vero, ac pedum vitio afflictis non modo gradiendi, sed etiam currendi dabat facultatem. Tunc quorum cæca lumina in altissimis tenebris erant, eorum oculos in pristinum restituebat aspectum. Mutorum quoque linguas in eloquium sermonemque solvebat. Item surdorum patefactis auribus insinuabat auditum: pollutos, ac aspersos maculis repurgabat. Et hæc omnia non manibus, aut aliqua medela, sed verbo ac jussione faciebat; sicut etiam Sibylla prædixerat:

Παντα λογῳ πρασσων, πασαν τε νοσον θεραπευων.

Nec utique mirum, quod verbo faciebat mirabilia, cum ipse esset Dei Verbum cœlesti virtute ac potestate subnixum. Nec satis fuit, quod vires imbecillis redderet, quod debilibus integritatem, quod ægris & languentibus sanitatem, nisi etiam mortuos suscitaret, velut e somno solutos, ad vitamque revocaret.

Quæ videntes tunc Judæi, dæmoniaca fieri potentia arguebant, cum omnia sic futura, ut facta sunt, arcanæ illorum litteræ continerent. Legebant quippe cum aliorum prophetarum, tum Esaiæ verba dicentis: „ Confortamini manus resolutæ, & genua debilia con„ solidamini. Qui estis pusilli animi, nolite timere, no„ lite metuere. Dominus noster judicium retribuet; „ ipse veniet, & salvos faciet nos. Tunc aperientur „ oculi cæcorum: & aures surdorum audient. Tunc „ saliet claudus sicus cervus, & plana erit lingua mu„ torum, quia rupta est in deserto aqua, & rivus in „ terra sitienti. „ Sed & Sibylla eadem cecinit his versibus:

- - - - Νεκρων δε ανασασις ἐσαι,
Και χωλων δρομος ἐς' ὠκυς, και κωφος ἀκεσει;
Και τυφλοι βλεψεσι, λαλησεσ' ὑ λαλεοντες.

Ob has ejus virtutes, & opera divina, cum magna illum multitudo sequeretur vel debilium, vel ægrorum, vel eorum, qui curandos suos offerre cupiebant, ascendit in montem quemdam desertum, ut ibi adoraret. Ubi cum triduo moratus esset, ac fame populus laboraret, vocavit discipulos, quærens, quantos secum cibos gestarent. At illi quinque panes & duos pisces in pera se habere dixerunt. Afferri ea jussit, ac multitudinem per quinquagenos distributam discumbere. Quod cum discipuli facerent, frangebat ipse panem minutatim, carnemque piscium comminuebat, & utraque in manibus ejus augebantur. Et cum apponere illa populo discipulis imperasset, saturata sunt quinque hominum millia, & insuper duodecim cophini de residuis fragminibus impleti. Quid aut dici, aut fieri potest mirabilius? At id Sibylla futurum cecinerat olim, cujus versus tales feruntur:

Εἰν ἀρτοις ἁμα πεντε, και ἰχθυεσσι δοιοισιν,
Ἀνδρων χιλιαδας ἐν ἐρημῳ πεντε κορεσσει,
Και τα περισσευοντα λαβων μετα κλασματα παντα,
Δωδεκα πληρωσει κοφινυς ἐις ἐλπιδα πολλων.

Quæ-

Quæro igitur, quid hic potuerit ars magica moliri, cujus peritia ad nihil aliud, quam ad circumſcribendos oculos valet. Idem ſeceſſurus orandi gratia, ſicut ſolebat, in montem, præcepit diſcipulis, ut naviculam ſumerent, ſeque præcederent. At illi urgente jam veſpere profecti, contrario vento laborare cœperunt. Cumque jam medium fretum tenerent, tum pedibus mare ingreſſus conſecutus eſt eos, tanquam in ſolido gradiens; non ut poetæ Orionem mentiuntur in pelago incedentem, qui demerſa corporis parte,

- - - - - *humero ſupereminet undas.*

Et rurſus cum obdormiſſet in navi, & ventus uſque ad extremum periculum ſævire cœpiſſet, excitatus e ſomno, ſilere ventum protinus juſſit; & fluctus, qui maximi ferebantur, conquievere, ſtatimque ſub verbo ejus tranquillitas inſecuta eſt.

Mentiuntur fortaſſe litteræ ſanctæ, docentes, tantam fuiſſe in eo poteſtatem, ut imperio ſuo cogeret ventos obſequi, maria ſervire, morbos cedere, inferos obedire. Quid quod eadem Sibyllæ carminibus ſuis ante docuerunt, quarum nna, cujus ſupra fecimus mentionem, ſic ait:

Τȣς ἀμενȣς παυσει τε λογῳ, ςρωσει δε θαλασσαν
Μαινομενην, ποσιν εἰρηνης πισει τε πατησας.

Et rurſus alia, quæ dicit:

Κυματα πεζευσει. νοσον ἀνθρωπων ἀπολυσει,
Στησει τεθνηωτας, ἀπωσεται ἀλγεα πολλα,
Ἐκ δε μιας πηρης ἀρτȣ χορος ἔσσεται ἀνδρων.

His teſtimoniis quidem revicti, ſolent eo confugere, ut ajant, non eſſe illa carmina Sibyllina, ſed a noſtris ficta atque compoſita. Quod profecto non putabit, qui Ciceronem Varronemque legerit, aliosque veteres, qui Erythræam Sibyllam cæterasque commemorant: quarum ex libris iſta exempla proferimus: qui autores ante obierunt, quam Chriſtus ſecundum carnem naſceretur. Verum non dubito, quin illa carmina

prio-

prioribus temporibus pro deliramentis habita sint, cum ea nemo tum intelligeret. Denuntiabant enim monstruosa quaedam miracula, quorum nec ratio, nec tempus, nec autor designabatur. Denique Erythraea fore ait, ut diceretur insana, & mendax. Ait enim:

Φησὶ Σίβυλλη.

Μαινομένην ψεύςειραν: ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα,
Τηνίκα μευ μνήμην ποιήσετε, κ' οὐκ ἔτι μ' οὐδεὶς
Μαινομένην φήσει με θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν.

Jacuerunt igitur multis saeculis; postea vero animadversa sunt, quam Christi nativitas & passio patefecit arcana: sicut etiam voces prophetarum, quae cum per annos mille quingentos, vel eo amplius lectae fuissent a populo Judaeorum, nec tamen intellectae sunt, nisi postquam illas Christus & verbo, & operibus interpretatus est. Illum enim prophetae annuntiaverunt: nec ullo modo poterant, quae illi loquebantur, intelligi, nisi fuissent universa completa.

CAPUT XVI.

De Jesu Christi passione, quod fuerit praedicta.

Venio nunc ad ipsam passionem, quae velut opprobrium nobis objectari solet, quod & hominem, & ab hominibus insigni supplicio affectum & excruciatum colamus; ut doceam eam ipsam passionem ab eo cum magna & divina ratione susceptam, & in ea sola & virtutem, & veritatem, & sapientiam contineri. Neque enim, si beatissimus in terra fuisset, & per omnem vitam in summa felicitate regnasset, quisquam illum sapiens aut Deum credidisset, aut honore divino dignum judicasset: quod faciunt verae divinitatis expertes, qui caducas opes, & fragilem potentiam, & alieni beneficii bona non tantum suspiciunt, verum

etiam

etiam confecrant, & fcientes memoriæ mortuorum deferviunt, fortunam jam extinctam colentes: quam ne vivam quidem præfentemque fapientes colendam fibi unquam putaverunt. Nec enim poteft aliquid in rebus terrenis effe venerabile cœloque dignum: fed fola eft virtus, fola juftitia, quæ poteft verum bonum, & cœlefte, & perpetuum judicari; quia nec datur cuiquam, nec aufertur. Qua virtute ac juftitia quoniam Chriftus inftructus venit in terram, imo vero, quoniam ipfe virtus, & ipfe juftitia eft, defcendit, ut eam doceret, hominemque formaret. Quo magifterio ac Dei legatione perfunctus, ob eam ipfam virtutem, quam fimul & docuit, & fecit, ab omnibus gentibus & meruit, & potuit Deus credi. Ergo cum magnus populus ad eum vel ob juftitiam, quam docebat, vel ob miracula, quæ faciebat, fubinde confluеret, & præcepta ejus audiret, & a Deo miffum Deique filium crederet: tum primores Judæorum & facerdotes ira ftimulati, quod ab eo tanquam peccatores increpabantur, & invidia depravati, quod confluente ad eum multitudine, contemni fe ac deferi videbant, & (quod caput fceleris illorum fuit) ftultitia & errore cæcati, & immemores præceptorum cœleftium ac prophetarum, coierunt adverfus eum, impiumque confilium de eo tollendo cruciandoque ceperunt: quod prophetæ multo ante defcripferant.

Nam & David in principio pfalmorum fuorum providens in fpiritu, quantum facinus admiffuri effent, „beatum effe ait, qui non abierit in confilio impiorum.„ Et Salomon in libro Sapientiæ his verbis ufus eft: „Circumveniamus juftum, quoniam infuavis eft nobis, „& exprobrat nobis peccata legis: promittit fe fcientiam Dei habere, & Filium Dei fe nominat: factus „eft nobis in traductionem cogitationum noftrarum: „gravis eft nobis etiam ad videndum; quoniam diffimilis eft aliis vita illius, & immutatæ funt viæ illius.

„tanquam nugaces æstimati sumus ab eo: continet se
„a viis nostris, quasi ab immunditiis, & præfert no-
„vissima justorum, & gloriatur patrem se habere Deum.
„Videamus ergo, si sermones illius veri sunt; & ten-
„temus, quæ ventura sunt illi. Contumeliis & tor-
„mentis interrogemus eum; ut sciamus reverentiam
„illius, & probemus patientiam illius: morte turpis-
„sima condemnemus eum. Hæc cogitaverunt, & er-
„raverunt. Excæcavit enim illos stultitia ipsorum; &
„nescierunt sacramenta Dei.„ Nonne ita descripsit nefarium illud consilium ab impiis initum contra Deum, ut plane interfuisse videatur? Atqui a Salomone, qui hæc cecinit, usque ad id tempus, quo gesta res est, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos affingimus, nihil addimus. Habebant hæc, qui fecerunt: legebant, in quos hæc dicta sunt. Sed & nunc hæredes nominis ac sceleris illorum hæc & habent, & damnationem suam prophetarum voce prædictam quotidianis lectionibus personant; nec aliquando in cor suum, quæ pars est & ipsa damnationis, admittunt. Increpiti ergo a Christo sæpe Judæi exprobrante illis peccata & injustitias, & a populo pene deserti, concitati sunt ad eum necandum.

Cujus rei audaciam dedit illis humilitas ejus. Nam cum legerent, cum quanta virtute & claritate Filius Dei venturus esset e cœlo, Jesum autem cernerent humilem, quietum, sordidum, informem, non credebant Filium Dei esse, ignorantes, duos ejus adventus a prophetis esse prædictos: primum in humilitate carnis obscurum, secundum in fortitudine majestatis manifestum. De primo David in psalmo septuagesimo primo sic ait: „Descendet sicut pluvia in vellus, & orie-
„tur in diebus ejus justitia, & abundantia pacis, do-
„nec extollatur luna.„ Sicut enim pluvia, si descendat in vellus, animadverti non potest, quia strepitum non facit: ita Christum in terram sine cujusquam suspicione venturum esse dixit, ut justitiam doceret &

pa-

pacem. Esaias quoque ita tradidit: „Domine, quis „credidit auditui nostro? & brachium Domini cui re„velatum est? Annuntiavimus coram ipso sicut pue„ri, & sicut radix in terra sitienti: non est figura ejus, „neque claritas; & vidimus illum, & non habuit figu„ram, neque decorem: sed figura ejus sine honore, „& deficiens præter cæteros homines. Homo in plaga „positus est, sciens ferre imbecillitatem, quia aversus „est, & non est computatus. Hic peccata nostra por„tat, & pro nobis hic dolet; & nos putavimus ipsum „esse in dolore, & in plaga, & in vexatione. Ipse au„tem vulneratus est propter facinora nostra, & infir„matus est propter peccata nostra: doctrina pacis no„stræ super illum; livore ejus nos sanati sumus. Om„nes sicut oves erravimus, & Deus tradidit illum pro „peccatis nostris.„ Et Sibylla eodem modo locuta est:

Οἰκτρὸς, ἄτιμος, ἄμορφος, ἐν οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει.

Propter hanc humilitatem Deum summum non agnoscentes, inierunt consilium detestandum, ut privarent eum vita, qui, ut eos vivificaret, advenerat.

CAPUT XVII.

De Judæorum religionibus, ac eorum odio in Jesum.

Sed iræ atque invidiæ suæ, quam in cordibus suis gerebant intus inclusam, alias causas præferebant; quod legem Dei per Mosen datam solveret, id est, quod sabbatis non vacaret, operans in salutem hominum; quod circumcisionem vacuefaceret; quod abstinentiam suillæ carnis auferret. In quibus rebus Judaicæ religionis sacramenta consistunt. Ob hæc itaque cætera pars populi, quæ nondum ad Christum secesserat, a sacerdotibus incitabatur, ut impium judicaret eum, quod legem Dei solveret; cum hoc ille non suo judicio, sed

ex Dei voluntate, & secundum prædicta faceret prophetarum. Michæas enim novam legem daturum denuntiavit hoc modo: „Lex de Sion proficiscetur, & „sermo Domini in Hierusalem; & judicabit inter plurimos populos, & revincet, & deliget validas nationes.„ Illa enim prior lex, quæ per Mosen data est, non in monte Sion, sed in monte Choreb data est: quam Sibylla fore, ut a Filio Dei solveretur, ostendit:

Ἀλλ' ὅτι ταυτ' ἂν ἅπαντα τελειωθῃ ἅπερ εἶπον;
Εἰς αὐτον τοτε πας λυεται νομος.

Sed & ipse Moses, per quem datam sibi legem dum pertinaciter tuentur, exciderunt a Deo, & Deum non agnoverunt, prædixerat fore, ut propheta maximus a Deo mitteretur, qui sit supra legem, qui voluntatem Dei ad homines perferat. In Deuteronomio ita scriptum est: „Et dixit Dominus ad me: Prophetam „excitabo eis de fratribus eorum, sicut te, & dabo „verbum meum in os ejus; & loquetur ad eos ea, „quæ præcepero ei: & quisquis non audierit ea, quæ „loquetur propheta ille in nomine meo, ego vindi„cabo in eum.„ Denuntiavit scilicet Dominus per ipsum legiferum, quod filium suum, id est, vivam præsentemque legem missurus esset; & illam veterem per mortalem datam soluturus, ut denuo per eum, qui esset æternus, legem sanciret æternam.

Item de circumcisione solvenda Esaias ita prophetavit: „Hæc dicit Dominus viris Juda, qui habitant „in Hierusalem: Renovate inter vos novitatem, & „ne seminaveritis in spinis. Circumcidite vos Domi„no Deo vestro, & circumcidite præputium cordis ve„stri; ne exeat ira mea sicuti ignis, & exurat, & non „sit, qui extinguat.„ Item Moses ipse: „In novissi„mis diebus circumcidet Dominus cor tuum ad Do„minum Deum tuum amandum.„ Item Jesus Nave successor ejus: „Et dixit Dominus ad Jesum: Fac tibi „cultellos petrinos nimis acutos, & sede, & circum-

cide

„ cide secundo filios Israel. „ Secundam circumcisionem futuram esse dixit, non carnis, sicut fuit prima, qua etiam nunc Judaei utuntur, sed cordis ac spiritus, quam tradidit Christus, qui verus Jesus fuit. Non enim propheta sic ait: Et dixit Dominus ad me: sed ad Jesum; ut ostenderet, quod non de se loqueretur, sed de Christo, ad quem tunc Deus loquebatur. Christi enim figuram gerebat ille Jesus: qui cum primum Auses vocaretur, Moses futura praesentiens jussit eum Jesum vocari; ut quoniam dux militiae delectus esset adversus Amalech, qui oppugnabat filios Israel, & adversarium debellaret per nominis figuram, & populum in terram promissionis induceret. Et idcirco etiam Mosi successit, ut ostenderet novam legem per Christum Jesum datam veteri legi successuram, quae data per Mosen fuit. Nam illa carnis circumcisio caret utique ratione; quia si Deus id vellet, sic a principio formasset hominem, ut praeputium non haberet. Sed hujus secundae circumcisionis figura erat, significans nudandum esse pectus, id est, aperto & simplici corde oportere nos vivere; quoniam pars illa corporis, quae circumciditur, habet quamdam similitudinem cordis, & est pudenda. Ob hanc causam Deus nudari eam jussit, ut hoc argumento nos admoneret, ne involutum pectus haberemus, id est, ne quod pudendum facinus intra conscientiae secreta velemus. Haec est cordis circumcisio, de qua prophetae loquuntur, quam Deus a carne mortali ad animam transtulit, quae sola mansura est. Volens enim vitae ac saluti nostrae pro aeterna sua pietate consulere, poenitentiam nobis in illa circumcisione proposuit, ut si cor nudaverimus, id est, si peccata nostra confessi satis Deo fecerimus, veniam consequamur; quae contumacibus & admissa sua celantibus denegatur ab eo, qui non faciem, sicut homo, sed intima & arcana pectoris intuetur.

Eodem spectat etiam carnis suillæ interdictio; a qua cum eos abstinere Deus jussit, id potissimum voluit intelligi, ut se a peccatis atque immunditiis abstinerent. Est enim lutulentum hoc animal, & immundum; nec unquam cœlum aspicit: sed in terra toto & corpore & ore projectum, ventri semper & pabulo servit; nec ullum alium, dum vivit, præstare usum potest, sicut cæteræ animantes, quæ vel sedendi vehiculum præbent, vel in cultibus agrorum juvant, vel plaustra collo trahunt, vel onera tergo gestant, vel indumentum exuviis suis exhibent, vel copia lactis exuberant, vel custodiendis domibus invigilant. Interdixit ergo, ne porcina carne uterentur, id est, ne vitam porcorum imitarentur, qui ad solam mortem nutriuntur; qui ventri ac voluptatibus servientes, ad faciendam justitiam inutiles essent, ac morte afficerentur. Item ne se fœdis libidinibus immergerent, sicut sus, quæ se ingurgitat cœno; vel ne terrenis serviant simulacris, ac se luto inquinent. Luto enim se obliniunt, qui Deos, id est, qui lutum terramque venerantur. Sic universa præcepta Judaicæ legis ad exhibendam justitiam spectant, quoniam per ambagem data sunt; ut per carnalium figuram spiritualia noscerentur.

CAPUT XVIII.

De Passione Dominica, & quod ea prænunciata fuerit.

Cum igitur ea, quæ Deus fieri voluit, quæque per prophetas suos multis sæculis ante prædixit, Christus impleret, ob ea incitati, & divinas litteras nescientes, coierunt, ut Deum suum condemnarent. Quod cum sciret futurum, ac subinde diceret, oportere se pati, ac interfici pro salute multorum, secessit tamen

cum

cum discipulis suis, non ut vitaret, quod necesse erat perpeti ac sustinere, sed ut ostenderet, quod ita fieri oporteret in omni persecutione, ne sua quis culpa incidisse videatur; ac denuntiavit fore, ut ab uno eorum proderetur. Itaque Judas præmio illectus tradidit filium Dei Judæis. At illi comprehensum, ac Pontio Pilato, qui tum legatus Syriam regebat, oblatum, cruci affigi postulaverunt, objicientes ei nihil aliud, nisi quod diceret se Filium Dei esse, & regem Judæorum: item quod dixerat: Si solveritis hoc templum, quod ædificatum est annis XLVI. ego illud in triduo sine manibus resuscitabo; significans brevi futuram passionem suam, & se a Judæis interfectum, tertio die resurrecturum. Ipse enim erat verum Dei templum. Has voces ejus tanquam infaustas & impias insectabantur. Quæ cum Pilatus audisset, & ille in defensionem sui nihil diceret, pronuntiavit, nihil in eo damnatione dignum videri. At illi injustissimi accusatores cum populo, quem incitaverant, succlamare cœperunt, & crucem ejus violentis vocibus flagitare.

Tum Pontius & illorum clamoribus, & Herodis Tetrarchæ instigatione metuentis, ne regno pelleretur, victus est. Nec tamen ipse sententiam protulit: sed tradidit eum Judæis, ut ipsi de illo secundum legem suam judicarent. Duxerunt ergo eum flagellis verberatum, & priusquam cruci affigerent, illuserunt; indutum enim coloris punicei veste, ac spinis coronatum, quasi regem salutaverunt, & dederunt ei cibum fellis, & miscuerunt ei aceti potionem. Post hæc conspuerunt faciem ejus, & palmis ceciderunt. Cumque ipsi carnifices de vestimentis ejus contenderent, sortiti sunt inter se de tunica & pallio. Et cum hæc omnia fierent, nullam vocem ex ore suo, tanquam si mutus esset, emisit. Tum suspenderunt eum inter duos noxios medium, qui ob latrocinia damnati erant, crucique affixerunt. Quid ego hic in tanto facinore de-

plorem? aut quibus verbis tantum nefas conquerar? Non enim Gavianam crucem defcribimus, quam Marcus Tullius univerfis eloquentiæ fuæ nervis ac viribus, velut effufis totius ingenii fontibus, profecutus eft, facinus indignum effe proclamans, civem Romanum contra omnes leges in crucem effe fublatum. Qui quamvis innocens fuerit, & illo fupplicio indignus, mortalis tamen, & ab homine fcelefto, qui juftitiam ignoraret, affectus eft. Quid de hujus crucis indignitate dicemus, in qua Deus a cultoribus Dei fufpenfus eft atque fuffixus? Quis tam facundus, & tanta rerum verborumque copia inftructus exiftet? quæ oratio tantæ affluentiæ ubertate decurrens, ut illam crucem merito deploret, quam mundus ipfe, & tota mundi elementa luxerunt?

Hæc autem fic futura fuiffe, & Prophetarum vocibus, & Sibyllinis carminibus denuntiatum eft. Apud Efaiam ita fcriptum invenitur: „Non fum contumax, „neque contradico: dorfum meum pofui ad flagella, „& maxillas meas ad palmas: faciem autem meam non „averti a fœditate fputorum.„ Similiter David in pfalmo XXXIV.: „Congregata funt fuper me flagella, & ignoraverunt: diffoluti funt, nec compuncti funt: „tentaverunt me, & deriferunt derifu; & ftriderunt „fuper me dentibus fuis.„ Sibylla quoque eadem futura monftravit:

Εἰς ἀνομων χειρας και ἀπιςων ὑςερον ἥξει:
Δωσουσι δε Θεῳ ῥαπισματα χερσιν ἀναγνοις,
Και ςομασιν μαροισι τα πτυσματα φαρμακοεντα:
Δωσει δ' εἰς μαςιγας ἁπλως ἁγνον τοτε νωτον.

Item de filentio ejus, quod ufque ad mortem pertinaciter tenuit, Efaias iterum fic locutus eft: „Sicut ovis „ad immolandum ductus eft, & ficut agnus coram tondentibus fe fine voce, fic non aperuit os fuum.„ Et Sibylla fupradicta:

Και

Και κολαφιζομενος σιγησει, μη τις επιγνω
Τις λογος, η ποθεν ηλθεν ινα φθιμενοισι λαλησῃ;
Και στεφανον φορεσει την ακανθινον.

De cibo vero & potu, quem, antequam eum figerent, illi obtulerunt, David in pſalmo LXVIII. ſic ait: „Et „dederunt in eſcam meam fel; & in ſiti mea potum „mihi dederunt acetum.„ Idem hoc futurum etiam Sibylla concionata eſt:

Εἰς δε το βρωμα χολην, και εἰς διψαν ὀξος ἐδωκαν,
Της ἀφιλοξενιης ταυτην δειξουσι τραπεζαν.

Et alia Sibylla Judæam terram his verſibus increpat:

Αὐτη γαρ δυσφρων, τον σον Θεον οὐκ ἐνοησας
Παιζοντα θνητοισι νοημασιν: ἀλλα και ἀκανθαις
Ἐστεψας στεφανῳ, φοβερην τε χολην ἐκερασας.

Fore autem, ut Judæi manus inferrent Deo ſuo, eumque interficerent, teſtimonia prophetarum hæc anteceſſerunt.

Apud Eſdram ita ſcriptum eſt: „Et dixit Eſdras „ad populum: Hoc paſcha Salvator noſter eſt, & re„fugium noſtrum. Cogitate, & aſcendat in cor ve„ſtrum, quoniam habemus humiliare eum in ſigno, & „poſt hæc ſperabimus in eum, ne deſeratur hic locus „in æternum tempus, dicit Dominus Deus virtutum. „Si non credideritis ei, neque exaudieritis annuntia„tionem ejus, eritis deriſio in gentibus.„ Unde apparet, Judæos nullam aliam ſpem habere, niſi ſe abluerint a ſanguine, ac ſperaverint in eum ipſum, quem negaverunt. Eſaias quoque facinus eorum deſignat, & dicit: „In humilitate judicium ejus ſublatum eſt. Na„tivitatem ejus quis enarrabit? quoniam auferetur a „terra vita ejus; a facinoribus populi mei adductus „eſt ad mortem. Et dabo malos pro ſepultura ejus, „& divites pro morte ejus: quia facinus non fecit, „neque inſidias ore ſuo locutus eſt. Propterea ipſe „conſequetur multos, & fortium dividet ſpolia; pro„pterea quod traditus eſt ad mortem, & inter facino-

„rosos deputatus est; & ipse peccatum multorum per„tulit, & propter facinora illorum traditus est.„ David quoque in psalmo XCIII.: „Captabunt in animam „justi, & sanguinem innocentem condemnabunt, & „factus est mihi dominus in refugium.„ Hieremias: „Domine significa mihi, & cognoscam: tunc vidi me„ditationes eorum; ego sicut agnus sine malitia per„ductus sum ad victimam: in me cogitaverunt cogita„tionem, dicentes: Venite, mittamus lignum in pa„nem ejus, & eradamus e terra vitam ejus; & nomen „ejus non erit in memoria amplius.„ Lignum autem crucem significat, & panis corpus ejus, quia ipse est cibus & vita omnium, qui credunt in carnem, quam portavit, & in crucem, qua pependit.

De qua tamen apertius ipse Moses in Deuteronomio ita prædicavit: „Et erit pendens vita tua ante „oculos tuos, & timebis die ac nocte, & non credes „vitæ tuæ.„ Idem rursus in Numeris: „Non quasi „homo Dominus suspenditur, nec quasi filius homini„minas patitur.„ Zacharias etiam sic tradidit: „Et „intuebuntur in me, quem transfixerunt.„ Item David in psalmo XXI.: „Effoderunt manus meas & pedes „meos, dinumeraverunt omnia ossa mea: ipsi autem „contemplati sunt, & viderunt me, diviserunt sibi ve„stimenta mea, & super vestem meam sortem miserunt.„ Quæ utique propheta non de se locutus est. Fuit enim rex, & nunquam perpessus est illa. Sed Spiritus Dei per eum loquebatur, qui fuerat illa passurus post annos mille & quinquaginta. Tot enim colliguntur anni a regno David usque ad crucem Christi. Sed & Solomon filius ejus, qui Hierosolymam condidit, eam ipsam perituram esse in ultionem sanctæ crucis prophetavit: „Quod si avertimini a me, dicit Dominus, & „non custodieritis veritatem meam; rejiciam Israel a „terra, quam dedi illis: & domum hanc, quam ædi„ficavi illis in nomine meo, projiciam illam ex omni„bus;

„bus; & erit Israel in perditionem, & in imprope-
„rium populo: & domus hæc erit deserta; & omnis,
„qui transibit per illam, admirabitur, & dicet: Pro-
„pter quam rem fecit Dominus terræ huic & huic do-
„mui hæc mala? Et dicent: Quia reliquerunt Domi-
„num Deum suum, & persecuti sunt regem suum dile-
„ctissimum Deo, & cruciaverunt illum in humilitate
„magna, propter hoc importavit illis Deus mala hæc.„

CAPUT XIX.

De Jesu morte, sepultura & resurrectione; atque de iis rebus prædicta.

Quid amplius jam de facinore Judæorum dici potest, quam excæcatos tum fuisse, atque insanabili furore correptos, qui hæc quotidie legentes neque intellexerunt, neque, quin facerent, cavere potuerunt? Suspensus igitur atque affixus exclamavit ad Dominum voce magna, & ultro spiritum posuit. Et eadem hora terræ motus factus est. Et velum templi, quod separabat duo tabernacula, scissum est in duas partes; & sol repente subductus est; & ab hora sexta usque in nonam tenebræ fuerunt. Qua de re Amos propheta testatur: „Et erit in illo die, dicit Dominus, occidet „sol meridie, & tenebrabitur dies lucis; & convertam dies festos vestros in luctum, & cantica vestra „in lamentationem.„ Item Hieremias: „Exterrita „est, quæ parit, & tæduit animam; & subivit sol ei, „cum adhuc medius dies esset; confusa est, & maledicta: reliquos eorum in gladium dabo in conspectu „inimicorum eorum.„ Et Sibylla:

Ναοῦ δὲ σχισθῇ τὸ πέτασμα, καὶ ἤματι μέσσῳ
Νὺξ ἔςαι σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

Cum hæc facta essent, ne prodigiis quidem cœlestibus facinus suum intelligere quiverunt.

Sed

Sed quoniam prædixerat, se tertio die ab inferis resurrecturum, metuentes, ne a discipulis surrepto & amoto corpore, universi resurrexisse eum crederent, & fieret multo major in plebe confusio, detraxerunt eum cruci, & conclusum in monumento firmiter militari custodia circumdederunt. Verum tertio die ante lucem terræ motu facto, repente patefactum est sepulcrum, & custodibus, quos attonitos obstupefecerat pavor, nihil videntibus, integer e sepulcro ac vivus egressus, in Galilæam profectus est, ut discipulos suos quæreret: in sepulcro vero nihil repertum est, nisi exuviæ, quibus involutum corpus incluserant. Illum autem apud inferos non remansurum, sed die tertio resurrecturum, prophetæ cecinerant. David in psalmo xv.: „Non derelinques animam meam apud „inferos, nec dabis sanctum tuum videre interitum.„ Item in tertio: „Ego dormivi, & somnum cepi, & „resurrexi; quoniam Dominus auxiliatus est mihi.„ Oseas quoque primus xII prophetarum de resurrectione ejus testificatus est: „Hic filius meus sapiens; pro„pter quod nunc non resistet in tribulatione filiorum „suorum, & de manu inferorum eruam eum. Ubi est „judicium tuum mors, aut ubi est aculeus tuus?„ Idem alio loco: „Vivificabit nos post biduum die ter„tio.„ Et ideo Sibylla impositurum esse morti terminum dixit post tridui somnum:

Καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει, τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας,
Καὶ τοτ᾽ ἀποφθιμένων ἀναλύσας εἰς φάος ἥξει
Πρῶτος ἀναστάσεως, κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

Vitam enim nobis acquisivit morte superata. Nulla igitur spes alia consequendæ immortalitatis homini datur, nisi crediderit in eum, & illam crucem portandam patiendamque susceperit.

CA-

CAPUT XX.

De Jesu in Galilæam post resurrectionem profectione; atque de utroque Testamento, veteri & novo.

Profectus ergo in Galilæam (noluit enim se Judæis ostendere,, ut adduceret eos in pœnitentiam, atque impios resanaret,) discipulis iterum congregatis Scripturæ sanctæ litteras, id est Prophetarum arcana, patefecit; quæ, antequam pateretur, perspici nullo modo poterant, quia ipsum passionemque ejus annuntiabant. Idcirco Moses, & iidem ipsi prophetæ legem, quæ Judæis data erat, testamentum vocant; quia nisi testator mortuus fuerit, nec confirmari testamentum potest, nec sciri, quid in eo scriptum sit, quia clausum & obsignatum est. Itaque nisi Christus mortem suscepisset, aperiri testamentum, id est, revelari & intelligi mysterium Dei non potuisset.

Verum Scriptura omnis in duo Testamenta divisa est. Illud, quod adventum passionemque Christi antecessit, id est lex & prophetæ, vetus dicitur; ea vero, quæ post resurrectionem ejus scripta sunt, novum Testamentum nominantur. Judæi veteri utuntur, nos novo: sed tamen diversa non sunt; quia novum veteris adimpletio est, & in utroque idem testator est Christus, qui pro nobis morte suscepta nos hæredes regni æterni fecit, abdicato & exhæredato populo Judæorum; sicut Hieremias propheta testatur, cum loquitur talia: „Ecce dies veniunt, dicit Dominus; & con„summabo domui Israel & domui Juda testamentum „novum, non secundum testamentum, quod dispo„sui patribus eorum in die, qua apprehendi manum „eorum, ut educerem illos de terra Ægypti; quia ipsi „non perseveraverunt in testamento meo, & ego neg„lexi eos, dicit Dominus. Item alio loco similiter ait:

„Dere-

„ Dereliqui domum meam; dimiſi hæreditatem meam
„ in manus inimicorum ejus. Facta eſt hæreditas mea
„ mihi, ſicut leo in ſylva: dedit ipſa ſuper me vocem
„ ſuam; ideo odi eam. „ Cum ſit hæreditas ejus cœleſte regnum, non utique ipſam hæreditatem ſe dicit odiſſe, ſed hæredes, qui adverſus eum ingrati & impii extiterunt. Facta eſt, inquit, mihi hæreditas mea, ſicut leo: id eſt, præda & devoratio factus ſum hæredibus meis, qui me immolaverunt ſicut pecus. Dedit ſuper me vocem ſuam: id eſt, ſententiam adverſus me mortis crucisque dixerunt. Nam quod ſuperius ait, conſummaturum ſe domui Juda teſtamentum novum, oſtendit, vetus illud teſtamentum, quod per Moſen eſt datum, non fuiſſe perfectum; id autem, quod per Chriſtum dari haberet, conſummatum fore. Domus autem Juda & Iſrael non utique Judæos ſignificat, quos abdicavit, ſed nos, qui ab eo convocati ex Gentibus, in illorum locum adoptionemque ſucceſſimus, & appellamur filii Judæorum; quod declarat Sibylla, cum dicit:

Ἰουδαιων μακαρων θειον γενος οὐρανιωνων.

Quod autem futurum eſſet id genus, Eſaias docet, apud quem pater ſummus ad filium loquitur, dicens:
„ Ego Dominus Deus, vocavi te ad juſtitiam, & te-
„ nebo manum tuam, & confirmabo te, & dedi te in
„ teſtamentum generis mei, in lucem gentium, aperi-
„ re oculos cæcorum, producere ex vinculis alligatos,
„ & de domo carceris ſedentes in tenebris. „ Cum igitur nos antea tanquam cæci, & tanquam carcere ſtultitiæ incluſi ſederemus in tenebris, ignorantes Deum & veritatem; illuminati ab eo ſumus, qui nos teſtamento ſuo adoptavit, & liberatos malis vinculis, atque in lucem ſapientiæ productos, in hæreditatem regni cœleſtis adſcivit.

CA-

CAPUT XXI.

De Jesu Ascensione, eaque prædicta; & de Discipulorum prædicatione & gestis.

Ordinata vero Discipulis suis Evangelii ac nominis sui prædicatione, circumfudit se repente nubes, eumque in cœlum sustulit, quadragesimo post passionem die, sicut Daniel fore ostenderat, dicens: „Et „ecce in nubibus cœli ut filius hominis veniens, us„que ad vetustum dierum pervenit.„ Discipuli vero per provincias dispersi, fundamenta Ecclesiæ ubique posuerunt, facientes & ipsi in nomine magistri Dei magna, & pene incredibilia miracula; quia discedens instruxerat eos virtute ac potestate, qua posset novæ annuntiationis ratio fundari, & confirmari: sed & futura aperuit illis omnia, quæ Petrus & Paulus Romæ prædicaverunt, & ea prædicatio in memoriam scripta permansit; in qua cum multa alia mira, tum etiam hoc futurum esse dixerunt, ut post breve tempus immitteret Deus regem, qui expugnaret Judæos, & civitates eorum solo adæquaret, ipsos autem fame sitique confectos obsideret. Tum fore, ut corporibus suorum vescerentur, & consumerent se invicem. Postremo ut capti venirent in manus hostium, & in conspectu suo vexari acerbissime conjuges suas cernerent, violari ac prostitui virgines, diripi pueros, allidi parvulos, omnia denique igni ferroque vastari, captivos in perpetuum terris suis exterminari; eo quod exultaverint super amantissimum & probatissimum Dei Filium. Itaque post illorum obitum, cum eos Nero interemisset, Judæorum nomen & gentem Vespasianus extinxit, fecitque omnia, quæ illi futura prædixerant.

CAPUT XXII.

Argumenta Infidelium contra Jesu Incarnationem.

Confirmata sunt, ut opinor, quæ falsa & incredibilia putantur ab iis, quos vera cœlestium litterarum doctrina non imbuit: sed tamen ut refellantur a nobis etiam illi, qui nimium non sine malo suo sapiunt, rebusque divinis fidem detrahunt; argumentis quoque illorum coarguamus errorem; ut tandem aliquando pervideant ita fieri oportuisse, sicut nos ostendimus factum. Et quanquam apud bonos judices satis habeant firmitatis vel testimonia sine argumentis, vel argumenta sine testimoniis; nos tamen non contenti alterutro sumus, cum suppetat nobis utrumque, ne cui perverse ingenioso aut non intelligendi, aut contra differendi locum relinquamus. Negant fieri potuisse, ut naturæ immortali quidquam decederet. Negant denique Deo dignum, ut homo fieri vellet, seque infirmitate carnis oneraret; ut passionibus, ut dolori, ut morti se ipse subjiceret: quasi non facile illi esset, ut citra corporis imbecillitatem se hominibus ostenderet, eosque justitiam doceret, siquidem id volebat, majore autoritate, ut professi Dei. Tunc enim cunctos fuisse præceptis cœlestibus parituros, si ad ea virtus ac potestas Dei præcipientis accederet. Cur igitur, ajunt, ad docendos homines non ut Deus venit? Cur se tam humilem imbecillemque constituit, ut ab hominibus & contemni, & pœna affici posset? cur vim ab imbecillis & mortalibus passus est? cur non manus hominum aut virtute repulit, aut divinitate vitavit? cur non majestatem suam sub ipsa saltem morte patefecit? sed ut invalidus in judicium ductus est, ut nocens damnatus, ut mortalis occisus. Refutabo hæc diligenter, nec quemquam patiar errare. Illa enim magna & mirabili

bili ratione sunt facta; quam quicumque perceperit, non tantum mirari desinet, Deum ab hominibus esse cruciatum, verum etiam facile pervidebit, ne Deum quidem potuisse credi, si ea ipsa, quæ arguit, facta non essent.

CAPUT XXIII.

De præcipiendo & agendo.

Quicumque præcepta dat hominibus ad vitam, moresque fingit aliorum, quæro, debeatne ipse facere, quæ præcipit, an non debeat? Si non fecerit, soluta præcepta sunt. Si enim bona sunt, quæ præcipiuntur, si vitam hominum in optimo statu collocant, non se debet ipse præceptor a numero cœtuque hominum segregare, inter quos agit; & ipsi eodem modo vivendum est, quo docet esse vivendum, ne, si aliter vixerit, ipse præceptis suis fidem detrahat, levioremque doctrinam suam faciat, si reipsa resolvat, quod verbis nitatur adstringere. Unusquisque enim, cum audit præcipientem, non vult imponi sibi necessitatem parendi, tanquam sibi jus libertatis adimatur; respondet itaque doctori hoc modo: Non possum facere, quæ jubes, quoniam sunt impossibilia. Vetas me irasci, vetas cupere, vetas libidine commoveri, vetas dolorem, vetas mortem timere: sed hoc adeo contra naturam est, ut his affectibus animalia universa subjecta sint; vel si adeo putas repugnari posse naturæ, & tu ipse, quæ præcipis, fac, ut sciam fieri posse. Cum autem ipse non facias, quæ insolentia est, ut homini libero imponere velis leges, quibus ipse non pareas? Prius disce, qui doces, & antequam mores aliorum corrigas, tuos corrige. Quis neget justam esse hanc responsionem? quin etiam in contemptum veniet hu-

jusmodi doctor, & deludetur vicissim, quia videbitur & ipse deludere.

Quid ergo faciet ille præceptor, si hæc ei fuerint opposita? quomodo adimet excusationem contumacibus, nisi ut præsentibus factis doceat, possibilia se docere? Unde evenit, ut philosophorum præceptis nullus obtemperet. Homines enim malunt exempla, quam verba; quia loqui facile est, præstare difficile. Utinam quidem tam multi bene facerent, quam multi loquuntur bene. Sed qui præcipiunt, nec faciunt, abest ab iis fides. Et si homines fuerint, contemnentur ut leves; si Deus, opponetur ei excusatio fragilitatis humanæ. Superest, ut factis verba firmentur, quod philosophi facere nequeunt: itaque cum ipsi præceptores vincantur affectibus, quos vinci prædicant oportere, neminem possunt ad virtutem, quam falso prædicant, erudire; ob eamque causam putant, neminem adhuc perfectum extitisse sapientem, id est, in quo summæ doctrinæ ac scientiæ summa virtus & perfecta justitia consenserit, quod quidem verum fuit. Nemo enim post mundum conditum talis extitit, nisi Christus, qui & verbo sapientiam tradidit, & doctrinam præsenti virtute firmavit.

CAPUT XXIV.

Eversio argumentorum supra objectorum.

Age, nunc consideremus, an doctor e cœlo missus possit non esse perfectus. Nondum de hoc loquor, quem venisse a Deo negant. Fingamus aliquem de cœlo esse mittendum, qui vitam hominum rudimentis virtutis instituat, & ad justitiam formet. Nemini dubium potest esse, quin is doctor, qui cœlitus mittitur, tam scientia sit rerum omnium quam virtute perfectus; ne

nihil

nihil inter cœlestem terrenumque differat. Nam in homine interna & propria doctrina esse nullo pacto potest. Nec enim mens terrenis visceribus inclusa, & tabe corporis impedita, aut comprehendere per se potest, aut capere veritatem, nisi aliunde doceatur. Et si maxime possit, summam tamen virtutem capere nequeat, & omnibus vitiis resistere, quorum materia in visceribus continetur. Eo fit, ut terrenus doctor perfectus esse non possit. At vero cœlestis, cui scientiam divinitas, virtutem immortalitas tribuit, in docendo quoque, sicut in cæteris, perfectus & consummatus sit necesse est. At id omnino fieri non potest, nisi mortale sibi corpus assumat. Cur autem fieri non possit, ratio clara est. Nam si veniat ad homines, ut Deus, ut omittam, quod mortales oculi claritatem majestatis ejus conspicere ac sustinere non possunt, ipse certe Deus virtutem docere non poterit, quia expers corporis non faciet, quæ docebit, ac per hoc doctrina ejus perfecta non erit. Alioqui si summa virtus est, dolorem patienter pro justitia officioque perferre; si virtus est, mortem ipsam & intentatam non metuere, & illatam fortiter sustinere: debet ergo doctor ille perfectus & docere ista præcipiendo, & confirmare faciendo; quia qui dat præcepta vivendi, amputare debet omnium excusationum vias, ut imponat hominibus parendi necessitatem, non vi aliqua, sed pudore, & tamen libertatem relinquat, ut & præmium sit constitutum parentibus, quia poterant non parere, si vellent, & non parentibus pœna, quia poterant parere, si vellent. Quomodo ergo poterit amputari excusatio, nisi ut qui docet, faciat quæ docet, & sit quasi prævius, & manum porrigat secuturo? quemadmodum autem potest facere, quæ docet, si non sit similis ei, quem docet? Nam si nulli subjectus sit passioni, potest ei docenti homo sic respondere: Volo equidem non peccare: sed vincor: indutus sum enim carne fragili & imbecilla: hæc est,

quæ concupiscit, quæ irascitur, quæ dolet, quæ mori timet. Itaque ducor invitus, & pecco, non quia volo, sed quia cogor. Sentio me & ipse peccare: sed necessitas fragilitatis impellit, cui repugnare non possum. Quid ad hæc respondebit præceptor ille justitiæ? quomodo confutabit ac redarguet hominem, qui delictis suis excusationem carnis obtendet, nisi & ipse carne fuerit indutus, ut ostendat, etiam carnem posse capere virtutem? Contumacia enim redargui non potest, nisi exemplo. Nam habere non possunt, quæ doceas, firmitatem, nisi ea prior feceris; quia natura hominum proclivis in vitia, videri vult non modo cum venia, sed etiam cum ratione peccare. Oportet magistrum doctoremque virtutis homini simillimum fieri, ut vincendo peccatum, doceat hominem vinci ab eo posse peccatum. Si vero sit immortalis, exemplum proponere homini nullo modo potest. Existet enim constans aliquis, ac dicet: Tu quidem non peccas, quia liber es ab hoc corpore; non concupiscis, quia immortali nihil est necessarium. Mihi vero multis rebus opus est, ut tuear hanc vitam. Mortem non times, quia valere in te non potest. Dolorem contemnis, quia nullam vim pati potes. At ego mortalis utrumque timeo, quia cruciatus mihi gravissimos inferunt, quos tolerare carnis infirmitas non potest. Doctor itaque virtutis etiam hanc excusationem debuit hominibus auferre; ne quis, quod peccat, necessitati potius adscribat, quam culpæ suæ. Ergo ut perfectus esse possit, nihil ei debet opponi ab eo, qui docendus est; ut si forte dixerit: Impossibilia præcipis; respondeat: Ecce ipse facio. At ego carne indutus sum, cujus est peccare proprium: Et eamdem carnem gero; & tamen peccatum in me non dominatur. Mihi opes contemnere difficile est, quia vivi aliter non potest in hoc corpore: Ecce & mihi corpus est; & tamen pugno contra omnem cupiditatem. Non possum pro justi-

justitia nec dolorem ferre, nec mortem, quia fragilis sum; Ecce & in me dolor ac mors habet potestatem, & ea ipsa, quæ times, vinco, ut victorem te faciam doloris ac mortis. Prior vado per ea, quæ sustineri non posse prætendis; si præcipientem sequi non potes, sequere antecedentem. Sublata est hoc modo omnis excusatio; & fateri hominem necesse est, sua culpa injustum esse, qui doctorem virtutis, & eumdem ducem non sequatur. Vides ergo, quanto perfectior sit mortalis doctor, quia dux esse mortali potest, quam immortalis. quia patientiam docere non potest, qui subjectus passionibus non est. Nec hoc tamen eo pertinet, ut hominem Deo præferam: sed ut ostendam, neque hominem perfecta doctrina esse posse, nisi sit idem Deus, ut autoritate cœlesti necessitatem parendi hominibus imponat; neque Deum, nisi mortali corpore induatur, ut præcepta sua factis adimplendo, cæteros parendi necessitate constringat. Liquido ergo apparet, eum, qui vitæ dux & justitiæ sit magister, corporalem esse oportere; nec aliter fieri posse, ut sit illius plena & perfecta doctrina, nisi habeat radicem ac fundamentum, stabilisque apud homines ac fixa permaneat: ipsum autem subire carnis ac corporis imbecillitatem, virtutemque in se recipere, cujus doctor est; ut eam simul & verbis doceat, & factis. Item subjectum esse morti, & passionibus cunctis; quoniam & in passione toleranda, & in morte subeunda virtutis officia versantur: quæ omnia, ut dixi, consummatus doctor perferre debet, ut doceat posse perferri.

CAPUT XXV.

De Jesu adventu in Carne & Spiritu, ut Deum inter & hominem mediator esset.

Discant igitur homines, & intelligant, quare Deus summus, cum legatum ac nuntium suum mitteret, ad erudiendam præceptis justitiæ suæ mortalitatem, mortali voluerit eum carne indui, & cruciatu affici, & morte multari. Nam cum justitia nulla esset in terra, doctorem misit, quasi vivam legem, ut nomen ac templum novum conderet; ut verum ac pium cultum per omnem terram verbis & exemplo seminaret. Sed tamen, ut certum esset a Deo missum, non ita illum nasci oportuit, sicut homo nascitur ex mortali utroque concretus: sed ut appareret, etiam in homine illum esse cœlestem, creatus est sine opera genitoris. Habebat enim spiritalem patrem Deum; & sicut pater spiritus ejus Deus sine matre, ita mater corporis ejus virgo sine patre. Fuit igitur & Deus & homo, inter Deum atque hominem medius constitutus. Unde illum Græci μεσίτην vocant, ut hominem perducere ad Deum posset, id est, ad immortalitatem: quia si Deus tantum fuisset, ut supra dictum est, exempla virtutis homini præbere non posset; si homo tantum, non posset homines ad justitiam cogere, nisi autoritas ac virtus homine major accederet.

Etenim cum constet homo ex carne & spiritu, & oporteat spiritum justitiæ operibus emereri, ut fiat æternus; caro quoniam terrena est, ideoque mortalis, copulatum sibi spiritum trahit secum, & ab immortalitate ducit ad mortem. Ergo spiritus carnis expers dux esse homini ad immortalitatem nullo pacto poterat; quoniam caro impedit spiritum, quominus Deum sequatur. Est enim fragilis & subjecta peccato:

pecca-

peccatum autem pabulum mortis eſt. Itaque idcirco mediator advenit, id eſt Deus in carne, ut caro eum ſequi poſſet, & eriperet morti hominem, cujus eſt dominatio in carnem. Ideo carne ſe induit, ut deſideriis carnis edomitis, doceret non neceſſitatis eſſe peccare, ſed propoſiti ac voluntatis. Una enim nobis, & magna, & præcipua cum carne luctatio; cujus infinitæ cupiditates premunt animam, nec dominium retinere patiuntur: ſed eam voluptatibus & illecebris ſuavibus mancipatam morte afficiunt ſempiterna. Quibus ut repugnare poſſemus, Deus nobis viam ſuperandæ carnis & aperuit, & oſtendit. Quæ virtus perfecta, & omnibus numeris abſoluta coronam vincentibus, & mercedem immortalitatis impertit.

CAPUT XXVI.

De Cruce Jeſu & cæteris tormentis; & de Agni legalis figura.

Dixi de humilitate, & fragilitate, & paſſione, cur hæc Deus ſubire maluerit: nunc ipſius crucis ratio reddenda eſt, & vis enarranda. Quid ſummus pater a principio diſpoſuerit, & quemadmodum cuncta, quæ geſta ſunt, ordinarit, non tantum divinatio prophetarum, quæ in Chriſtum vera præceſſit, ſed etiam ratio ipſius paſſionis docet. Quæcumque enim paſſus eſt, non fuerunt inania, ſed habuerunt figuram & ſignificantiam magnam, ſicut etiam divina illa opera, quæ fecit: quorum vis & potentia valebat quidem in præſens, ſed declarabat aliquid in futurum. Aperuit cæcorum lumina cœleſtis virtus, & lucem non videntibus reddidit. Et hoc facto ſignificabat fore, ut converſus ad gentes, quæ Deum neſciebant, inſipientium pectora illuminaret luce ſapientiæ, & ad veritatem contem-

plandam oculos cordis aperiret. Vere enim cæci sunt, qui cœlestia non videntes, & tenebris ignorantiæ circumfusi, terrena & fragilia venerantur. Patefecit aures surdorum. Non utique hactenus vis illa cœlestis operata est; sed declarabat brevi fore, ut qui erant veritatis expertes, & audirent, & intelligerent divinas Dei voces. Vere enim surdos dixeris, qui cœlestia & vera, & facienda non audiunt. Mutorum linguas in eloquium solvit admirabilis, etiam cum fieret, potentia: sed inerat huic virtuti alia significatio, quæ ostenderet mox futurum, ut rerum cœlestium nuper ignari, percepta sapientiæ disciplina, de Deo & veritate disserent. Nam qui rationem divinitatis ignorat, is vere elinguis & mutus est, licet omnium disertissimus. Lingua enim, cum verum loqui cœperit, id est, virtutem majestatemque Dei singularis interpretari, tum demum officio naturæ suæ fungitur. Quamdiu autem falsa loquitur, in usu suo non est; & ideo infans sit necesse est, qui divina proloqui non potest. Pedes quoque claudorum ad officium gradiendi reformavit laudabilis divini operis fortitudo: sed figura id continebat, quod cohibitis erroribus vitæ sæcularis ac deviæ, iter veritatis aperiretur, per quod graderentur homines ad Dei gratiam consequendam. Is enim vere claudus existimandus est, qui caligine ac tenebris insipientiæ implicatus, & quo tendat ignarus, offensibilibus & caducis gressibus per viam mortis incedit.

Item labes & maculas inquinatorum corporum repurgavit, non exigua immortalis potentiæ opera: verum id portendebat hæc vis, quod peccatorum labibus, ac vitiorum maculis inquinatos, doctrina ejus purificatura esset eruditione justitiæ. Leprosi enim vere atque elephantiaci debent haberi, quos vel infinitæ cupiditates ad scelera, vel insatiabiles voluptates ad flagitia compellunt, & dedecorum maculis inustos labe afficiunt sempiterna. Jacentia mortuorum corpora

erexit, eosque nominibus ſuis inclinatos a morte revocavit. Quid congruentius Deo? quid miraculo dignius omnium ſæculorum, quam decurſam vitam reſignaſſe, completisque hominum temporibus tempora adjeciſſe perpetua, arcana mortis revelaſſe? Sed hæc inenarrabilis poteſtas imago virtutis majoris fuit, quæ demonſtrabat, tantam vim habituram eſſe doctrinam ſuam, ut gentes in orbe toto, quæ alienæ a Deo, ſubjectæ morti fuerunt, cognitione veri luminis animatæ, ad immortalitatis præmia pervenirent. Eos enim recte mortuos exiſtimaveris, qui datorem vitæ Deum neſcientes, atque animas ſuas a cœlo in terram deprimentes, in laqueos æternæ mortis incurrunt. Quæ igitur tum faciebat in præſens, imagines erant futurorum; quæ in læſis affectisque corporibus exhibebat, ea ſpiritualium figuram gerebant, ut & in præſenti virtutis non terrena opera monſtraret, & in futurum poteſtatem cœleſtis ſuæ majeſtatis oſtenderet.

Ergo ſicut opera ejus ſignificantiam quoque majoris poteſtatis habuerunt, ita etiam paſſio non ſimplex, nec ſupervacua, nec fortuita præceſſit. Sed ut illa, quæ fecit, magnam virtutem ac poteſtatem doctrinæ ejus ſignificabant: ſic ea, quæ paſſus eſt, odio futuram eſſe ſapientiam nuntiabant. Aceti enim potus, ac fellis cibus acerbitates & amaritudines in hac vita ſectatoribus veritatis pollicebatur. Et quanquam paſſio ipſa per ſe acerba & amara ſpecimen nobis futurorum tormentorum dabat, quæ morantibus in hoc ſæculo virtus ipſa proponit; tamen illiusmodi potus & cibus in os doctoris noſtri veniens, preſſurarum nobis, ac laborum & miſeriarum præbebat exemplum. Quæ omnia tolerare ac perpeti neceſſe eſt eos, qui veritatem ſequuntur; quoniam veritas acerba eſt, & inviſa omnibus, qui virtutis expertes, vitam ſuam mortiferis voluptatibus dedunt. Nam corona ſpinea capiti ejus impoſita id declarabat, fore ut divinam ſibi pl

de nocentibus congregaret. Corona enim dicitur circumstans in orbem populus. Nos autem, qui ante cognitionem Dei fuimus injusti, spinæ, id est mali & nocentes eramus, ignorantes, quid esset bonum; & a justitiæ notione atque operibus alieni, omnia scelere ac libidine polluebamus. Electi ergo ex dumis & sentibus sanctum Dei caput cingimus; quia convocati ab ipso, & circumfusi undique ad eum magistro ac doctori Deo assistimus, regemque illum mundi, & omnium viventium dominum coronamus.

Quod vero ad crucem spectat, magna in ea vis ac ratio est, quam nunc conabor ostendere. Deus namque, sicut superius exposui, cum statuisset hominem liberare, magistrum virtutis legavit in terram, qui & præceptis salutaribus formaret homines ad innocentiam, & operibus factisque præsentibus justitiæ viam panderet, qua gradiens homo, & doctorem suum sequens, ad vitam æternam perveniret. Is igitur corporatus est, & veste carnis indutus, ut homini, ad quem docendum venerat, virtutis & exempla, & incitamenta præberet. Sed cum in omnibus vitæ officiis justitiæ specimen præbuisset, ut doloris quoque patientiam mortisque contemptum, quibus perfecta & consummata sit virtus, traderet homini, venit in manus impiæ nationis, cum & vitare potuisset scientia futuri, quam gerebat, & repellere eadem virtute, qua mirabilia faciebat. Sustinuit ergo cruciatus, & verbera, & spinas. Postremo etiam mortem suscipere non recusavit, ut homo illo duce subactam & catenatam mortem cum suis terroribus triumpharet. Cur autem summus pater id potissimum genus mortis elegerit, quo affici eum sineret, hæc ratio est. Dicat enim fortasse aliquis; cur si Deus fuit, & mori voluit, non saltem honesto aliquo mortis genere affectus est? cur potissimum cruce? cur infami genere supplicii, quod etiam homine libero, *quamvis nocente*, videatur indignum? Primum quod

is,

is, qui humilis advenerat, ut humilibus & infimis opem ferret, & omnibus ſpem ſalutis oſtenderet, eo genere afficiendus fuit, quo humiles & infimi affici ſolent, ne quis eſſet omnino, qui eum non poſſet imitari. Deinde ut integrum corpus ejus conſervaretur, quem die tertio reſurgere ab inferis oportebat.

Nec enim hoc cuiquam ignorandum eſt, quod ipſe ante de ſua paſſione prædicans etiam id notum fecerit, habere ſe poteſtatem, cum vellet, deponendi ſpiritum & reſumendi. Suffixus itaque quia ſpiritum depoſuerat, neceſſarium carnifices non putaverunt, oſſa ejus ſuffringere, ſicut mos eorum ferebat, ſed tantummodo latus ejus perforaverunt. Sic integrum corpus patibulo detractum eſt, & ſepulcro diligenter incluſum. Quæ omnia idcirco facta ſunt, ne læſum ac diminutum corpus ad reſurgendum inhabile redderetur. Illa quoque præcipua fuit cauſa, cur Deus crucem maluerit, quod illa exaltari eum fuit neceſſe, & omnibus gentibus paſſionem Dei noteſcere. Nam quoniam is, qui patibulo ſuſpenditur, & conſpicuus eſt omnibus, & cæteris altior, crux potius electa eſt, quæ ſignificaret illum tam conſpicuum tamque ſublimem futurum, ut ad eum cognoſcendum pariter & colendum, cunctæ nationes ex omni orbe concurrerent. Denique nulla gens tam inhumana eſt, nulla regio tam remota, cui aut paſſio ejus, aut ſublimitas majeſtatis ignota ſit. Extendit ergo in paſſione manus ſuas, orbemque dimenſus eſt, ut jam tunc oſtenderet, ab ortu ſolis uſque ad occaſum magnum populum ex omnibus linguis & tribubus congregatum, ſub alas ſuas eſſe venturum, ſignumque illud maximum atque ſublime frontibus ſuis ſuſcepturum.

Cujus rei figuram Judæi etiamnunc exhibent, cum limina ſua de cruore agni notant. Deus enim percuſſurus Ægyptios, ut ab ea plaga immunes faceret Hebræos, præceperat his, ut agnum candidum ſine ma-

cula

cula immolarent, ac signum liminibus suis de sanguine ejus imponerent. Itaque cum Ægyptiorum primogenita una nocte interissent, Hebræi soli signo sanguinis tuti fuerunt; non quia cruor pecudis tantam in se vim gerebat, ut hominibus saluti esset; sed imago fuerat rerum futurarum. Agnus enim candidus sine macula Christus fuit, id est innocens, & justus, & sanctus, qui ab iisdem Judæis immolatus saluti est omnibus, qui signum sanguinis, id est crucis, qua sanguinem fudit, in sua fronte conscripserint. Frons enim summum limen est hominis; & lignum sanguine delibutum crucis significatio est. Denique immolatio pecudis ab iis ipsis, qui faciunt, pascha nominatur, ἀπὸ τοῦ πάσχειν, quia passionis figura est, quam Deus præscius futurorum tradidit per Mosen populo suo celebrandam. Sed tum figura valuit in præsenti ad depellendum periculum; ut appareat, quantum veritas ipsa valitura sit, ad plebem Dei protegendam in extrema totius orbis necessitate. Quomodo autem, vel in qua plaga tuti omnes sint futuri, qui signum hoc veri & divini sanguinis in summo corporis sui notaverint, in novissimo libro docebo.

CAPUT XXVII.

De mirandis per Crucis virtutem effectis, ac de Dæmonibus.

Nunc satis est, hujus signi potentia quantum valeat, exponere. Quanto terrori sit dæmonibus hoc signum, sciet qui viderit, quatenus adjurati per Christum de corporibus, quæ obsederint, fugiant. Nam sicut ipse, cum inter homines ageret, universos dæmones verbo fugabat; hominumque mentes emotas, & malis incursibus furiatas in sensus pristinos reponebat: ita nunc sectatores ejus eosdem spiritus inquinatos

tos de hominibus & nomine magistri sui, & signo passionis excludunt. Cujus rei non difficilis est probatio. Nam cum Diis suis immolant, si assistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant,

Nec responsa potest consultus reddere vates.

Et hæc sæpe causa præcipua justitiam persequendi, malis regibus fuit. Cum enim quidam ministrorum nostri sacrificantibus dominis assisterent, imposito frontibus signo Deos illorum fugaverunt, ne possent in visceribus hostiarum futura depingere. Quod cum intelligerent aruspices, instigantibus iisdem dæmonibus, quibus prosecant, conquerentes profanos homines sacris interesse, egerunt principes suos in furorem, ut expugnarent Dei templum, seque vero sacrilegio contaminarent, quod gravissimis persequentium pœnis expiaretur. Nec tamen ex hoc ipso cæci homines intelligere possunt, aut hanc esse veram Religionem, cui ad vincendum tanta vis inest; aut illam falsam, quæ subsistere, aut congredi non potest.

Sed ajunt, hoc Deos non metu, verum odio facere; quasi quisquam possit odisse nisi eum, qui aut noceat, aut possit nocere. Immo vero congruens majestati fuit, ut eos, quos oderant, præsentibus pœnis afficerent potius, quam fugerent. Sed quoniam neque accedere ad eos possunt, in quibus cœlestem notam viderint, nec iis nocere, quos signum immortale munierit tanquam inexpugnabilis murus; lacessunt eos per homines, & manibus persequuntur alienis; quos profecto si esse confitentur, vicimus. Necesse est enim veram esse hanc Religionem, quæ & rationem dæmonum novit, & astutiam intelligit, & vim retundit, & eos spiritalibus armis domitos ac subactos cedere sibi cogit. Si negant, testimoniis poetarum ac philosophorum refellentur. Quod si esse, & malos esse, inficias non eunt, quid superest, nisi ut alios dicant esse Deos, alios dæmones? Exponant igitur nobis differentiam

gene-

generis utriusque, ut sciamus, quid colendum, quid execrandum sit; habeantne inter se aliquod consortium, an vero inimici sint. Si sunt aliqua necessitudine copulati, quatenus eos discernemus? aut quomodo utriusque generis honorem cultumque miscebimus? Si autem sunt inimici, cur aut dæmones Deos non timent, aut Dii dæmones fugare non possunt? Ecce aliquis instinctu dæmonis percitus dementit, effertur, insanit: ducamus hunc in Jovis optimi maximi templum; vel, quia sanare homines Jupiter nescit, in Æsculapii vel Apollinis fanum. Jubeat utriuslibet sacerdos, Dei sui nomine, ut nocens ille spiritus excedat ex homine: nullo id pacto fieri potest. Quæ igitur vis Deorum est, si subjectos sibi dæmonas non habent? At vero iidem dæmones adjurati per nomen Dei veri protinus fugiunt. Quæ ratio est, ut Christum timeant, Jovem autem non timeant, nisi quod iidem sunt dæmones, quos vulgus Deos esse opinatur? Denique si constituatur in medio & is, quem constat incursum dæmonis perpeti, & Delphici Apollinis vates: eodem modo Dei nomen horrebunt; & tam celeriter excedet de vate suo Apollo, quam ex homine spiritus ille dæmoniacus, & adjurato fugatoque Deo suo, vates in perpetuum conticescet. Ergo iidem sunt dæmones, quos fatentur execrandos esse, iidem Dii, quibus supplicant.

Si nobis credendum esse non putant, credant Homero, qui summum illum Jovem dæmonibus aggregavit: sed & aliis poetis ac philosophis, qui eosdem modo dæmonas, modo Deos nuncupant; quorum alterum verum, alterum falsum est. Illi enim nequissimi spiritus, ubi adjurantur, ibi se dæmonas confitentur; ubi coluntur, ibi se Deos mentiuntur, ut errores hominibus immittant, & avocent a veri Dei notione, per quam solam potest mors æterna vitari. Iidem sunt, qui dejiciendi hominis causa, varios sibi cultus per diversa

regio-

regionum condiderunt, mentitis tamen assumptisque nominibus, ut fallerent. Nam quia divinitatem per seipsos affectarè non poterant, adsciverunt sibi nomina potentium Regum, sub quorum titulis honores sibi Deorum vindicarent. Qui error discuti potest, & in lucem veritatis protrahi. Nam si quis studet altius inquirere, congreget eos, quibus peritia est ciere ab inferis animas. Evocent Jovem, Neptunum, Vulcanum, Mercurium, Apollinem, patremque omnium Saturnum. Respondebunt ab inferis omnes, & interrogati loquentur, & de se ac Deo fatebuntur. Postea hæc evocent Christum, non aderit, non apparebit; quia non amplius quam biduo apud inferos fuit. Quid hac probatione certius proferri potest? Ego vero non dubito, quin ad veritatem Trismegistus hac aliqua ratione pervenerit, qui de Deo Filio locutus est multa, quæ divinis continentur arcanis.

CAPUT XXVIII.

De Spe & vera Religione, atque de Superstitione.

Quæ cum ita se habeant, ut ostendimus, apparet, nullam aliam spem vitæ homini esse propositam, nisi ut abjectis vanitatibus & errore miserabili, Deum cognoscat, & Deo serviat, nisi huic temporali renuntiet vitæ, ac se rudimentis justitiæ ad cultum veræ Religionis instituat. Hac enim conditione gignimur, ut generanti nos Deo justa & debita obsequia præbeamus, hunc solum noverimus, hunc sequamur. Hoc vinculo pietatis obstricti Deo & religati sumus; unde ipsa Religio nomen accepit, non ut Cicero interpretatus est, a relegendo, qui in libro de Natura Deorum secundo ita dixit: „Non enim philosophi solum, verum etiam „majores nostri superstitionem a Religione separave-

„runt.

„runt. Nam qui totos dies precabantur, & immola-
„bant, ut sui sibi liberi superstites essent, superstitiosi
„sunt appellati. Qui autem omnia, quæ ad cultum
„Deorum pertinerent, retractarent, & tanquam re-
„legerent, ii dicti sunt religiosi, ex relegendo, tan-
„quam ex eligendo elegantes, & ex deligendo dili-
„gentes, & intelligendo intelligentes. His enim ver-
„bis omnibus inest vis legendi eadem, quæ in religio-
„so: ita factum est in superstitioso & religioso, alte-
„rum vitii nomen, alterum laudis.„ Hæc interpre-
tatio quam inepta sit, ex re ipsa licet noscere. Nam si in iisdem Diis colendis & superstitio, & religio versatur, exigua, vel potius nulla distantia est. Quid enim mihi afferet causæ, cur precari pro salute filiorum semel, religiosi, & idem decies facere, superstitiosi esse hominis arbitretur? Si enim semel facere optimum est, quanto magis sæpius? Si hora prima; ergo & tota die. Si una hostia placabilis, placabiliores utique hostiæ plurimæ, quia multiplicata obsequia demerentur potius, quam offendunt. Non enim nobis odiosi videntur ii famuli, qui assidui & frequentes ad obsequium fuerint, sed magis cari. Cur igitur sit in culpa, & nomen reprehensibile suscipiat, qui aut filios suos magis diligit, aut Deos magis honorat, laudetur autem qui minus? Quod argumentum etiam ex contrario valet. Si enim totos dies precari & immolare criminis est; ergo & semel. Si superstites filios subinde optare vitiosum est, superstitiosus igitur est & ille, qui etiam raro id optaverit. Aut cur vitii nomen, si ex eo tractum, quo nihil honestius, nihil justius optari potest? Nam quod ait religiosos a relegendo appellatos, qui retractent ea diligenter, quæ ad cultum Deorum pertineant: cur ergo illi, qui hoc sæpe in die faciant, religiosorum nomen amittant; cum multo utique diligentius ex assiduitate ipsa relegant ea, quibus Dii coluntur?

Quid

Quid ergo eſt? Nimirum Religio veri cultus eſt, ſuperſtitio falſi. Et omnino quid colas intereſt, non quemadmodum colas, aut quid precere. Sed quia Deorum cultores religioſos ſe putant, cum ſint ſuperſtitioſi, nec religionem poſſunt a ſuperſtitione diſcernere, nec ſignificantiam nominum exprimere, diximus, nomen Religionis a vinculo pietatis eſſe deductum, quod hominem ſibi Deus religaverit, & pietate conſtrinxerit; quia ſervire nos ei ut domino, & obſequi ut patri neceſſe eſt. Melius ergo id nomen Lucretius interpretatus eſt, qui ait, religionum ſe nodos exſolvere. Superſtitioſi autem vocantur, non qui filios ſuos ſuperſtites optant, (omnes enim optamus) ſed aut ii, qui ſuperſtitem memoriam defunctorum colunt, aut qui parentibus ſuis ſuperſtites, colebant imagines eorum domi tanquam Deos penates. Nam qui novos ſibi ritus aſſumebant, ut Deorum vice mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant, hos ſuperſtitioſos vocabant. Eos vero, qui publicos & antiquos Deos colerent, religioſos nominabant. Unde Virgilius:

Vana ſuperſtitio, veterumque ignara Deorum.

Sed cum veteres quoque Deos inveniamus eodem modo conſecratos eſſe poſt obitum; ſuperſtitioſi ergo, qui multos ac falſos Deos colunt. Nos autem religioſi, qui uni & vero Deo ſupplicamus.

CAPUT XXIX.

De Religione Chriſtiana, & de Jeſu cum patre conjunctione.

Fortaſſe quærat aliquis, quomodo, cum Deum nos unum colere dicamus, duos tamen eſſe aſſeveremus, Deum patrem, & Deum filium: quæ aſſeveratio pleroſque in maximum impegit errorem. Quibus cum probabilia videantur eſſe, quæ dicimus, in hoc uno

labare nos arbitrantur, quod & alterum, & mortalem Deum fateamur. De mortalitate jam diximus: nunc de unitate doceamus. Cum dicimus Deum patrem & Deum filium, non diversum dicimus, nec utrumque secernimus; quia nec pater sine filio esse potest, nec filius a patre secerni, siquidem nec pater sine filio nuncupari, nec filius potest sine patre generari. Cum igitur & pater filium faciat, & filius patrem, una utrique mens, unus spiritus, una substantia est: sed ille quasi exuberans fons est, hic tanquam defluens ex eo rivus; ille tanquam sol, hic quasi radius a sole porrectus. Qui quoniam summo patri & fidelis, & carus est, non separatur: sicut nec rivus a fonte, nec radius a sole; quia & aqua fontis in rivo est, & solis lumen in radio: aeque nec vox ab ore sejungi, nec virtus, aut manus a corpore divelli potest. Cum igitur a prophetis idem manus Dei, & virtus, & sermo dicatur, utique nulla discretio est; quia & lingua sermonis ministra, & manus, in qua est virtus, individuae sunt corporis portiones.

Propiore uti exemplo libet. Cum quis habet filium, quem unice diligit, qui tamen sit in domo, & in manu patris, licet ei nomen domini potestatemque concedat, civili tamen jure & domus una, & unus dominus nominatur. Sic hic mundus una Dei domus est; & filius ac pater, qui unanimes incolunt mundum, Deus unus, quia & unus est tanquam duo, & duo tanquam unus. Neque id mirum, cum & filius sit in patre, quia pater diligit filium; & pater in filio, quia voluntati patris fideliter paret, nec unquam faciat, aut fecerit, nisi quod pater aut voluit, aut jussit. Denique unum Deum esse tam patrem, quam filium, Esaias in illo exemplo, quod superius posuimus, ostendit, cum diceret: „ Adorabunt te, & in te precabuntur, quoniam „ in te Deus est, & non est alius Deus praeter te. „ Sed & alio loco similiter ait: „ Sic dicit Deus rex Israel:

&

„ & qui eruit eum Deus æternus: Ego primus, & ego „ novissimus; & præter me non est Deus.„ Cum duas personas proposuisset, Dei regis, id est Christi, & Dei patris, qui eum post passionem ab inferis excitavit, sicut ostendisse diximus Oseam prophetam, qui ait: Et de manu inferorum eruam eum; tamen ad utramque personam referens, intulit: Et præter me non est Deus; cum posset dicere, præter nos: sed fas non erat plurali numero separationem tantæ necessitudinis fieri. Unus est enim solus, liber, Deus summus, carens origine, quia ipse est origo rerum; & in eo simul & filius, & omnia continentur. Quapropter cum mens & voluntas alterius in altero sit, vel potius una in utroque, merito unus Deus uterque appellatur, quia quidquid est in patre, ad filium transfluit, & quidquid in filio, a patre descendit. Non potest igitur ille summus ac singularis Deus nisi per filium coli. Qui solum patrem se colere putat, sicut filium non colit, ita ne patrem quidem. Qui autem filium suscipit, & nomen ejus gerit, is vero cum filio simul & patrem colit, quoniam legatus, & nuntius, & sacerdos summi patris est filius. Hic templi maximi janua est, hic lucis via, hic dux salutis, hic ostium vitæ.

CAPUT XXX.

De Hæresibus & Superstitionibus vitandis; & quæ sit sola & vera Ecclesia Catholica.

Sed quoniam multæ hæreses extiterunt, & instinctibus dæmonum populus Dei scissus est: determinanda est nobis veritas breviter, & in suo proprio domicilio collocanda; ut si quis aquam vitæ cupiet haurire, non ad detritos lacus deferatur, qui non habent venam, sed uberrimum Dei noverit fontem, quo irri-

gatus perenni luce potiatur. Ante omnia ſcire nos convenit, & ipſum, & legatos ejus prædixiſſe, quod plurimæ ſectæ & hæreſes haberent exiſtere, quæ concordiam ſancti corporis rumperent; ac monuiſſe, ut ſumma prudentia caveremus, ne quando in laqueos & fraudes illius adverſarii noſtri, cum quo nos Deus luctari voluit, incideremus. Tum dediſſe certa mandata, quæ in perpetuum cuſtodire deberemus: quorum plerique immemores, deſerto itinere cœleſti, vias ſibi devias per anfractus & præcipitia condiderunt; per quas partem plebis incautam & ſimplicem ad tenebras mortemque deducerent: quod quatenus acciderit, exponam. Fuerunt quidam noſtrorum vel minus ſtabilita fide, vel minus docti, vel minus cauti, qui diſcidium facerent unitatis, & eccleſiam diſſiparent. Sed ii, quorum fides fuit lubrica, cum Deum noſſe ſe & colere ſimularent, augendis opibus & honori ſtudentes, affectabant maximum ſacerdotium; & a potioribus victi, ſecedere cum ſuffragatoribus ſuis maluerunt, quam eos ferre præpoſitos, quibus concupierant ipſi ante præponi.

Quidam vero non ſatis cœleſtibus litteris eruditi, cum veritatis accuſatoribus reſpondere non poſſent, objicientibus vel impoſſibile, vel incongruens eſſe, ut Deus in uterum mulieris includeretur, nec cœleſtem illam majeſtatem ad tantam infirmitatem potuiſſe deduci, ut hominibus contemptui, deriſui, contumeliæ & ludibrio eſſet, poſtremo etiam cruciamenta perferret, atque execrabili patibulo figeretur: quæ omnia cum neque ingenio, neque doctrina defendere ac refutare poſſent, (nec enim vim rationempue penitus pervidebant) depravati ſunt ab itinere recto, & cœleſtes litteras corruperunt, ut novam ſibi doctrinam ſine ulla radice ac ſtabilitate componerent. Nonnulli autem falſorum prophetarum vaticinio illecti, de quibus & veri prophetæ, & ipſe prædixerat, exciderunt

a doctrina Dei, & traditionem veram reliquerunt. Sed illi omnes dæmoniacis fraudibus irretiti, quas prospicere & cavere debuerant, divinum nomen & cultum per imprudentiam perdiderunt. Cum enim Phryges, aut Novatiani, aut Valentiniani, aut Marcionitæ, aut Anthropiani, aut Ariani, seu quilibet alii nominantur, Christiani esse desierunt, qui Christi nomine amisso, humana & externa vocabula induerunt. Sola igitur Catholica Ecclesia est, quæ verum cultum retinet.

Hic est fons veritatis, hoc domicilium fidei, hoc templum Dei, quo si quis non intraverit, vel a quo si quis exiverit, a spe vitæ ac salutis æternæ alienus est. Neminem sibi oportet pertinaci concertatione blandiri. Agitur enim de vita & salute: cui nisi caute ac diligenter consulatur, amissa & extincta erit. Sed tamen quia singuli quique cœtus hæreticorum se potissimum Christianos, & suam esse Catholicam Ecclesiam putant, sciendum est illam esse veram, in qua est confessio & pœnitentia, quæ peccata & vulnera, quibus subjecta est imbecillitas carnis, salubriter curat. Hæc interim paucis admonendi gratia retuli, ne quis errorem fugere cupiens, majori implicetur errore, dum penetrale veritatis ignorat. Postea plenius & perfectius contra omnes mendaciorum sectas proprio separatoque opere pugnabimus. Sequitur, ut, quoniam satis de Religione vera & Sapientia locuti sumus, in proximo libro de Justitia disseramus.

LACTANTII
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER QUINTUS
DE
JUSTITIA.

ANALYSIS.

PARTES hujus libri duæ ſunt:
- Prima reddit cauſas, cur hunc ſcribendi laborem ſuſceperit, *Cap.* 1. 2. 3. 4.
- Altera doctrinam de Juſtitia legali perſequitur, inde uſque ad finem.

CAUSAS præſentis ſcriptionis tum finales, tum impulſiſivas recitat, præmiſſa petitione, ut prius legant ſua, quam judicent Gentiles.

Finales has affert: ut revocet errantes ab itinere devio; ut confirmet titubantes in fide; ut delectet conſcientiam veritatis profeſſione, *Cap.* 1.

Impulſivas duas memorat: unam, quod hactenus nemo eleganter de Chriſtiana Religione ſcripſerit, non Minucius Felix, non Tertullianus, qui minus comptus & multum obſcurus fuerit in eloquendo; Cyprianus autem eleganter quidem, ſed myſtice locutus ſit: Alteram, quod hæc ipſa doctorum penuria provocarit quosdam, ut auderent ſcribere contra ignotam ſibi veritatem. Inter alios enim, philoſophum quemdam calamum ſtrinxiſſe adverſus Chriſtianos; quemdam item e numero judicum duos libellos compoſuiſſe, quibus falſitatem Scripturæ arguere conatus ſit, tanquam ſibi eſſet tota contraria, Chriſtum etiam Magum & Apollonio inferiorem dixerit; quæ omnia *Cap.* 3. diluit Autor.

SECUNDA parte hæc ordine pertractat:

Ideo

Ideo aureum sæculum sub Saturno fuisse, quia unum Deum tum coluerint mortales, *Cap*. 5.

Sub Jove autem mutatum esse sæculum aureum, quia Religionem veram deseruerint, *Cap*. 6.

Sed nunc per nuntium Dei, Christum, speciem illius aurei temporis rediisse, justitiamque, hoc est, Dei unici piam & religiosam culturam reductam, *Cap*. 7.

Justitiam hanc ideo non omnibus datam, quia virtus cerni non possit, nisi habeat vitia contraria; nec sit perfecta, nisi exerceatur in adversis: deinde quia nihil fuisset pietas, si natura pares omnibus affectus dedisset. Et quia malum non sustulit Deus, ideo aureum sæculum non dici nunc, quamvis hominibus sit missa justitia, *Cap*. 7.

Ideo homines malos esse & injustos, quia Dii colantur; & ideo mala omnia rebus humanis quotidie ingravescere, quod Deus hujus mundi effector derelictus sit: qui si ab omnibus coleretur, vere tum aureum sæculum futurum esset, *Cap*. 8.

Justitiam, quam veram putant, licet veniat, nullum locum apud Paganos habituram, ut qui justitiæ sectatores interficiant, vel veritatis odio, vel quod erubescunt coram justis esse nequam; crudeliter occisorum corporibus illudant, ac retorqueant in homines justos convitia sibi congruentia. Quorum nihil cum populo Christiano objici possit, vel ex eo intelligere illos posse, se impios, Christianos esse pios, *Cap*. 9.

Ipsam impietatem Gentilibus videri pietatem; quemadmodum Virgilius Æneam pium dixerit, qui non tantum non repugnantes, sed etiam precantes interemerat: itaque pro merito impietatis suæ gravioribus malis sæpe eos vexari, quorum causam fortunæ adscribant, *Cap*. 10.

Præterea non posse Deorum cultores esse bonos & justos, qui colant cruentum Martem, expulsorem patris sui Jovem, ἄστοργον Saturnum, adulteram Deam, furem Mercurium, *Cap*. 10.

Hinc tantam illorum rabiem, tantam immanitatem esse, ut præcipites ad occidendum existant, ut gravia tormentorum genera excogitent, ut jura denique impia contra pios condant, *Cap*. 11.

Porro injustos esse Gentiles, & malitia ac furore plane occæcatos, vel inde patere, quod cum Christianos necessario vel sapientes judicent, vel stultos, tamen non vel sapientes imitentur, vel stultis parcant, *Cap*. 12. Deinde quod non videant a Christianis stare sapientiam: quorum per totum orbem idem est Dei cultus, eadem ubique patientia, idem mor-

tis contemptus: quorum numerus in ipsa persecutione augetur: quique laudatam a philosophis constantiam tenent. Postremo, quod evertisse se funditus Religionem opinentur, si homines inquinaverint, perinde ac lapsis aditus ad Deum interclusus sit, si resipiscant, *Cap.* 13. & 14.

Philosophos ipsos Justitiam nec invenire, nec defendere potuisse, quia principes Justitiæ partes Pietatem & Æquitatem ignorarint, *Cap.* 15. Apud solos Christianos veram æquabilitatem & fraternitatem conspici, *Cap.* 16.

Non frustra tamen falli, qui Christianos sapientes stultos putent. Justitiam enim suapte natura speciem quandam stultitiæ habere: id quod Carneades apud Ciceronem doceat, qui Justitiam cum in duas partes divisisset, alteram civilem, alteram naturalem, illam civilem sapientiam quidem esse, justitiam non esse, hanc naturalem justitiam quidem esse, sed non sapientiam docuit. Itaque justum stultum esse, si aut naufrago tabulam, aut saucio equum non ademerit, ut ipse animam suam liberet, *Cap.* 17.

Re autem vera justitiam nullum cum stultitia fœdus habere. Casum a Carneade propositum homini justo nunquam evenire. Neque enim navigare justum, aut quid petere ex aliena terra, cui sua sufficiunt, neque belligerare pacificum: atque ut eveniat ei hujusmodi casus, tantam esse vim justitiæ, ut cum oculos in cœlum sustulerit, a Deo mereatur omnia, a quo inter ipsa bellorum & tempestatum discrimina liberetur. Atque ut non liberetur, moriturum potius ipsum, quam occisurum. Rationem quoque docere non posse, eumdem justum esse & stultum, eumdem sapientem & injustum: cum stultus, quid sit bonum & justum, nesciat, justus ab omni peccato se abstineat. Idem ex definitione stultitiæ clarum esse. Cum enim stultitia sit in factis dictisque per ignorationem recti bonique erratio, stultum non esse, qui ne sibi quidem parcit, dum ne noceat alteri, *Cap.* 18.

Causam, cur justi stulti videantur esse, quod Pagani immortalitatem animæ nesciant: item, quantum nefas sit adorare aliud, quam Deum verum. Causam autem, cur Deus justitiam sub persona stultitiæ celatam velit esse; ut mysterium veritatis ac religionis suæ sit arcanum; ut sapientiam mundi vanitatis damnet; ut proposita denique difficultate, angustissimus trames ad immortalitatis præmium sublime perducat, *Cap.* 19.

Inexpiabile itaque facinus admittere persecutores Ecclesiæ, tum quod seipsos jugulent perditissimis dæmonibus serviendo, tum quod nec ab aliis Deum coli patiantur. Fal-

Falso quoque animarum interfectores prætendere, se Christianis consulere, se ad bonam mentem illos velle revocare. Neque enim vi & tormentis, sed ratione & hortamentis agere eos debere. Nam

Religionem cogi non posse.

Christianos paratos esse audire.

Eosdem docere, probare, ostendere sua dogmata.

Defendendam esse Religionem non occidendo, sed moriendo; non sævitia, sed patientia; non scelere, sed fide.

Defendendam esse Religionem, sed veram: non eam, in qua nihil aliud videatur, quam ritus ad solos digitos pertinens, qualis sit Paganorum; in qua loco puri pectoris inepta libatio exigitur; ad quam sine delectu sceleratissimi quique veniunt; & ubi se pie sacrificasse quisque opinatur, si cutem laverit, *Cap.* 20.

Paganos ipsos Deos suos destruere, cogendo invitos ad sacrificium; diffidere enim eos potestati Deorum suorum.

Postremo nec Diis, quibus coacti Christiani sacrificant, nec ipsis, quos cogunt, præstare illos aliquid. Non iis, quos cogunt, quia non sit beneficium, quod ingeritur recusanti: Non Diis, quia non est sacrificium, quod exprimitur invito.

Nullius momenti esse exceptionem, quod dicant, puniendos esse, qui destruunt religiones: cum Ægyptii, qui turpissimas bestiarum figuras colunt: cum philosophi quidam, qui omnino nullos Deos esse ajunt: cum Epicurei, qui providentiam tollunt, vere religionem tollant, & tamen ferantur, imo etiam honorentur, *Cap.* 21.

Unde pateat, non ideo Paganos adversus Christianos insanire, quia Deos hi non colant, sed quia veritas penes eos sit; adeoque nescire Paganos, quid patiantur, & a spiritibus contaminatis actos cæco & irrationabili furore perferri, *Cap.* 22.

Atque hæc quidem Deum permittere, ut patientiam suorum probet: ut eos caducis ac mortalibus bonis corrumpi non sinat: ut delinquentes plagis ac verberibus emendet: ut Dei populus augeatur, crudelitate impiorum & fidelium constantia ob hominum oculos posita. Non tamen persecutores impune laturos: sed graves Deo pœnas daturos, quod indignationis adversus Christianos fuerunt ministri, *Cap.* 23. & 24. *Scultetus.*

CAPUT PRIMUM.

De non damnandis reis, inaudita causa; unde Litteras sacras contempserint Philosophi; de primis assertoribus Religionis Christianæ.

Non est apud me dubium, Constantine Imperator Maxime, quin hoc opus nostrum, quo singularis ille rerum conditor, & hujus immensi rector asseritur, si quis attigerit ex istis inepte religiosis, ut sunt nimia superstitione impatientes, insectetur etiam maledictis, & vix lecto fortasse principio, affligat, projiciat, execretur; seque inexpiabili scelere contaminari atque astringi putet, si hæc aut legat patienter, aut audiat. Ab hoc tamen, si fieri potest, humanitatis jure postulamus, ut non prius damnet, quam universa cognoverit. Nam si sacrilegis, & proditoribus, & veneficis potestas defendendi sui datur, nec prædamnari quemquam incognita causa licet: non injuste petere videmur, ut si quis erit ille, qui inciderit in hæc, si leget, perlegat; si audiet, sententiam differat in extremum. Sed novi hominum pertinaciam: nunquam impetrabimus. Timent enim, ne a vobis revicti, manus dare aliquando, clamante ipsa veritate, cogantur. Obstrepunt igitur, & intercedunt, ne audiant; & oculos suos opprimunt, ne lumen videant, quod offerimus. Quo plane ipsi diffidentiam suæ perditæ rationis ostendunt, cum neque cognoscere, neque congredi audent, quia sciunt se facile superari. Et idcirco disceptatione sublata,

Pellitur e medio sapientia, vi geritur res,

ut ait Ennius; & quia student damnare tanquam nocentes, quos utique sciunt innocentes, constare de ipsa innocentia nolunt. Quasi vero major iniquitas sit, probatam innocentiam damnasse, quam inauditam.

Sed,

Sed, ut dixi, verentur, ne, si audierint, damnare non possint.

Et ideo cultores Dei summi, id est, justos homines torquent, interficiunt, exterminant; nec causas odiorum reddere ipsi possunt, qui tam vehementer oderunt; quia ipsi errant, irascuntur iis, qui veram viam sequuntur, & cum corrigere se possint, errores suos insuper crudelibus factis coacervant, innocentium cruore maculantur, & dicatas Deo mentes evisceratis corporibus extorquent. Cum talibus nunc congredi, & disputare contendimus, hos ad veritatem ab inepta persuasione traducere, qui sanguinem facilius hauserint, quam verba justorum. Quid igitur? Operamne perdemus? Minime. Nam si lucrari hos a morte, ad quam concitatissime tendunt, non potuerimus; si ab illo itinere devio ad vitam lucemque revocare, quoniam ipsi saluti suæ repugnant: nostros tamen confirmabimus, quorum non est stabilis, ac solidis radicibus fundata & fixa sententia. Nutant enim plurimi, ac maxime qui litterarum aliquid attigerunt. Nam & in hoc philosophi, & oratores, & poetæ perniciosi sunt, quod incautos animos facile irretire possunt suavitate sermonis, & carminum dulci modulatione currentium. Mella sunt hæc venenum tegentia. Ob eamque causam volui sapientiam cum religione conjungere, ne quid studiosis inanis illa doctrina possit officere; ut jam scientia litterarum non modo nihil noceat religioni atque justitiæ, sed etiam prosit quamplurimum, si is, qui eas didicerit, sit in virtutibus instructior, & in veritate sapientior.

Præterea, etiamsi nulli alii, nobis certe proderit: delectabit se conscientia, gaudebitque mens in veritatis se luce versari; quod est animæ pabulum, incredibili quadam jucunditate perfusum. Verum non est desperandum. Fortasse

Non canimus surdis.

Nec

Nec enim in tam malo ſtatu res eſt, ut deſint ſanæ mentes, quibus & veritas placeat, & monſtratum ſibi rectum iter & videant, & ſequantur. Circumlinatur modo poculum cœleſti melle ſapientiæ, ut poſſint ab imprudentibus amara remedia ſine offenſione potari; dum illiciens prima dulcedo acerbitatem ſaporis aſperi ſub prætextu ſuavitatis occultat. Nam hæc in primis cauſa eſt, cur apud ſapientes, & doctos, & principes hujus ſæculi Scriptura ſancta fide careat quod prophetæ communi ac ſimplici ſermone, ut ad populum, ſunt locuti. Contemnuntur itaque ab iis, qui nihil audire, vel legere, niſi expolitum ac diſertum volunt; nec quidquam hærere animis eorum poteſt, niſi quod aures blandiori ſono mulcet. Illa vero, quæ ſordida videntur, anilia, inepta, vulgaria exiſtimantur. Adeo nihil verum putant, niſi quod auditu ſuave eſt; nihil credibile, niſi quod poteſt incutere voluptatem: nemo rem veritate ponderat, ſed ornatu. Non credunt ergo divinis, quia fuco carent: ſed ne illis quidem, qui ea interpretantur, quia ſunt & ipſi aut omnino rudes, aut certe parum docti. Nam ut plane ſint eloquentes, perraro contingit; cujus rei cauſa in aperto eſt. Eloquentia enim populo ſervit; populo ſe jactare, & in rebus malis placere geſtit: ſi quidem veritatem ſæpius expugnare conatur, ut vim ſuam monſtret; opes expetit, honores concupiſcit, ſummum denique gradum dignitatis expoſcit. Ergo hæc quaſi humilia deſpicit, arcana tanquam contraria ſibi fugit; quippe quæ publico gaudeat, & multitudinem celebritatemque deſideret. Eo fit, ut ſapientia & veritas idoneis præconibus indigeat. Et ſi qui forte litteratorum ſe ad eam contulerunt, defenſioni ejus non ſuffecerunt.

Ex iis, qui mihi noti ſunt, Minucius Felix non ignobilis inter cauſidicos loci fuit. Hujus liber, cui Octavio titulus eſt, declarat, quam idoneus veritatis aſſertor eſſe potuiſſet, ſi ſe totum ad id ſtudium contu-

tulisset. Septimius quoque Tertullianus fuit omni genere litterarum peritus: sed in eloquendo parum facilis, & minus comptus, & multum obscurus fuit. Ergo ne hic quidem satis celebritatis invenit. Unus igitur præcipuus, & clarus extitit Cyprianus, quoniam & magnam sibi gloriam ex artis oratoriæ professione quæsierat, & admodum multa conscripsit in suo genere miranda. Erat enim ingenio facili, copioso, suavi, &, quæ sermonis maxima est virtus, aperto, ut discernere nequeas, utrumne ornatior in eloquendo, an felicior in explicando, an potentior in persuadendo fuerit. Hic tamen placere ultra verba sacramentum ignorantibus non potest, quoniam mystica sunt, quæ locutus est, & ad id præparata, ut a solis fidelibus audiantur. Denique a doctis hujus sæculi, quibus forte scripta ejus innotuerunt, derideri solet. Audivi ego quemdam hominem sane disertum, qui eum immutata una littera Coprianum vocaret; quasi qui elegans ingenium, & melioribus rebus aptum, ad aniles fabulas contulisset. Quod si accidit hoc ei, cujus eloquentia non insuavis est, quid tandem putemus eis accidere, quorum sermo jejunus est & ingratus; qui neque vim persuadendi, neque subtilitatem argumentandi, neque ullam prorsus acerbitatem ad revincendum habere potuerunt?

CAPUT II.

Quantum a temerariis hominibus impugnata fuit veritas Christiana.

Ergo quia defuerunt apud nos idonei peritique doctores, qui vehementer, qui acriter errores publicos redarguerent, qui causam omnem veritatis ornate copioseque defenderent: provocavit quosdam hæc

ipsa penuria, ut auderent scribere contra ignotam sibi veritatem. Omitto eos, qui prioribus eam temporibus nequicquam lacessierunt. Ego cum in Bithynia oratorias litteras accitus docerem, contigissetque, ut eodem tempore Dei templum everteretur: duo extiterunt ibidem, qui jacenti atque abjectæ veritati, nescio utrum superbius, an importunius insultarent; quorum alter antistitem se philosophiæ profitebatur: verum ita vitiosus, ut continentiæ magister non minus avaritia, quam libidinibus arderet, in victu tam sumptuosus, ut in schola virtutis assertor, parcimoniæ paupertatisque laudator, in palatio pejus cœnaret, quam domi. Tamen vitia sua capillis & pallio, &, quod maximum est velamentum, divitiis prætegebat; quas ut augeret, ad amicitias judicum miro ambitu penetrabat, eosque sibi repente autoritate falsi nominis obligabat; non modo ut eorum sententias venderet, verum etiam ut confines suos, quos sedibus agrisque pellebat, a suo repetendo hac potentia retardaret. Hic vero, qui suas disputationes moribus destruebat, vel mores suos disputationibus arguebat, ipse adversus se gravis censor, & accusator acerrimus, eodem ipso tempore, quo justus populus nefarie lacerabatur, tres libros evomuit contra Religionem nomenque Christianum: professus ante omnia, philosophi officium esse, erroribus hominum subvenire, atque illos ad veram viam revocare; id est, ad cultus Deorum, quorum numine ac majestate, ut ille dicebat, mundus gubernetur, nec pati homines imperitos quorumdam fraudibus illici, ne simplicitas eorum prædæ ac pabulo sit hominibus astutis.

Itaque se suscepisse hoc munus philosophia dignum, ut præferret non videntibus lumen sapientiæ, non modo ut susceptis Deorum cultibus resanescant, sed etiam ut pertinaci obstinatione deposita, corporis cruciamenta devitent, neu sævas membrorum lacerationes

fru-

frustra perpeti velint. Ut autem appareret, cujus rei gratia opus illud elaborasset, effusus est in principum laudes; quorum pietas & providentia, ut quidem ipse dicebat, cum in cæteris rebus, tum præcipue in defendendis Deorum religionibus claruisset: consultum esse tandem rebus humanis, ut cohibita impia & anili superstitione, universi homines legitimis sacris vacarent, ac propitios sibi Deos experirentur. Ubi autem religionis ejus, contra quam perorabat, infirmare voluit rationem, ineptus, vanus, ridiculus apparuit; quia gravis ille consultor utilitatis alienæ non modo quid oppugnaret, sed etiam, quid loqueretur, nesciebat. Nam si qui nostrorum affuerunt, quamvis temporis gratia conticerent, animo tamen derisere, utpote cum viderent hominem profitentem se illuminaturum alios, cum ipse cæcus esset; reducturum alios ab errore, cum ipse ignoraret, ubi pedes suos poneret; eruditurum alios ad veritatem, cujus ille ne scintillam quidem unam vidisset aliquando, quippe cum sapientiæ professor profligare sapientiam niteretur. Omnes tamen id arguebant, quod illo potissimum tempore id operis esset aggressus, quo furebat odiosa crudelitas. O philosophum adulatorem, ac tempori servientem! Verum hic pro sua vanitate contemptus est; qui & gratiam, quam speravit, non est adeptus, & gloria, quam captavit, in culpam reprehensionemque conversa est.

Alius eamdem materiam mordacius scripsit, qui erat tum e numero Judicum, & qui autor in primis faciendæ persecutionis fuit: quo scelere non contentus, etiam scriptis eos, quos afflixerat, insecutus est. Composuit enim libellos duos, non contra Christianos, ne inimice insectari videretur, sed ad Christianos, ut humane ac benigne consulere putaretur: in quibus ita falsitatem Scripturæ sacræ arguere conatus est, tanquam sibi esset tota contraria; nam quædam capita,

quæ repugnare sibi videbantur, exposuit, adeo multa, adeo intima enumerans, ut aliquando ex eadem disciplina fuisse videatur. Quod si fuit, quis eum Demosthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis, cui fuerat assensus, & fidei, cujus nomen induerat, & sacramenti, quod acceperat, proditor factus est? nisi forte casu in manus ejus divinæ litteræ inciderunt. Quæ igitur temeritas est, id audere dissolvere, quod illi nemo interpretatus est? Bene, quod aut nihil didicit, aut nihil intellexit. Tantum enim abest a divinis litteris repugnantia, quantum ille abfuit a fide & veritate: præcipue tamen Paulum Petrumque laceravit, cæterosque discipulos, tanquam fallaciæ seminatores, quos eosdem tamen rudes & indoctos fuisse testatus est? nam quosdam eorum piscatorio artificio fecisse quæstum: quasi ægre ferret, quod illam rem non Aristophanes aliquis aut Aristarchus commentatus sit.

CAPUT III.

De veritate Christianæ doctrinæ, & adversariorum vanitate; atque Christum non fuisse magum.

Abfuit ergo ab his fingendi voluntas & astutia, quoniam rudes fuerunt. Aut quis possit indoctus apta inter se & cohærentia fingere, cum philosophorum doctissimi Plato, & Aristoteles, & Epicurus, & Zeno, ipsi sibi repugnantia & contraria dixerint? Hæc est enim mendaciorum natura, ut cohærere non possint. Illorum autem Traditio, quia vera est, quadrat undique, ac sibi tota consentit; & ideo persuadet, quia constanti ratione suffulta est. Non enim quæstus & commodi gratia Religionem istam commenti sunt; quippe qui & præceptis, & re ipsa eam vitam secuti sunt,

sunt, quæ & voluptatibus caret, & omnia quæ habentur in bonis spernit; & qui non tantum pro fide mortem subierint, sed etiam morituros esse se & scierint, & prædixerint, & postea universos, qui eorum disciplinam secuti essent, acerba & nefanda passuros. Ipsum autem Christum affirmavit a Judæis fugatum, collecta nongentorum hominum manu, latrocinia fecisse. Quis tantæ autoritati audeat repugnare? Credamus hoc plane; nam fortasse hoc illi in somnis Apollo aliquis nuntiavit. Tot semper latrones perierunt, & quotidie pereunt; utique multos & ipse damnasti: quis eorum post crucem suam non dicam Deus, sed homo appellatus est? Verum tu forsitan ex eo credidisti, quia vos homicidam Martem consecrastis ut Deum: quod tamen non fecissetis, si illum Areopagitæ in crucem sustulissent.

Idem cum facta ejus mirabilia destrueret, nec tamen negaret, Apollonium vel paria, vel etiam majora fecisse. Mirum, quod Apulejum prætermisit, cujus solent & multa, & mira memorari. Cur igitur, o delirum caput, nemo Apollonium pro Deo colit? nisi forte tu solus, illo scilicet Deo dignus, cum quo te in sempiternum verus Deus puniet. Si magus Christus, quia mirabilia fecit, peritior utique Apollonius, qui, ut describis, cum Domitianus eum punire vellet, repente in judicio non comparuit, quam ille, qui & comprehensus est, & cruci affixus. Atenim ex hoc ipso fortasse insolentiam Christi voluit arguere, quod Deum se constituerit, ut ille verecundior fuisse videatur, qui cum majora faceret, ut hic putat, tamen id sibi non arrogaverit. Omitto nunc ipsa opera comparare, quia in secundo & superiore libro de fraude ac præstigiis artis magicæ dixi. Nego esse quemquam, qui non optet in primis id sibi post mortem contingere, quod etiam Reges maximi concupiscunt. Cur enim sibi homines sepulcra magnifica, cur statuas, cur imagines

comparant? cur aliquibus claris factis, aut etiam pro civibus morte suscepta, student opiniones hominum promereri? Cur denique ipse ingenii tui monimentum, hac detestabili stultitia tanquam cœno ædificatum, constituere voluisti, nisi quod immortalitatem de memoria nominis speras? Stultum igitur est, id putare Apollonium noluisse, quod optaret utique, si posset; quia nemo est, qui immortalitatem recuset, maxime cum eum dicas & adoratum esse a quibusdam sicut Deum, & simulacrum ejus sub Herculis Alexicaci nomine constitutum, ab Ephesiis etiamnunc honorari.

Non potuit ergo post mortem Deus credi, quia & hominem, & magum fuisse constabat; & ideo alieni nominis titulo affectavit divinitatem, quia suo nec poterat, nec audebat. Noster vero & potuit Deus credi, quia magus non fuit; & creditus est, quia vere fuit. Non, inquit, hoc dico, idcirco Apollonium non haberi Deum, quia noluerit: sed ut appareat nos sapientiores esse, qui mirabilibus factis non statim fidem divinitatis adjunximus, quam vos, qui ob exigua portenta Deum credidistis. Non est mirum, si tu, qui a Dei sapientia longe remotus es, nihil prorsus intelligis eorum, quæ legisti; cum Judæi, qui a principio prophetas lectitaverant, quibusque sacramentum Dei fuerat assignatum, tamen quid legerent, ignoraverint. Disce igitur, si quid tibi cordis est, non solum idcirco a nobis Deum creditum Christum, quia mirabilia fecit, sed quia vidimus in eo facta esse omnia, quæ nobis annuntiata sunt vaticinio prophetarum. Fecit mirabilia: magum putassemus, ut & vos nunc putatis, & Judæi tunc putaverunt, si non illa ipsa facturum Christum prophetæ omnes uno spiritu prædicassent. Itaque Deum credimus, non magis ex factis operibusque mirandis, quam ex illa ipsa cruce, quam vos sicut canes lambitis; quoniam simul & illa prædicta est. Non igitur suo testimonio (cui enim de se dicenti po-

teſt

test credi?) sed Prophetarum testimonio, qui omnia, quæ fecit ac passus est, multo ante cecinerunt, fidem divinitatis accepit: quod neque Apollonio, neque Apulejo, neque cuiquam magorum potuit, aut potest aliquando contingere. Cum igitur talia ignorantiæ suæ deliramenta fudisset, cum veritatem penitus excedere connisus esset, ausus est libros suos nefarios, ac Dei hostes φιλαληθεις annotare. O cæcum pectus! o mentem Cimmeriis, ut ajunt, tenebris atriorem! Discipulus hic fortasse Anaxagoræ fuerit, cui nives atramentum fuerunt. Atqui eadem cæcitas est, & vero falsitatis, & mendacio veritatis nomen imponere. Videlicet homo subdolus voluit lupum sub ovis pelle celare, ut fallaci titulo posset irretire lectorem. Verum esto, inscitia hoc, non malitia feceris. Quam tandem nobis attulisti veritatem? nisi quod assertor Deorum, eos ipsos ad ultimum prodidisti. Prosecutus enim summi Dei laudes, quem regem, quem maximum, quem opificem rerum, quem fontem bonorum, quem parentem omnium, quem factorem altoremque viventium confessus es, ademisti Jovi tuo regnum, eumque summa potestate depulsum in ministrorum numerum redegisti. Epilogus itaque te tuus arguit stultitiæ, vanitatis, erroris. Affirmas enim Deos esse; & illos tamen subjicis & mancipas ei Deo, cujus Religionem conaris evertere.

CAPUT IV.

Cur istud opus editum sit; atque iterum de Tertulliano & Cypriano.

Ii ergo, de quibus dixi, cum præsente me ac dolente sacrilegas suas litteras explicassent, & illorum superba impietate stimulatus, & veritatis ipsius con-

ſcientia, &, ut ego arbitror, Deo, ſuſcepi hoc munus, ut omnibus ingenii mei viribus accuſatores juſtitiæ refutarem: non ut contra hos ſcriberem, qui paucis verbis obteri poterant; ſed ut omnes, qui ubique idem operis efficiunt, aut effecerunt, uno ſemel impetu profligarem. Non dubito enim, quin & alii plurimi, & multis in locis, & non modo Græcis, ſed etiam Latinis litteris, monimentum injuſtitiæ ſuæ ſtruxerint: quibus ſingulis quoniam reſpondere non poteram, ſic agendam mihi hanc cauſam putavi, ut & priores cum omnibus ſuis ſcriptis perverterem, & futuris omnem facultatem ſcribendi aut reſpondendi amputarem. Præbeant modo aures: efficiam profecto, ut quicumque iſta cognoverit, aut ſuſcipiat, quod ante damnavit, aut, quod eſt proximum, deridere aliquando deſiſtat. Quanquam Tertullianus eamdem cauſam plene peroraverit in eo libro, cui Apologetico nomen eſt: tamen quoniam aliud eſt, accuſantibus reſpondere, quod in defenſione aut negatione ſola poſitum eſt, aliud inſtituere, quod nos facimus, in quo neceſſe eſt doctrinæ totius ſubſtantiam contineri, non defugi hunc laborem, ut implerem materiam, quam Cyprianus non executus eſt in ea oratione, qua Demetrianum, ſicut ipſe ait, oblatrantem atque obſtrepentem veritati redarguere conatur: qua materia non eſt uſus, ut debuit; non enim Scripturæ teſtimoniis, quam ille utique vanam, fictam, commentitiamque putabat, ſed argumentis & ratione fuerat refellendus. Nam cum ageret contra hominem veritatis ignarum, dilatis pauliſper divinis lectionibus, formare hunc a principio tanquam rudem debuit, eique paulatim lucis principia monſtrare, ne toto lumine objecto caligaret.

Nam ſicut infans ſolidi ac fortis cibi capere vim non poteſt ob ſtomachi teneritudinem, ſed liquore *lactis* ac mollitudine alitur, donec firmatis viribus,

veſci

vescı fortioribus possit: ita & huic oportebat, quia nondum poterat capere divina, prius humana testimonia offerri, id est, philosophorum & historicorum, ut suis potissimum refutaretur autoribus. Quod quia ille non fecit, raptus eximia eruditione divinarum litterarum, ut iis solis contentus esset, quibus fides constat, accessi Deo inspirante, ut ego facerem, & simul ut viam cæteris ad imitandum pararem. Ac si hortatu nostro docti homines ac diserti huc se conferre cœperint, & ingenia sua vimque dicendi in hoc veritatis campo jactare maluerint, evanituras brevi religiones falsas, & occasuram esse omnem philosophiam nemo dubitaverit, si fuerit omnibus persuasum, cum hanc solam Religionem, tum etiam solam veram esse sapientiam. Sed evagatus sum longius, quam volebam.

CAPUT V.

Quæ sub Saturno erat vera justitia, hanc Jupiter fugavit.

Nunc reddenda est de Justitia proposita disputatio: quæ aut ipsa est summa virtus, aut fons est ipsa virtutis; quam non modo philosophi quæsierunt, sed poetæ quoque, qui & priores multo fuerunt, & ante natum philosophiæ nomen pro sapientibus habebantur. Hi plane intellexerunt, abesse hanc a rebus humanis, eamque finxerunt offensam vitiis hominum, cessisse e terra, in cœlumque migrasse; atque ut doceant, quid sit juste vivere, (solent enim præcepta per ambages dare) a Saturni temporibus, quæ illi vocant aurea, repetunt exempla justitiæ, narrantque, in quo statu fuerit humana vita, dum illa in terra moraretur. Quod quidem non pro poetica fictione, sed pro vero habendum est. Saturno enim regnante, nondum Deorum cultibus institutis, nec adhuc ulla gente ad divinitatis

opinionem conſecrata, Deus utique colebatur. Et ideo non erant diſſenſiones, neque inimicitiæ, neque bella.

Nondum veſanos rabies nudaverat enſes.

ut Germanicus Cæſar in Aratæo loquitur carmine:

Nec conſanguineis fuerat diſcordia nata.

Imò ne alienigenis quidem: ſed neque ulli omnino gladii, qui nudarentur, fuerunt. Quis enim præſente ac vigente Juſtitia aut de tutela ſui, cum nemo inſidiaretur, aut de pernicie alterius cogitaret, cum nemo quidquam concupiſceret?

Malebant tenui contenti vivere cultu,

ut Cicero in ſuo narrat, quod eſt proprium noſtræ Religionis.

Ne ſignare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quærebant.

Quippe cum Deus communem omnibus terram dediſſet, ut communem degerent vitam, non ut rabida & furens avaritia ſibi omnia vendicaret, nec ulli deeſſet, quod omnibus naſceretur. Quod poetæ dictum ſic accipi oportet, non ut exiſtimemus, nihil omnino tum fuiſſe privati, ſed more poetico figuratum; ut intelligamus, tam liberales fuiſſe homines, ut natas ſibi fruges non includerent, nec ſoli abſconditis incubarent, ſed pauperes ad communionem proprii laboris admitterent.

Flumina jam lactis, jam flumina nectaris ibant.

Nec mirum, cum promptuaria juſtorum benigne paterent omnibus; nec avaritia intercipiens beneficia divina, famem ſitimque vulgo faceret: ſed omnes æqualiter abundarent, cum habentes non habentibus large copioſeque donarent. Sed poſtquam Saturnus a filio pulſus, in Latiumque delatus eſt,

Arma Jovis fugiens, & regnis exſul ademptis;

cum jam populus vel novi regis metu, vel ſua ſponte depravatus, Deum colere deſiiſſet, Regemque pro Deo habe-

habere cœpiſſet; cum ipſe propemodum parricida ex-emplo cæteris eſſet ad violandam pietatem,

Deſeruit propere terras juſtiſſima virgo.

Sed non, ut ait Cicero:

Et Jovis in regno, cœlique in parte reſedit.

Quomodo enim poterat in ejus regno reſidere, aut commorari, qui patrem regno expulit, bello perſecutus eſt, exſulem toto orbe jactavit?

Ille malum virus ſerpentibus addidit atris,
Prædarique lupos juſſit:

id eſt, odium, & invidiam, & dolum hominibus inſevit, ut tam eſſent, quam ſerpentes, venenati, tam rapaces, quam lupi. Quod quidem vere faciunt ii, qui juſtos ac fideles Deos perſequuntur, dantque judicibus ſævi[illegible]ndi adverſus innoxios poteſtatem. Fortaſſe aliquid ejusmodi Jupiter fecerit, ad expugnandam tollendamque juſtitiam; & idcirco efferaſſe ſerpentes, ac lupos acuiſſe tradatur.

Tum belli rabies, & amor ſucceſſit habendi.

Neque immerito. Sublata enim Dei Religione, boni quoque ac mali ſcientiam perdiderunt. Sic hominibus intercidit communitas vitæ, & diremptum eſt fœdus ſocietatis humanæ. Tum inter ſe manus conſerere cœperunt, & inſidiari, & gloriam ſibi ex humano ſanguine comparare.

CAPUT VI.

Exploſa juſtitia, cupiditas, iniquæ leges, audacia, avaritia, ambitio, ſuperbia, impietas, aliaque regnarunt vitia.

Quorum omnium malorum fons cupiditas erat, quæ ſcilicet ex contemptu veræ majeſtatis erupit. Non tantum enim non participabant alios ii, quibus

aliquid affluebat: sed aliena quoque rapiebant, in privatum lucrum trahentes omnia; & quæ antea in usus hominum etiam singuli laborabant, in paucorum domos conferebantur. Ut enim servitio cæteros subjugarent, in primis necessaria vitæ subducere & colligere cœperunt, eaque firmiter conclusa servare, ut beneficia cœlestia facerent sua; non propter humanitatem, quæ nulla in ipsis erat, sed ut omnia cupiditatis & avaritiæ instrumenta corraderent. Leges etiam sibi nomine iniquissimas injustissimasque sanxerunt, quibus rapinas & avaritiam suam contra vim multitudinis tuerentur. Tantum igitur autoritate, quantum viribus, aut opibus, aut malitia prævalebant. Et quoniam nullum in his vestigium justitiæ fuit, cujus officia sunt humanitas, æquitas, misericordia, jam superba & tumida inæqualitate gaudebant; altioresque se cæteris hominibus, satellitum comitatu, & ferro, & insigni veste faciebant. Hinc honores sibi, & purpuras, & fasces invenerunt, ut securium gladiorumque terrore subnixi, quasi jure dominorum perculsis ac paventibus imperarent. In hac conditione humanam vitam rex ille constituit, qui debellato ac fugato parente, non regnum, sed impiam tyrannidem vi & hominibus armatis occupavit; & aureum illud justumque sæculum sustulit, coegitque homines malos & impios fieri, vel ex hoc ipso, quod ipsos avertit a Deo ad se adorandum: quod terror insolentissimæ potestatis expresserat.

Quis enim non metueret eum, quem arma cingebant, quem ferri & gladiorum fulgor insuetus circumdabat? aut cui parceret alieno, qui ne patri quidem suo pepercerat? Quem vero metueret, qui Titanum robustam & excellentem viribus gentem bello vicerat, occidione deleverat? Quid mirum, si omnis multitudo, insolito metu pressa, in unius adulationem concesserat? Hunc verebantur, huic honorem maximum defe-

deferebant. Et quoniam mores ac vitia regis imitari, genus obsequii judicatur, abjecerunt omnes pietatem, ne exprobrare regi scelus viderentur, si pie viverent. Sic assidua imitatione corrupti, divinum fas reliquerunt; & paulatim male vivendi consuetudo mos factus est. Nec jam quidquam ex antecedentis sæculi pio atque optimo statu mansit: sed explosa justitia, & veritatem secum trahens, reliquit hominibus errorem, ignorantiam, cæcitatem. Imprudentes igitur poetæ, qui eam confugisse cecinerunt ad Jovis regnum. Si enim sæculo, quod vocant aureum, justitia in terra fuit, a Jove utique pulsa est, qui aureum sæculum commutavit. Sæculi autem commutatio, & expulsio justitiæ nihil aliud, ut dixi, quam desertio divinæ Religionis putanda est; quæ sola efficit, ut homo hominem carum habeat, eumque sibi fraternitatis vinculo sciat esse constrictum: siquidem pater idem omnibus Deus est, ut Dei patrisque communis beneficia cum iis, qui non habent, partiatur, nulli noceat, nullum premat, non fores claudat hospiti, non aurem precanti; sed sit largus, beneficus, liberalis, quas regias esse laudes Tullius existimavit. Hæc est profecto justitia, & hoc aureum sæculum, quod Jove primum regnante corruptum, mox & ipso, & omni ejus progenie consecrata, Deorumque multorum suscepto cultu, fuerat omne sublatum.

CAPUT VII.

De Jesu adventu & fructu; atque de ejus sæculi virtutibus & vitiis.

Sed Deus, ut parens indulgentissimus, appropinquante ultimo tempore nuntium misit, qui vetus illud sæculum fugatamque justitiam reduceret; ne hu-

manum genus maximis & perpetuis agitaretur erroribus. Rediit ergo species illius aurei temporis, & reddita quidem terræ, sed paucis assignata justitia est; quæ nihil aliud est, quam Dei unici pia & religiosa cultura. Sed moveat aliquem fortasse, cur si hæc sit justitia, omni humano generi sit data; nec in eam multitudo universa consenserit. Magnæ hoc disputationis est, cur a Deo, cum justitiam terræ daret, sit retenta diversitas: quod & alio loco declaravi, & ubicumque oportune inciderit, explicabitur. Nunc designare id brevissime satis est: Virtutem aut cerni non posse, nisi habeat vitia contraria; aut non esse perfectam, nisi exerceatur adversis. Hanc enim Deus bonorum ac malorum voluit esse distantiam, ut qualitatem boni ex malo sciamus; item mali ex bono; nec alterius ratio intelligi, sublato altero, potest. Deus ergo non exclusit malum, ut ratio virtutis constare posset. Quomodo enim patientia vim suam nomenque retineret, si nihil esset, quod pati cogeremur? Quomodo laudem mereretur devota Deo suo fides, nisi esset aliquis, qui a Deo vellet avertere? Nam & ideo potentiores esse injustos permisit, ut cogere ad malum possent; ideo plures, ut virtus esset pretiosa, quæ rara est. Quod quidem ipsum Quintilianus egregie ac breviter ostendit in Capite obvoluto. „Nam quæ, inquit, virtus „esset innocentia, nisi laudem raritas dedisset? Ve„rum quia natura sic comparatum est, ut odium, cu„piditas, ira in id, quod incubuerunt, agant cæcos, „supra hominem videtur culpa vacare. Alioqui si na„tura pares omnibus affectus dedisset, pietas nihil erat „

Hoc quam verum sit, docet necessitas ipsa rationis. Si enim virtus est, malis ac vitiis fortiter repugnare, apparet sine malo ac vitio nullam esse virtutem: quam Deus ut absolutam perfectamque redderet, retinuit id, quod erat ei contrarium, cum quo depugnare posset. Agitata enim malis quatientibus, stabilitatem

ca-

capit; & quanto frequenter impellitur, tantò firmiter roboratur. Hæc nimirum causa efficit, ut quamvis sit hominibus missa justitia, tamen aureum sæculum non esse dicatur; quia malum non sustulit, ut retineret diversitatem, quæ sacramentum divinæ Religionis continet sola.

CAPUT VIII.

De Justitia omnibus nota ac non suscepta; de vero Dei templo, atque de ejus cultu, ut cuncta conterantur vitia.

Qui ergo putant justum esse neminem, ante oculos habent justitiam, sed eam nolunt cernere. Quid est enim, cur illam vel in carminibus, vel in omni sermone describant, conquerentes ejus absentiam, cum sit facillimum bonos esse, si velint? Quid vobis inanem justitiam depingitis, & optatis cadere de cœlo, tanquam in aliquo simulacro figuratam? Ecce in conspectu vestro est: suscipite, si potestis, eamque in domicilio vestri pectoris collocate; nec difficile, aut alienum a temporibus existimetis. Estote æqui ac boni; & sequetur vos sua sponte justitia, quam quæritis. Deponite omnem malam cogitationem de cordibus vestris; & statim vobis illud tempus aureum revertetur; quod aliter consequi non potestis, quam si Deum verum colere cœperitis. Vos autem, manente cultu Deorum, justitiam desideratis in terra; quod fieri nullo pacto potest: sed ne tum quidem potuit, cum putatis; quia nondum natis Diis istis, quos impie colitis, necesse est unius Dei cultum fuisse per terram: ejus scilicet, qui execratur malitiam, exigitque bonitatem; cujus templum est, non lapides, aut lutum, sed homo ipse, qui figuram Dei gestat. Quod templum non auri & gemmarum donis corruptibilibus, sed æternis

virtu-

virtutum muneribus ornatur. Discite igitur, si quid vobis reliquæ mentis est, homines ideo malos & injustos esse, quia Dii coluntur; & ideo mala omnia rebus humanis quotidie ingravescere, quia Deus hujus mundi effector & gubernator derelictus est; quia susceptæ sunt, contra quam fas est, impiæ religiones; postremo, quia ne coli quidem, vel a paucis, Deum sinitis.

Quod si solus Deus coleretur, non essent dissensiones & bella, cum scirent homines unius se Dei filios esse; ideoque divinæ necessitudinis sacro & inviolabili vinculo copulatis nullæ fierent insidiæ, cum scirent, cujusmodi pœnas Deus animarum interfectoribus præpararet, qui clandestina scelera, & ipsas etiam cogitationes pervidet. Non essent fraudes, neque rapinæ, si Deo præcipiente didicissent, & suo, & parvo esse contenti, ut fragilibus & caducis solida & æterna præferrent. Non essent adulteria, & stupra, & mulierum prostitutiones, si omnibus notum esset, damnari a Deo, quidquid appetitur ultra generandi cupiditatem. Nec fœminam necessitas cogeret pudorem suum profanare, ut victum sibi obscœnissimum quærat; cum & mares libidinem continerent, & habentium pia & religiosa collatio non habentibus subveniret. Non essent igitur, ut dixi, hæc omnia in terris mala, si ab omnibus in legem Dei conjuraretur; si ab universis fierent, quæ unus noster populus operatur. Quam beatus esset, quamque aureus humanarum rerum status, si per totum orbem mansuetudo, & pietas, & pax, & innocentia, & æquitas, & temperantia, & fides moraretur! Denique ad regendos homines non opus esset tam multis & tam variis legibus, cum ad perfectam innocentiam Dei lex una sufficeret; neque carceribus, neque gladiis Præsidum, neque terrore pœnarum, cum præceptorum cœlestium salubritas humanis pectoribus infusa ultro ad justitiæ opera homines erudiret. Nunc autem mali sunt ignoratione recti ac boni. Quod quidem

dem Cicero vidit, disputans enim de legibus: „Sicut „una, inquit, eademque natura mundus omnibus par„tibus inter se congruentibus cohæret ac nititur: sic „omnes homines inter se natura confusi, pravitate „dissentiunt; nec se intelligunt esse consanguineos, & „subjectos omnes sub unam eamdemque tutelam: „quod si teneretur, Deorum profecto vitam homines „viverent.„ Universa igitur mala, quibus humanum genus seipsum invicem conficit, injustus atque impius Deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem, qui communem omnium patrem Deum tanquam prodigi ac rebelles liberi abnegassent.

CAPUT IX.

De sceleribus impiorum, & Christianorum cruciatibus.

Nonnunquam tamen sentiunt se malos esse, & veterum sæculorum statum laudant, & de suis moribus meritisque conjectant abesse justitiam: quam obversantem oculis suis non tantum non suscipiunt, nec agnoscunt, verum etiam violenter oderunt, & persequuntur, & exterminare contendunt. Fingamus hanc interim non esse justitiam, quam nos sequimur; quomodo, si illa venerit, quam veram putant, eam recipient? qui laniunt & occidunt eos, quos & ipsi fatentur imitatores esse justorum, quia bona operentur & justa; cum, si tantummodo malos occiderent, digni essent, ad quos justitia non veniret, cui nulla fuit alia causa linquendi terram, quam humani cruoris effusio. Quanto magis, cum pios interficiant, & ipsos justitiæ sectatores pro hostibus ducant; imo vero plus quam pro hostibus? quibus utique, cum animas eorum, & opes, & liberos ferro & igni appetant, tamen parcitur victis; & est locus inter arma clementiæ: aut si

adeo

adeo sævire placuit, nihil plus in eo fit, quam ut occidantur, vel in servitutem abducantur. Hoc vero inenarrabile est, quod fit adversus eos, qui malefacere nesciunt. Et nulli nocentiores habentur, quam qui sunt ex omnibus innocentes.

Audent igitur homines improbissimi justitiæ facere mentionem, qui feras immanitate vincunt, qui placidissimum Dei gregem vastant,

- - - Lupi ceu
Raptores atra in nebula, quos improba ventris
Exegit cæcos rabies.

Verum hos non ventris, sed cordis rabies efferavit; nec atra in nebula, sed aperta prædatione grassantur; nec eos unquam conscientia scelerum revocat, ne sanctum ac pium nomen justitiæ ore illo violent, quod cruore innocentium tanquam rictus bestiarum madet. Hujus tanti & tam pertinacis odii quam potissimum causam esse dicamus? Utrumne

- - Veritas odium parit,

ut ait poeta, quasi divino spiritu instinctus? an erubescunt coram justis & bonis esse nequam? an potius utrumque? Nam & veritas ideo semper invisa est, quod is, qui peccat, vult habere liberum peccandi locum; nec aliter se putat malefactorum voluptate securius perfrui posse, quam si nemo sit, cui delicta non placeant. Ergo tanquam scelerum & malitiæ suæ testes extirpare funditus nituntur, & tollere, gravesque sibi putant, tanquam vita eorum coarguatur. Cur enim sint aliqui intempestive boni, qui corruptis moribus publicis convitium bene vivendo faciant? cur non omnes sint æque mali, rapaces, impudici, adulteri, perjuri, cupidi, fraudulenti? quin potius auferantur, quibus coram male vivere pudet; qui peccantium frontem etsi non verbis, quia tacent, tamen ipso vitæ genere dissimili feriunt & verberant? Castigare enim videtur, quicumque dissentit.

Nec

Nec eſt magnopere mirandum, ſi adverſus homines iſta fiunt, cum adverſus ipſum Deum propter eamdem cauſam inſurrexerit etiam populus in ſpe conſtitutus, nec Dei neſcius; ſequiturque juſtos eadem neceſſitas, quæ ipſum juſtitiæ violavit autorem. Vexant ergo, & exquiſitis pœnarum generibus excruciant; parumque habent interficere, quos oderunt, niſi etiam crudelitas corporis illudat. Si qui autem doloris vel mortis metu, vel ſua perfidia cæleſte ſacramentum deſeruerint, & ad funeſta ſacrificia conſenſerint, eos laudant, & honoribus mactant, ut eorum exemplo cæteros illiciant. Qui autem magni æſtimaverint fidem, cultoresque ſe Dei non abnegaverint, in eos vero totis carnificinæ ſuæ viribus, veluti ſanguinem ſitiant, incumbunt; & deſperatos vocant, quia corpori ſuo minime parcunt; quaſi quidquam deſperatius eſſe poſſit, quam torquere ac dilaniare eum, quem ſcias eſſe innocentem. Adeo nec pudor ullus apud eos ſupereſt, a quibus abeſt omnis humanitas! Et retorquent in homines juſtos convitia ſibi congruentia.

Impios enim vocant, ipſi ſcilicet pii, & ab humano ſanguine abhorrentes; cum ſi & actus ſuos conſiderent, & illorum, quos tanquam impios damnant, jam intelligant, quam mendaces ſint, & iis omnibus, quæ adverſus bonos aut dicunt, aut faciunt, digniores. Non enim de noſtro, ſed ex illorum numero ſemper exiſtunt, qui vias obſideant armati, maria prædentur; vel ſi palam graſſari non licuit, venena clam temperent; qui uxores necent, ut dotes earum lucrentur, aut maritos, ut adulteris nubant; qui natos ex ſe pueros aut ſtrangulent, aut ſi nimium pii fuerint, exponant; qui libidines inceſtas nec a filia, nec a ſorore, nec a matre, nec a ſacerdote contineant; qui adverſus cives ſuos patriamque conjurent; qui nec culleum metuant; qui denique ſacrilegia committant, & Deo-

rum,

rum, quos colunt, templa diſpolient; & ut quæ levia ſunt atque illis uſitata, dicamus, qui hæreditates captent, teſtamenta ſupponant, juſtos hæredes vel auferant, vel excludant; qui corpora ſua libidinibus proſtituant; qui denique immemores, quid nati ſint, cum fœminis patientia certent; qui ſanctiſſimam quoque corporis ſui partem contra fas omne polluant & profanent; qui virilia ſua ferro metant; &, quod eſt ſceleratius, ut ſint religionis antiſtites; qui ne vitæ quidem ſuæ parcant, ſed extinguendas publice animas ſuas vendant; ſi judices ſedeant, aut immeritos perdant mercede corrupti, aut noxios impune dimittant; qui cœlum quoque ipſum veneficiis appetant, tanquam illorum malitiam terra non capiat. Hæc, inquam, & his plura ſcelera utique ab iis fiunt, qui Deos colunt.

Quis inter hæc tot ac tanta juſtitiæ locus eſt? Et ego de multis collegi, non ut arguerem, ſed ut oſtenderem. Qui volent ſcire omnia, Senecæ libros in manum ſumant, qui morum vitiorumque publicorum & deſcriptor veriſſimus, & accuſator acerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebroſam illam vitam circumſcripte breviterque depinxit his verſibus:

Nunc vero a mane ad noctem, feſto atque profeſto
Totus item pariterque die, populuſque, patreſque
Jactare induforo ſe omnes; decedere nuſquam.
Uni ſe atque eidem ſtudio omnes dedere & arte;
Verba dare ut caute poſſint, pugnare doloſe,
Blanditia certare, bonum ſimulare virum ſe,
Inſidias facere, ut ſi hoſtes ſint omnibus omnes.

Noſtro autem populo quid horum poteſt objici, cujus omnis Religio eſt, ſine ſcelere ac ſine macula vivere? Cum igitur videant, & ſe & ſuos ea, quæ diximus, gerere, noſtros autem nihil aliud operari, niſi æquum & bonum; poterant, ſi quid ſaperent, ex hoc intelligere, & illos, qui bonum faciunt, pios eſſe, & ſe impios, qui nefanda committant: neque enim fieri

po-

poteſt, ut qui in omnibus vitæ ſuæ actibus non errant, in ipſa ſumma errent, hoc eſt in Religione, quæ rerum omnium caput eſt. Impietas enim ſuſcepta in eo, quod eſt ſummum, per cætera univerſa ſequeretur. Eoque fieri non poteſt, ut ipſi, qui errant in omni vita, non & in religione fallantur: quoniam pietas in ſummo regulam tenens, tenorem ſuum ſervaret in cæteris. Ita fit, ut in utraque parte de conditione rerum, quæ geruntur, qualis ſit ſumma ipſa, noſcatur.

CAPUT X.

De falſa pietate, & de falſa & vera Religione.

Operæ pretium eſt cognoſcere illorum pietatem, ut ex iis, quæ clementer ac pie faciunt, poſſit intelligi, qualia ſint, quæ ab his contra jura pietatis geruntur. Ac ne quem videar inclementer inceſſere, aliquam mihi perſonam poeticam ſumam, quæ ſit vel maximum pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille,

- - Quo juſtior alter
Nec pietate fuit, nec bello major & armis,

quæ nobis documenta juſtitiæ protulit?

Vinxerat & poſt terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, cæſo ſparſurus ſanguine flammas.

Quid poteſt eſſe hac pietate clementius, quam mortuis humanas victimas immolare, & ignem cruore hominum tanquam oleo paſcere? Sed fortaſſe hoc non ipſius vitium fuerit, ſed poetæ, qui

Inſignem pietate virum

inſigni ſcelere fœdaverit. Ubi eſt igitur, o poeta, pietas illa, quam ſæpiſſime laudas? Ecce pius Æneas

- - - Sulmone creatos
Quattuor hic juvenes, totidem quos educat Uſens,
Viventes rapit, inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat ſanguine flammas.

Cur ergo dicebat eodem ipso tempore, quo vinctos homines ad immolationem mittebat,

- - *Equidem & vivis concedere vellem;*

cum quos vivos habebat in potestate, vice pecudum juberet occidi? Sed hæc, ut dixi, culpa non illius fuit, qui litteras fortasse non didicerat, sed tua, qui cum esses eruditus, ignorasti tamen, quid esset pietas, & illud ipsum quod nefarie, quod detestabiliter fecit, pietatis esse officium credidisti. Videlicet ob hoc unum pius vocatur, quia patrem dilexit. Quid quod

Bonus Æneas haud aspernanda precantes

trucidavit; adjuratus enim per eumdem patrem, & per

- - - *Spes surgentis Iuli,*

nequaquam pepercit,

- - - *Furiis accensus & ira.*

Quisquamne igitur hunc putet aliquid in se virtutis habuisse, qui & furore tanquam stipulo exarserit, & manium patris, per quem rogabatur, oblitus, iram frœnare nequiverit? Nullo igitur modo pius, qui non tantum non repugnantes, sed etiam precantes interemit.

Dicet hic aliquis: quæ ergo, aut ubi, aut qualis est pietas? Nimirum apud eos, qui bella nesciunt, qui concordiam cum omnibus servant, qui amici sunt etiam inimicis, qui omnes homines pro fratribus diligunt, qui cohibere iram sciunt, omnemque animi furorem tranquilla moderatione lenire. Quanta igitur caligo, quanta tenebrarum & errorum nubes hominum pectora obduxit; qui cum se maxime pios putant, tum maxime fiunt impii! Quanto enim religiosius terrenis istis simulacris inserviunt, tanto magis scelerati adversus nomen veræ divinitatis existunt. Itaque pro merito impietatis suæ gravioribus malis sæpe vexantur, quorum causam quia nesciunt, fortunæ culpa omnis adscribitur: & locum invenit Epicuri philosophia, nihil ad Deos pertinere censentis; nec gratia eos tangi,

nec

nec ira moveri, quia & contemptores eorum ſæpe videant beatos, & cultores ſæpe miſeros. Quod eo fit; quia cum religioſi videantur & natura boni, nihil tale creduntur mereri, quale ſæpe patiuntur. Conſolantur ſe tamen accuſatione fortunæ; nec ſentiunt, quod ſi eſſet ulla, cultoribus ſuis nunquam noceret. Merito igitur hujusmodi pietatem pœna conſequitur, & offenſa divinitas ſcelere hominum prave religioſorum gravi eos infortunio mactat; qui licet ſanctis moribus vivant, in ſumma fide atque innocentia, tamen quia Deos colunt, quorum ritus impios ac profanos Deus verus odio habet, a juſtitia, & a nomine veræ pietatis alieni ſunt.

Nec eſt difficile docere, cur Deorum cultores boni & juſti eſſe non poſſint. Quomodo enim ſanguine abſtinebunt, qui colunt cruentos Deos, Martem atque Bellonam? quomodo aut parentibus parcent, qui expulſorem patris ſui Jovem; aut natis ex ſe infantibus, qui Saturnum? quomodo pudicitiam tuebuntur, qui colunt Deam nudam & adulteram, & quaſi apud Deos proſtitutam? Quomodo ſe a rapinis & fraudibus abſtinebunt, qui Mercurii furta noverunt, docentis, non fraudis eſſe decipere, ſed aſtutiæ? quomodo libidines coercebunt, qui Jovem, Herculem, Liberum, Apollinem, cæterosque venerantur, quorum adulteria & ſtupra in mares & fœminas, non tantum doctis nota ſunt, ſed exprimuntur etiam in theatris, atque cantantur, ut ſint omnibus notiora? Poſſuntne inter hæc juſti eſſe homines, qui etiamſi natura ſint boni, ab ipſis tamen Diis erudiantur ad injuſtitiam? Ad placandum enim Deum, quem colas, iis rebus opus eſt, quibus illum gaudere ac delectari ſcias. Sic fit, ut vitam colentium Deus pro qualitate nominis ſui formet, quoniam religioſiſſimus eſt cultus, imitari.

CAPUT XI.

De crudelitate Gentium in Christianos.

His igitur hominibus, qui Deorum suorum moribus congruunt, quam gravis est & acerba justitia, eamdem impietatem suam, qua in ceteris rebus utuntur, adversus justos violenter exercent. Nec immerito a prophetis bestiæ nominantur. Præclare itaque Marcus Tullius: „ Etenim si nemo est, inquit, quin emori „malit, quam converti in aliquam figuram bestiæ, „quamvis hominis mentem sit habiturus; quanto est „miserius in hominis figura animo esse efferato? Mihi „quidem tanto videtur, quanto præstabilior est ani„mus corpore.„ Aspernantur itaque corpora belluarum, quibus sunt ipsi sæviores; sibique adeo placent, quod homines nati sunt, quorum nihil, nisi lineamenta & summam figuram gerunt. Nam quis Caucasus, quæ India, quæ Hircania tam immanes, tam sanguinarias unquam bestias aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usque ad ventris satietatem furit, fameque sedata protinus conquiescit: illa est vera bestia, cujus una jussione

Funditur ater ubique cruor,

. . . . . crudelis ubique

Luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago.

Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem potest pro merito describere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis sævit; & non tantum artus hominum dissipat: sed & ossa ipsa comminuit, & in cineres furit, ne quis extet sepulturæ locus; quasi vero id affectent, qui Deum confitentur, ut ad eorum sepulcra veniatur, ac non ut ipsi ad Deum perveniant.

Quæ-

Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ insania est, lucem vivis, terram mortuis denegasse? Dico igitur, nihil esse miserius iis hominibus, quos ministros furoris alieni, quos satellites impiæ jussionis necessitas aut invenit, aut fecit. Non enim honor ille, aut provectio dignitatis fuit, sed hominis damnatio ad carnificinam, Dei vero ad pœnam sempiternam. Quæ autem per totum orbem singuli gesserint, enarrare impossibile est. Quis enim voluminum numerus capiet tam infinita, tam varia genera crudelitatis? Accepta enim potestate, pro suis moribus quisque sæviit. Alii præ nimia timiditate plus ausi sunt, quam jubebatur; alii suo proprio adversus justos odio; quidam naturali mentis feritate; nonnulli, ut placerent, & hoc officio viam sibi ad altiora munirent. Aliqui ad occidendum præcipites extiterunt, sicut unus in Phrygia, qui universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit. Sed hic quanto sævior, tanto clementior invenitur. Illud vero pessimum genus est, cui clementiæ species falsa blanditur: ille gravior, ille sævior est carnifex, qui neminem statuit occidere. Itaque dici non potest, hujusmodi judices quanta & quam gravia tormentorum genera excogitaverint, ut ad effectum propositi sui pervenirent.

Hæc autem non tantum ideo faciunt, ut gloriari possint, nullum se innocentium peremisse, (nam & ipse audivi aliquos gloriantes, quod administratio sua in hac parte fuerit incruenta,) sed & invidiæ causa; ne aut ipsi vincantur, aut illi virtutis suæ gloriam consequantur. Itaque in excogitandis pœnarum generibus nihil aliud, quam victoriam cogitant. Sciunt enim, certamen esse illud, & pugnam. Vidi ego in Bithynia præsidem gaudio mirabiliter elatum, tanquam Barbarorum gentem aliquam subegisset; quod unus, qui per biennium magna virtute restiterat, postremo cedere visus esset. Contendunt igitur, ut vincant, &

exquiſitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud devitant, quam ut ne torti moriantur. Quaſi vero mors tantummodo beatos faciat, ac non etiam tormenta, quæ quanto fuerint graviora, tanto majorem virtutis gloriam pariant. Illi autem pertinaci ſtultitia jubent, curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renoventur, & reparetur novus ſanguis ad pœnam. Quid tam pium, tam beneficum, tam humanum fieri poteſt? non curaſſent tam ſollicite, quos amarent. Hæc eſt Deorum diſciplina. Ad hæc opera cultores ſuos erudiunt; hæc ſacra deſiderant. Quin etiam ſceleratiſſimi homicidæ contra pios jura impia condiderunt. Nam & conſtitutiones ſacrilegæ, & diſputationes Juriſperitorum leguntur injuſtæ. Domitius de officio Proconſulis libro ſeptimo reſcripta Principum nefaria collegit, ut doceret, quibus pœnis affici oporteret eos, qui ſe cultores Dei confiterentur.

CAPUT XII.

De vera virtute, atque de exiſtimatione boni aut mali civis.

Quid iis facias, qui jus vocant carnificinas veterum Tyrannorum adverſus innocentes rabide ſævientium? Et cum ſint injuſtitiæ crudelitatiſque doctores, juſtos ſe eſſe tamen ac prudentes videri volunt, cæci & hebetes, & rerum & veritatis ignari. Adeone vobis, o perditæ mentes, inviſa juſtitia eſt, ut eam ſummis ſceleribus adæquetis? Adeone apud vos periit innocentia, ut ne morte quidem ſimplici dignam judicetis? ſed ſupra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere, pectuſque purum ab omni ſceleris contagione præſtare. Et quoniam communiter cum Deorum cultoribus loquimur, liceat per vos benefacere vobiſcum.

Hæc

Hæc est enim lex nostra, hoc opus, hæc religio. Si vobis sapientes videmur, imitamini; si stulti, contemnite, aut etiam ridete, si libet; nobis enim stultitia nostra prodest. Quid laceratis? quid affligitis? non invidemus sapientiæ vestræ. Hanc stultitiam malumus: hanc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, ut vos diligamus, & in vos ipsos, qui odistis, omnia conferamus.

Est apud Ciceronem non abhorrens a vero locus, in ea disputatione, quæ habetur a Furio contra justitiam. „Quæro, inquit, si duo sint, quorum alter „optimus vir, æquissimus, summa justitia, singulari „fide; alter insignis scelere & audacia; & si in eo sit „errore civitas, ut bonum illum virum sceleratum, „facinorosum, nefarium putet; contra autem, qui sit „improbissimus, existimet esse summa probitate ac fi„de; proque hac opinione omnium civium, bonus ille „vir vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur, „effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur, „exterminetur, egeat postremo, jure etiam optimo „omnibus miserrimus esse videatur: contra autem ille „improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur; „omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, „omnes denique copiæ conferantur; vir denique op„timus omnium existimatione, & dignissimus omni for„tuna judicetur: quis tandem erit tam demens, qui „dubitet, utrum se esse malit?„ Profecto quasi divinaret, quæ mala, & quomodo eventura essent propter justitiam, hoc posuit exemplum. Hæc enim populus noster patitur omnia, errantium pravitate. Ecce in eo est errore civitas, vel potius orbis ipse totus, ut bonos & justos viros tanquam malos & impios persequatur, excruciet, damnet, occidat. Nam quod ait, neminem esse tam dementem, qui dubitet, utrum se esse malit; ille quidem, ut is, qui contra justitiam disserebat, hoc sensit, malle sapientem malum esse cum bona existimatione, quam bonum cum mala.

A nobis autem abſit hæc amentia, ut falſum vero anteponamus. An boni noſtri qualitas ex populi potius pendebit erroribus, quam ex conſcientia noſtra, & judicio Dei? Aut aliqua nos illiciet unquam felicitas, ut non potius veram bonitatem cum omni malo, quam falſam cum omni proſperitate malimus? Sua ſibi habeant regna reges, ſuas divitias divites, ut loquitur Plautus, ſuam vero prudentiam prudentes: relinquant nobis ſtultitiam noſtram, quam vel ex hoc apparet eſſe ſapientiam, quod eam nobis invident. Quis enim ſtulto invideat, niſi qui ſit ipſe ſtultiſſimus? Illi autem non ſunt adeo ſtulti, ut ſtultis invideant: ſed ex eo, quod accurate, quod ſollicite perſequuntur, ſtultos non eſſe concedunt. Cur enim tam crudeliter ſæviant, niſi quia metuunt, ne in dies invaleſcente juſtitia, cum Diis ſuis carioſis relinquantur? Si ergo cultores Deorum ſapientes ſunt, & nos ſtulti, quid metuant, ne ſapientes illiciantur a ſtultis?

CAPUT XIII.

De Chriſtianorum incrementis & ſuppliciis.

Cum autem noſter numerus ſemper de Deorum cultoribus augeatur, nunquam vero ne in ipſa quidem perſecutione minuatur: (quoniam peccare homines, & inquinari ſacrificio poſſunt, averti autem non poſſunt a Deo; valet enim vi ſua veritas) quis eſt tandem tam excors tamque cæcus, qui non videat, in utra ſit parte ſapientia? Sed illi malitia & furore cæcantur, ne videant; ſtultosque arbitrantur eſſe, qui cum habeant in ſua poteſtate ſupplicia vitare, cruciari tamen & emori malunt; cum poſſint ex eo ipſo pervidere, non eſſe ſtultitiam, in quam tanta hominum millia per orbem totum una & pari mente conſentiant. Si enim

fœmi-

fœminæ ſexus infirmitate labuntur, (nam interdum iſti muliebrem aut anilem ſuperſtitionem vocant) viri certe ſapiunt. Si pueri, ſi adoleſcentes improvidi ſunt per ætatem, maturi certe ac ſenes habent ſtabile judicium. Si una civitas deſipit, cæteræ utique innumerabiles ſtultæ eſſe non poſſunt. Si una provincia, una natio prudentia caret, cæteras omnes habere intelligentiam recti neceſſe eſt. Cum vero ab ortu ſolis uſque ad occaſum lex divina ſuſcepta ſit, & omnis ſexus, omnis ætas, & gens, & regio unis ac paribus animis Deo ſerviant, eadem ſit ubique patientia, idem contemptus mortis; intelligere debuerant, aliquid in ea re eſſe rationis, quod non ſine cauſa uſque ad mortem defendatur; aliquid fundamenti ac ſoliditatis, quod eam Religionem non tantum injuriis ac vexatione non ſolvat, ſed augeat ſemper, & faciat firmiorem. Nam & in hoc quoque malitia illorum convincitur, qui evertiſſe ſe funditus Religionem Dei opinantur, ſi homines inquinaverint; cum & Deo ſatisfacere liceat, & nullus ſit tam malus Dei cultor, quin data facultate ad placandum Deum revertatur, & quidem devotione majori. Peccati enim conſcientia & metus pœnæ religioſiorem facit; & ſemper multo firmior eſt fides, quam reponit pœnitentia.

Si ergo ipſi, cum Deos ſibi arbitrantur iratos, tamen donis, & ſacrificiis, & odoribus placari eos credunt: quid eſt tandem, cur Deum noſtrum tam immitem, tam implacabilem putent, ut videatur is jam Chriſtianus eſſe non poſſe, qui Diis eorum coactus invitusque libaverit? niſi forte contaminatos ſemel putant animum translaturos, ut ſua ſponte jam facere incipiant, quod per tormenta fecerunt. Quis id officium libens obeat, quod ab injuria cœpit? Quis cum videat laterum ſuorum cicatrices, non magis oderit Deos, propter quos æterna pœnarum inſignia, & impreſſas viſceribus ſuis notas geſtet? Ita ſit, ut data

divinitus pace, & qui fuerint aversi, redeant, & alius propter miraculum virtutis novus populus accedat. Nam cum videat vulgus dilacerari homines variis tormentorum generibus, & inter fatigatos carnifices invictam tenere patientiam, existimant, id quod res est, nec consensum tam multorum, nec perseverantiam morientium vanam esse, nec ipsam patientiam sine Deo cruciatus tantos posse superare. Latrones & robusti corporis viri ejusmodi lacerationes perferre nequeunt: exclamant, & gemitus edunt; vincuntur enim dolore, quia deest illis inspirata patientia. Nostri autem, ut de viris taceam, pueri & mulierculae tortores suos taciti vincunt; & exprimere illis gemitum nec ignis potest. Eant Romani, & Mutio glorientur, aut Regulo: quorum alter necandum se hostibus tradidit, quod captivum puduit vivere; alter ab hostibus deprehensus, cum videret se mortem vitare non posse, manum foco injecit, ut pro facinore suo satisfaceret hosti, quem voluit occidere, eaque pœna veniam, quam non meruerat, accepit. Ecce sexus infirmus, & fragilis ætas dilacerari se toto corpore urique perpetitur, non necessitate, quia licet vitare, si vellent, sed voluntate, quia confidunt Deo.

CAPUT XIV.

De Christianorum fortitudine.

Sed hæc est vera virtus, quam philosophi quoque gloriabundi non re, sed verbis inanibus jactant, differentes, nihil esse tam congruens viri sapientis gravitati atque constantiæ, quam nullis tortoribus de sententia & proposito posse depelli; sed tanti esse cruciari & mori, ne fidem prodat; ne ab officio discedat; ne metu mortis, aut dolore acerbo subactus, aliquid

quid faciat injustum. Nisi forte delirare illis videtur Flaccus in Lyricis, cum dicit:

Justum, & tenacem propositi virum,
Non civium ardor prava jubentium,
Non vultus instantis tyranni
Mente quatit solida.

Quo nihil verius dici potest, si hoc ad eos referatur, qui nullos cruciatus, nullam mortem recusant, ne a fide justitiaque declinent; qui non tyrannicas jussiones, non præsidum gladios tremunt, quominus veram & solidam libertatem constanti mente defendant; quæ in hoc solo tuenda sapientia est. Quis enim tam insolens, tam elatus est, qui me vetet oculos in cœlum tollere? quis mihi imponat necessitatem, vel colendi quod nolim, vel quod velim non colendi? Quid jam nobis ulterius relinquetur, si etiam hoc, quod voluntate fieri oportet, libido extorquet aliena? nemo istud efficiet, si quid nobis ad contemnendam mortem doloremque virtutis est. Quam constantiam si tenemus, cur stulti judicamur, facientes ea, quæ philosophi laudant? Recte igitur Seneca incongruentiam hominibus objectans ait: Summa virtus illis videtur magnus animus. Et iidem eum, qui contemnit mortem, pro furioso habent, quod est utique summæ perversitatis. Sed ii vanarum religionum cultores eadem stultitia id objiciunt, qua verum Deum non intelligunt; quos Sibylla Erythræa κωφυς και ανοητυς vocat, surdos scilicet & excordes, qui nec audiant divina, nec sentiant; sed terram digitis suis imaginatam metuant & adorent.

CAPUT XV.

De stultitia, sapientia, pietate, æquitate & justitia.

Quæ vero causa sit, ut eos, qui sapientes sunt, stultos putent, magna ratio est; nec enim fru-

stra falluntur. Quæ nobis diligenter erit explicanda, ut errores suos tandem, si fieri possit, agnoscant. Justitia suapte natura speciem quandam stultitiæ habet, quod ego & divinis, & humanis testimoniis confirmare possum. Sed nihil fortasse apud istos agamus, nisi eos de suis doceamus Autoribus, non posse quemquam justum esse, quod est conjunctum cum vera sapientia, nisi idem stultus esse videatur. Carneades, Academicæ sectæ philosophus, cujus in disserendo quæ vis fuerit, quæ eloquentia, quod acumen, qui nescit, ipsum ex prædicatione Ciceronis intelliget, aut Lucilii, apud quem disserens Neptunus de re difficillima, ostendit, non posse id explicari, nec si Carneadem ipsum Orcus remittat. Is, cum Legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, disputavit de justitia copiose, audiente Galba, & Catone Censorio, maximis tunc oratoribus. Sed idem disputationem suam postridie contraria disputatione subvertit; & justitiam, quam pridie laudaverat, sustulit, non quidem philosophi gravitate, cujus firma & stabilis debet esse sententia, sed quasi oratorio exercitii genere in utramque partem disserendi. Quod ille facere solebat, ut alios quidlibet afferentes posset refutare. Eam disputationem, qua justitia evertitur, apud Ciceronem L. Furius recordatur: credo, quoniam de Republica disserebat, ut defensionem laudationemque ejus induceret, sine qua putabat regi non posse Rempublicam. Carneades autem, ut Aristotelem refelleret ac Platonem justitiæ patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia, quæ pro justitia dicebantur, ut posset illa, sicut fecit, evertere. Erat enim facillimum, justitiam radices non habentem labefactare, quia tum nulla in terra fuit, ut quid esset, aut qualis, a philosophis cerneretur.

Atque utinam tot ac tales viri, quantum eloquentiæ quantumque animi, tantum etiam scientiæ ad implendam defensionem summæ virtutis habuissent, cujus

ori-

origo in Religione, ratio in æquitate est! Sed ii, qui primam illam partem nescierunt, ne secundam quidem tenere potuerunt. Volo autem prius circumscripte, ac breviter, quid sit, ostendere, ut intelligatur philosophos ignorasse justitiam, nec id, quod minime noverant, potuisse defendere. Justitia quamvis omnes simul virtutes amplectatur, tamen duæ sunt omnium principales, quæ ab illa divelli separarique non possunt, pietas & æquitas. Nam fides, temperantia, probitas, innocentia, integritas, & cætera hujusmodi vel natura, vel institutis parentum possunt esse in iis hominibus, qui justitiam nesciunt, sicuti semper fuerunt. Nam Romani veteres, qui justitia gloriari solebant, iis utique virtutibus gloriabantur, quæ, ut dixi, proficisci a justitia possunt, & ab ipso fonte secerni. Pietas vero & æquitas quasi venæ sunt ejus; his enim duobus fontibus constat tota justitia. Sed caput ejus & origo in illo primo est, in secundo vis omnis ac ratio. Pietas autem nihil aliud est, quam Dei notio; sicut Trismegistus verissime definivit, ut alio loco diximus. Si ergo pietas est, cognoscere Deum, cujus cognitionis hæc summa est, ut eum colas, ignorat utique justitiam, qui Religionem Dei non tenet. Quomodo enim potest eam ipsam nosse, qui unde oriatur ignorat? Plato quidem multa de Deo uno locutus est; a quo ait constitutum esse mundum: sed nihil de Religione; somniaverat enim Deum, non cognoverat. Quod si justitiæ defensionem vel ipse, vel quilibet alius implere voluisset, in primis religiones Deorum evertere debuit, quia contrariæ sunt pietati. Quod quidem Socrates quia facere tentavit, in carcerem conjectus est; ut jam tunc appareret, quid esset futurum iis hominibus, qui justitiam veram defendere, Deoque singulari servire cœpissent.

Altera est justitiæ pars æquitas: æquitatem dico non utique bene judicandi, quod & ipsum laudabile est

in homine justo; sed se cum cæteris coæquandi, quam Cicero æquabilitatem vocat. Deus enim, qui homines generat, & inspirat, omnes æquos, id est. pares esse voluit. Eamdem conditionem vivendi omnibus posuit, omnes ad sapientiam genuit, omnibus immortalitatem spopondit: nemo a beneficiis ejus cœlestibus segregatur. Nam sicut omnibus unicum suum lumen æqualiter dividit, emittit omnibus fontes, victum subministrat, quietem somni dulcissimam tribuit: sic omnibus æquitatem virtutemque largitur. Nemo apud eum servus est, nemo dominus. Si enim cunctis idem pater est, æquo jure omnes liberi sumus. Nemo Deo pauper est, nisi qui justitia indiget; nemo dives, nisi qui virtutibus plenus est; nemo denique egregius, nisi qui bonus & innocens fuerit; nemo clarissimus, nisi qui opera misericordiæ largiter fecerit; nemo perfectissimus, nisi qui omnes gradus virtutis impleverit. Quare neque Romani, neque Græci justitiam tenere potuerunt, quia dispares multis gradibus homines habuerunt, a pauperibus ad divites, ab humilibus ad potentes, a privatis denique usque ad regum sublimissimas potestates. Ubi enim non sunt universi pares, æquitas non est; & excludit inæqualitas ipsa justitiam, cujus vis omnis in eo est, ut pares faciat eos, qui ad hujus vitæ conditionem pari sorte venerunt.

CAPUT XVI.

De Officiis viri justi, & æquitate Christianorum.

Duobus igitur illis justitiæ fontibus immutatis, omnis virtus, & omnis veritas tollitur, & ipsa justitia remigrat in cœlum. Ideo non est illud verum bonum a philosophis repertum, quia ignorabant, vel unde oriretur, vel quid efficeret; quod nullis aliis, præ-

terquam

terquam nostro populo revelatum est. Dicet aliquis: Nonne sunt apud vos alii pauperes, alii divites; alii servi, alii domini? Nonne aliquid inter singulos interest? nihil; nec alia causa est, cur nobis invicem fratrum nomen impertiamus, nisi quia pares esse nos credimus. Nam cum omnia humana non corpore, sed spiritu metiamur, tametsi corporum sit diversa conditio, nobis tamen servi non sunt; sed eos & habemus, & dicimus spiritu fratres, Religione conservos. Divitiæ quoque non faciunt insignes, nisi quod possunt bonis operibus facere clariores. Divites sunt enim, non quia divitias habent, sed quia utuntur illis ad opera justitiæ. Et qui pauperes videntur, eo tamen divites sunt, quia & non egent, & nihil concupiscunt.

Cum igitur & liberi servis, & divites pauperibus humilitate animi pares simus, apud Deum tamen virtute discernimur. Et tanto quisque sublimior est, quanto justior. Si enim justitia est, parem se etiam minoribus facere, quanquam hoc ipso præcellat, quod se inferioribus coæquavit; tamen si non tantum quasi parem, sed etiam quasi minorem se gesserit, utique multo altiorem dignitatis gradum, Deo judice, consequetur. Nam profecto in hac vita sæculari, quoniam brevia & caduca sunt omnia, & præferunt se alteris homines, & de dignitate contendunt: quo nihil fœdius, nihil arrogantius, nihil a sapientis ratione semotius. Rebus enim cœlestibus contraria sunt ista universa terrena. Sicut enim sapientia hominum summa stultitia est apud Deum, stultitia autem, ut docui, summa sapientia est: sic Deo humilis & abjectus est, qui fuerit conspicuus & sublimis in terra. Nam ut taceam, quod hæc præsentia terræ bona, quibus magnus honos tribuitur, virtuti contraria sunt, & vigorem mentis enervant; quæ tandem potest esse firma nobilitas, quæ opes, quæ potentia, cum possit Deus reges quoque ipsos inferiores etiam infimis facere? Et ideo consu-

lens

lens nobis Deus inter divina præcepta illud præcipue posuit: Qui se extollit, humiliabitur; & qui se humiliat, exaltabitur. Cujus præcepti salubritas docet, quod qui se apud homines planum fecerit, humilemque præbuerit, hic apud Deum præcellens & insignis habeatur. Nec enim falsa est illa sententia, quæ apud Euripidem fertur in hunc modum: Quæ hic mala putantur, hæc sunt in cœlo bona.

CAPUT XVII.

De Christianorum æquitate, sapientia & stultitia.

Exposui causam, cur philosophi nec invenire justitiam, nec defendere potuerunt. Nunc redeo ad id, quod intenderam. Carneades ergo, quoniam erant infirma, quæ a philosophis afferebantur, sumpsit audaciam refellendi, quia refelli posse intellexit. *Ejus* disputationis summa hæc fuit: „Jura sibi homines pro „utilitate sanxisse, scilicet varia pro moribus; & apud „eosdem pro temporibus sæpe mutata; jus autem na„turale esse nullum: Omnes & homines, & alias ani„mantes ad utilitates suas natura ducente ferri; pro„inde aut nullam esse justitiam, aut si sit aliqua, sum„mam esse stultitiam; quoniam sib noceret alienis com„modis consulens.„ Et inferebat hæc argumenta: „Omnibus populis, qui florerent imperio, & Roma„nis quoque ipsis, qui totius orbis potirentur, si justi „velint esse, hoc est, si aliena restituant, ad casas esse „redeundum, & in egestate ac miseriis jacendum. „Tum omissis communibus ad propria veniebat. Bo„nus vir, inquit, si habeat servum fugitivum, vel do„mum insalubrem ac pestilentem, quæ vitia solus sciat, „& ideo proscribat, ut vendat, utrumne profitebitur „fugitivum servum ac pestilentem domum se vendere,

„an

„ an celabit emptorem? Si profitebitur, bonus quidem, „ quia non fallet: sed tamen stultus judicabitur, quia „ vel parvo vendet, vel omnino non vendet. Si ce- „ laverit, erit quidem sapiens, quia rei consulet: sed „ ideo malus, quia fallet. Rursus, si reperiat aliquem, „ qui aurichalcum se putet vendere, cum sit illud au- „ rum; aut plumbum, cum sit argentum: tacebitne, „ ut id parvo emat, an indicabit, ut magno? Stultum „ plane videtur, malle magno.„ Unde intelligi volebat, & eum, qui sit justus ac bonus, stultum esse, & eum, qui sapiens, malum. Et tamen sine pernicie fieri posse, ut sint homines paupertate contenti. Transcendebat ergo ad majora, in quibus nemo posset sine periculo vitæ justus esse. Dicebat enim: „ Nempe justitia est, hominem non occidere, alienum „ prorsus non attingere. Quid ergo justus faciet, si „ forte naufragium fecerit, & aliquis imbecillior vi- „ ribus tabulam ceperit? nonne illum tabula deturba- „ bit, ut ipse conscendat, eaque nixus evadat; ma- „ xime cum sit nullus medio mari testis? Si sapiens est, „ faciet; ipsi enim pereundum est, nisi fecerit. Si au- „ tem mori maluerit, quam manus inferre alteri, jam „ justus ille, sed stultus est, qui vitæ suæ non parcat, „ dum parcit alienæ. Item, si acie suorum fusa, ho- „ stes insequi cœperint, & justus ille nactus fuerit ali- „ quem saucium equo insidentem, eine parcet, ut ipse „ occidatur, an dejiciet ex equo, ut ipse possit hostem „ effugere? Quod si fecerit, sapiens, sed idem malus; „ si non fecerit, justus, sed idem stultus sit necesse est.„ Ita ergo justitiam cum in duas partes divisisset, alteram civilem esse dicens, alteram naturalem, utramque subvertit; quod illa civilis, sapientia sit quidem, sed justitia non sit; naturalis autem illa, justitia sit quidem, sed non sit sapientia. Arguta hæc plane ac venenata sunt, & quæ Marcus Tullius non potuerit refellere. Nam cum faciat Lælium Furio respondentem, pro ju-

ſtitiaque dicentem, irrefutata hæc tanquam foveam prætergreſſus eſt; ut videatur idem Lælius non naturalem, quæ in crimen ſtultitiæ venerat, ſed illam civilem defendiſſe juſtitiam, quam Furius ſapientiam quidem eſſe conceſſerat, ſed injuſtam.

CAPUT XVIII.

De Juſtitia, Sapientia & Stultitia.

Quod ad præſentem diſputationem pertinebat, oſtendi, quomodo juſtitia ſimilitudinem ſtultitiæ gerat; ut appareat, non ſine cauſa decipi eos, qui putant, noſtræ Religionis homines ſtultos eſſe, qui talia facere videantur, qualia ille propoſuit. Nunc majus a me exigi ſentio; ut oſtendam, quare juſtitiam Deus ſtultitiæ ſpecie convolutam ex oculis hominum voluerit auferre, ſi prius Furio reſpondero, quia parum plene reſpondit Lælius: qui profecto licet ſapiens fuerit, ut vocabatur, patrocinari tamen veræ juſtitiæ nullo modo poterat, qui caput ipſum fontemque juſtitiæ non tenebat. Nobis autem facilior eſt iſta defenſio, quibus cœleſti beneficio familiaris eſt ac penitus nota juſtitia, quique illam non nomine, ſed re novimus. Nam Plato & Ariſtoteles honeſta quidem voluntate juſtitiam defendere cupierunt, effeciſſentque aliquid, ſi conatus eorum bonos, ſi eloquentiam, ſi virtutem ingenii, divinarum quoque rerum doctrina juviſſet. Itaque opus illorum inane atque inutile jacuit; nec cuiquam hominum perſuadere potuerunt, ut eorum præſcripto viveret, quia fundamentum a cœlo diſciplina illa non habuit. Noſtrum opus certius ſit neceſſe eſt, quos Deus docuit. Illi enim depingebant verbis, & imaginabantur juſtitiam, quæ in conſpectu non erat; nec præſentibus exemplis confirmare poterant, quæ afferebant.

rebant. Responderi enim posset ab audientibus, non posse ita vivi, sicut illi sua disputatione præscriberent; adeo ut nulli adhuc extiterint, qui id genus vitæ sequerentur. Nos autem non verbis modo, sed etiam exemplis ex vero petitis, vera esse, quæ a nobis dicuntur, ostendimus. Sensit igitur Carneades, quæ sit natura justitiæ, nisi quod parum alte perspexit, stultitiam non esse: quanquam intelligere mihi videor, qua mente id fecerit. Non enim vere existimavit eum stultum esse, qui justus sit: sed cum sciret non esse, & rationem tamen, cur ita videretur, non comprehenderet, voluit ostendere, latere in abdito veritatem; ut decretum disciplinæ suæ tueretur, cujus summa sententia est: NIHIL PERCIPI POSSE.

Videamus ergo, utrumne justitia fœdus aliquod habere cum stultitia possit. Justus, inquit, si aut equum saucio, aut tabulam naufrago non ademerit, ut ipse animam suam liberet, stultus est. Primum omnium, nego ullo modo fieri posse, ut homini, qui quidem vere justus sit, ejusmodi casus eveniat; quia justus neque cuiquam nato inimicus est, neque quidquam omnino appetit alienum. Cur enim naviget, aut quid petat ex aliena terra, cui sufficit sua? Cur autem belligeret, ac se alienis furoribus misceat, in cujus animo pax cum hominibus perpetua versetur? Scilicet peregrinis mercibus, aut humano sanguine delectabitur, qui nec lucrum sciat appetere, cui sufficit victus; & non modo ipse cædem facere, sed interesse facientibus, ac spectare ducat nefas? Sed omitto ista; quoniam fieri potest, ut vel invitus ad hæc subeunda cogatur. Adeone ergo justitiam, o Furi, vel potius, o Carneade, cujus est illa omnis ratio, tam inanem, tam supervacuam, tamque contemptam Deo putas, ut nihil possit, nihilque habeat in sese, quod ad custodiam sui valeat? Sed videlicet qui sacramentum hominis ignorant, ideoque ad hanc vitam temporalem referunt

omnia, quanta sit vis justitiæ, scire non possunt. Nam & cum de virtute disputant, quamvis intelligant ærumnis ac miseriis esse plenissimam, tamen expetendam esse ajunt sua causa; ejus enim præmia, quæ sunt æterna & immortalia, nullo modo vident. Sic rebus omnibus ad hanc præsentem vitam relatis, virtutem plane ad stultitiam redigunt; siquidem tantos hujus vitæ labores frustra & inaniter suscipit. Sed hæc alio loco plenius.

Interim de justitia, ut cœpimus, cujus tanta vis est, ut cum oculos in cœlum sustulerit, a Deo mereatur omnia. Recte igitur Flaccus tantam esse dixit innocentiæ vim, ut ad tutelam sui non egeat nec armis, nec viribus, quacumque iter fecerit.

Integer vitæ scelerisque purus
Non eget Mauri jaculis, nec arcu,
Nec venenatis gravida sagittis,
Fusce, pharetra:
Sive per Syrtes iter æstuosas,
Sive facturus per inhospitalem
Caucasum, vel quæ loca fabulosus
Lambit Hydaspes.

Non potest ergo fieri, quin hominem justum inter discrimina tempestatum atque bellorum cœlestis tutela custodiat; ac non, etiamsi cum parricidis & nocentibus naviget, aut malis quoque parcatur, ut una justa & innocens anima liberetur, aut certe pereuntibus cæteris sola servetur. Sed concedamus posse fieri, quod proponit philosophus; quid ergo justus faciet, si nactus fuerit aut in equo saucium, aut in tabula naufragum? non invitus confiteor, morietur potius, quam occidet. Nec ideo tamen justitia, quod est singulare hominis bonum, stultitiæ nomen accipiet. Quid enim melius, quid carius esse homini debet, quam innocentia? quæ utique tanto perfectior sit necesse est, quanto illam perduxeris ad extremum, morique malueris, ne quid de innocentiæ ratione minuatur. Stultitia est,

in-

inquit, alienæ animæ parcere cum pernicie suæ. Num etiam pro amicitia perire, stultum judicabis?

Quid ergo illi familiares Pythagoræi laudantur a vobis, quorum alter se tyranno vadem mortis pro altero dedit, alter ad præstitutum tempus, cum jam sponsor ejus duceretur, præsentiam sui fecit, eumque interventu suo liberavit? quorum virtus in tanta gloria non haberetur, quod alter pro amico, alter etiam pro fide mori voluit, si stulti putarentur. Denique ob hanc ipsam virtutem tyrannus his gratiam retulit, utrumque servando, & hominis crudelissimi natura mutata est. Quin etiam deprecatus esse dicitur, ut se tertium in amicitiam reciperent, non utique tanquam stultos, sed tanquam bonos ac sapientes viros. Itaque non video, quare, cum pro amicitia ac fide mori, summa gloria computetur, non etiam pro innocentia perire, sit homini gloriosum. Ergo stultissimi sunt, qui nobis crimini dant, mori velle pro Deo, cum ipsi eum, qui pro homine mori voluit, in cœlum summis laudibus tollant. Denique ut concludam disputationem, non posse eumdem justum esse, ac stultum, eumdem sapientem, ac injustum, docet ipsa ratio. Qui enim stultus est, quid sit justum ac bonum, nescit; & ideo semper peccat. Ducitur enim quasi captivus a vitiis; nec resistere ullo modo potest, quia caret virtute, quam nescit. Justus autem ab omni peccato se abstinet, quod aliter facere non potest, quam si habeat recti pravique notitiam.

Rectum autem discernere a pravo quis potest, nisi sapiens? Ita fit, ut nunquam possit esse justus, qui stultus est; neque sapiens, qui fuerit injustus. Quod si est verissimum, manifestum est eum, qui aut naufrago tabulam, aut equum saucio non ademerit, stultum non esse; quia hæc facere peccatum est, a quo se sapiens abstinet. Videri tamen & ipse confiteor, per hominum errorem ignorantium cujusque rei proprietatem.

Itaque omnis hæc quæſtio non tam argumentis, quam definitione diſſolvitur. Stultitia igitur eſt in factis dictisque, per ignorantiam recti ac boni, erratio. Ergo ſtultus non eſt, qui ne ſibi quidem parcit, dum ne noceat alteri, quod eſt malum. Quod quidem nobis & ratio, & veritas ipſa præſcribit. In omnibus enim videmus animalibus, quia ſapientia carent, conciliatricem ſui eſſe naturam. Nocent igitur aliis, ut ſibi proſint; neſciunt enim, quia malum eſt, nocere. Homo vero, qui ſcientiam boni ac mali habet, abſtinet ſe a nocendo, etiam cum incommodo ſuo, quod animal irrationale facere non poteſt; & ideo inter ſummas hominis virtutes innocentia numeratur. Quibus rebus apparet, ſapientiſſimum eſſe, qui mavult perire, ne noceat; ut id officium, quo a mutis diſcernitur, ſervet. Nam qui vendentis errorem non redarguit, ut aurum parvo emat, aut qui non profitetur fugitivum ſervum, vel peſtilentem ſe domum vendere, lucro & commodo ſuo conſulens, non eſt ille ſapiens, ut Carneades videri volebat, ſed callidus & aſtutus. Calliditas autem & aſtutia in mutis quoque animalibus ſunt, vel cum inſidiantur aliis, & dolo capiunt, ut devorent, vel cum inſidias aliorum vario genere deludunt. Sapientia vero in hominem ſolum cadit. Sapientia eſt enim intelligentia vel ad bonum rectumque faciendum, vel ad abſtinentiam dictorum factorumque improborum. Lucro autem nunquam ſapiens ſtudet, quia bona hæc terrena contemnit; nec quemquam falli patitur, quia boni viri officium eſt, errores hominum corrigere, eoſque in viam reducere. Siquidem ſocialis eſt hominis ac benefica natura, quo ſolo cognationem cum Deo habet.

CA-

CAPUT XIX.

De Virtute, & Christianorum cruciatibus; ac de jure Patris ac Domini.

Sed nimirum hæc causa efficit, ut stultus esse videatur, qui egere aut mori malit, quam noceat, vel eripiat aliquid alteri, quod hominem morte deleri putant. Ex qua persuasione omnes tum vulgi, tum etiam philosophorum nascuntur errores. Si enim post mortem nihil sumus, profecto stultissimi est hominis, non huic vitæ consulere, ut sit quam diutina, & commodis omnibus plena. Quod qui faciet, a justitiæ regula discedat necesse est. Si autem superest homini vita melior & longior, quod & philosophorum magnorum argumentis, & vatum responsis, & prophetarum divinis vocibus discimus; hanc præsentem cum suis bonis contemnere, sapientis est, cujus omnis jactura immortalitate pensatur. Apud Ciceronem idem ille justitiæ defensor Lælius, „vult, inquit, plane virtus honorem; „nec est virtutis ulla alia merces.„ Est plane, & quidem virtute dignissima, quam tu, Læli, nunquam poteras suspicari; nihil enim divinarum noveras litterarum. Quam tamen illa, inquit, accipit facile, exigit non acerbe. Erras vehementer, si putas ab homine præmium solvi posse virtuti, cum ipse alio loco verissime dixeris: „Huic tu viro quas divitias objicies? „quæ imperia? quæ regna? qui ista putat humana, „sua bona divina judicat?„ Quis ergo te sapientem, Læli, putet, cum ipse tibi loquare contraria? & paulo post virtuti adimas, quæ dedisti? Sed videlicet ignorantia veri facit incertam labantemque sententiam.

Deinde quid adjungis? „Sed si aut ingrati universi, „aut invidi multi, aut inimici potentes suis virtutem „præmiis spoliant.„ O quam fragilem, quam inanem

virtutem induxisti, si spoliari præmio suo potest! Quæ si bona sua divina judicat, ut tu jactabas, qui possunt existere tam ingrati, tam invidi, tam potentes, qui virtutem spoliare valeant iis bonis, quæ fuerint in eam collata divinitus? „Næ illa se, inquit, multis solatiis oblectat, maximeque suo decore seipsa sustentat.„ Quibus solatiis? quo decore? cum in crimen sæpe veniat, & in pœnam decor ille vertatur. Quid enim, si, ut Furius dicebat, „rapiatur, vexetur, exterminetur, egeat, auferantur ei manus, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur, miseris etiam modis necetur;„ perdetne præmium suum virtus? an potius peribit ipsa? Minime. Sed & mercedem suam Deo judice accipiet, & vivet, & semper vigebit. Quæ si tollas, nihil potest in vita hominum tam inutile, tam stultum videri esse, quam virtus; cujus naturalis bonitas & honestas docere nos potest, animam non esse mortalem, divinumque illi a Deo præmium constitutum. Sed idcirco virtutem ipsam Deus sub persona stultitiæ voluit esse celatam, ut mysterium veritatis ac religionis suæ esset arcanum; ut has religiones, sapientiamque terrenam extollentem se altius, sibique multum placentem, vanitatis erroris que damnaret; ut proposita denique difficultate, angustissimus trames ad immortalitatis præmium sublime perduceret.

Docui, ut opinor, cur populus noster apud stultos stultus habeatur. Nam cruciari atque interfici malle, quam thura tribus digitis comprehensa in focum jactare, tam ineptum videtur, quam in periculo vitæ alterius animam magis curare, quam suam. Nesciunt enim, quantum sit nefas adorare aliud præterquam Deum, qui condidit cœlum atque terram; qui humanum genus finxit, inspiravit, luce donavit. Quod si servorum nequissimus habetur, qui dominum suum fuga deserit, isque verberibus, & vinculis, & ergastulo, & cruce, & omni malo dignissimus judicatur; & si

si filius eodem modo perditus atque impius existimatur, qui patrem suum derelinquit, ne illi obsequatur, ob eamque causam dignus putatur, qui sit exhæres, & cujus nomen in perpetuum de familia deleatur: quanto magis qui Deum deserit, in quem duo vocabula domini & patris æque veneranda conveniunt? Nam ille, qui servum pretio comparat, quid in eum beneficii confert, præter alimenta, quæ illi utilitatis suæ gratia subministrat? Et qui filium generat, non habet in potestate, ut concipiatur, ut nascatur, ut vivat. Unde apparet, non esse illum patrem, sed tantummodo generandi ministrum. Quibus ergo suppliciis dignus est desertor ejus, qui & dominus verus, & pater est, nisi quæ Deus ipse constituit? qui spiritibus injustis æternum paravit ignem; quod ipse per vates suos impiis ac rebellibus comminatur.

CAPUT XX.

De vanitate & sceleribus impiarum Religionum, & Christianorum cruciatibus.

Discant igitur & suarum, & alienarum interfectores animarum, quam inexpiabile facinus admittant: Primum, quod seipsos jugulant perditissimis dæmonibus serviendo, quos Deus in æterna supplicia damnavit: Deinde, quod nec ab aliis Deum coli patiuntur, sed avertere homines ad mortifera sacra contendunt; nituntur que summa diligentia, ne qua sit anima incolumis in terra, quæ salvo statu suo spectet in cælum. Quid aliud dicam, quam miseros, qui prædonum suorum instigationibus parent, quos Deos esse opinantur? quorum neque conditionem, neque originem, neque nomina, neque rationem sciunt: sed inhærentes persuasioni vulgari, libenter errant, & stultitiæ suæ favent.

A quibus si persuasionis ejus rationem requiras, nullam possint reddere: sed ad majorum judicia confugiant, quod illi sapientes fuerint, illi probaverint, illi scierint, quid esset optimum; seque ipsos sensibus spoliant, ratione abdicant, dum alienis erroribus credunt. Sic impliciti rerum omnium ignorantia, nec se, nec Deos suos norunt. Atque utinam soli errare, soli desipere vellent! Alios etiam in consortium mali sui rapiunt, quasi habituri solatium de perditione multorum. Sed hæc ipsa ignoratio efficit, ut in persequendis Sapientibus tam mali sint, fingantque se illis consulere, illos ad bonam mentem velle revocare.

Num igitur hoc sermone, aut aliqua ratione reddita facere nituntur? Minime; sed vi atque tormentis. O mira & cæca dementia! In iis putatur mala mens esse, qui fidem servare conantur; in carnificibus autem bona? In iisne mala mens est, qui contra jus humanitatis, contra fas omne lacerantur? an potius in iis, qui ea faciunt in corporibus innocentum, quæ nec sævissimi latrones, nec iratissimi hostes, nec immanissimi barbari aliquando fecerunt? Adeone etiam sibi mentiuntur, ut vicissim boni ac mali nomina transferant & immutent? Quid ergo non diem, noctem vocant? solem, tenebras? Alioquin eadem impudentia est, bonis malorum nomen imponere; sapientibus, stultorum; justis, impiorum; quinimo, si qua illis fiducia est, vel in philosophia, vel in eloquentia, arment se, ac refellant hæc nostra, si possunt: congrediantur cominus, & singula quæque discutiant. Decet eos suscipere defensionem Deorum suorum, ne, si nostra invaluerint, ut quotidie invalescunt, cum delubris ac ludibriis suis deserantur. Et quoniam vi nihil possunt, (augetur enim Religio Dei, quanto magis premitur) ratione potius & hortamentis agant.

Procedant in medium pontifices, seu minores, seu maximi; flamines, augures, item reges sacrificuli,

qui-

si filius eodem modo perditus atque impius existimatur, qui patrem suum derelinquit, ne illi obsequatur, ob eamque causam dignus putatur, qui sit exhæres, & cujus nomen in perpetuum de familia deleatur: quanto magis qui Deum deserit, in quem duo vocabula domini & patris æque veneranda conveniunt? Nam ille, qui servum pretio comparat, quid in eum beneficii confert, præter alimenta, quæ illi utilitatis suæ gratia subministrat? Et qui filium generat, non habet in potestate, ut concipiatur, ut nascatur, ut vivat. Unde apparet, non esse illum patrem, sed tantummodo generandi ministrum. Quibus ergo suppliciis dignus est desertor ejus, qui & dominus verus, & pater est, nisi quæ Deus ipse constituit? qui spiritibus injustis æternum paravit ignem; quod ipse per vates suos impiis ac rebellibus comminatur.

CAPUT XX.

De vanitate & sceleribus impiarum Religionum, & Christianorum cruciatibus.

Discant igitur & suarum, & alienarum interfectores animarum, quam inexpiabile facinus admittant: Primum, quod seipsos jugulant perditissimis dæmonibus serviendo, quos Deus in æterna supplicia damnavit: Deinde, quod nec ab aliis Deum coli patiuntur, sed avertere homines ad mortifera sacra contendunt; nituntur que summa diligentia, ne qua sit anima incolumis in terra, quæ salvo statu suo spectet in cœlum. Quid aliud dicam, quam miseros, qui prædonum suorum instigationibus parent, quos Deos esse opinantur? quorum neque conditionem, neque originem, neque nomina, neque rationem sciunt: sed inhærentes persuasioni vulgari, libenter errant, & stultitiæ suæ favent.

tum intersit inter verum & falsum, quando ipsi, cum sint eloquentes, persuadere non possunt; imperiti ac rudes possunt, quia res ipsa & veritas loquitur.

Quid ergo sæviunt? ut stultitiam suam, dum minuere volunt, augeant. Longe diversa sunt carnificina & pietas; nec potest aut veritas cum vi, aut justitia cum crudelitate conjungi. Sed merito non audent de rebus quidquam docere divinis, ne & a nostris derideantur, & a suis deserantur. Nam fere vulgus, cui simplex incorruptumque judicium est, si mysteria illa cognoscat in memoriam mortuorum constituta, damnabit; aliudque verius, quod colat, quæret.

- - - - *Hinc fida silent a sacris*

instituta sunt ab hominibus callidis, ut nesciat populus, quid colat. Cum autem nos in eorum doctrinis versemur, cur nobis aut non credunt, qui utrumque novimus; aut invident, quia falsis vera prætulimus? Sed defendenda sunt, inquiunt, suscepta publice sacra. O quam honesta voluntate miseri errant! Sentiunt enim, nihil esse in rebus humanis religione præstantius, eamque summa vi oportere defendi: sed ut in ipsa religione, sic in defensionis genere falluntur. Defendenda enim Religio est, non occidendo, sed moriendo; non sævitia, sed patientia; non scelere, sed fide: illa enim malorum sunt, hæc bonorum. Et necesse est, bonum in Religione versari, non malum. Nam si sanguine, si tormentis, si malo Religionem defendere velis, jam non defendetur illa, sed polluetur, atque violabitur. Nihil est enim tam voluntarium, quam Religio, in qua si animus sacrificantis aversus est, jam sublata, jam nulla est. Recta igitur ratio est, ut Religionem patientia, vel morte defendas: in qua fides conservata, & ipsi Deo grata est, & Religioni addit autoritatem. Nam si is, qui in hac terrestri militia regi suo fidem servat in aliquo egregio facinore, [illegible]stea vixerit, acceptior fit & carior, si perierit, sum-

summam consequitur gloriam, quod pro duce suo mortem occubuerit: quanto magis imperatori omnium Deo fides servanda est, qui non tantum viventibus, sed etiam mortuis præmium potest virtutis exsolvere? Igitur Dei cultus, quoniam militia cœlestis est, devotionem maximam fidemque desiderat. Quomodo enim Deus aut amabit colentem, si ipse non ametur ab eo; aut quomodo præstabit precanti, quidquid oraverit, cum ad precandum neque ex animo, neque observanter accedat? Isti autem, cum ad sacrificandum veniunt, nihil intimum, nihil proprium Diis suis offerunt; non integritatem mentis, non reverentiam, non timorem. Peractis itaque sacrificiis inanibus, omnem Religionem in templo, & cum templo, sicut invenerant, relinquunt; nihilque secum ex ea neque afferunt, neque referunt. Inde est, quod ejusmodi religiones neque bonos facere possunt, neque firmæ atque immutabiles esse.

Traducuntur itaque ab his homines facile, quia nihil ibi ad vitam, nihil ad sapientiam, nihil ad fidem discitur. Quæ enim est superstitio illorum Deorum? quæ vis? quæ disciplina? quæ origo? quæ ratio? quod fundamentum? quæ substantia? quo tendit? aut quid pollicetur, ut ab hominibus possit fideliter servari, fortiterque defendi? In qua nihil aliud video, quam ritum ad solos digitos pertinentem. Nostra vero Religio eo firma est, & solida, & immutabilis, quia justitiam docet, quia nobiscum semper est, quia tota in animo colentis est, quia mentem ipsam pro sacrificio habet. Illic nihil exigitur aliud, quam sanguis pecudum, & fumus, & inepta libatio: hic bona mens, purum pectus, innocens vita. Illuc veniunt sine delectu adulteræ impudicæ, lenæ procaces, obscœnæ meretrices; veniunt gladiatores, latrones, fures, venefici, & precantur nihil aliud, quam ut scelera impune committant. Quid enim latro sacrificans, aut gladiator

tor roget, nisi ut occidant? Quid venenarius, nisi ut fallat? Quid meretrix, nisi ut plurimum peccet? Quid adultera, nisi ut mortem viri optet, aut ut sua impudicitia celetur? Quid lena, nisi ut multos bonis exuat? Quid fur, nisi ut plura compilet? Hic vero etiam levi communique peccato locus est nullus. Et si quis ad sacrificium non integra conscientia venerit, audit, quæ illi Deus comminetur, ille, qui latebras cordis videt, qui peccatis semper infestus est, qui exigit justitiam, qui fidem poscit. Quis hic malæ menti, aut malæ preci locus est? At illi infelices nec ex sceleribus suis intelligunt, quam malum sit, quod colunt, quandoquidem flagitiis omnibus inquinati veniunt ad precandum; & se pie sacrificare opinantur, si cutem laverint: tanquam libidines intra pectus inclusas ulli amnes abluant, aut ulla maria purificent. Quanto satius est, mentem potius eluere, quæ malis cupiditatibus sordidatur; & uno virtutis ac fidei lavacro universa vitia depellere? Quod qui fecerit, quamlibet inquinatum ac sordidum corpus gerat, satis purus est.

CAPUT XXI.

De cultu Deorum & Dei veri; atque de bestiis, quas coluerunt Ægyptii.

Isti autem, quia nesciunt, vel quid, vel quomodo sit colendum, cæci & imprudentes in contrarium cadunt. Adorant itaque hostes suos: latrones & interfectores suos victimis placant; & animas suas cum thure ipso cremandas aris detestabilibus imponunt. Irascuntur etiam miseri, quod non similes alii pereant, incredibili mentium cæcitate. Quid enim videant, qui [illegible]m non vident? Quasi vero si Dii essent, indige[illegible] hominum auxilio adversus contemptores suos.

Quid

Quid ergo nobis irascuntur, si illi nihil possunt? nisi quod ipsi Deos suos destruunt, de quorum potestate diffidunt, magis irreligiosi, quam qui omnino non colunt. Cicero in suis legibus, cum caste ad sacrificia præciperet accedere: „ Pietatem, inquit, adhibento; „ opes amovento: qui secus facit, Deus ipse vindex „ erit.„ Recte hoc quidem. Neque enim fas est desperare de Deo, quem ideo colas, quia potentem putes. Nam quomodo vindicare injuriam colentis se potest, si suam non potest? Libet igitur ex his quærere, cui potissimum præstare se putent, cogendo invitos ad sacrificium. Ipsisne, quos cogunt? at non est beneficium, quod ingeritur recusanti. Sed consulendum est etiam nolentibus, quando, quid sit bonum, nesciunt. Cur ergo tam crudeliter vexant, cruciant, debilitant, si salvos volunt? aut unde pietas tam impia, ut eos miseris modis aut perdant, aut inutiles faciant, quibus velint esse consultum? An vero Diis præstant? at non est sacrificium, quod exprimitur invito. Nisi enim sponte atque ex animo fiat, execratio est; cum homines proscriptione, injuriis, carcere, tormentis adacti faciunt. Si Dii sunt isti, qui sic coluntur, vel propter hoc solum colendi non sunt, quod sic coli volunt; digni scilicet detestatione hominum, quibus cum lacrymis, cum gemitu, cum sanguine de membris omnibus fluente libatur.

At nos contra non expetimus, ut Deum nostrum, qui est omnium, velit, nolit, colat aliquis invitus; nec, si non coluerit, irascimur. Confidimus enim majestati ejus, qui tam contemptum sui possit ulcisci, quam etiam servorum suorum labores & injurias. Et ideo cum tam nefanda perpetimur, ne verbo quidem reluctamur; sed Deo remittimus ultionem: non ut ii faciunt, qui defensores Deorum suorum videri volunt, & sæviunt efferate adversus non colentes. Ex quo intelligi datur, quam non sit bonum Deos colere,

quo-

quoniam bono potius adducendi homines ad bonum fuerant, non malo. Sed quia illud malum eſt, etiam officium ejus bono caret. At enim puniendi ſunt, qui deſtruunt religiones. Num pejus nos deſtrúimus, quam natio Ægyptiorum, qui turpiſſimas beſtiarum ac pecudum figuras colunt, quædam etiam pudenda dictu tanquam Deos adorant? Num pejus, quam iidem ipſi, qui, cum Deos colere ſe putant, tamen eos publice turpiterque derident; de quibus etiam mimos agi eum riſu & voluptate patiuntur? Qualis hæc religio, aut quanta majeſtas putanda eſt, quæ adoratur in templis, illuditur in theatris? Et qui hæc fecerint, non pœnas violati numinis pendunt, ſed honorati etiam laudatique diſcedunt. Num pejus nos deſtruimus, quam quidam philoſophi, qui omnino nullos Deos eſſe ajunt; ſed omnia ſua ſponte eſſe nata, omnia fortuito fieri, quæ geruntur? Num pejus, quam Epicurei, qui eſſe quidem Deos, ſed curare quidquam negant; neque iraſci eos, neque gratia commoveri? Quibus *dictis* utique perſuadent, colendos omnino non eſſe; ſiquidem nec colentes reſpiciunt, neque non colentibus iraſcuntur. Præterea cum contra metus diſſerunt, nihil aliud efficere conantur, quam ut nemo Deos timeat. Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter, & diſſeruntur impune.

CAPUT XXII.

De furore Dæmonum in Chriſtianos, & errore Infidelium

Non ergo ideo adverſus nos inſaniunt, quia Dii non coluntur a nobis: ſed quia veritas penes nos eſt, quæ, ut eſt veriſſime dictum, odium parit. Quid igitur exiſtimabimus, niſi neſcire illos, quid patiantur? Pergitur enim cæco & irrationabili furore, quem nos
vide-

videmus, illi nesciunt. Non enim ipsi homines persequuntur, qui causam, cur irascantur innocentibus, non habent: sed illi spiritus contaminati ac perditi, quibus veritas & nota est, & invisa, insinuant se mentibus eorum, & instigant nescios in furorem. Hi enim, quamdiu pax est in populo Dei, fugitant justos, & pavent; & cum corpora hominum occupant, animasque divexant, adjurantur ab his, & nomine Dei veri fugantur. Quo audito tremunt, exclamant, & uri se verberarique testantur; & interroganti, qui sint, quando venerint, quomodo in hominem irrepserint, confitentur. Sic extorti & excruciati virtute divini nominis, exsolantur. Propter hæc verbera & minas, sanctos & justos viros semper oderunt. Et quia per se nocere his nihil possunt, publicis eos odiis persequuntur, quos sibi graves sentiunt; exercentque sævitiam, quam violentissime possunt, ut aut eorum fidem minuant per dolorem, aut, si id efficere non quiverint, auferant omnino de terra, ne sint, qui possint eorum nequitiam coercere. Non me fugit, quid responderi e contrario possit. Cur ergo Deus ille singularis, ille magnus, quem rerum potentem, quem dominum omnium confiteris, hæc fieri patitur, nec cultores suos aut vindicat, aut tuetur? Cur denique, qui eum non colunt, & opulenti, & potentes, & beati sunt, & honoribus regnoque potiuntur; eosque ipsos ditioni suæ ac potestati subjectos habent?

Reddenda & hujus rei ratio est, ne quid remaneat erroris. Nam in primis hæc causa est, cur existimetur Religio Dei vim non habere, quod inducuntur homines specie terrenorum ac præsentium bonorum, quæ curam mentis nullo modo pertinent: quibus quia carere justos vident, & affluere injustos, & Dei cultum inanem arbitrantur, in quo inesse illa non cernunt, & Deorum ritus æstimant veros, quoniam cultores eorum & divitiis, & honoribus, & regnis fruantur. Verum ii, qui sunt in hac existimatione, non perspiciunt

altius vim rationemque hominis; quæ tota non in corpore, sed in mente est. Nihil enim vident amplius, quam videtur, corpus scilicet; quod, quia oculis manuque tractabile est, imbecillum, fragile, mortale est; cujus sunt illa omnia bona, quæ cupiditati ac miraculo sunt, opes, honores, imperia, quoniam corpori afferunt voluptates; & ideo tam caduca sunt, quam corpus ipsum. Animus vero, in quo solo est homo, quoniam subjectus oculis non est, nec bona ejus inspici possunt, quæ in sola virtute sunt posita; & ideo tam stabilis, & constans, & perpetuus sit necesse est, sicut ipsa virtus, in qua est animi bonum.

CAPUT XXIII.

De justitia & patientia Christianorum.

Longum est universas virtutis species promere, ut de singulis doceam, quam necesse sit sapientem ac justum virum longe ab illis bonis abhorrere; quibus quia fruuntur injusti, Deorum cultus veri & efficaces esse creduntur. Quod ad præsentem pertinet quæstionem, satis est, si ex una virtute id probemus, quod intendimus. Nempe magna & præcipua virtus est patientia, quam pariter & vulgi voces publicæ, & philosophi, & oratores summis laudibus celebrant. Quod si negari non potest, quin summa sit virtus, necesse est justum & sapientem virum in potestate esse hominis injusti, ut capiat patientiam. Patientia est enim malorum, quæ aut inferuntur, aut accidunt, cum æquanimitate perlatio. Ergo justus ac sapiens, quia virtutem capit, habet in se patientiam; qua carebit omnino, si nihil patietur adversi. Contra, qui in rebus prosperis agit, impatiens est, & virtute maxima caret. Impatientem dico, quia nihil patitur. Innocentiam quoque servare non potest,

quæ

quæ & ipsa justo & sapienti viro propria virtus est. Sed & nocet sæpe, & concupiscit aliena, & rapit, quæ cupierit, per injuriam; quia virtutis expers, vitio peccatoque subjectus est, & fragilitatis oblitus, animo insolenter elato tumet.

Inde injusti, ac Deum nescientes & divitiis, & potentia, & honoribus florent. Hæc enim cuncta injustitiæ præmia sunt; quia & perpetua esse non possunt, & per cupiditatem violentiamque quæruntur. Justus vero ac sapiens, quia illa omnia humana, ut est a Lælio dictum, sua bona, divina judicat, nec alienum quidquam concupiscit, ne quem contra jus humanitatis lædat omnino; nec ullam potentiam, honoremve desiderat, ne cui faciat injuriam. Scit enim cunctos ab eodem Deo, & eadem conditione generatos, jure fraternitatis esse conjunctos. Sed & suo contentus, & parvo, quia fragilitatis suæ memor, non amplius quærit, quam unde vitam sustentet; & ex eo ipso, quod habuerit, impertit etiam non habenti, quia pius est: pietas autem summa virtus est. Eo accedit, quod voluptates caducas vitiosasque contemnit, quarum causa opes appetuntur; quoniam continens est, ac libidinum victor. Idem nihil tumoris atque insolentiæ gerens, non extollit se altius, nec erigit superbum caput: sed placidus, & concors, & comis, & planus est, quia conditionem suam novit. Cum ergo injuriam nulli faciat, nec aliena cupiat, nec sua quoque, si vi auferantur, defendat; cum sciat etiam illatam injuriam moderate ferre, quia virtute præditus est: necesse est, justum hominem subjectum esse injusto, & contumeliis affici ab insipiente sapientem, ut & ille peccet, quia injustus est, & hic in servitutem abeat, quia justus est.

Si quis autem volet scire plenius, cur malos & injustos Deus potentes, beatos & divites fieri sinat; pios contra humiles, miseros, inopes esse patiatur: sumat eum Senecæ librum, cui titulus est: Quare bonis viris

multa mala accidant, cum sit providentia; in quo ille multa, non plane imperitia sæculari, sed sapienter ac pene divinitus elocutus est. „Deus, inquit, homines „pro liberis habet: sed corruptos & vitiosos luxurio„se ac delicate patitur vivere, quia non putat emen„datione sua dignos. Bonos autem, quos diligit, casti„gat sæpius, & assiduis laboribus ad usum virtutis ex„ercet; nec eos caducis ac mortalibus bonis corrum„pi ac depravari sinit.„ Unde nemini mirum debet videri, si pro nostris sæpe delictis castigamur a Deo. Imo vero, cum vexamur ac premimur, tum maxime gratias agimus indulgentissimo patri, quod corruptelam nostram non patitur longius procedere, sed plagis ac verberibus emendat. Ex quo intelligimus, esse nos Deo curæ; quoniam, cum peccamus, irascitur. Nam cum posset populo suo & opes, & regna largiri, sicut dederat ante Judæis, quorum nos successores ac posteri sumus; idcirco enim voluit sub aliena ditione atque imperio degere, ne rerum prosperarum felicitate corruptus, in luxuriam laberetur, ac Dei præcepta contemneret; sicut illi majores nostri, qui sæpe terrenis ac fragilibus his bonis enervati, aberrarunt a disciplina, & legis vincula ruperunt. Providit ergo, quatenus cultoribus suis præstaret quietem, si mandata servassent; & tamen eos emendaret, si præceptis non obtemperassent. Itaque ne tam corrumperentur otio, quam patres eorum licentia, premi eos voluit ab iis, in quorum manibus eos collocavit; ut & labantes confirmet, & corruptos ad fortitudinem reparet, & fidos experiatur ac tentet. Quomodo enim potest Imperator militum suorum probare virtutem, nisi habuerit hostem? Et illi tamen adversarius exurgit invito; & quia mortalis est, & vinci potest. Deo autem quia repugnari non potest, ipse adversarios nomini suo excitat, non qui contra ipsum Deum pugnent, sed contra milites ejus; ut devotionem ac fidem suorum vel probet,

vel

vel corroboret, donec pressuræ verberibus diffluentem colligat disciplinam.

Est & alia causa, cur adversum nos persecutiones fieri sinat, ut Dei populus augeatur. Nec est difficile monstrare, cur aut quomodo id fiat. Primum fugantur a Deorum cultibus plurimi, odio crudelitatis. Qui enim talia sacrificia non horreant? Deinde placet quibusdam virtus ac fides ipsa. Nonnulli suspicantur, Deorum cultum non sine causa malum putari a tam multis hominibus, ut emori malint, quam id facere, quod alii faciunt, ut vivant. Aliquis cupit scire, quodnam sit illud bonum, quod ad mortem usque defenditur; quod omnibus, quæ in hac vita jucunda sunt & cara, præfertur; a quo nec bonorum, nec lucis amissio, nec dolor corporis, nec viscerum cruciamenta deterrent. Valent hæc plurimum. Sed illæ maximæ causæ nostrorum numerum semper auxerunt. Audit circumstans populus inter ipsa tormenta dicentes, non sacrificare se lapidibus humana manu factis, sed Deo vivo, qui sit in cælo. Multi hoc verum esse intelligunt, & in pectus admittunt. Deinde, ut fieri solet in rebus incertis, dum inter se invicem quærunt, quæ sit hujus perseverantiæ causa, multa, quæ ad Religionem pertinent, divulgata, ac per rumorem vicissim aucupata discuntur, quæ, quia bona sunt, placeant necesse est. Præterea ultio consecuta, sicut semper accidit, ad credendum vehementer impellit. Ne hæc quidem levis causa est, quod immundi dæmonum spiritus, accepta licentia, multorum se corporibus immergunt; quibus postea ejectis, omnes, qui resanati fuerint, adhæreant Religioni, cujus potentiam senserunt. Hæ tot causæ in unum collatæ magnam Deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

CAPUT XXIV.

De ultione divina in Christianorum tortores.

Quidquid ergo adversum nos mali principes moliuntur, fieri ipse permittit. Et tamen injustissimi persecutores, quibus Dei nomen contumeliæ ac ludibrio fuit, non se putent impune laturos, quia indignationis adversus nos ejus quasi ministri fuerunt. Punientur enim judicio Dei, qui accepta potestate supra humanum modum fuerint abusi, & insultaverint etiam Deo superbius, ejusque nomen æternum vestigiis suis subjecerint impie nefarieque calcandum. Propterea vindicaturum se in eos celeriter pollicetur, & exterminaturum bestias malas de terra. Sed idem, quamvis populi sui vexationes & hic in præsenti soleat vindicare; tamen jubet nos expectare patienter illum cœlestis judicii diem, quo ipse pro suis quemque meritis aut honoret, aut puniat. Quapropter non sperent sacrilegæ animæ contemptos & inultos fore, quos sic obterunt. Veniet, veniet rabiosis & voracibus lupis merces sua, qui justas & simplices animas, nullis facinoribus admissis, excruciaverunt. Nos tantummodo laboremus, ut ab hominibus nihil aliud in nobis, nisi sola justitia puniatur. Demus operam totis viribus, ut mereamur a Deo simul & ultionem passionis, & præmium.

LACTAN-

LACTANTII
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER SEXTUS
DE
VERO CULTU.

ANALYSIS.

De agnitione Dei dictum est hactenus: docebo nunc, quo ritu, quove sacrificio Deum coli oporteat.

Cultus Dei vel falsus est, vel verus. Falsus est Paganorum, qui, quidquid aspectu rarum, quidquid opere aut odore pretiosum est, id gratum esse Diis suis judicant, *Cap.* 1.

Itaque mactant iis pingues hostias, quasi esurientibus; profundunt vina, tanquam sitientibus; accendunt lumina, velut in tenebris agentibus.

Verus cultus est, in quo mens colentis se ipsam Deo immaculatam victimam sistit: de quo nunc ita agendum, ut manentibus præceptis philosophorum de probitate, superstruamus præcepta pietatis & justitiæ, *Cap.* 2.

Ut autem cultus, ita via quoque duplex est, per quam humanam vitam progredi necesse est: una, quæ in cœlum ferat, altera, quæ ad inferos deprimat.

Philosophi alteram virtutum esse voluerunt, alteram vitiorum; & illam quidem primo aditu arduam, in summo vero amœnam; hanc contra primo ingressu amœnam, in reliquo spatio confragosam. Sapienter hæc quidem: sed si virtutum formas, sed si virtutum terminos novissent.

Poetæ hoc bivium apud inferos esse voluerunt: qui in eo falluntur, quod eas vias mortuis proposuerunt.

Nos igitur rectius duas illas vias cœli & inferorum esse dicimus: quia justis immortalitas, injustis pœna æterna proposita est. Quæ & causa est, cur has vias longe aliter nos, quam philosophi, explicemus, *Cap.* 3.

Una igitur virtutis via est, quæ fert ad cœlum, difficilis & clivosa. In hac posuit justitiam, temperantiam, patientiam,

fidem, cæterasque virtutes: sed simul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, &c.

Una est & sinistra via, quæ ad orcum mittit: cujus figura plana, & patens, & omni genere florum delectabilis esse videtur. In hac opulentia, honor, quies, voluptas, illecebræ omnes sunt positæ: sed cum his pariter injustitia, crudelitas, superbia, perfidia, libido, cæteraque vitia.

Illam si quis patienter triverit, corona virtutis, immortalitate nimirum donatur; hac si quis ierit, ad inferos dejicitur. In illa monstrantur temporalia prius mala cum æternis bonis: in hac temporalia prius bona cum æternis malis.

Præstat igitur perpetuis bonis mala brevia pensare, quam pro brevibus & caducis bonis mala perpetua sustinere. Laboramus in hoc sæculo, & cum hostibus nostris decertamus, ut postmodum simus in otio: magno labore ea nobis paramus, quæ perire rursum possunt. Decertandum igitur est adversus hostem nostrum spiritualem: recusandus labor nullus, quo id acquiramus, quod nullo modo potest amitti; præsertim cum velit Deus nos expeditos in acie semper stare, & hostis noster variis nos artibus captet, pro cujusque natura & moribus sæviens.

Viam porro virtutis quæsierunt quidam philosophi, non autem invenerunt; quippe qui nec virtutem definire, nec, quid sit bonum & malum, intelligere potuerunt.

Lucilius virtutem definiit boni & mali scientia: falso; scientia enim non potest esse virtus, quia non est intus in nobis, sed ad nos extrinsecus venit, & potest esse sine virtute, sicut in plurimis philosophorum fuit.

Horatius virtutem fuga vitiorum descripsit: inepte, quod eam contraria terminavit, *Cap.* 5.

Nescierunt, quid sit bonum & malum, quia nec Deum bonorum, nec adversarium humani generis malorum autorem sciverunt. Et quod consequens est, ad hanc brevem vitam finem bonorum retulerunt; quod patet ex Lucilio, qui virtutem in iis rebus quærendis statuit, in quarum contemptu vis virtutis apparet, quique virtutem putat fines patriæ propagare, quæ propagatio cum summa est injustitia conjuncta. Et fatetur Cicero ipse, Romanos veri juris, germanæque justitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenere, *Cap.* 6.

Fuerunt quidem sapientes nonnulli habiti & nominati: sed & isti similitudinem duntaxat, speciemque sapientium gesserunt. Ut enim via sapientiæ habet aliquid simile stultitiæ: ita via vitiorum, cum tota sit stultitia, habet aliquid simile sapientiæ, quod arripiunt ii, qui stultitiam publicam intelligunt. Et hæ sunt artes diaboli, qui ostensa hominibus specie veri & boni, variis semitis eos ad eamdem mortem ducit, *Cap.* 7.

Causa, cur non invenerint viam veritatis & virtutis philosophi, est, quia eam in terra, ubi apparere non potest, quæsierunt. Nobis autem lex Dei revelata est, quæ perinde, ut stellæ nautis noctu, nobis prælucet ad viam sapientiæ.

Lex illa est recta ratio, naturæ congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna: quæ vocet ad officium, jubendo, vetando, a fraude deterreat: quemadmodum præclare Cicero eam depinxit lib. 3. de Republica.

Legis hujus capita quædam sunt primaria, quædam secundaria. Primaria duo sunt: unum de pietate, alterum de humanitate, *Cap.* 8.

Pietas est Deum nosse & colere: cujus Dei ignorantia facit, ut Diis alienis homo serviat; ut gentis suæ leges tanquam verum jus amplectatur, quas non justitia, sed utilitas reperit; utque adeo omnes virtutes Ethnicorum sint instar corporis, quod est sine capite.

Impius igitur est, quisquis Deum non agnoverit; omnesque virtutes ejus in illa mortifera via reperiuntur, quæ est tota tenebrarum. Idem insanus est, qui dempta spe immortalitatis, quam Deus pollicetur in sua Religione versantibus, virtutem propter se expetit, & omnis generis pericula subit.

Contra sapiens est, qui Deum novit, & debita pietate prosequitur, *Cap.* 9.

Humanitatis est virtus, quæ nos conjungit cum homine; quæ eadem & misericordia dicitur. Hæc dignissima homine est; quia ab uno homine omnes orimur, ideoque consanguinei sumus; quia item Deus præcepit, inimicitias per nos nunquam faciendas, semper esse tollendas; denique quia ab uno Deo omnes inspirati & animati sumus.

Contrarium humanitatis adversum est Feritas, sive Immanitas belluina, quæ contra jus humanitatis spoliat, cruciat, occidit, exterminat homines.

Errant igitur philosophi, qui misericordiam de homine sustulerunt; primumque sibi ipsi contradicunt, qui societatis humanæ communionem docent esse retinendam, & tamen humanitatem ipsam ab homine excludunt. Deinde aut hac de causa sunt homines congregati, ut mutuis auxiliis imbecillitatem suam tuerentur, aut humanitatis ipsius causa. Si prius verum, succurrendum est igitur homini, qui egeat auxilio. Sin posterius, homo certe hominem debet agnoscere. Et si fecerunt hoc rudes & feri illi homines, utique expoliti & assueti hominibus facere id multo magis debent, *Cap.* 10. Qui hoc non facit, hominis se appellatione dispoliat. Præterea si in iis casibus, qui periculum vitæ homini afferunt, succurrere huma-

humanitatis esse concedunt, nulla causa est, cur, si homo esuriat, sitiat, algeat, succurrendum esse non putent.

Errat & Cicero, qui in libris suis Officialibus suadet, non esse omnino largiendum; refrenansque homines ab humanitate, monet, ut rem familiarem diligenter custodiant, malintque arcam, quam justitiam conservare.

Errat idem in eo, quod hominibus Idoneis de re familiari impertiendum scribit; quia humanitatis officia utilitate metitur: cum non idoneis, hoc est iis, qui gratiam referre possunt, sed iis, qui non sunt idonei, sit largiendum. Contradicit etiam sibi ipse, qui pluribus locis clamat, virtutem non esse mercenariam; & promptum est hinc colligere, si virtus propter se expetenda est, non esse justitiam nostro commodo, sed suo pretio æstimandam. Taceo, quod isti, quia neque naturam retinent, neque præmium in eo, quod fit, sciunt, dum perdere timent, perdunt, dum vel patrimonia sua effundunt, vel opes exhibendis muneribus impendunt, vel publicis operibus exstructis memoriam nomini suo quærunt, vel denique tribulibus suis aut clientibus largiuntur, *Cap.* 11.

Humanitatis surculi sunt hospitalitas, captivorum redemptio, viduarum defensio, ægrotorum cura, peregrinorum & pauperum sepultura.

Hospitalitas præcipua virtus est, quam Deus præcepit: sed de qua rursus erravit Cicero, qui voluit domos nostras hospitibus illustribus patere. Atqui humilibus & abjectis patere domus nostræ debent.

Captivorum redemptio proprium etiam justorum opus est, largitioni munerum longe anteponendum.

Pupillorum & viduarum defensio divina lege universis demandata est.

Ægros qui curat, fovetque, hic vivam hostiam Deo acquirit, & quod alteri dat ad tempus, ipse a Deo accipiet in æternum.

Maximum etiam pietatis officium est peregrinorum & pauperum sepultura. Quod philosophi prorsus non attigerunt.

Quæritur hic: *An omnia in egenos conferenda?*

Respon. Bonum non timere paupertatem, & qui apud Deum dives est, pauperem esse numquam posse. Deinde pro virili parte quemque operari debere justitiam, ut quantum divitiis inter cæteros, tantum opere præcellat, *Cap.* 12.

Liberalitas igitur exercenda est, quia peccata largitione tolluntur, nemoque sine delicto esse potest, quamdiu indumento carnis oneratus est, *Cap.* 13.

Liquet hinc, longe abfuisse ab humano bono philosophos *Stoicos*, qui hanc virtutem, misericordiam dico, pro vitio semper

per habuerunt: & tollendo vitia, virtutes ipsas sustulerunt, & eodem tandem reciderunt per imprudentiam, quo Peripatetici perveniunt ratione: vitia, quia tolli non possunt, esse moderanda, *Cap.* 14. & 15.

Quanquam & Peripatetici ipsi errarint, qui vitia esse concesserunt: sed ea mediocriter temperarunt; quia & mediocribus vitiis carendum est, & monstrandum est, non ipsos affectus, sed eorum causas esse moderandas, *Cap.* 16.

Metus & cupiditas si projiciantur in terram, vitia fiunt: virtutes autem, si ad divina referantur. Non igitur evellendi hi affectus, ut Stoici, neque temperandi sunt, ut Peripatetici volunt; sed in veram viam dirigendi, *Cap.* 17.

Secundaria legis capita sunt, ut cultor Dei non mentiatur unquam: pecuniæ, si quam crediderit, non accipiat usuram; munus non accipiat a paupere; male dicenti bene dicto respondeat; inimicum sua culpa non faciat; illatam sibi injuriam non vindicet.

Male igitur definit Cicero virum bonum, qui prosit omnibus, noceat nemini, nisi lacessitus injuria. Si enim nocet lacessitus, ex hoc ipso viri boni nomen amittit, cum nocere alteri non sit secundum hominis naturam. Si nocet, non est innocens, non est patiens. Et Cicero ipse contra suum præceptum oblivionem injuriarum in magnis laudibus posuit, *Cap.* 18.

Peccant & Peripatetici, qui iram dicunt esse comitem virtutis. Poetæ item, qui tres Furias esse dixerunt, Iram, Cupiditatem, Libidinem. Nam Deus certos limites statuit his affectibus, quos si transcendant, in morbos & vitia tum demum vertuntur, *Cap.* 19.

Postremo cultor Dei quinque sensuum voluptates virtute superare atque opprimere debet: nempe voluptatem oculorum, ut non intersit publicis spectaculis & scenis, *Cap.* 20. voluptatem aurium, ut non cantuum suavitate se oblectet, *Cap.* 21. voluptatem saporis & odoris, ut non ventri & gulæ serviat, *Cap.* 22. voluptatem tactus, ut frenet libidinem, vel cohibeat eam matrimonio, non scortatione, non adulterio, sive operationis, sive cogitationis, *Cap.* 23.

Quod si quis ad injustitiæ viam fuerit lapsus, non desperet de se ipse: sed ad meliora conversus, Deo satisfaciat, cui interiores quoque cogitationes nostræ patent, *Cap.* 24.

Sacrificare autem si cultor Dei voluerit, duo offeret Deo incorporalia: integritatem animi, & nominis divini laudem. Ad hæc enim capienda nos Deus generavit; hæc munera Trismegistus Hermes Deo offerenda docuit, *Cap.* 25. *Scultetus.*

CA-

CAPUT PRIMUM.

De Dei veri Cultu & Innocentia; atque de Cultu falsorum Deorum.

Quod erat officium suscepti muneris, divino Spiritu instruente, ac suffragante ipsa veritate, complevimus: cujus asserendæ atque illustrandæ causam mihi & conscientia, & fides, & ipse Dominus noster imposuit; sine quo nec sciri quidquam potest, nec explicari. Venio nunc ad id, quod est summum operis hujus, & maximum, ut doceam, quo ritu, quove sacrificio Deum coli oporteat. Id enim est hominis officium, in eoque solo summa rerum, & omnis beatæ vitæ ratio consistit: quandoquidem propterea ficti & inspirati ab eo sumus, non ut cœlum videremus & solem, quod Anaxagoras putavit; sed ut artificem solis & cœli Deum pura & integra mente coleremus. Quamvis autem præcedentibus libris pro ingenii mediocritate defenderim veritatem; tamen ex ritu quoque ipso elucere vel maxime potest. Nihil enim sancta & singularis illa majestas aliud ab homine desiderat, quam solam innocentiam: quam si quis obtulerit Deo, satis pie, satis religiose litavit. Homines autem, neglecta justitia, cum sint omnibus flagitiis ac sceleribus inquinati, religiosos se putant, si templa & aras hostiarum sanguine cruentaverint, si focos odorati ac veteris vini profusione madefecerint. Quin etiam sacras dapes apparant, & exquisitas epulas, quasi aliquid inde libaturis offerunt. Quidquid aspectu rarum, quidquid opere aut odore pretiosum est, id gratum esse Diis suis, non ex aliqua divinitatis ratione, quam nesciunt, sed ex suis cupiditatibus judicant; nec intelligunt terrenis opibus Deum non indigere.

Nihil

Nihil enim ſapiunt, niſi terram; bonaque & mala ſolius corporis ſenſu & voluptate perpendunt. Hujus arbitrio, ut religionem ponderant, ſic totius vitæ ſuæ acta diſponunt. Et quoniam ſe ſemel a cœli contemplatione averterunt, ſenſumque illum cœleſtem corpori mancipaverunt, libidinibus frena permittunt; tanquam ſecum ablaturi voluptatem, quam momentis omnibus capere feſtinant, cum animus miniſterio corporis, non corpus miniſterio animi uti debeat. Iidem maximum bonum judicant opes. Quas ſi bonis artibus aſſequi non poſſunt, malis aſſequuntur; fraudant, rapiunt, ſpoliant, inſidiantur, abjurant. Nihil denique moderati aut penſi habent, dummodo auro coruſcent, argento, gemmis, veſtibus fulgeant, avidiſſimo ventri opes ingerant, ſtipati familiarum gregibus per dimotum populum ſemper incedant. Sic addicti & ſervientes voluptatibus, vim vigoremque mentis extinguunt; & cum vivere ſe maxime putant, ad mortem concitatiſſime properant. Nam ſicut in ſecundo libro docuimus, cœli ratio in animo, terræ autem in corpore eſt. Qui bona negligunt animi, & corporis appetunt, in tenebris ac morte verſantur, quæ ſunt terræ atque corporis; quia vita & lumen a cœlo eſt: cujus quoniam experteſ ſunt, corpori ſerviendo, longe abſunt ab intellectu rerum divinarum. Eadem miſeros ubique cæcitas premit: ſicut enim, qui ſit verus Deus, ita qui ſit verus cultus, ignorant.

CAPUT II.

De falſorum Deorum & veri Dei cultu.

Mactant igitur opimas ac pingues hoſtias Deo, quaſi eſurienti; profundunt vina, tanquam ſitienti; accendunt lumina, velut in tenebris agenti. Quod ſi

ſuſpi-

ſuſpicari, aut percipere animo poſſent, quæ ſint bona illa cœleſtia, quorum magnitudinem, terreno adhuc corpore obvoluti, ſenſu capere non poſſumus, jam ſe cum his officiis inanibus ſtultiſſimos eſſe cognoſcant. Vel ſi cœleſte lumen, quod dicimus ſolem, contemplari velint, jam ſentient, quam non indigeat lucernis eorum Deus, qui ipſe in uſum hominis tam claram, tam candidam lucem dedit. Et tamen cum in tam parvo circulo, qui propter longinquitatem non amplius, quam humani capitis videtur habere menſuram, tantum ſit fulgoris, ut eum mortalium luminum acies non queat contueri; & ſi paulisper intenderis, hebetatos oculos caligo ac tenebræ conſequantur: quid tandem luminis, quid claritatis apud ipſum Deum, penes quem nulla nox eſt, eſſe arbitremur? qui hanc ipſam lucem ſic moderatus eſt, ut neque nimio fulgore, neque calore vehementi noceret animantibus; tantumque iſtarum rerum dedit ei, quantum aut mortalia corpora pati poſſent, aut frugum maturitas poſtularet. Num igitur mentis ſuæ compos putandus eſt, qui autori & datori luminis candelarum ac cerarum lumen offert pro munere? Aliud vero ille a nobis exigit lumen, & quidem non fumidum, ſed, ut ait poeta, liquidum atque clarum, mentis ſcilicet, propter quod a poetis φωτες nuncupamur, quod exhibere non poteſt, niſi qui Deum agnoverit. Illorum autem Dii, quia terreni ſunt, egent luminibus, ne in tenebris ſint: quorum cultores, quia cœleſte nihil ſapiunt, etiam religiones, quibus deſerviunt, ad terram revocant. In ea enim lumine opus eſt, quia ratio ejus & natura tenebroſa eſt. Itaque Diis non cœleſtem ſenſum, ſed humanum potius attribuunt. Ideoque illis neceſſaria & grata credunt eſſe, quæ nobis; quibus aut eſurientibus opus eſt cibo, aut ſitientibus potu, aut veſte algentibus, aut cum ſol deceſſerit, lumine, ut videre poſſimus.

Nullis

Nullis igitur ex rebus tam probari & intelligi potest, Deos istos, cum aliquando vixerint, mortuos esse, quam ex ipso ritu, qui est totus e terra. Quid enim cœlestis in se boni potest habere pecudum sanguis effusus, quo aras inquinant? nisi forte Deos existimant eo vesci, quod homines aspernantur attingere. Et quisquis illis hanc saginam præstiterit, quamvis ille grassator, adulter, veneficus, parricida sit, beatus ac felix erit. Hunc diligunt, hunc tuentur; huic omnia, quæ optaverit, præstant. Merito ergo Persius hujusmodi superstitiones suo more deridet:

- - - *Qua tu, inquit, mercede Deorum*
Emeris auriculas; pulmone & lactibus unctis?

Sentiebat videlicet, non carne opus esse ad placandam cœlestem majestatem, sed mente sancta, & justo animo, & pectore, ut ipse ait, quod naturali sit honestate generosum. Hæc est religio cœlestis, non quæ constat ex rebus corruptis, sed quæ virtutibus animi, qui oritur e cœlo. Hic verus est cultus, in quo mens colentis seipsam Deo immaculatam victimam sistit. Id autem ipsum quomodo consequendum, quomodo præstandum sit, docebit hujus libri disputatio. Nihil enim tam præclarum, hominique conveniens potest esse, quam erudire homines ad justitiam.

Apud Ciceronem Catulus in Hortensio philosophiam rebus omnibus præferens, malle se dicit vel unum parvum de Officio libellum, quam longam orationem pro seditioso homine Cornelio. Quæ sententia non utique Catuli, qui fortasse illud non dixit, sed Ciceronis est putanda, qui scripsit. Credo, ut libros, quos de Officiis erat scripturus, commendaret: in quibus ipsis nihil esse testatur in omni philosophia melius & fructuosius, quam præcepta vitæ dare. Quod si hoc illi faciunt, quibus non est veritas cognita; quanto magis nos facere debemus, qui a Deo eruditi & illuminati possumus vera præcipere? Nec tamen sic

doce-

docebimus, ut quasi prima virtutis elementa tradamus, quod est infinitum: sed tanquam docendum susceperimus eum, qui apud illos jam perfectus esse videatur. Manentibus enim præceptis eorum, quæ solent ad probitatem recte dare, ignota illis superstruemus, ad perficiendam consummandamque justitiam, quam non tenent. Ea vero, quæ possunt cum illis esse communia, prætermittam; ne quid ab iis videar mutuari, quorum errores coarguere atque aperire decreverim.

CAPUT III.

De Viis vitæ, & de Vitiis & Virtutibus; ac de Cœli præmiis & Infernorum pœnis.

Duæ sunt viæ, Constantine Imperator, per quas humanam vitam progredi necesse est: una, quæ in cœlum ferat; altera, quæ ad inferos deprimat; quas & poetæ in carminibus, & philosophi in disputationibus suis induxerunt. Et quidem philosophi alteram virtutum esse voluerunt, alteram vitiorum: eamque, quæ sit assignata virtutibus, primo aditu esse arduam, & confragosam; in qua si quis, difficultate superata, in summum ejus evaserit, habere eum de cætero planum iter, lucidum amœnumque campum, & omnes laborum suorum capere fructus uberes atque jucundos. Quos autem primi aditus difficultas deterruerit, eos in eam vitiorum viam labi atque deflectere, quæ primo ingressu sit quasi amœna, multoque tritior, deinde cum in eam paulo ulterius processerit, amœnitatis ejus speciem repente subduci: exoriri autem viam præcipitem, nunc saxis asperam, nunc obductam sentibus, nunc gurgitibus intercisam, vel torrentibus rapidam, ut laborare, hærere, labi cadere sit necesse

Quæ

Quæ omnia eo proferuntur, ut appareat in virtutibus capiendis labores eſſe maximos, in perceptis autem maximos fructus, & ſolidas atque incorruptas voluptates: vitia vero quibusdam delinimentis naturalibus illicere animos hominum, & inanium jucunditatum ſpecie captos ad acerbas amaritudines miſeriasque perducere. Sapiens prorſus diſputatio, ſi virtutum ipſarum formas atque terminos ſcirent. Non enim didicerant, vel quæ ſint, vel quid eas mercedis a Deo maneat; quod nos his duobus libris docebimus.

Hi vero, quia ignorabant aut dubitabant, animas hominum immortales eſſe, & virtutes, & vitia terrenis honoribus aut pœnis æſtimaverunt. Omnis ergo hæc de duabus viis diſputatio ad frugalitatem ac luxuriam ſpectat. Dicunt enim, humanæ vitæ curſum Y litteræ eſſe ſimilem, quod unusquisque hominum, cum primæ adoleſcentiæ limen attigerit, & in eum locum venerit,

- - - *partes ubi ſe via findit in ambas,*

hæreat nutabundus, ac neſciat, in quam ſe partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad meliora titubantem, hoc eſt, ſi aut philoſophiam didicerit, aut eloquentiam, aut aliquid honeſtæ artis, quo evadat ad bonam frugem, quod fieri ſine labore maximo non poteſt, honeſtam ac copioſam vitam diſputant peracturum. Si vero doctorem frugalitatis non invenerit, in ſiniſtram viam, quæ melioris ſpeciem mentiatur, incidere, id eſt, deſidiæ, inertiæ, luxuriæ ſe tradere; quæ ſuavia quidem videntur ad tempus vera bona ignoranti, poſt autem, amiſſa omni dignitate ac re familiari, in omnibus miſeriis ignominiaque victurum. Ad corpus ergo, & ad hanc vitam, quam in terra ducimus, fines earum viarum retulerunt. Poetæ fortaſſe melius, qui hoc bivium apud inferos eſſe voluerunt. Sed in eo falluntur, quod eas vias mortuis propoſuerunt. Utrique ergo vere: ſed tamen utrique

non recte; quia oportuit vias ipsas ad vitam, fines earum ad mortem referri. Nos igitur melius & verius, qui duas istas vias cœli & inferorum esse dicimus, quia justis immortalitas, injustis pœna æterna proposita est.

Quomodo autem hæ viæ vel in cœlum tollant, vel ad inferna præcipitent, explicabo: aperiam, quæ sint virtutes, quas philosophi nescierunt; tum earum quæ sint præmia, simul etiam quæ sint vitia, quæve eorum supplicia, monstrabo. Nam fortasse aliquis expectet, ut separatim de vitiis ac virtutibus dicam, cum de bono aut malo differentibus nobis, etiam quod est contrarium possit intelligi. Sive enim virtutes inseras, vitia sua sponte decedent: sive vitia eximas, virtutes ultro subibunt. Sic bonorum ac malorum constituta natura est, ut se invicem semper oppugnent, semper expellant: ita fit, ut neque vitia detrahi sine virtutibus possint, nec virtutes inseri sine detractione vitiorum. Has igitur vias longe aliter inducimus, quam a philosophis induci solent. Primum, quod utrique præpositum esse dicimus ducem, utrumque immortalem: sed alterum honoratum, qui virtutibus ac bonis præsit, alterum damnatum, qui vitiis ac malis. Illi autem in dexteriori tantum via ducem ponunt, neque unum, neque perpetuum. Siquidem quemlibet doctorem bonæ artis inducunt, qui a desidia revocet homines, & frugi esse doceat. Sed neque ingredi faciunt in eam viam, nisi pueros & adolescentes; videlicet quod artes discantur in his ætatibus. Nos autem omnis sexus, & generis, & ætatis in hoc cœleste iter inducimus; quia Deus, qui ejus viæ dux est, immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoque ipsarum viarum non ita est, ut illi putaverunt. Quid enim opus est Y littera in rebus contrariis atque diversis? Sed altera illa melior conversa est ad solis ortum, altera illa deterior ad occasum; quoniam qui veritatem ac justitiam sequitur, is accepto immortalitatis præmio, per-

enni

enni luce potietur: qui autem ab illo malo duce illectus prætulerit vitia virtutibus, mendacium veritati, necesse est ad occasum & tenebras deferatur. Describam igitur utramque, & earum proprietates habitusque monstrabo.

CAPUT IV.

De Viis vitæ, de Voluptatibus, nec non de incommodis Christianorum.

Una est itaque virtutis ac bonorum via, quæ fert, non in Elysios campos, ut poetæ loquuntur, sed ad ipsam mundi arcem:

- - At læva malorum
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Est enim criminatoris illius; qui pravis religionibus institutis, avertit homines ab itinere cœlesti, & in viam perditionis inducit. Cujus viæ species & figura sic est composita in aspectu, ut plana & patens, omni genere florum atque fructuum detestabilis esse videatur. In ea enim posita sunt omnia, quæ pro bonis habentur in terra; opulentiam dico, honorem, quietem, voluptatem, illecebras omnes: sed cum his pariter injustitiam, crudelitatem, superbiam, perfidiam, libidinem, cupiditatem, discordiam, ignorantiam, mendacium, stultitiam, cæteraque vitia. Exitus autem hujus viæ talis est. Cum ventum fuerit ad extremum, unde jam regredi non licet, cum omni sua pulchritudine tam subito præciditur, ut non ante quis fraudem prospicere possit, quam præcipitatus in altitudinem profundam cadat. Quisquis enim præsentium bonorum specie captus, & in his consequendis ac fruendis occupatus, non præviderit ea, quæ post mortem secutura sunt, seque a Deo averterit: is vero ad inferos dejectus, in æternam damnabitur pœnam.

Via vero illa cœlestis, difficilis & clivosa proposita est, vel spinis horrentibus aspera, vel saxis extantibus impedita; ut cum summo labore ac pedum tritu, cumque magna cadendi sollicitudine sit cuique gradiendum. In hac posuit justitiam, temperantiam, patientiam, fidem, castitatem, abstinentiam, concordiam, scientiam, veritatem, sapientiam, cæterasque virtutes; sed simul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorem, amaritudines omnes. Quisquis enim spem suam porrexerit longius, & meliora maluerit, carebit his terræ bonis, ut expeditus ac levis difficultatem viæ superet. Nec enim potest, qui se apparatu regio circumdederit, aut divitiis oneraverit, angustias illas vel ingredi, vel tenere. Unde intelligitur, idcirco malis & injustis facilius provenire quæ cupiant, quia prona & declivis est eorum via: bonis autem, quæ optent, difficile procedere, quia difficili & arduo itinere gradiuntur. Justus ergo, quoniam durum asperumque iter ingressus est, contemptui, derisui, odio sit necesse est. Omnes enim, quos cupiditas aut voluptas præcipites trahit, invident ei, qui virtutem capere potuit; & inique ferunt id habere aliquem, quod ipsi non habent. Erit itaque pauper, humilis, ignobilis, subjectus injuriæ; & tamen omnia, quæ amara sunt, perferens. Et si patientiam jugem ad summum illum gradum finemque perduxerit, dabitur ei corona virtutis; & a Deo pro laboribus, quos in vita propter justitiam pertulit, immortalitate donabitur. Hæ sunt viæ, quas Deus humanæ vitæ assignavit; in quibus singulis & bona ostendit & mala, sed ordine præpostero atque converso. In una enim monstravit temporalia prius mala cum æternis bonis, qui est ordo melior: in altera temporalia prius bona cum æternis malis, qui est ordo deterior; ut quicumque præsentia mala cum justitia delegerit, majora & certiora consequatur bona, quam fuerunt illa, quæ sprevit: quis-

quis

quis autem præsentia bona præposuerit justitiæ, in majora & longiora incidat mala, quam fuerunt illa, quæ fugit. Hæc enim vita corporalis quia brevis est, idcirco & bona ejus & mala brevia sint necesse est. Illa vero spiritalis, quæ huic terrenæ contraria est, quoniam sempiterna est, idcirco & bona ejus & mala sempiterna sunt. Ita fit, ut & bonis brevibus mala æterna, & malis brevibus bona æterna succedant.

Itaque cum simul proposita sint homini bona & mala, considerare unumquemque secum decet, quanto satius sit, perpetuis bonis mala brevia pensare, quam pro brevibus & caducis bonis mala perpetua sustinere. Nam sicut in hoc sæculo, cum est propositum cum hoste certamen, prius laborandum est, ut sis postmodum in otio; esuriendum, sitiendum, æstus, frigora perferenda, humi quiescendum, vigilandum, periclitandum est, ut salvis pignoribus, & domo, & re familiari, & omnibus pacis ac victoriæ bonis perfrui possis: sin autem præsens otium malueris, quam laborem, malum tibi maximum facias necesse est; præoccupabit enim adversarius non resistentem; vastabuntur agri, diripietur domus, in prædam uxor ac liberi venient, & tu ipse interficiere, aut capiere: quæ omnia ne accidant, præsens commodum differendum est, ut majus longiusque pariatur. Sic in omni hac vita, quia nobis adversarium Deus reservavit, ut possemus capere virtutem, omittenda est præsens voluptas, ne hostis opprimat: vigilandum, stationes agendæ, militares expeditiones obeundæ, fundendus ad ultimum cruor, omnia denique amara & gravia patienter ferenda; eo quidem promptius, quo nobis Imperator noster Deus præmia pro laboribus æterna constituit. Et cum in hac terrena militia tantum homines laboris exhauriant, ut ea sibi pariant, quæ possunt eodem modo perire, quo parta sunt: certe nobis nullus labor est recusandus, quibus id acquiritur, quod nullo modo possit amitti.

Voluit enim Deus, qui homines ad hanc militiam genuit, expeditos in acie ſtare, & intentis acriter animis, ad unius hoſtis inſidias vel apertos impetus vigilare; qui nos, ſicut periti & exercitati duces ſolent, variis artibus captat, pro cujusque natura & moribus ſæviens. Aliis enim cupiditatem inſatiabilem immittit, ut opibus ſuis tanquam compedibus illigatos, a via veritatis excutiat. Alios inflammat iræ ſtimulis, ut ad nocendum potius intentos, a Dei contemplatione detorqueat. Alios immoderatis libidinibus immergit, ut voluptati & corpori ſervientes, ad virtutem reſpicere non poſſint. Aliis vero inſpirat invidiam, ut ſuis ipſi tormentis occupati, nihil cogitent aliud, niſi eorum, quos oderint, felicitatem. Alios inflammat ambitionibus. Ii ſunt, qui ad gerendos magiſtratus omnem vitæ ſuæ operam curamque convertunt, ut faſtos ſignent, & annis nomen imponant. Quorumdam cupiditas tendit altius, non ut provincias temporali gladio regant: ſed ut infinita & perpetua poteſtate dominos ſe dici velint univerſi generis humani. Quos autem pios viderit, variis implicat religionibus, ut impios faciat. Iis vero, qui ſapientiam quærunt, philoſophiam in oculos impingit; uti ſpecie lucis excæcet, ne quis comprehendat ac teneat veritatem. Sic hominibus obſtruxit aditus omnes, & obſepſit vias, publicis lætus erroribus: quos ut diſcutere poſſemus, ipſumque autorem malorum vincere, illuminavit nos Deus, & armavit vera cœleſtique virtute; de qua nunc mihi diſſerendum eſt.

CAPUT V.

De falsa Virtute, & eadem vera; ac de Scientia.

Sed priusquam ſingulas virtutes exponere incipio, determinanda eſt ipſa virtus, quam non recte philoſo-

losophi definierunt, quid esset, aut in quibus rebus; quid operis, quid habeat officii. Nomen itaque solum retinuerunt, vim vero, & rationem, & effectum perdiderunt. Quæcumque autem in definitione virtutis solent dicere, paucis versibus colligit & enarrat Lucilius, quos malo equidem ponere; ne, dum multorum sententias refello, sim longior, quam necesse est.

Virtus, Albine, est, pretium persolvere verum;
Queis in versamur, queis vivimus rebus adesse.
Virtus est homini, scire id, quod quæque habeat res.
Virtus, scire, homini rectum, utile, quid sit honestum,
Quæ bona, quæ mala item, quid inutile, turpe, inhonestum.
Virtus, quærendæ finem rei scire, modumque.
Virtus, divitiis pretium persolvere posse.
Virtus, id dare, quod reipsa debetur honori;
Hostem esse atque inimicum hominum, morumque malorum;
Contra, defensorem hominum morumque bonorum;
Hos magnifacere, his bene velle, his vivere amicum;
Commoda præterea patriæ sibi prima putare,
Deinde parentum, tertia jam postremaque nostra.

Ab iis definitionibus, quas poeta breviter comprehendit, M. Tullius traxit officia vivendi, Panætium Stoicum secutus, eaque tribus voluminibus inclusit.

Hæc autem quam falsa sint, mox videbimus, ut appareat, quantum in nos dignatio divina contulerit, quæ nobis aperuit veritatem. Virtutem esse dixit, scire, quid sit bonum & malum; quid turpe, quid honestum, quid utile, quid minus. Brevius facere potuit, si tantum bonum ac malum diceret, quia nihil potest esse utile vel honestum, quod non idem bonum sit; nihil inutile ac turpe, quod non idem malum. Quod & philosophis videtur, & idem Cicero in tertio supradicti operis libro ostendit. Verum scientia non potest esse virtus, quia non est intus in nobis, sed ad nos extrinsecus venit. Quod autem transire ab altero ad

ad alterum poteſt, virtus non eſt, quia virtus ſua cuique eſt. Scientia igitur alieni beneficii eſt, quia poſita eſt in audiendo. Virtus tota noſtra eſt, quia poſita eſt in voluntate faciendi boni. Sicut ergo in itinere celebrando nihil prodeſt viam noſſe, niſi conatus ac vires ſuppetant ambulandi: ita vero ſcientia nihil prodeſt, ſi virtus propria deficiat. Nam fere etiam ii, qui peccant, etſi non perfecte, tamen, quid ſit bonum & malum, ſentiunt; & quoties aliquid improbe faciunt, peccare ſe ſciunt, & ideo celare nituntur. Sed cum eos boni & mali natura non fallat, cupiditate vincuntur, ut peccent, quia deeſt illis virtus, id eſt cupiditas recta & honeſta faciendi. Ex hoc igitur apparet, aliud eſſe ſcientiam boni malique, aliud virtutem, quod poteſt eſſe ſcientia ſine virtute, ſicut in plurimis philoſophorum fuit. In quo, quoniam recte ad culpam pertinet, non feciſſe, quæ ſcieris, recte voluntas prava, & vitioſus animus, quem excuſare ignoratio non poteſt, punietur. Ergo ſicut virtus non eſt, bonum ac malum ſcire: ita virtus eſt, bonum facere, malum non facere. Et tamen ſcientia ſic cum virtute conjuncta eſt, ut ſcientia præcedat virtutem, virtus ſequatur ſcientiam; quia nihil prodeſt cognitio, niſi & actio ſubſequatur. Horatius igitur paulo melius:

Virtus eſt, vitium fugere; & ſapientia prima,
Stultitia caruiſſe. - -

Sed inepte, quod eam contrario terminavit; ut ſi diceret: Bonum eſt, quod malum non eſt. Cum enim, quid ſit virtus, neſcio, ne vitium quidem quid ſit, ſcio. Utrumque igitur indiget definitione, quia natura rei talis eſt, ut utrumque aut intelligi, aut non intelligi ſit neceſſe.

Verum nos faciamus, quod ille debuit. Virtus eſt, iram cohibere, cupiditatem compeſcere, libidinem refrœnare; id eſt enim, vitium fugere. Nam fere omnia, quæ fiunt injuſte atque improbe, ab his oriuntur

tur

tur affectibus. Si enim commotionis hujus, quæ ira dicitur, impetus retundatur, omnes hominum contentiones malæ sopientur; nemo insidiabitur, nemo prosiliet ad nocendum. Item si cupiditas temperetur, nemo terra marique grassabitur, nemo exercitum ducet, ut rapiat & vastet aliena. Item si ardor libidinum comprimatur, omnis ætas & sexus retinebit suam sanctitatem; nemo quidquam pudendum aut patietur, aut faciet. Ergo universa scelera & flagitia, his commotionibus virtute sedatis, ex hominum vita moribusque tollentur. Quæ sedatio commotionum & affectuum hanc habet rationem, ut omnia recta faciamus. Omne igitur virtutis officium est, non peccare. Quo profecto fungi non potest, qui Deum nescit: quoniam ignoratio ejus, a quo bona oriuntur, imprudentem impingat in vitia necesse est. Itaque ut brevius & significantius utriusque rei summa officia determinem, scientia est, Deum nosse, virtus, colere: in illo sapientia, in hoc justitia continetur.

CAPUT VI.

De Summo Bono & Virtute; deque Scientia ac Justitia.

Dixi, quod erat primum, scientiam boni non esse virtutem; deinde, quid sit virtus, & in quo sit. Sequitur, ut id quoque ipsum, quid sit bonum & malum nescisse philosophos, breviter ostendam, quia pene declaratum est libro tertio, cum de Summo Bono disputarem. Quia autem, quid esset summum, nescierunt, & in cæteris bonis malisve, quæ summa non sunt, erraverint necesse est; quæ non potest vero judicio examinare, qui fontem ipsum non tenet, unde illa descendunt. Fons autem bonorum Deus est, malorum vero ille, scilicet divini nominis semper inimi-

cus, de quo ſæpe diximus. Ab his duobus principiis bona malaque oriuntur. Quæ veniunt a Deo, hanc habent rationem, ut immortalitatem parent, quod eſt Summum Bonum: quæ autem ab illo altero, id habent officium, ut a cœleſtibus avocatum, terreniſque demerſum, ad pœnam interficiant ſempiternam, quod eſt ſummum malum. Num igitur dubium eſt, quin illi omnes, quid eſſet bonum & malum, ignoraverint, qui nec Deum, nec adverſarium Dei ſcierint? Itaque finem bonorum ad corpus, & ad hanc brevem vitam retulerunt, quam ſcilicet ſolvi & occidere neceſſe eſt: non ſunt progreſſi ulterius. Sed omnia eorum præcepta, & omnia, quæ inducunt, bona terræ inhærent, & humi jacent, quoniam ſimul cum corpore, quod eſt terra, moriuntur; pertinent enim non ad vitam homini comparandam, ſed ad quærendas vel augendas opes, honores, gloriam, potentiam; quæ ſunt univerſa mortalia, tam ſcilicet, quam ille, qui, ut ea ſibi contingerent, laboravit. Hinc eſt illud.

Virtus, quærendæ finem rei ſcire modumque.

Præcipiunt enim, quibus modis, & quibus artibus res familiaris quærenda ſit, quia vident male quæri ſolere: ſed hujusmodi virtus non eſt propoſita ſapienti. Nec enim virtus eſt, opes quærere, quarum neque inventio, neque poſſeſſio in noſtra poteſtate eſt. Itaque & quæſtu, & obtentu faciliores ſunt malis, quam bonis. Non poteſt ergo virtus eſſe in iis rebus quærendis, in quarum contemptu vis ac ratio virtutis apparet; nec ad ea ipſa transfugiet, quæ magno ac excelſo animo calcare ac proterere geſtit: neque fas eſt, animam cœleſtibus intentam bonis, ut hæc fragilia ſibi comparet, ab immortalibus ſuis operibus avocari. Sed potiſſimum in iis rebus comparandis virtutis ratio conſiſtit, quas nobis nec homo ullus, nec mors ipſa poſſit auferre. Cum hæc ita ſe habeant, illud, quod ſequitur, verum eſt:

Vir-

Virtus, divitiis pretium persolvere posse.

Qui versus idem fere significat, quod primi duo. Sed neque ipse, neque quisquam philosophorum scire potuit pretium ipsum, vel quale, vel quod sit. Id enim poeta, & illi omnes, quos secutus est, putaverunt, recte opibus uti, hoc est, frugi esse; non instruere convivia sumptuose; nec largiri temere; non effundere in res supervacuas, aut turpes, rem familiarem.

Dicet aliquis fortasse: Quid tu? negasne hanc esse virtutem? Non equidem nego; contraria enim videar probare, si negem. Sed veram nego; quia non sit illa cœlestis, sed tota terrena, quandoquidem nihil efficit, nisi quod remaneat in terra. Quid sit autem recte opibus uti, & qui sit ex divitiis fructus petendus, declarabo apertius, cum de pietatis officio loqui cœpero. Jam cætera, quæ sequuntur, nullo modo vera sunt. Nam improbis inimicitias indicere, aut bonorum defensionem suscipere, potest cum malis esse commune. Quidam enim probitate ficta viam sibi ad potentiam muniunt, faciuntque multa, quæ boni solent, eo quidem promptius, quod fallendi gratia faciunt. Utinamque tam facile esset præstare, quam facile est simulare bonitatem. Sed ii, cum esse cœperint propositi ac voti sui compotes, & summum potentiæ gradum ceperint, tum vero simulatione deposita, mores suos detegunt: rapiunt omnia, & violant, & vexant: eosque ipsos bonos, quorum causam susceperant, insequuntur, & gradus, per quos ascenderunt, amputant, ne quis illos contra ipsos possit imitari. Verumtamen putemus, hoc officium non nisi boni esse, ut bonos defendat. At id suscipere facile est, implere difficile; quia cum te certamini congressionique commiseris, in arbitrio Dei, non tuo, posita victoria est. Et plerumque improbi & numero, & conspiratione sunt potentiores, quam boni; ut ad eos superandos non tam virtus sit, quam felicitas necessaria. An ali-

quis

quis ignorat, quoties melior justiorque pars victa sit? Hinc semper dominationes acerbæ in cives extiterunt. Plena est exemplis talibus historia: sed nos contenti erimus uno. Cnæus Pompejus bonorum voluit esse defensor; siquidem pro Republica, pro Senatu, pro libertate arma suscepit. Idem tamen victus cum ipsa libertate occidit, & a spadonibus Ægyptiis detruncatus, insepultus abjectus est.

Non est igitur virtus, aut hostem malorum esse, aut defensorem bonorum, quia virtus incertis casibus non potest esse subjecta.

Commoda præterea patriæ sibi prima putare.

Sublata hominum concordia, virtus nulla est omnino. Quæ sunt enim patriæ commoda, nisi alterius civitatis aut gentis incommoda? Id est, fines propagare aliis violenter ereptos, augere imperium, vectigalia facere majora. Quæ omnia non utique virtutes, sed virtutum sunt eversiones. In primis enim tollitur humanæ societatis conjunctio, tollitur innocentia, tollitur alieni abstinentia, tollitur denique ipsa justitia, quæ dissidium generis humani ferre non potest; & ubicumque arma fulserint, hinc eam fugari & exterminari necesse est. Verum est enim Ciceronis illud: „Qui autem civium rationem dicunt habendam, externorum „negant, dirimunt hi communem generis humani societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur.„ Nam quomodo potest justus esse, qui nocet, qui odit, qui spoliat, qui occidit? Quæ omnia faciunt, qui patriæ prodesse nituntur. Id enim ipsum prodesse quid sit, ignorant, qui nihil putant utile, nihil commodum, nisi quod teneri manu potest, quod solum teneri non potest, quia eripi potest.

Hæc itaque, ut ipsi appellant, bona quisquis patriæ acquisierit, hoc est, qui eversis civitatibus, gentibusque deletis, ærarium pecunia referserit, agros cepe-

ceperit, cives suos locupletiores fecerit; hic laudibus fertur in cœlum, in hoc putatur summa & perfecta esse virtus. Qui error non modo populi & imperitorum, sed etiam philosophorum est; qui præcepta quoque dant ad injustitiam, ne stultitiæ ac malitiæ disciplinæ autoritas desit. Itaque cum de officiis ad rem militarem pertinentibus disputant, neque ad justitiam, neque ad veram virtutem accommodatur illa omnis oratio, sed ad hanc vitam moremque civilem, quem non esse justitiam, & res indicat, & ipse Cicero testatus est. „Sed nos, inquit, veri juris, germanæque justitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus. Umbra „& imaginibus utimur; easque ipsas utinam sequeremur! Feruntur enim ab optimis naturæ ac veritatis „exemplis.„ Umbra est igitur & imago justitiæ, quam illi justitiam putaverunt. Quid sapientiam? nonne idem confitetur in philosophis esse nullam? „Aut cum Fabricius, inquit, aut Aristides justus nominatur, aut „ab illis fortitudinis, aut ab his justitiæ petitur tanquam a sapiente exemplum. Nemo enim horum sic „sapiens, ut sapientem volumus intelligi. Nec ii, qui „sapientes habiti & nominati, M. Cato & C. Lælius, „sapientes fuerunt, ne illi quidem septem: sed ex „mediorum officiorum frequentia similitudinem quamdam gerebant speciemque sapientium.„ Si ergo & philosophis ipsorum confessione adempta sapientia est, & iis, qui justi habiti sunt, adempta justitia est, omnes igitur illæ virtutis descriptiones falsæ sint necesse est; quia quæ sit virtus vera, scire non potest, nisi justus ac sapiens. Justus autem ac sapiens nemo est, nisi quem Deus præceptis cœlestibus erudivit.

CA-

CAPUT VII.

De via Erroris ac Veritatis; quod ea simplex sit, angusta & ardua, atque Deum habeat ducem.

Nam illi omnes, qui per aliorum confessam stultitiam sapientes existimantur, specie virtutis inducti umbras & imagines apprehendunt, nihil verum. Quod ea fit ratione, quoniam via illa mendax, quæ fert ad occasum, multos tramites habet, propter studiorum & disciplinarum varietatem, quæ sunt in vita hominum dissimiles atque diversæ. Nam sicut via illa sapientiæ habet aliquid simile stultitiæ, quod libro præcedente monstravimus: ita hæc, cum sit tota stultitiæ, habet aliquid simile sapientiæ, quod arripiant ii, qui stultitiam publicam intelligunt; & ut habet vitia manifesta: sic habet aliquid, quod simile esse videatur virtuti; ut habet apertum scelus: sic imaginem quamdam speciemque justitiæ. Quomodo enim præcursor ejus viæ, cujus vis & potestas omnis in fallendo est, universos in fraudem posset inducere, nisi verisimilia hominibus ostentaret? Deus enim, ut immortale illud arcanum ejus in operto esset, posuit in via sua, quæ homines pro malis & turpibus aspernarentur, ut aversi a sapientia & veritate, quam sine ullo duce requirebant, in id ipsum inciderent, quod vitare & fugere cupiebant. Itaque illam perditionis ac mortis viam multiplicem ostendit, vel quod multa sunt genera vitæ, vel quod Dii multi, qui coluntur.

Hujus dux prævaricator ac subdolus, ut videatur esse discrimen aliquod falsi & veri, mali ac boni, alia ducit luxuriosos, alia eos, qui frugi appellantur; alia imperitos, alia doctos; alia inertes, alia strenuos; alia stultos, alia philosophos; & eos quidem non uno tramite. Illos enim, qui aut voluptates aut divitias non refu-

refugiunt, ab hac publica & celebri via modice segregat: eos autem, qui aut virtutem sequi volunt, aut contemptum rerum profitentur, per fragosa quædam præcipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quæ speciem bonorum operum ostentant, non sunt aliæ viæ, sed diverticula & semitæ; quæ videntur quidem ab illa communi dextroversum separari, ad eamdem tamen, & ad unum omnes exitum sub ipso fine referuntur. Ibi enim dux ille conjungit omnes, ubi opus fuerat, bonos a malis, fortes ab inertibus, sapientes a stultis separari; in Deorum scilicet cultu, in quo ille universos, quia sine ullo discrimine stulti fuerunt, uno mucrone jugulat, & præcipitat in mortem. Hæc autem via, quæ est veritatis, & sapientiæ, & virtutis, & justitiæ, quorum omnium fons unus est, una vis, una sedes; & simplex est, quod paribus animis, summaque concordia unum sequamur & colamus Deum; & angusta, quoniam paucioribus virtus data est; & ardua, quoniam ad bonum, quod summum atque sublime est, nisi cum summa difficultate ac labore non potest perveniri.

CAPUT VIII.

De erroribus Philosophorum, ac varietate Legum.

Hæc est via, quam philosophi quærunt: sed ideo non inveniunt, quia in terra potius, ubi apparere non potest, quærunt. Errant ergo velut in mari magno, nec, quo ferantur, intelligunt, quia nec viam cernunt, nec ducem sequuntur ullum. Eadem namque ratione hanc vitæ viam quæri oportet, qua in alto iter navibus quæritur; quæ nisi aliquod cœli lumen observent, incertis cursibus vagantur. Quisquis autem rectum iter viæ tenere nititur, non terram debet

aspi-

aſpicere, ſed cœlum: &, ut apertius loquar, non hominem ſequi debet, ſed Deum; non his terreſtribus ſimulacris, ſed Deo ſervire cœleſti; non ad corpus referre omnia, ſed ad mentem; non huic vitæ dare operam, ſed æternæ. Itaque ſi oculos in cœlum ſemper intendas, & ſolem, quo oritur, obſerves, eumque habeas vitæ quaſi navigii ducem, ſua ſponte in viam pedes dirigentur; & illud cœleſte lumen, quod ſanis mentibus multo clarior ſol eſt, quam hic, quem carne mortali videmus, ſic reget, ſic gubernabit, ut ad ſummum ſapientiæ virtutisque portum ſine ullo errore perducat.

Suſcipienda igitur Dei lex eſt, quæ nos ad hoc iter dirigat: illa ſancta, illa cœleſtis, quam Marcus Tullius in libro de Republica tertio pene divina voce depinxit; cujus ego, ne plura dicerem, verba ſubjeci: „*Eſt* „quidem vera lex, recta ratio, naturæ congruens, „diffuſa in omnes, conſtans, ſempiterna; quæ vocet „ad officium, jubendo, vetando, a fraude deterreat; „quæ tamen neque probos fruſtra jubet, aut vetat; „nec improbos jubendo, aut vetando movet. Huic „legi nec obrogari fas eſt, neque derogari ex hac ali„quid licet, neque tota abrogari poteſt. Nec vero „aut per Senatum, aut per populum ſolvi hac lege „poſſumus. Neque eſt quærendus explanator, aut „interpres ejus alius. Nec erit alia lex Romæ, alia „Athenis, alia nunc, alia poſthac: ſed & omnes gen„tes, & omni tempore una lex, & ſempiterna, & im„mutabilis continebit; unusque erit communis quaſi „magiſter, & imperator omnium Deus, ille legis hu„jus inventor, diſceptator, lator; cui qui non pare„bit, ipſe ſe fugiet, ac naturam hominis aſpernatus, „hoc ipſo luet maximas pœnas, etiamſi cætera ſuppli„cia, quæ putantur, effugerit.„ Quis ſacramentum Dei ſciens, tam ſignificanter enarrare legem Dei poſſet, quam illam homo longe a veritatis notitia remo-

tus

tus expressit? Ego vero eos, qui vera imprudentes loquuntur, sic habendos puto, tanquam divinent spiritu aliquo instincti. Quod si, ut legis sanctæ vim rationemque pervidit, ita illud quoque scisset aut explicasset, in quibus præceptis lex ipsa consisteret: non philosophi functus fuisset officio, sed prophetæ. Quod quia facere ille non poterat, nobis faciendum est, quibus ipsa lex tradita est ab illo uno magistro & imperatore omnium Deo.

CAPUT IX.

De Lege & Præcepto Dei; de Misericordia, atque errore Philosophorum.

Hujus legis caput primum est, ipsum Deum nosse, soli obtemperare, solum colere. Non potest enim rationem hominis obtinere, qui parentem animæ suæ Deum nescit; quod est summum nefas. Quæ ignoratio facit, ut Diis alienis serviat, quo nihil sceleratius committi potest. Hinc jam proclivis est ad malitiam gradus per ignorantiam veri ac singularis boni; quia Deus, quem nosse refugit, fons est ipse bonitatis. Vel si justitiam sequi volet Dei, divini tamen juris ignarus, gentis suæ leges tanquam verum jus amplectitur; quas non utique justitia, sed utilitas reperit. Cur enim per omnes populos diversa & varia jura sunt condita, nisi quod unaquæque gens id sibi sanxit, quod putavit rebus suis utile? Quantum autem a justitia recedat utilitas, populus ipse Romanus docet, qui per Feciales bella indicendo, & legitime injurias faciendo, semper aliena cupiendo atque rapiendo, possessionem sibi totius orbis comparavit. Verum hi justos se putant, si contra leges nihil sanciant; quod etiam timori adscribi potest, si præsentium pænarum metu sceleri-

bus abstineant. Sed concedamus sane, ut id natura, vel, ut ait philosophus, sua sponte faciant, quod legibus facere coguntur. Nam idcirco justi erunt, quia parent institutis hominum, qui & ipsi aut errare, aut injusti esse potuerunt? Sicut illi duodecim Tabularum conditores, qui certe publicæ utilitati pro conditione temporum servierunt. Aliud est igitur civile jus, quod pro moribus ubique variatur: aliud est vera justitia, quam uniformem ac simplicem proposuit omnibus Deus; quem qui ignorat, & ipsam justitiam ignoret necesse est.

Sed putemus fieri posse, ut aliquis naturali & ingenito bono veras virtutes capiat, qualem fuisse Cimonem Athenis accepimus, qui & egentibus stipem dedit, & pauperes invitavit, & nudos induit. Tamen cum illud unum, quod est maximum, deest, agnitio Dei, jam illa bona omnia supervacua sunt & inania, ut frustra in his assequendis laboraverit. Omnis enim justitia ejus similis erit humano corpori caput non habenti; in quo tametsi membra omnia & locis suis constent, & figura, & habitudine, tamen quoniam deest id, quod est omnium principale, & vita, & omni sensu caret. Itaque membra illa formam tantummodo membrorum habent, usum non habent, tam scilicet, quam caput sine corpore. Cui similis est, qui, cum Deum non ignoret, vivit injuste. Id enim solum habet, quod est summum: sed frustra, quoniam virtutibus tanquam membris eget.

Itaque ut sit vivum ac sensibile corpus, & agnitio Dei necessaria est, quasi caput; & omnes virtutes, quasi corpus. Ita fiet homo perfectus ac vivus: sed tamen summa omnis in capite est; quamvis constare non possit sine omnibus, sine quibusdam tamen potest. Et erit quidem animal vitiosum ac debile; sed tamen vivet, sicut is, qui & Deum novit, & in aliqua re peccat. Dat enim veniam peccatis Deus. Itaque sine

mem-

membris aliquibus vivi potest, sine capite nullo modo. Hæc res efficit, ut philosophi, etiamsi natura sint boni, tamen nihil sciant, nihil sapiant. Omnis doctrina & virtus eorum sine capite est; quia Deum nesciunt, qui est virtutis ac doctrinæ caput: quem qui non agnoscit, licet videat, cæcus est; licet audiat, surdus; licet loquatur, elinguis est. Cum vero conditorem rerum parentemque cognoverit, tunc & videbit, & audiet, & loquetur. Habere enim caput cœpit, in quo sunt sensus omnes collocati, hoc est oculi, aures & lingua. Nam profecto is videt, qui veritatem, in qua Deus est, vel Deum, in quo veritas est, oculis cordis aspexerit: is audit, qui divinas voces ac præcepta vitalia pectori suo affigit: is loquitur, qui cœlestia disserens, virtutem ac majestatem Dei singularis enarrat. Quare non est dubium, quin impius sit, quisquis Deum non agnoverit; omnesque virtutes ejus, quas habere aut tenere se putat, in illa mortifera via reperiuntur, quæ est tota tenebrarum. Quapropter nihil est, quod aliquis sibi gratuletur, si has inanes virtutes adeptus est; quia non tantum miser, qui bonis præsentibus careat, sed etiam stultus sit necesse est, qui labores in vita sua maximos suscipiat incassum. Nam dempta spe immortalitatis, quam Deus pollicetur in sua Religione versantibus, cujus assequendæ gratia virtus appetenda est, & quidquid malorum acciderit perferendum, maxima erit profecto vanitas, obsequi velle virtutibus, quæ frustra homini calamitates afferunt & labores. Nam si virtus est, egestatem, exilium, dolorem, mortem, quæ timentur a cæteris, pati fortiter ac subire: quid tandem in se boni habet, cur eam propter seipsam philosophi dicant expetendam? Nimirum supervacuis & inanibus pœnis delectantur, quibus licet agere tranquille.

Si enim mortales sunt animæ, si virtus dissoluto corpore nihil futura est, quid fugimus attributa nobis

bona, quasi aut ingrati, aut indigni, qui divinis muneribus perfruamur? Quæ bona ut habeamus, scelerate impieque vivendum est; quia virtutem, id est, justitiam paupertas sequitur. Sanus igitur non est, qui nullâ spe majore proposita, iis bonis, quibus cæteri utuntur in vita, labores, & cruciatus, & miserias anteponat. Si autem virtus, ut ab his rectissime dicitur, capessenda est, quia constet ad eam nasci hominem, subesse debet spes aliqua major, quæ malorum & laborum, quos perferre virtutis est, magnum afferat præclarumque solatium. Nec aliter virtus, cum per se dura sit, haberi pro bono potest, quam si acerbitatem suam maximo bono penset. Æque non aliter his bonis præsentibus abstinendum est, quam si sunt alia majora, propter quæ tanti sit, & voluptates omittere, & mala omnia sustinere. Ea vero nulla sunt alia, ut in tertio docui, nisi perpetuæ vitæ. Hanc autem præstare quis potest, nisi Deus, qui virtutem ipsam proposuit? Ergo in Dei agnitione & cultu rerum summa versatur: in hoc est spes omnis ac salus hominis: hic est sapientiæ gradus primus, ut sciamus, quis sit nobis verus pater, eumque solum pietate debita prosequamur, huic pareamus, huic devotissime serviamus; in eo promerendo actus omnis, & cura, & opera collocetur.

CAPUT X.

De Religione erga Deum, & Misericordia erga homines; atque de Mundi principio.

Dixi, quid debeatur Deo: dicam nunc, quid homini tribuendum sit: quanquam id ipsum, quod homini tribueris, Deo tribuitur, quia homo Dei simulacrum est. Sed tamen primum officium justitiæ est, conjungi cum

cum Deo; secundum, cum homine. Sed illud primum Religio dicitur; hoc secundum misericordia vel humanitas nominatur. Quæ virtus propria est justorum & cultorum Dei; quod ea sola vitæ communis continet rationem. Deus enim, qui cæteris animalibus sapientiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incursu & periculo tutiora generavit. Hominem vero quia nudum fragilemque formavit, ut eum sapientia potius instrueret, dedit ei præter cætera hunc pietatis affectum, ut homo hominem tueatur, diligat, foveat, contraque omnia pericula & accipiat, & præstet auxilium. Summum igitur inter se hominum vinculum est humanitas: quod qui disrupit, nefarius & parricida existimandus est. Nam si ab uno homine, quem Deus finxit, omnes orimur, certe consanguinei sumus; & ideo maximum scelus putandum est, odisse hominem, vel nocentem. Propterea Deus præcepit, inimicitias per nos nunquam faciendas, semper esse tollendas; scilicet ut eos, qui sint nobis inimici, necessitudinis admonitos mitigemus. Item si ab uno Deo inspirati omnes & animati sumus, quid aliud quam fratres sumus? Et quidem conjunctiores, quod animis, quam quod corporibus. Itaque non errat Lucretius, cum dicit:

Denique, cœlesti sumus omnes semine oriundi:
Omnibus ille idem pater est.

Ergo pro belluis immanibus sunt habendi, qui homini nocent, qui contra jus humanitatis & fas omne spoliant, cruciant, occidunt, exterminant.

Ob hanc necessitudinem germanitatis docet nos Deus, malum nunquam facere, semper bonum. Id autem ipsum bene facere quid sit, idem ipse præscribit: præstare auxilium depressis & laborantibus; impertiri victum non habentibus. Deus enim, quoniam pius est, animal nos voluit esse sociale. Itaque in aliis hominibus nos ipsos cogitare debemus. Non mere-

mur in periculo liberari, si non succurrimus: non meremur auxilium, si negamus. Ad hanc partem philosophorum nulla præcepta sunt; quippe qui falsæ virtutis specie capti, misericordiam de homine sustulerunt; & dum volunt sanare, vitiaverunt. Et cum iidem plerumque fateantur, societatis humanæ communionem esse retinendam, ab ea plane seipsos inhumanæ suæ virtutis rigore dissociant. Convincendus ergo etiam hic error illorum est, qui nihil cuiquam impertiendum putant. Urbis condendæ originem atque caussam non unam intulerunt: sed alii eos homines, qui sint ex terra primitus nati, cum per silvas & campos erraticam degerent vitam, nec ullo inter se sermonis aut juris vinculo cohærerent, sed frondes & herbam pro cubilibus, speluncas & antra pro domibus haberent, bestiis & fortioribus animalibus prædæ fuisse commemorant. Tum eos, qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos viderant, admonitos periculi sui ad alios homines decurrisse, præsidium implorasse, & primo nutibus voluntatem suam significasse: deinde sermonis initia tentasse, ac singulis quibusque rebus nomina imprimendo, paulatim loquendi perfecisse rationem. Cum autem nec multitudinem ipsam viderent contra bestias esse tutam, oppida etiam cœpisse munire; vel ut quietem noctis tutam sibi facerent, vel ut incursiones atque impetus bestiarum non pugnando, sed objectis aggeribus arcerent.

O ingenia hominibus indigna, quæ has ineptias protulerunt! miseros atque miserabiles, qui stultitiam suam litteris memoriæque mandaverunt! Qui cum viderent mutis quoque animalibus ingenitam esse rationem, vel conveniendi, vel invicem appetendi, vel periculi fugiendi, vel mali cavendi, vel cubilia sibi & latibula parandi; homines autem ipsos existimaverint non nisi exemplis admoneri ac discere potuisse, quid metuere, quid cavere, quid facere deberent; aut nunquam

quam conventuros inter se fuisse, nec loquendi rationem reperturos, nisi eos bestiæ comedissent. Hæc aliis delira visa sunt, ut fuerunt, dixeruntque, non ferarum laniatus causam fuisse coeundi, sed ipsam potius humanitatem; itaque inter se congregatos, quod natura hominum solitudinis fugiens, & communionis ac societatis appetens esset. Non magna inter eos disceptatio est. Siquidem causæ dispares sunt, res eadem est. Potuit igitur utrumque, quia non repugnat: sed tamen utrumque nullo modo verum est; quia non per omnem terram nati sunt homines e terra, tanquam ex draconis alicujus dentibus proseminati, ut poetæ ferunt, sed unus homo a Deo fictus est, ab eoque uno omnis terra humano genere completa est, eadem scilicet ratione, qua rursus post diluvium; quod certe negare non possunt. Nulla igitur in principio facta est ejusmodi congregatio; nec unquam fuisse homines in terra, qui præter infantiam non loquerentur, intelliget, cui ratio non deest. Fingamus tamen illa vera esse, quæ otiosi & inepti senes fabulantur, ut eos suis potissimum sensibus & suis rationibus refellamus.

Si hac de causa sunt homines congregati, ut mutuis auxiliis imbecillitatem suam tuerentur: succurrendum est igitur homini, qui egeat auxilio. Cum enim præsidii causa homines societatem cum hominibus inierint & sanxerint, fœdus illud inter homines a principio ortus sui ictum aut conservare, aut non conservare, summum nefas putandum est. Nam qui se a præstando auxilio removet, etiam ab accipiendo se removeat necesse est; quia nullius opera indigere se putat, qui alteri suam denegat. Huic vero, qui se ipse dissociat ac secernit a corpore, non ritu hominis, sed ferarum more vivendum est. Quod si fieri non potest, retinendum est igitur omni modo vinculum societatis humanæ, quia homo sine homine nullo modo potest vivere. Retentio autem societatis est communitas, id

est auxilium præstare, ut possimus accipere. Sin vero, ut illi alii disputant, humanitatis ipsius causa facta est hominum congregatio, homo certe hominem debet agnoscere. Quod si fecerunt illi rudes & adhuc feri homines, & fecerunt nondum constituta loquendi ratione: quid putemus hominibus expolitis, & sermonis rerumque omnium commercio inter se copulatis esse faciendum, qui assueti hominibus solitudinem ferre non possunt?

CAPUT XI.

De personis, in quas beneficium sit conferendum.

Conservanda est igitur humanitas, si homines recte dici velimus. Id autem ipsum conservare humanitatem, quid aliud est, quam diligere hominem, quia homo sit, & idem, quod nos sumus? Discordia igitur atque dissensio non est secundum hominis rationem. Verumque est illud Ciceronis, quod ait, hominem naturæ obedientem homini nocere non posse. Ergo si nocere homini contra naturam est; prodesse igitur homini secundum naturam sit necesse est. Quod qui non facit, hominis se appellatione dispoliat; quia humanitatis officium est, necessitati hominis ac periculo subvenire. Quæro igitur ab iis, qui flecti ac misereri non putant esse sapientis: Si homo ab aliqua bestia comprehensus, auxilium sibi armati hominis imploret, utrumne succurrendum putent, an minime? Non sunt tam impudentes, ut negent fieri oportere, quod flagitat, quod exposcit humanitas. Item si aliquis circumveniatur igni, ruina opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur, num putent hominis esse, non auxiliari? non sunt ipsi homines, si putent. Nemo enim potest ejusmodi periculis non esse subjectus. Imo vero

&

& hominis & fortis viri esse dicent, servare periturum. Si ergo in ejusmodi casibus, qui periculum vitæ homini afferunt, humanitatis esse concedunt, quid causæ est, cur, si homo esuriat, sitiat, algeat, succurrendum esse non putent? Quæ cum sint paria natura cum illis casibus fortuitis, & unam eamdemque humanitatem desiderent, tamen illa discernunt, quia non re ipsa vera, sed utilitate præsenti omnia metiuntur. Illos enim, quos periculo surripiunt, sperant sibi gratiam relaturos. Egentes autem, quia non sperant, perire arbitrantur, quidquid ejusmodi hominibus impertiant. Hinc est illa Plauti detestanda sententia:

Male meretur, qui mendico dat, quod edat.
Nam & illud, quod dat, perit;
Et illi producit vitam ad miseriam.

Atenim poeta fortasse pro persona locutus est.

Quid Marcus Tullius in suis Officialibus libris, nonne hoc idem suadet, non esse omnino largiendum? Sic enim dixit: „Largitio, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit; ita benignitate benignitas tollitur, qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis.„ Et idem paulo post: „Quid autem est stultius, quam quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possit.„ Videlicet professor sapientiæ refrœnat homines ab humanitate, monetque, ut rem familiarem diligenter custodiant; malintque arcam, quam justitiam conservare. Quod cum intelligeret inhumanum esse, ac nefarium, mox alio capite, quasi actus pœnitentia, sic ait: „Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum, & sæpe idoneis hominibus egentibus de re familiari impertiendum.„ Quid est idoneis? nempe iis, qui restituere ac referre gratiam possint. Si nunc Cicero viveret, exclamarem profecto: Hic, hic, Marce Tulli, aberrasti a vera justitia, eamque uno verbo sustulisti; cum pietatis & huma-

humanitatis officia utilitate metitus est. Non enim idoneis hominibus largiendum est, sed quantum potest, non idoneis. Id enim juste, id pie, id humane fit, quod sine spe recipiendi feceris.

Hæc est vera illa & germana justitia, cujus solidam & expressam nullam tenere vos dicis. Ipse pluribus locis clamas, mercenariam non esse virtutem; fatērisque in libris Legum tuarum, liberalitatem gratuitam esse, his verbis: „Nec est dubium, quin is, qui „liberalis benignusque dicitur, officium, non fructum „sequatur.„ Cur ergo idoneis potius largiris, nisi ut postea mercedem recipias? Te igitur autore ac præceptore justitiæ, quisquis idoneus non erit, nuditate, siti, fameque conficietur; nec homines copiosi, & usque ad delicias abundantes subvenient ultimæ necessitati. Si virtus mercedem non exigit, si propter se, ut dicis, expetenda est; ergo justitiam matrem principemque virtutum suo pretio, non tuo commodo æstima. Ei potissimum tribue, a quo nihil speres. Quid personas eligis? quid membra inspicis? Pro homine tibi habendus est, quisquis ideo precatur, quia te hominem putet. Abjice umbras illas imaginesque justitiæ, atque ipsam veram & expressam tene. Largire cæcis, debilibus, claudis, destitutis; quibus, nisi largiare, moriendum est. Inutiles sunt hominibus, sed utiles Deo; qui eos retinet in vita, qui spiritu donat, qui luce dignatur. Fove, quantum in te est, & animas hominum, ne extinguantur, humanitate sustenta. Qui succurrere perituro potest, si non succurrerit, occidit. Verum isti, quia neque naturam retinent, neque præmium in eo quod sit sciunt, dum perdere timent, perdunt; & in id, quod maxime cavent, incidunt, ut, quidquid largiuntur, aut pereat omnino, aut ad tempus brevissimum prosit. Nam qui exiguam stipem miseris negant, qui conservare humanitatem sine damno suo volunt, patrimonia sua effundunt, ut

aut

aut peritura & fragilia sibi comparent, aut certe maximis suis damnis nihil consequantur.

Quid enim dicendum est de iis, qui populari levitate ducti, vel magnis urbibus suffecturas opes exhibendis muneribus impendunt? nisi eos dementes atque furiosos, qui præstent id populo, quod & ipsi perdant, & nemo eorum, quibus præstatur, accipiat. Itaque ut est omnis voluptas caduca & brevis, oculorum maxime & aurium, aut obliviscuntur homines, & alterius damna pro ingratis habent; aut etiam offenduntur, si non est libidini vulgi satisfactum: ut etiam homines stultissimi malum sibi malo comparaverint; aut si adeo placuerunt, nihil amplius, quam inanem favorem paucorumque dierum fabulas assequuntur. Sic quotidie levissimorum hominum patrimonia in res supervacuas prodiguntur. Num ergo illi sapientius, qui utiliora & diuturniora civibus suis exhibent munera? ii scilicet, qui publicis operibus exstructis, memoriam nomini suo quærunt? ne isti quidem recte bona sua in terra sepeliunt; quia nec memoria quidquam mortuis confert, nec opera eorum sempiterna sunt: siquidem aut uno tremore terræ dissipantur & corruunt, aut fortuito consumuntur incendio, aut hostili aliquo impetu diruuntur, aut certe vetustate ipsa dissoluta labuntur. „Nihil est enim, ut ait Orator, „opere & manu factum, quod non conficiat & con„sumat vetustas. At hæc justitia & lenitas florescit „quotidie magis.„ Illi ergo melius, qui tribulibus suis aut clientibus largiuntur; aliquid enim præstant hominibus, & prosunt, sed non est illa vera & justa largitio. Beneficentia enim nulla est, ubicumque necessitas non est. Perit ergo, quidquid gratiæ causa tribuitur non indigentibus; aut cum fœnore redit, & beneficentia non erit. Quod etsi gratum est iis, quibus datur, justum tamen non est, quia, si non fiat, nihil mali sequitur. Unum igitur certum & verum liberalitatis officium est, egentes atque inutiles alere.

CAPUT XII.

De generibus Beneficentiæ, & operibus Misericordiæ.

Hæc est illa perfecta justitia, quæ custodit humanam, de qua philosophi loquuntur, societatem. Hic divitiarum maximus ac verissimus fructus est, non uti opibus ad propriam unius voluptatem, sed ad multorum salutem, non ad præsentem suum fructum, sed ad justitiam, quæ sola non interit. Tenendum est igitur omni modo, ut ab officio misericordiæ spes recipiendi absit omnino. Hujus enim operis & officii merces a Deo est expectanda solo: nam si ab homine expectes, jam non humanitas erit illa, sed beneficii fœneratio: nec potest videri bene meruisse, qui quod facit, non alteri, sed sibi præstat; & tamen res eodem redit, ut, quod alteri quisque præstiterit, nihil ab eo commodi sperans, vere sibi præstet, quia mercedem capiet a Deo. Idem Deus præcepit, ut si quando cœnam paraverimus, eos in convictum adhibeamus, qui revocare non possint, & vicem reddere; ut omnis actus vitæ nostræ non careat misericordiæ munere. Nec tamen quisquam interdictum sibi putet, aut communione cum amicis, aut caritate cum proximis. Sed notum nobis Deus fecit, quod sit verum & justum opus, ita nos oportet cum proximis vivere, dummodo sciamus, illud ad hominem, hoc ad Deum pertinere.

Præcipua igitur virtus est hospitalitas; quod philosophi quoque ajunt: sed eam detorquent a vera justitia, & ad commodum rapiunt. „Recte, inquit Cicero, a Theophrasto est laudata hospitalitas. Est „enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium hospitibus illustribus.„ Eodem modo rursus erravit, quo tum, cum idoneis esse diceret largiendum. Non enim justi & sapien-

pientis viri domus illustribus debet patere, sed humilibus & abjectis. Nam illustres illi ac potentes nulla re possunt indigere, quos opulentia sua & munit, & honorat. Nihil autem a viro justo faciendum est, nisi quod sit beneficium. Beneficium autem si refertur, interit, atque finitur; nec enim possumus id habere integrum, cujus pretium nobis persolutum est. In his itaque beneficiis justitiæ ratio versatur, quæ salva & incorrupta permanserint: permanent autem non aliter, quam si præstentur hominibus iis, qui prodesse nullo modo possunt. At ille in recipiendis illustribus nihil spectavit aliud, nisi utilitatem; nec dissimulavit homo ingeniosus, quid ex eo commodi speraret. Ait enim, qui id faciat, potentem apud exteros futurum per gratiam principum, quos sibi hospitii & amicitiæ jure constrinxerit. O quam multis argumentis Ciceronis inconstantia, si id agerem, coargui posset! Nec tam nostris, quam suis verbis refelleretur. Idem quippe ait, ut quisque maxime ad suum commodum referat, quæcumque agit, ita minime esse virum bonum. Idem etiam negat, simplicis & aperti hominis esse, ambire, simulare aliquid, & prætendere, aliud agere videri, cum aliud agat; præstare se alteri fingere, quod sibi præstet: sed malitiosi potius, & astuti, & fallacis, & subdoli. Quomodo ergo defenderet, quominus ambitiosa illa hospitalitas malitia esset? „Tu mihi per „omnes poetas circumcurses, ut advenientes popu„lorum atque urbium principes domum tuam invites, „ut per eos apud cives eorum potentiam consequare; „velisque te justum, & humanum, & hospitalem vi„deri, cum studeas utilitati tuæ.„ Verum hoc ille non potius incaute? Quid enim minus in Ciceronem convenit? Sed ignorantia veri juris, prudens ac sciens in hos se laqueos induit. Quod ut ei possit ignosci, testificatus est non ad veram justitiam, quam non teneat, præcepta se dare; sed ad umbram imaginemque justi-

tiæ. Ignoſcendum eſt igitur umbratico & imaginario præceptori; nec ab eo veritas exigenda eſt, qui ſe neſcire fateatur.

Captivorum redemptio magnum atque præclarum juſtitiæ munus eſt: quod idem ipſe Tullius approbavit. „Atque hæc benignitas, inquit, etiam reipublicæ eſt „utilis, redimi e ſervitute captos, locupletari tenuio- „res. Hanc ego conſuetudinem benignitatis largitio- „ni munerum longe antepono. Hæc eſt gravium ho- „minum, atque magnorum.„ Proprium igitur juſtorum opus eſt, alere pauperes, ac redimere captivos, cum apud injuſtos, ſi qui hæc faciant, graves & magni appellentur. Iis enim maximæ laudis eſt benefacere, quos nemo ſperavit eſſe facturos. Nam qui bonum facit vel conſanguineo, vel proximo, vel amico: aut nullam, aut certe non magnam laudem meretur; quia facere debet, ſitque impius ac deteſtabilis, niſi fecerit id, quod ab eo & natura ipſa, & neceſſitudo exigit; & ſi facit, non tam gloriæ aſſequendæ, quam reprehenſionis vitandæ gratia facit. Qui autem fecit alieno, & ignoto, is vero dignus eſt laude; quoniam, ut faceret, ſola ductus eſt humanitate. Ibi ergo juſtitia eſt, ubi ad benefaciendum neceſſitatis vinculum nullum eſt. Hoc igitur officium benignitatis ne a teponere quidem largitioni munerum debuit, quod eſt comparantis, & e duobus bonis id, quod ſit melius, eligentis. Illa enim largitio hominum patrimonia ſua in mare abjicientium inanis, & levis, & ab omni juſtitia remotiſſima eſt. Itaque ne dici quidem munera oportet, in quibus nemo accipit, niſi qui accipere non meretur.

Non minus magnum juſtitiæ opus eſt, pupillos & viduas deſtitutos, & auxilio indigentes tueri, atque defendere. Quod adeo univerſis divina lex illa præſcribit; quandoquidem boni quique judices ad officium ſuum judicant pertinere, ut eos naturali humanitate fove-

foveant, ac iisdem prodesse nitantur. Verum hæc opera proprie nostra sunt, qui legem, qui verba ipsius Dei præcipientis accepimus. Nam illi sentiunt quidem, natura esse justum, tueri eos, qui tutela carent: sed, cur ita sit, non perspiciunt. Deus enim, cujus perpetua clementia est, idcirco viduas pupillosque defendi ac foveri jubet, ne quis respectu ac miseratione pignorum suorum retardetur, quominus mortem pro justitia fideque suscipiat: sed incunctanter ac fortiter subeat, cum sciat se caros suos Deo relinquere, nec his unquam præsidium defuturum. Ægros quoque, quibus defuerit, qui assistat, curandos fovendosque suscipere, summæ humanitatis, & magnæ operationis est: quod qui fecerit, vivam hostiam Deo acquiret; & quod alteri dederat ad tempus, ipse a Deo accipiet in æternum. Ultimum illud & maximum pietatis officium est peregrinorum & pauperum sepultura: quod illi virtutis justitiæque doctores prorsus non attigerunt. Nec enim poterant id videre, qui utilitate omnia officia metiebantur. In cæteris enim, quæ supra dicta sunt, quamvis verum limitem non tenuerint; tamen, quoniam commodi aliquid in his deprehenderunt, quasi odore quodam veritatis retenti, propius oberrarunt: hoc autem, quia nihil videre in eo commodi poterant, reliquerunt.

Quin etiam non defuerunt, qui supervacaneam facerent sepulturam; nihilque esse dicerent mali, jacere inhumatum atque abjectum: quorum impiam sapientiam cum omne humanum genus respuit, tum divinæ voces, quæ id fieri jubent. Verum illi non audent dicere, id non esse faciendum: sed, si forte non fiat, nihil esse incommodi. Itaque in ea re non tam præcipientium, quam consolantium funguntur officio, ut si forte id sapienti evenerit, ne se ob hoc miserum putet. Nos autem non, quid sapienti ferendum sit, dicimus: sed quid facere ipse debeat. Itaque non quærimus

rimus nunc, utrumne tota ſepeliendi ratio ſit utilis, nec ne: ſed hæc, etiamſi ſit inanis, ut illi exiſtimarunt, tamen facienda eſt vel ob hoc ſolum, quod apud homines bene & humane fieri videtur. Animus enim quæritur, & propoſitum ponderatur. Non ergo patiemur, figuram & figmentum Dei feris ac volucribus in prædam jacere: ſed reddemus id terræ, unde ortum eſt; & quamvis in homine ignoto neceſſariorum munus implebimus, in quorum locum, quia deſunt, ſuccedat humanitas; & ubicumque homo deſiderabitur, ibi exigi officium noſtrum putabimus. In quo autem magis juſtitiæ ratio conſiſtit, quam in eo, ut, quod præſtamus noſtris per affectum, præſtemus alienis per humanitatem, quæ eſt multo certior, juſtiorque? Quæ cum ſit, jam non homini præſtatur, qui nihil ſentit; ſed Deo ſoli, cui cariſſimum ſacrificium eſt opus juſtum. Dicet aliquis fortaſſe: Si hæc omnia fecero, nihil habebo. Quid enim, ſi magnus hominum numerus egebit, algebit, capietur, morietur, ut hæc facientem vel uno die patrimonio exui ſit neceſſe, perdamne rem familiarem, meo aut majorum labore quæſitam, ut jam ipſi mihi aliena miſericordia vivendum ſit?

Quid tu tam puſillo animo paupertatem times? quam etiam veſtri philoſophi laudant: nihil hac tutius, nihilque tranquillius eſſe teſtantur. Hoc, quod times, ſollicitudinum portus eſt. An ignoras, quot periculis, quot caſibus cum his malis opibus ſubjaceas? Quæ tecum bene agent, ſi ſine tuo cruore tranſierint. Tu vero præda onuſtus incedis, & ſpolia geris, quæ irritent animos etiam tuorum. Quid ergo dubitas bene collocare id, quod tibi forſan eripiet aut unum latrocinium, aut exiſtens repente proſcriptio, aut hoſtilis aliqua direptio? Quid verere fluxum & fragile bonum facere ſempiternum, aut theſauros tuos cuſtodi Deo credere, ubi non furem prædonemque timeas,

non

non rubiginem, non tyrannum? Qui apud Deum dives est, pauper esse nunquam potest. Si justitiam tanti putas, sequere, abjectis oneribus, quæ te premunt: libera te ipsum compedibus & catenis, ut expeditus ad Deum curras. Magni & excelsi animi est, despicere & calcare mortalia. Sed si hanc virtutem non capis, ut divitias tuas in aram Dei conferas, ut fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te metu. Omnia ista præcepta non tibi soli dantur, sed omni populo, qui mente conjunctus est, & cohæret sicut homo unus. Si solus magnis operibus non sufficis, pro virili parte operare justitiam, sic tamen, ut quantum divitiis inter cæteros, tantum opere præcellas. Neque nunc suaderi tibi putes, ut rem familiarem tuam minuas, vel exhaurias: sed quæ in supervacua fueras impensurus, ad meliora convertas. Unde bestias emis, hinc captos redime; unde feras pascis, hinc pauperes ale; unde homines ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos sepeli. Quid prodest perditæ nequitiæ bestiarios facere locupletes, & instruere ad flagitia? Transfer ad magnum sacrificium male peritura; ut pro his veris muneribus habeas a Deo munus æternum. Magna est misericordiæ merces, cui Deus pollicetur, peccata se omnia remissurum. Si audieris, inquit, preces supplicis tui, & ego audiam tuas. Si misertus laborantium fueris, & ego in tuo labore miserebor. Si autem non respexeris, nec adjuveris, & ego animum tuum contra te geram, tuisque te legibus judicabo.

CAPUT XIII.

De Pœnitentia, de Misericordia, ac peccatorum venia.

Quoties igitur rogaris, tentari te a Deo crede, an sis dignus audiri. Circumspice conscientiam

tuam, & quantum potes, medere vulneribus. Nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes. Abolentur enim, si Deo largiare, quia peccaveris; nam si fiducia largiendi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines a peccatis maxime cupit, ideoque agi pœnitentiam jubet. Agere autem pœnitentiam nihil aliud est, quam profiteri & affirmare, se ulterius non peccaturum. Ignoscitur itaque iis, qui ad peccatum imprudenter incauteque labuntur: veniam non habet, qui sciens peccat. Nec tamen si aliquis fuerit purificatus ab omni labe peccati, temperandum sibi ab opere largitionis existimet, quia non habeat peccata, quæ deleat. Imo vero tum magis justitiam debet operari, cum factus est justus, ut quod ante in medelam vulnerum fecerat, postmodum faciat in laudem gloriamque virtutis. Eo accedit, quod nemo esse sine delicto potest, quamdiu indumento carnis oneratus est. Cujus infirmitas triplici modo subjacet dominio peccati, factis, dictis, cogitationibus.

Per hos gradus ad summum culmen justitia procedit. Primus est virtutis gradus, malis operibus abstinere; secundus, etiam malis verbis; tertius, etiam cogitatione rerum malarum. Qui primum gradum ascendit, satis justus est; qui secundum, jam perfectæ virtutis; siquidem neque factis, neque sermone delinquat; qui tertium, is vero similitudinem Dei assecutus videtur. Est enim pene supra humanum modum, ne in cogitationem quidem admittere, quod sit vel factu malum, vel improbum dictu. Itaque etiam justi homines, qui frœnare se possunt ab omni opere injusto, nonnunquam tamen ipsa fragilitate vincuntur, ut vel in ira malum dicant, vel in aspectu rerum delectabilium tacita cogitatione concupiscant. Quod si mortalis conditio non patitur, esse hominem ab omni macula purum, debent ergo largitione perpetua peccata

cata carnis aboleri. Unum est enim sapientis, & justi, & vitalis viri opus, divitias suas in sola justitia collocare: qua profecto qui eget, licet ille Crœsum, aut Crassum divitiis superet, hic pauper, hic nudus, hic mendicus putandus est. Danda igitur opera, ut indumento justitiæ pietatisque velemur, quo nos exuat nemo, quod nobis sempiternum præbeat ornatum. Nam si Deorum cultores simulacra insensibilia excolunt, & quidquid pretiosi habent, in ea conferunt, quibus nec uti possunt, nec gratias agere, quod acceperint: quanto justius est, & verius, viventia Dei simulacra excolere, ut promereare viventem? Quæ sicut usui habent, quidquid acceperint, & gratias agunt: ita Deus, in cujus conspectu bonum feceris, & probabit, & mercedem pietatis exsolvet.

CAPUT XIV.

De Affectibus, ac de iis Stoicorum sententia; & de Virtute, Vitiis & Misericordia.

Si ergo in homine præclarum & excellens est bonum misericordia, idque divinis testimoniis, & bonorum malorumque consensu optimum judicatur: apparet, philosophos longe abfuisse ab humano bono, qui neque præceperunt ejusmodi quidquam, neque fecerunt; sed virtutem, quæ in homine propemodum singularis est, pro vitio semper habuerunt. Libet hic interponere unum de philosophia locum, ut illorum plenius coarguamus errores, qui misericordiam, cupiditatem, metum, morbos animi appellant. Conantur illi quidem virtutes a vitiis distinguere, quod est sane facillimum. Quis enim non possit liberalem a prodigo separare, ut illi faciunt, aut parcum a sordido, aut quietum ab inerti, aut cautum a timido?

quod hæc, quæ sunt bona, fines suos habeant; quæ si excesserint, in vitia labuntur: ita ut constantia, nisi pro veritate suscepta sit, fit impudentia; item fortitudo, si nulla necessitate cogente, aut non pro causa honesta certum periculum subierit, in temeritatem convertitur. Libertas quoque, si alios insectetur potius, quam insectantibus resistat, contumacia est. Severitas etiam, nisi se intra congruentes nocentium pœnas coerceat, fit sæva crudelitas.

Itaque dicunt, eos, qui mali videantur, non sua sponte peccare, nec mala potius eligere: sed bonorum specie lapsos, incidere in mala, dum bonorum ac malorum discrimen ignorant. Hæc quidem falsa non sunt: sed ad corpus cuncta referuntur. Nam parcum esse, aut constantem, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut severum, virtutes sunt quidem, sed hujus temporariæ vitæ. Nos autem, qui hanc vitam contemnimus, alias nobis virtutes propositas habemus, de quibus philosophi ne suspicari quidem ulla ratione potuerunt. Itaque & virtutes quasdam pro vitiis, & vitia quædam pro virtutibus habuerunt. Nam Stoici affectus omnes, quorum impulsu animus commovetur, ex homine tollunt; cupiditatem, lætitiam, metum, mœstitiam, quorum duo priora ex bonis sunt aut futuris, aut præsentibus, posteriora ex malis. Eodem modo hæc quatuor morbos, ut dixi, vocant, non tam natura insitos, quam prava opinione susceptos. Et idcirco eos censent extirpari posse radicitus, si bonorum malorumque opinio falsa tollatur. Si enim nihil censeat sapiens bonum, nihil malum; nec cupiditate ardescet, nec lætitia gestiet, nec metu terrebitur, nec ægritudine contrahetur. Mox videbimus, an efficiant, quod velint, aut quid efficiant: interim propositum arrogans, ac pene furiosum, qui se putent mederi, & eniti posse contra vim rationemque naturæ.

CA-

CAPUT XV.

De affectibus, ac de iis Peripateticorum sententia.

Hæc enim naturalia esse, non voluntaria, omnium viventium ratio demonstrat, quæ iisdem omnibus quatitur affectibus. Peripatetici ergo rectius, qui hæc omnia detrahi posse negant, quia nobiscum simul nata sint; & conantur ostendere, quam providenter, & quam necessario Deus, sive natura (sic enim dicunt) his nos armarit affectibus: quos tamen, quia vitiosi plerumque fiunt, si nimii sint, posse ab homine, adhibito modo, salubriter temperari, ut tantum homini, quantum naturæ satis est, relinquatur. Non insipiens disputatio, si, ut dixi, non ad hanc vitam omnia referrentur. Stoici ergo furiosi, qui ea non temperant, sed abscindunt, rebusque a natura insitis castrare hominem quodammodo volunt. Quod tale est, quale si velint, aut metum detrahere cervis, aut venenum anguibus, aut iram feris, aut placiditatem pecudibus. Nam quæ singula mutis animalibus data sunt, ea vero universa homini simul. Quod si, ut medici affirmant, lætitiæ affectus in splene est, iræ in felle, libidinis in jecore, timoris in corde; facilius est interficere animal ipsum, quam ex corpore aliquid evellere: quod est animantis naturam velle mutare. Sed homines prudentes non intelligunt, cum vitia ex homine tollunt, etiam se virtutem tollere, cui soli locum faciunt. Nam si virtus est, in medio iræ impetu seipsum cohibere ac reprimere, quod negare non possunt: caret ergo virtute, quisquis ira caret. Si virtus est, libidinem corporis continere, virtute careat necesse est, qui libidinem, quam temperet, non habet. Si virtus est, cupiditatem ab alieni appetitione frænare; nullam certe virtutem potest habere, qui

caret eo, ad quod cohibendum virtutis ufus adhibetur. Ubi ergo vitia non funt, nec virtuti quidem locus eft: ficut nec victoriæ quidem, ubi adverfarius nullus eft. Ita fit, ut bonum fine malo effe in hac vita non poffit. Affectus igitur quafi ubertas eft naturalis animorum. Nam ficut in fentes ager, qui eft natura fœcundus, exuberat: fic animus incultus, vitiis fua fponte invalefcentibus, velut fpinis obducitur. Sed cum verus cultor acceflerit, ftatim, cedentibus vitiis, fruges virtutis oriuntur.

Deus itaque, cum hominem primum fingeret, mirabili providentia ingeneravit ei prius iftas animi commotiones, ut poffet capere virtutem, ficut terra culturam; pofuitque materiam vitiorum in affectibus, virtutis in vitiis. Quæ profecto aut nulla erit, aut in ufu effe non poterit, fi defint ea, per quæ vis ejus aut apparet, aut conftat. Videamus nunc, iidem illi, qui vitia penitus excidunt, quid effecerint. Quatuor illos affectus, quos ex opinione bonorum malorumque nafci putant; quibus evulfis, fanandum effe animum fapientis exiftimant: quoniam intelligunt & natura infitos effe, & fine his nihil moveri, nihil agi poffe; alia quædam in eorum locum vicemque fupponunt: ut pro cupiditate fubftituunt voluntatem: quafi vero non multo fit præftabilius, bonum cupere, quam velle. Item pro lætitia gaudium, pro metu cautionem. At in illo quarto immutandi nominis eos ratio defecit. Itaque ægritudinem penitus, id eft, mœftitiam doloremque animi fuftulerunt: quod fieri nequaquam poteft. Quis enim poffit non dolere, fi patriam aut peftilentia exhauferit, aut hoftis everterit, aut tyrannus oppreflerit? Poteft aliquis non dolere, fi fublatam viderit libertatem; fi proximos, fi amicos, fi bonos viros aut exterminatos, aut crudeliffime trucidatos? nifi cujus mens ita obftupuerit, ut fit ei fenfus omnis ereptus. Quare aut omnia tollere debuerunt,

runt, aut implenda fuerat curta hæc & debilis disputatio; id est, etiam pro ægritudine aliquid reponendum, quoniam, superioribus ita ordinatis, hoc consequens erat.

Ut enim præsentibus lætamur bonis: sic malis angimur, ac dolemus. Si ergo lætitiæ, quoniam vitiosam putabant, nomen aliud indiderunt: sic ægritudini, quoniam & ipsam vitiosam putabant, aliud vocabulum tribui congruebat. Unde apparet, non illis rem defuisse, sed verbum; cujus indigentia eum totum affectum, qui est vel maximus, contra quam natura pateretur, auferre voluerunt. Nam illas nominum commutationes poteram coarguere pluribus, & ostendere, aut sermonis ornandi, augendæque copiæ gratia, multa nomina iisdem rebus imposita, aut certe non multum inter se illa distare. Nam & cupiditas a voluntate incipit; & cautio a metu oritur; & lætitia nihil aliud est, quam professum gaudium. Sed putemus, ut ipsi volunt, esse diversa. Nempe igitur cupiditatem esse dicent, perseverantem ac perpetuam voluntatem; lætitiam vero, insolenter se efferens gaudium; metum autem, nimiam & excedentem modum cautionem. Ita fit, ut ea, quæ tollenda esse censent, non tollant, sed temperent; siquidem nomina tantummodo immutant, res ipsæ manent. Eo igitur imprudentes revolvuntur, quo Peripatetici ratione perveniunt; ut vitia, quoniam tolli non possunt, medie temperanda sint. Ergo errant, quia non efficiunt, quod volunt, & longo asperoque circuitu in eamdem viam redeunt.

CAPUT XVI.

De Affectibus, ac de iis Peripateticorum eversa sententia; quis sit verus affectuum, quisque eorum malus usus.

At ego ne Peripateticos quidem accessisse ad veritatem puto, qui vitia esse concedunt, sed ea mediocritate temperant. Carendum est enim vitiis etiam mediocribus: quin potius efficiendum fuit primum, ne vitia essent. Nec enim quidquam vitiosum nasci potest: sed vitia fieri, si male utamur affectibus; si bene, virtutes. Deinde monstrandum est, non ipsos affectus, sed eorum causas esse moderandas. Non est, inquiunt, lætitia nimia gestiendum, sed modice, ac moderate. Hoc vero tale est, quale si dicerent, non esse currendum concitate, sed gradiendum quiete. At potest & qui graditur, errare; & qui currit, rectam viam tenere. Quid si ostendo esse aliquid, ubi non tantum modicum, sed vel punctum gaudere, vitiosum sit; & aliud contra, in quo vel exultare lætitia minime criminosum? Quid tandem nobis ista mediocritas proderit? Quæro, utrumne sapienti lætandum putent, si quid inimico suo mali videat accidere; aut utrumne lætitiam frænare debeat, si victis hostibus, aut oppresso tyranno, libertas & salus civibus parta sit?

Nemo dubitat, quin & in illo exiguum lætari, & in hoc parum lætari sit maximum crimen. Eadem de cæteris affectibus dicere licet. Sed, ut dixi, non in his moderandis sapientiæ ratio versatur, sed in causis eorum; quoniam extrinsecus commoventur; nec ipsis potissimum frænos imponi oportuit, quoniam & exigui possunt esse in maximo crimine, & maximi possunt esse sine crimine. Sed assignandi fuerunt certis temporibus, & rebus, & locis; ne vitia sint, quibus uti recte licet. Sicut enim recte ambulare bonum est, er-

rare

rare autem malum: sic moveri affectibus in rectum, bonum est; in pravum, malum. Nam libido si extra legitimum torum non evagetur, licet sit vehemens, tamen culpa caret. Sin vero appetit alienum, licet sit mediocris, vitium tamen maximum est. Non est itaque morbus irasci, nec cupere, nec libidine commoveri: sed iracundum esse, morbus est, cupidum, libidinosum. Qui enim iracundus est, etiam cui non debet, aut cum non oportet, irascitur. Qui cupidus, etiam quod non opus est, concupiscit. Qui libidinosus, etiam quod legibus vetatur, affectat. Omnis igitur ratio in eo versari debuit, ut quoniam earum rerum impetus inhiberi non potest, nec debet, quia necessario est insitus ad tuenda officia vitæ, dirigeretur potius in viam rectam, ubi etiam cursus offensione ac periculo careat.

CAPUT XVII.

De Affectibus, ac eorum usu; de patientia, & summo bono Christianorum.

Sed evectus sum coarguendi studio longius; cum sit mihi propositum, ea, quæ vitia philosophi putaverunt, ostendere non tantum vitia non esse, verum etiam magnas esse virtutes. Ex aliis docendi gratia sumam, quæ pertinere ad rem maxime puto. Metum, seu timorem in maximo vitio ponunt, summamque imbecillitatem esse animi putant; cui sit contraria fortitudo, quæ si sit in homine, locum timori esse nullum. Creditne ergo aliquis, fieri posse, ut idem metus summa sit fortitudo? Minime. Neque enim videtur capere natura, ut aliquid in contrarium recidat. Atqui ego non arguta aliqua conclusione, ut apud Platonem Socrates facit, qui eos, quos contra dis-

putat, cogit ea, quæ negaverant, confiteri; sed simpliciter ostendam, summum metum summam esse virtutem. Nemo dubitat, quin timidi & imbecilli sit animi, aut dolorem metuere, aut egestatem, aut exilium, aut carcerem, aut mortem: quæ omnia quisquis non exhorruerit, fortissimus judicatur. Qui autem Deum metuit, illa universa non metuit. Ad quod probandum argumentis opus non est; spectatæ sunt enim, spectanturque adhuc per orbem pœnæ cultorum Dei, in quibus excruciandis nova & inusitata tormenta excogitata sunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari; cum immanium bestiarum ultra ipsam mortem carnificina sævierit. Has tamen execrabiles corporum lacerationes felix atque invicta patientia sine ullo gemitu pertulit. Hæc virtus omnibus populis, atque provinciis, & ipsis tortoribus miraculum maximum præbuit; cum patientia crudelitas vinceretur. Atqui hanc virtutem nihil aliud, quam metus Dei fecit. Itaque, ut dicebam, non evellendus, ut Stoici, neque temperandus timor, ut Peripatetici volunt: sed in veram viam dirigendus est; auferendique sunt metus: sed ita, ut hic solus relinquatur, qui quoniam legitimus ac verus est, solus efficit, ut possint cætera omnia non timeri. Cupiditas quoque inter vitia numeratur: sed si hæc, quæ terrena sunt, concupiscat, vitium est; virtus autem, si cœlestia. Qui enim justitiam, qui Deum, qui vitam perpetuam, qui lucem sempiternam, eaque omnia, quæ Deus homini pollicetur, consequi cupit, opes istas, & honores, & potentatus, & regna ipsa contemnet.

Dicet fortasse Stoicus, voluntate opus esse ad hæc consequenda, non cupiditate: imo vero parum est velle. Multi enim volunt: sed cum dolor visceribus accesserit, voluntas cedit, cupiditas perseverat; quæ si efficit, ut contemptui sint omnia, quæ a cæteris appetuntur, summa virtus est, siquidem continentiæ

mater

mater est. Ideoque illud potius efficere debemus, ut affectus, quibus prave uti vitium est, dirigamus in rectum. Nam istæ concitationes animorum juncto currui similes sunt; in quo recte moderando summum rectoris officium est, ut viam noverit: quam si tenebit, quamlibet concitate ierit, non offendet. Si autem aberraverit, licet placide ac leniter eat, aut per confragosa vexabitur, aut per præcipitia labetur, aut certe, quò non est opus, deferetur. Sic currus ille vitæ, qui affectibus velut equis pernicibus ducitur, si rectam viam teneat, fungetur officio. Metus igitur & cupiditas, si projiciantur in terram, vitia fient; virtutes autem, si ad divina referantur. Parcimoniam contra virtutis loco habent: quæ si studium est habendi, non potest esse virtus; quia in augendis, vel tuendis terrestribus bonis tota versatur. Nos autem summum bonum non referimus ad corpus: sed omne officium solius animæ conservatione metimur. Quod si, ut supra docui, patrimonio minime parcendum est, ut humanitatem justitiamque teneamus; non est virtus frugi esse: quod nomen virtutis specie fallit, ac decipit. Est enim frugalitas abstinentia quidem voluptatum: sed eo vitium, quia ex habendi amore descendit, cum sit & voluptatibus abstinendum, & pecuniæ minime temperandum. Nam parce, id est, mediocriter uti pecunia, quasi quædam pusillitas animi est, aut prætimentis, ne sibi desit; aut desperantis, posse se illam reparare; aut contemptum terrestrium non capientis. Sed illi rursus eum, qui rei familiari suæ non parcat, prodigum vocant. Nam ita liberalem distinguunt a prodigo, quod is liberalis sit, qui & bene meritis, & cum oportet, & quantum satis est, largiatur; prodigus vero, qui & non meritis, & cum opus non est, & sine respectu rei familiaris effundat.

Quid ergo? Prodigumne dicemus eum, qui misericordiæ causa tribuat egentibus victum? Atqui mul-

tum refert, utrumne ſcortis propter libidinem largiare, an miſeris propter humanitatem: utrum pecuniam tuam perductores, aleatores, lenonesque diripiant; an illam pietati ac Deo præſtes: utrumne illam ventri ac gulæ ingeras, an in theſauro juſtitiæ reponas. Ut ergo vitium eſt, effundere in malam partem: ſic in bonam, virtus. Si virtus eſt, non parcere opibus, quæ poſſunt reparari, ut hominis vitam ſuſtentes, quæ reparari non poteſt; vitium igitur parcimonia eſt. Quare nihil aliud dixerim, quam inſanos, qui hominem, mite ac ſociale animal, orbant ſuo nomine; qui evulſis affectibus, quibus omnis conſtat humanitas, ad immobilem ſtuporem mentis perducere volunt: dum ſtudent animum perturbationibus liberare, &, ut ipſi dicunt, quietum tranquillumque reddere. Quod fieri non tantum non poteſt, quia vis & ratio ejus in motu eſt; ſed ne oportet quidem. Quia ſicut aqua ſemper jacens & quieta inſalubris & magis turbida eſt: ſic animus immotus ac torpens inutilis eſt etiam ſibi; nec vitam ipſam tueri poterit, quia nec faciet quidquam, nec cogitabit: cum cogitatio ipſa nihil aliud ſit, quam mentis agitatio. Denique qui hanc immobilitatem animi aſſerunt, privare animum vita volunt; quia vita actuoſa eſt, mors quieta. Quædam etiam recte pro virtutibus habent: ſed earum modum non tenent.

Virtus eſt conſtantia: non ut inferentibus injuriam reſiſtamus; his enim cedendum eſt; quod cur fieri debeat, mox docebo: ſed ut jubentibus facere nos contra Dei legem contraque juſtitiam, nullis minis, aut ſuppliciis terreamur, quominus Dei juſſionem hominis juſſioni præferamus. Item virtus eſt, mortem contemnere: non ut appetamus, eamque ultro nobis inferamus, ſicut philoſophorum plurimi & maximi ſæpe fecerunt; quod eſt ſceleratum ac nefarium: ſed ut coacti Deum relinquere, ac fidem prodere, mortem ſuſcipere malimus, libertatemque defendamus adverſus

ſus impotentium ſtultam vecordemque violentiam, & omnes ſæculi minas atque terrores fortitudine animi provocemus. Sic ea, quæ alii timent, excelſa & inſuperabili mente dolorem mortemque calcamus. Hæc eſt virtus, hæc vera conſtantia, in hoc tuenda & conſervanda ſolo, ut nullus nos terror, nulla vis a Deo poſſit avertere. Vera igitur Ciceronis illa ſententia eſt: „Nemo, inquit, juſtus poteſt eſſe, qui mortem, „qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet.„ Item Senecæ in libris moralis philoſophiæ dicentis: „Hic eſt ille homo honeſtus, non apice, purpurave, „non lictorum inſignis miniſterio, ſed nulla re minor, „qui cum mortem in vicinia videt, non ſic perturba„tur, tanquam rem novam viderit; qui, ſive toto „corpore tormenta patienda ſunt, ſive flamma ore „rapienda eſt, ſive extendendæ per patibulum manus, „non quærit, quid patiatur, ſed quam bene.„ Qui autem Deum colit, hæc patitur, nec timet. Ergo juſtus eſt. His rebus efficitur, ut neque virtutes, neque virtutum exactiſſimos limites noſſe aut tenere poſſit omnino, quisquis eſt a Religione Dei ſingularis alienus.

CAPUT XVIII.

De quibusdam Dei mandatis, & Patientia.

Sed omittamus philoſophos, qui aut omnino nihil ſciunt, idque ipſum pro ſumma ſcientia præferunt; aut qui non perſpiciunt, etiam quæ ſciunt; aut qui, quoniam ſe putant ſcire, quæ neſciunt, inepte arroganterque deſipiunt. Nos ergo, ut ad propoſitum revertamur, quibus ſolis a Deo veritas revelata, & cœlitus miſſa ſapientia eſt, faciamus, quæ jubet illuminator noſter Deus: ſuſtineamus invicem, & labores

hujus vitæ mutuis adjumentis perferamus; nec tamen, ſi quid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo. Monet enim Deus, operatorem juſtitiæ non oportere eſſe jactantem; ne non tam mandatis cœleſtibus obſequendi, quam ſtudio placendi, humanitatis officio functus eſſe videatur; habeatque jam pretium gloriæ, quod captavit; nec præmium cœleſtis illius ac divinæ mercedis accipiat. Cætera, quæ obſervare cultor Dei debet, facilia ſunt, illis virtutibus comprehenſis; ut non mentiatur unquam decipiendi aut nocendi cauſa. Eſt enim nefas, eum, qui veritati ſtudeat, in aliqua re eſſe fallacem; atque ab ipſa, quam ſequitur, veritate diſcedere. In hac juſtitiæ virtutumque omnium via nullus mendacio locus eſt. Itaque viator ille verus ac juſtus non dicet illud Lucilianum:

Homini amico ac familiari non eſt mentiri meum:

ſed etiam inimico atque ignoto exiſtimabit non eſſe mentiri ſuum; nec aliquando committet, ut lingua, interpres animi, a ſenſu & cogitatione diſcordet. Pecuniam ſi quam crediderit, non accipiet uſuram, ut & beneficium ſit incolume, quod ſuccurrit neceſſitati, & abſtineat ſe prorſus alieno. In hoc enim genere officii debet ſuo eſſe contentus, quem oporteat alias ne proprio quidem parcere, ut bonum faciat; plus autem accipere, quam dederit, injuſtum eſt. Quod qui facit, inſidiatur quodammodo, ut ex alterius neceſſitate prædetur.

At juſtus nunquam prætermittet, quominus aliquid miſericorditer faciat; nec inquinabit ſe hujuſmodi quæſtu: ſed efficiet, ut ſine ullo ſuo damno id ipſum, quod commodat, inter bona opera numeretur. Munus non accipiat a paupere, ut ſi quid ipſe præſtiterit, eo bonum ſit, quo fuerit gratuitum. Maledicenti benedicto reſpondeat: nunquam ipſe maledicat; ne verbum malum procedat ex ore hominis, qui colit Verbum bonum. Quin etiam caveat diligenter, ne quan-

quando inimicum sua culpa faciat; & si quis extiterit tam protervus, qui bono & justo faciat injuriam, clementer ac moderate ferat, & ultionem suam sibi non assumat, sed judici Deo reservet. Innocentiam semper & ubique custodiat. Quod præceptum non ad hoc tantum valet, ut ipse injuriam non inferat: sed ut illatam sibi non vindicet. Sedet enim maximus & æquissimus judex, speculator ac testis omnium. Hunc homini præferat; hunc malit de causa sua pronuntiare, cujus sententiam nemo effugere potest, nec defensione cujusquam, nec gratia. Ita fit, ut homo justus contemptui sit omnibus; & quia putabitur semetipsum defendere non posse, habebitur pro segni & inerte. Qui autem fuerit ultus inimicum, hic fortis, hic strenuus judicatur: hunc colunt, hunc omnes verentur. Bonus vero ille tametsi prodesse pluribus possit, illum tamen suspiciunt, qui nocere, quam qui prodesse possit. Sed justum pravitas hominum depravare non poterit, quominus Deo studeat obtemperare; malitque contemni, dummodo semper boni fungatur officio, mali nunquam. Cicero in iisdem illis Officialibus: „At vero si quis voluerit, inquit, animi sui complicitam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit, quibus possit, noceat nemini, nisi lacessitus injuria.„;

O quam simplicem veramque sententiam duorum verborum adjectione corrupit! Quid enim opus fuerat adjungere, nisi lacessitus injuria? ut vitium bono viro quasi caudam turpissimam apponeret; patientiæque, quæ omnium virtutum maxima est, faceret expertem. Nociturum esse dixit bonum virum, si fuerit lacessitus: jam ex hoc ipso boni viri nomen amittat necesse est, si nocebit. Non minus enim mali est, referre injuriam, quam inferre. Nam unde certamina inter homines, unde pugnæ contentionesque nascuntur, nisi quod improbitati opposita impatientia magnas

Sæ-

ſæpe concitat tempeſtates? Quod ſi patientiam, qua virtute nihil verius, nihil homine dignius inveniri poteſt, improbitati oppoſueris, extinguetur protinus, tanquam igni aquam ſuperfuderis. Sin autem provocatrix illa improbitas impatientiam ſibi comparem nacta eſt, tanquam perfuſa oleo, tantum excitabit incendium, ut id non flumen aliquod, ſed effuſio cruoris extinguat. Magna itaque patientiæ ratio eſt, quam ſapiens homo ademit bono viro. Ut enim nihil malorum fiat, hæc ſola efficit: quæ ſi detur omnibus, nullum ſcelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid igitur bono viro poteſt eſſe tam calamitoſum, tamque contrarium, quam iræ fræna permittere; quæ illum non modo boni, ſed etiam hominis appellatione diſpoliet? Siquidem nocere alteri, ut ipſe veriſſime ait, non eſt ſecundum hominis naturam. Nam & pecudes ſi laceſſas, aut calce, aut cornu repugnant; & ſerpentes ac feræ, niſi perſequaris, ut occidas, negotium non exhibent; &, ut ad hominum exempla redeamus, imperiti quoque & inſipientes, ſi quando accipiunt injuriam, cæco & irrationabili furore ducuntur, & iis, qui ſibi nocent, vicem retribuere conantur. In quo igitur ſapiens ac bonus vir a malis & inſipientibus differt; niſi quod habet invictam patientiam, qua ſtulti carent; niſi quod regere ſe, ac mitigare iram ſuam novit, quam illi, quia virtute indigent, refrænare non poſſunt? Sed videlicet hæc illum res fefellit, quod cum de virtute loqueretur, in quacumque contentione vinceret, putavit eſſe virtutis; nec videre ullo modo potuit hominem dolori & iræ ſuccumbentem, & iis affectibus indulgentem, quibus debet potius reluctari, & ruentem quacumque improbitas provocarit, virtutis officium non tenere. Qui enim referre injuriam nititur, eum ipſum, a quo læſus eſt, geſtit imitari. Ita qui malum imitatur, bonus eſſe nullo pacto poteſt.

Duo-

Duobus igitur verbis duas virtutes maximas bono, & ſapienti viro, innocentiam patientiamque detraxit. Sed quia ipſe caninam illam facundiam (ſicut Salluſtius ab Appio dictum refert) exercuit; voluit quoque hominem canino modo vivere, ut remordeat laceſſitus. Quæ retributio contumeliæ quam pernicioſa ſit, & quas edere ſoleat ſtrages, unde opportunius petetur exemplum, quam ex ipſius præceptoris triſtiſſimo caſu; qui dum his philoſophorum præceptis obtemperare geſtit, ipſe ſe perdidit? Quod ſi laceſſitus injuria patientiam tenuiſſet; ſi diſſimulare, ſi ferre contumeliam boni viri eſſe didiciſſet; nec illas nobiles orationes alieno titulo inſcriptas, impatientia, & levitas, & inſania profudiſſet: numquam capite ſuo roſtra, in quibus ante floruerat, cruentaſſet; nec rempublicam funditus proſcriptio illa deleſſet. Sapientis ergo ac boni viri non eſt velle certare, ac ſe periculo committere; quoniam & vincere non eſt in noſtra poteſtate, & eſt anceps omne certamen: ſed eſt ſapientis atque optimi viri, non adverſarium velle tollere; quod fieri ſine ſcelere ac periculo non poteſt: ſed certamen ipſum, quod fieri & utiliter, & juſte poteſt. Summa igitur virtus habenda patientia eſt: quam ut caperet homo juſtus, voluit illum Deus (ut ſupra dictum eſt) pro inerte contemni. Niſi enim contumeliis fuerit affectus, quantum habeat fortitudinis in ſeipſo cohibendo, ignorabitur. Si autem laceſſitus injuria lædentem perſequi cœperit, victus eſt. Si vero motum illum ratione compreſſerit, hic plane imperat ſibi; hic regere ſe poteſt. Quæ ſuſtentatio ſui, recte patientia nominatur: quæ una virtus omnibus eſt oppoſita vitiis & affectibus. Hæc perturbatum ac fluctuantem animum ad tranquillitatem ſuam revocat: hæc mitigat, hæc hominem ſibi reddit.

Ergo quoniam naturæ repugnare impossibile est & inutile, ut non commoveamur omnino; prius tamen, quam commotio illa prosiliat ad nocendum, quoad fieri potest, maturius sopiatur. Præcepit Deus non occidere Solem super iram nostram, ne furoris nostri testis abscedat. Denique Marcus Tullius contra suum præceptum, de quo paulo ante dixi, oblivionem injuriarum in magnis laudibus posuit. „Spero, „inquit, Cæsar, qui oblivisci nihil soles, nisi inju„rias.“ Quod si hoc ille faciebat, homo non a cœlesti tantum, sed a publica quoque civilique justitia remotissimus; quanto magis id nos facere debemus, qui immortalitatis velut canditati sumus?

CAPUT XIX.

De affectibus, eorumque usu; atque de tribus Furiis.

Stoicis, cum affectus ex homine, tanquam morbos, conantur evellere, Peripatetici se opponunt; eosque non modo retinent, sed etiam defendunt; nihilque in homine esse dicunt, quod non magna ratione ac providentia sit innatum. Recte id quidem, si singularum rerum veros terminos scirent. Itaque hanc ipsam iram, cotem dicunt esse virtutis, tamquam nemo possit adversus hostes fortiter dimicare, nisi fuerit ira concitatus. Quo plane ostendunt, nec quid sit virtus scire se, nec cur homini tribuerit iram Deus. Quæ si nobis ideo data est, ut ea utamur ad occidendos homines, quid immanius homine? quid similius feris belluis existimandum est, quam id animal, quod ad communionem & innocentiam Deus fecit? Tres sunt igitur affectus, qui homines in omnia facinora præcipites agant; ira, cupiditas, libido. Propterea poetæ tres Furias esse dixerunt,

xerunt, quæ mentes hominum exagitent: ira ultionem desiderat, cupiditas opes, libido voluptates. Sed his omnibus Deus certos limites statuit: quos si transcenderint, majoresque esse cœperint, necesse est naturam suam depravent, & in morbos ac vitia vertantur. Qui autem sint isti limites, non est magni laboris ostendere.

Cupiditas ad ea comparanda nobis data est, quæ sunt ad vitam necessaria; libido, ad sobolem propagandam; iræ affectus, ad coercenda peccata eorum, qui sunt in nostra potestate, id est, ut arctiore disciplina minor ætas ad probitatem justitiamque formetur: quæ nisi metu cohibeatur, licentia pariet audaciam, quæ ad omne flagitium & facinus evadet. Itaque ut ira uti adversus minores & justum est, & necessarium: sic & adversus pares & perniciosum est, & impium. Impium, quod violatur humanitas; perniciosum, quod, illis repugnantibus, aut perdere necesse est, aut perire. Hanc autem quam dixi esse rationem, cur homini sit iræ affectus datus, ex ipsius Dei præceptis intelligi potest, qui jubet uti maledicis & lædentibus non irascamur; manus autem nostras supra minores semper habeamus; hoc est, ut peccantes eos assiduis verberibus corrigamus; ne amore inutili & indulgentia nimia educentur ad malum, & ad vitia nutriantur. Sed rerum imperiti, & rationis ignari, eos affectus, qui sunt homini ad usus bonos dati, exterminaverunt; & latius, quam ratio postulat, evagantur. Inde injuste atque impie vivitur. Utuntur ira contra pares: hinc dissidia, hinc expulsiones, hinc bella contra justitiam nata sunt. Utuntur cupiditate ad congerendas opes: hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia scelerum genera exorta sunt. Utuntur libidine ad capiendas tantum voluptates: hinc stupra, hinc adulteria, hinc corruptelæ omnes extiterunt. Qui

cumque igitur illos affectus intra fines suos redegerit (quod ignorantes Deum facere non possunt) hic patiens, hic fortis, hic justus est.

CAPUT XX.

De sensibus, & eorum voluptatibus brutorum & hominis; atque de oculorum voluptate & spectaculis.

Restat, ut contra quinque sensuum voluptates dicam breviter; nam & ipsius libri mensura jam modum flagitat: quæ omnes, quoniam vitiosæ ac mortiferæ sunt, virtute superari atque opprimi debent; vel (quod paulo ante dicebam de affectibus) ad rationem suam revocari. Cæteræ animantes præter unam voluptatem, quæ ad generandum pertinet, nullam sentiunt. Utuntur ergo sensibus ad naturæ suæ necessitatem: vident, ut appetant ea, quibus opus est ad vitam tuendam: audiunt invicem, seque dignoscunt, ut possint congregari. Quæ utilia sunt ad victum, aut ex odore inveniunt, aut ex sapore percipiunt; inutilia respuunt, aut recusant. Edendi ac bibendi officium ventris plenitudine metiuntur. Homini vero solertissimi artificis providentia dedit voluptatem infinitam, & in vitium cadentem; quia proposuit ei virtutem, quæ cum voluptate semper, tanquam cum domestico hoste pugnaret. Cicero in Catone majore: „ Stupra vero, in„quit, & adulteria, & omne flagitium nullis exci„tari aliis illecebris, nisi voluptatis. Cumque ho„mini sive natura, sive quis Deus nihil mente præ„stabilius dedisset, huic divino muneri ac dono ni„hil tam inimicum, quam voluptatem. Nec enim li„bidine dominante, temperantiæ locum esse; neque „in voluptatis regno virtutem posse consistere:„

sed

ſed e contrario Deus idcirco virtutem dedit, ut expugnaret ac vinceret voluptatem; eamque egredientem fines ſibi datos intra præſcriptum coerceret, ne hominem ſuavitatibus delinitum atque captum ditioni ſuæ ſubjiceret, ac ſempiterna morte multaret.

Voluptas oculorum varia & multiplex eſt, quæ capitur ex aſpectu rerum, quæ ſunt in uſu hominum, vel natura, vel opere delectabiles. Hanc philoſophi rectiſſime ſuſtulerunt. Ajunt enim multo eſſe præclarius & homine dignius, cœlum potius, quam cælata intueri; & hoc pulcherrimum opus intermicantibus aſtrorum luminibus, tanquam floribus adornatum, quam picta, & ficta, & gemmis diſtincta mirari. Sed cum diſerte ad contemptum terreſtrium nos exhortati ſunt, & ad cœli ſpectaculum excitaverunt; tamen ſpectacula hæc publica non contemnunt. Itaque his & delectantur, & libenter interſunt. Quæ, quoniam maxima ſunt irritamenta vitiorum, & ad corrumpendos animos potentiſſime valent, tollenda ſunt nobis; quia non modo ad beatam vitam nihil conferunt, ſed etiam nocent plurimum. Nam qui hominem, quamvis ob merita damnatum, in conſpectu ſuo jugulari pro voluptate computat, conſcientiam ſuam polluit, tam ſcilicet, quam ſi homicidii, quod fit occulte, ſpectator & particeps fiat. Hos tamen ludos vocant, in quibus humanus ſanguis effunditur. Adeo longe ab hominibus ſeceſſit humanitas; ut cum animas hominum interficiant, ludere ſe opinentur, nocentiores iis omnibus, quorum ſanguinem voluptati habent.

Quæro nunc, an poſſint pii & juſti homines eſſe, qui conſtitutos ſub ictu mortis, ac miſericordiam deprecantes, non tantum patiuntur occidi, ſed & flagitant, feruntque ad mortem crudelia & inhumana ſuffragia, nec vulneribus ſatiati, nec cruore contenti: quin etiam percuſſos jacenteſque repeti ju-

 bent,

bent, & cadavera ictibus dissipari, ne quis illos simulata morte deludat. Irascuntur etiam pugnantibus, nisi celeriter e duobus alter occisus est; & tanquam humanum sanguinem sitiant, oderunt moras. Alios illis compares dari poscunt recentiores, ut quamprimum oculos suos satient. Hac consuetudine imbuti, humanitatem perdiderunt. Itaque non parcunt etiam innocentibus: sed exercent in omnes, quod in malorum trucidatione didicerunt. Hujus igitur publici homicidii socios & participes esse non convenit eos, qui justitiæ viam tenere nituntur. Non enim cum occidere Deus vetat, latrocinari nos tantum prohibet; quod ne per leges quidem publicas licet: sed ea quoque ne fiant monet, quæ apud homines pro licitis habentur. Ita neque militare justo licebit, cujus militia est ipsa justitia; neque vero accusare quemquam crimine capitali: quia nihil distat utrumne ferro, an verbo potius occidas; quoniam occisio ipsa prohibetur. Itaque in hoc Dei præcepto nullam prorsus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem sit semper nefas, quem Deus sanctum animal esse voluit.

Ergo ne illud quidem concedi aliquis existimet, ut recens natos liceat oblidere, quæ vel maxima est impietas; ad vitam enim Deus inspirat animas, non ad mortem. Verum homines, ne quod sit facinus, quo manus suas non polluant, rudibus adhuc & simplicibus animis abnegant lucem non a se datam. Expectet vero aliquis, ut alieno sanguini parcant, qui non parcunt suo: sed hi sine ulla controversia scelerati & injusti. Quid illi, quos falsa pietas cogit exponere? Num possunt innocentes existimari, qui viscera sua in prædam canibus objiciunt, & quantum in ipsis est, crudelius necant, quam si strangulassent? Quis dubitet, quin impius sit, qui alienæ misericordiæ locum tribuit? qui etamsi contingat ei, quod voluit,

ut

ut alatur, addixit certe sanguinem suum, vel ad servitutem, vel ad lupanar. Quæ autem possint, vel soleant accidere in utroque sexu per errorem, quis non intelligit? quis ignorat? Quod vel unius Oedipodis declarat exemplum, duplici scelere confusum. Tam igitur nefarium est exponere, quam necare. At enim parricidæ facultatum angustias conqueruntur; nec se pluribus liberis educandis sufficere posse prætendunt: quasi vero aut facultates in potestate sint possidentium, aut non quotidie Deus ex divitibus pauperes, & ex pauperibus divites faciat. Quare si quis liberos ob pauperiem non poterit educare, satius est, ut se ab uxoris congressione contineat, quam sceleratis manibus Dei opera corrumpat.

Ergo si homicidium facere nullo modo licet, nec interesse omnino conceditur, ne conscientiam perfundat ullus cruor: siquidem populo sanguis ille præstatur. In scenis quoque nescio an sit corruptela vitiosior. Nam & comicæ fabulæ de stupris virginum loquuntur, aut amoribus meretricum; & quo magis sunt eloquentes, qui flagitia illa finxerunt, eo magis sententiarum elegantia persuadent, & facilius inhærent audientium memoriæ versus numerosi & ornati. Item tragicæ historiæ subjiciunt oculis parricidia, & incesta regum malorum, & cothurnata scelera demonstrant. Histrionum quoque impudentissimi motus quid aliud, nisi libidines & docent, & instigant? quorum enervata corpora, & in muliebrem incessum habitumque mollita, impudicas fœminas inhonestis gestibus mentiuntur. Quid de mimis loquar corruptelarum præferentibus disciplinam? qui docent adulteria, tum fingunt, & simulatis erudiunt ad vera? Quid juvenes aut virgines faciant, cum hæc & fieri sine pudore, & spectari libenter ab omnibus cernunt? Admonentur utique quid facere possint, & inflammantur libidine, quæ aspectu maxime

concitatur; ac se quisque pro sexu in illis imaginibus præfigurat, probantque illa, dum rident, & adhærentibus vitiis, corruptiores ad cubicula revertuntur; nec pueri modo, quos præmaturis vitiis imbui non oportet: sed etiam senes, quos peccare jam non decet.

Circensium quoque ludorum ratio quid aliud habet, nisi levitatem, vanitatem, insaniam? Tanto namque impetu concitantur animi in furorem, quanto illic impetu curritur; ut jam plus spectaculi exhibeant, qui spectandi gratia veniunt, cum exclamare, & efferri, & exilire cœperint. Vitanda ergo spectacula omnia, non solum ne quid vitiorum pectoribus insidat, quæ sedata & pacifica esse debent; sed ne cujus nos voluptatis consuetudo deliniat, & a Deo atque a bonis operibus avertat. Nam ludorum celebrationes, Deorum festa sunt; siquidem ob natales eorum, vel templorum novorum dedicationes sunt constituti. Et primitus quidem venationes, quæ vocantur munera, Saturno sunt attributæ; ludi autem scenici Libero; Circenses vero Neptuno. Paulatim tamen & cæteris Diis idem honos tribui cœpit; singulique ludi nominibus eorum consecrati sunt, sicut Sisinius Capito in libris spectaculorum docet. Si quis igitur spectaculis interest, ad quæ Religionis gratia convenitur, discessit a Dei cultu, & ad Deos se contulit, quorum natales & festa celebravit.

CAPUT XXI.

De aurium voluptatibus, & Sacris litteris.

Aurium voluptas ex vocum & cantuum suavitate percipitur; quæ scilicet tam vitiosa est, quam oblectatio illa, de qua diximus, oculorum. Quis enim

enim non luxuriosum ac nequam putet eum, qui scenicas artes domi habeat? Atqui nihil refert, utrumne luxuriam solus domi, an cum populo exerceas in theatro. Sed jam de spectaculis dictum est. Restat unum, quod est nobis expugnandum; ne capiamur iis, quæ ad sensum intimum penetrant. Nam illa omnia, quæ verbis carent, id est aeris & nervorum suaves soni possunt facile contemni, quia non adhærent, nec scribi possunt. Carmen autem compositum, & oratio cum suavitate decipiens, capit mentes, & quo voluerit impellit. Inde homines litterati cum ad Dei religionem accesserint, si non fuerint ab aliquo perito doctore fundati, minus credunt. Assueti enim dulcibus & politis sive orationibus, sive carminibus, divinarum litterarum simplicem communemque sermonem pro sordido aspernantur. Id enim quærunt, quod sensum demulceat. Persuadet autem quidquid suave est, & animo penitus, dum delectat, insidit. Num igitur Deus & mentis, & vocis, & linguæ artifex diserte loqui non potest? Imo vero summa providentia carere fuco voluit ea, quæ divina sunt, ut omnes intelligerent, quæ ipse omnibus loquebatur.

Ergo qui veritati studet, qui non vult se ipse decipere, abjiciat inimicas ac noxias voluptates, quæ animam sibi vinciant, ut corpus cibi dulces: præferantur vera falsis, æterna brevibus, utilia jucundis. Nihil aspectu gratum sit, nisi quod pie, quod juste fieri videas; nihil auditu suave, nisi quod alit animam, melioremque te reddit. Maximeque hic sensus non est ad vitium detorquendus, qui nobis ideo datus est, ut doctrinam Dei percipere possemus. Itaque si voluptas est, audire cantus & carmina, Dei laudes canere & audire, jucundum sit. Hæc est voluptas vera, quæ comes & socia virtutis est. Hæc est non caduca & brevis, ut illæ quas ap-

petunt, qui corpori, ut pecudes, ſerviunt; ſed perpetua, & ſine ulla intermiſſione delectans. Cujus terminos ſi quis exceſſerit, nihilque aliud ex voluptate petierit, niſi ipſam voluptatem; hic mortem meditatur, quia ſicut vita perpetua in virtute eſt, ita mors in voluptate. Qui enim temporalia maluerit, carebit æternis; qui terrena prætulerit, cœleſtia non habebit.

CAPUT XXII.

De Saporis & Odoris voluptatibus.

Ad voluptates autem ſaporis & odoris, qui duo ſenſus ad ſolum corpus pertinent, nihil eſt quod a nobis diſputetur; niſi forte quis exigit ut dicamus, turpe eſſe ſapienti ac bono, ſi ventri & gulæ ſerviat; ſi unguentis oblitus, ac floribus coronatus incedat: quæ qui facit, utique inſipiens, ineptus, & nihili eſt, & quem ne odor quidem virtutis attigerit. Fortaſſe quiſpiam dixerit: Cur ergo illa facta ſunt, niſi ut iis fruamur? Atenim jam ſæpe dictum eſt, virtutem nullam futuram fuiſſe, niſi haberet quæ opprimeret. Itaque fecit omnia Deus ad inſtruendum certamen rerum duarum. Ergo illecebræ iſtæ voluptatum arma ſunt illius, cujus opus unum eſt, expugnare virtutem, juſtitiamque ab hominibus excludere. His blandimentis & ſuavitatibus titillat animas. Scit enim, quia mortis eſt fabricatrix voluptas. Nam ſicut Deus hominem ad vitam, non niſi per virtutem ac laborem vocat: ita ille ad mortem per delicias ac voluptates; & ſicut ad verum bonum per fallacia mala, ſic ad verum malum per fallacia bona pervenitur. Cavenda ſunt igitur oblectamenta iſta, tanquam laquei & plagæ; ne ſuavitudinum mollitie capti, ſub ditionem mortis cum ipſo corpore redigamur, cui nos mancipavimus.

CA-

CAPUT XXIII.

De tactus Voluptate & libidine, atque de Matrimonio & continentia.

Venio nunc ad eam, quæ percipitur ex tactu, voluptatem: qui sensus est quidem totius corporis. Sed ego non de ornamentis, aut vestibus, sed de sola libidine dicendum mihi puto; quæ maxime coercenda est, quia maxime nocet. Cum excogitasset Deus duorum sexuum rationem, attribuit iis, ut se invicem appeterent, & conjunctione gauderent. Itaque ardentissimam cupiditatem cunctorum animantium corporibus admiscuit, ut in hos affectus avidissime ruerent, eaque ratione propagari & multiplicari genera possent. Quæ cupiditas & appetentia in homine vehementior & acrior invenitur; vel quia hominum mulitudinem voluit esse majorem, vel quoniam virtutem soli homini dedit, ut esset laus & gloria in coercendis voluptatibus, & abstinentia sui. Scit ergo adversarius ille noster, quanta sit vis hujus cupiditatis, quam quidam necessitatem dicere maluerunt; eamque a recto, & bono, ad malum & pravum transfert. Illicita enim desideria immittit, ut aliena contaminent, quibus habere propria sine delicto licet. Objicit quippe oculis irritabiles formas, suggeritque fomenta, & vitiis pabulum subministrat: tum intimis visceribus stimulos omnes conturbat & commovet, & naturalem illum incitat atque inflammat ardorem; donec irretitum hominem implicatumque decipiat. Ac ne quis esset, qui pœnarum metu abstineret alieno, lupanaria quoque constituit; & pudorem infelicium mulierum publicavit, ut ludibrio haberet tam eos qui faciunt, quam quas pati necesse est.

His

His obſcœnitatibus animas ad ſanctitatem genitas, velut in cœni gurgite demerſit, pudorem extinxit, pudicitiam profligavit. Idem etiam mares maribus admiſcuit; & nefandos coitus contra naturam contraque inſtitutum Dei machinatus eſt: ſic imbuit homines, & armavit ad nefas omne. Quid enim poteſt eſſe ſanctum iis, qui ætatem imbecillam & præſidio indigentem, libidini ſuæ depopulandam fœdandamque ſubſtraverint? Non poteſt hæc res pro magnitudine ſceleris enarrari. Nihil amplius iſtos appellare poſſum, quam impios & parricidas, quibus non ſufficit ſexus a Deo datus, niſi etiam ſuum profane ac petulanter illudant. Hæc tamen apud illos levia, & quaſi honeſta ſunt. Quid dicam de iis, qui abominandam non libidinem, ſed inſaniam potius exercent! Piget dicere: ſed quid his fore credamus, quos non piget facere? & tamen dicendum eſt, quia fit. De iſtis loquor, quorum teterrima libido & execrabilis furor ne capiti quidem parcit. Quibus hoc verbis, aut qua indignatione tantum nefas proſequar? Vincit officium linguæ ſceleris magnitudo. Cum igitur libido hæc edat opera, & hæc facinora deſignet, armandi adverſus eam virtute maxima ſumus. Quiſquis affectus illos frænare non poteſt, cohibeat eos intra præſcriptum legitimi tori, ut & illud, quod avide expetit, conſequatur, & tamen in peccatum non incidat. Nam quid ſibi homines perditi volunt? Nempe honeſta opera voluptas ſequitur: ſi ipſam per ſe appetunt, juſta & legitima frui licet.

Quod ſi aliqua neceſſitas prohibebit, tum vero maxima adhibenda virtus erit, ut cupiditati continentia reluctetur. Nec tantum alienis, quæ attingere non licet, verum etiam publicis vulgatiſque corporibus abſtinendum, Deus præcepit; docetque nos, cum duo inter ſe corpora fuerint copulata,

unum

unum corpus efficere. Ita qui se cœno immerserit, cœno sit oblitus necesse est; & corpus quidem cito ablui potest: mens autem contagione impudici corporis inquinata non potest, nisi & longo tempore, & multis bonis operibus, ab ea quæ inhæserit colluvione purgari. Oportet ergo sibi quemque proponere, duorum sexuum conjunctionem generandi causa datam esse viventibus, eamque legem his affectibus positam, ut successionem parent. Sicut autem dedit nobis oculos Deus, non ut spectemus, voluptatemque capiamus, sed ut videamus, propter eos actus, qui pertinent ad vitæ necessitatem: ita genitalem corporis partem, quod nomen ipsum docet, nulla alia causa nisi efficiendæ sobolis accepimus. Huic divinæ legi summa devotione parendum est. Sint omnes, qui se discipulos Dei profitebuntur, ita morati & instituti, ut imperare sibi possint. Nam qui voluptatibus indulgent, qui libidini obsequuntur, ii animam suam corpori mancipant, ad mortemque condemnant; quia se corpori addixerunt, in quod habet mors potestatem. Unusquisque igitur, quantum potest, formet sed ad verecundiam, pudorem colat, castitatem conscientia & mente tueatur; nec tantum legibus publicis pareat: sed sit supra omnes leges, qui legem Dei sequitur. Quibus bonis si assueverit, jam pudebit eum ad deteriora descíscere: modo placeant recta & honesta, quæ melioribus jucundiora sunt, quam prava & inhonesta pejoribus.

Nondum omnia castitatis officia executus sum: quam Deus non modo intra privatos parietes, sed etiam præscripto lectuli terminat; ut cum quis habeat uxorem, neque servam, neque liberam habere insuper velit, sed matrimonio fidem servet. Non enim, sicut juris publici ratio est, sola mulier adultera est, quæ habet alium; maritus autem, etiam si plures habeat, a crimine adulterii solutus est. Sed

divina

divina lex ita duos in matrimonium, quod est in corpus unum, pari jure conjungit, ut adulter habeatur, quisquis compagem corporis in diversa distraxerit. Nec ob aliam causam Deus, cum cæteras animantes suscepto fœtu maribus repugnare voluisset, solam omnium mulierem patientem viri fecit; scilicet ne fœminis repugnantibus, libido cogeret viros aliud appetere, eoque facto, castitatis gloriam non tenerent. Sed neque mulier virtutem pudicitiæ caperet, si peccare non posset. Nam quis mutum animal pudicum esse dixerit, quod suscepto fœtu mari nepugnat? Quod ideo facit, quia necesse est, in dolorem atque in periculum veniat, si admiserit. Nulla igitur laus est, non facere, quod facere non possis. Ideo autem pudicitia in homine laudatur, quia non naturalis est, sed voluntaria. Servanda igitur fides ab utroque alteri est; imo exemplo continentiæ docenda uxor, ut se caste gerat. Iniquum est enim, ut id exigas, quod præstare ipse non possis. Quæ iniquitas effecit profecto, ut essent adulteria, fœminis ægre ferentibus, præstare se fidem non exhibentibus mutuam caritatem. Denique nulla est tam perditi pudoris adultera, quæ non hanc causam vitiis suis prætendat; injuriam se peccando non facere, sed referre. Quod optime Quintilianus expressit: Homo, inquit, neque alieni matrimonii abstinens, neque sui custos, quæ inter se natura connexa sunt. Nam neque maritus circa corrumpendas aliorum conjuges occupatus potest vacare domesticæ sanctitati; & uxor, cum in tale incidit matrimonium, exemplo ipso concitata, aut imitari se putat, aut vindicari.

Cavendum igitur, ne occasionem vitiis nostra intemperantia demus: sed assuescant invicem mores duorum, & jugum paribus animis ferant. Nos ipsos in altero cogitemus. Nam vere in hoc justitiæ

summa

ſumma conſiſtit, ut non facias alteri, quidquid ipſe ab altero pati nolis. Hæc ſunt, quæ ad continentiam præcipiuntur a Deo. Sed tamen ne quis divina præcepta circumſcribere ſe putet poſſe, adduntur illa, ut omnis calumnia, & occaſio fraudis removeatur, adulterum eſſe, qui a marito dimiſſam duxerit, & eum qui præter crimen adulterii uxorem dimiſerit, ut alteram ducat; diſſociari enim corpus & diſtrahi Deus noluit. Præterea non tantum adulterium eſſe vitandum, ſed etiam cogitationem; ne quis aſpiciat alienam, & animo concupiſcat: adulteram enim fieri mentem, ſi vel imaginem voluptatis ſibi ipſa depinxerit. Mens eſt enim profecto quæ peccat; quæ immoderatæ libidinis fructum cogitatione complectitur: in hac crimen eſt, in hac omne delictum. Nam etſi corpus nulla ſit labe maculatum, non conſtat tamen pudicitiæ ratio, ſi animus inceſtus eſt; nec illibata caſtitas videri poteſt, ubi conſcientiam cupiditas inquinavit. Nec vero aliquis exiſtimet, difficile eſſe frænos imponere voluptati, eamque vagam & errantem caſtitatis pudicitiæque limitibus includere; cum propoſitum ſit hominibus etiam vincere, ac plurimi beatam atque incorruptam corporis integritatem retinuerint; multique ſint qui hoc cœleſti genere vitæ feliciſſime perfruantur. Quod quidem Deus non ita fieri præcepit, tanquam adſtringat, quia generari homines oportet: ſed tanquam ſinat. Scit enim quantam his affectibus impoſuerit neceſſitatem. Si quis hoc, inquit, facere potuerit, habebit eximiam incomparabilemque mercedem. Quod continentiæ genus quaſi faſtigium eſt, omniumque conſummatio virtutum. Ad quam ſi quis eniti atque eluctari potuerit, hunc ſervum Dominus, hunc diſcipulum magiſter agnoſcet; hic terram triumphabit; hic erit conſimilis Deo, qui virtutem Dei cepit. Hæc quidem difficilia videntur: ſed

de

de eo loquimur, cui calcatis omnibus terrenis, iter in cœlum paratur. Nam quia virtus in Dei agnitione consistit, omnia gravia sunt, dum ignores; ubi cognoveris, facilia. Per ipsas difficultates nobis exeundum est, qui ad summum bonum tendimus.

CAPUT XXIV.

De Pœnitentia, de Venia, ac Præceptis Dei.

Nec tamen deficiat aliquis, aut de se ipse desperet, si aut cupiditate victus, aut libidine impulsus, aut errore deceptus, aut vi coactus, ad injustitiæ viam lapsus est. Potest enim reduci, ac liberari, si eum pœniteat actorum, & ad meliora conversus, satisfaciat Deo. Quod fieri posse Cicero non putavit, cujus hæc in Academico tertio verba sunt: „Quod „si liceret ut iis, qui in itinere deerravissent, sic viam „deviam secutos corrigere errorem pœnitendo, faci„lior esset emendatio temeritatis.“ Licet plane. Nam si liberos nostros, cum delictorum suorum cernimus pœnitere, correctos esse arbitramur, & abdicatos abjectosque rursus tamen suscipimus, fovemus, amplectimur: cur desperemus clementiam Dei patris pœnitendo posse placari? Ergo idem Dominus ac parens indulgentissimus remissurum se pœnitentibus peccata promittit, & obliteraturum omnes iniquitates ejus, qui justitiam denuo cœperit operari. Sicut enim nihil prodest male viventi ante actæ vitæ probitas, quia superveniens nequitia justitiæ opera delevit: ita nihil officiunt peccata vetera correcto, quia superveniens justitia labem vitæ prioris abolevit. Is enim quem facti sui pœnitet, errorem suum pristinum intelligit; ideoque Græci melius & significatius μετανοιαν dicunt, quam nos latine possumus resi-

resipiscentiam dicere. Resipiscit enim, ac mentem suam quasi ab insania recipit, quem errati piget; castigatque seipsum dementiæ, & confirmat animum suum ad rectius vivendum: tum illud ipsum maxime cavet, ne rursus in eosdem laqueos inducatur. Denique muta quoque animalia, cum fraude capiuntur, si aliquo se modo in fugam extricaverint, fiunt postmodum cautiora, vitantque semper ea omnia, in quibus dolos insidiasque senserunt. Sic hominem pœnitentia cautum ac diligentem facit ad evitanda peccata, in quæ semel fraude deciderit.

Nemo enim potest esse tam prudens, tam circumspectus, ut non aliquando labatur. Et idcirco Deus imbecillitatem nostram sciens, pro sua pietate aperuit homini portum salutis; ut huic necessitati, cui fragilitas nostra subjecta est, medicina pœnitentiæ subveniret. Ergo quicumque aberraverit, referat pedem, seque quamprimum recipiat ac reformet.

Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est.

Degustatis enim male jucundis voluptatibus, vix divelli ab his possunt: facilius recta sequerentur, si earum suavitates non attigissent. Sed si eripiant se malæ servituti, condonabitur his omnis error, si errorem suum vita meliore correxerint. Nec lucrari se quisquam putet, si delicti conscium non habebit: scit enim ille omnia, in cujus conspectu vivimus; nec si universos homines celare possumus, Deum possumus, cui nihil absconditum, nihil potest esse secretum. Exhortationes suas Seneca mirabili sententia terminavit. „Magnum, inquit, nescio quid, „majusque quam cogitari potest, numen est, cui „vivendo operam damus. Huic nos approbemus. „Nam nihil prodest inclusam esse conscientiam: pa„temus Deo.“ Quid verius dici potest ab eo qui Deum nosset, quam dictum est ab homine veræ Reli-

gionis ignaro? Nam & majestatem Dei expressit, majorem esse dicendo, quam ut eam cogitatio mentis humanæ capere posset; & ipsum veritatis attigit fontem, sentiendo vitam hominum supervacuam non esse, ut Epicurei volunt, sed Deo ab his operam vivendo dari, siquidem juste ac pie vixerint. Potuit esse verus Dei cultor, si quis illi monstrasset; ac contemsisset profecto Zenonem, & magistrum suum Sotionem, si veræ sapientiæ ducem nactus esset. „Huic nos, inquit, approbemus." Cœlestis prorsus oratio, nisi antecederet ignorantiæ confessio; „nihil prodest inclusam esse conscientiam: patemus „Deo." Nullus ergo mendacio, nullus dissimulationi locus est; quia parietibus oculi hominum submoventur: Dei autem divinitas nec visceribus submoveri potest, quominus totum hominem perspiciat, & norit. Idem in ejusdem operis primo: „Quid „agis, inquit? quid machinaris? quid abscondis? „Custos te tuus sequitur; alium tibi peregrinatio „subduxit, alium mors, alium valetudo: hæret hic, „quo carere nunquam potes. Quid locum ab„ditum legis, & arbitros removes? Putas tibi „contigisse, ut oculos omnium effugias? demens! „Quid tibi prodest non habere conscium habenti „conscientiam?"

Non minus mirabiliter de conscientia & Deo Tullius. „Meminerit, inquit, Deum se habere testem; „id est (ut ego arbitror) mentem suam, qua nihil „homini dedit Deus ipse divinius." Item cum de justo ac bono viro loqueretur. „Itaque talis vir, „inquit, non modo facere, sed ne cogitare quidem „quidquam audebit, quod non audeat prædicare." Purgemus igitur conscientiam, quæ oculis Dei pervia est; &, ut ait idem, „semper ita vivamus, ut „rationem reddendam nobis arbitremur;" putemusque nos momentis omnibus non in aliquo (ut ille

dixit)

dixit) orbis terræ theatro ab hominibus, sed desuper spectari ab eo, qui & judex, & testis idem futurus est; cui rationem vitæ reposcenti, actus suos inficiari non licebit. Ergo satius est aut effugere conscientiam, aut nos ipsos ultro aperire animum, & perniciem rescissis vulneribus effundere: quibus nemo alius mederi potest, nisi solus ille, qui gressum claudis, visum cæcis reddidit, maculata membra purgavit, mortuos excitavit. Ille ardorem cupiditatis extinguet, extirpabit libidines, invidiam detrahet, iram mitigabit. Ille reddet veram & perpetuam sanitatem. Appetenda est hæc omnibus medicina, quoniam majori periculo vexatur anima, quam corpus; & quamprimum latentibus morbis adhibenda curatio est. Neque enim si utatur aliquis oculorum acie clara, membris omnibus integris, firmissima totius corporis valetudine; tamen eum dixerim sanum, si efferatur ira, superbia tumidus infletur, libidini serviat, cupiditatibus inardescat: sed eum potius, qui ad alienam felicitatem non attollat oculos, opes non admiretur, alienam mulierem sancte videat, nihil omnino appetat, non concupisat alienum, non invideat ulli, non fastidiat quemquam; sit humilis, misericors, beneficus, mitis, humanus; pax in animo ejus perpetua versetur.

Ille homo sanus, ille justus, ille perfectus est. Quisquis igitur his omnibus præceptis cœlestibus obtemperaverit, hic cultor est verus Dei, cujus sacrificia sunt, mansuetudo animi, & vita innocens, & actus boni. Quæ omnia qui exhibet, toties sacrificat, quoties bonum aliquid ac pium fecerit. Deus enim non desiderat victimam, neque muti animalis, neque mortis ac sanguinis, sed hominis & vitæ. Ad quod sacrificium neque verbenis opus est, neque februis, neque cespitibus, quæ sunt utique vanissima: sed iis, quæ de intimo pectore proferuntur. Itaque

[illegible]

CAPUT XXV.

De sacrificio, & de vera Dei oblatione; atque de forma laudandi Deum.

Nunc de sacrificio ipso pauca dicemus. „Ebur, „inquit Plato, non castum donum Deo." Quid ergo? Picta scilicet & texta pretiosa? imo vero non castum donum Deo, quidquid furripi quidquid corrumpi potest. Sed sicut hoc vidit, non oportere viventi offerre aliquid, quod sit ex mortuo corpore; cur illud non vidit, non debere in corporali corporale munus offerri? Quanto melius Seneca, & verius? „Vultisne vos, inquit, „Deum cogitare magnum & placidum, & majestate „leni verendum amicum, & semper in proximo? „Non immolationibus & sanguine multo colendum: „(quae enim ex trucidatione immerentium voluptas „est?) sed mente pura, bono honestoque propo- „sito. Non templa illi congestis in altitudinem sa- „xis extruenda sunt: in suo cuique consecrandus est „pecto-

„pectore.“ Vestes igitur, gemmas, & cætera, quæ habentur in pretio, si quis putet Deo cara, is plane, quid sit Deus, nescit, cui putat voluptati esse eas res, quas etiam homo si contempserit, jure laudabitur. Quid ergo castum, quid Deo dignum, nisi quod ipse in illa divina lege sua poposcit?

Duo sunt, quæ offerri debeant, donum, & sacrificium; donum in perpetuum, sacrificium ad tempus. Verum apud istos, qui nullo modo rationem divinitatis intelligunt, donum est, quidquid auro argentoque fabricatur; item quidquid purpura & serico texitur. Sacrificium est victima, & quæcumque in ara cremantur. Sed utroque non utitur Deus; quia & ipse incorruptus est, & illud totum corruptibile. Itaque Deo utrumque incorporale offerendum est, quo utitur. Donum est integritas animi; sacrificium, laus, & hymnus. Si enim Deus non videtur; ergo his rebus coli debet, quæ non videntur. Nulla igitur alia religio est vera, nisi quæ virtute ac justitia constat. Quomodo autem Deus justitia hominis utatur, intellectu facile est. Si enim justus fuerit homo, accepta immortalitate, in æternum Deo serviet. Homines autem non nisi ad justitiam nasci, cum philosophi veteres, tum etiam Cicero suspicatur. Disserens enim de legibus: „Sed omnium, inquit, quæ „in hominum doctorum disputatione versantur, nihil est profecto præstabilius, quam plane intelligi „nos ad justitam esse natos.“ Id ergo solum Deo exhibere atque offerre debemus, ad quod capiendum nos ipse generavit. Hoc autem duplex sacrificii genus quam sit verissimum, Trismegistus Hermes idoneus testis est; qui nobiscum, id est, cum Prophetis, quos sequimur, tam verbis quam re congruit; sicque de justitia locutus est: „Hoc verbum, o fili, „adora & cole.“ Cultus autem Dei unus est, malum non esse. Item in illo Sermone perfecto, cum

exaudiſſet Aſclepium quærentem a filio ſuo, utrum placeret patri ejus offerri thus, & alios odores ad ſacrificium Dei, exclamavit: „Bene, bene ominare, „ o Aſclepi. Eſt enim maxima impietas, tale quid de „ uno illo ac ſingulari bono in animum inducere. Hæc „ & his ſimilia huic non conveniunt. Omnium enim „ quæcumque ſunt, plenus eſt, & omnium minime „ indigens. Nos vero gratias agentes adoremus. Hu- „ jus enim ſacrificium, ſola benedictio.“ Et recte.

Verbo enim ſacrificari oportet Deo; ſi quidem Deus verbum eſt, ut ipſe confeſſus eſt. Summus igitur colendi Dei ritus eſt, ex ore juſti hominis ad Deum directa laudatio: quæ tamen ipſa ut Deo ſit accepta, & humilitate, & timore, & devotione maxima opus eſt; ne quis forte integritatis & innocentiæ fiduciam gerens, tumoris & arrogantiæ crimen incurrat, eoque facto gratiam virtutis amittat. Sed ut ſit Deo carus, omnique macula careat, miſericordiam Dei ſemper imploret, nihilque aliud precetur, niſi peccatis ſuis veniam, licet nulla ſint. Si quid aliud deſideraverit, non eſt opus dicto ſcienti quid velimus. Si quid ei boni evenerit, gratias agat, ſi quid mali, ſatisfaciat, & id ſibi ob peccata ſua eveniſſe fateatur; & nihilominus etiam in malis gratias agat, & in bonis ſatisfaciat: ut idem ſit ſemper, & ſtabilis, & immutabilis & inconcuſſus. Nec tantum hoc in templo putet ſibi eſſe faciendum, ſed & domi, & in ipſo etiam cubili ſuo. Secum denique habeat Deum ſemper in corde ſuo conſecratum; quoniam ipſe eſt Dei templum. Quod ſi Deo, patri ac Domino, hac aſſiduitate, hoc obſequio, hac devotione ſervierit, conſummata & perfecta juſtitia eſt; quam qui tenuerit, hic (ut ante teſtati ſumus) Deo paruit, hic Religioni atque ſuo officio ſatisfecit.

LACTAN-

LACTANTII DIVINARUM INSTITUTIONUM LIBER SEPTIMUS, DE VITA BEATA.

ANALYSIS.

PARTES libri ſeptimi novem ſunt:

Prima indagat ſummum bonum, ſive præmium virtutis, *a cap.* 1. *usque ad* 7. idque Immortalitatem eſſe ſtatuit.

Secunda de immortalitate animæ diſſerit, *a cap.* 7. *usque ad* 14.

Tertia docet, quatenus homini tribuatur Beatitas, *cap.* 14.

Quarta docet de tempore, quando ei tribuatur: ubi diſſerit de fine mundi, & ſignis antecedentibus, tum remotioribus, tum propioribus, *cap.* 15. 16. 17. 18. 19.

Quinta agit de judicio noviſſimo, *cap.* 20. 21. 22. 23.

Sexta agit de imperio Chriſtianorum in terra per mille annos, *cap.* 24.

Septima rurſus de tempore finis mundi, & quidem ſpecialius diſſeruit, *cap.* 25.

Octava docet, quid exactis mille annis futurum ſit, *cap.* 26.

Quibus omnibus ſubjicitur generalis totius operis concluſio, quæ *nona* hujus libri pars eſt.

Summam PRIMÆ PARTIS Lactantius ipſe colligit *ſub initium capitis ſexti.* Idcirco, inquit, mundus factus eſt, ut naſcamur: ideo naſcimur, ut agnoſcamus factorem mundi ac noſtri Deum: ideo agnoſcimus, ut colamus: ideo colimus, ut immortalitatem pro laborum mercede capiamus: ideo præmio immortalitatis afficimur, ut ſimiles Angelis effecti, ſummo patri in perpetuum ſerviamus. Hanc ſum-

mam esse dicit Theologiæ, quam Philosophi non comprehenderunt, licet quælibet secta aliquid viderit. Summum igitur bonum immortalitas statuitur.

ALTERA parte immortalitas animæ defenditur, quam Philosophorum alii asseruerunt, alii negarunt, *cap.* 8. Argumentis utitur subsequentibus.

I. Si dii sunt expertes corporum, necesse est, humanas animas eadem ratione subsistere.

II. Æternitas animæ ex eo dignoscitur, quia nullum est aliud animal, quod habeat notitiam Dei.

III. Homo solus cœlesti elemento utitur, igni scilicet, elemento lucis & vitæ. Igitur immortalem sortitus est conditionem.

IV. Virtus soli homini data nocet præsenti vitæ; proderit igitur vitæ futuræ, *cap.* 9.

V. Ipsa virtutis perpetuitas indicat humanum animum, si virtutem ceperit, permanere.

VI. Cicero ipse in Tusculanis sensit summum homini bonum non nisi post mortem contingere, *cap.* 10.

VII. Sicut Deus sempiternus est: sic & bona, quæ piis tribuit.

VIII. Ut corporis opera ideo mortalia sunt, quia ipsum mortale est: ita anima ex eo immortalis apparet, quia videmus opera ejus non esse mortalia.

IX. Animus desiderat non fragilia, sed æterna; credibile est igitur, ipsum quoque esse æternum.

X. Si ideo mortale est corpus, quia visui pariter & tactui subjacet; ergo & anima idcirco immortalis est, quia nec tangi potest, nec videri, *cap.* 11.

Objicit Lucretius lib. 3. *Animam cum corpore nasci;*
Ergo & interire.

Respon. Non est par utriusque ratio; quia corpus ex terra, anima ex cœlesti spiritu constat. Imo nec corpus post secessum animæ statim diffluit; manet igitur multo magis anima.

Objicit idem: *Sensus in pueris & in juvenibus viget, & in senibus diminuitur;*
Ergo anima est mortalis.

Respon. Differunt mens & anima. Illa augetur, vel minuitur pro ætate; hæc in statu suo semper est.

Obji-

Objicit: *Animam dolori & luctui esse obnoxiam;*
Igitur & mortalitati.

Respon. Idcirco virtus necessaria est, ut mœror repellatur, & voluptas abstinentia superetur.

Objicit: *Oculum evulsum a corpore nihil videre:*
Igitur & animam separatam nihil sentire.

Respon. Dissimilitudo est. Anima enim non pars corporis est, sed in corpore, *cap.* 12.

Reliquæ objectiones non sunt magni momenti, ideoque hic omissæ.

XI. Hermes quoque & Sybillina carmina immortalitatem animæ docuerunt, *cap.* 13.

TERTIA parte libri docet, quatenus homini immortalitas tribuatur; aitque solam justitiam esse, quæ vitam homini pariat æternam, & solum Deum, qui æternæ vitæ præmium largiatur. Qui autem suis meritis immortales facti esse dicuntur, quia vera justitia caruerint, non immortalitatem sibi, sed mortem peccatis quæsivisse.

QUARTA parte differit de fine mundi, & finis illius signis. *De fine* audacter pronuntiat, expletis sex mille annis consummationem futuram; quia sex dierum spatio omnia Deus condiderit & perfecerit, *cap.* 14.

Signa antecedentia, tum remotiora, tum proximiora enumerat.

Remotiora, summam hominum impietatem, & Romani Imperii destructionem, *cap.* 15. Atque hic miras conjecturas Lactantii legere est, de tempore & modo destructionis Imperii Romani, per totum *cap.* 16. 17. & 18.

Proximiora signa hæc recenset: casurum dicit gladium e cœlo, & Christum descensurum comitantibus Angelis in medium terræ, & virtutem Angelorum in manus justorum tradituram reprobos, *cap.* 19.

QUINTA parte agit de judicio novissimo, cujus formam breviter describens, judicabuntur, inquit, qui Deum scierunt, & facinora eorum, id est, mala opera cum bonis collata ponderabuntur: ut si plura & graviora fuerint bona, justificentur ad vitam beatam, si autem mala superaverint, condemnentur ad pœnam. Hoc loco quæstionem illam discutit: quomodo anima affligatur, quæ est immortalis. Ac Stoicos quidem impiorum animas mediam quamdam inter

Lactantius, quæ poetæ de noviſſimo judicio, quæque ſophi de reſurrectione ſcripſerunt, *cap.* 22. 23.

SEXTA parte Chiliaſtarum ſomnium ſecutus docet, ſtum mille annis inter homines verſaturum, eosque ſimo imperio gubernaturum, *cap.* 24.

SEPTIMA parte ſpecialius definit tempus finis Omnis exſpectatio, inquit, non amplius, quam du rum videtur annorum, *cap.* 25.

OCTAVA, quid exactis mille annis futurum ſit, e Renovabitur mundus, inquit, a Deo, & cœlum con bitur, & terra mutabitur, & transformabit Deus hc in ſimilitudinem Angelorum, & erunt candidi, ſicut r verſabuntur ſemper in conſpectu omnipotentis, & D ſuo ſacrificabunt, & ſervient in æternum. Eodem te fiet ſecunda illa & publica omnium reſurrectio, in qu tabuntur injuſti ad cruciatus ſempiternos, *cap.* 26.

CONCLUSIO totius operis ſequitur, qua gratulatur E de pace per Conſtantinum facta; & univerſos ac ſu hortatur, ut abjectis Deorum cultibus, Deo vero dant, atque ita pœnas venturas effugiant. *Scultetus.*

CAPUT PRIMUM.

De mundo; & qui sint credituri, qui vero non, atque ibi reprehensio Perfidorum.

Bene habet; jacta sunt fundamenta, ut ait eximius Orator. Verum nos non fundamenta solum jecimus, quæ firma & idonea essent operi perferendo: sed magnis robustisque molibus ædificium totum pene usque ad summa perduximus. Restat, id quod est multo facilius, vel tegere, vel ornare; sine quo tamen priora opera & inutilia sunt, & ingrata. Nam quid prodest, aut falsis religionibus liberari, aut intelligere veram? quid aut vanitatem falsæ sapientiæ pervidere, aut quæ sit vera cognoscere? Quid, inquam, prodest cœlestem illam justitiam defendere? quid cum magnis difficultatibus cultum Dei tenere, quæ est summa virtus? nisi eam divinum præmium beatitudinis perpetuæ subsequatur. De qua nobis est in hoc libro disserendum; ne priora omnia irrita & infructuosa videantur, si hoc, cujus causa illa suscepta sunt, in incertum relinquamus: ne quis forte arbitretur, tantos labores incassum suscipi, dum eorum cœlesti mercede diffidit; quam Deus statuit ei, qui hæc suavia terræ bona præ sola nudaque virtute contempserit. Satis & huic parti faciamus, cum testimoniis divinarum litterarum, tum etiam probabilibus argumentis, ut æque clarum sit, & futura præsentibus, & divina terrenis, & perpetua brevibus esse anteponenda, quoniam temporalia sunt præmia vitiorum, sempiterna virtutum.

Exponam igitur rationem mundi; ut facile possit intelligi, & quando, & quare sit effectus a Deo: quod Plato, qui de mundi fabricatione disseruit, nec scire poterat, nec explicare; quippe qui cœleste my-

sterium,

myſterium, quod non niſi prophetis ac Deo docente diſcitur, ignorabat; ideoque in perpetuum dixit eſſe fabricatum. Quod longe ſecus eſt: quoniam quidquid eſt ſolido ac gravi corpore, ut initium cepit aliquando, ita finem capiat neceſſe eſt. Nam Ariſtoteles cum non videret quemadmodum poſſet tanta rerum magnitudo interire, & hanc præſcriptionem vellet effugere, ſemper ait fuiſſe mundum, ac ſemper futurum. Prorſus nihil vidit; quia quidquid eſt, neceſſe eſt aliquando habuerit principium, nec omnino quidquam poteſt eſſe, niſi cœperit. Nam cum terram, & aquam, & ignem diſperire, conſumi, extinguique videamus, quæ ſunt utique mundi partes, intelligitur id totum eſſe mortale, cujus membra ſunt mortalia. Ita fit, ut natum ſit quidquid poteſt interire. Sed & omne quod ſub viſum oculorum venit, & corporale, ut ait Plato, & ſolubile ſit neceſſe eſt. Unus igitur Epicurus, autore Democrito, veridicus in hac re fuit; qui ait, & ortum aliquando, & aliquando eſſe periturum. Nec tamen rationem ullam reddere potuit, aut quibus de cauſis tantum hoc opus, aut quo tempore ſolvatur. Quod quoniam nobis Deus revelavit, nec conjecturis id aſſequimur, ſed traditione cœleſti, docebimus ſedulo; ut tandem ſtudioſis veritatis appareat, non vidiſſe neque comprehendiſſe philoſophos veritatem, ſed ita leviter odoratos, ut tamen unde eos odor ille ſapientiæ tam ſuavis, tam jucundus afflaverit, nullo modo ſenſerint.

Interim neceſſarium puto, admonere lecturos, quod hæc noſtra quæ tradimus; pravæ vitioſæque mentes aut omnino non intelligent; (hebetatur enim acies eorum terrenis cupiditatibus, quæ ſenſus omnes gravant imbecilleſque reddunt:) aut etiam ſi intelligent, diſſimulabunt tamen, & hæc vera eſſe nolent, quia trahuntur a vitiis, & ſcientes malis ſuis favent,

quo-

quorum suavitate capiuntur, & virtutis viam deserunt, cujus acerbitate offenduntur. Nam qui avaritia, & opum inexplebili quadam siti flagrant, quia non possunt venditis, aut dilargitis quæ amant, tenui cultu vitam degere, sine dubio malunt id esse fictum, quo desideriis suis renuntiare coguntur. Item qui libidinum stimulis incitati, (ut ait poeta)

In furias ignemque ruunt,

utique incredibilia nos afferre dicunt; quia vulnerant aures eorum præcepta continentiœ, quæ illos a voluptatibus suis prohibent, quibus animam suam cum corpore adjudicaverunt. Qui vero ambitione inflati, aut amore potentiæ inflammati, omne studium suum ad honores acquirendos contulerunt, ne si solem quidem ipsum gestemus in manibus, fidem commodabunt ei doctrinæ, quæ illos jubet omni potentia & honore contempto humiles vivere, atque ita humiles, ut & accipere injuriam possint, & referre nolint, si acceperint. Ii sunt homines, qui contra veritatem clausis oculis quoquo modo latrant. Qui autem sani sunt, vel erunt, id est, non ita vitiis immersi, ut insanabiles sint, & credent his, & libenter accedent; & quæcumque dicimus, aperta, & plana, & simplicia, & quod maxime opus est, vera & inexpugnabilia illis videbuntur.

Nemo virtuti favet, nisi qui sequi potest; sequi autem non facile est omnibus: ii possunt, quos paupertas & rerum indigentia exercuit, & capaces virtutis effecit. Nam si virtus est tolerantia malorum; non capiunt ergo virtutem, qui semper in bonis fuerunt, quia mala neque experti sunt, neque ferre possunt assuetudine ac desiderio bonorum, quæ sola noverunt. Eo fit, ut pauperes & humiles Deo credant facilius, qui sunt expediti, quam divites, qui sunt impedimentis pluribus implicati: imo vero catenati & compediti serviunt ad nutum dominæ cupiditatis,

quæ

illos inextricabilibus vinculis irretivit; nec possunt in cœlum aspicere, quoniam mens eorum in terram prona humique defixa est. Virtutis autem via non capit magna onera gestantes. Angustus admodum trames est, per quem justitia hominem deducit in cœlum. Hunc tenere non potest, nisi qui fuerit expeditus & nudus. Nam isti locupletes multis & ingentibus sarcinis onerati per viam mortis incedunt, quæ latissima est; quoniam late perditio dominatur. His acerba sunt, his venena, quæ Deus ad justitiam præcipit, quæque nos Dei magisterio de virtute ac veritate disserimus. Quibus si repugnare audebunt, necesse est hostes se esse virtutis justitiæque fateantur. Aggrediar nunc quod superest, ut finis operi possit imponi. Id autem superest, ut de judicio Dei disseramus: quod tum constituetur, cum Dominus noster redierit in terram; ut unicuique pro merito aut præmium persolvat, aut pœnam. Itaque ut in quarto libro de primo adventu ejus diximus: sic in hoc secundum referamus adventum, quem Judæi quoque & confitentur, & sperant: sed frustra; quoniam necesse est ad eos confundendos revertatur, ad quos convocandos prius venerat. Nam qui violaverunt impie humilem, sentient in potestate victorem; eaque omnia quæ legunt, & non intelligunt, Deo repensante patientur; quippe qui peccatis omnibus inquinati, & insuper sancto cruore perfusi, ab illo ipso, cui nefandas manus intulerunt, sint ad æterna supplicia destinati. Sed erit nobis contra Judæos separata materia, in qua illos erroris & sceleris revincemus.

CA-

CAPUT II.

De errore Philosophorum, ac de Divina Sapientia; atque de Aureo seculo.

Nunc ignaros veritatis instruamus. Dispositione summi Dei sic ordinatum, ut injustum hoc seculum decurso temporum spatio terminum sumat, extinctaque protinus omni malitia, & piorum animis ad beatam vitam revocatis, quietum, tranquillum, pacificum, aureum denique (ut Poetæ vocant) seculum Deo ipso regnante florescat. In primis causa errorum omnium philosophis hæc fuit, quod rationem mundi, quæ totam sapientiam continet, non comprehenderunt. Ea vero sensu proprio, & interna intelligentia non potest comprehendi, quod illi sine doctore per seipsos facere voluerunt. Itaque in varias sibique sæpe contrarias sententias inciderunt, ex quibus exitum non haberent; & in eodem luto (sicut Comicus ait) hæsitaverunt; scilicet assumptionibus eorum non respondente ratione, cum assumpsissent quidem vera, sed quæ affirmari probarique non possent sine scientia veritatis rerumque cœlestium: quæ (ut sæpe jam dixi) non potest esse in homine, nisi Deo docente percepta. Nam si potest homo intelligere divina, poterit & facere; nam intelligere, est quasi e vestigio subsequi. Non potest autem facere quæ Deus, quia mortali corpore indutus est; ergo nec intelligere quidem potest, quæ facit Deus. Quod an fieri possit, ex immensitate rerum atque operum divinorum facile est unicuique metiri. Nam si mundum cum omnibus quæ sunt in eo contemplari velis, intelliges profecto, quantum Dei opus humanis operibus antestet. Ita quantum inter opera divina & humana interest, tantum distare inter Dei hominisque

nisque sapientiam necesse est. Nam quia Deus incorruptus, atque immortalis est, & ideo perfectus, quia sempiternus est, sapientia quoque ejus, perinde ut ipse, perfecta est; nec obstare illi quidquam potest, quia nulli rei Deus ipse subjectus est.

Homo autem quia subjectus est passioni, subjecta est & sapientia ejus errori; & sicut hominis vitam multæ res impediunt, quominus possit esse perpetua: ita sapientiam quoque ejus multis rebus impediri necesse est, quominus in perspicienda penitus veritate perfecta sit. Ergo nulla est humana sapientia, si per se ad notionem veri scientiamque nitatur; quoniam mens hominis cum fragili corpore illigata, & in tenebroso domicilio inclusa, neque liberius evagari, neque clarius perspicere veritatem potest; cujus notitia divinæ conditionis est. Deo enim soli opera sua nota sunt. Homo autem non cogitando, aut disputando assequi eam potest, sed discendo, & audiendo ab eo, qui scire solus potest, & docere. Ideo Marcus Tullius sententiam Socratis de Platone transferens dicentis, venisse tempus, ut ipse migraret e vita, illos autem, apud quos causam suam perorabat, agere vitam: Utrum melius sit, inquit, Dii immortales sciunt; hominem arbitror scire neminem. Quare necesse est omnes philosophiæ sectas alienas esse a veritate; quia homines erant, qui eas constituerunt, nec ullum fundamentum aut firmitatem possunt habere, quæ nullis divinarum vocum fulciuntur oraculis.

CAPUT III.

De Natura & de Mundo; atque reprehensio Stoicorum & Epicureorum.

Et quoniam de philosophorum erroribus loquimur, Stoici naturam in duas partes dividunt; unam, quæ

quæ efficiat; alteram, quæ se ad faciendum tractabilem præbeat. In illa prima esse vim sentiendi; in hac, materiam; nec alterum sine altero posse. Quomodo potest idem esse quod tractat, & quod tractatur? Si quis dicat idem esse figulum, quod lutum, aut lutum idem esse, quod figulum, nonne aperte insanire videatur? At isti uno naturæ nomine duas res diversissimas comprehendunt, Deum, & mundum, artificem, & opus; dicuntque alterum sine altero nihil posse, tanquam natura sit Deus mundo permistus. Nam interdum sic confundunt, ut sit Deus ipse mens mundi & mundus sit corpus Dei. Quasi vero simul esse cœperint mundus, & Deus; ac non ipse mundum fecerit: quod & ipsi fatentur alias, cum hominum causa prædicant esse fabricatum, & sine mundo esse, si velit, possit; siquidem Deus est divina & æterna mens a corpore soluta & libera. Cujus vim majestatemque quoniam intelligere non poterant, miscuerunt eum mundo, id est, operi suo. Unde est illud Virgilianum:

——— Totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Ubi est ergo illud, quod iidem ipsi ajunt, & factum esse divina providentia, & regi? Si enim fecit mundum, fuit ergo sine mundo. Si regit, non utique sicut mens corpus regit, sed tanquam Dominus domum, navim gubernator, auriga currum. Nec tamen misti sunt iis rebus, quas regunt. Nam si hæc omnia, quæ videmus, Dei membra sunt, jam insensiblis ab his constituitur Deus, quoniam membra sensu carent, & mortalis, quoniam videmus membra esse mortalia.

Possum enumerare, quoties repentinis quassatæ motibus vel hiaverint terræ, vel desederint in abruptum; quoties demersæ fluctibus, & urbes, & insulæ abierint in profundum; frugiferos campos paludes inundaverint;

 flumi-

flumina & stagna siccaverint; montes etiam vel deciderint abrupti, vel planiti fuerint adæquati. Plurimas regiones, & multorum fundamenta montium latens & internus ignis absumit. Et hoc parum est, si membris suis non parcit Deus, nisi etiam homini liceat aliquid in Dei corpus: maria exstruuntur; montes exciduntur, & ad eruendas opes interiora terræ viscera effodiuntur. Quid quod ne arari quidem sine laceratione divini corporis potest? ut jam scelerati & impii simus, qui Dei membra violemus. Patiturne ergo vexari corpus suum Deus, & debilem se vel ipse facere, vel ab homine fieri sinit? nisi forte divinus ille sensus, qui mundo & omnibus mundi partibus permistus est, primam terræ faciem reliquit, ac se in ima demersit, ne quid doloris de assidua laceratione sentiret. Quod si hoc vanum & absurdum est, tam igitur ipsi eguerunt, quam hæc indigent sensu, qui non perspexerunt divinum quidem spiritum esse ubique diffusum, eoque omnia contineri, non tamen ita, ut Deus ipse, qui est incorruptus, gravibus & corruptibilibus elementis misceatur. Illud ergo rectius, quod a Platone sumpserunt, a Deo factum esse mundum, & ejusdem providentia gubernari. Oportebat igitur & Platonem, & eos qui idem senserunt, docere atque explicare, quæ causa, quæ ratio fuerit tanti operis fabricandi; quare hoc, aut cujus gratia fecerit.

At iidem Stoici, hominum, inquiunt, causa mundus effectus est. Audio. Sed Epicurus ignorat, ipsos homines quare, aut quis effecerit. Nam Lucretius, cum diceret mundum non esse a Diis constitutum, sic ait:

Dicere porro hominum causa voluisse parare
Præclaram mundi naturam;

Deinde intulit:

Desipere est. Quid enim immortalibus atque beatis

Gra-

Gratia nostra queat largirier emolumenti,
Ut nostra quidquam causa gerere aggrediantur?

Et merito. Illi enim nullam rationem afferebant, cur humanum genus vel creatum, vel constitutum esset a Deo. Nostrum hoc officium est, sacramentum mundi & hominis exponere, cujus illi expertes, sacrarium veritatis nec attingere, nec videre potuerunt. Ergo (ut paulo ante dicebam) cum assumpsissent id quod erat verum, id est, mundum a Deo factum, & hominum causa esse factum; tamen quoniam eos in consequentibus ratio defecit, non potuerunt defendere id quod assumpserant. Denique Plato, ne Dei opus imbecillum & ruinosum faceret, in æternum dixit esse mansurum. Si hominum causa factus est, & ita factus est, ut esset æternus; cur ergo ipsi quorum causa factus est, non sunt sempiterni? Si mortales, propter quos factus est; ergo & ipse mortalis, atque solubilis. Neque enim pluris est ipse, quam ii, quorum gratia factus est. Quod si ei ratio quadraret, intelligeret periturum esse, quia factus est; nec posse in æternum manere, nisi quod tangi non potest.

Qui autem negat hominum causa factum, hic nullam rationem tenet. Si enim dicit, ipsum fabricatorem sua causa tanta hæc opera esse molitum; cur ergo nos nati sumus? Cur mundo ipso fruimur? Quid sibi vult humani generis cæterorumque animantium fictio? Cur aliena commoda intercipimus? Cur denique augemur, minuimur, interimus? Quid habet rationis ipsa generatio? quid perpetua successio? Nimirum videri nos Deus voluit, & suis variis imaginibus tanquam sigilla confingere, quibus se oblectaret; & nihilominus tamen, si ita esset, curæ haberet animantes, præcipueque hominem, cujus imperio cuncta subjecit. Qui autem dicunt semper fuisse mundum, omitto illud, quod esse ipse sine ali-

quo principio non poteſt, unde extricare ſe nequeunt; ſed hoc dico: ſi mundus ſemper fuit, nullam poteſt habere rationem. Quid enim potuit in eo ratio moliri, quod nunquam ſumpſit exordium? Nam prius quam fiat aliquid, aut ſtruatur, opus eſt conſilio, ut diſponi poſſit quemadmodum fiat, nec incipi quidquam poteſt ſine proviſione rationis. Itaque omne opus ratio præcedit. Non habet ergo rationem, quod factum non eſt. Atqui mundus rationem habet, qua & conſtat, & regitur; ergo & factus eſt, ſi factus eſt, & reſolvetur. Reddant ergo iſti rationem, ſi poſſunt, cur aut factus in principio ſit, aut poſtea reſolvatur.

Quod quia docere non poterat Epicurus, ſive Democritus, ſua ſponte natum eſſe dixit, ſeminibus inter ſe paſſim coeuntibus, quibus iterum reſolutis, diſſidium atque interitum ſecuturum. Corrupit ergo quod recte viderat, & totam rationem penitus ignorantia rationis evertit; redegitque mundum, & omnia quæ in eo geruntur, ad ſimilitudinem cujusdam vaniſſimi ſomnii, ſiquidem rebus humanis ratio nulla ſubſiſtat. Cum vero mundum, omnesque partes ejus, ut videmus, mirabilis ratio gubernet; cum cœli temperatio, & æqualis in ipſa varietate curſus aſtrorum luminumque cœleſtium, temporum conſtans ac mira deſcriptio, terrarum varia fœcunditas, plana camporum munimenta, & aggeres montium, viriditas ubertasque ſilvarum, fontium ſaluberrima eruptio, fluminum opportuna inundatio, maris opulenta & copioſa interfuſio, ventorum diverſa & utilis aſpiratio, cæteraque omnia ratione ſumma conſtent: quis tam cæcus eſt, ut exiſtimet ſine cauſa eſſe facta, in quibus mira diſpoſitio providentiſſimæ rationis elucet? Si ergo ſine cauſa nec eſt, nec fit omnino quidquam: ſi & providentia ſummi Dei ex diſpoſitione rerum, & virtus ex magnitudine, & poteſtas ex guberna-

bernatione manifesta est: hebetes ergo & insani, qui providentiam non esse dixerunt. Non improbarem; si Deos idcirco non esse dicerent, ut unum dicerent: cum autem ideo ut nullum, qui eos delirasse non putat, ipse delirat.

CAPUT IV.

Quod omnia in aliquem usum creata sunt, etiam quæ mala videntur: quare homo in tam fragili corpore ratione fruatur.

Sed de providentia satis in primo libro diximus. Quia & si est, ut apparet ex mirabilitate operum suorum, necesse est etiam hominem, cæterasque animantes, eadem providentia creaverit. Videamus ergo, quæ ratio fuerit fingendi generis humani; quoniam constat, id quod Stoici dicunt, hominum causa mundum esse fabricatum: quanquam in hoc ipso non mediocriter peccent, quod non hominis causa dicunt, sed hominum. Unius enim singularis appellatio totum comprehendit humanum genus. Sed hoc ideo, quia ignorant unum hominem a Deo esse formatum, putantque homines in omnibus terris & agris tanquam fungos esse generatos. At Hermes non ignoravit hominem, & a Deo, & ad Dei similitudinem fictum. Sed redeo ad propositum. Nihil est (ut opinor) quod sit propter sejpsum factum: sed quidquid omnino fit, ad usum aliquem fieri necesse est. Quis est enim vel tam ineptus, vel tam otiosus, ut aggrediatur aliquid facere frustra, ex quo nullam utilitatem, nullum commodum speret? Qui domum ædificat, non idcirco ædificat, ut tantummodo domus sit: sed ut in ea possit habitari. Qui navem fabricat, non ideo insumit operam, ut tantum navis appareat: sed ut in ea navigetur. Item qui

qui vas aliquod instituit ac format, non propterea id facit, ut tantum fecisse videatur: sed ut vas illud effectum capiat aliquid necessarium. Similiter cætera, quæcumque fiunt, non utique in supervacuum, sed ad usus aliquos utiles laborantur.

Mundus igitur a Deo factus est, non utique propter ipsum mundum; neque enim aut calore solis, aut lumine, aut aspiratione ventorum, aut humore imbrium, aut alimonia frugum, cum sensu careat, indiget. Sed ne illud quidem dici potest, quod Deus propter seipsum fecerit mundum; quoniam potest esse sine mundo, sicut fuit antea, & iis omnibus quæ in eo sunt, quæque generantur, Deus ipse non utitur. Apparet ergo animantium causa mundum esse constructum; quoniam rebus iis, quibus constat, animantes fruuntur: quæ ut vivere, ut constare possint, omnia his necessaria temporibus certis subministrantur. Rursum cæteras animantes hominis causa esse fictas, ex eo clarum est, quod homini serviunt, & tutelæ ejus atque usibus data sunt; quoniam sive terrenæ sunt, sive aquatiles, non sentiunt mundi rationem, sicut homo. Respondendum est hoc loco philosophis, maximeque Ciceroni, qui ait: „Cur Deus omnia nostri causa cum faceret, tan- „tam vim natricum viperarumque fecerit? cur tam „multa pestifera terra marique disperserit?" Ingens ad disputandum locus: sed ut in transcursu breviter stringendus est. Quoniam homo ex rebus diversis ac repugnantibus configuratus est, anima & corpore, id est, cœlo atque terra, tenui & comprehensibili, æterno ac temporali, sensibili atque bruto, luce prædito atque tenebroso: ipsa ratio ac necessitas exigebat, & bona homini proponi & mala; bona, quibus utatur, mala, quæ vitet & caveat.

Idcirco enim data est illi sapientia, ut cognita bonorum malorumque natura, & in appetendis bonis,

nis, & malis declinandis, vim ſuæ rationis exerceat. Nam cæteris animalibus quia ſapientia non data eſt, & munita indumentis naturalibus, & armata ſunt: homini autem pro his omnibus, quod erat præcipuum, rationem ſolam dedit. Itaque nudum formavit & inermem, ut eum ſapientia & muniret, & tegeret. Munimenta & ornatum ejus non foris, ſed intus, non in corpore, ſed in corde conſtituit. Niſi ergo eſſent mala quæ caveret, quæ a bonis utilibusque diſtingueret, non eſſet ei ſapientia neceſſaria. Sciat ergo Marcus Tullius, aut ideo homini datam eſſe rationem, ut & piſces caperet uſus ſui gratia, & natrices viperasque vitaret ſalutis ſuæ cauſa: aut idcirco ei bona malaque propoſita, quia ſapientiam acceperat, cujus vis omnis in diſcernendis bonis malisque verſatur. Magna igitur, & recta, & admirabilis eſt vis, & ratio, & poteſtas hominis, propter quem mundum ipſum, & univerſa quæcumque ſunt, Deus fecit; tantumque honoris illi habuit, ut eum præficeret univerſis, quoniam ſolus poterat Dei opera mirari. Optime igitur Aſclepiades noſter de providentia ſummi Dei diſſerens, in eo libro quem ſcripſit ad me: „Atque ideo, inquit, merito quis „arbitretur, proximum ſibi locum divinam provi„dentiam dediſſe ei, qui poterat intelligere ordina„tionem ſuam. Nam ſol iſte eſt; quis eum videt „ita, ut intelligat quia ſol eſt, & quantum gratiæ „afferat cæteris inſtitutis? hoc cœlum eſt; quis id „ſuſpicit? terra hæc; quis eam colit? hoc pelagus; „quis in eo navigat? hic ignis eſt; quis eo utitur?“ Inſtituit ergo ſummus Deus non propter ſe, quia nihilo indiget, ſed propter hominem, qui his congruenter uteretur.

CAPUT V.

De Hominis Creatione, atque de dispositione Mundi, & de summo bono.

Reddamus nunc rationem, quare hominem ipsum fecerit Deus. Quod si philosophi scissent, aut defendissent illa, quæ vera invenerant, aut in maximos errores non incidissent. Hæc enim summa, hic cardo rerum est. Quem qui non tenuerit, veritas illi omnis elabitur. Hoc est denique, quod efficiat illis non quadrare rationem: quæ illis si affulsisset, si sacramentum hominis omne cognovissent, nunquam disputationes eorum, & omnem philosophiam de transverso Academia jugulasset. Sicut ergo mundum non propter se Deus fecit, quia commodis ejus non indiget, sed propter hominem, qui eo utitur: ita ipsum hominem propter se. Quæ utilitas Deo in homine, inquit Epicurus, ut eum propter se faceret? Scilicet, ut esset, qui opera ejus intelligeret, qui providentiam disponendi, rationem faciendi, virtutem consummandi & sensu admirari, & voce proloqui posset. Quorum omnium summa hæc est, ut Deum colat. Is enim colit, qui hæc intelligit: is artificem rerum omnium, is verum patrem suum debita veneratione prosequitur, qui virtutem majestatis ejus de suorum operum inventione, inceptione, perfectione metitur. Quod planius argumentum proferri potest, & mundum hominis, & hominem sui causa Deum fecisse, quam quod ex omnibus animantibus solus ita formatus est, ut oculi ejus ad cœlum directi, facies ad Deum spectans, vultus cum suo parente communis sit, ut videatur hominem Deus, quasi porrecta manu allevatum ex humo, ad contemplationem sui excitasse? „Quid ergo, in-
„ quit,

„ quit, Deo cultus hominis confert, beato, & nulla „ re indigenti? vel ſi tantum honoris homini habuit, „ ut ipſius cauſa mundum fabricaret, ut inſtrueret, „ eum ſapientia, ut Dominum viventium faceret, „ eumque diligeret tanquam filium, cur mortalem fra- „ gilemque conſtituit? cur omnibus malis, quem „ diligebat, objecit? cum oporteret & beatum eſſe „ hominem, tanquam conjunctum & proximum Deo, „ & perpetuum, ſicut eſt ipſe, ad quem colendum „ & contemplandum figuratus eſt.“

Quanquam hæc fere in prioribus libris ſparſim docuimus: tamen quoniam proprie id materia nunc exigit, quia de vita beata diſſerere propoſitum eſt, explicanda ſunt iſta diligentius & plenius, ut diſpoſitio Dei, & opus voluntasque noſcatur. Cum poſſet ſemper ſpiritibus ſuis immortalibus innumerabiles animas procreare, ſicut angelos genuit, quibus immortalitas ſine ullo malorum periculo ac metu conſtat; excogitavit tamen inenarrabile opus, quemadmodum infinitam multitudinem crearet animarum, quas primo fragilibus & imbecillis corporibus illigatas conſtitueret inter bonum malumque medias, ut conſtantibus ex utrisque naturis virtutem proponeret; ne immortalitatem delicate aſſequerentur ac molliter: ſed ad illud æternæ vitæ ineloquibile præmium ſumma cum difficultate ac magnis laboribus pervenirent. Ergo ut eas gravibus & vexabilibus membris indueret, quoniam conſiſtere in medio inani non poterant, ponderibus & gravitate corporis deorſum premente, ſedem illis ac domicilium primo condendum eſſe decrevit. Itaque ineffabili virtute ac potentia præclara mundi opera molitus eſt, ſuſpenſis in altitudinem levibus elementis, & gravibus in ima depreſſis; & cœleſtia firmavit, & terrena conſtituit. Non eſt neceſſe nunc exequi ſingula, quoniam in ſecundo libro univerſa executi ſumus.

Lumina igitur posuit in cœlo, quorum moderatio, & claritas, & motus aptissime ad utilitates viventium temperatus est. Terræ autem, quam sedem voluit esse, fœcunditatem varia gignendi ac proferendi dedit; ut ubertate frugum & herbarum virentium, pro natura & usu cujusque generis, alimoniam administraret. Tum perfectis omnibus, quæ ad conditionem mundi pertinebant, hominem finxit ex ipsa terra, quam illi a principio in habitaculum præparavit; id est spiritum suum terreno corpore induit & involvit, ut & compactus ex rebus diversis ac repugnantibus, bonum ac malum caperet; & sicut terra ipsa fœcunda est ad fruges pariendas: ita corpus hominis, quod assumptum est e terra, generandi copiam, facultatemque procreandæ sobolis accepit, ut quoniam fragili materia formatus in æternum manere non poterat, peracto temporalis vitæ spatio cederet, & illud, quod fragile atque imbecillum gerebat, perpetua successione renovaret. Cur igitur eum mortalem finxit & fragilem, cum illius causa mundum ædificasset? Primum, ut infinita vis animarum gigneretur, omnemque terram multitudine opplèret: deinde, ut proponeret homini virtutem, id est, tolerantiam malorum ac laborum, per quam posset præmium immortalitatis adipisci. Nam quia homo ex duabus rebus constat, corpore atque anima, quorum alterum terrenum est, alterum cœleste, duæ vitæ homini attributæ sunt: una temporalis, quæ corpori assignatur; altera sempiterna, quæ animæ subjacet. Illam nascendo accipimus, hanc assequimur laborando, ne immortalitas homini (ut ante diximus) sine ulla difficultate constaret. Illa terrena est, sicut corpus, & ideo finitur: hæc vero cœlestis, sicut anima, & ideo terminum non habet. Illam primam nescientes accipimus, hanc secundam scientes; virtuti enim, non naturæ datur, quia

oluit nos Deus vitam nobis in vita compa-
ıre.

Idcirco hanc nobis præsentem dedit, ut illam ve-
ım & perpetuam aut vitiis amittamus, aut virtute
ıereamur. In hac corporali non est summum bo-
um; quoniam sicut necessitate divina nobis data est,
a rursum divina necessitate solvetur. Ita quod fi-
em habet, summum bonum non habet. In illa vero
ɔiritali, quam per nos ipsi acquirimus, summum bo-
um continetur; quia nec malum potest habere, nec
nem. Cui rei argumentum natura & ratio corporis
ræbet. Cætera namque animalia in humum ver-
unt, quia terrena sunt; nec capiunt immortalita-
ɜm, quæ de cœlo est. Homo autem rectus in cœ-
ım spectat, quia proposita est illi immortalitas; nec
ımen venit, nisi tribuatur homini a Deo. Nam
ihil interesset inter justum & injustum, siquidem
mnis homo natus immortalis fieret; ergo immorta-
tas non sequela naturæ, sed merces præmiumque
irtutis est. Denique homo non statim quam natus
st, rectus ingreditur: sed quadrupes primo, quia
ıtio corporis & hujus præsentis vitæ communis est
um mutis animalibus; post deinde confirmatis viri-
us erigitur, & lingua ejus in eloquium solvitur, &
ıutum animal esse desinit. Quæ ratio docet, mor-
alem nasci hominem; postea vero immortalem fieri,
um cœperit ex Deo vivere id est, justitiam sequi,
uæ continetur in Dei cultu, cum excitaverit homi-
ıem Deus ad aspectum cœli ac sui. Quod tum fit,
um homo cœlesti lavacro purificatus, exponit in-
antiam cum omni labe vitæ prioris, & incre-
nento divini vigoris accepto, fit homo perfectus ac
ɔlenus.

Ergo quia virtutem proposuit homini Deus, licet
ınima & corpus consociata sint; tamen contraria
unt, & impugnant invicem. Animi bona, mala
sunt

ſunt corporis; id eſt, opum fuga, voluptatum interdictio, doloris mortisque contemptus. Item corporis bona, mala ſunt animi; hoc eſt, cupiditas, & libido, quibus & opes appetuntur, & ſuavitates variarum voluptatum, quibus enervatus animus extinguitur. Ideo neceſſe eſt, juſtum & ſapientem in omnibus malis eſſe, quoniam malorum victrix eſt fortitudo; injuſtos autem in divitiis, in honore, in poteſtate. Hæc enim bona corporalia & terrena ſunt. Illi autem terrenam vitam agunt, nec aſſequi immortalitatem queunt, quia ſe voluptatibus dediderunt, quæ ſunt virtutis inimicæ. Itaque vita hæc temporalis illi æternæ debet eſſe ſubjecta, ſicut corpus animæ. Quisquis ergo animæ vitam maluerit, vitam corporis contemnat neceſſe eſt; nec aliter eniti ad ſummum poterit, niſi quæ ſunt ima deſpexerit. Qui autem corporis vitam fuerit amplexus, & cupiditates ſuas in terram dejecerit, illam ſuperiorem vitam conſequi non poteſt. Sed qui mavult bene vivere in æternum, male vivet ad tempus, & afficietur omnibus moleſtiis & laboribus, quandiu fuerit in terra, ut habeat divinum & cœleſte ſolatium. Et qui maluerit bene vivere ad tempus, male vivet in æternum; damnabitur enim ſententia Dei ad æternam pœnam, quia cœleſtibus bonis terrena præpoſuit. Propterea igitur coli ſe Deus expetit, & honorari ab homine tanquam pater, ut virtutem ac ſapientiam teneat, quæ ſola immortalitatem parit. Nam quia nullus alius præter ipſum donare eam poteſt, quia ſolus poſſidet, pietatem hominis, qua Deum honoraverit, hoc afficiet præmio, ut ſit in æternum beatus, ſitque apud Deum, & cum Deo ſemper.

Quæ ſequuntur in quibusdam Manuſcriptis ac in antiquis editionibus reperi. Ea tamen Lactantio abjudicant recentiores interpretes: ſed ne aliquid deſit, hic apponere

nere visum est; ac monemus ea non esse apprime Catholica: Sic autem habet.

„Neque nunc aliquis eo confugiat, ut dicat ad „ipsius culpam pertinere, qui & bonum instituit, & „malum. Cur enim malum voluit esse, si id odio „habet? Cur non bonum tantum fecit, ut nemo „peccaret, nemo faceret malum? Quanquam hoc in „omnibus fere prioribus libris docuerim, & id jam „superius, quamvis leviter, attigerim; tamen sub„inde admonendum est, quia omnis ratio in eo po„sita est. Nulla enim virtus esse poterat, nisi diversa „fecisset; nec omnino apparere vis boni potest, nisi „ex mali comparatione. Adeo malum nihil aliud est, „quam boni interpretatio. Sublato igitur malo, etiam „bonum tolli necesse est. Si lævam manum, aut pe„dem amputaveris, nec corpus erit integrum, nec „vita ipsa constabit. Adeo ad compagem corporis „temperandam, aptissime cum dextris sinistra jungun„tur. Item si pares calculos feceris, nemo ludet. Si „unum colorem Circo dederis, nemo spectandum „putabit, sublata omni Circensium voluptate. Quos „profecto qui prius instituit, amator unius coloris „fuit: sed alterum ei, quasi æmulum posuit, ut pos„set esse certamen, & aliqua in spectaculo gratia. Sic „Deus, quum bonum constitueret, quum virtutem „daret, statuit etiam diversa, cum quibus illa con„fligerent. Si desit hostis, & pugna, nulla victoria „est. Tolle certamen, ne virtus quidem quidquam „est. Quam multa sunt hominum inter se, & quam „variis artibus constituta certamina? Nemo tamen „fortior, velocior, præstantior haberetur, si adver„sarium, cum quo contenderet, non haberet. Unde „autem abest victoria, abesse hinc & gloriam simul, „& præmium necesse est. Ut igitur virtutem ipsam „exercitatione assidua roboraret, eamque faceret de

„malo-

„malorum conflictatione perfectam, utrumque simul „dedit, quia utrumque sine altero retinere vim suam „non potest. Ergo diversitas est, cui omnis ratio „veritatis innititur.

„Non me præterit, quid hoc loco a peritioribus „possit opponi. Si bonum sine malo esse non potest, „quomodo primum hominem dicis ante offensum „Deum in solo bono fuisse, aut postea in solo bono „futurum? Discutienda nobis hæc quæstio est: quod „in prioribus libris prætermisi, ut hic implerem. Di„ximus superius, ex elementis repugnantibus hominis „constare naturam. Corpus enim, quia terra est, „comprehensibile est, temporale, brutum, atque te„nebrosum est. Anima vero, quia de cœlo est, te„nuis, æterna, sensibilis, illustris est. Quæ quia in„ter se contraria sunt, necesse est, hominem bono „& malo esse subjectum. Animæ adscribitur bonum, „quia indissolubilis est: corpori malum; quia fragile „est. Quoniam igitur sociata & conjuncta sunt corpus „& anima, æque bonum & malum cohæreat necesse „est; nec separari alterutro possunt, nisi quum illa „separata sunt. Denique boni malique notitia simul „homini primo data est. Qua percepta, statim de „loco sancto pulsus est, in quo malum non est. Ubi „cum esset in bono tantum, id ipsum bonum esse, „ignorabat. Postquam vero accepit boni, malique „intelligentiam, jam nefas erat, eum in beatitudinis „loco morari, relegatusque est in hunc communem „orbem, ut ea utraque simul experiretur, quorum „naturam pariter agnoverat. Apparet ergo idcirco „datam esse homini sapientiam, ut bonum discernat „a malo; ut ab incommodis commoda, ab inutili„bus utilia distinguat; ut habeat judicium, & consi„derantiam, quid cavere, quid appetere, quid fu„gere, quid sequi debeat. Sapientia igitur constare „sine malo non potest; vixitque ille princeps generis

„huma-

„humani, quamdiu in ſolo bono fuit, velut infans, „boni ac mali neſcius. Atenim poſtea hominem neceſſe eſt & ſapientem eſſe, & ſine ullo malo beatum. „Sed id fieri non poteſt, quamdiu anima domicilio „corporis induta eſt.

„Quum vero factum fuerit corporis animæque diſſidium, tunc malum a bono ſeparabitur. Et ſicut „corpus interit, anima manet: ita malum interibit, „& bonum permanebit. Tunc homo accepto immortalitatis indumento, erit ſapiens, expers mali, ſicut „Deus. Qui ergo vult nos in bono eſſe tantum, id „potiſſimum deſiderat, ut ſine corpore vivamus, in „quo eſt malum. Quod ſi tollatur, aut ſapientia homini, ut dixi, aut corpus adimetur: ſapientia, ut „ignoret malum; corpus, ut non ſentiat. Nunc autem cum homo & ſapientia ſit inſtructus, ut ſciat, „& corpore, ut ſentiat, utrumque pariter in hac vita „Deus eſſe voluit, ut ratio virtutis ſapientiæque conſtaret. Poſuit itaque hominem inter utrumque medium, ut haberet licentiam vel mali, vel boni ſequendi. Sed malo admiſcuit apparentia quædam „bona, id eſt, varias & delectabiles ſuavitates, ut „earum illecebris induceret hominem ad latens malum. Bono autem admiſcuit apparentia quædam mala, id eſt, ærumnas, & miſerias, & labores, quorum „aſperitate ac moleſtia offenſus animus refugeret a „bono latenti. Hic ergo ſapientiæ officium deſideratur, ut plus mente videamus, quam corpore: quod „pauci admodum facere poſſunt; quia & virtus difficilis ac rara eſt, & voluptas communis ac publica. „Ita neceſſe eſt, ſapientem pro ſtulto haberi, qui „dum appetit bona, quæ non cernuntur, dimittit e „manibus, quæ videntur; & dum vitat mala, quæ „non aſpiciuntur, incurrit in mala, quæ ante oculos „ſunt. Quod accidit nobis, cum neque cruciatum, „neque mortem pro fide recuſamus: quando ad ſum-

„mum

„ malorum conflictatione perfectam, utrumque simul „ dedit, quia utrumque sine altero retinere vim suam „ non potest. Ergo diversitas est, cui omnis ratio „ veritatis innititur.

„ Non me præterit, quid hoc loco a peritioribus „ possit opponi. Si bonum sine malo esse non potest, „ quomodo primum hominem dicis ante offensum „ Deum in solo bono fuisse, aut postea in solo bono „ futurum? Discutienda nobis hæc quæstio est: quod „ in prioribus libris prætermisi, ut hic implerem. Diximus superius, ex elementis repugnantibus hominis „ constare naturam. Corpus enim, quia terra est, „ comprehensibile est, temporale, brutum, atque tenebrosum est. Anima vero, quia de cœlo est, tenuis, æterna, sensibilis, illustris est. Quæ quia inter se contraria sunt, necesse est, hominem bono „ & malo esse subjectum. Animæ adscribitur bonum, „ quia indissolubilis est: corpori malum; quia fragile „ est. Quoniam igitur sociata & conjuncta sunt corpus „ & anima, æque bonum & malum cohæreat necesse „ est; nec separari alterutro possunt, nisi quum illa „ separata sunt. Denique boni malique notitia simul „ homini primo data est. Qua percepta, statim de „ loco sancto pulsus est, in quo malum non est. Ubi „ cum esset in bono tantum, id ipsum bonum esse, „ ignorabat. Postquam vero accepit boni, malique „ intelligentiam, jam nefas erat, eum in beatitudinis „ loco morari, relegatusque est in hunc communem „ orbem, ut ea utraque simul experiretur, quorum „ naturam pariter agnoverat. Apparet ergo idcirco „ datam esse homini sapientiam, ut bonum discernat „ a malo; ut ab incommodis commoda, ab inutilibus utilia distinguat; ut habeat judicium, & considerantiam, quid cavere, quid appetere, quid fugere, quid sequi debeat. Sapientia igitur constare „ sine malo non potest; vixitque ille princeps generis

„ huma-

„ humani, quamd[illegible]
„ boni ac mali nesc[illegible]
„ cesse est & sapien[illegible]
„ Sed id fieri non p[illegible]
„ corporis induta e[illegible]

„ Quum vero [illegible]
„ sidium, tunc ma[illegible]
„ corpus interit, [illegible]
„ & bonum perman[illegible]
„ talitatis indume[illegible]
„ Deus. Qui ergo [illegible]
„ potissimum desider[illegible]
„ quo est malum. [illegible]
„ mini, ut dixi, a[illegible]
„ ignoret malum; corp[illegible]
„ tem cum homo & [illegible]
„ & corpore, ut se[illegible]
„ Deus esse voluit[illegible]
„ staret. Posuit [illegible]
„ dium, ut haber[illegible]
„ quendi. Sed [illegible]
„ bona, id est, [illegible]
„ earum illecebris [illegible]
„ lum. Bono aute[illegible]
„ la, id est, ærumn[illegible]
„ asperitate ac mo[illegible]
„ bono latenti. Hic erg[illegible]
„ tur, ut plus mente [illegible]
„ pauci admodum facere [illegible]
„ cilis ac rara est, & v[illegible]
„ Ita necesse est, sapie[illegible]
„ dum appetit bona, qu[illegible]
„ manibus, quæ videntur; [illegible]
„ non aspiciuntur, incurr[illegible]
„ sunt. Quod accidit nob[illegible]
„ neque mortem pro fide [illegible]

CAPUT VI.

Quare mundus & homo creati sunt; quam sit in
tus Deorum.

Nunc totam rationem brevi circumscriptio mus. Idcirco mundus factus est, ut n ideo nascimur, ut agnoscamus factorem mun stri Deum: ideo agnoscimus, ut colamus: ideo ut immortalitatem pro mercede laborum c quoniam maximis laboribus cultus Dei consl præmio immortalitatis afficimur, ut similes effecti, summo patri ac Domino in perpet viamus, & simus æternum Deo regnum. Ha rerum est, hoc Arcanum Dei, hoc mysteri di: a quo sunt alieni, qui sequentes præse luptatem, terrestribus & fragilibus se boni runt, & animas ad cœlestia genitas suavitati tiferis tanquam luto cœnove demerserunt.

Quæramus nunc vicissim, an in cultu De tio ulla subsistat: qui si multi sunt, si ideo t hominibus coluntur, ut præstent illis opes

mundus ipſe? qui cum ſit incredibili magnitudine, tam mirabili ratione conſtructus, tamen rebus ineptis vacet. Cur enim ventorum ſpiritus citent nubes? Cur emicent fulgura? tonitrua mugiant? imbres cadant, ut fruges terra producat, ut varios fœtus alāt? Cur denique omnis natura rerum laboret, ne quid deſit earum rerum, quibus vita hominis ſuſtinetur, ſi eſt inanis, ſi ad nihilum interimus, ſi nihil eſt in nobis majoris emolumenti Deo? Quod ſi eſt dictu nefas, nec putandum eſt fieri poſſe, ut non ob aliquam maximam rationem fuerit conſtitutum, quod videas maxima ratione conſtare; quæ poteſt eſſe ratio in his erroribus pravarum religionum, & in hac perſuaſione philoſophorum, quia putant animas interire? Profecto nulla. Quid enim habent dicere, cur Dii hominibus tam diligenter ſuis quæque temporibus exhibeant? An ut illis far & merum demus, & odorem thuris, & ſanguinem pecudum? quæ neque immortalibus grata eſſe poſſunt, quia ſunt fragilia; neque uſui eſſe expertibus corporum, quia hæc ad uſum corporalium data ſunt. Et tamen ſi ea deſiderarent, ſibi ipſi poſſent exhibere, cum vellent. Sive igitur intereunt animæ, ſive in æternum manent, quam rationem continet cultus Deorum, aut a quo mundus conſtitutus eſt? cur, aut quando, aut quouſque, quatenus homines, aut quamobrem procreati? cur naſcuntur, intereunt, ſuccedunt, renovantur? Quid Dii ex cultibus eorum aſſequuntur, qui poſt mortem nihil futuri ſunt? quid præſtant? quid pollicentur? quid minantur aut hominibus, aut Diis dignum? Vel ſi manent animæ poſt obitum, quid de his faciunt, facturive ſunt? quid illis opus eſt theſauro animarum? ipſi illi ex quo fonte oriuntur? quomodo, aut quare, aut unde multi ſunt? Ita fit, ut ſi ab illa rerum ſumma, quam ſuperius comprehendimus, aberraveris, omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia revolvantur.

CAPUT VII.

De Philosophorum varietate, eorumque veritate.

Quam summam quia philosophi non comprehenderunt, nec veritatem comprehendere potuerunt, quamvis ea fere, quibus summa ipsa constat, & viderint, & explicaverint. Sed diversi, ac diverse illa omnia protulerunt, non annectentes nec causas rerum, nec consequentias, nec rationes; ut summam illam, quæ continet universa, & compingerent, & implerent. Facile est autem docere, pene universam veritatem per philosophos & sectas esse divisam. Non enim sic philosophiam nos evertimus, ut Academici solent, quibus ad omnia respondere propositum est, quod est potius calumniari & illudere; sed docemus, nullam sectam fuisse tam deviam, nec philosophorum quemquam tam inanem, qui non viderit aliquid ex vero. Sed dum contradicendi studio insaniunt, dum sua etiam falsa defendunt, aliorum etiam vera subvertunt, non tantum elapsa illis veritas est, quam se quærere simulabant: sed ipsi eam potissimum suo vitio perdiderunt. Quod si extitisset aliquis, qui veritatem sparsam per singulos, per sectasque diffusam colligeret in unum, ac redigeret in corpus, is profecto non dissentiret a nobis. Sed hoc nemo facere, nisi veri peritus ac sciens potest. Verum autem scire non nisi ejus est, qui sit doctus a Deo. Neque enim potest aliter repudiare quæ falsa sunt, eligere ac probare quæ vera: sed si vel casu id efficeret, certissime philosopharetur; & quamvis non posset divinis testimoniis illa defendere, tamen se ipsa veritas illustraret suo lumine. Quare incredibilis est error illorum, qui cum aliquam sectam probaverint, eique se addixerint, cæteras damnant tanquam falsas & inanes, armantque se ad præliandum, nec quid defendere debeant scien-

tes,

tes, nec quid refutare; incursantque passim sine delectu omnia, quæ afferunt quicumque dissentiunt.

Ob has eorum pertinacissimas contentiones nulla extitit philosophia, quæ ad verum propius accederet; nam particulatim veritas ab his tota comprehensa est. Factum esse mundum a Deo, dixit Plato. Idem Prophetæ loquuntur; idemque ex Sibyllæ carminibus apparet. Errant igitur qui vel omnia sua sponte nata esse dixerunt, vel minutis seminibus conglobatis; quoniam tanta res, tam ornata, tam magna, neque fieri, neque disponi & ordinari sine aliquo prudentissimo autore potuit; & ea ipsa ratio, qua constare ac regi omnia sentiuntur, solertissimæ mentis artificem confitetur. Hominum causa mundum, & omnia quæ in eo sunt esse facta, Stoici loquuntur: idem nos divinæ litteræ docent. Erravit ergo Democritus, qui vermiculorum modo putavit effusos esse de terra nullo autore, nullaque ratione. Cur enim formatus sit homo, divini sacramenti est: quod quia ille scire non poterat, humanam vitam deduxit ad nihilum. Ad virtutem capessendam nasci homines Ariston disseruit: idem nos monemur ac discimus a Prophetis. Falsus igitur Aristippus, qui hominem voluptati, hoc est malo tanquam pecudem subjugavit. Immortales esse animas Pherecydes & Plato disputaverunt: hæc vero propria est in nostra Religione doctrina. Ergo Dicæarchus cum Democrito erravit, qui perire cum corpore ac dissolvi argumentatus est. Esse inferos Zenon Stoicus docuit, & sedes piorum ab impiis esse discretas; & illos quidem quietas ac delectabiles incolere regiones, hos vere luere pœnas in tenebrosis locis, atque in cœni voraginibus horrendis: idem nobis Prophetæ palam faciunt. Ergo Epicurus erravit, qui poetarum id esse figmentum putavit, & illas inferorum pœnas, quæ ferantur, in hac esse vita interpretatus est. Totam igitur veritatem, & omne

divinæ Religionis arcanum philoſophi attigerunt. Sed aliis refellentibus, defendere id quod invenerant, nequiverunt; quia ſingulis ratio non quadravit, nec ea, quæ vera ſenſerant, in ſummam redigere potuerunt, ſicut nos ſuperius fecimus.

CAPUT VIII.

De immortalitate Animæ.

Unum eſt igitur ſummum bonum immortalitas, ad quam capiendam, & formati a principio, & nati ſumus. Ad hanc tendimus; hanc ſpectat humana natura; ad hanc nos provehit virtus: quod bonum quia deprehendimus, ſupereſt etiam ut de ipſa immortalitate dicamus. Platonis argumenta, quamvis ad rem multum conferant, tamen parum habent firmitatis ad probandam & implendam veritatem; quoniam nec rationem totius myſterii magni conſummaverat, in unumque collegerat, nec ſummum bonum comprehenderat. Nam licet verum de animæ immortalitate ſentiret, tamen non ita de illa tanquam de ſummo bono diſſerebat. Nos igitur certioribus ſignis elicere poſſumus veritatem, qui eam non ancipiti ſuſpicione collegimus, ſed divina traditione cognovimus. Plato autem ſic argumentatus eſt, immortale eſſe quidquid per ſeipſum & ſentit, & ſemper movetur; quod enim principium motus non habet, nec finem habiturum, quia deſeri a ſemetipſo non poteſt. Quod argumentum etiam mutis animalibus æternitatem daret, niſi adjectione ſapientiæ diſcreviſſet. Addidit igitur, ut effugeret hanc communitatem, fieri non poſſe, quin ſit immortalis animus humanus, cujus miranda ſolertia inveniendi, & celeritas cogitandi, & facilitas percipiendi atque diſcendi, & memoria præteritorum, & providentia futurorum, & artium ple-

rumque

rumque innumerabilium ſcientia, qua cæteræ careant animantes, divina & cœleſtis appareat: quia & origo animi, qui tanta capiat, tanta contineat, nulla reperiatur in terra; ſiquidem ex concretione terrena nihil habeat admiſtum: ſed neceſſe eſſe in terram reſolvi, quod eſt in homine ponderoſum & diſſolubile; quod autem tenue atque ſubtile, id vero eſſe individuum, ac domicilio corporis velut carcere liberatum, ad cœlum & ad naturam ſuam pervolare. Hæc fere Platonis collecta breviter, quæ apud ipſum late copioſeque explicantur.

In eadem ſententia fuit etiam Pythagoras antea, ejusque præceptor Pherecydes, quem Cicero tradit primum de æternitate animarum diſputaviſſe. Qui omnes licet eloquentia excellerent; tamen in hac duntaxat contentione non minus autoritatis habuerunt, qui contra hanc ſententiam diſſerebant, Dicæarchus primo, deinde Democritus, poſtremo Epicurus: adeo ut res ipſa, de qua inter ſe pugnabant, in dubium vocaretur. Denique & Tullius, expoſitis horum omnium de immortalitate ac morte ſententiis, neſcire ſe quid ſit verum, pronuntiavit. „Harum, inquit, ſententiarum quæ vera ſit, Deus „aliquis viderit.“ Et rurſus alibi: „Quoniam utra„que, inquit, earum ſententiarum doctiſſimos habuit „autores; nec quid certi ſit divinari poteſt.“ Verum nobis divinatione opus non eſt, quibus veritatem divinitas ipſa patefecit.

CAPUT IX.

De æternitate Animæ, atque de Virtute.

His itaque argumentis; quæ nec Plato, nec ullus alius invenit, animarum æternitas probari ac perſpici poteſt: quæ nos breviter collegimus; quoniam

properat oratio ad enarrandum judicium Dei maximum, quod in terra propinquante seculorum fine celebrabitur. Ante omnia, quoniam Deus ab homine videri non potest, ne quis tamen ex eo ipso putaret Deum non esse, quia mortalibus oculis non videretur, inter cætera institutorum miracula, fecit etiam multa, quorum vis quidem apparet, substantia tamen non videtur, sicut est vox, odor, ventus; ut harum rerum argumento & exemplo, etiam Deum, licet sub oculos non veniret, de sua tamen vi, & effectu, & operibus cerneremus. Quid voce clarius? aut vento fortius? aut odore violentius? Hæc tamen, cum per aerem feruntur, ad sensusque nostros veniunt, & eos potentia sua impellunt, non cernuntur acie luminum: sed aliis corporis partibus sentiuntur. Similiter Deus non aspectu nobis aliove fragili sensu comprehendendus est: sed mentis oculis intuendus, cum opera ejus præclara & miranda videamus. Nam illos, qui nullum omnino Deum esse dixerunt, non modo philosophos, sed ne homines quidem fuisse dixerim, qui mutis simillimi ex solo corpore constiterunt, nihil omnino cernentes animo, sed ad sensum corporis cuncta referentes, qui nihil putabant esse, nisi quod oculis contuebantur. Et quia videbant aut bonis accidere adversa, aut malis prospera, fortuitu geri omnia crediderunt, & natura mundum, non providentia constitutum.

Hinc jam prolapsi sunt ad deliramenta, quæ talem sententiam necessario sequebantur. Quod si est Deus & incorporalis, & invisibilis, & æternus; ergo non idcirco interire animam credibile est, quia non videtur, postquam recessit a corpore, quoniam constat esse aliquid sentiens ac vigens, quod non veniat sub aspectum. Atenim difficile est animo comprehendere, quemadmodum possit anima retinere sensum sine iis partibus corporis, in quibus inest officium sentiendi.

Quid

Quid de Deo? num facile est comprehendere, quemadmodum vigeat sine corpore? Quod si Deos esse credunt, qui si sunt, utique sunt expertes corporum, necesse est, humanas animas eadem ratione subsistere; quoniam ex ipsa ratione ac prudentia intelligitur esse quædam in homine ac Deo similitudo. Denique illud argumentum, quod etiam Marcus Tullius vidit, satis firmum est: ex eo æternitatem animæ posse disgnosci, quia nullum sit aliud animal, quod habeat notitiam aliquam Dei; Religioque sit pene sola, quæ hominem discernat a mutis: quæ cum in hominem solum cadat, profecto testatur, id affectare nos, id desiderare, id colere, quod nobis familiare, quod proximum sit futurum.

An aliquis, cum cæterarum animantium naturam consideraverit, quas pronis corporibus abjectas in terramque prostratas summi Dei providentia effecit, ut ex hoc intelligi possit, nihil eas rationis habere cum cœlo, potest non intelligere, solum ex omnibus cœleste ac divinum animal esse hominem, cujus corpus ab humo excitatum, vultus sublimis, status rectus originem suam quærit, & quasi contempta humilitate terræ, ad altum nititur, quia sentit summum bonum in summo sibi esse quærendum, memorque conditionis suæ, qua Deus illum fecit eximium, ad artificem suum spectat? Quam spectationem Trismegistus θεωπίδα rectissime nominavit: quæ in mutis animalibus nulla est. Cum autem sapientia, quæ soli homini data est, nihil aliud sit quam Dei notitia, apparet animam non interire, neque dissolvi, sed manere in sempiternum, quia Deum, qui sempiternus est, & quærit, & diligit, ipsa cogente natura, sentiens vel unde orta sit, vel quo reversura. Præterea non exiguum immortalitatis argumentum est, quod homo solus cœlesti elemento utitur. Nam cum rerum natura his duobus elementis, quæ repugnantia sibi atque inimica

sunt, constet igne, & aqua; quorum alterum cælo, alterum terræ adscribitur: ceteræ animantes, quia terrenæ mortalesque sunt, terreno & gravi utuntur elemento; homo solus ignem in usu habet, quod est elementum leve, sublime, cæleste. Ea vero quæ ponderosa sunt, ad mortem deprimunt; & quæ levia sunt, ad vitam sublevant, quia vita in summo est, mors in imo. Et ut lux esse sine igne non potest, sic vita sine luce. Ignis igitur elementum est lucis ac vitæ: unde apparet hominem, qui eo utitur, immortalem sortitum esse conditionem, quia id illi familiare est, quod facit vitam.

Virtus quoque soli homini data magno argumento, est immortales esse animas. Quæ non erit secundum naturam, si anima extinguitur; huic enim præsenti vitæ nocet. Nam vita ista terrena, quam communem cum mutis animalibus ducimus, & voluptatem expetit, cujus fructibus variis ac suavibus delectatur, & dolorem fugit, cujus asperitas naturam viventium acerbis sensibus lædit, & ad mortem perducere nititur, quæ dissolvit animantem. Si ergo virtus & prohibet iis bonis hominem, quæ naturaliter appetuntur, & ad sustinenda mala impellit, quæ naturaliter fugiuntur; ergo mala est virtus, & inimica naturæ, stultumque judicari necesse est qui eam sequitur, quoniam se ipse lædit, & fugiendo bona præsentia, & appetendo æque mala sine spe fructus amplioris. Nam cum liceat nobis jucundissimis frui voluptatibus, nonne sensu carere videamur, si malimus in humilitate, in egestate, in contemptu, in ignominia vivere, aut ne vivere quidem, sed dolore cruciari, & mori, ex quibus malis nihil amplius assequamur, quo possit voluptas omissa pensari? Si autem virtus malum non est, facitque honeste, quod voluptates vitiosas turpesque contemnit & fortiter, quod nec dolorem, nec mortem timet, ut officium servet; ergo majus aliquod bonum asse-

qua-

quatur necesse est, quam sunt illa quæ spernit. At vero morte suscepta, quod ulterius bonum sperari potest, nisi æternitas?

CAPUT X.

De Vitiis & Virtutibus, atque de vita & morte.

Transeamus nunc vicissim ad ea quæ virtuti repugnant, ut etiam ex his immortalitas animæ colligatur. Vitia omnia temporalia sunt; ad præsens enim commoventur. Iræ impetus recepta ultione sedatur. Libidinis voluptas corporis finis est. Cupiditatem aut satietas earum rerum, quas expetit, aut aliorum affectuum commotiones interimunt. Ambitio, postquam honores quos voluit adepta est, consenescit. Item cætera vitia consistere ac permanere non possunt: sed ipso fructu quem expetunt finiuntur. Recedunt ergo, & redeunt. Virtus autem sine ulla intermissione perpetua est, nec discedere ab ea potest, qui eam semel cepit. Nam si habeat intervallum, si aliquando ea carere possumus, redibunt protinus vitia, quæ virtutem semper impugnant. Non est igitur comprehensa, si deserit, si aliquando secedit. Cum vero sibi domicilium stabile collocavit, in omni actu versari eam necesse est; nec potest fideliter depellere vitia, & fugare, nisi pectus, quod insedit, perpetua statione munierit. Ipsa ergo virtutis perpetuitas indicat, humanum animum, si virtutem ceperit, permanere; quia & virtus perpetua est, & solus animus humanus virtutem capit. Quoniam igitur contraria sunt vitia virtuti, omnis ratio diversa & contraria sit necesse est. Quia vitia commotiones & perturbationes animi sunt, virtus e contrario lenitudo & tranquillitas animi est. Quia vitia temporalia & brevia sunt; virtus perpetua & constans, & par sibi semper.

temporale desiderat, id est, cibum, potum, indumentum, quietem, voluptatem; & tamen hæc ipsa sine nutu & adminiculo animi nec cupere, nec assequi potest. Animus autem per se multa desiderat, quæ ad officium fructumve corporis non redundent; eaque non fragilia, sed æterna sunt, ut fama virtutis, ut memoria nominis. Nam cultum Dei, qui constat abstinentia cupiditatum ac libidinum, patientia doloris, contemptu mortis, etiam contra corpus anima concupiscit. Unde credibile est, non interire animam, sed dissociari a corpore; quia corpus sine anima nihil potest, animus vero potest multa & magna sine corpore. Quid, quod ea, quæ visibilia sunt oculis, & tangibilia manu, quia externam vim pati possunt, æterna esse non possunt. Ea vero quæ neque sub tactum, neque sub visum veniunt, sed tantummodo vis eorum & ratio, & effectus apparet, æterna sunt, quia nullam vim patiuntur extrinsecus. Corpus autem si ideo mortale est, quia visui pariter & tactui subjacet; ergo & anima idcirco immortalis est, quia nec tangi potest, nec videri.

CAPUT XII.

De Anima & corpore; atque de conjunctione eorum, & discessu ac reditu.

Nunc argumenta eorum, qui contra disserunt, refellamus; quæ Lucretius tertio libro executus est. Quoniam cum corpore, inquit, anima nascitur, cum corpore intereat necesse est. At non est par utriusque ratio. Solitum enim & comprehensibile corpus est, & oculis, & manu: anima vero tenuis, & tactum visumque fugiens. Corpus e terra fictum atque solidatum est: anima in se nihil concreti, nihil terreni ponderis habet, ut Plato disserebat. Nec

enim

enim tantam poſſet habere ſolertiam, tantam vim, tantam celeritatem, niſi originem traheret e cœlo. Corpus igitur quoniam fictum ex ponderoſo & corruptibili elemento, & tangibile eſt, & viſibile, corrumpitur atque occidit; nec vim repellere poteſt, quia ſub aſpectum & ſub tactum venit. Anima autem, quia tenuitate ſua omnem tactum fugit, nullo ictu diſſolvi poteſt. Ergo quamvis inter ſe conjuncta & ſociata naſcantur, & alterum, quod eſt de terrena concretione formatum, quaſi vaſculum ſit alterius, quod eſt a cœleſti ſubtilitate deductum: cum vis aliqua utrumque diſcreverit, quæ diſcretio mors vocatur; tum utrumque in naturam ſuam recedit: quod ex terra fuit, id in terram reſolvitur; quod ex cœleſti ſpiritu, id conſtat ac viget ſemper, quoniam divinus ſpiritus ſempiternus eſt. Denique idem Lucretius oblitus quid aſſereret, & quod dogma defenderet, hos verſus poſuit:

Cedit item retro de terra quod fuit ante
In terram; ſed quod miſſum eſt ex ætheris oris,
Id rurſus cœli fulgentia templa receptant.

Quod ejus non erat dicere, qui perire animas cum corporibus diſſerebat: ſed victus eſt veritate, & imprudenti ratio vera ſurrepſit.

Præterea id ipſum, quod colligit, diſſolvi animam, hoc eſt, ſimul cum corpore interire, quoniam ſimul naſcantur, & falſum eſt, & in contrarium converti poteſt. Non enim ſimul interit: ſed anima diſcedente, integrum per dies multos manet, & plerumque medicatum diutiſſime durat. Nam ſi ut ſimul naſcuntur, ſimul interirent, non diſcederet repente anima, corpuſque deſereret: ſed uno temporis puncto utrumque pariter diſſiparetur, & tam celeriter etiam corpus, adhuc ſpiritu in eo manente, deliqueſceret ac periret, quam celeriter anima ſecedit; immo
diſſoluto corpore anima vaneſceret, velut h

fra

fracto vase diffusus. Nam si terrenum & fragile corpus post secessum animæ non statim diffluit, in terramque tabescit, ex qua illi origo est; ergo anima, quæ fragilis non est, in æternum manet, quoniam origo ejus æterna est. Quoniam crescit, inquit, sensus in pueris, & in juvenibus viget, & in senibus diminuitur, apparet esse mortalem. Primum non est idem mens & anima; aliud est enim quo vivimus, aliud quo cogitamus. Nam dormientium mens, non anima sopitur; & in furiosis mens extinguitur, anima manet; & ideo non exanimes, sed dementes vocantur. Mens ergo, id est intelligentia, vel augetur, vel minuitur pro ætate. Anima in statu suo semper est, & ex quo tempore spirandi accipit facultatem, eadem usque ad ultimum durat, donec emissa corporis claustro, ad sedem suam revolet. Deinde quod anima, quamvis a Deo sit inspirata, tamen quia tenebroso domicilio terrenæ carnis inclusa est, scientiam non habet, quæ est divinitatis. Audit igitur ac discit omnia, & sapientiam discendo & audiendo capit; & senectus non minuit sapientiam, sed auget, si tamen juvenilis ætas virtute decursa est. Sed si nimia senectus fregerit membra, non est animæ vitium, si visus evanuit, si lingua torpuit, si auditus obsurduit, sed corporis. Atenim memoria deficit. Quid mirum, si labentis domicilii ruina premitur mens, & præterita obliviscitur, non aliter futura divina, quam si carcerem, quo cohibetur, effugerit?

Verum eadem, inquit, dolori & luctui obnoxia est, & ebrietate dementit, unde fragilis & mortalis apparet. Idcirco igitur virtus & sapientia necessaria est, ut & mœror, qui contrahitur indigna patiendo ac videndo, fortitudine repellatur, & voluptas non modo potandi, sed etiam rerum cæterarum abstinentia superetur. Nam si careat virtute, si voluptatibus dedita molliatur, morti fiet obnoxia, quoniam

niam & virtus, ut docuimus, immortalitatis est fabricatrix, & voluptas mortis. Mors autem, sicut ostendi, non funditus perimit ac delet, sed æternis afficit cruciatibus. Nam interire prorsus anima non potest; quoniam ex Dei spiritu, qui æternus est, originem cepit. Anima, inquit, etiam morbum corporis sentit, & oblivionem sui patitur, & sicut ægrescit, ita etiam sæpe sanatur. Hoc est ergo, cur maxime virtus adhibenda sit, ne ullo corporis dolore frangatur, & oblivionem sui non anima, sed mens patiatur. Quæ quoniam certa corporis regione consistit, cum eam partem vis aliqua morbi vitiaverit, movetur loco, & quasi conquassata, de sede sua emigrat, reditura scilicet, cum medela & sanitas domicilium suum reformaverit. Nam quia juncta est anima cum corpore, si virtute careat, contagio ejus ægrescit, & imbecillitas de societate fragilitatis redundat ad mentem. Cum autem dissociata fuerit a corpore, vigebit ipsa per se, nec ulla jam fragilitatis conditione tentabitur, quia indumentum fragile projecit. Sicut oculus, inquit, evulsus ac separatus a corpore nihil potest videre: ita & anima separata nihil sentire, quia & ipsa pars est corporis. Falsum hoc, & dissimile est; anima enim non pars corporis, sed in corpore est. Sicut id, quod vase continetur, vasis pars non est, nec ea quæ in domo sunt, partes domus esse dicuntur: ita nec anima pars est corporis, quia corpus vel vas animæ est, vel receptaculum.

Jam illud argumentum multo magis inane est, quo ait animam, quia non citius emittatur ex corpore, mortalem videri, sed paulatim se ex omnibus membris explicet; a summis pedibus incipiens: tanquam si esset æterna, uno temporis momento erumperet; quod fit in iis, qui ferro intereunt. Quos autem morbus interimit, spiritum diutius exhalant, ut pau-

latim

anima corpore deficiente, seu corpus anima d
brutescit, quia sensum omnem trahit secum
autem præsens anima sensum suum tribuat
& vivere id efficiat; fieri non potest, ut
per se & vivat, & sentiat, quoniam ipsa est
& vita. Nam quod ait:

— Quod si immortalis nostra foret mens,
Non tam se moriens dissolvi conquereretur:
Sed magis ire foras, vestemque relinquere, u
Gauderet.

Equidem nunquam vidi, qui se quereretur
dissolvi. Sed ille fortasse Epicureum aliquem
etiam dum moritur philosophantem, ac de
lutione in extremo spiritu disserentem.

Quomodo sciri potest, utrum dissolvi
tiat, an corpore liberari, cum in exitu lin
tescat? Nam dum sentit, & loqui potest,
dissolutus est: ubi dissolutus est; jam nec sen
loqui potest; ita queri de dissolutione aut
potest, aut jam non potest. Atenim prius c
solvatur, intelligit se dissolutum iri. Quic
videmus plerosque morientium non dissolvi

grare animas de corporibus vetustate ac morte confectis, & insinuare se novis ac recens natis, & easdem semper renasci modo in homine, modo in pecude, modo in bestia, modo in volucre, & hac ratione immortales esse, quod sæpe variorum ac dissimilium corporum domicilia commutent. Quæ sententia deliri hominis, quoniam ridicula est, & mimo dignior quam schola fuit, ne refelli quidem serio debuit: quod qui facit, videtur vereri ne quis id credat. Prætereunda sunt igitur nobis ea, quæ pro falso contra falsum disserebantur: satis est ea refutasse, quæ contra verum disputata sunt.

CAPUT XIII.

De Anima, ac Testimonia de ejus æternitate.

Declaravi, ut opinor, animam non esse solubilem. Superest citare testes, quorum autoritate argumenta firmentur. Neque nunc Prophetas in testimonium vocabo, quorum ratio & divinatio in hoc solo posita est, ut ad cultum Dei, & ad immortalitatem ab eo accipiendam creari hominem doceant: sed eos potius, quibus istos, qui respuunt veritatem, credere sit necesse. Hermes naturam hominis describens, ut doceret quemadmodum esset a Deo factus, hæc intulit: *και το αὐτο ἐξ ἀμφοτερων φυσεων της τε ἀθανατου και της θνητης μιαν ἐποιει φυσιν ἀνθρωπου, τον αὐτον πη μεν ἀθανατον πη δε θνητον ποιησας, και τουτον φερων ἐν μεσῳ θειας και ἀθανατου φυσεως, και της θνητης, και μεταβλητου κατεστησατο, ἱνα ὁρων ἁπαντα, ἁπαντα και θαυμασῃ.* Sed hunc fortasse aliquis in numero philosophorum computet, quamvis in Deos relatus Mercurii nomine ab Ægyptiis honoretur, nec plus ei autoritatis tribuat, quam Platoni, aut Pythagoræ. Majus igitur testimonium requiramus. Polli-

tes quidam consuluit Apollinem Milesium, utrumne maneat anima post mortem, an dissolvatur; & respondit his versibus:

Ψυχη μεν μεχρι ὁ δεσμοις προς σωμα κρατειται,
Φθαρτα νουσα παθη, θνηταις αλγηδοσιν εικει.
Ἡνικα δ' αναλυσιν βροτεην μετα σωμα μαρανθεν
Ὠκυςην ευρηται, ες αιθερα πασα Φορειται
Αιεν αγηραος ουσα, μενει δ' εις παμπαν ατειρης.
Πρωτογονος γαρ τουτο θεου διεταξε προνοια.

Quid carmina Sibyllina? Nonne hoc ita esse declarant, cum fore aliquando denuntiant, ut a Deo de vivis ac mortuis judicetur? quorum exempla paulo post inferemus. Falsa est ergo Democriti, & Epicuri, & Dicæarchi de animæ dissolutione sententia: qui profecto non auderent de interitu animarum mago aliquo præsente disserere, qui sciret certis carminibus ciere ab inferis animas, & adesse, & præbere se humanis oculis videndas, & loqui, & futura prædicere; & si auderent, re ipsa & documentis præsentibus vincerentur. Sed quia non pervidebant animæ rationem, quæ tam subtilis est, ut oculos humanæ mentis effugiat, interire dixerunt. Quid Aristoxenus, qui negavit omnino ullam esse animam, etiam cum vivit in corpore? sed sicut in fidibus ex intentione nervorum effici concordem sonum, atque cantum, quem musici harmoniam vocant: ita in corporibus ex compage viscerum ac vigore membrorum vim sentiendi existere; quo nihil dici delirius potest. Verum ille oculos quidem habuit incolumes, cor tamen cæcum, quo vivere se, & habere mentem qua id ipsum cogitaverat, non videbat. Sed plerisque hoc philosophis accidit, ut putarent omnino non esse, quidquid oculis non apparet, cum mentis acies multo clarior debeat esse, quam corporis, ad ea perspicienda, quorum vis ac ratio sentitur potius quam videtur.

CA-

CAPUT XIV.

De Mundi Temporibus primis ac postremis.

Quoniam de immortalitate diximus animæ, sequitur ut doceamus quatenus homini & quando tribuatur, ut in hoc quoque pravitatis ac stultitiæ suæ perspiciant errores, qui mortales quosdam decretis placitisque mortalium Deos esse factos opinantur, vel quod artes invenerant, vel quod usum quarumdam frugum docuerant, vel quod utilia vitæ hominum prodiderant, vel quod immanes bestias interemerant. Quæ merita quam longe ab immortalitate semota sint, & docuimus in prioribus libris, & nunc docebimus; ut appareat solam esse justitiam, quæ vitam homini pariat æternam, & solum Deum, qui æternæ vitæ præmium largiatur. Nam illi, qui suis meritis immortales facti esse dicuntur, quia nec justitia, nec ulla in his vera virtus fuit, non immortalitatem sibi, sed mortem peccatis ac libidinibus quæsierunt; nec cœleste præmium, sed inferna supplicia meruerunt, quæ pendent simul cum iis omnibus, qui eos coluerunt. Cujus judicii propinquare tempus ostendam, ut & justis merces digna solvatur, & pœna merita impiis irrogetur.

Plato & multi alii philosophorum, cum ignorarent originem rerum, supremumque illud tempus quo mundus esset effectus, multa millia seculorum fluxisse dixerunt, ex quo hic pulcherrimus mundi extiterit ornatus; secuti fortasse Chaldæos, qui (ut Cicero tradidit in libro de Divinatione primo) quadringenta septuaginta millia annorum monimentis comprehensa se habere delirant: in quo quia se posse argui non putabant, liberum sibi crediderunt esse mentiri. Nos autem, quos divinæ litteræ ad scientiam veritatis erudiunt, principium mundi finemque cognovimus,

de quo nunc in fine operis disseremus; quoniam de principio in secundo libro explicavimus. Sciant igitur philosophi, qui ab exordio mundi seculorum millia enumerant, nondum sextum millesimum annum esse conclusum; quo numero expleto, consummationem fieri necesse est, & humanarum rerum statum in melius reformari; cujus rei argumentum prius enarrandum est, quo ratio eluceat. Mundum Deus, & hoc rerum naturæ admirabile opus (sicut arcanis sacræ Scripturæ continetur) sex dierum spatio consummavit; diemque septimum, quo ab operibus suis requieverat, sanxit. Hic est autem dies Sabbati, qui lingua Hebræorum a numero nomen accepit, unde septenarius numerus legitimus ac plenus est. Nam & dies septem sunt, quibus per vicem revolutis orbes conficiuntur annorum; & septem stellæ, quæ non occidunt; & septem sidera, quæ vocantur errantia, quorum dispares cursus, & inæquabiles motus, rerum ac temporum varietates efficere creduntur.

Ergo quoniam sex diebus cuncta Dei opera perfecta sunt, per secula sex, id est annorum sex millia, manere hoc statu mundum necesse est. Dies enim magnus Dei mille annorum circulo terminatur, sicut indicat Propheta, qui dicit: Ante oculos tuos, Domine, mille anni, tanquam dies unus. Et sicut Deus sex illos dies in tantis rebus fabricandis laboravit: ita & Religio, & veritas in his sex millibus annorum laboret necesse est, malitia prævalente ac dominante. Et rursus, quoniam perfectis operibus requievit die septimo, eumque benedixit, necesse est, ut in fine sexti millesimi anni malitia omnis aboleatur e terra, & regnet per annos mille justitia; sitque tranquillitas, & requies a laboribus, quos mundus jamdiu perfert. Verum quatenus id eveniat, ordine suo explicabo. Sæpe diximus, minora & exigua magnorum figuras & præmonstrationes esse; ut hunc diem nostrum, qui

ortu

ortu solis occasuque finitur, diei magni speciem gerere, quem circuitus annorum mille determinat.

Eodem modo etiam figuratio terreni hominis cœlestis populi præferebat in posterum fictionem. Nam sicut perfectis omnibus, quæ in usum hominis molitus est Deus, ipsum hominem sexto die ultimum fecit, eumque induxit in hunc mundum, tanquam in domum jam diligenter instructam: ita nunc sexto die magno verus homo verbo Dei fingitur; id est, sanctus populus doctrina & præceptis Dei ad justitiam figuratur. Et sicut tunc mortalis, atque imperfectus e terra fictus est, ut mille annis in hoc mundo viveret: ita nunc ex hoc terrestri seculo perfectus homo fingitur; ut vivificatus a Deo, in hoc eodem mundo per annos mille dominetur. Quomodo autem consummatio futura sit, & qualis exitus humanis rebus impendeat, si quis divinas litteras fuerit scrutatus, inveniet. Sed & secularium prophetarum congruentes cum cœlestibus voces, finem rerum & occasum post breve tempus annuntiant, describentes quasi fatigati & delabentis mundi ultimam senectutem. Quæ vero a prophetis & vatibus futura esse dicantur, prius quam superveniat extrema illa conclusio, collecta ex omnibus & coacervata subnectam.

CAPUT XV.

De Mundi Vastatione & Mutatione imperiorum.

Est in arcanis sanctarum litterarum, transcendisse in Ægyptum cogente inopia rei frumentariæ principem Hebræorum cum omni domo & cognatione. Cujus posteri cum diutius in Ægypto commorantes in magnam gentem crevissent, & gravi atque intolerando servitutis jugo premerentur, percussit Ægyptum Deus insanabili plaga, & populum suum libera-

vit, traductum medio mari cum discissis fluctibus, & in utramque partem dimotis, ut per siccum populus graderetur. Conatusque rex Ægyptiorum profugos insequi, coeunte in statum suum pelago, cum omnibus copiis interceptus est. Quod facinus tam clarum tamque mirabile, quamvis ad præsens virtutem Dei hominibus ostenderet, tamen præsignificatio & figura majoris rei fuit, quam Deus idem in extrema temporum consummatione facturus est; liberabit enim plebem suam de gravi servitute mundi. Sed quoniam tunc una plebs Dei, & apud unam gentem fuit, Ægyptus sola percussa est. Nunc autem, quia Dei populus ex omnibus linguis congregatus apud omnes gentes commoratur, & ab his dominantibus premitur; necesse est universas nationes, id est orbem totum, cœlestibus plagis verberari, ut justus & cultor Dei populus liberetur. Et sicut tunc signa facta sunt, quibus futura clades Ægyptiis ostenderetur: ita in ultimo fient prodigia miranda per omnia elementa mundi, quibus imminens exitus universis gentibus intelligatur.

Propinquante igitur hujus seculi termino, humanarum rerum statum commutari necesse est, & in deterius nequitia invalescente prolabi; ut jam nostra hæc tempora, quibus iniquitas & malitia usque ad summum gradum crevit, in illius tamen insanabilis mali comparatione, felicia & prope aurea possint judicari. Ita etenim justitia rarescet, ita impietas, & avaritia, & cupiditas, & libido crebrescent, ut si qui tum forte fuerint boni; prædæ sint sceleratis, ac divexentur undique ab injustis; soli autem mali opulenti sint; boni vero in omnibus contumeliis atque in egestate jactentur. Confundetur omne jus, & leges interibunt. Nihil quisquam tunc habebit, nisi aut male quæsitum, aut defensum manu: audacia & vis omnia possidebunt. Non fides in hominibus, non pax, non

huma-

humanitas, non pudor, non veritas erit; atque ita neque securitas, neque regimen, neque requies a malis ulla. Omnis enim terra tumultuabitur: frement ubique bella: omnes gentes in armis erunt, & se invicem oppugnabunt. Civitates inter se finitimæ præliabuntur; & prima omnium Ægyptus stultarum superstitionum luet pœnas, & sanguine velut flumine operietur. Tunc peragrabit gladius orbem, metens omnia, & tanquam messem cuncta prosternens. Cujus vastitatis & confusionis hæc erit causa, quod Romanum nomen, quo nunc regitur orbis (horret animus dicere: sed dicam, quia futurum est) tolletur de terra, & imperium in Asiam revertetur, ac rursus Oriens dominabitur, atque Occidens serviet. Nec mirum cuiquam debet videri, si regnum tanta mole fundatum, ac tandiu per tot & tales viros auctum, tantis denique opibus confirmatum, aliquando tamen corruet. Nihil est enim humanis viribus laboratum, quod non humanis æque viribus destrui possit, quoniam mortalia sunt opera mortalium. Sic & alia prius regna, cum diutius floruissent, nihilominus tamen occiderunt. Nam & Ægyptios, & Persas, & Græcos, & Assyrios proditum est regimen habuisse terrarum; quibus omnibus destructis, ad Romanos quoque rerum summa pervenit. Qui quanto cæteris omnibus regnis magnitudine antestant, tanto majore decident lapsu, quia plus habent ponderis ad ruinam, quæ sunt cæteris altiora.

Non inscite Seneca Romanæ urbis tempora distribuit in ætates. Primam enim dixit infantiam sub rege Romulo fuisse, a quo & genita, & quasi educata sit Roma; deinde pueritiam sub cæteris regibus, a quibus & aucta sit, & disciplinis pluribus institutisque formata: at vero Tarquinio regnante, cum jam quasi adulta esse cœpisset, servitium non tulisse, & rejecto superbæ dominationis jugo, maluisse legibus obtemperare quam regibus; cumque esset adolescentia ejus

fine Punici belli terminata, tum denique confirmatis viribus cœpiſſe juveneſcere: Sublata enim Carthagine, quæ tamdiu æmula imperii fuit, manus ſuas in totum orbem terra marique porrexit; donec regibus cunctis & nationibus imperio ſubjugatis, cum jam bellorum materia deficeret, viribus ſuis male uteretur, quibus ſe ipſa confecit. Hæc fuit prima ejus ſenectus, cum bellis lacerata civilibus, atque inteſtino malo preſſa, rurſus ad regimen ſingularis imperii recidit, quaſi ad alteram infantiam revoluta. Amiſſa enim libertate, quam Bruto duce & autore defenderat, ita conſenuit, tanquam ſuſtentare ſe ipſa non valeret, niſi adminiculo regentium niteretur. Quod ſi hæc ita ſunt, quid reſtat, niſi ut ſequatur interitus ſenectutem? Et id futurum brevi conciones prophetarum denuntiant ſub ambage aliorum nominum, ne facile quis intelligat. Sibyllæ tamen aperte interituram eſſe Romam loquuntur, & quidem judicio Dei, quod nomen ejus habuerit inviſum, & inimica juſtitiæ, alumnum veritatis populum trucidarit. Hyſtaſpes quoque, qui fuit Medorum rex antiquiſſimus, a quo amnis quoque nomen accepit qui nunc Hydaſpes dicitur, admirabile ſomnium ſub interpretatione vaticinantis pueri ad memoriam poſteris tradidit, ſublatum iri ex orbe imperium nomenque Romanum multo ante præfatus eſt, quam illa Trojana gens conderetur.

CAPUT XVI.

De Mundi vaſtatione, ejuſque prodigiis.

Quomodo autem id futurum ſit, ne quis incredibile arbitretur, oſtendam. In primis multiplicatur regnum, & ſumma rerum poteſtas per plurimos diſſipata & conciſa minuetur. Tunc diſcordiæ civiles in perpetuum ſerentur; nec ulla requies bellis exitialibus

libus

libus erit, donec reges decem pariter existant, qui orbem terræ, non ad regendum, sed ad consumendum partiantur. Hi exercitibus in immensum auctis, & agrorum cultibus destitutis, quod est principium eversionis & cladis, disperdent omnia, & comminuent, & vorabunt. Tum repente adversus eos hostis potentissimus ab extremis finibus plagæ septentrionalis orietur, qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Asiam obtinebunt, assumetur in societatem a cæteris, ac princeps omnium constituetur. Hic insustentabili dominatione vexabit orbem: divina & humana miscebit; infanda dictu & execrabilia molietur; nova consilia in pectore suo volutabit, ut proprium sibi constituat imperium, leges commutet, & suas sanciat; contaminabit, diripiet, spoliabit, occidet. Denique immutato nomine, atque imperii sede translata, confusio ac perturbatio humani generis consequetur. Tum vero detestabile atque abominandum tempus existet, quo nulli hominum sit vita jucunda.

Evertentur funditus civitates, atque interibunt, non modo ferro atque igni, verum etiam terræ motibus assiduis, & eluvie aquarum, & morbis frequentibus, & fame crebra. Aer enim vitiabitur, & corruptus ac pestilens fiet, modo importunis imbribus, modo inutili siccitate, nunc frigoribus, nunc æstibus nimiis; nec terra homini dabit fructum: non seges quidquam, non arbor, non vitis feret. Sed cum in flore spem maximam dederint, in fruge decipient. Fontes quoque cum fluminibus arescent, ut ne potus quidem suppetat; & aquæ in sanguinem aut amaritudinem mutabuntur. Propter hæc deficient & in terra quadrupedes, & in aere volucres, & in mari pisces. Prodigia quoque in cœlo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent, & crines cometarum, & solis tenebræ, & color lunæ, & cadentium siderum lapsus. Nec tamen hæc usitato modo

fient: sed existent subito & ignota & invisa oculis astra; Sol in perpetuum fuscabitur, ut vix inter noctem diemque discernatur. Luna jam non tribus deficiet horis: sed perpetuo sanguine obfusa, meatus extraordinarios peraget, ut non sit homini promptum, aut siderum cursus, aut rationem temporum agnoscere; fiet enim vel aestas in hyeme, vel hyems in aestate. Tunc annus breviabitur, & mensis minuetur, & dies in angustum coarctabitur. Stellae vero creberrimae cadent, ut coelum omne caecum sine ullis luminibus appareat. Montes quoque altissimi decident, & planis aequabuntur: mare innavigabile constituetur.

Ac ne quid malis hominum terraeque desit, audietur e coelo tuba; quod hoc modo Sibylla denuntiat, dicens:

Σαλπιγξ ὐρανοθεν φωνην πολυθρηνον ἀφησει.

Itaque trepidabunt omnes, & ad luctuosum illum sonitum contremiscent. Tum vero per iram Dei adversus homines, qui justitiam non agnoverunt, saeviet ferrum, ignis, fames, morbus, & super omnia metus semper impendens. Tunc orabunt Deum, & non exaudiet; optabitur mors, & non veniet: ne nox quidem requiem timori dabit; nec ad oculos somnus accedet: sed animas hominum sollicitudo ac vigilia macerabit: plorabunt, & gement, & dentibus strident; gratulabuntur mortuis, & vivos plangent. His & aliis pluribus malis solitudo fiet in terra, & erit deformatus orbis atque desertus; quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur:

Ἐϛαι κοσμος ἀκοσμος, ἀπολλυμενων ἀνθρωπων.

Ita enim conficietur humanum genus, ut vix decima pars hominum relinquatur; & unde mille processerant, vix prodient centum. De cultoribus etiam Dei duae partes interibunt, & tertia quae fuerit probata, remanebit.

CA-

CAPUT XVII.

De falso Propheta & incommodis piorum, & illius internecione.

Sed planius, quomodo id eveniat, exponam. Imminente jam temporum conclusione, Propheta magnus mittetur a Deo, qui convertat homines ad Dei agnitionem, & accipiat potestatem mirabilia faciendi. Ubicumque non audierint eum homines, claudet cœlum; & abstinebit imbres, & aquam convertet in sanguinem, & cruciabit illos siti ac fame; & quicumque conabitur eum lædere, procedet ignis de ore ejus, atque amburet illum. His prodigiis atque virtutibus convertet multos ad Dei cultum; peractisque operibus ipsius, alter Rex orietur ex Syria malo spiritu genitus, eversor ac perditor generis humani, qui reliquias illius prioris mali cum ipso simul deleat. Hic pugnabit adversus prophetam Dei; vincet, & interficiet eum, & insepultum jacere patietur. Sed post diem tertium reviviscet; atque inspectantibus & mirantibus cunctis, rapietur in cœlum. Rex vero ille teterrimus erit quidem & ipse, sed mendaciorum propheta; & seipsum constituet ac vocabit Deum, & se coli jubebit ut Dei filium: & dabitur ei potestas, ut faciat signa & prodigia, quibus visis, irretiat homines ut adorent eum. Jubebit ignem descendere de cœlo, & soles a suis cursibus stare, & imaginem loqui; & fient hæc sub verbo ejus: quibus miraculis etiam sapientium plurimi allicientur ab eo. Tunc eruere templum Dei conabitur, & justum populum persequetur; & erit pressura & contritio, qualis nunquam fuit a principio mundi.

Quicumque crediderint atque accesserint ei, signabuntur ab eo taquam pecudes: qui autem recusaverint notam ejus, aut in montes fugient, aut comprehen-

prehensi exquisitis cruciatibus necabuntur. Idem justos homines obvolvet libris prophetarum, atque ita cremabit; & dabitur ei desolare orbem terræ mensibus quadraginta duobus. Id erit tempus, quo justitia projicietur, & innocentia odio erit; quo mali bonos hostiliter prædabuntur: non lex, aut ordo, aut militiæ disciplina servabitur; non canos quisquam reverebitur, non officium pietatis agnoscet; non sexus aut infantiæ miserebitur; confundentur omnia & miscebuntur contra fas, contra jura naturæ. Ita quasi uno communique latrocinio terra universa vastabitur. Cum hæc ita erunt, tunc justi & sectatores veritatis segregabunt se a malis, & fugient in solitudines. Quo audito, impius rex inflammatus ira veniet cum exercitu magno, & admotis omnibus copiis circumdabit montem, in quo justi morabuntur, ut eos comprehendat. Illi vero, ubi se clausos undique atque obsessos viderint, exclamabunt ad Deum voce magna, & auxilium cœleste implorabunt; & exaudiet eos Deus, & mittet regem magnum de cœlo, qui eos eripiat ac liberet, omnesque impios ferro ignique disperdat.

CAPUT XVIII.

De Mundi Casibus in extremo, ac de iis prædictis a Vatibus.

Hæc ita futura esse, cum prophetæ omnes ex Dei spiritu, tum etiam vates ex instinctu dæmonum cecinerunt. Histaspes enim, quem superius nominavi, descripta iniquitate seculi hujus extremi, pios ac fideles a nocentibus segregatos, ait cum fletu & gemitu extenturos esse ad cœlum manus, & imploraturos fidem Jovis; Jovem respecturum ad terram, & auditurum voces hominum, atque impios extincturum.

rum. Quæ omnia vera sunt, præter unum, quod Jovem dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud non sine dæmonum fraude subtractum est, missum iri a Patre tunc filium Dei, qui deletis omnibus malis, pios liberet. Quod Hermes tamen non dissimulavit. In eo enim libro, qui *λογος τελειος* inscribitur, post enumerationem malorum de quibus diximus, subjecit hæc: *επ' αν δη ταυτα ουδε γινηται, ω 'Ασκληπιε, τοτε ο κυριος, και πατηρ, και Θεος, και τε πρωτε και ενος Θεε δημιεργος, επιβλεψας τοις γενομενοις, και τη εαυτε βελησει τοις τοιετοις, το αγαθον αντερεισας τη αταξια, και ανακαλεσαμενος την πλανην, και την κακιαν εκκαθηρας, πη μεν υδατι πολλω καταλυσας, πη δε πυρι οξυτατω διακαυσας, ενιοτε δε πολεμοις και λοιμοις εκπιεσας, ηγαγεν επι το αρχαιον και αποκατεςησεν τον εαυτε κοσμον.* Sibyllæ quoque non aliter fore ostendunt, quam ut Dei filius a summo patre mittatur, qui & justos liberet de manibus impiorum, & injustos cum tyrannis sævientibus deleat; e quibus una sic tradidit:

Ἥξει και μακαρων εθελων πολιν εξαλαπαξαι;
Και κεν τις Θεοθεν βασιλευς πεμφθεις επ' ιδιων,
Παντας ολει βασιλεις μεγαλες και φωτας αρισες;
Ειθ' ετως κρισις εςαι υπ' αφθιτε ανθρωποισι.

Item alia Sibylla:

Και τοτ' απ' ηελιε πεμψει Θεος βασιληα,
Ὅς πασαν γαιαν παυσει πολεμοιο κακοιο.

Et rursus alia:

——— *ημετερας δελειας*
Ζυγον δυσβαςακτον επ' αυχενι κειμενον αρει,
Και Θεσμες αθεες λυσει, δεσμες τε βιαιες.

CAPUT XIX.

De adventu Christi ad judicium, & de falso Propheta devicto.

Oppresso igitur orbe terræ, cùm ad destruendam immensarum virium tyrannidem humanæ opes defecerint, siquidem capto mundo cum magnis latronum exercitibus incubabit, divino auxilio tanta illa calamitas indigebit. Commotus igitur Deus & periculo ancipiti, & miseranda comploratione justorum, mittet protinus liberatorem. Tunc aperietur cœlum medium intempesta & tenebrosa nocte, ut in orbe toto lumen descendentis Dei tanquam fulgur appareat; quod Sibylla his versibus locuta est:

——— Ὁππὸτ' ἂν ἔλθῃ.

Πῦρ ἔσαι, σκοτος ἐν τῃ μεσσῃ νυκτι μελαινῃ.

Hæc est nox, quæ a nobis propter adventum regis ac Dei nostri pervigilio celebratur: cujus noctis duplex est ratio, quod in ea & vitam tum recepit, cum passus est, & postea regnum orbis terræ recepturus est. Hic est enim liberator, & judex, & ultor, & rex, & Deus quem nos Christum vocamus, qui prius quam descendat, hoc signum dabit. Cadet repente gladius e cœlo, ut sciant justi ducem sanctæ militiæ descensurum: & descendet comitantibus Angelis in medium terræ; & antecedet eum flamma inextinguibilis; & virtus Angelorum tradet in manus justorum multitudinem illam, quæ montem circumsederit, & concidetur ab hora tertia usque ad vesperum, & fluet sanguis more torrentis; deletisque omnibus copiis, impius solus effugiet, & peribit ab eo virtus sua.

Hic est autem, qui appellatur Antichristus: sed seipsum Christum mentietur, & contra verum dimicabit, & victus effugiet, & bellum sæpe renovabit, & sæpe vincetur; donec quarto prælio confectis omnibus

bus impiis debellatus, & captus, tandem scelerum suorum luat pœnas. Sed & cæteri principes, ac tyranni, qui contriverunt orbem, simul cum eo vincti adducentur ad regem, & increpabit eos, & coarguet; & exprobabit his facinora ipsorum, & damnabit eos, ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia, & impietate compressa, requiescet orbis, qui per tot secula subjectus errori ac sceleri nefandam pertulit servitutem. Non colentur ulterius Dii manu facti: sed a templis, & pulvinaribus suis deturbata simulacra igni dabuntur, & cum donis suis mirabilibus ardebunt, quod etiam Sibylla cum Prophetis congruens futurum esse prædixit:

Τριψουσιν δ' ειδωλα βροτοι και πλουτον απαντα.

Erythræa quoque idem spopondit:

Ἐργα δε χειροποιητα θεων κατακαυθησονται.

CAPUT XX.

De Christi judicio; de Christianis, atque de Anima.

Post hæc aperientur inferi, & resurgent mortui: de quibus judicium magnum idem ipse rex ac Deus faciet, cui summus pater, & judicandi, & regnandi dabit maximam potestatem; de quo judicio & regno apud Erythræam Sibyllam sic invenitur:

Ὁπποτε και το λαβη τελος αισιμον, ηδε βροτοισι
Και δη αφιξηται κρισις αθανατοιο θεοιο,
Ἡξει επ' ανθρωπους μεγαλη κρισις ηδε και αρχη.

Deinde apud aliam:

Ταρταρεον δε χαος τοτε δειξει γαια χανουσα
Ἡξουσιν δ' επι βημα θεου βασιλεος απαντες.

Et alio loco apud eamdem:

Ουρανον ειλιξων γαιης κευθμωνας ανοιξω;
Και τοτ' αναστησω νεκρους, μοιραν αναλυσας
Και θανατου κεντρον, και υστερον εις κρισιν αξω,
Κρινων ευσεβεων και δυσσεβεων βιον ανδρων.

Nec

Nec tamen universi tunc a Deo judicabuntur: sed ii tantum qui sunt in Dei Religione versati. Nam qui Deum non agnoverunt, quoniam sententia de his in absolutionem ferri non potest, jam judicati damnatique sunt, sanctis litteris contestantibus, non resurrecturos esse impios in judicium. Judicabuntur ergo qui Deum scierunt, & facinora eorum, id est mala opera cum bonis collata ponderabuntur; ut si plura & gravia fuerint bona justaque, dentur ad vitam beatam: si autem mala superaverint, condemnentur ad pœnam. Hic fortasse dixerit quispiam: Si est immortalis anima, quomodo patibilis inducitur, ac pœnam sentiens? Si enim ob merita punietur, sentiet utique dolorem, atque ita etiam mortem. Si morti non est obnoxia, nec dolori quidem, patibilis igitur non est.

Huic quæstioni, sive argumento, a Stoicis ita occurritur: Animas quidem hominum permanere, nec interventu mortis in nihilum resolvi: sed eorum, qui justi fuerunt, puras, & impatibiles, & beatas ad sedem cœlestem, unde illis origo sit, remeare; vel in campos quosdam fortunatos rapi, ubi fruantur miris voluptatibus: impiorum vero, quoniam se malis cupiditatibus inquinaverunt, mediam quamdam gerere inter immortalem mortalemque naturam, & habere aliquid imbecillitatis ex contagione carnis. Cujus desideriis ac libidinibus addictæ, ineluibilem quemdam fucum trahant labemque terrenam; quæ cum temporis diuturnitate penitus inhæserit, ejus naturæ reddi animas, ut si non extinguibiles in totum, quoniam ex Deo sunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculam, quæ peccatis inusta, sensum doloris attribuit. Quam sententiam Poeta sic explicavit:

Quin & supremo cum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes; penitusque necesse est,
Multa diu concreta modis inolescere miris.

Ergo

Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum.
Supplicia expendunt.

Hæc propemodum vera ſunt. Anima enim, cum divortium fecit a corpore, eſt, ut ait idem Poeta,

Par levibus ventis, volucrique ſimillima ſomno,

quia ſpiritus eſt, & ipſa tenuitate incomprehenſibilis: ſed nobis, qui ſumus corporales; Deo autem, cui ſubjacet poſſe omnia, comprehenſibilis.

CAPUT XXI.

De cruciatibus & pœnis Animarum.

Primum igitur dicimus, tantam eſſe Dei poteſtatem, ut etiam incorporalia comprehendat, & quemadmodum voluerit, afficiat. Nam & Angeli Deum metuunt, quia caſtigari ab eo poſſunt inenarrabili quodam modo; & dæmones reformidant, quia torquentur ab eo ac puniuntur. Quid ergo mirum, ſi cum ſint immortales animæ, tamen patibiles ſint Deo? Nam cum in ſe nihil habeant ſolidum & contrectabile, a ſolidis & corporalibus nullam vim pati poſſunt: ſed quia in ſolis ſpiritibus vivunt, a ſolo Deo tractabiles ſunt, cui virtus ac ſubſtantia ſpiritalis eſt. Sed tamen docent nos ſanctæ litteræ, quemadmodum pœnas impii ſint daturi. Nam quia peccata in corporibus contraxerunt, rurſus carne induentur, ut in corporibus piaculum ſolvant; & tamen non erit caro illa, quam Deus homini ſuperjecerit, huic terrenæ ſimilis: ſed inſolubilis ac permanens in æternum, ut ſufficere poſſit cruciatibus, & igni ſempiterno, cujus natura diverſa eſt ab hoc noſtro, quo ad vitæ neceſſaria utimur, qui niſi alicujus materiæ fomite alatur, extinguitur. At ille divinus per ſeipſum ſemper vivit ac viget ſine ullis alimentis, nec admiſtum habet fumum: ſed eſt purus, ac liquidus, & in aquæ modum fluidus.

Non enim vi aliqua ſurſum verſus urgetur, ſicut noſter, quem labes terreni corporis, quo tenetur, & fumus intermiſtus exilire cogit, & ad cœleſtem naturam cum trepidatione mobili ſubvolare.

Idem igitur divinus ignis una eademque vi atque potentia, & cremabit impios, & recreabit, & quantum e corporibus abſumet, tantum reponet, ac ſibi æternum pabulum ſubminiſtrabit; quod poetæ in vulturem Tityi tranſtulerunt: ita ſine ullo revireſcentium corporum detrimento aduret tantum, ac ſenſu doloris afficiet. Sed & juſtos cum judicaverit, etiam in igni eos examinabit. Tum quorum peccata vel pondere, vel numero prævaluerint, perſtringentur igni atque amburentur: quos autem plena juſtitia & maturitas virtutis incoxerit, ignem illum non ſentient; habent enim aliquid in ſe Dei, quod vim flammæ repellat, ac reſpuat. Tanta vis eſt innocentiæ, ut ab ea ignis ille refugiat innoxius; qui accepit a Deo hanc potentiam, ut impios urat, juſtis obtemperet. Nec tamen quiſquam putet, animas poſt mortem protinus judicari. Nam omnes in una communique cuſtodia detinentur, donec tempus adveniat, quo maximus judex meritorum faciat examen. Tum quorum fuerit probata juſtitia, ii præmium immortalitatis accipient: quorum autem peccata & ſcelera detecta fuerint, non reſurgent, ſed cum impiis in eaſdem tenebras recondentur, ad certa ſupplicia deſtinati.

CAPUT XXII.

De errore Poetarum, atque de Animæ reditu ab inferis.

Figmenta hæc eſſe poetarum quidam putant, ignorantes unde illa poetæ acceperint, ac negant hæc fieri poſſe; nec mirum eſt ita illis videri. Aliter enim,

quam

quam res habet, traditur a poetis: qui licet sint multo antiquiores, quam historici, & oratores, & cætera genera scriptorum; tamen quia mysterium divini sacramenti nesciebant, & ad eos mentio resurrectionis futuræ obscuro rumore pervenerat, eam vero temere ac leviter auditam in modum commentitiæ fabulæ prodiderunt. Et tamen iidem testati sunt, non autorem se certum, sed opinionem sequi; ut Maro, qui ait:

Sit mihi fas audita loqui.

Quamvis igitur veritatis arcana in parte corruperint; tamen ipsa res eo verior invenitur, quod cum Prophetis in parte consentiunt: quod nobis ad probationem rei satis est. Errori tamen eorum subest ratio nonnulla. Nam cum prophetæ assiduis concionibus prædicarent, judicaturum esse de mortuis Filium Dei, & hæc annuntiatio non lateret, quoniam rectorem cœli non alium putabant esse, quam Jovem, judicare apud inferos Jovis filium tradiderunt: sed tamen non Apollinem, aut Liberum, aut Mercurium, qui cœlestes putantur, sed eum qui & mortalis fuerit, & justus, vel Minoen, vel Æacum, vel Rhadamantum.

Corruperunt igitur poetica licentia, quod acceperant; vel opinio veritatem per diversa ora sermonesque varios dissipata mutavit. Nam quod peractis apud inferos mille annis, rursus ad vitam restitui cecinerunt, Marone ita dicente:

Has omnes, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno,
Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus & incipiant in corpora velle reverti.

hæc eos ratio fefellit, quod resurgent defuncti, non post mille annos mortis suæ: sed ut restituti rursus in vitam, mille annis cum Deo regnent. Deus enim

veniet, ut orbe hoc ab omni labe purgato, redivivas justorum animas, corporibus innovatis, ad sempiternam beatitudinem suscitet. Itaque præter aquam oblivionis vera sunt cætera: quam idcirco finxerunt, ne quis illud opponeret: Cur ergo non meminerunt se aliquando vixisse, aut qui fuerint, aut quæ gesserint? Sed nihilominus tamen verisimile non putatur; & res tota velut licenter & fabulose ficta respuitur. Nobis autem de resurrectione affirmantibus, & docentibus animas ad alteram vitam non oblitas sui, sed in eodem sensu ac figura esse redituras, illud opponitur. Tot jam secula transierunt: quis unquam unus ab inferis resurrexit, ut exemplo ejus fieri posse credamus? Atenim resurrectio fieri non potest, dominante adhuc injustitia. Hoc enim seculo necantur homines vi, ferro, insidiis, venenis; afficiuntur injuriis, egestate, carceribus, tormentis, proscriptionibus. Eo accedit, quod justitia invisa est; quod omnes, qui Deum sequi volunt, non tantum odio habentur: sed vexantur omnibus contumeliis, & excruciantur multiplici genere pœnarum, & ad impios cultus manufactorum Deorum non ratione, aut veritate, sed nefanda corporum laceratione coguntur.

Num igitur oportet ad hæc eadem resurgere, & reverti homines ad vitam, in qua tuti esse non possint? Cum ergo justi tam viles habeantur, tam facile tollantur; quid putemus futurum fuisse, si quis ab inferis rediens vitam postliminio recepisset? Auferretur profecto ab oculis hominum; ne viso eo, vel audito, Deos universi relinquerent, & ad unius se Dei cultum Religionemque converterent. Ergo semel fieri resurrectionem necesse est, cum malum fuerit ablatum; quoniam eos, qui resurrexerint, nec mori jam ulterius, nec violari ullo modo fas est, ut beatam possint agere vitam, quorum mors resignata est. Poetæ vero cum scirent, hoc seculum malis

omni-

omnibus redundare, oblivionis amnem induxerunt, ne laborum ac malorum memores animæ reverti ad superos recusarent; unde Virgilius:

O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est
Sublimes animas, iterumque ad tarda reverti
Corpora? Quæ lucis miseris tam dira cupido?

Ignorabant enim quomodo, aut quando id fieri oporteret. Itaque renasci eas putaverunt, & denuo ad uterum revolvi, atque ad infantiam regredi. Unde etiam Plato de anima disserens, ex hoc ait posse cognosci animas esse immortales atque divinas, quod in pueris mobilia sunt ingenia, & ad percipiendum facilia; quod ea, quæ discant, ita celeriter rapiant, uti non tunc primum discere illa videantur, sed recognoscere, atque reminisci: in quo vir sapiens poetis ineptissime credidit.

CAPUT XXIII.

De Resurrectione animæ, atque ejus rei testimonia.

Non igitur renascentur, quod fieri non potest: sed resurgent, & a Deo corporibus induentur; & prioris vitæ factorumque omnium memores erunt; & in bonis cœlestibus collocati, ac fruentes jucunditate innumerabilium copiarum, præsenti Deo gratias agent, quod malum omne deleverit, quod eos ad regnum vitamque perpetuam suscitarit. Qua de anastasi philosophi quoque dicere aliud conati sunt tam corrupte, quam poetæ. Nam Pythagoras transire animas in nova corpora disputavit: sed inepte, quod ex hominibus in pecudes, & ex pecudibus in homines, & seipsum ex Euphorbo esse reparatum. Melius Chrysippus, quem Cicero ait fulcire porticum Stoicorum, qui in libris, quos de providentia scripsit,

cum de innovatione mundi loqueretur, hæc intul
τετε δε ἐτως ἐχοντος, δηλον ὡς ἐδεν ἀδυνατον, κ
ἡμας μετα το τελευτησαι, παλιν περιοδων τινων ειλη
μενον χρονε, εἰς ὁν νυν ἐσμεν καταςησεσθαι σχημ
Sed nos ab humanis ad divina redeamus. Sibylla
cit hæc:

Δυσπιςον γαρ ἁπαν μεροπων γενος: ἀλλ' ὁταν ἠδη
Κοσμε και θνητων ἐλθῃ κρισις, ἡν θεος αὐτος
Ποιησει κρινων ἀσεβεις θ' ἁμα εὐσεβεας τε,
Και τοτε δυσσεβεας μεν ἐπι ζοφον εν πυρι πεμψει.
Ὁσοι δ' εὐσεβεεσι, παλιν ζησεσ' ἐπι γαιης,
Πνευμα θεε δοντος τιμην ἁμα και βιον αὐτοις.

Quod si non modo prophetæ, sed etiam vates,
poetæ, & philosophi anastasim mortuorum futur
esse consentiunt; nemo quærat a nobis, quemadm
dum fieri possit. Nec enim divinorum operum re
potest ratio. Sed si a principio Deus hominem nes
quo inenarrabili modo instituit; credamus ab eod
restitui veterem posse, qui novum fecit.

CAPUT XXIV.

De renovato Mundo.

Nunc reliqua subnectam. Veniet igitur summi
maximi Dei Filius, ut vivos ac mortuos judic
testante atque dicente Sylla:

Πασης γαρ γαιης τοτε θνητων συγχυσις ἐςαι,
Αὐτος ὁ παντοκρατωρ ὁτ' ἀν ἠλθῃ βηματι κριναι
Ζωντων και νεκυων ψυχας, και κοσμον ἁπαντα

Verum ille, cum deleverit injustitiam, judiciumq
maximum fecerit, ac justos, qui a principio fuerui
ad vitam restauraverit, mille annis inter homines v
sabitur, eosque justissimo imperio reget. Quod al
Sibylla vaticinans furensque proclamat:

Κλυ-

Κλυτε δε μευ μεροπες, βασιλευς αἰωνιος ἀρχει.

Tum qui erunt in corporibus vivi, non morientur: ſed per eosdem mille annos infinitam multitudinem generabunt; & erit ſoboles eorum ſancta, & Deo cara. Qui autem ab inferis ſuſcitabuntur, ii præerunt viventibus velut judices. Gentes vero non extinguentur omnino: ſed quædam relinquentur in victoriam Dei, ut triumphentur a juſtis, ac ſubjugentur perpetuæ ſervituti. Sub idem tempus etiam princeps dæmonum, qui eſt machinator omnium malorum, catenis vincietur; & erit in cuſtodia mille annis cœleſtis imperii, quo juſtitia in orbe regnabit, ne quod malum adverſus populum Dei moliatur. Poſt cujus adventum congregabuntur juſti ex omni terra; peractoque judicio, civitas ſancta conſtituetur in medio terræ, in qua ipſe conditor Deus cum juſtis dominantibus commoretur. Quam civitatem Sibylla deſignat, cum dicit:

Και πωλιν, ἡν ἐποιησε θεος, αὐτην ἐποιησε
Λαμπροτεραν ἀςρων, και ἡλιυ, ἠδε σεληνης.

Tunc auferentur a mundo tenebræ illæ, quibus offunditur atque obcœcatur cœlum; & luna claritudinem ſolis accipiet, nec minuetur ulterius. Sol autem ſepties tanto, quam nunc eſt, clarior fiet. Terra vero aperiet fœcunditatem ſuam, & uberrimas fruges ſua ſponte generabit: rupes montium melle ſudabunt, per rivos vina decurrent; & flumina lacte inundabunt. Mundus denique ipſe gaudebit; & omnis rerum natura lætabitur, erepta & liberata dominio mali, & impietatis, & ſceleris, & erroris. Non beſtiæ per hoc tempus ſanguine alentur; non aves præda: ſed quieta & placida erunt omnia. Leones & vituli ad præſepe ſimul ſtabunt: lupus ovem non rapiet, canis non venabitur, accipitres & aquilæ non nocebunt: infans cum ſerpentibus ludet. Denique tunc fient

illa, quæ poetæ aureis temporibus facta esse jam Saturno regnante dixerunt. Quorum error hinc exortus est, quod prophetæ futurorum pleraque sic proferunt & enuntiant, quasi jam peracta. Visiones enim divino spiritu offerebantur oculis eorum, & videbant illa in conspectu suo quasi fieri, ac terminari. Quæ vaticinia eorum cum paulatim fama vulgasset, quoniam profani a sacramento ignorabant quatenus dicerentur, completa jam esse veteribus seculis illa omnia putaverunt, quæ utique fieri complerique non poterant homine regnante. Cum vero deletis religionibus impiis, & scelere compresso, subjecta erit Deo terra:

Cedet & ipse mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non vinea falcem.
Robustus quoque jam tauris juga solvet arator.
Tunc etiam molli flavescet campus arista;
Incultisque rubens pendebit sentibus uva;
Et duræ quercus sudabunt roscida mella,
Nec varios discet mentiri lana colores.
Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto.
Sponte suo sandyx pascentes vestiet agnos.
Ipsa lacte domum referent distenta capellæ
Ubera, nec magnos metuent armenta leones.

Quæ poeta secundum Cumeæ Sibyllæ carmin prolocutus est. Erythræa vero sic ait:

Οἱ δὲ λυκοι συν ἀρνεσ' ἐν ὀρεσιν ἀμιλλευνται;
Χορτον γαρ λυγκες τ' ἐριφοισιν ἁμα βοσκονται.
'Αρκτοι συν μοσχοισιν ὁμȣ και πασι βροτοισι:
Σαρκοβορος τε λεὼν φαγετ' ἀχυρον παρα φατναις,
Συν βρεφεσιν τε δρακοντες ἀματορσι κοιμησονται.

Et alio loco de ubertate rerum:

Και τοτε δη χαρμην μεγαλην θεος ἀνδρασι δωσει;
Και

Καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα, καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
Δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
Οἴνου καὶ μέλιτος γλυκερῆς, λευκοῦ τε γάλακτος,
Καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶ βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων

Et alia eodem modo:

Εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει
Νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ὕδ' ἀπὸ πηγῆς,
Καὶ γάλακτ' ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις.

Vivent itaque homines tranquilliſſimam vitam & copioſiſſimam, & regnabunt cum Deo pariter; & reges gentium venient a finibus terræ cum donis ac muneribus, ut adorent & honorificent regem magnum, cujus nomen erit præclarum ac venerabile univerſis nationibus, quæ ſub cœlo erunt, & regibus qui dominabuntur in terra.

CAPUT XXV.

De poſtremis temporibus, ac de urbe Roma.

Hæc ſunt, quæ a Prophetis futura dicuntur: quorum teſtimonia & verba ponere opus non eſſe duxi; quoniam eſſet infinitum, nec tantam rerum multitudinem menſura libri caperet, tam multis uno ſpiritu ſimilia dicentibus, ſimulque ne faſtidium legentibus fieret, ſi ex omnibus collecta & translata congererem: præterea ut ea ipſa quæ dicerem, non noſtris, ſed alienis potiſſimum litteris confirmarem, doceremque, non modo apud nos, verum etiam apud eos ipſos qui nos inſectantur, veritatem conſignatam teneri, quam recuſant agnoſcere. Si quis autem diligentius hæc voluerit ſcire, ex ipſo fonte hauriat, & plura quam nos in his libris complexi ſumus, admirabilia reperiet. Fortaſſe quiſpiam nunc requirat,

quando, ista quæ diximus, sint futura. Jam superius ostendi, completis annorum sex millibus mutationem istam fieri oportere, & jam propinquare summum illum conclusionis extremæ diem. De signis quæ prædicta sunt a prophetis, licet noscere; prædixerunt enim signa, quibus consummatio temporum, & expectanda sit nobis in singulos dies, & timenda. Quando tamen compleatur hæc summa, docent ii qui de temporibus scripserunt, colligentes ea ex litteris sanctis, & ex variis historiis, quantus sit numerus annorum ab exordio mundi: qui licet varient, & aliquantum numeri eorum summa dissentiat, omnis tamen expectatio non amplius quam ducentorum videtur annorum. Etiam res ipsa declarat, lapsum ruinamque rerum brevi fore: nisi quod incolumi urbe Roma nihil istiusmodi videtur esse metuendum. At vero cum caput illud orbis occiderit, & ῥύμη esse cœperit, quod Sibyllæ fore aiunt; quis dubitet venisse jam finem rebus humanis, orbique terrarum? Illa, illa est civitas, quæ adhuc sustentat omnia; precandusque nobis & adorandus est Deus cœli, si tamen statuta ejus & placita differri possunt, ne citius quam putemus tyrannus ille abominabilis veniat, qui tantum facinus moliatur ac lumen illud effodiat, cujus interitu mundus ipse lapsurus est. Nunc ad cætera exequenda redeamus, quæ deinceps secutura sunt.

CAPUT XXVI.

De dæmonis emissione, alteroque maximo judicio.

Diximus paulo ante, in principio regni sancti fore, ut a Deo princeps dæmonum vinciatur. Sed idem, cum mille anni regni, hoc est septem millia cœperint terminari, solvetur denuo, & custodia emissus exibit; atque omnes gentes, quæ tunc erunt sub

ditione

ditione justorum, concitabit, ut inferant bellum sanctæ civitati; & colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum, & obsidebit, & circumdabit civitatem. Tunc veniet novissima ira Dei super gentes, & debellabit eas usque ad unum: ac primum concutiet terram quam validissime, & a motu ejus scindentur montes Syriæ; & subsident colles in abruptum; & muri omnium civitatum concident,; & statuet Deus solem triduo ne occidat; & inflammabit eum; & descendet æstus nimius, & adustio magna supra perduelles & impios populos, & imbres sulfuris, & grandines lapidum, & guttæ ignis; & liquescent spiritus eorum in calore, & corpora conterentur in grandine, & ipsi se invicem gladio ferient; & replebuntur montes cadaveribus, & campi operientur ossibus. Populus autem Dei tribus illis diebus sub concavis terræ occultabitur; donec ira Dei adversus gentes, & extremum judicium terminetur.

Tunc exibunt justi de latebris suis, & invenient omnia cadaveribus atque ossibus tecta. Sed & genus omne impiorum radicitus interibit; nec erit in hoc mundo ulla jam natio amplius, præter solam gentem Dei. Tum per annos septem perpetes intactæ erunt silvæ; nec excidetur de montibus lignum. Sed arma gentium comburentur; & jam non erit bellum, sed pax, & requies sempiterna. Cum vero completi fuerint mille anni, renovabitur mundus a Deo, & cœlum complicabitur, & terra mutabitur; & transformabit Deus homines in similitudinem Angelorum; & erunt candidi sicut nix; & versabuntur semper in conspectu omnipotentis, & Domino suo sacrificabunt, & servient in æternum. Eodem tempore fiet secunda illa & publica omnium resurrectio, in qua excitabuntur injusti ad cruciatus sempiternos. Ii sunt qui manu facta coluerunt;

qui vel fragilia colunt, vel inanem philos
tuentur, tanquam ſtultitiam vanitatemque de
quia nos defendere hanc publice atque aſſere
ſolemus, Deo jubente, ut quieti ac ſilente
num ejus in abdito atque intra noſtram conſc
teneamus; nec adverſus iſtos veri profano
non diſcendi, ſed arguendi atque illudendi
inclementer Deum ac Religionem ejus impı
pertinaci contentione certemus. Abſcondi e
gique myſterium quam fideliſſime oportet, ı
a nobis, qui nomen fidei gerimus. Verum il
taciturnitatem noſtram, veluti malam conſcie
criminantur: unde etiam quasdam execrabil
niones de pudicis & innocentibus fingunt; &
ter his, quæ finxerint, credunt.

„Sed omnia jam, ſanctiſſime Imperator, ſ
„ta ſopita ſunt, ex quo te, Deus ſummus a
„tuendum juſtitiæ domicilium, & ad tutelan
„ris humani excitavit: quo gubernante R
„Reipublicæ ſtatum, jam cultores Dei pro ſ
„tis ac nefariis non habemur. Jam emerge

„summæ divinitatis ad fastigium principale provexit; qui posses vera pietate aliorum male consulta rescindere, peccata corrigere; saluti hominum paterna clementia providere, ipsos denique malos a Republica summovere, quos summa pietate dejectos in manus tuas Deus tradidit, ut esset omnibus clarum, quæ sit vera majestas.

„Illi enim, qui ut impias Religiones defenderent, cœlestis ac singularis Dei cultum tollere voluerunt, profligati jacent. Tu autem, qui nomen ejus defendis & diligis, virtute ac felicitate præpollens, immortalibus tuis gloriis beatissime frueris. Illi pœnas sceleris sui & pendunt, & pependerunt. Te dextera Dei potens ab omnibus periculis protegit: tibi quietum tranquillumque moderamen cum summa omnium gratulatione largitur. Nec immerito rerum Dominus ac rector te potissimum delegit, per quem sanctam Religionem suam instauraret, quoniam unus ex omnibus extitisti, qui præcipua virtutis & sanctitatis exempla præberes; quibus antiquorum Principum gloriam, quos tamen fama inter bonos numerat, non modo æquares, sed etiam, quod est maximum, præterires. Illi quidem natura fortasse tantum similes justis fuerunt. Qui enim moderatorem universitatis Deum ignorat, similitudinem justitiæ assequi potest: ipsam vero non potest. Tu vero & morum ingenita sanctitate, & veritatis & Dei agnitione in omni actu justitiæ opera consummas. Erat igitur congruens, ut in formando generis humani statu, te autore ac ministro Divinitas uteretur. Cui nos quotidianis precibus supplicamus, ut te in primis, quem rerum custodem voluit esse, custodiat; deinde inspiret tibi voluntatem, qua semper in amore divini nominis perseveres. Quod est omnibus salutare, & tibi ad felicitatem, & cæteris ad quietem."

CA-

CAPUT XXVII.

Adhortatio & confirmatio piorum.

Quoniam decursis propositi operis septem spatiis; ad metam provecti sumus, superest ut exhortemur omnes ad suscipiendam cum vera Religione sapientiam; cujus vis & officium in eo vertitur, ut contemptis terrestribus, & abjectis erroribus quibus antea tenebamur, fragilibus servientes, & fragilia concupiscentes, ad æterna cœlestis thesauri præmia dirigamur. Quæ ut capere possimus, quamprimum omittendæ sunt hujus præsentis vitæ illicibiles voluptates, quæ animas hominum perniciosa suavitate deliniunt. Quanta felicitas æstimanda est, subtractum his labibus terræ proficisci ad illum æquissimum judicem, parentemque indulgentissimum; qui pro laboribus requiem, pro morte vitam, pro tenebris claritatem, pro terrenis ac brevibus bonis æterna & cœlestia largiatur: cum qua mercede acerbitates ac miseriæ, quas perpetimur in hoc mundo facientes opera justitiæ, conferri & coæquari nullo modo possunt. Proinde si sapientes, si beati esse volumus, cogitanda & proponenda sunt nobis non tantum Terentiana illa, *Molendum esse usque in pistrino, vapulandum, habendæ compedes*: sed his multo atrociora; carcer, catenæ, tormenta patienda; sustinendi dolores; mors denique ipsa & suscipienda est, & ferenda: cum liqueat conscientiæ nostræ, nec fragilem istam voluptatem sine pœna, nec virtutem sine divino præmio fore.

Universos igitur oportet operam dare, ut se quamprimum ad rectam viam dirigant; ut susceptis operatisque virtutibus, & hujus vitæ laboribus patienter exactis, consolatorem Deum habere mereantur. Pater enim noster ac Dominus, qui condidit firmavit-

que cœlum, qui solem cum cæteris sideribus induxit, qui libratam magnitudine sua terram vallavit montibus, mari circumdedit, amnibusque distinxit, & quidquid est in hoc opere mundi, conflavit ac perfecit e nihilo; perspectis erroribus hominum, Ducem misit, qui nobis justitiæ viam panderet: hunc sequamur omnes; hunc audiamus; huic devotissime pareamus; quoniam solus, ut ait Lucretius,

Veridicis hominum purgavit pectora dictis,
Et finem statuit cuppedinis, atque timoris;
Exposuitque bonum summum, quo tendimus omnes,
Quid foret; atque viam monstravit limite parvo,
Qua possemus ad id recto contendere cursu.

Nec monstravit tantum, sed etiam præcessit; ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret. Deseratur (si fieri potest) via perditionis & fraudis; in qua mors voluptatis illecebris adoperta celatur.

Et quanto quisque annis in senectutem vergentibus appropinquare cernit illum diem, quo sit ei ex hac vita demigrandum, cogitet quam purus abscedat; quam innocens ad judicem veniat, non ut faciunt, quorum cæcis mentibus lux negatur, qui jam deficientibus corporis viribus, in hoc admonentur instantis ultimæ necessitatis, ut cupidius, ut ardentius hauriendis libidinibus intendant. Qua ex voragine liberet se quisque, dum licet, dum facultas adest, seque ad Deum tota mente convertat; ut illum diem securus expectet, quo præses dominusque mundi Deus de singulorum factis cogitationibusque judicabit. Quæcumque hic expetuntur, non tantum negligat, sed & fugiat; potioremque animam suam judicet, quam bona ista fallacia, quorum incerta & caduca possessio est; migrant enim quotidie: multo velocius exeunt, quam intraverant; & tamen, si nobis usque ad ultimum liceat istis frui, aliis certe relinquen-

linquenda ſunt. Nihil nobiſcum ferre poſſumus, niſi vitam bene atque innocenter actam. Ille ad Deum copioſus, ille opulentus adveniet, cui aſtabunt continentia, miſericordia, patientia, caritas, fides. Hæc eſt hæreditas noſtra, quæ nec eripi cuiquam, nec transferri ad alterum poteſt. Et quis eſt, qui hæc bona parare, & adquirere ſibi velit?

Veniant, qui eſuriunt, ut cœleſti cibo ſaturati, ſempiternam famem ponant: veniant, qui ſitiunt; ut aquam ſalutarem de perenni fonte pleniſſimis faucibus trahant. Hoc cibatu atque potu Dei, & cæci videbunt, & ſurdi audient, & muti loquentur, & claudi ambulabunt, & ſtulti ſapient, & ægroti valebunt, & mortui reviviſcent. Quiſquis enim corruptelas terræ virtute calcaverit, hunc arbiter ille ſummus, & verax, ad lucem vitamque perpetuam ſuſcitabit. Nemo divitiis, nemo faſcibus, nemo etiam regia poteſtate confidat: immortalem iſta non faciunt. Nam quicumque rationem hominis abjecerit, ac præſentia ſecutus, in humum ſe ipſe proſtraverit, tanquam deſertor Domini & imperatoris, & patris ſui punietur. Intendamus ergo juſtitiæ, quæ nos inſeparabilis comes ad Deum ſola perducet; &

——— *dum ſpiritus hos regit artus,*

infatigabilem militiam Deo militemus: ſtationes vigiliaſque celebremus; congrediamur cum hoſte, quem novimus, fortiter, ut victores, ac devicto adverſario triumphantes, præmium virtutis, quod ipſe promiſit, a Domino conſequamur.